

SIMBOLI
CATTOLICI

163
2
27.

BIB.NAZ.NAPOLI

xxx. D. 16

109

C

21.

JOH. CASPARI SUICERI,

CANONICI ET PROFESSORIS TIGURINI,

SYMBOLUM
NICENO-CONSTANTINOPOLITANUM

EXPOSITUM,

ET

EX ANTIQUITATE ECCLESIASTICA

ILLUSTRATUM.

TRAJECTI AD RHENUM,

Veneunt apud GUILIELMUM BROEDELET

CIO ID CC XVIII.

C L A R O   E T   E R U D I T O

V I R O,

HADRIANO RELANDO,

ANTIQUITATUM SACRARUM

E T

LINGUARUM ORIENTALIUM

P R O F E S S O R I,

D E   R E   L I T E R A R I A   O P T I M E

M E R I T O

I N D I E S Q U E   M E R E N T I ,

I N S I G N I   A C A D E M I Æ

N O S T R Æ   O R N A M E N T O ,

H A N C

H A N C

JOHANNIS CASPARI SUICERI

EXPOSITIONEM

S Y M B O L I

NICENO-CONSTANTINOPOLITANI

L. M.

D. D. D.

CELEBERRIMO NOMINI EJUS

DEVOTISSIMUS

GUILIELMUS BROEDELET.

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

CAPITE PRIMO

Agitur

- I. *De Autore hujus Symboli*; Concilio scil. Niceno, edito Imperatoris Constantini coacto.
- II. *De consilio, & fine hujus Concilii*; nimirum, ut venenum Arianæ hæreses tolleretur, & orthodoxa de Filio Dei doctrina stabiliretur.
- III. *De duobus Decretorum in hoc Concilio conditorum generibus*; quæ sunt ὅποι, καὶ διατυπώσεις.
- IV. *Autoritas Symboli firmatur*, consensu antiquorum Patrum, & τῆς συμφωνίας, quam habet cum Scriptura Sacra. Docet tamen, non tantæ auctoritatis hoc esse Symbolum, ut principium Theologiæ dici posset; manifeste enim solas εὐθίας καὶ ἴερὰς γραφὰς Theologiæ γνῶσια continere, demonstratque, *Assertiones Doctorum Ecclesiæ*, sive singulorum extra Concilium, sive in Concilio congregatorum, Theologiæ principia non esse.
- V. Tandem fuse agitur de differentia Niceni & Constantiopolitaní Symboli.

SECUNDO, & TERTIO, CAPITIBUS,

Hæc verba πιστεύομεν εἰς ἡνα θεὸν explicat Autor, docetque cap. 2. πιστεύειν significare

- I. *Nosse, & persuasum habere.*
- II. *Committere rem quampliam fidei alicujus.*
- III. *Fidem habere alicui.*
- IV. *In aliquem credere.*
Hujus fidei objectum est,

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

1. *Solus Deus.*
2. *Causa efficiens est, vel*
  - a. *Principalis; scil. Deus; vel*
  - b. *Instrumentalis, nempe verbi Divini prædicatio.*
3. *Partes Fidei sunt,*
  - a. *Cognitio.*
  - b. *Affensus.*
  - c. *Fiducia.*
4. *Præcipua ejus proprietates sunt,*
  - a. *Quod sit necessaria.*
  - b. *Quod Unicuique Fidelium Deum, & beneficia Christi sigillatim applicet.*
  - c. *Quod sit firma & solida.*
  - d. *Quod etiam invisibilia, humanoque judicio impossibilia, apprehendat.*
5. *Proponit Effecta Fidei, nempe*
  - a. *Illa, & quidem sola, justificat.*
  - b. *Illa non mortua, sed bonis operibus efficax est. Refutat obiter Gretierum, & Bailium Jesuitas, atrocissima calumnia Reformatos prementes.*

C A P I T E T E R T I O,

Verba ēva Θεὸν explicans,

- I. *Unitatem divinæ essentiæ probat, hæreticorumque varias oppugnat sententias, ut*
  - a. *Eorum, qui duos, natura officioque dispare, esse Deos dicunt.*
  - b. *Multiplices Valentinianorum fætus.*
  - c. *Pluralitatem Numinum apud Ethnicos.*
- II. *Agitur de Trinitate Personarum. Et*
  - i. *Vox Τριάς explicatur; atque quæritur,*

a. *An*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- a. *An voce Τριάς, in S. Scriptura nullibi expressa, uti liceat.*
- b. *Quando hoc vocabulum usurpari cœperit.*
- 2. *Trinitatem demonstrat*
  - 1. *Ex veteri Testamento.*
  - 2. *Ex novo Testamento.*
  - 3. *Ex antiquitate Ecclesiastica, & id*
    - a. *In genere.*
    - b. *In specie.*
      - a. *Ex una indivisa adoratione, invocatione, & collaudatione Sanctissimæ Trinitatis.*
      - β. *Ex δοξολογίᾳ, seu hymno glorificationis.*
  - 4. *Ex variis similitudinibus.*
- 3. *Necessitas credendi S. S. Trinitatem.*
- 4. *Generaliora hæreticorum argumenta, S. S. Trinitati opposita, producit, refutatque*
  - a. *Eorum sententias, qui personas Divinas confundunt, neque Trinitatem agnoscunt.*
  - β. *Alios hæreticos, Tritheitas dictos, in sanctissima Trinitate tres substantias, & naturas per omnia similes, dicentes.*

CAPITE QUARTO,

Primam ex septem', quas sibi proposuit partes (scil. 1. de *Deo Patre*, 2. de *Filio*, 3. de *Spiritu Sancto*, 4. de *Ecclesia*, 5. de *Baptismo*, 6. de *Resurrectione*, 7. de *Anathemate*, quo Ariani percutiebantur) aggreditur; ubi tum de *Deo Patre*, tum de *omnipotentia ejus*.

- I. *Vox Πατὴρ de Deo usurpata duplii sumitur modo,*
1. *Oὐσιῶδῆς pro tribus Deitatis personis. Itaque Deus vocatur πατὴρ*

a. *Re-*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- a. *Respectu omnium creaturarum.*
  - b. *Respectu Fidelium.*
  - 2. *Τιμαπτεῖς, pro Deo Patre.*
- II. *Divinam omnipotentiam nunc considerat Autor.*

C A P I T E Q U I N T O,

Tria examinat, nempe

- I. *Creationem cœli.* Ubi circa vocem Οὐρανὸς consideranda
  - 1. *Etymon.*
  - 2. *Vocis explicatio.*
  - 3. *Causa efficiens*, scil. Pater Omnipotens: porro destruit hoc loco argumenta eorum; qui
    - a. *Cœlum æternum dixerunt.*
    - b. *Ex cœlo Deum facientes, illud adorarunt.*
    - c. *Cœlum ab Angelis creatum afferunt.*
  - 4. *Finis creationis cœli; eumque ipsius Dei gloriam esse,* evidentissime probat.
  - 5. *Divisio, quæ est triplex.* S. enim Scriptura numerat
    - a. *Cœlum aëreum, supernum*
    - β. —— *Æthereum, seu superius*
    - γ. —— *Supremum, seu beatorum.*
- II. *Quidnam Patres Niceni intellexerint per creationem invisibilium; nempe Angelos, quorum profert*
  - 1. *Explicationem nominis.*
  - 2. *Definitionem.*
  - 3. *Causam efficientem, scil. Deum.* Dein rationes reddit,
cur Moses in historia creationis Angelorum mentionem expressam non fecerit, nempe
    - a. *Quia duntaxat visibilem creationem sibi commemorandam proposuit.*

B. Ut

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- β. Ut omnem Idololatriæ occasionem præcideret. Postea varias de tempore Angelorum creationis refert sententias. Sunt enim qui
- Eos ante mundum creatos statuunt.
  - Alii docent, simul cum adspectabili hoc mundo esse creatos: Inter hos sunt, qui volunt
- Angelos primo die creatos; in quam sententiam Autor noster concedit.
- β. Alii de die Angelorum creationis partim ἴπτχσι, partim dubitanter loquuntur.
4. Proprietates; sunt enim
- κ. Ασώματοι incorporei, & docet huic incorporeæ Angelorum naturæ non repugnare,
- Quod ipsis in S. Scriptura incmbra tribuantur humana.
- β. Quod Angeli sub forma corporea sæpius apparuerint. Hac occasione in originem erroris inquit eorum, qui Angelis corpora tribuunt, atque ostendit errorem hunc emanasse ex v. 2. cap. vi. Genes̄ male intellecto. Hanc opinionem refutarunt Patres partim κατ' ἀρσιν, partim κατὰ θεον
- Kat' ἀρσιν docuerunt per Filios Dei non posse intelligi Angelos,
- // Quia Angeli in S. Scriptura nunquam vocantur Υἱοὶ Θεῶν.
- /// Quia sunt incorporei.
- //// Quia hac ratione Angeli, non homines, fuissent puniendi.
- Kat' θεον docuerunt per Filios Dei intelligentes Sethi Posteros.
- δ. Sunt Αόγατοι, invisibles.

**

δ. Sunt

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

3. Sunt Ἀθάνατοι, καὶ Αἰγυπτοί, immortales, & a corruptione immunes.
4. Sunt περιγράπτοι, id est, non sunt in omni loco.
5. Angelorum divisionem; quorum alii sunt boni, alii mali. Bonorum considerat
  - a. Nomen,
  - b. Effecta, eaque duplia: *Alia respectu Dei, alia respectu Creaturarum.*
    - a. Respectu Dei, cuius nomen assidue laudant,
    - b. Respectu Creaturarum, quæ sunt, Fideles custodire, eosque in omni bono juvare.
  - c. Opposita, cujusmodi sunt
    1. Peccata, quæ Angelos abigunt,
    2. Ἀγγελολατρεία. Dein rationes reddit, cur Angeli non sint invocandi,
      - a. Quia cum Deo non glorificantur.
      - b. Quia nulla creatura est adoranda.
      - c. Quia Angeli non sunt omnisci.
- III. Creationem Terræ cum rebus visilibus; deque hac redintegratus acturus, probat Autor
  1. Causam efficientem creationis Terræ, &c. solum esse Deum, refellitque eos
    - a. Qui mundum genitum esse somniarunt.
    - b. Qui mundum ab Angelis creatam dixerunt.
    - c. Qui plures mundos esse voluerunt.
  2. Materiam, ex qua omnia producta, nullam fuisse, quum Deus vocarit ea, quæ non existent, ac si existissent.
  3. Finem creationis mundi, gloriam & cognitionem Dei esse.
  4. Mundum interitum docet.

CA-

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

C A P I T E S E X T O ,

Ad hæc Symboli verba, καὶ εἰς ἑαυτὸν Κύριον, Ἰησοῦν Χριστὸν, tria Filii
Dei nomina examinat, & ostendit

I. Nomen Kύριος tribui,

1. *Deo.*
2. *Filio Dei.*
3. *Spiritu Sancto.*
4. *Patri & Filio simul.*
5. *Messiae:* ubi etiam hæreticorum, asserentium Christum
non verum esse Deum, quia i Corinth. VIII: 6. dici-
tur, Ήμῖν εἰς Θεὸς οὐ Πατὴρ, καὶ εἰς Κύριον, Ἰησοῦν Χρι-
στόν, argumenta funditus evertit.

II. Salvatoris nostri nomina, Ἰησοῦς & Σωτήρ explicat, atque luce meridiana clarius docet, πίνα σωτῆρα de Christo mi- nus accurate, imo vero male *Servatorem*, optime au- tem *Salvatorem*, reddi.

III. Nomen Χριστός examinat, at quo

1. Vocem explicaturus, dicit Χριστός vocari
  - a. *In genere*
    - a. *Oleo unctos.*
    - b. *Qui ad usum quempiam a Deo destinantur.*
    - c. *Pios, & Fideles.*
  - b. *In specie Messiam vocari Χριστόν*, ubi duo observat,
    - a. *Quo sensu Χριστός vocetur, cum naturali oleo non
sit unctus.*
    - b. *Quid nomen Χριστός denotet.*
2. *Accidentia propria Christi* refert, ut
  - a. *Quod Christus fuerit sine peccato.*
  - b. *Quod etiam sub V. Testamento notus fuerit.*
3. *Inter pugnantia, seu opposita numerat*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- a. *Eos, qui docuerunt, Christum alium esse quam Iesum.*
- b. *Eos, qui affirmare non erubuerunt sibi veri Christi nomen competere.*

C A P U T S E P T I M U M

Hæc verba τὸν Υἱὸν τῷ Θεῷ τὸν μορογενῆ evolvit, &

- I. *Nomen Υἱὸς explicatur.* Diciturque illud proprium secundæ S.S. Trinitatis personæ esse, ejusque ἴδιαμα αὐθοριστικὰ significare, &
  - a. *Docet, quomodo Fideles ex Deo geniti dicantur, &*
  - b. *Quo sensu Divinæ naturæ participes.*
- II. *Explicatur Μορογενής,* atque demonstratur unigenito Dei Filio non repugnare, quod Angeli Job. I: 6. & Principes Psalm. LXXXII: 6. & omnes Fideles Joh. I: 12. Dei Filii dicantur.

O C T A V O C A P I T E

Pertractantur duo, nempe

- I. *Agitur de æternæ generationis mysterio.* Sed cum illud immane adeo humanum captum superet, proinde curiose minime investigandum monet Autor.
- II. *Docetur, Christum genitum, non factum esse,* illumque igitur non esse creaturam, ut Arius docebat, cuius hæresis hoc loco jugulatur.

C A-

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

C A P I T E * N O N O ,

Contra omnes hæreticos , qui *Filium nudum hominem* dicebant,

I. *Filium esse Θεὸν αὐτοῦ*, hisce probatur argumentis.

1. Iis Scripturæ locis , in quibus Christus *διαρρήσθη* vocatur Deus.

2. Iis Scripturæ locis , quæ in V. T. de vero Deo enunciantur , in N. autem Christo applicantur , ut patet ex

a. Num. xxii: 5, 6. & 1 Corinth. x: 9.

β. Malach. iii: 1. & Matth. xi: 10. Marc. i: 2. Luc. VII: 27.

γ. Jesaiæ viii: 14, 15. & Luc. ii: 34. Rom. ix: 33. 1 Pet. ii: 6.

δ. Psalm. xcvi: 7. civ: 26. & Hebr. i: 6, 10.

3. Attributis , cuiusmodi tria proponit Autor.

a. Æternitatem.

b. Immensitatem.

c. Omnipotentiam ; qua occasione ad varias objectiones respondet , ut

a. Ad Matth. xxiv: 36. & Marc. XIII: 32.

β. Ad Joh. xi: 34.

γ. Ad Luc. ii: 52.

4. Iis Scripturæ locis , in quibus *Filius Dei* vocatur *ἀπαύ-
γασμα τῆς δόξης τῷ Πατρὶς* , & *εἰκὼν τῷ Θεῷ*. Loca sunt

a. Hebr. i: 3.

b. 2 Corinth. iv: 4. Coloss. i: 15.

5. Enumeratione operum , quæ soli Deo convenientia , Christo tamen tribuuntur , qualia sunt

a. *Creatio*.

β. *Conservatio omnium rerum*.

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- γ. *Patratio miraculorum.*
  - δ. *Salvatio*, cuius tres numerat aetus.
    - a. *Nos intus docere, mentique nostrae novam infundere lucem.*
    - b. *Salutem, oblato sacrificio infinitæ virtutis, impetrare.*
    - c. *Salutem nobis communicare.*
  - 6. *Cultu, honore, & adoratione divina & religiosa, quæ Christo cum Patre & Spiritu Sancto communis est.*
- II. Articulatim hæc verba Θεὸν καὶ Θεῖον, Φῶς καὶ Φωτός examinat, & clare ostendit
- 1. *Filium esse Θεὸν καὶ Θεῖον*, & proinde variis argumentis probat, cum esse αὐτούς, cuius vocis significationes exhibet sub lit.
    - a. &
    - b. - 2. *Ad verba Φῶς εκ Φωτός docet,*
    - a. *In genere* sic vocari omnes S. S. Trinitatis personas.
    - b. *In specie Filium Dei*, idque triplici modo,
      - α. Οὐσιաδῶς, essentialiter.
      - β. Υπουργικῶς, personaliter.
      - γ. Ἐπεγνητικῶς, ratione operum.

C A P I T E D E C I M O,

Eo ordine de consubstantialitate Patris, & Filii agitur, ut

- I. *Explicetur vox Ὀμογένεα.*
- II. *Notetur, quo tempore hæc vox ab Orthodoxis usurpari cœperit.*
- III. *Quinam, & cur hauc vocem rejecerint.*
- IV. *Accuratius veterum hæreticorum, Filium Patri ὁμογένεα dicere recusantium, sententias expendit.*

i. Sunt

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

1. Sunt qui *Filiū ἐπρόσιν* vel *ἐπρόστιν* dicebant,
2. *Alii πν. Τὸν τῷ Πατρὶ ἀνόμοιον φυταβαντ*,
3. *Semi-Ariani differentiam introducebant inter*
  - a. *Ομούσιον, Consustantiale, &*
  - b. *Kat' ὅσιαν ὄμοιον, simile secundum essentiam, quod vocant, ὄμοιούσια*
4. *Alii Filiū ἐμοῖον dicebant, hujusque vocis tres sub litt.*
  - a.
  - β.
  - γ. Ex Gregorio Nysseno profert significaciones Orthodoxorum; dein docet, quo sensu heterodoxi hac voce usi sint.

C A P I T E U N D E C I M O,

Agitur de incarnatione Filii, &

I. De duobus incarnationis nominibus, nempe

1. Σάρκωσις, a quo hæc sequentia:

- a. Ἐνσάρκωσις
- b. Ἐνσάρκωσις ἵτανθρώπησις
- c. Ἐνσάρκωσις ἐνδημία
- d. Ἐνσάρκωσις ἴπδημία
- e. Ἐνσάρκωσις ὀικενομία
- f. Ἐνσάρκωσις παρύσια
- g. Ἐνσάρκωσις ἴπφάνεια

2. Ἐνανθρώπησις.

II. De λέγῳ humanaam naturam adsumente; rationes cur Filius carnem adsumserit, sunt

1. *Quia decet, nos restituiri in gradum Filiorum Dei, & Dei imaginem in nobis restaurari per eum, qui natura Filius & imago Dei est.*

2. *Quia*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

2. *Quia decet nos per eum reformari, per quem antea formati fueramus.*

III. *De natura, quam adsumsit Λόγος.*

1. *Quæ est vera, non imaginaria, quod sub lit.*

a. *Probatur, ut & sub lit.*

b. *Eandem carnem humanis quidem infirmitatibus obnoxiam, peccati vero expertem fuisse.*

2. *Λόγος adsumpsit etiam animam rationalem.*

3. *Λόγος carnem nec e cœlo attulit, neque de quavis substantia, sed per veram nativitatem, & ex B. Virginis substantia efformatam, adsumpsit. Hac veritate duo hæreticorum genera jugulantur*

a. *Valentini, & Valentinianorum; qui hæc S. Scripturæ loca torquebant,*

a. *Joh. III: 13.*

b. *1 Corinth. xv: 47, 48.*

b. *Apellis, Marcionis Discipuli.*

4. *Afferitur Λόγος adsumpsisse carnem ex Virgine Maria sine semine viri.*

IV. *Agitur de unionis hypostaticæ modo, unionisque duas considerat species, scil.*

1. "Ενωσιν κατὰ σχέσιν, vel σχετικὴν, &

2. "Ενωσιν Φυσικὴν, quæ a veteribus etiam vocabatur

a. "Ενωσις Φυσική.

b. "Ενωσις κατ' χρίσια.

c. "Ενωσις καθ' ἀπόστασιν.

d. "Ενωσις αἰκνεομική.

e. "Ενωσις κατὰ σύνθεσιν. Dein duas in Christo naturas sic distinguit noster.

a. *Duas naturas unum facere Christum,*

b. *Unionem duarum naturarum in Christo factam esse αἰδιαιρέτως, αἰτρέτως, αἰσυγχύτως, αἰχαρίστως, cui*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

cui orthodoxæ doctrinæ varii hæretici contradixerunt, ut,

- a. *Nestorius*,
- b. *Eutyches*, aliique.

V. Tandem de incarnationis necessitate differit.

CAPUT DUODECIMUM

Passionem, sepulturam, & resurrectionem Christi
continet.

I. In passione consideranda.

1. Σταυρωθέντε. Christum crucifixum esse. Quod vocabulum sumitur

a. *Proprie.*

b. *Improprie.*

2. Υπὲρ ἡμῶν, pro nobis. Hic varias reperias sententias, nempe,

a. Alii Christum pro omnibus, sine discrimine, mortem subiisse asserunt.

β. Alii pro solis Electis, Fidelibusque.

3. Ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτῳ, quæ verba possunt redi;

a. *Coram Pontio Pilato.*

b. *Sub Pontio Pilato.*

4. Veritatis hujus oppositæ refert.

II. Circa sepulturam duo consideranda videntur Autori,

1. *Curatio corporis Christi.*

2. *Illatio in tumulum; quæ necessaria fuit,*

a. Ut constaret Christum, non natum dōκειν, sed ὄγκως mortuum esse.

***

b. Ut

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- b. *Vt sepultra nostra sanctificarentur,*
  - c. *Vt veteris hominis sepultura a Christi proficiatur.*
- III. *De Resurrectione* sequentia notantur,
- 1. *Subjectum*, id est, verum Christi corpus.
  - 2. *Causa efficiens*, id est, propria Christi virtus.
  - 3. *Finis*, nempe,
    - a. *Justificatio nostra.*
    - b. *Resurrectio nostra spiritualis.*
    - c. *Pignus nostræ resurrectionis.*
  - 4. *Circumstantia temporis.*
  - 5. *Opposita*, ibique referuntur,
    - a. Manichæi.
    - β. Eutychiani.
    - γ. Origenes.

CAPITE DECIMO TERTIO,

Tractantur Christi adscensio in Cælum, Sessio ad dextram Dei Patris, Reditus ejus ad Iudicium, & Regnum.

I. *Adscensionis* expenduntur

- 1. *Nomina*, quæ sunt
  - a. Ἀνάληψις,
  - b. Ανάληψις,
  - c. Αναδρόσις,
  - d. Ανάβασις,
  - e. Ἡ τις τῆς ὑφαντὸς ἐνθεος αποκατέστησε,
  - f. Ἡ τις υφαντὸς πορεία.

2. *Loc.*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

2. *Locus*, id est, Cœlum.
3. Ostenditur, *Christum* verē, & reali motu adscendisse in Cœlum, verbumque *Araβaīnū sumi*
  - a. Metaphorice, de Deo.
  - b. Proprie & Kugiæ, de Christo.
4. Rationes præcipuae, cur in Cœlum adscenderit Christus, indicantur, nempe,
  - a. *Conditio nostra id exigebat.*
  - b. *Debuit adscendere ut Rex, morte penitus debet latâ.*

II. Fusa agitur de Sessione ad dextram Dei Patris.

III. De reditu ad Iudicium, de quo nobis occurunt

1. *Explicatio nominis.*
2. *Causa efficiens*, seu *Judex*, scil. *Deus.*
3. *Objectum*, nempe *Vivi & mortui*, per quos alii intelligunt
  - a. *Animas & corpora.*
  - β. *Alii pios & impios.*
  - γ. *Alii, & quidem optime, eos, qui ultimum diem vivendo attingent; & eos, qui ab Adamo ad ultimum usque illum diem mortui sunt.*
4. *Tempus istius Judicii.*
5. *Finis*, scil.
  - a. *Ut justitia Dei patefiat.*
  - b. *Ut ad pietatem accendamur.*

IV. Tandem de Regno Christi agitur, Regnumque tribui dicatur

- I. *In Genere*, Deo, cuius triplex est Regnum,
  - a. *Potentia.*
  - β. *Gratia.*
  - γ. *Gloria.*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

2. *Christo*, cuius Regnum duplex,
  - a. *Naturale*,
  - b. *Personale*, seu *Mediatorium*.

CAPITE DECIMO QUARTO,

De Spiritu Sancto differens Autor, Patrum Constantinopolitanorum vestigia sequitur, qui dicunt

- I. *Se credere in Spiritum Sanctum, ac proinde illum verum esse Deum.*
- II. *Vox Πνεύμα explicatur; quæ de Deo duplici sumitur modo,*
  1. *Essentialiter, & sic convenit Deo Triuni.*
  2. *Personaliter, & sic Tertiæ Sanctissimæ Trinitatis personæ, quæ adeo vocatur*
    - a. *Absolute.*
    - b. *Cum variis Epithetis. Patres Niceni vocant Πνεῦμα*
      - α. "Αγίου
      - β. Κύριος
      - γ. Ζωοποιός
  3. *Tὸ ἐκ τῆς Πατρὸς ἐκπορευόμενον, & hoc loco considerat,*
  4. *Quibus verbis Veteres ad exprimendam Spiritus Sancti processionem usi sunt.*
  5. *Ipsam processionis Historiam, ubi notat,*
    1. *Quosdam voluisse processionem Spiritus Sancti non tantum ex Patre, sed etiam*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

etiam ex Filio a Patribus Constantino.
politanis huic Symbolo fuisse insertam.

Id vero

- a. Negat
- b. Docetque, a quo.

2. Olim ne inter ipsos quidem Græcos de hac
Quæstione convenisse, quorum varias re-
fert sententias, sub litt.

α.

β.

1. Τὸ σὺν Πατρὶ, καὶ Τιῷ συμπροσκυνόμενος, καὶ συνδο-
ξαζόμενος.

3. Τὸ λαλῆσσαν διὰ τῶν ΠρεΦητῶν. Ubi docet, Prophetæ unde dicti fuerint, variaque eorum recenset Epitheta; dein Catalogum eorum, qui Spiritus Sancti Deitatem impie oppugnabant, subjicit. Hi fuerunt

- 1. *Simon Magus.*
- 2. *Macedonius.*

3. *Arius*, aliquique, quorum hæresin variis argumentis refutat sub litt.

- a. *Quia Deo non servit Spiritus Sanctus.*
- b. — *determinatam naturam non habet.*
- c. — *ad nullum creationum genus referri potest.*
- d. — *Templa Spiritus Sancti sumus.*
- e. — *in ipsum baptizamur.*
- f. — *si Spiritus Sanctus sit creatura, Pater etiam esset creatura.*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

CAPITE DECIMO QUINTO,

Agitur de *Ecclesia*. Antequam rem ipsam aggreditur *Autor*,
quæritur, *an recte dicamur In Ecclesiam*
credere. Quod negatur.

- I. Explicat nomen 'Εκκλησία, quod notat,
  1. Generaliter quemvis conventum, sive Ecclesiasticum, sive Politicum.
  2. Specialiter; tumque
    - A. Proprie, cætum Electorum.
    - B. Improproprie, idque
      - a. Latissime, eorum qui Euangelicæ prædicationi quocunque modo credunt.
      - b. Late, eorum, qui candem orthodoxam do-
Etrinam profitentur; & ita appellatur Ec-
clesia,
        - a. Minimus cætus,
        - β. Familia cuiusque.
      - c. Synecdochice, & tum sumitur,
        - α. Pro solis Pastoribus, & Presbyteris.
        - β. Pro Ovibus, seu Plebe.
      - d. Metonymicè notat locum, in quo sacer habetur
cætus.
  - II. Materiale Ecclesiæ est,
    1. Supremum, nempe Caput, quod solus Christus est.
    2. Inferius, scil. Fideles & electi, tamquam Christi mem-
bra.

III. Pro-

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

III. Proprietates Ecclesiæ sunt variæ,

1. Est, quod sit Una.

2. Sancta.

3. Catholica, quæ duplēm habet significationem;

1. Generalem, atque ita est universalis,

2. Specialem, quæ etiam duplex est,

a. Politica,

b. Ecclesiastica; cuius multiplex est usus.

a. Catholici vocantur Christiani orthodoxi: ita-
que ab hæreticis distinguuntur.

b. Ecclesia triplici sensu vocatur Catholica,

* Illa est Catholica, quæ, per totam ter-
ram dispersa, orthodoxam fidem pro-
fitetur.

** Quævis etiam Ecclesia, si quidem ortho-
doxa, hoc nomine vocatur, ad diffe-
rentiam Ecclesiarum hæreticarum.

*** Ecclesiæ matrices sic appellantur.

c. Fides appellatur Catholica, quod sit ubique
diffusa.

d. Epistolæ dicuntur Catholicæ, quæ non certo
alicui homini, Civitati, vel Regioni scri-
ptæ sunt, ut Jacobi, utraque Petri, pri-
ma Johannis, & Judæ.

e. Episcopus vocatur Catholicus, qui τὴν καθολὺ^η
Ἐπισκοπὴν sibi creditam habet.

4. Quod sit Apostolica.

CA.

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

CAPITE DECIMO SEXTO,

Ubi de Baptismo agitur , observat Autor ,

- I. *Baptismi causam efficientem ; eamque duplicem ,*
  1. *Principalem , id est , Jesum Christum singulariter : communiter totam S.S. Trinitatem*
  2. *Instrumentalem ; scil. Ecclesiae Ministros. Baptiza- bant enim in Ecclesia tam orthodoxa , quam hæ- retica ,*
    - a. *Episcopi , & Presbyteri.*
    - b. *Diaconi.*
    - c. *Laici.*
    - d. *Mulieres.*
    - e. *Omnes , quibus jus est prædicandi verbum.*
- II. *Materiam Baptismi , & eam quoque duplicem .*
  1. *Externam , seu signum , quod duplex ,*
    - a. *Elementare ,*
    - b. *Ceremoniale.*
  2. *Internam , quæ est ablutio a peccatis.*
- III. *Formulam Baptismi , quam aliam habent*
  1. *Orthodoxi. Inter quos variant*
    - a. *Occidentales ,*
    - b. *Orientales ,*
    - c. *Et alii.*
  2. *Alias habent Formulas heterodoxi , & hæretici .*
scil.
    - a. *Eunomiani.*
    - b. *Marcita.*

y. EL

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

γ. Ecclesiae.

δ. Alii.

ε. Deuterius, Episcopus Arianus.

IV. *Finem Baptismi: qui duplex,*

1. Finis οὐ, cuius; nempe ut nobis sit σύμβολον

a. Remissionis peccatorum.

b. Sanctificationis.

c. Beatæ resurrectionis.

d. Arctissimæ nostræ cum Christo unionis.

2. Finis ὁ, cui. Atque ut objectum Baptismi eo melius intelligatur, illud

A. Kατ' ἄρσην proponit; & docet, objectum Baptismi non esse

α. Mortuos.

β. Vivos pro mortuis.

γ. Adultos, in Religione Christiana prius non institutos.

δ. Furiosos, & a Dæmone correptos. Dein

B. Kατὰ θεσσαλίαν ostendit, objectum Baptismi esse

α. Adultos, sed prius in Fide Christiana institutos.

β. Infantes, de quorum baptismo dubitatur.

γ. Hæreticos ad Ecclesiam Catholicam accedentes.

δ. Omnes in Ecclesia natos infantes. Quod sentiunt apud veteres

a. Doctores singulares.

b. Integra Concilia.

c. Illi, qui volunt etiam illos Infantes esse baptizandos, quorum Parentes tum demum a Gentilismo ad Christianismum accedunt, postquam illi fuissent nati.

***

V. Ef-

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

- V. *Efecta Baptismi*. De quibus supra II: 2. & IV: 1.
- VI. *Proprietates Baptismi*: hæ sunt,
1. *Unus est.*
  2. *Efficax est per totum vitæ curriculum.*
  3. *Rite semel administratus, non est iterandus.*
- VII. *Ad Baptismi adjuncta refert Circumstantias*
1. *Loci, &*
  2. *Temporis. Hic considerat,*
    - a. *Quo ætatis tempore Baptismus suscipiendus, qua de re variæ sententiae, scil.*
      - a. *Quidam negant Baptismum, in circumcisionis locum successum, ante octavum diem conferendum.*
      - β. *Greg. Nazianzenus baptizandum infantem putat circa tertium Annum.*
      - γ. *Alii, scil, Clinici, Baptismum in extremam usque senectutem differebant.*
    - b. *Quo Anni tempore Baptismus sit conferendus;*
putant nempe
      - a. *Alii in Paschatis Festo.*
      - β. *Alii in Paschate, & Pentecoste.*
      - γ. *Alii in Epiphaniorum die.*

VIII. *Opposita Baptismi.*

CAPITE DECIMO SEPTIMO,

Resurrectio mortuorum, & seculum futurum pertrahantur, ubi

I. *Resurrectionis considerantur*

1. *Nomina,*

2. *Sub-*

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

2. *Subjectum*; quod duplex. scil.
    - a. *Absolutum*, &
    - b. *Limitatum*.
  3. *Causa efficiens*.
  4. *Finis*. Qui duplex, nempe,
    - a. *Alius ille est respectu Electorum*, &
    - b. *Alius respectu Reproborum*.
  5. *Certitudo resurrectionis*; quæ probatur
    - a. *Exemplis*
    - b. *Justitia*, &
    - c. *Veritate Dei*, resurrectionem denunciantis.
    - d. *Possibilitate resurrectionis*, quam Veteres hisce probarunt argumentis,
      - a. *A semine in terram projecto*, &
      - b. *Ab hominis in utero formatione*.
      - c. *Exemplo Phœnicis*; quod tamen Autor rejicit.
      - d. *Vicissitudine dierum, noctiumque, & somni & vigiliarum*.
  6. *Opposita* sunt
    - a. *Qui nullam agnoscunt resurrectionem, nisi spiritualem*.
    - b. *Qui aliud corpus resuscitatumiri delirant*.
    - c. *Qui omnem resurrectionem negant*.
- II. Ostenditur, quænam sit *Vita futuri seculi*, & refert
  - a. *Varia æternitatis Epitheta*.
  - b. *Summum ejus gaudium*.
  - c. *Gratiam, qua æterna vita datur*.
  - d. *Gradus æternæ vitæ gloriæ, ut & eterni supplicii*.

CA.

CONSPECTUS TOTIUS OPERIS.

C A P I T E U L T I M O

Fuse agit,

- I. *De Anathemate*, quo Ariani percutiebantur; & docet
    'Αναθέμα sumi
- 1. *Usitatissime in malam partem*, & denotare
  - a. *Exsecrationem*
  - β. *Æternum exitium.*
- 2. *In bonam partem.*
- II. De iis, qui Anathemate percussi, nempe Ariani, eorumque assertionibus.

F I.

F I D E S
NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANA:
I D E S T ,
E X P O S I T I O S Y M B O L I
In Concilio Nicæno editi, & in Constantinopolitano
repetiti atque aucti.

C A P U T I

Prolegomena de Fide Nicæno-Constantinopolitana.

Necquam ad ipsam Symboli hujus expositiōnē, quam ex Antiquitate maximē, σὺν θεῷ καὶ τῷ φ., Lectorum oculis subjicere placet, accedamus: primo hoc Capite pauca quædam de Autore hujus Symboli; de Consilio & fine Autoris; de ejus decretis, & quam in Ecclesia obtinet autoritate; tandem de differentia Nicæni & Constantinopolitani Symboli p̄f̄abimur.

I. Autor hujus Symboli est Synodus Nicæna, editio Imperatoris Constantini coacta anno Christi 325, cui 318. Patres interfuerunt, quæ dicitur œcumenica i. Photius Patriarcha Constantinop. in epist. ad Michaëlem Bulgaricæ Principem, pag. 3. Ἡ τράπη καὶ οἰκουμενικὴ ἀγία σύνοδος, ἐν τῇ πατὴ Βιθυνιᾳ Νικαιᾳ συνεκροτήθη, τῇ καὶ τριακοσίων θαίνῃ ἀρχιερέων ὁμηρυησ, τὴν τῆς ἀλυθείας ιρίσιν ἐνεχειρίζοντο. Primum ἐξ œcumenicum sanctum Concilium in Nicæa Bitbyniæ celebratum est: in quo trecentorum decem & octo divinorum Episcoporum congregatiōni veritatis judicium commissum fuit. Nilus de Synodis: Ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ τράπη σύνοδος ἡ ἐν Νικαιᾳ συναθροισθεῖσα ὑπὸ τῆς πατέρων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ λεατος βλου Καντινου. Sancta & œcumenica prima Synodus Nicæa congregata fuit à trecentis octodecim Patribus, imperante magno Imperatore & Apostolis æquali Constantino. Autor incertus de Synodis: Ἡ τράπη ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος γέγονεν ἐν Νικαιᾳ ἐπὶ τῇ ἐν ἀγίοις ἡμῖν βασιλέως Καντινου τοῦ μεγάλου. Pri-

2 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ma sancta & oecumenica Synodus habita est Nicææ sub gloriose memorie Imperatore nostro Constantino magno. Theodorus hist. Eccles. lib. 1. cap. 6. pag. 540. Οὐτωνιδένα καὶ τριαντοῖς συνῆλθον ἀρχιερεῖς. Trecenti decem & quatuor convenerunt Episcopi, scil. Nicææ. Ita alii Autores passim magni consensu. Ab his igitur Concilii Patribus edita fuit hæc fidei formula: quod tamen non ita intelligi debet, quasi antè prorsus fuerit ignota. Constat enim, illius partem maximam coram Synodi Nicææ Patribus ab Eusebio Cæsariensi fuisse recitata, hoc prius commendatam elogio (quemadmodum Eusebius in epistola ad Cæsarienses suos ex Concilio scripta, ipse confirmat, ut refert Socrates, lib. 1. cap. 5. juxta alios, cap. 8. pag. 175. Theodoretus, hist. Eccles. lib. 1. cap. 11. pag. 553. Gelasius Cyzicenus, in Actis Concilii Nicæni parte 3. cap. 35.) Καθὼς παρελθόμεν ταρά τὸν πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπων, καὶ ἐν τῷ πρώτῳ κατηχήσει, καὶ ὅτε τὸ λουτρὸν ἐλαμβάνομεν καὶ καθὼς ἀπὸ τὸν θείων γραφῶν μεμαθήκαμεν, καὶ ὡς ἐν αὐτῷ τῷ πρεβυτερίῳ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπισκοπῇ ἐπισεύομέν τε καὶ ἐδίδασκομεν, οὕτω καὶ νῦν πιστεύοντες τὴν ἡμετέραν πίσιν ὑμῖν τροπαναφέρομεν. Sicut ab Episcopis, qui ante nos fuerunt, accepimus, & in prima Catechesi, & cum Baptismi lavacrum suscepimus; & sicut ex divinis scripturis didicimus, & sicut in Presbyterio, & in ipso Episcopatu credidimus, & docuimus: sic etiam & nunc credentes, nostram fidem vobis proponimus. Fidei autem confessio illa hæc erat, quemadmodum Autores nominati eam proponunt: Πισεύομεν εἰς Ἑννα Θεὸν, πατέρα ταυτοπάτορα, τὸν τὸν ἀτάντων δρατῶν τε καὶ ἀοράτων τοιητόν. Καὶ εἰς Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν τοῦ θεοῦ Δόγον, θεὸν ἐκ θεοῦ, Φῶς ἐν Φωτός, ζῶντος ἐν ζωῆς, οὐδὲν μονογενῆ, πρωτότοκον πάσῃς κτίσεως, τρὸν πάντων τὸν ἀιώνων ἐπ τοῦ Πατρὸς γεγονημένον, δ' οὐ καὶ ἔγένετο πάντως τὸν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθέντα, καὶ ἐν αὐθῷ τοῖς τολιτευσάμενον, καὶ πεθόντες, καὶ ἀναζάντα τῷ πρώτῳ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα τρόπῳ τὸν πατέρα, καὶ ἤκοντα τάλιν ἐν δόξῃ κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Πισεύομεν καὶ εἰς ἐν τνέαμα ἄγιον. Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, visibilium omnium & invisibilium factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum, Dei Verbum, Deum de Deo, lumen de lumine, vitam de vita, Filium unigenitum, primogenitum omnis creatura, ante omnia secula ex Patre genitum, per quem etiam omnia facta sunt. Qui propter nostram salutem incarnatus & inter homines conversatus, & passus est, & tercia die resurrexit, & ascendit ad Patrem, & iterum venturus est in gloria ad judicandum vivos & mortuos. Credimus & in unum spiritum sanctum. Atque hanc Confessionem & Constantinus Imperator, & universi Patres Nicæni sine ulla contradictione admiserunt, ut testantur Socrates &

Thco-

Theodoreus ubi suprà : sed ad Arianæ hæreses, de qua tum quæstio erat, clariorem refutationem, ita eam à se interpolatam Ecclesiis proponendam censuerunt, ut sub finem hujus Capitis videbimus. Nec vero tantum imperante Constantino hæc Synodus, sed ab ipso Imperatore fuit coacta. Hic operæ premium fuerit, occasione sese offerente, in causam Synodos convocantem paucis inquirere. Ut in electis Episcopis confirmandis, summam olim habuere Imperatores autoritatem : ita etiam in Synodis generalibus convocandis ac dimittendis. Et hæc notâ quidem dignoscebatur, an Concilium fuisset generale, si à Principe convocatum esset. Cedrenus, ubi de Topicis agit Synodis, quas sex fuissent, Antiochenam, Neocæsariensem, Gangrensem, Antiochenam, Laodicenam, Sardicensem & Carthaginensem, pag. 361. sic scribit: Αἱ μὲν γὰρ τοπικῶν ζητήσεων ἔνεκα συνέσηται, μήτε βασιλέων συνεδρευσάντων ἀυταῖς, μήτε προξαξάντων. Τινῶν δὲ ἀυτῶν καὶ πρὸ τῆς οἰκουμενικῆς τῶν χριστιανῶν βασιλέων γεγενημένων. Αἱ δὲ οἰκουμενικαὶ γεγόνασιν. Ἐκλήθησαν δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἐκ οὐλεύσεων βασιλικῶν οἱ οἰκουμενικαὶ πᾶσαν τὴν Ρωμαίων πολιτείαν ἀρχιερεῖς μετεκλήθησαν. καὶ διότι ἐν ἐκάστῃ, καὶ μάλιστα τῶν ἐξ τούτων συνδῶν, περὶ τίσεως ἡ ζητησίς γέγονε, καὶ ΦῆΦος, ὃτοι ὅρος δογματικὸς ἐξενήνετο. Hæ Synodi localium ac particularium quæstionum causa habitæ sunt, cum neque Imperatores iis interessent, neque eorum mandato convocatæ essent. Nonnullæ etiam earum habitæ sunt, priusquam Christiani Principes imperium obtinerent. Oecumenica vero Concilia habitæ sunt. Oecumenica autem ac generalia dicta sunt, quod jussu Imperatorum omnes qui sub imperio Romano erant Sacerdotes ad ea convocarentur: Ἐτίκα in quovis eorum, præsertim vero sex istis, de fide fuit quæsumum, suffragiisque aëtum, Ἐτίκα definitio dogmatica edita. Si Cedreni autoritas parum idonea videtur, ecce tibi S. Hieronymum, qui non legitimè convocatam Synodum ut ostenderet, Monstra mibi, inquit, quisnam Imperatorum celebrari id Concilium jussit. Sed ut rem distinctius proponamus, demonstrabimus.

i. *Synodos generales Imperatorum autoritate ac jussione fuissent convocatas.*
 Socrates in proœmio lib. 5. hist. Eccles. 243. a. Ἀφ' οὗ χριστιανίζεται ἥρξαντο, τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐξ ἀυτῶν (βασιλέων) ἥρτυτο, καὶ αἱ μέγισται σύνοδοι τῇ ἀυτῶν γνάμῳ γεγνώστι τε καὶ γίνονται. Ex quoque Christianam religionem amplecti cœperunt, res Ecclesiasticæ ab illis (Imperatoribus) pendebant, Ἐτίκα maximæ Synodi ex eorum sententia celebratae sunt, Ἐτίκα adhuc celebrantur. Macarii Ancyranî cap. 103. totum in eo est, ὅτι σύνοδον οἰκουμενικὴν, ἡ τοπικὴν, οὐδεὶς ἐκ ἀδείας ἔχει προξαξαὶ συναθροισθῆναι εἰ μὴ ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων.

EXPOSITIONIS SYMBOLI

Synodum œcumenicam, aut nationalm, in nullius potestate esse congregare, nisi Imperatoris Romani. Vide etiam historiam Concilii Florentini, scđt. 2. cap. 8. pag. 6. & scđt. 10. cap. 2. pag. 280. sed proprius ad rem. Concilium Nicænum, primum œcumenicum, de quo nobis h̄ic præcipue sermo, à Constantino M. sicut convocatum. Id testatur Concilii illius Acta, statim ab initio, his verbis: Συναθροισθεῖσα σύνοδος ἐν τε τῇς τοῦ θεοῦ χάριτος καὶ θεοφιλεῖς τῷ θεοφιλεῖς καὶ εὐτεβοῦς βασιλέως Κωνσταντίου. Congregata sicut Synodus tum ex gratia Dei, tum ex decreto Dei amantis & pii Imperatoris Constantini. Et max. pag. 7. Οὐ χάρη καὶ τὴν πολυάρχωπον ἐκείνην ἐπὶ τὴν τῶν Νικίων πόλιν διπλάτατος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος συνήγαγε σύνοδον. Cuius rei gratiā etiam frequentem illum Nicæum congregavit Synodum fidelissimus Imperator Constantinus. Idem testatur Eusebius, in vita Constantini, lib. 3. cap. 6. pag. 137. b. Σύνοδον οἰκουμενικὴν συνεκρότει. Synodum œcumenicam congregabat. Vide etiam Theodoretum, hist. Eccles. lib. 1. cap. 6. pag. 540: ipsam Synodi Nicææ epistolam ad Ecclesiam Alexandrinam, apud eundem, lib. 1. cap. 8. pag. 546. Epiphanium, hæresi 69. pag. 314. Photium, epist. 1. pag. 4. Affirmat ille, pag. 3. Concilium Nicænum sub Silvestro & Julio sūisse celebratum: quod falsissimum est. Julius enim successit Silvestro, at Silvester Concilio supervixit plures annos. Verum non Photius solus hunc errorem erravit, sed & Autor Libelli Synodici, in Biblioth. Juris Canonici, pag. 1175. ubi Julius expressè nominatur διάδοχος, successor Silvestri. Ita Concilium œcumenicum secundum, Constantinopol. 1. convocatum sicut à Theodosio. Vide Sozomenum, lib. 7. cap. 7. pag. 94. a. Socratem, lib. 5. cap. 8. pag. 244. b. Theodoretum, lib. 5. cap. 6. pag. 711. & cap. 7. pag. 712. Concilium œcumenicum tertium, quod Ephesinum appellatur, convocatum à Theodosio juniore, ut testatur Evagrius, lib. 1. cap. 3. pag. 124. a. & Concilii illius Acta satis frequenter. Quintum Concilium œcumenicum, seu Constantinopol. 2. convocatum est à Justiniano. Evagrius lib. 4. cap. 38. pag. 167. b. τὴν πέμπτην μετατέμπεται σύνοδον Ιερζωνεύς. Quintam Synodum convocari jubet Justinianus. Idem patet ex Libello Synodico, pag. 1203.

2. *Synodos totinàs Imperatorum autoritate & mandato sūisse congregatas.* Tales multas congregari jussit Constantinus. Id de eo testatur Eusebius, in vita ipsius lib. 1. pag. 124. a. b. Οἶχ τις νεώτερος ἐπίσημος ἐν θεῷ καθεξμένος, συνόδους τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότει. Velut communis quidam Episcopus à Deo constitutus, Synodos servorum Dei congregabat. Ita congregari jussit Arculatensem, ad caussam Cæciliiani Carthaginensis iudicandam

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. I. 5

candam. Quos vellet ibi Episcopos adesse, & quot; epistolis suis mandavit , tempore etiam & loco indictis ; ut appareat ex ejus epistola ad Chrestum, Syracusanum Episcopum : Ἐπειδὴ πλείους ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυντῶν τότους ἐπισκόπους ἔις τὴν Ἀρελατητίων πόλιν ἦσαν οὐλανδῶν Ἀνγούζου συνεθεῖν ἐκελεύσαμεν. Quoniam plures ex variis & innumerabilibus locis Episcopos in urbem Arelatensem intra Calendas Augusti convenire jussimus. Ad Miltiadem similiter scripsit, ut Synodus in Romanam urbem convocaretur , ad eandem Cæciliani caussam cognoscendam & decidendam , non solùm præsente ipso Miltiade ; sed etiam Reticio , Materno , Marino , κολλιγῶν , inquit , υμῶν , collegis vestris , quos etiam ad Concilium Romam festinare jussi. Nam epistola illa scripta est à Constantino ad Miltiadem & Marcum : Ἰνα ἔκεισθε υμῶν παρόντων , ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥετενίᾳ , καὶ Ματέρνου , καὶ Μαρίνου , τῶν κολλιγῶν υμῶν , οὓς τούτου ἔνεκα ἔις τὴν Ῥώμην προσέταξα ἐπιστεῦσαι , δυνηθῆ ἀπονοθῆναι. Ut ibi vobis præsentibus , nec non Reticio , & Materno , & Marino , collegis vestris , quos hujus rei gratiâ Romam festinare mandaui , audiri posset. Hæ epistolæ Constantini ad Chrestum & Miltiadem habentur apud Eusebium , hist. Eccles. lib. 10. cap. 5. pag. 114. a. b. Utramque hanc Synodum Constantini jussu convenisse , testatur etiam Libellus Synodicus , sub Synodo Romana , anno Ch. 313. congregata , his verbis : ταύτην τοίνυν , καὶ τὴν ἐν Ἀρελάτῳ , προσάξας εὐγκροτιθῆναι δι μέγας βασιλεὺς Κωνσταντῖος , &c. Hanc igitur , nempe Romanam Synodum , & Arelatensem , Constantinus M. Imperator colligi præcepit. Idem etiam Synodum , ad caussam Athanasii tractandam , Tyrum , civitatem Syriae , convenire jussit. Patet ex illius epistola , quam ad Concilium scripsit , apud Theodoretum , hist. Eccles. lib. 1. cap. 27. pag. 578. Vide quoque Eusebium in vita Constantini , lib. 4. pag. 152. b. 153. a. Nec aliter sequentes Augusti se geslerunt in Ecclesia gubernanda. Constantius anno 359. Concilium Seleuciense convocat. Theodoretus , hist. Eccles. lib. 2. cap. 22. pag. 624. χρόνου διελθόντος , ὑπὸ τῶν Ἐυδεξίᾳ κατηγόρων ὑπομνησθεὶς δι Κωνσταντίος , ἐις Σελεύκειαν τὴν σύνοδον γενέσθαι προσέταξε. Post aliquod tempus , Constantius , suggesteribus Eudoxii accusatoribus , Synodum Seleuciae baberi præcepit. Idem testatur Libellus Synodicus , pag. 1184. Biblioth. Juris Canonici. Idem Constantius , anno Ch. 3511. Concilium Syrmense convocari jussit. Patet ex eodem Libello Synodico , pag. 1182. Valentinianus , cùm Sextus , Episcopus urbis Romæ , variis calumniis exagitatus fuisset à Basso , Concilium jussit congregari ; ut est apud Damasum in vita Sixti. Idem anno Ch. 368. in Illyrico Sý-

6 EXPOSITIONIS SYMBOLI

nodum fieri jubet: in Libello Synodico, pag. 1188. Leo Imperator Thessalonicensem congregari jubet Synodum adversus Eutychem, Dioscorum & Timotheum, anno Ch. 453. ibidem, pag. 1195. Zenon Imp. anno Ch. 483. *λν Αντιοχεια τύρων ἀγίαν συναθροισθῆναι προσέταξεν, Antiochiae sanctam Synodum congregari jussit*: in eodem Synodico, pag. 1197. Sexcenta alia exempla proferri possent, nisi hæc, nunc quidem, sufficerent.

3. *Synodos non tantum ab Imperatoribus Christianis fuisse convocatas, sed etiam confirmatas.* Episcopi congregati in Concilio Constantinopol. I. in epistola ad Theodosium M. cuius iussu convocati fuerant, petunt ab eo confirmari Canones illius Concilii. Πρὸς δὲ τούτοις, inquiunt in Canonibus Tiguri editis, pag. 36. καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνταξίας τῶν ἐκκλησιῶν βῆτεὺς οὐνας ὡρίσαμεν ἀπέρ ἀπαντα τῷδε ἡμῶν τῷ γράμματι υπετάξαμεν. Δεδμεθα τοίνυν τῆς σῆς ἡμερότητος, γράμματι τῆς σῆς ἐνσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ΦῆΦον, ἵν' ἀστερ ταῖς τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπεφραγίσης τὸ τέλος. *Ad hæc componendis & ordinandis Ecclesiis certas constituimus regulas, quas & huic epistolæ subjecimus. Proinde rogamus tuam clementiam, ut Synodi decretum pietatis tuæ literis confirmetur, ut, quemadmodum Ecclesiam honorasti literis vocationis, ita nunc in ea decretorum confirmationi manum ultimam imponere velis.* Narrat etiam Evagrius, lib. 3. cap. 18. pag. 150. b. à Felice, Romano Episcopo, missos ad Zenonem Imperat. Vitalium & Misinum, Episcopos, ut ejus auctoritate Concilium Chalcedonense confirmaretur, ἐφ φ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον χρατεῖν. Theodosius in Constantinopolitana Synodo, quæ ibi acta sunt, ἐπεφραγίσατο, suo suffragio comprobavit, rogatus ab Episcopis, ut placita Synodi sua subscriptione muniret. In hac, de qua agimus. Synodo Nicæna Constantinus τὰ τῆς συνόδου δόγματα χρεῖν ἐπεφραγίζετο, Synodi placitis suo suffragio autoritatem addebat. Idem factum à Theodosio & Valentiniano de Synodo Ephesina, à Justiniano de Synodo Trullana: de quibus alibi pluribus agemus.

II. *Consilium & finis hujus Concilii in edenda hac fidei formula fuit, ut Venenum Arrianæ hæreses tolleretur, & orthodoxa de Filio Dei doctrina stabiliretur.* Sed de hujus hæreses ortu & progressu, atque reliquis eodem spectantibus, agetur infra, Cap. viii. Cum Constantinus videret, impium Arrii dogma in dies latius serpere, & Ecclesiæ corpus inficere, de tanto malo suppressendo & pace atque concordia Ecclesiastica revocanda & restauranda solitus, ex omnibus orbis Romani

par-

partibus Episcopos Nicæam convocat. Hi ergo Imperatorio moti edicto congregantur, & primum confessum celebrant anno Ch. 325. die 19. Junii, feriâ sextâ, secundum Scaligeri rationes. Ibi Arrii hæresis in judicium vocata & anathemate percussa, atque Fidei formula, quam examinandam suscepimus, edita fuit: additis Canonibus; ut jam monebimus.

III. In hoc Concilio duo Decretorum genera condita sunt, Ὅροι & διατυπώσεις. Ὅρος est canon, regula, statutum. Hesychius: Ὅρος, νόμος, θεσμός. Lex, sanctio. Ita sumitur Can. 19. Concilii hujus: *De Paulianistis, si ad Ecclesiam Catholicam confugerint, ὅρος ἐκτέθειται ἀναβαπτιζεῖσθαι αὐτοὺς ἔξαταντος, definitum est, eos omnino rebaptizari.* Ad quæ Zonaras, pag. 65. Ὅρος, ὁ τύπος, καὶ ὁ κανὼν λέγεται. Forma & regula vocatur Ὅρος. Eodem modo Balsamon, pag. 299. Optimè τύπος, nam Canone eodem, quod ab initio Ὅρου nomine venit, id circa finem τύπος appellatur: *Similiter autem ἐγ de Diaconissis, ἐγ omnino de his, qui sub Canone versantur, ὁ αὐτὸς τύπος παραφυλαχθήσεται, eadem forma servabitur.* Canon 19. Concilii Ancyranī: *Quicunque virginitatem promittentes, irritam faciunt sponzionem, τὸν τῶν διγάμων Ὅρον ἐκτληρούτωσαν, ii digamorum definitionem impleant.* Dionysius Exiguus interpretatur: *Inter bigamos censeantur.* Alexius Aristinus & Symeon Logotheta pro eo ponunt, τριετίαν ἀΦοριζέσθω, triennio excommunicetur. Ita ut Ὅρος nihil aliud sit, quam statutum ἐγ decreatum de pœna Canonica irroganda. Id manifestum ex Balsamone ad hunc Canonem, pag. 782. Τοὺς ἀθετήσκυτας τὴν πρὸς θεὸν γενομένην περ' αὐτῶν ἐκαγγελίαν χάριν τοῦ παρθενεύειν, οἱ τατέρες καθυποβάλλουσιν Ὅρῳ διγάμων, ταυτέσιν, ἐκτιτιμίᾳ. *Eos qui suum votum, Deo factum de virginitate servanda, irritum reddiderunt, Patres digamorum definitioni, id est, pœnæ subjiciunt.* Et Zonaras ad eundem Canonem, pag. 298. Ὅρον, τὸν τύπον καὶ τὸν ιανόντα λέγει, ἵγειν δοσα περὶ τῶν διγάμων ιεκανόντιαι καὶ διατετύπωται, ταῦτα κριτῆσι καὶ ἐπ' αὐτῶν. Ὅρον vocat formam ἐγ Canonem, sive quæcumque de digamis Canonice constituta ἐγ decreta sunt ea etiam circa istos valebunt. Sed propriū ad rem. Ad Ὅρους hujus Concilii pertinent viginti Canones in eo edicti: διατυπώσεις ad doctrinam de fide stabiliendam proprie spectabant. Gelasius Cyzicenus in Actis hujus Concilii parte 2. pag. 199. hoc discrimen constituit inter Ὅρους & διατυπώσεις, quod Ὅροι sint περὶ τῆς ἐνταξίας, διατυπώσεις verò περὶ τῆς καθολικῆς καὶ ὄρθοδόξου πίστεως. Inter διατυπώσεις numerandum est Symbolum Nicænum. Ad Ὅρους verò, ut dictum, pertinent hujus Concilii Canones, quos Theodoretus, hist. Eccles.

8 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Eccles. lib. i. in fine cap. 7. pag. 545. νόμους appellat: *Episcopi*, inquit; εὗθις συνελθόντες ἐις τὸ συνέδριον, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τολίτειας νόμους ἔγραψαν ἕκοσι, iterum in Concilium venientes, administrationis Ecclesiasticae leges viginti conscripsérunt. Et Gelasius Cyzicenus, parte 2. pag. 169. post cnumeratos Canones, hæc addit: Τούτους τὰς ἕκοσι νόμους τὸ ἀντὸν ἄγιον ἀντῶν συνέδριον ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Θεοφιλεζάτου καὶ πανευφύμου βασιλέως Καντακούνιου, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τολίτειας ἔγραψαντο. *Hos viginti Canones idem sanctum illorum Concilium, praesente religiosissimo & laudatissimo Imperatore Constantino, de administratione Ecclesiastica scripsit.* 'Oros tamen interdum quoque διατύπωσιν notare, id est, doctrinam de fide, colligo ex Libello anonymi de Synodis, ubi Patres in Concilio Chalcedonensi dicuntur ὅρου promulgasse contra Eutychem & Dioscorum. Verba ejus sunt: θεῖον δὲ ὅρου ἔξεφάνισαν, τέλειον θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον ἐν δύο φύσειν ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαρέτως τὸν οὐριον ἡμῶν ἵητον χριστὸν καὶ θεὸν κυρύζειντες. *Divinam autem definitionem promulgáruunt, prædicantes Dominum nostrum Iesum Christum esse perfectum Deum & perfectum hominem in duobus naturis inconfusè & indivisibiliter.* In Libello Synodico, de Concilio Syrmensi Arianorum: 'Αυτῇ ἡ σύνοδος ὅρου τίσεως ἔξιθετο ἄθεον, Φύσιν ἡ δυσίαν ἐπὶ θεῷ λέγειν ἀπαγαρέντα. Hæc Synodus definitionem fidei exposuit impiam, quæ vetabat, naturam aut substantiam de Deo prædicari. In epist. Justiniani ad Epiphaniūm, in Collect. Constitut. Eccles. ex lib. i. Cod. ut citatur in Biblioth. Juris Canonici, pag. 1240. 'Ορον τῆς πίσεως, τευτέσι, τὸ ἄγιον μάθημα, ἡτοι σύμβολον ιρατῆμέν τε καὶ Φυλάττομεν, τὸ παρὰ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ δικτὸν ἄγιον τατέρων ἐκτεθέν. *Fidei definitionem, hoc est, sanctum symbolum, retinemus ac custodimus, à sanctis Patribus 318. expositum.*

IV. Autoritas hujus Symboli. Hanc fidei formulam magnam vim & pondus eximium in Ecclesia Dei semper obtinuisse, cum ob antiquitatem, tum ob consensum & συμφωνίαν, quam habet cum scriptura sacra, non imus inficias. Hinc in Ecclesiis Græcis confiteri hoc Symbolum necesse habent Patriarchæ & Archiepiscopi, quando eam consequuntur dignitatem, uti liquet ex Jure Græco-Romano, edito à Marquardo Frehero, pag. 440. Solennis ejus fuit recitatio sacræ Synaxeōς tempore, instituta à Timotheo Archiepiscopo Constantinopolitano. Ita enim in lib. 2. historiæ Theodori Lectoris Eclogis legimus: 'Αἰτιθεὶς ἐκ τῶν σπουδαῖῶν ἀντοῦ Τιμόθεος, τὸ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ δικτὸν τατέρων τῆς πίσεως Σύμβολον καθ' ἐνάρην Σύναξιν λέγεσθαι παρεπικεύασεν, ἐπὶ διαβολῆς δῆθεν Μακεδονίβ, ὃς ἀυτοῦ μὴ δεχομένου τὸ Σύμβολον, ἀπαξ τῇ ἑτοῦ λεγόμενον πρότερον ἐν τῇ ἀγίᾳ παραπημῇ τοῦ

τοῦ θείας τάχους, τῷ καιρῷ τῶν γινομένων ὑπὸ τῷ ἐπισκόπῳ κατηχήσεων. Ab amicis rogatus Timotheus, Symbolum fidei 318. Patrum per singulas Synaxes recitari curavit; ad reprobationem videlicet Macedonii, ut qui hoc Symbolum non receperit: cum antea semel tantum in anno, in sancta scilicet Parasceve Dominicæ passionis, tempore, quo Episcopus catechizabat, recitatum esset. Methodius vero in Chronico suo, pag. 80. hoc institutum tribuit Martyrio, sub Leone parvo, de eo sic scribens: Πρῶτον ἐπενόησεν, ἐν τάχῃ συνάξει, τὸ ἀγιουσύμβολον τῆς πίστεως λέγεσθαι, πρότερον μὴ λεγόμενον, εἰ μὴ ἄπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῇ μεγάλῃ παρασκευῇ. Primum statuit, in qualibet Synaxi sanctum Fidei Symbolum esse recitandum, quod antea non recitabatur, nisi semel in anno, in magna Parasceve. Alia hujus Symboli elogia, unde ejusdem colligitur autoritas, occurunt frequenter. Libellus Synodicus, Synodo 34. pag. 1175. Biblioth. Juris Canonici, de Symbolo Nicæno: Ἡτις ἀγία σύνοδος ἔχεθετο κατὰ τάσις αἱρέσεως τὸ θεουργὸν τῆς πίστεως μάθημα. Quæ sancta Synodus exposuit contra opinionem heresim divinum fidei Symbolum. Justinianus Imperator Novell. 131. statim post initium, pag. 343. quatuor Conciliorum oecumenicorum definitiones & conclusiones pari passu cum ipsa Scriptura ambulare vult. Verba decreti ejus sunt: Θεσπίζομεν τούς τάξιν νόμουν ἐπέχειν τὰς ἀγίας ἐκκλησιασμάτων κανόνας, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀγίων τεσσάρων συνόδων ἐκτεθέντας, τοῦτ' ἐστι τῆς ἐν Νικαιᾳ τῶν τινὲς καὶ τῆς ἐν Καντακούζόλει τῶν ἀγίων ρύτων, καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ πρώτης, ἐν δὲ Νικόριος κατεκρίθη καὶ τῆς ἐν Καλχηδόνι, καθ' ἣν Ἔυτύχης μετὰ Νεστορίου ἀνεθεματίσθη. τῶν γὰρ προεργάμενων ἀγίων συνόδων τὰ δόγματα, καθάπερ τὰς θείας γραφὰς δεχόμεθα, καὶ τοὺς κανόνας ὡς νόμους Φυλάττομεν. Sancimus igitur vicem legum obtinere sanctos Ecclesiasticos Canones, qui à sanctis quatuor Conciliis constituti sunt, aut confirmati. Hoc est Nicæno 318. Et Constantinopolitano sanctorum 150. Patrum, Et Ephesino primo, in quo Nestorius est damnatus, Et Chalcedonensi, in quo Eutyches cum Nestorio anathematizatus est. Prædictorum enim Conciliorum dogmata, sicut divinas scripturas, accipimus; Et Canones, sicut leges, observamus. Collectio Constitut. Eccles. lib. III. ex Novellis, Justiniani allegatum decretum ita proponit: A quatuor Conciliis, Nicæno, Constantinopolitano, Ephesino Et Chalcedonensi τεθέντες ὅροι, νόμουν τάξιν ἐχέτασσαν, καὶ τὰ δόγματα ἀντῶν, ὃς αἱ θεότητες τιμάσθωσαν γραφαὶ, constitutæ definitiones, legum vicem obtinente: eorumque dogmata, tanquam inspiratae divinitus scripturæ, coluntur. Vide etiam Photii Nomocan. tit. I. de Fide, cap. 2. & Balsamonem ad eundem titulum, pag. 4. Ita etiam alibi alii passim. Interim tamen meritò queritur, An tantæ sit autoritat-

10 EXPOSITIONIS SYMBOLI

sis, ut principium Theologiæ dici possit? Ut ad hanc quæstionem paucis respondeamus, sciendum est, principiorum ἐπισημονικῶν tres esse conditiones.

1. *Debent esse vera; immo firmæ & inconcussæ veritatis, id est, ἀμετάπτωτæ.*

2. *Debent esse prima. Id est, per alia probari & demonstrari non possunt: sunt enim ἀναπόδεικτæ.* Philosophus utramque posuit conditionem lib. i. Topic. cap. i. dicit enim, *principia esse ἀληθῆ καὶ πρῶτα, καὶ μὴ δι' ἔτερων ἔχοντα τὴν τίξιν, vera ἡ prima, neque per alia fidem habere.* Et Basilius M. in Psal. 115. pag. 313. Ἀνάγκη ἐκάστης μαθήσεως ἀνεξετάζους εἶναι τὰς ἀρχὰς τοῖς μαθητάνουσιν ἐπεὶ ἀμύχανον τοὺς περὶ τὰ πρῶτα ζυγομαχοῦτας, δυνηθῆναι δῆθ̄ καὶ τάξει προελθεῖν εἰς τὸ τέλος. *Necesse est cujusque disciplinæ principia nulla prorsus prævia demonstratione aut disquisitione tradi discentiibus.* Fieri enim neutiquam potest, ut qui circa principia disciplinarum velitantur contentiosius, ad finem aliquando via ἡ ordine provebantur aut pertingant. Inde oritur conditio tertia:

3. *Quod sint ἀντότικæ, id est, fidem ex se faciant. Si enim non essent ex se fide digna, vim & autoritatem suam aliunde acciperent, atque ita nec essent prima nec principia.* Clemens Alex. lib. vii. Stromat. pag. 757. τὴν ἀρχὴν ἐι τις ἔτερου δεῖσθαι ὑπολάβει, γνέτ' ἀν δυτικὴς ἀρχὴ Φυλαχθεῖη. *Principium si quis alio indigere existimaverit, non utique verè poterit manere principium.* Iterum Philosophus lib. i. Topic. cap. i. statim post initium: Οὐ δεῖ ἐν ταῖς ἐπισημονικαῖς ἀρχαῖς ἐπιζητεῖσθαι τὸ διατέλειον, ἀλλ' ἐκάστην τῶν ἀρχῶν ἀντὴν καθ' ἐαυτὴν εἶναι τις ἡν. *Non oportet in artis scientiæ efficiendæ principiis quæri cur, sed unumquodque principium ipsum per se ipsum esse credibile.*

His ita præmissis, dicimus scripturarum effata esse principia Theologiæ: sunt enim vera, immo infallibilis & inconcussæ veritatis, quia inspirata à Deo, qui est αὐτοαλήθεια, ipsa veritas. Sunt ἀξιοτικæ, cum sint a Deo, qui solus est ἀξιότικος. Ideò vocantur τικὰ καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἀξια, fidelia ἡ omni acceptione digna, 1. Timoth. 1:15. Adde, quod scriptura dicitur lucerna. Igitur nativa & ingenita luce, & per impressas ipsi veritati cœlesti notas sibi conciliat autoritatem, sicut lux per se ipsam videtur & innata vi sua. Atque hoc magno consensu agnoscunt veteres. Basilius Cæs. Homil. de Fide, pag. 394. Εἰ τικὸς δὲ Κύριος ἐν ταῖς τοῖς ἀντοῦ, Φανερὰ ἐκπτωτικὰ τῆς τίξεως, καὶ ὑπερηφανίας ιατηγερία, οὐ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων, οὐ ἐπεισάγειν τῶν μη γεγραμμένων. *Si fidelis est Dominus in omnibus sermonibus suis, utique*

que manifesta à fide defectio est, Εἰ superbiæ indicium, aut aliquid rejecere eorum, quæ scripta sunt, aut superinducere, quæ non scripta sunt. Gregorius Nyssenus Orat. de Anima, l. 2. pag. 108. Ἡμῖν δὲ ἀριεῖ πρὸς ἀπόδειξην τῆς ἀθανασίας αὐτῆς (Ψυχῆς) ἡ τὰν θείων λογίων διδασκαλία, τὸ πιστὸν ἀφ' ἐαυτῆς ἔχοντα, διὰ τὸ θεότυνευσός εἶναι. *Ad demonstrandum ejus (animæ) immortalitatem, divinorum eloquiorum doctrina nobis sufficit, ut pote quæ, quod ei creditur, à se ipso babet, quia divinitus inspirata est.* Idem, lib. 1. contra Eunomium, t. 2. pag. 346. Κριτήριον ἀσφαλὲς τῆς ἀληθείας, ἐπὶ παντὸς δόγματος, ἡ θεότυνευσός εἴη μαρτυρία. *In omni dogmate, optima judicandæ ratio divinitus inspiratum testimonium est.* Clemens Alexandr. Stromat. lib. 4. pag. 475. τὰς γραφὰς, αἷς πετιτεύκαμεν, οὐρίας ὅσας εἴξεν ἀνθεντείας παντοργατοιῆς ἐπιδεικνύομεν. Scripturas, quibus credidimus, validas ac ratas esse, omnipotenti autoritate ostendimus. Idem, lib. 5. pag. 547. Προτείνομεν αὐτοῖς τὸ ἀναντίρρητον ἐκεῖνο, ὁ θεός ἐσιν ὁ λέγων, καὶ περὶ ἑνὸς ἐπάξεων ᾧ ἐπιζητῶ παρισάς ἐγγράφως τίς οὖν ἔτι ἄθεος ἀπιζεῖν θεός; *Illi objicimus illud, cui nemo contradicere possit;* Deus hoc dicit, Εἰ de unoquoque, quod quæro, testimonium scriptum profert. *Quis igitur adhuc adeò impius, ut Deo credere nolit?* Et lib. 7. Stromat. pag. 757. ἔχομεν γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας τὸν Κύριον, διὰ τε τῶν προφητῶν, διέ τε τῶν Εὐαγγελίων, καὶ διὰ τῶν μακαρίων Ἀποστόλων, πολυτρόπως καὶ πολυμερῶς εἴξεν ἀρχῆς τοῖς τέλος ὑγούμενον τῆς γνώσεως. Principium enim doctrinæ habemus Dominum, qui εἰ per Prophetas, εἰ per Evangelium, εἰ per beatos Apostolos, multifariam multisque modis à principio ad finem dux est cognitionis. Vignissima etiam sunt sequentia, quæ hīc legantur, quia rem, de qua nobis sermo est, solidè confirmant. Οὐ μὲν οὖν εἴξεν αὐτοῦ πιστὸς, τῇ οὐρανῇ γραφῇ τε καὶ Φωνῇ ἀξιοποίησε εἰκότας ἀν διὰ τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐνεργεσίαν ἐνεργουμένη. Άμελει πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων ἕυρεσιν, αὐτῇ χρώμεθα κριτηρίῳ τὸ ιρινόμενον δὲ τὰν, ἔτι ἀπιζουν πρὸν ιριθῆναι ὡς σὺδ' ἀρχῆς τὸ ιρίσεως δεβμενον. Εἰκότας τοίνυν τίσει περιλαβόντες ἀνατθεικον τὴν ἀρχὴν ἐκ περιστίας, καὶ τὰς ἀποδείξεις παρ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς περὶ τῆς ἀρχῆς λαβόντες, Φωνῇ Κυρίῳ παδευόμεθα πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἀποφαινομένοις ἀνθρώποις προσέχομεν, οἵς καὶ αὐταποφαινοθεὶς ἐπ' οἵης ἔξειν. Εἰδοντες δὲ τὴν ἀνθρώπων ἀναμένομεν μαρτυρίαν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Κυρίου Φωνῇ πιστούμεθα τὸ ζητεύμενον ἢ πασῶν ἀποδείξεων ἐχεγγυωτέρας μᾶλλον δὲ, ἢ μόνη ἀπόδειξις οὐσα τυγχάνει. *Qui ergo ex se ipso fidelis est, Dominica Scripturā εἰ voce est fide dignus, quæ per Dominum ritè operatur ad hominum beneficium.* Recet autem ea, tanquam judice utimur ad res inveniendas. *Quicquid au-*

12 EXPOSITIONIS SYMBOLI

tem judicatur, non creditur priusquam fuerit judicatum: quare nec principium id est, quod judicio indiget. Merito ergo, cum fide comprehendemus principium indemonstrabile ex abundanti, & ab ipso principio de principio demonstrationes sumserimus, voce Domini eruditur ad agnitionem veritatis. Non enim absolute enunciantibus hominibus fidem habemus, quibus licet etiam enunciare contrarium. Si autem non satis est solum absolute dicere quod videtur, sed oportet etiam probare quod dictum est, non expectamus testimonium ab hominibus, sed voce Domini probamus quod queritur: quae est magis fide digna, quam omnes demonstrationes: vel, quae potius sola demonstratio est. Justinus Martyr in Parænesi ad Graecos, pag. 31. Πανταχόθεν τοινυ δέδεναι προσήκει, δτι ουδαμᾶς ἐπέρως περὶ θεῶν, ή τῆς δρόης θεοσεβείας μανθάνεντον τε, ή παρὰ τῶν τροφυτῶν μόνον, τῶν διὰ τῆς θείας ἐπιπνοίας διδασκούντων ὑμᾶς. Undequeaque, & omnibus modis scire convenit, nullo planè patto aliter de Deo, vel de recta religione quicquam disci posse, quam à Prophetis solum, qui divina inspiratione afflati vos docent & instituunt. Aliorum Patrum testimonia, quæ pene infinita in eandem afferri possent sententiam; ne in ipso statim vestibulo Lectori tedium pariamus; consultò omittimus. Annon verò ex allatis vel cœcūs videat, solius Scripturæ autoritate esse nitendum? quia non oportet ἐπεισάγειν τι τῶν μὴ γεγραμμένων? Quia τὸ πιστὸν ἀφ' ἔαυτῆς ἔχει, & quia sufficit τρόπος ἀπόδεξιν capitum fidei? Quia in ea habetur μαρτύριον αὐτοῦ τῆς ἀληθείας? Quia ἀναντιφέρεται credendum Deo loquenti in Scriptura? Quia ἀρχὴ τῆς διδασκαλίας; Sacra continetur Scripturā? Quia in ea ἀνατοδεικτος ἀρχὴ? Quia ex ea, tanquam ex principio, ἀπόδεξις petenda? Quia solius Domini voce πιστούμενα τὸ ζητούμενον. Quia illa sola ἀπόδεξις οὐσα τυγχάνει? Annon inde manifestissimè sequitur, γνῶσια Theologiae principia solas ἐνθέου καὶ ἡρᾶς γραφὰς continere? Nec aliter Thomas part. i. quest. art. 8. Auctoritatibus Philosophorum sacra doctrina utitur, quasi extraneis argumentis & probabilibus. Auctoritatibus autem Canonice Scripturæ utitur propriè ex necessitate argumentando: Auctoritatibus autem aliorum Doctorum Ecclesiae, quasi arguendo ex propriis, sed probabiliter. Ininititur enim fides nostra revelationi Apostolis & Prophetis factæ, qui Canonicos libros scripsierunt: Non autem revelationi, si qua fuit aliis Doctoribus facta. Hanc sententiam suam confirmat dicto Augustini, quod paulò post producimus.

Affertiones autem Doctorum Ecclesiae; θεοπνεύσους semper excipimus & ἀμέρτως inspiratos à Deo, donoque ἀναμαρτησίας in docendo præditos; sive singulorum extra Concilium, sive in Concilio congregatorum, non sunt

sunt Theologiae principia. Rationes præcipuae sunt. I. Quia eorum dicta non sunt prima, sunt enim per scripturam S. demonstranda, quod ipsum Patres vel maximè fecerunt. Deinde non sunt ἀξιοτικα, illis enim non assentimur propter se, sed propter συμφωνιαν & amicam conspirationem, quam habent cum Verbo Dei, ad cuius amissim sunt exigenda, & recipienda, si cum eo consentiant, abjicienda verò, si vel tantillum ab eo deflectant, quod colligitur ex Jes. 8:20. & ad Galat. 1:8. II. Doctorum omnium dicta non ideo vera sunt habenda, quia ipsi sic dixerunt, sed quia vel per scripturam, vel rationem ex scriptura deductam, dicta sua confirmant. Id ipsi nobis ultrò largiuntur sancti Ecclesiæ Doctores. Photius in Biblioth. Cod. 177. pag. 397. hæc ἀξιομνημόνευτα affert ex Theodoro Antiocheno: "Εἰ τι σύμφωνον δρθῷ λογισμῷ, καὶ γνώριμον ταῖς θείαις γραφαῖς, τοῦτο ἀπέδειπτον. Si quid rectæ rationi consentaneum, Εἰ δινῖς scripturis notum est, id demum recipiendum. Chrysostomus Homil. 4. de Divite & Lazaro, quæ est 38. tom. 5. pag. 256. Καν νεκρὸς ἀναστῇ, καν αὐγελος ἐξ οὐρανοῦ ονταβῇ, πάντων ἑσωσαν αἱ γραφαὶ ἀξιοτικότεραι· διὰ τῶν ἀγγέλων δεσπότης καὶ τὸν ζώνταν Κύριος, ἀντὸς ἔκεινας ἐνομοθέτησεν. Εἰ si mortuus resurgeret, et si Angelus ē cœlo descenderet, omnibus fide digniores sint scripturæ: Angelorum enim Εἰ viventium Dominus ipse illas ordinavit Εἰ præscripsit. Vide ibidem plura. Athanasius de Synodis, Ariminensi & Seleuciensi, t. 1. pag. 873. Μάτην περιτρέχοντες προφασίζονται διὰ τίσιν ἡξιωκένται γενέσθαι τὰς συνδόους ἐξι μὲν γὰρ ικανωτέρα πάντων ἡ θεία γραφή. Frustra huc illuc cursitantes prætexunt, ob fidem convocatas esse Synodos: scriptura enim divina omnium sufficientissima est. Basilius Cæsar. epist. 80. quæ est ad Eustathium, pag. 334. eos, qui tres deos à Christianis colidicebant, iisque consuetudinem objiciebant, ita alloquitur: Οὐκαν ἡ θεόπνευστος ἡμῶν διαιτησάτω γραφή, καὶ παρ' οἷς ἀν ἐυρεθῆ τὰ δόγματα συνεδρὰ τοῖς θείοις λόγοις, ἐπὶ τούτοις ἡξει πάντως τῆς ἀληθείας ἡ ψῆφος. Scriptura itaque divinitus inspirata de tota lite pronunciet, Εἰ apud quos dogmata fuerint inventa divinis sermonibus consona, iisdem omnino veritatis accedet suffragium. Augustinus epist. 19. Iis scripturarum libris, qui Canonici appellantur, didici hunc bonorem timoremque deferre, ut nullum earum autorem scribendo aliquid errasse firmissimè credam: alios autem ita lego, ut quantacunque sanctitate vel doctrina polleant, non ideo verum putem, quod ipsi ita senserunt, sed quia mibi vel per libros illos Canonicos, vel probabili ratione persuadere potuerunt, quod à vero non abhorreat. Cyrillus Jerosol. Catech. illuminat. 4. pag. 30. Δεῖ περὶ τῶν ἀγίων καὶ θείων τῆς πίστεως μυστηρίων μηδὲ τὸ τυχὸν ἄνευ τῶν θείων παραδίδει.

δοσθαι γραφῶν, μηδὲ ἀπλῶς πιθανότητι καὶ λόγων οἰκατοπευαῖς παραφέρεσθαι. Μηδὲ τῷ ταῦτά σοι λέγοντι πιστεύσῃς, ἐὰν τὴν ἀπόδειξιν τῶν οἰκαγγελλομένων ἀπὸ τῶν θείων μὴ λάβῃς γραφῆν· οὐ σωτηρίᾳ γὰρ ὑπη τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ἐνρεσιλογίᾳς, ἀλλ' εἴς ἀποδείξεως τῶν θείων ἐσὶ γραφῆν. Oportet de sanctis & divinis fidei mysteriis ne quidem vile quid tradere absque divinis scripturis: neque oportet simpliciter circumferri persuasionibus, aut verborum apparatibus. Neque etiam mibi hæc tibi dicenti simpliciter credideris, nisi demonstrationem acceperis eorum, quæ annunciantur, ex divinis petitam scripturis. Hæc enim salus fidei nostræ non est ex verborum affluentia, sed ex demonstratione divinarum Scripturarum. Διατυπώσεις verò, quæ etiam δόγματα vocari possunt, Nicænorum Patrum non esse Theologiarum principia, vel inde probatu proclive est, quia fuerunt ex sacris Scripturis, tanquam Conclusiones, deductæ. Constantinus enim, qui Synodo præfuit, ut testatur Eusebius in vita ejus, lib. 3. cap. 10. hoc celestimate Patres adhortabatur, ut ex divinis oraculis fidei controversias dirimerent: Ἐναγγελικαὶ βιβλοι, καὶ ἀποδολικαὶ, καὶ τῶν παλαιῶν προφητῶν τὰ θεσπισματα, σαφᾶς ὑμᾶς ἐχρή τερὶ τοῦ θείου Φρονεῖν ἐκπαιδεύσαι τὴν πολεμοκοιὸν οὖν ἀπελάσσαντες ἔργα, ἐκ τῶν θεοπνεύσων λόγων λάβωμεν τῶν ζητουμένων τὴν λύσιν. Libri Evangelici & Apostolici, veterumque Prophetarum oracula, de divino Numinе quid sentiendum sit, apertere docent. Proinde hostili contentione depulsa, eorum quæ in questionem veniunt explicationem, ex divinitus inspiratis sermonibus de promamus: ut est apud Gel. Cyzicenum, Act. Conc. Nicæni, lib. 2. cap. 7. pag. 84. & apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. 1. cap. 6. pag. 542. Hujus ergo Concilii decreta Conclusiones fuerunt ex scripturarum effatis, tanquam ex principiis deductæ. Hinc olim in Conciliis, in medio confessū thronus erigebatur, inque eo sacra collocabatur scriptura, ut omnes scirent, ex scripturarum principiis eruendas esse Conclusiones. In Actis Concilii Ephesini, pag. 175. legitur epistola ad Theodosium & Valentinianum, de καθηἱρέσει Nestorii, in qua inter alia: τῇ ἐπαύριον συναζεύντες ἐν τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, τῇ καλουμένῃ Μαρίᾳ, προκειμένου τοῦ ἀγίου Ἐναγγελίου ἐν τῷ μεσαιτάτῳ θρόνῳ, καὶ ἀυτὸν ὑμῖν παρόντα χριστὸν δεικνύοντος. Postero die congregati in sancta & magna Ecclesia, Maria dicta, proposito sancto Evangelio in medio trono, & ipsum nobis præsentem Christum ostendente. Et in alia ad eosdem Imp. Epistola, ibid. pag. 179. τοῦ ἀγίου Ἐναγγελίου μέσῳ κειμένου, καὶ δεικνύντος ὑμῖν παρόντα τὸν τῶν ὄλων δεσπότην χριστόν. Sancto Evangelio in medio posito, & ostendente nobis præsentem universorum Dominiū Christum. Cyrillus Alexandr. in epist. apologetica ad Theodosium,

in ejusdem Synodi Actis, pag. 230. Ἡ ἀγία σύνοδος σύνοδον ἀσπερ οὐκ οὐαλὴν ἐποιεῖτο χριστὸν ἔκειτο γὰρ ἐν ἀγίῳ θρόνῳ τὸ σεπτὸν Ἐυαγγέλιον. Sanctus Synodus Synodum quasi, ut & caput faciebat Christum: positum enim erat in sancto iherono venerabile Evangelium. In hist. Concilii Florentini, Sect. 6. cap. 16. pag. 165. Ἐπάνω δὲ τῇ ἀλταρίᾳ ἔκειτο ἄγιον Ἐυαγγέλιον ἡμεταγμένον. Super ipsum autem altare positum erat Sanctum Evangelium apertum. Ad eandem consuetudinem respexit Meletius in contentione sua cum Paulino, apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. 5. cap. 3. pag. 708. Paulinum his allocutus verbis: Συνάψωμεν, ἢ Φιλότης, τὰ τοίμια, καὶ τὴν πέρι τῆς ἡγεμονίας καταλύσωμεν διαμάχην· οἵτινη δὲ τὰ πρέβατα νέμοντες, οἵτινη ἀυτοῖς προσενέγκωμεν θεραπειαν. Εἰ δὲ ὁ μέσος θάνος τὴν ἔριν γεννᾷ, ἐγὼ οὐ ταῦτην ἔξελάσαι πειράσομαι· εὐ γὰρ τούτῳ τὸ θεῖον προτεθειώς Ἐυαγγέλιον, ἐκατέρωθεν ἡμᾶς καθῆσθαι παρεγγυῶ. Grexes, οἱ αμίce, conjungamus, & contentionem de primatu dirimamus. Et cum oves communiter pascamus, communem illis curam impendamus. Quòd si media sedes contentionem gignit, ego etiam illam expellere conabor. Ponatur enim in ea quæso, divinum Evangelium, & ex utraque parte nos sedeamus. Ex his jam perspicue colligitur, omnes Conciliorum definitiones, ex scripturis, tanquam ex principiis, deductas esse conclusiones.

V. De differentia Nicæni & Constantinopolitani Symboli. Antequam differentiam ostendamus, tenendum est, Symbolum Constantinopolitanum, etiam vocari Nicænum. Ita Magister Sententiarum lib. 1. Distinct. 11. Illud, inquit, est Symbolum, quod in Missa cantatur, editum in Concilio Nicæno. Eumque secutus Alexander Alesius, parte 3. quæst. 69. memb. 5. Tria sunt Symbola: primum, Apostolorum; secundum, Patrum Nicænorum, quod canitur in Missa; tertium Athanasii. At nihil certius, quam illud in Missa cani solitum, verè esse Constantinopolitanum. Clarissima sunt verba Durandi, Ration. Off. Div. lib. 4. cap. 25. cum de Apostolico, & Athanasiano Symbolo egisset, subjungit: Tertium est Nicænum, quod Damasus Papa, ex constitutione universalis Synodi, apud Constantinopolin celebratæ, instituit. Imò sic accepit ipsa Synodus Ephesina: quando prohibet, quicquam adjicere Symbolo Nicæno. Nec enim interdicit usu Symboli Constantinopolitani, in quo quedam sunt addita Nicæno à Patribus Constantinopolitanis: sed Nicæni Symboli nomine Constantinopolitanum comprehendit. Judicium hoc Synodi Ephesinæ legitur apud Evagrium, hist. Eccles. lib. 2. cap. 4. Vide Cl. Vossium, Dissertat. 3. de tribus Symbolis, thesi 4. & 5. sic verò locuti Veteres, quia utrumque Symbolum pro uno habuerunt. Cujus rei caussas idem.

16 EXPOSITIONIS SYMBOLI

idem Vossius duas affert. Prior, quia quicquid est in Nicæno, id etiam iisdem verbis continetur in Constantinopolitano: Et quidquid apposuit Constantinopolitanum, id δυνάμει, hoc est, potentia, sive virtute, inest Nicæno. Id clare testatur Marcus Ephesius in Synodo Ferrariensi, Sess. 5. ubi, cùm de Nestorianis egisset, transformantibus Concilium Nicænum, subjicit: *Quo quidem multos post annos in tertio Concilio recitato, decretum suit, ut in futurum mutandi Concilii Nicæni facultatem haberet nemo, utpote quod à Constantinopolitano Symbolo nequam in aliquo dispareat; quandoquidem hoc in illo potentia videbatur inclusum, ita ut ambo pro uno haberentur.* Altera ratio est, quia major fuit Synodi Nicænae auctoritas: utpote quæ omnium universalium fuit antiquissima, & cæterarum fundamentum. Hanc rationem idem Vossius affert ex Marco Ephesio, Sess. 5. in Synodo Ferrariensi: *Multis profectò fortissimis constat argumentis, duo illa priora Symbola ab omnibus Conciliis generalibus pro uno suscepta fuisse, præsertim à tertio: utpote quod prius cæteris Conciliis utrumque vidit, atque probavit. Et quamvis toto orbe terrarum simul ambo celebrarentur; de primo tamen Symbolo tertium, cæteraque Concilia, mentionem fecere: cum pro ipsius primi Concilii auctoritate, & existimatione, quod majore Patrum numero celebratum fuerat, quoddque veluti cæterorum Conciliorum fundamentum haberetur: tum etiam, quod ipso Nicæno Symbolo Christianorum plures, qui denuo baptizabantur, frequentius uterentur.* Nunc ergo utriusque Symboli videamus differentiam. Symbolum Nicænum apud Athanasium, epist. ad Jovianum; in Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ, pag. 334. in Biblioth. Juris Canonicæ, edita Parisiis, anno 1661. & in eodem Codice, Can. 137. pag. 406. apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. 1. cap. 11. pag. 554. apud Socratem, lib. 1. cap. 8. pag. 176. a. apud Basilium Cæsar. epist. 60. pag. 836. tale est: „Πιστεύομεν ἐις ἓνα Θεόν, πατέρα ταυτοκράτορα, πάντων δρατῶν τε καὶ ἀο-, „ράτων ποιητὴν. Καὶ ἐις ἓνα Κύριον Ἰησοῦν χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννη-„, θέντα ἐκ πατρὸς μονογενῆ, τοутέσιν, ἐκ τῆς δυσίας τοῦ πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, „Φῶς ἐκ Φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ. Γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὅμοιος-„, σιου τῷ πατρὶ δι' αὐτὸν τὰ πάντα ἔγενετο, τάπε εἰν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ εἰν τῇ γῇ. „Τὸν δι' ἡμᾶς τὲς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ὑμετέρην σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ „σαρκαθέντα, καὶ ἐνανθρώπητα παθόντα, καὶ ἀναζάντα τῇ τρίτῃ ὑμέρᾳ ἀνελ-„, θόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐρχόμενον ιριῖαι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ ἄγιον „πνεῦμα τοὺς δὲ λέγοντας, οὐ ποτὲ, ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ „οἵτινες ἐξ ὄντων ἔγενετο, οὐδὲ ἐτέρας ὑποστάσεως οὐσίας Φάσκοντας εἶναι, οὐ τρε-„, πτόν,

„ πτὸν, ἡ ἄλλοιωτὸν τὸν Τίὸν τὸν θεόν, τούτους ἀναθεματίζει ἡ ἀγία καθολικὴ καὶ
 „ ἀποσολικὴ ἐκκλησία. Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem,
 „ omnium visibilium & invisibilium creatorem. Et in unum Dominum Je-
 „ sum Christum, Filium Dei unigenitum, natum ex Patre, hoc est, ex
 „ substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, verum Deum ex
 „ vero Deo, genitum non factum, ejusdem substantiae cum Patre: per quem
 „ omnia facta sunt, sive quæ in cœlo, sive quæ in terra. Qui propter nos
 „ homines & propter nostram salutem descendit, & incarnatus est, & homo
 „ factus est. Qui passus est, & resurrexit tertia die: ascendit in
 „ cœlos, venturus est ad judicandum vivos & mortuos. Et in Spiritum
 „ Sanctum. Eos autem qui dicunt, Erat tempus, quando non erat sed & ,
 „ priusquam nasceretur, non erat: & quod ex non existantibus factus est; vel
 „ ex alia hypostasi sive essentia dicentes esse, vel mutabilem aut convertibi-
 „ lem Filium Dei, anathematizat sancta Catholica & Apostolica Ecclesia.
 Subjicimus etiam Symbolum Constantinopolitanum, quod ita sonat:
 „ Πιστεύομεν εἰς ἓνα θεόν, πατέρα παντοκράτορα, κοιητὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς, δρατῶν
 „ τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν χριστὸν, τὸν Τίὸν τοῦ θεοῦ
 „ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, Φῶς ἐκ
 „ Φωτὸς, θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα, καὶ ποιηθέντα δικαιοσίου τῷ πα-
 „ τρίᾳ δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέ-
 „ ραν σωτήραν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σωριαθέντα ἐν πνεύματος ἀγίῳ,
 „ καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα σαυραθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ
 „ Ποντίῳ Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀνασάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ
 „ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεξόμενον ἐκ δεξιῶν
 „ τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς οὓς τῆς
 „ βασιλείας γένεται τέλος. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ιύριον, τὸ ζωοτοιόν,
 „ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Τίῷ συμπροσκυνούμενον καὶ
 „ συνδεξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀπο-
 „ σολικὴν ἐκκλησίαν. Ομολογοῦμεν ἐν βάπτισμα εἰς Ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, προσδοκῶμεν
 „ ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τῷ μέλλοντος αἰώνος. Αμήν. Credimus in unum
 „ Deum, Patrem omnipotentem, factorem cœli ac terræ, visibilemque o-
 „ mnium & invisibilium. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium
 „ Dei unigenitum, ex Patre genitum ante omnia secula: lumen ex lumine,
 „ Deum verum ex Deo vero; genitum, non factum, ejusdem substantiae cum
 „ Patre: per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines & propter
 „ nostram salutem descendit ē cœlis, & incarnatus est ex Spiritu Sancto,
 „ & Maria Virgine, & homo factus est. Qui pro nobis crucifixus est sub-

„ Pontio Pilato , & passus , & sepultus est , & resurrexit tertia die secundum Scripturas : & ascendit in cœlos , & sedet à dextris Patris , & rursum venturus est cum gloria ad judicandum vivos & mortuos : cuius regnū non erit finis . Et in Spiritum Sanctum , Dominum , vivificatorem , ex Patre procedentem , qui cum Patre & Filio simul adoratur & simul glorificatur , qui locutus est per Prophetas . In unam sanctam Catholicam & Apostolicam Ecclesiam . Confitemur unum Baptisma , in remissionem peccatorum . Exspectamus resurrectionem mortuorum , & vitam futuri seculi . Amen .

Quod si jam duo hæc inter se conferantur Symbola , patebit à Patribus Constantinopolitanis quædam esse omissa , quæ apparent in Symbolo Nicæno : longè plura autem Symbolo Nicæno fuisse addita . Omissa sunt sequentia à Patribus Constantinopolitanis , id sine incommodo fieri posse existimantibus , quod δυνάμει & virtute in reliquis continerentur . 1. Illa , θεὸν ἐκ θεοῦ , quia mox sequuntur ista , θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ . 2. Illa de creatione , τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ , καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ , quia statim præcedit , δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο . 3. Illa generationis Filii explicatio : Τούτους ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός , quia in ὅμοιοις vocabulo illud sufficienter comprehendi crediderunt . 4. Rejectione errorum , & anathema , quo percutitur Arius : Τοὺς δὲ λέγοντας , ἦν ποτὲ , ὅτε ωκεῖον , &c. usque ad finem . Addita sunt : 1. de Creatione : ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς . 2. de æternâ Filii generatione : ἀρὸ πάντων τῶν αἰώνων . 3. de incarnatione . Symbolum Nicænum simpliciter ponit , κατελθόντα . Constantinopolitanum addit , ἐκ τῶν οὐρανῶν . Item 4. post ταρκιωθέντα , additur , ἐκ τνεύματος ἀγίας , καὶ Μαρίας τῆς παρθένου . 5. de Passione Christi : Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ὑμῶν ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου . 6. De sepultura ejusdem : Καὶ ταφέντα . 7. Illa de Sessione Christi ad dextram Patris : Καὶ καθεξόμενον ἐκ δεξιῶν τῷ Πατρός . 8. De reditu ad judicium , post ἐρχόμενον , additur , μετὰ δόξης . 9. de Christi regno : οὐ τῆς βασιλείας ωκεῖον τέλος . 10. de Spiritu sancto adduntur sequentia : Τὸ οὐρανοῦ , τὸ ζωοτοιὸν , τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον , τὸ σὺν πατρὶ καὶ νίφη συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον , τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν . 11. de Ecclesia : Εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν . 12. de Baptismo : Ὄμολογούμενον ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν . 13. de Resurrectione mortuorum & futuro seculo : προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν , καὶ ζῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος . Ἀμήν . Hic tamen illud quoque observandum , additiones istas ad Symbolum Nicænum , jam ante Concilium Constantinopolitanum fuisse notas . Patet hoc ex Epiphanius Ancorato , ubi sub finem , pag . 518 .

omnia

omnia superiora apparent additamenta. Ancoratum verò à se scriptum expressè notat Epiphanius, anno Diocletiani 90. Valentiniani & Valentis 10. Gratiani 6. Gratiano Augusto tertio, & Equitio Coss. Indictione 2. hoc est, Christianæ epochæ anno 374. At Concilium Constantinopolitanum, œcumenicum secundum, incidit in annum Christi 381. ac proinde septem post scriptum Ancoratum annis fuit celebratum. De his verò omnibus consuli debet doctissimus Usserius de Symbolis. Atque hæc de Symbolo Nicæno-Constantinopolitano præfari libuit. Ad illius deinceps progressuri expositionem, cum Marco Eremita oramus; Καταρχήτω πάσης ἡμῶν προθέσεως ὁ κατάρχων παντὸς ἀγαθοῦ, δτας κατὰ θεὸν γένειτο τὸ προκείμενον. Incipiat ille omne animi nostri propositum, qui omnis boni principium est, ut secundum Deum fiat, quicquid nobis proposuimus. FIAT! FIAT!

C. A. P. U T . II.

De Fide; quâ credimus in D̄um.

Πισεύομεν εἰς Θεόν.

Ihesúomēv; inquiunt Patres in hoc Symbolo. Verbum πισεύειν præcipue quatuor significaciones habet.

I. Πισεύειν significat nōsse & persuasum babere: consentire, rem aliquam veram esse. Clemens Alexandr. Strom. lib. 2. pag. 383. Πισεύομεν τὰ περφῆματα γεγονέναι καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι. Credimus fuisse præterita, & fore, quæ futura sunt. Ita Cyrillus Alexandr. lib. 11. in Job. ad cap. 16. Ýl. 30. pag. 942. verba, 'Ἐν τούτῳ πισεύομεν, δτι ἀπὸ τῆς θεοῦ εξῆλθες, per hoc credimus, te à Deo exivisse, dicit sc̄ illud, πισεύομεν, accipere όχ εἰς τὴν τοῦ πισεύειν ἀρχὴν, ἀλλ' εἰς τὴν τῆς βεβαιόσθαι παγίως εἰς τὴν ἡδη τετιμημένην τῆς συναίνεται διάληψιν, non de principio fidei, sed de stabili in fide, & sententia jam suscepta perseverantia. Eodem sensu πισεῖς etiam sumitur pronititia & assensu, quo ei, qui loquitur, vel iis, quæ aliquis dicit, assentimur. Theodoretus θεραπευτ. Serm. 1. pag. 479. πισεῖν dicit esse ἐκουύσιον τῆς ψυχῆς συγκατάθεσιν, voluntariam animi assensionem. Damasce-

C 2 nus

20 EXPOSITIONIS SYMBOLI

nus Orthod. fidei lib. 4. cap. 11. pag. 303. "Εἰ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἀκύοντες γὰρ τῶν θείων γραφῶν, πιστεύομεν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἀγίου πνεύματος. Est fides ex auditu, audientes enim divinas scripturas, credimus doctrinæ Spiritus sancti. In his intelligitur illa fides, quæ Dei nimitur verbo; de qua etiam Chrysostomus Homil. 36. in Genesim: 'Ἐκεῖνό ἐστι πίστις, δταν ἐκείνοις πιστεύωμεν; τοῖς μὴ βλεπομένοις, πρὸς τὴν ἀξιοτισίαν τοῦ ἐπαγγειλαμένου τὴν διάνοιαν τείνοντες. Illud fides est, quando iis credimus, que non videntur, ad autoritatem ejus, qui promisit, animum intendentes. Et Homil. 63. in Genesim: Τοῦτο πίστις, δταν μὴ τοῖς σωματικοῖς δθεαλμοῖς ἀρχώμεθα μόνον, ἀλλὰ τοῖς τῆς διανοίας ὅμματι Φανταζώμεθα τὰ μὴ δρῶμενα. Illud fides est, si non tantum corporeis oculis contenti sumus, sed oculis mentis ea, quæ non videntur, nobis repræsentamus. Hæc fides à veteribus vocatur πίστις τῶν δογμάτων, fides dogmatum, id est, ea fides, quæ credimus, doctrinam verbo Dei patefactam esse veram: vel, quæ ea credimus, quæ nobis, tanquam dogmata creditu necessaria proponuntur in sacris literis. Chrysostomus, Homil. 29. in 1. ad Corinth. pag. 433. ad cap. 12. §. 9. dicit per πίστιν intelligi, ἐχε τὴν τῶν δογμάτων, ἀλλὰ τὴν τῶν σημείων, non fidem dogmatum, sed miraculorum. Eadem, pro more, ad hunc locum habet Theophylactus. Hanc fidem Cyrillus Alexandr. ad Joh. 11:40 pag. 687. vocat δογματικὸν εἶδος τῆς πίστεως, quod dicit habere συγκατάλεσσην τῆς Φυχῆς ἔχον περὶ τοῦ δέ τιος, assensum animi de re aliqua. Sed de cognitione & assensu, tanquam fidei partibus, paulò distinctius infrà.

II. Πιστεύειν significat committere, seu commendare rem quampliam fidei alicujus. Sic Rom. 3:2. de Judæis: 'Ἐπιπεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ. Illis credita sunt eloquia Dei. Id est, interprete Theodoreto, ἐλαζον. τοῦ νόμου τὴν θεσιν, legem acceperunt. Clarius Chrysostomus, Homil. 6. in hanc Epistolam, pag. 40. τί ἐσιν, ἐπιπεύθησαν; ὅτι ἀυτοὶ ἐνεχειρίσθησαν τὸν νόμον, ὅτι τοσούτου ἀξιούς ἐνόμιζεν, ὃς πιστεῦσαι χρησμοὺς ἀυτοῖς ἀναθεν κατενεχθέντας. Quid est, ἐπιπεύθησαν? Nempe quodd ipsiis concedita est lex, quodd tanti eos fecerit Deus, ut illis oracula è supernis delata crediderit. Eodem modo Theophylactus, pag. 32. Addit Chrysostomus, quoldam verbum ἐπιπεύθησαν non referre ad Judæos, sed ad τὰ λόγια τῷ θεῷ. Verba ejus sunt: Καὶ αὐταὶ μὲν ὅτι τινὲς τὸ ἐπιπεύθησαν, οὐκ ἐπὶ τῶν Ιουδαίων λέγουσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν λογίων, τοιτέσιν, ὅτι ἐπιπεύθη ὁ νόμος. Nec me præterit, quosdam esse, qui verbum ἐπιπεύθησαν non de Judæis, sed de eloquiis interpretentur, id est, Legi fides est habita. Germanus Brixius Chrysostomi mentem nequam est affectus, quando hæc ita reddidit: Nec me certè præterit, — non

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. II. 21

*non de Iudeis, sed de sanctis; hoc est, quod commissa lex est. Nam, ἐπι-
τικένθη ὁ νόμος, id significat, quod diximus. De eo nemo dubitare potest:
alioqui, ἐπιτικένθη τὰ λόγια, & ἐπιτικένθη ὁ νόμος, essent prorsus ἴσοδυναμεῖ.
τα, quod fallum. Patet hoc ex iis, quibus hanc quorundam πχρεμηνείαν
refutat sanctus Pater, subjiciendo: Ἀλλὰ τὸ ἔξης όν αὐτοῖς τοῦτο νομίζεται.
Πρῶτον μὲν γὰρ, κατηγορῶν ἀυτῶν ταῦτα λέγει, καὶ δεικνὺς πολλῆς μὲν ἄνωθεν
ἀπολαύσαντας εὐεργεσίας, πολλὴν δὲ ἐπιδειξαμένους ἀγνωματύνην. Ἐπειτα δὲ καὶ
τὰ ἔξης τοῦτο δηλοῖ. ἐπήγαγε γὰρ τί γὰρ εἰ ἡτίκησάν τινες; εἰ δὲ ἡτίκησαν, πῶς
τινές Φασιν, ὅτι ἐπιτικένθη τὰ λόγια; τί οὖν Φησιν; ὅτι δὲ δεδεικνυται ταῦτα ἐπί-
τικευσεν, όχι ὅτι ἀυτοὶ τοῖς λογίοις ἐπιτικευσαν. ἐπει τῶς ἔχει λόγου τὸ ἔξης; Καὶ γὰρ
ἐπήγαγε, τί γὰρ εἰ ἡτίκησάν τινες; Verum quod sequitur, non patitur ut ita
sentias. Primum enim hæc dicit, eos accusans, ostendensque eos magna à
Deo beneficia accepisse, sed magnam tamen ingratitudinem p̄r se tulisse: dein-
de quæ sequuntur, hoc ipsum declarant: adjecit enim, Quid enim, si qui-
dam fuerint increduli? si autem increduli fuerint, quo pacto nonnulli dicunt,
quod eloquiis sit fides habita? (Hic rursus malè Brixius, quod illis credita
sunt oracula.) Quid igitur ait? Quod Deus ipsis illa crediderit, non quod
ipsi eloquiis crediderint. Alioqui qua ratione sequentia adderentur? Etenim
addidit, Quid enim si quidam fuerint increduli? Sed hæc hujus verbi si-
gnificatio non est hujus loci, propterea eam vel indicasse sufficiet.*

III. Πισεύειν significat credere, seu fidem adhibere alicui. Ita credimus
Deo, Prophetis, &c. Basilius M. cap. i i. de Spiritu sancto: Οὐ πισεύει
εἰς ὑὸν, δὲ μὴ πισεύων τῷ πνεύματι οὐ πισεύει εἰς πατέρα, δὲ μὴ πισεύσας τῷ ὑἱῷ.
Non credit in Filium, qui non credit Spiritui: non credit in Patrem, qui
non crediderit Filio. Quomodo Deo, quomodo Mosi credamus, docet
idem Basilius, lib. 5. contra Eunomium, explicans locum Exodi 14:31.
t. 2. pag. 125. Θεὸς μὲν καὶ ὡς δεσπότης καὶ ὡς ἀποστόλος Μωσέα πισεύεται. Μω-
σῆς δὲ, ὡς θεράπων ἀποσταλεῖς. Deo quidem ut Domino, ἐστι εἰ qui Mosen
misit, crediderunt: Mōsi verd, sicut servo misso. Aliquando, πισεύειν θεῷ,
formula est, rem certam sibi pollicentis. Secundus, Ptolemaidis Epi-
scopus, qui Synodo Nicænae subscribere recusavit, in exsilio missus,
Eusebio dixit apud Philostorgium hist. Eccles. lib. i. cap. 10. pag. 8. πι-
σεύω τῷ θεῷ δι' ἐνιαυτοῦ σε δεῦ ἀχθῆσεθαι ἀπαγόμενον. Ego confido Deo, te
intra annum in exsilio missum iri.

IV. Πισεύειν, πίσις & πισός, credere, fides, fidelis, sunt conjugata sc
invicem explicantia. Primum ἐνέργειαν, sive πρᾶξιν, imò ἐργον, opus,
(sic enim Christus appellat Joh. 6: 29.) Alterum τὴν ἔξην, tertium τὸν

Ἔχεντα αὐτὴν significat: πιστὲς nempe non tantum passivè sumitur, pro eo, qui fidelis est, hoc est dignus, cui credatur, aut fides adhibetur: sed etiam afficè, pro eo, qui credulus, seu credens est, qui fidem adhibet. Quod cum doctissimo Fullero observandum est adversus Henricum Stephanum, Virum linguae Græcae sine controversia peritissimum, cuius verba in voce πιστὲς sunt: "Ἄπιστος inter alia significat eum, qui fidem non adhibet, atque adeò eum, quem Latini incredulum vocant: at πιστὲς non itidem de eo dicitur (quod sciam,) qui fidem adhibet, aut etiam, qui credulus est. Haec tenus Stephanus. At πιστὸν etiam cum dici, qui credulus est, seu fidem adhibet, nullo probamus negotio. Hesychio πιστὸς est εὐπειθῆς. εὐπειθῆς autem est credulus. Veteres Glossæ: Credulus, εὐπιστός, εὐπειθής. Onomasticon Latino-Græcum: Credulus, εὐπειθής. Chrysostomus, Homil. 21. ad populum Antiochenum: πιστὸς διὰ τοῦτο καλός, ὅτι πιστεύεις τῷ θεῷ. Propterea πιστὸς, fidelis, vocaris, quia Deo credis. Theodoretus in Psal. 1. pag. 399. Τῶν ἀνθρώπων πιστοὶ οἱ ἀναμφιβόλως δεχόμενοι τοὺς τοῦ θεοῦ λόγους. Inter homines vocantur fideles, qui sermones Dei sine ulla dubitatione recipiunt. Athanasius Orat. 3. contra Arianos, t. 1. pag. 317. Πιστὸς δ' Αβραὰμ, ὅτι τῷ λαλοῦντι τεπίσευκε θεῷ. Fidelis est Abraham, quia loquenti Deo credidit. Et, quid clarius istis Domini ad Thomam, Joh. 20: 27. Μὴ γίνεται ἄπιστος, ἀλλὰ πιστὸς. Ne sis incredulus, sed credens? Quisenim hīc non videat, ex ipsa oppositione manifestò constare, sicut ἄπιστος notet eum, qui fidem non adhibet, ita ex adverso πιστὸν eum significare, qui fidem adhibet? Sed proprius ad rem. Dicit Symbolum: Πιστεύομεν εἰς θεόν. Credimus in Deum. Credere autem in Deum, in Christum, in Spiritum sanctum, est certam & indubitatam fidem omnibus Dei verbis adhibere, omnem in eo fiduciam collocare. Clemens Alexandrinus, Stromat. lib. 2. pag. 371. Πιστεύομεν, φῶν πεποιθότες ὡμεν εἰς δόξαν θείαν καὶ σωτηρίαν. Πεποιθαμεν δὲ τῷ μόνῳ θεῷ, ἐν γινώσκομεν ὅτι οὐ παραβήσεται τὰ καλῶς ἡμῖν ἔτηγγελμένα, καὶ διὰ ταῦτα δεδημιουργημένα καὶ δεδωρημένα ὑπ' αὐτοῦ ἡμῖν εὔνοιας. Ei credimus, in quo fiduciam habemus in gloriam divinam ἐξ salutem. In solo autem Deo fiduciam habemus, quem scimus non transgressurum ea, quae sunt pulchre nobis promissa, ἐξ ideò creata, atque ab ipso benevolè nobis data. Et Stromat. lib. 4. pag. 537. Τὸ εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ πιστεῦσαι, μοναδικὸν ἔστι γενέσθαι, ἀπεριστάστως ἐνούμενον ἐν αὐτῷ τὸ δὲ ἀπιστῆσαι, διστάσαι ἔστι καὶ διαστῆναι, καὶ μερισθῆναι. In ipsum sc. Christum, ἐξ per ipsum credere, est unicum fieri, scilicet in ipso induxisse unitum: non credere autem, est dubitare, disjungi, ἐξ dividi. Nempe ipse in nobis, ἐξ nos in ipso per fidem

fidem manemus, Joh. 6: 56. Eodem sensu dicitur πιστεύειν ἐπὶ θεὸν, & ἐπὶ Ἰησοῦν. Justinus Martyr in Dialogo cum Tryphone, pag. 310 de verbo Christi: Καὶ ισχυρός ὁ λόγος αὐτοῦ πέτεικε πολλοὺς καταλίπειν δαιμόνια, οἷς ἐδύνατον, καὶ ἐπὶ τὸν παντοκράτορα θεὸν δι' αὐτοῦ πιστεύειν, δῆτι δαιμόνια ἐστοῖν οἱ θεοὶ τῶν εθνῶν. Et Verbum ejus validum multis persuasit, ut dæmonia, quibus inservierant, desererent, & in omnipotentem Deum per ipsum crederent: quoniam dæmonia sunt dii gentium. Confer Actor. 9: 42. & cap. 22: 19.

Ut verò doctrinam de Fide paulò distinctius explicemus, considerabimus ejus,

1. *Objecitum*, quod est Deus, in quem solum credendum. Suidas: Πίστιν μόνην δρίζουσεν εἶναι ἀληθῆ καὶ καθαρὰν ταύτην, τὴν εἰς Πατέρα, καὶ νίον, καὶ ἄγιον πνεῦμα τὸν μίαν θεότητά τε, καὶ κυριότητα, πάντων δρατῶν τε καὶ ἀστράτων δημουργὸν, &c. Fidem solam definimus esse veram & puram hanc, in Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum, unam deitatem & dominacionem, omnium visibilium & invisibilium opificem, &c. Chrysostomus, Orat. 17. t. 7. pag. 289. πίστις ἀπὸ πατρὸς μὲν ἄρχεται, ἐπὶ γὰρ δὲ ἔρχεται, εἰς δὲ τὸ πνεῦμα πληροῦται. Πίστεως διάστα τοῦ Πατέρος κλάδος ἀμάρτυτος, διὸς καρπὸς ἀθάνατος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Fides à Patre quidem incipit, ad Filium verò transit, & in Spiritu sancto completur. Fidei radix viva, Pater: ramus nunquam marcescens, Filius: fructus perpetuus, Spiritus sanctus. Clemens Alex. Stromat. lib. 7. pag. 731. Πίστις ἐνδιάθετὸν τί ἔστιν ἀγαθὸν, καὶ ἕνεκ τοῦ ζητεῖν τὸν θεὸν δμολογεῖσα εἶναι τοῦτον καὶ δοξάζεισα ὡς δύντα. Fides est bonum aliquod internum, & quæ absque eo, quodd Deum querat, Deum esse confitetur & tanquam qui sit glorificat. Hanc ob causam Basilius M. lib. 3. contra Eunomium, πίστιν θεότητος συγκατάθεσιν, fidem Deitatis confessionem esse dicit.

2. *Causam efficientem*, quæ est

a. vel *principalis*, Deus. Hinc Clemens Alexandr. Pædag. lib. 1. cap. 7. pag. 111. Πρὸ καταβολῆς κόσμου εἰς πίστιν ἐγνωσμένοι θεῷ. Ante mundi constitutionem Deo ad fidem cogniti. Chrysostomus, Homil. 12. in 1. ad Corinth. ad cap. 4. yl. 7. postquam probasset, omnia gratiæ divinæ adscribenda esse, subiecit: οὐ γὰρ τὰ κατορθώματα ταῦτα, ἀλλὰ τὰς τοῦ θεοῦ χάριτος καὶ τὴν πίστιν εἴπεις, ἀπὸ τῆς κλήσεως γέγονε. Nec enim hæc bona opera tua sunt opera, sed gratiæ divinæ: etiam si fidem dixeris, à vocatione penderet, &c. Idem ad yl. 8. cap. 2. ad Ephesios, pag. 782. οὐδὲ ἡ πίστις, ἐξ ὑμῶν εἰ γὰρ οὐκ ἦλθεν, εἰ γὰρ μὴ ἐνάλεσε, πῶς ἡδυνάμεθα πιστεῦσαι; Neque fides ex nobis: si enim non venisset, si non vocasset, quomodo credere potuissimus?

24 EXPOSITIONIS SYMBOLI

mus? Ibidem fides vocatur θεῖος δῶρος, donum Dei. Nec fidem Deus largitur ob prævisa opera, vel dignitatem nostram. Hoc iterum disserit Chrysostomus lib. de Virginitate, cap. 42. t. 6. pag. 270. ad 1. Corinth. 7. ὑσ. 25. οὐκ εἶπεν, ὡς γενόμενος πιστὸς, ἀλλ' ὡς ἡλεγμένος εἶναι πιστὸς. μὴ γὰρ τὴν ἀποστολὴν, καὶ τὸ κίρυγμα, καὶ τὴν διδασκαλίαν μόνον νομίσητε τῆς δωρεᾶς εἶναι τοῦ Θεοῦ. καὶ γὰρ ἀυτὸ τὸ πιστεῦσαι ἀπὸ τῆς ἐλέους μοι γέγονεν ἐκείνου. Οὐ γὰρ ἐπειδὴν ἄξιος ἦμην, Φησίν, κατιξιώθην τῆς πίστεως, ἀλλ' ἐπειδὴν ἡλεγθην μένον δὲ ἐλεος χάριτος ἔστιν, οὐ τοῦ κατ' ἄξιαν. Non ait, ut fidelis effectus, sed, ut cui Domini clementiā fidei esse datum sit. Ne enim Apostolatum, Et præconium, Et doctrinam tantum gratiæ divinæ esse existimat: nam ipsa etiam fides ab ejus misericordia mihi obtigit. Non enim, quoniam dignus eram, inquit, fidem accepi, sed tantum, quia misericordiam consecutus sum. Misericordia autem est ex gratia, non ex merito. Theophylactus ad 1. Corinth. 1:2. pag. 164. Κλητοῖς ἀγίοις. Καὶ αὐτὸ τὸ πιστεῦσαι δυχὶ ἡμέτερον, ἀλλ' ὑπὸ θεῶν κληθέντες, σύτῳς ὑπηκούτατε οὐκὶ ἐπιστεύσατε· ὥστε καὶ ἡ πίστις τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἔχει. εἰ μὴ γὰρ ἐκεῖνος ἐκάλεσεν, οὐκ ἀν ὑμεῖς ἐπιστεύσατε. Vocatis sanctis. Ipsum etiam credere non est vestrum, sed à Deo vocati obediistis Et credidistis. Proinde Et fides principium à Deo habet: nisi enim ille vocasset, vos certè non credidissetis. Idem in cap. 2. ad Ephesios, pag. 514. δυδὲ ἡ πίστις ἔξ ἡμῶν. εἰ μὴ γὰρ ἡλθεν, εἰ μὴ ἐκάλεσεν, οὐκ ἀν ὑπηκούταμεν. τῷς γὰρ πιστεύσουσιν, ἐὰν μὴ ἀνούσωσιν; ὥστε καὶ αὐτῇ δῶρον Θεοῦ. Neque fides ex nobis est: nisi enim venisset, nisi vocasset, non obediissimus. Quomodo enim credent, nisi audiant? Proinde ipsa etiam fides donum Dei est. Augustinus Confess. lib. 1. cap. 1. Invocat te Deus fides mea, quam dedisti mihi, quam inspirasti mihi per humanitatem Filii tui, per ministerium prædicatoris tui.

b. vel instrumentalis, nempe prædicatio Verbi divini, Et ejus auditus. Joh. 20:31. expressè, quæ scripta sunt, dicuntur scripta, οὐκ πιστεύοντες ζωὴν ἔχωσιν ἐν τῷ δνόματι Ἰησοῦ, ut credentes vitam habeant in nomine Iesu. Chrysostomus ad hunc locum in Catena in Johannem, pag. 464. dicta & facta Christi scripto tradita esse dicit τρὸς ὁ Φέλειαν μεγίστην, τὴν τῶν ἀκρόντων. οὔτε γὰρ τρὸς ἐκπληξιν τῶν θαυμάτων, οὔτε τρὸς τέρψιν τῆς διηγήσεως, ἀλλ' ίνα πιστεύωμεν τῇ δυνάμει διὰ τῶν ἔργων αὐτῆς, καὶ πιστεύοντες τὴν μένην ἀληθινὴν ὁ Φέλειαν, κομιζόμεθα τὴν εἰς αἰώνα ζωὴν, propter maximam auditorum utilitatem. Non enim propter stuporem miraculorum, vel narrationis oblectamentum, sed ut virtuti ejus fidem habeamus, Et credentes, solum ac verum emolumentum referamus, vitam æternam. Illustris imprimis locus est ad Romanos cap. 10:14, 15. ad quem Theodoretus, pag. 84. Προσῆ-

κει,

κει, Φησὶ, τρότερον πίσευσαι, εἴτα ἐπικαλέσασθαι. ἀδύνατον δὲ πίσευσαι τὸν διδασκαλίας οὐκ ἀπολαύσαντα· ταύτης δὲ τυχεῖν οὐχ οἶόν τε τῶν κυρυττόντων οὐκ ὄντων. Oportet, inquit, prius credere, deinde invocare. Fieri autem non potest ut credat, qui doctrinam non perceperit: hæc autem haberi non potest, si desint, qui prædident. Hæc fides à Damasco, lib. 4. Orthod. fidei, cap. 11. pag. 303. vocatur πίσις ἐξ ἀκοῆς, fides ex auditu. Ratio: Ἀκόντες γὰρ τῶν θείων γραφῶν, πίσευμεν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἀγίου πνεύματος. Audientes enim diuinas Scripturas, credimus doctrinæ Spiritus sancti.

3. Partes fidei, quæ tres sunt:

a. *Cognitio*. Quòd fides sit cognitio, & ad intellectum pertineat, solus is negabit, qui solem meridie lucere inficiari audet. Probatur hoc ex iis scripturæ locis, in quibus γνῶσιν & πίσευσιν conjunguntur, ut sic Joh. 10:38. & 1. Joh. 4:16. Idem evincitur ex illis locis, in quibus cognitio sumitur pro fide, ut Jes. 53:11. Jobi 19:25. 1. Joh. 3:12. Cognitionem cum fide conjunctam esse, agnoscunt etiam Veteres. Clemens Alexandr. Stromat. lib. 5. pag. 544. Οὔτε ἡ γνῶσις ἄνευ πίσεως, οὐθ' ἡ πίσις ἄνευ γνώσεως. Neque cognitio sine fide, neque fides sine cognitione. Et Stromat. lib. 7. pag. 732. Πίσις σύντομός ἐσι τῶν κατεπειγούντων γνῶσις ἡ γνῶσις δὲ, ἀπόδειξις τῶν διὰ πίσεως παρειλημμένων λογισμάτων καὶ βέβαιος, διὰ τῆς κυριακῆς διδασκαλίας ἐποιοδομημένη τῇ πίσει, εἰς τὸ ἀμετάττωτον καὶ μετ' ἐπισήμης καταληπτοῦ παραπέμπεται. *Fides est brevis & compendiosa eorum, quæ necessaria sunt, cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis demonstratio eorum, quæ assunta sunt per fidem, quæ per doctrinam Domini super fidem ædificatur, quæ transmittit ad id, quod non potest excidere & mutari, & potest comprehendè scientiā.* Chrysostomus Homil. 11. in epist. ad Philipp. pag. 65. Διὰ πίσεως ἡ γνῶσις, καὶ πίσεως ἄνευ οὐκ ἐσι γνῶναι Τίον. Per fidem cognitio, & sine fidè Filius cognosci nequit. Theodoretus θεραπευτ. Serm. 1. Προσγενομένη τῇ πίσει ἡ γνῶσις, τελεσιουργεῖ τῆς ἀληθείας τὴν ἐπισήμην. *Fidei adjuncta cognitio, perficit scientiam veritatis.* Ibidem, pag. 479. Δεῖται ἡ πίσις τῆς γνώσεως, καθάπερ καὶ ἡ γνῶσις τῆς πίσεως. Οὔτε γὰρ πίσις ἄνευ γνώσεως, οὔτε γνῶσις δίχα πίσεως γένοιται. Ἡγεῖται μέντοι τῆς γνώσεως ἡ πίσις, ἔκεται δὲ τῇ πίσει ἡ γνῶσις. Ἐχεται δὲ τῆς γνώσεως ἡ δρμή, ἀκολουθεῖ δὲ ταύτῃ ἡ πρᾶξις. δεῖται γὰρ πισεῦσαι πρῶτον, εἴτα μαθεῖν γνῶντα δὲ, δρμῆσαι δρμῆσαντα δὲ, πρᾶξαι. *Indigit fides cognitione, sicut etiam cognitio fidei.* Neque enim fides sine cognitione, neque cognitio sine fide esse potest. Cognitionem quidem fides præcedit, fidem autem sequitur cognitio: cognitionem subit appetitus, hunc sequitur actio. Prius enim credere oportet, tum addiscere: eum vero qui cognorit, appetitu aliquo

26 EXPOSITIONIS SYMBOLI

commoveri, motum denique ē impulsū, agere. Vide ibidem plura. Cyrillus Alexandr. in Catena in cap. 6. Joh. pag. 201. Μετὰ τὴν πίσιν ἡ γνῶσις, καὶ εὐ πρὸ τῆς πίσεως. *Post fidem cognitio, ē non ante fidem.* Thophilactus ad vsl. 1. cap. 1. epistolæ ad Titum, pag. 190. Πρῶτον ἡ πίσις, εἶτα ἀπὸ ταύτης ἡ ἐκτίγμασις. *Primo loco est fides, deinde ex fide cognitio.* Imò vero, vera fides sine prævia cognitione esse nequit, quia rei ignotæ nulla fides haberi potest, aut in re ignota nulla collocari potest fiducia. Hinc alii ex veteribus merito cognitionem fidei præponunt. Marcus Eremita de lege spirituali: 'Ο μὴ γινάσκων τὴν ἀλήθειαν, οὔτε ἀληθῆς πιστεύει δύναται ἡ γὰρ γνῶσις κατὰ Φύσιν προηγεῖται τῆς πίσεως. *Qui veritatem non novit, nec etiam verè credere potest: cognitio enim fidem naturā præcedit.* Constitut. Apostol. lib. 7. cap. 34. pag. 984. de Abrahamo. τῆς μὲν πίσεως αὐτῷ προάδευσεν ἡ γνῶσις, τῆς δὲ γνώσεως ἀκόλουθος γέγονεν ἡ πίσις. *Fidem ejus præcedebat quidem cognitio, cognitionem vero sequebatur fides.* Origenes lib. 6. contra Celum, pag. 284. 'Η θεία σοφία, ἔτερα εὖσα τῆς πίσεως, πρῶτην ἔχει τὴν καλουμένων χαρισμάτων τοῦ θεοῦ καὶ μετ' ἐκείνην δεύτερον, ἡ καλουμένη γνῶσις καὶ τρίτον, ἡ πίσις. *Divina sapientia, cum sit à fide diversa, primum locum inter Dei charismata, quae vocant, obtinet: secundum vero, quae vocatur cognitio: ē tertium, fides.* Fidem esse cognitionem, etiam inde patet, quia πληροφορία est cognitionis. Nam ad Coloss. 2: 2. nominatur πληροφορία τῆς συνέσεως, id est, plena intelligentiae persuasio. Et ad Rom. 14: 5. πληροφορία esse dicitur mentis, seu intellectus, ad quem pertinet cognitio: ἐναξος ἐν τῷ ιδίῳ νοῇ πληροφρείσθω. *Unusquisque in mente sua sit plenē persuasus: at πληροφορία est fidei,* ut ad Hebr. 10: 22. Rom. 4: 21. Abraham dicitur fide fuisse robatus, ὅτι πληροφοριθεὶς, quia fuit plenissimè persuasus; unde sequitur, fidem esse cognitionem, non ignorantiam. Idem agnoscit Ignatius in epist. ad Magnes. ubi, postquam credendorum summam proposuisset, subnectit: Ταῦτα δι γνοὺς ἐν πληροφορίᾳ, καὶ πιστεύσας, μακάριος. *Qui hæc cum plena persuasione poscerit, ē crediderit, ille beatus.* Ridiculi ergo sunt, qui omnia ἀπλῶς, ἀλόγως, καὶ ἀνεξετάσας volunt esse recipienda. Athanasius t. 2. pag. 325. diligenter monet, non esse ἀλόγως credendum. Postquam enim deplorasset, novam heresin exortam esse, quæ doceat, ἀπλῶς & ἀλόγως esse credendum, subjicit, eam hæresin præcipere, δέχεσθε ἀπλῶς τὰ λεγόμενα, καὶ μηδεὶς ἐξεταζέτω τι πρέπει ἐν αὐτοῖς, ἢ τι ἀπρεκές. *Recipite simpliciter ea quæ discuntur, nec quisquam inquirat, quid in illis vel decorum sit, vel indecorum.* Quærerit ergo Athanasius: 'Αλόγως πιστεύσω; καὶ μὴ εξετάσω τι δυνατὸν, ἢ συμφέρον, ἢ πρέπει.

Θεῷ Φίλον, ἢ τῇ Φύσει κατάλληλον, ἢ τῇ ἀληθείᾳ σύμφωνον, ἢ τῷ σκοτῷ ἀνόδου. θοι, ἢ τῷ μυζηρίᾳ ἀρμάδιον, ἢ τῆς εὐτεβείας ἄξιον; *An ergo sine ratione credam? num non examinabo, quid fieri possit, quid conducat, quid deceat, quid Deo gratum, quid naturæ consenteantur, quid veritati consonum, quid scopo congruum, quid mysterio aptum, vel quid pietate dignum?* Vide ibidem plura.

B. *Affensus.* Græcis συγκατάθεσις, Hesychio συμφέντης. Propriè usurpatur de us, qui sunt ὁμόφυλοι, quasi calculum unâ ponentes in urnam. Clemens Alexandr. Stromat. lib. 2. pag. 362. fidem vocat θεοτεβείας συγκατάθεσιν, ἐλπιζομένων ὑπόσασιν, πραγμάτων ἐλεγχού σὺ βλεπομένων, pietatis affensionem, rerum quæ sperantur substantiam, argumentum eorum quæ non videntur. Alii, ut idem eodem in libro ἡ Φωνῆς πράγματος ἐνατικὴ συγκατάθεσιν ἀπέδωκαν εἶναι τὴν τις, rei non apparentis unientem affensionem trahiderunt esse fidem. Basilius Cæsar. in Psal. 116. ad vs. 1. pag. 313. πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ θεὸν λόγων πίστις, καὶ μὴ ἀπόδειξις, καὶ ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἐλκούσα. Verborum de Deo duxit fides; fides, non demonstratio: fides, animam invitans & pertrahens ad affensem præ rationalibus methodis. Damascenus Orthod. fidei lib. 4. cap. 12. pag. 305. πίστις ἔστιν ἀπολυπραγμόνητος συγκατάθεσις. Interpres: *Fides est inscrutabilis consensus.* Sine ullo sensu & ratione. Tu reddes: *Fides est affensus citra curiosam rerum credendarum investigationem.* Ἀπολυπραγμόνητον enim est, non curiosum, in quod curiosè non inquiritur. Cyrillus Alex. in cap. 45. Jesaiæ. pag. 609. Εἰνειν ἀναγκαῖον οἵτις ἀν λέγοι θεός αὐτὸς οἴδε τῶν ιδίων ἔργων τὴν δόδυν, ἀπολυπραγμόνητα δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τεχνουργούμενα, καὶ ἀνενδοιάστη πίστει τὰ ὑπὲρ νοῦν ὄντα, τὸν καθ' ἡμᾶς τιμᾶσθαι προτίκει. *Iis obtemperandum,* quæ Deus dicit: ipse suerum operum viam nōvit, res etiam ab eo creatæ à nomine, ne curioso quidem, carpi possunt, & quæ mentem superant, ab hominibus nostri similibus indubitate fide honorari & suscipi debent. Idem, lib. 10. adv. Julianum, pag. 360. Τὸ πίστει παράδειτον ἀπολυπραγμόνητον εἶναι καὶ τὸ γάρ τοι βατανιζόμενον, πῶς ἔτι τεκίστευται; *Quod fide percipitur, non curiosè inquirendum:* nam quod ab his investigatur, quoniam pacto creditur? Ex his jam facilè intelligitur, quid ἀπολυπραγμόνητος sit. Fides ergo est ἀπολυπραγμόνητος συγκατάθεσις eo respectu, quando mysteria credimus, etiamsi eorum rationes alèqui non valeamus; de quo infrà sub *Proprietatibus.* Eodem sensu dicit Clemens Alexandr. Stromat. lib. 1. pag. 296. πειθώ, ἢ βεβαιώσις τῆς πίστεως. *Persuasio, est fidei confirmatio.* Et Basilius Cæsar. Orat. de Fide, t. 2. pag. 250. πίστις ἔστι συγκατάθεσις ἀδιάνητος τῶν ἀκουσθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας, τῶν κηρυχθέντων θεῷ χάριτι. *Fides est eo-*

28 EXPOSITIONIS SYMBOLI

eorum, quæ audita sunt, assentiens approbatio sine ulla hæsitatione, cumplena animi persuasione de eorum veritate, quæ Dei munere sunt prædicata. S. Augustinus: Credere, est cum assensu cogitare. Item: Quid est credere, nisi consentire verum esse quod dicitur?

γ. Fiducia. Si queratur, An fides sit fiducia? respondetur. Fiduciam quidem indissolubili nexu cum vera fide cohærere, non tamen, si propriè loquamur, esse fidem, sed effectum necessario quodam partu pullulantem à fide. Rationes sunt in promtu. 1. Ipsa vocabula fides & fiducia diversa sunt in Verbo Dei: fides Hebræis dicitur ἀπόστολος, Græcis πίστις. Fiducia verò θέλησις, Græcis τεκούθησις. 2. Scriptura Sacra fiduciam a fide distinguit, ut effectum a causa ad Ephes. 3: 12. Ἐν ὑπέχομεν τῇ προσαγωγῇ ἐν τεκούθησιδιὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. In quo (Christo) habemus aditum cum fiducia, per fidem ipsius. Ad quem locum Beza: Ex hoc loco apparet manifeste, τεκούθησιν, id est, fiduciam, à fide, nempe ut effectum à caussa differre, ac proinde à nonnullis perperam profide substitui fiduciæ nomen, quamvis ista duo semper cohæreant. Ei σύμφυτος est Zanchius ad eundem locum: Habemus hic manifestum discrimen inter fidem & fiduciam, cum fiducia sit effectum fidei. 3. Ratio quoque idem evincit: idèo enim Deo fidimus, quia certò persuali sumus de ejus tum potentia, tum bonitate. Fiducia ergo persuasionem sequitur de potentia & bonitate Dei; hæc autem persualio fides est, unde fit ut fiducia sequatur fidem. Deinde fiducia est spes quædam. Patet ex Hesychio, apud quem sequentia: Πέτοιθας, θαρρεῖς. Confidis, speras. Πετοίθασιν, ἡλπίκασι. Confisi sunt, sperarunt. Πετοίθαν, ἐλπίδα, προδοκία. Fiduciam, spem, exspectationem. Πετοίθως, ἐλπίσας, πισεύσας. Confidens, sperans, credens. Vetus Homeri Interpres ad Il. δ. v. 303. Πετοίθως, πετιζευκώς, τεθαρρήκως. Fretus, confisus. Phavorinus: Πετοίθεν, ἐλπίζει, θαρρεῖ. Confidit, sperat. Spes autem distinguitur à fide, & fidem sequitur: Ergo & fiducia. Hoc ipsum haud obscurè innuit Theophylactus, ad Ephes. 3: 12. pag. 527. sic scribens: Πλὴν οὐχ ἡσαῖχμάλωτοι προσήχουμεν, οὐδὲ ἡμαρτητες, ἀλλὰ παρρησίαν ἔχομεν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ μετὰ τοῦ πετούθεναι καὶ θαρρεῖν. πόθεν δὲ ταῦτα ἡμῖν; διὰ τῆς πίστεως, Φησίν αὖτη γὰρ λύσασα τὰ ἀμαρτήματα, παρρησίαν καὶ θάρρος ἡμῖν ἐνέθηκεν. Atqui non ut captivi adducti sumus, neque veluti peccatores, sed libertatem habemus: neque eam simplicem, sed cum fiducia & confidentia. Unde verò hæc nobis bona? Per fidem, inquit: hæc enim peccatis solutis, libertatem nobis & fiduciam indidit. En, fides præcedit, fiducia sequitur.

4. Proprietates; quarum præcipuae sunt, quod fides sit

a. Ne-

a. *Necessaria.* Chrysostomus in Psal. 116. Ἡ πίσις πάντων ἐσὶ διδάσκαλος, καὶ ταύτης ἀνευ οὐδὲ λαλῆσαι δυνάμεθά τι. *Fides omnia docet, nec sine ea quicquam loqui possumus.* Hanc necessitatem Theodoretus δεραπευτ: Serm. 1. pag. 477. à necessitate oculorum corporis ita demonstrat: χρείχ ήμιν νοεῖν δημάτων, εἰς τὴν τῶν νοητῶν ηπαγόητιν. Καὶ ιαθέπερ δεσμεθα τῶν τοῦ σώματος δΦθαλμῶν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν δρατῶν· οὐ τῷ δήπτῳ χρήζομεν πίσεως εἰς τὴν ἐποπτείαν τῶν θείων. ὅπερ γὰρ δὴ ἐξιν δΦθαλμὸς ἐν σώματι, τοῦτο ἄρα πίσις ἐν διανοίᾳ. μᾶλλον δὲ, ὁσπερ δΦθαλμὸς δεῖται Φωτὸς ἐπιδεικνύντος τὰ δρατά· οὗτῳ δὴ αὖ καὶ διοῦς δεῖται πίσεως ἐπιδεικνυόντος τὰ θεῖα, καὶ τὴν περὶ τούτων δόξαν Φυλαττούσης βεβαίαν. *Opus nobis est oculis intellectus ad ea cognoscenda, quæ intellectu percipiuntur.* Et quemadmodum oculis corporeis indigemus ad ea conspicienda, quæ cerni possunt: ita etiam indigemus fide ad rerum divinarum contemplationem. Nam quod est oculus in corpore, hoc est fides in mente: aut potius, sicut oculus luce indiget, per quam ipsi visibilia ostendantur; pari modo Ἐ intellectus eget fide, quæ divina ipsi ostendat, quæque stabilem de his conceputum perpetuumque conservet. Hinc ibidem, pag. 478. Πρεσυργιαίτατου χρῆμα ἡ πίσις. *Utilissima res est fides.* Theophylactus ad vñ. 1. cap. 6. ad Hebreos, pag. 920. Ἀρχὴ καὶ θεμέλιος ἡ πίσις, καὶ ἀνευ ταύτης οὐδὲν ἐδρασθήσεται, ὁσπερ οὐδὲ ἀνευ σοιχείων γένοιτο ἀν τις ἐμπειρος γραμμάτων. *Principium* Ἐ *fundamentum fides est,* sine qua nihil erit solidum, perinde atque nec sine elementis quispiam gnarus fieri queat literarum. Eandem ob causam à Clemente Alexandr. Itromat. lib. 2. pag. 369. dicitur μεγίση ἀρετῶν μήτηρ, ἡ πίσις. *Maxima virtutum mater, fides.* Et Chrysostomus, Homil. 2. in epist. ad Romanos, eam vocat πάντων τῶν ἀγαθῶν μητέρα, *omnium bonorum matrem.*

b. *Unicuique fideliū Deum Ἐ beneficia Christi sigillatim applicet.* Atque hæc est illa ἴδιοτοινος, de qua sancti Ecclesiæ Doctores. Chrysostomus, Homil. 2. in epist. ad Romanos, ad vñ. 8. cap. 1. pag. 10. de hac fidei proprietate sic scribit: Οὐν εἶτε, τῷ θεῷ, ἀλλὰ, τῷ θεῷ μου· ὁ καὶ οἱ προφῆται τοιᾶσι, τὸν κοινὸν ἴδιοτοιχένοι. *Non dixit, Deo, sed, Deo meo:* quod etiam Prophetæ faciunt, communem sibi privatim vendicando. Eadem ad istum locum habet Theophylactus, pag. 8. Et Occumenius, pag. 247. dicit: Ἀγάπης σύμειον τὸν γὰρ ἀπάντων θεὸν ἴδιοτοιχεῖται. *Dilectionis signum: universorum enim Deum sibi proprium facit.* De eadem fidei proprietate Apostolus ad Galatas 2: 20. Τοῦ ἀγαπήσαντός με καὶ παραδόντος ἐαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ. *Qui dilexit me, Ἐ tradidit semetipsum pro me.* Ad quem locum Chrysostomus, pag. 735. Τί ποιεῖς, ὁ Παῦλε, τὰ κεινὰ σΦετεριζόμενος, καὶ

30 EXPOSITIONIS SYMBOLI

τὰ ὑπὲρ τῆς εἰκουμένης γενέμενα ἴδιοτεῖαι; Quid facis, o Paule, communia tibi afferens, Εἴ pro toto orbe facta tibi vendicans? Pro ἴδιοτεῖαι, Theophylactus hic habet, τὸ κοινὸν ἴδιον ποιεῖσθαι, quod commune est, proprium facere. Chrysostomus ibidem paulo post: Οἱ προφῆται τὸν κοινὸν θεὸν ἴδιοτεῖαι πολλάκις, σύτῳ λέγοντες, οὐ θεός, οὐ θεός μου. Prophetæ communem Deum sacerdoti proprium faciunt, ita dicentes, Deus, Deus mihi. Idem Chrysostomus, ad eundem locum, Homil. 34. in Genesim: Τοῦ ἀγαπήσατο; με. τί λέγεις, ἀ μακάριος Παῦλε; πρὸ μικροῦ ἐλεγεῖς, σύγε τοῦ ἴδιον οὐκ ἐφείσατο, &c. καὶ νῦν λέγεις τοῦ ἀγαπήσαντές με, καὶ ἴδιοποιὴ τὸν κοινὸν εὐεργεσίαν; Qui dilexit me. Quid dicas; o beate Paule? Paulò antè dixisti, Qui proprio Filio non pepereit, &c. Nunc verò dicas, Qui dilexit me, adeoque tibi proprium facis commune illud beneficium?

c. *Firma* Εἴ *solida*. Hinc Apostolus ad Coloss. 2: 5. Colosserum prædicat τὸ σερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως, firmamentum ejus, quæ in Christo est fidei. Ubi Theophylactus, pag. 647. Καὶ ἡ πίστις σερέωμά ἐξιν αὐτὴν καθ' αὐτὴν, μὴ εἶσαι λογισμὸς ὑπεισελθεῖν, αὐτὸν διάκρισιν ἐμποιεῖντες, σαλεύσιν. Ipse etiam fides per se firmamentum est, quæ non finit cogitationes irrepere, quæ, dubitationem suggestendo, concutunt. Ad Hebr. 3: 14. Apostolus nos jubet τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποσάσεως βεβαίαν κατέχειν μέχρι τέλους, initium substantiæ ad finem usque firmum retinere. Id est, interprete Theophylacto, fidem: δι' αὐτῆς γὰρ ὑπέσημεν καὶ εὐτιθῆμεν τὴν θείαν καὶ πνευματικὴν οὐσίασιν, καὶ ἀναγέννησιν. Per ipsam enim subsistimus, Εἴ divinā nec non spirituali essentiā fundati sumus, atque regeneratione. Hanc ipsam ob causam cum ancora confertur ad Hebr. 6: 19. Ad quem locum nervosè Chrysostomus, Homil. 55. t. 5. pag. 370. Καθάπερ πλεῖστον ὑπὸ τῆς τῶν πνευμάτων ἐμβολῆς οὐδανιζόμενον, καὶ ταῖς τῶν πνευμάτων ἐπαναζάπτεσι περιαντλούμενον, ἐξαρτηθεῖσα ἄγκυρα πάντοθεν ἰζητεῖ, καὶ ἐν μέσῳ βίζοι τῷ τελάγει σύτῳ δῆ καὶ τὸν οὐδὲν τὸν ὑμέτερον ὅταν οἱ προσπίκτοντες ἔχοντες λογισμὸν οὐδανιζόσιν, ἄγκυρας ἀσφαλέσερου ἐπεισελθοῦσα ἡ πίστις ἀταλλάττει τοῦ ναυαγίας, ὥπερ ἐν γαληνῷ λιμένι, τῇ τοῦ συνειδότος πληροφορίᾳ τὸ σκάφος ὀρμίζουσα. Quemadmodum nauem, ventorum impetu jactatam, Εἴ fluctuum assultu inundatam, demissa ancora undiquaque stabilit, Εἴ vel in medio pelago radicat: ita etiam mentem nostram extraneis cogitationibus jactatam, adventu suo fides ex imminentī naufragio liberat, tanquam in tranquillum portum, certa conscientiæ persuasionē, nauem deducens. Et paulo post: Ορᾶς τῆς πίστεως τὸ κατόρθωμα, ὅτι ὁ ἄγκυρα τὸς ἀσφαλῆς, ὅτας ἐκβάλλει τὸν σάλον. ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸς οὐ Παῦλος τοῖς Ἐφραίοις ἐπιστέλλει, οὐτωσὶ λέγων περὶ τῆς πίστεως Ἡν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν, καὶ

καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἔσωτερον τοῦ ιαττατέτασματος. Μὰ γὰρ θικούσας ἄγκυραν, μὴ υφίστης οὐτώς οὐδέλκεσθαι, δεῖκνυσιν, ὅτι κανή τις αὕτη τῆς ἀγκύρας ἡ Φύσις, ἢ οὐτώς πιέζεται, ἀλλ' ἂντας οὐσιφίζεται τὴν διάνοιαν, οὐαὶ πρὸς τὸν σύρανόν μεθιστῶσα, οὐαὶ εἰς τὸ ἔσωτερον τοῦ ιαττατέτασματος χειραγωγοῦσα. ιαττατέτασμα γὰρ ἐνταῦθα τὸν σύρανόν εἰπάλλεται. *Vides, quid fides præstet, quod nimurum, ceu ancora quæriam tutissima, à fluctuatione liberet: id quod ipse etiam Paulus ad Hebreos scribit, ita de fide loquens: Quam velut animæ ancoram habemus tutam ac firmam, & ingredientem usque ad ea, quæ sunt intra velum.* Ne enim, auditâ ancorâ, existimes deorsum te trahendum, ostendit, novum quoddam hoc genus ancoræ esse, quæ non deprimat, sed mentem sursum elevet, versus cœlum transferat, Ἐτις usque ad ea, quæ sunt intra cœlum quasi manu ducat. *Velum enim hoc loco cœlum vocavit. Huc etiam pertinet ἔργου τῆς πίστεως,* 1. Thessal. 1: 3. quod Theodoretus dicit esse τὸ ἐν κινδύνοις βέβαιον, constantiam in periculis, addita ratione, οὐ γὰρ μόνον ἐν εἰρήνῃ οὐαὶ γαλήνῃ δεικνῦναι προσῆκε τὴν πίστιν, ἀλλὰ οὐαὶ ἐν οὐδίῳ οὐαὶ ζάλῃ ταύτης ἔχεσθαι δεῖ. Non solum enim in pace Ἐτις tranquillitate fidem oportet ostendere, sed ea etiam in fluctibus Ἐτις tempestate retinenda est. Chrysostomus Homil. 1. in hanc Epist. eodem concedit, quando dicit, per ἔργου τῆς πίστεως intelligi ἐνστάσιν, institutum Ἐτις constantiam, quam nemo flectere possit. Τοῦτο γὰρ ἔργου πίστεως εἰ πιστεύεις, πάντα πάσχεις εἰ δὲ μὴ πάσχεις, ἢ πιστεύεις. Hoc enim est opus fidei; si credis, omnia patere: si autem non pateris, non credis. Theophylactus in candem epistolam, pag. 680. Ταῦτα ἔργου τῆς πίστεως, τούτεστι τῆς ἐνστάσεως ὑμῶν. τοῦτο γὰρ ἔργου πίστεως, τὸ στερβᾶς θετασθαι, ἢ τὸ λόγοις μόνον αὐχεῖν τὴν πίστιν. Operis fidei, hoc est, constantiae vestræ. Istud enim est opus fidei, firmiter consistere, non solis verbis de fide gloriari. His ergo ἔργου τῆς πίστεως est patientia & constantia, quasi ἔργου πίστον. Atque ita quidem veteres. Ex recentioribus Pfochenius quoque vult subesse Hebraicum, & substantivum πίστεως, pro adjectivo positum esse, quale sit etiam illud λόγος σοφίας, pro λόγος σοφός. Gatakrus ἔργου πίστεως per hypallagen quandam dictum vult, pro πίστις ἔργου, fides operis; quod idem sit atque πίστις ἐνεργής, vel ἐνεργουμένη, fides operans, sive efficax. Mētem Apostoli optimè assecutus Cl. Vorstius, Philol. sacræ cap. 9. "Ἐργου πίστεως, inquit, nihil aliud est, quam opus, quod veram fidem in homine jam existentem consequitur: vel potius omnia ista præclaræ opera, quæ Thessalonenses, postquam jam fideles facti fuerant, præstiterunt. Vocantur vero ἔργα πίστεως, opera fidei, quod homo, ubi veram fidem jam habet, talia opera solet præstare. Hinc Ἐτις ipsa fides dicitur δι

ἀγάπης

32 EXPOSITIONIS SYMBO LI

ἀγάπης ἐνεργουμένη, per charitatem operans, ad Gal. 5:6. Plura vide apud eundem. Ab hac expositione non est alienus magnus Calvinus, qui ad verba Apostoli, ἔργον πίστεως, opus fidei, sequentia commentatur: Opus fidei accipio pro effectu. Sed hic effectus duplice modo potest exponi: passivè, & activè: vel quod fides in se illustre virtutis & efficaciam Spiritus sancti specimen fuerit, quod potenter operatus sit in ea excitanda: Vel quod ipsa fructus deinde suos extra protulerit. Ego effectum in ipsa potius fidei radice, quam in fructibus constituo. Ac si diceret: Rara vis fidei potenter in vobis se exseruit. Sed rursus ad rem. Quia fidei proprietas est, quod sit solida & firma, hinc à Chrysostomo, Homil. 18. in 1. ad Timoth. pag. 326. vocatur πέτρα ἀβραγῆς; infragilis petra, quia petræ instar inconcussa manet, & contra omnes temptationum, & afflictionum fluctus intrepida stat. Hinc iterum à Chrysostomo, Homil. 110. t. 5. fides vocatur χειμαζομένης Φύσεως ἄγκυρα καὶ ἀνθρακότητος λιμήν γαληνὸς, tempestate vexatæ naturæ ancora, & naturæ humanae portus tranquillus. Idem in Psal. 116. de fide: Ἱερά τις ἔστιν ἄγκυρα, τάντοιεν ἀνέχουσα τὴν ἔχεσσαν αὐτὴν διάνοιαν. Sacra quædam ancora est, undique sustinens mentem, eam habentem. Theodoreetus in cap. 1. Danielis, pag. 553. Οὐδὲν τῆς εἰς θεὸν πίστεως ἴσχυρότερον. Nihil in Deum fide fortius est.

d. Etiam res invisibles, & quæ judicio humano videntur impossibiles, apprehendat. Hanc fidei proprietatem in Abrahamo commendat Apostolus ad Rom. 4: 18. his verbis: Παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν. Ad quem locum Chrysostomus, Homil. 8. in hanc Epistolam: Παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρακίνην, ἐπ' ἐλπίδι τῇ τοῦ θεοῦ. Præter spem humanam, in spe Dei, vel divina. Ad eundem locum Theophylactus, pag. 45. Παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρακίνην ἐπ' ἐλπίδι τῇ θείᾳ ἐπίστευσεν, ὅτι γενήσεται πατὴρ τολλῶν ἐθνῶν. Præter spem humanam, in spe divina credidit, se futurum patrem multarum gentium. Iterum Chrysostomus τρὸς τοὺς σκανδαλισθέντας lib. 1. cap. 10. Παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι. τι ἔστι; παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρακίνην, ἐπ' ἐλπίδι τῇ τοῦ θεοῦ, τῇ πάντα νικάσῃ, τῇ πάντα δυναμένῃ, τῇ πάντων περιγινομένῃ. Præter spem, in spe. Quid est? Præter spem humanam, in spe Dei, quæ cuncta vincit, quæ cuncta potest, quæ cuncta superat. Eandem fidei proprietatem luculenter describit Apostolus ad Hebr. 11: 1. his verbis: Εστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπέστασις τραγμάτων ἐλεγχος & βλεπομένων. Est autem fides rerum sperandarum substantia: argumentum rerum non apparentium. Hunc locum sic explicat Chrysostomus, Homil. 2. in epist. ad Hebreos, pag. 539. Βαβαὶ, οἷς λέξει ἐχρήσατο εἰπών, ἐλεγχος & βλεπομένων; ἐλεγχος

ἔλεγχος γέρεται ἐπὶ τῶν λανάδηλων. Ή πίσις τοίνυν ἔστι τὸν ἀδήλων, Φηγί, καὶ σις τὴν αὐτὴν τοῖς ὄραμένοις Φέρει πληροφορίαν τὸ μῆδράμενα. "Οὐτε εἴνε τοῖς ὄραμένοις ἀτιτηταί εἰς, δύτε πάλιν, εἰ μὴ τὸν ὄραμέναν τοῦ φέρει περὶ τὸν ἀοράτων πεπληρωφόρητις, πίσις εἶναι δύναται. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν ἐλπίδι ἀνυπόστατον εἶναι διεῖ, η πίσις ὑπόστασιν αὐτοῖς χαρίζεται μᾶλλον δὲ, όχαρίζεται, ἀλλ' αὐτὸν ἔστιν οὐσίαν αὐτὸν. Οἷον, η ἀνάστασις ταρχγέγονεν, οὐδέ εἴην ἐν ὑποστάσει, ἀλλ' ἡ ἐλπίς ὑφίσταται αὐτὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ. Τοῦτο ἔστιν ὑπόστατος πραγμάτων ἐλπίζομένων. Papæ qualis dictio eius est, dicens, argumentum non apparentium? Argumentum enim dicitur de iis, quæ valde obscura sunt. Fides igitur, inquit, est visio eorum, quæ non sunt conspicua, Εἰ ea, quæ non videntur, ducit ad eandem certam ac plenam persuasionem cum iis quæ videntur. Neque igitur iis, quæ videntur, fides non est habenda, neque rursus, si quis de iis, quæ sub aspectum non cadunt, non fuerit apertius persuasus, quam de iis, quæ videntur, fides cetera potest. Nam quoniam quæ sunt in spe, non videntur subsistere, fides eis largitur substantiam: vel potius non largitur, sed ipsum eis eorum essentia. Exempli causa, resurrectio non advenit, neque est in substantia, sed spes facit, ut ea confiat in anima nostra. Atque hoc est rerum sperandlerum substantia. Theophylactus ad eundem locum, pag. 987. "Ταχογράφεται ἡμῖν τὴν πίσιν, καὶ Φηγί ὅτι οὐτιστικές εἰς τῶν μάτω δηταν, καὶ ὑπέραστις τῶν μὴ ὑφενάτων. Οἷον η ἀνάστασις εὑπὸ οὐφενάτων, ἀλλ' η πίσις ὑφενάτων, καὶ πρὸ οὐφενάτων ἡμῖν τίθηται. Describit nobis fidem, Εἰ dicit, Fides est essentia eorum, quæ nondum sunt, Εἰ substantia eorum, quæ non subsistunt. Exempli gratia, resurrectio nondum subsistit, sed fides eam statuit, nobisque ob oculos ponit. Item: Πραγμάτων ἔλεγχος εὐβλεπομένων. "Ελεγχος, ταύται, δεῖξις, Φανέρωσις ἀδήλων πραγμάτων. ποιεῖ γὰρ ταῦτα βλέπεσθαι τῷ νῷ ἡμῶν ἡς παρόντα. Argumentum rerum non apparentium. Argumentum, hoc est, demonstratio Εἰ manifestatio rerum, quæ non sunt conspicuae: facit enim, ut ista mente nostra cernamus, haud secus ac si præsentia essent. Optimè vocem ἔλεγχος interpretatur. ἔλεγχω enim præter alia significat arguo, demonstro. Glossæ Græco-Latinæ: ἔλεγχος. Arguo. ἔλεγχος. Indicium, index, probatio. Et Latino-Gr. Arguit, ἔλεγχει. Probationem, τὸν ἔλεγχον. Probatio, ἀπόδειξις, ἔλεγχος. Suidas: "Ἐργα δὲ χεῖρας ἔλεγχει, opera vero manus arguunt, id est, quales illæ sint, aperte demonstrant. Basilus Seleuciensis Orat. 22. pag. 125. de discipulis suborta in mari tempestate Dominum excitantibus: Πᾶσα ἡμῶν ἡ σεφία κατεπόθη, ἔλεγχθησαν χεῖρες πρὸς βούθειαν ἀχριτοι ἔλεγχε γὰρ τὴν ἀτονίαν τῆς τέχνης η βίᾳ τοῦ ιλύδανος. Omnis sapientia nostra irrita facta est, compertum vel demonstratum est, manus ad ferendum auxilium inuti-

34 EXPOSITIONIS SYMBOLI

inutiles esse: declaravit enim & demonstravit infirmitatem artis fluctuum clementia. Sed redcamus ad locum Apostoli, quem Theodoretus, pag. 445. his verbis explicat: Τὰ σύχ’ δράμενα, διὰ πίστεως δρᾶμεν, καὶ πρὸς τὸν τῶν ἐλπιζομένων θεαρίου διφθυγμός ἡμῖν γίνεται, καὶ δεικνυσσοι ὡς ὑφεσάτα τὰ μηδέτα γεγενημένα. Τῶν νεκρῶν ἀπάντων ἐν τοῖς τάφοις ἔτι κειμένων, ἡ πίστις ἡμῖν προξωράφει τὴν ἀνάζασιν, καὶ τῆς κένεως τῶν σωμάτων τὴν ἀθανασίαν παρκομενάζει Φρυτάζεσθαι. Ea, quæ non videntur, per fidem videmus, & ad eorum, quæ sperantur, contemplationem hæc nobis fit oculus, & tanquam subsistentia ostendit ea, quæ nondum sunt. Mortuis adhuc omnibus in sepulchris jacentibus, fides nobis resurrectionem jam depingit, facitque ut pulveris corporum immortalitatem nobis representemus. Gregorius etiam Nyssenus, Orat. 12. contra Eunomium, t. 2. pag. 746. hunc ipsum locum explicans, sic scribit: Τὴν πίστιν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν δὲθος εἰς δικαιοσύνην λογίζεται τοῖς ἀνθρώποις. ἡ μὲν γὰρ γνῶσις ὡς ἐμπορικὴ την τὸν διάθεσιν ἔχει, μόνῳ τῷ γινωσκομένῳ συντιθεμένη. Ή δὲ τῶν χριστιανῶν πίστις σύχ’ σῦτως εὐ γὰρ τῶν γινωσκομένων, ἀλλὰ τῶν ἐλπιζομένων ἔστιν ὑπόστασις. Τὸ δὲ δικριτούμενον ὧν ἐλπίζεται δὲ γὰρ ἔχει τίς, Φυσι, τί καὶ ἐλπίζει; τὸ δὲ διεφεῦγον τὴν πατανάητιν ἡμῖν, ἡμέτερον ἡ πίστις πειεῖ, διὰ τῆς Ιδίας βεβαιότητος ἐγγυημένη τὸ μὴ Φαινόμενον. Fidem, non cognitionem, Deus ad iustitiam hominibus reputat. Cognitio enim velut negotiatoriam quandam dispositionem habet, soli cognito assentiens: sed Christianorum fides non sic: non enim eorum, quæ cognoscuntur, sed quæ sperantur est substantia sive fundatum. Quod vero firmiter tenetur, non speratur. Quod enim quis habet, inquit Apostolus Rom. 8: 24. quid etiam sperat? Quod autem cognitionem nostram fugit, nostrum fides facit, spondens propria firmitate, quod non apparcat. Nemo vero existimet, Nyssenum hoc loco velle, à fide remotam esse cognitionem, quum fidei partem esse jam suprà probavimus: sed disputat adversus Eunomianos, qui, ut verbis adductis statim subnectitur, διὰ γνώσεως τῆς μάτην Φυσιούσης ἐπιγνῶνται τὸν θείαν σύσιαν δυνατὸν εἶναι ἐλεγον, per cognitionem frustra inflantem, divinam cōscientiam cognosci posse dicebant. Hinc à Clemente Alexand. lib. 1. Pædag. initio cap. 6. pag. 92. vocantur εἰς γνῶσιν πεφυσιωμένοι, scientia inflati. Scipios, eodem, ibid. pag. 107. teste, appellabant τελεῖος καὶ γνωστικοὺς, perfectos & cognitione præditos. De iisdem Theodoretus in 1. ad Timoth. cap. 6. pag. 490. Αἱ σεσιγηκέ, Φυσιν, ἡ θεία γραφή, τεκύτα δὲ θεός ἡμῖν ἀπεκάλυψε. Quæ divina Scriptura tacuit, inquiunt, ea nobis Deus revelat. Et quia fides ea, quæ humano iudicio videntur ἀδύνατα, nihilominus credit & apprehen-

hendit, hinc πίστιν & λογισμὸν, seu λεγισμὸν, Chrysostomus passim inter se opponit. Rem aliquot exemplis probemus. Homil. 24. in Johannem: Μὴ λογισμῷ τὰ περὶ θεῶν ζητᾶμεν, μηδὲ ὑπὸ τὴν ἀκολουθίαν τὴν παρ' ὑμῖν ἄγαμεν τὰ ἐκεῖθεν, μηδὲ ἀνάγκῃ Φύσεως ὑποβάλλωμεν, ἀλλ' εὐσεβῶς πάντα νοῦμεν, πιστεῖσθε ὡς εἶπον οἱ γραφαί. Ne divina mysteria naturali ratione perscrutemur, neque sub rerum humanarum necessitatem illa subjiciamus, sed piè omnia intelligamus, credentes ut dixerunt scripturæ. Idem, Homil. 25. in Johannem: Οὐδὲν γὰρ χεῖρον τοῦ τοῖς λογισμοῖς τὰ πνευματικὰ ἐπιτρέπειν. Nihil enim pejus est, quam humanis rationibus spiritualia committere. Et mox: Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς πιστοὶ καλούμεθα, ἵνα τῶν λογισμῶν τὴν ἀσθένειαν ἀφέντες οἴτω, πρὸς τὸ ὕψος τῆς πίστεως ἀναβαίμεν. Propterea etiam nos fideles vocamur, ut ratiocinationum imbecillitate in terra relicta, ad fiduci sublimitatem adscendamus. Item: Λογισμῷ μὲν εὔρειν οὐ δύναμαι, πίστει δὲ δέχομαι μόνη. Ratione quidem invenire non possum, sola autem fide recipio. Et statim post initium Homil. 22. in epist. ad Hebreos: Τὸ τῆς πίστεως γεννήσιον νεανικῆς δεῖται ψυχῆς, καὶ τάντα ὑπερβαίνοντας τὰ ἀπίκητά, καὶ τὴν ἀσθένειαν τῶν λογισμῶν τῶν ἀνθρώπων παρερχομένης. Fidei generosa nobilitas strenua indiget anima, quæ omnia transcendat sensilia, Ἐπει τῶν λογισμῶν ratiocinationum transeat imbecillitatem. Et Paulò post: Τὰ μέγιστα διὰ πίστεως, καὶ γὰρ διὰ λογισμῶν οὐτοθεῖται. Res maximæ per fidem rectè fiunt, non verò per ratiocinationes. Homil. 5. in epist. ad Coloss. pag. 116. Ἰδοὺ τὰ σεμνὰ ὑμῖν πάντα τῶς Ἑρμηνείας λογισμῶν, καὶ πίστεως ἔχεται μάνης. Ecce quomodo reverenda omnia nostra ratiocinationibus destituantur, Ἐπει sola fide pendant. Paulò post: Πειδεῖται ταῦτα λογισμὸς οὐταδέξεται, αὖ μὴ πίστις ἡ; Quæ ratio hæc capiet, si fides non adsit? Huc etiam faciunt illa Cyrilli Alexand. in cap. 45. Jesaiæ, pag. 609. "Εἰκεν ἀναγναῖον οἵ τινες λέγοι θεούς, αὐτὸς οἶδε τῶν ιδίων ἔργων τὴν δόδυν. ἀπολυπραγμόντα δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τεχνουργούμενα, οἷς ἀνενδοιάστε πίστει τὰ ὑπέρ νοῦν δύντα, τὸν οὐδὲν ἥμας τιμᾶσθαι προσήκει. Illis necessario obtemperandum, quæ Deus dicit: ipse suorum operum viam novit: res etiam ab eo creatæ à nemine, ne curioso quidem, carpi possunt, Ἐπει quæ mentem superant, ab hominibus nostri similibus indubitate fide honorari Ἐπει suscipi debent. Idem, lib. 10. adv. Julianum, pag. 360. Τὸ πίστει παράδεκτον ἀπολυπραγμόντον εἶναι χρῆ τὸ γάρ ται βατανιζόμενον, τῶς ἔτι πεπίστευται; Quod fide percipitur, non curiosè inquirendum: nam quod adhuc inquiritur, quoniam pacto creditur? Nec ab his aliena habet Occumenius in 2. ad Corinth. cap. 11. pag. 555. Ἀπλάστου καὶ ἀφελοῦς δεῖται ψυχῆς η πίστις, τάντα πίστει δέχομένης, καὶ μηδὲν συλλογιζομένης. Minime fictam Ἐπει simplicem animam fides requirit, quæ

36 · EXPOSITIONIS SYMBOLI

omnia fide recipiat, nec quidquam ratiocinationibus permittat. Eleganter etiam Cælarius quæst. 57. pag. 128. Τὰ τὰν χριστιανῶν πίστει πρατίνεται, καὶ οὐ συλλογισμοῖς. Christianorum dogmata fide firmantur; non vero ratiocinationibus. Alia, quæ huc quoque commodè satis referri possent, omittimus, utpote quæ alibi fortè, suo tempore, legi poterunt.

5. *Efecta fidei præcipua sunt,*

a. *quod justificet, & quidem sola.* Sola fides absque operibus justificat, non sane per modum dispositionis, aut causæ formalis, aut efficientis physicæ: sed per modum organi, quatenus thesaurum illum in Christo nobis exhibitum, apprehendit. Particula hæc sola, αὐτολεξεὶ quidem non exstat in Scriptura, res autem perspicuè exprimitur per synonymas formulas: χωρὶς ἔργων νόμου, sine operibus legis, ad Rom. 3: 28. χωρὶς ἔργων, sine operibus, ad Rom. 4: 6. ἐάν μὴ διὸ πίστεως, nonnisi per fidem, ad Galat. 2: 16. δικαιόμεθα δωρεὰν, justificamur gratis, ad Rom. 3: 24. Patres verò particula sola aliquando expressè uiuntur. Basilius M. Homil. 22. quæ est de Humilitate, t. 1. pag. 549. "Αὐτῇ ἡ τελεία καὶ ὀλόνηλυρος καύχησις ἐν θεῷ, ὅτε μήτε ἐπὶ δικαιοσύνῃ τις ἐπιφέρεται τῇ ἑαυτοῦ; ἀλλ' ἔγων μὲν ἔγδεη ὄντα ἑαυτὸν δικαιοσύνης ἀληθεῖς, πίστει δὲ μόνη τῇ εἰς χριστὸν δεδικαιωμένου. Ea demum perfecta & integra gloriatio est in Deo, quando neque propter suam ipsius quis justitiam extollitur, sed agnoscit se quidem destitutum esse verā justitiā, verum sola in Christum fide justificatum esse. Chrysostomius Homil. 7. in epist. ad Romanos, pag. 47. Τις δὲ δ τῆς πίστεως νόμος; Διὸ χάριτος σώζεσθαι. ἐνταῦθα τὸ δυνατὸν δείκνυτι τοῦ θεᾶ, διτὶ δὲ μόνου ἔσωσεν, ἀλλὰ καὶ ἐδικάιωσε, καὶ εἰς ιαύχησιν ἥγαγε, καὶ σὺδὲ ἔργων δεκτεῖς, ἀλλὰ πίστιν ζητήσας μόνον. Quæ verò fidei lex est? Per gratiam servari. Hic potentiam Dei ostendit, quia non tantum servavit, sed etiam justificavit, & ad gloriationem traduxit, nullis operibus egens, sed solam fidem querens. Idem, Homil. 32. in Acta, pag. 792. Τὰ ἔθνη ἀπὸ τῆς πίστεως μόνης τῶν αὐτῶν ἔτυχε. Gentes per solam fidem eadem consecuta sunt. Et mox: Πίστεως δεῖ μόνης, καὶ ἀκέραιον. sola fide opus est, non autem operibus. Idem, Homil. 5. in epist. ad Ephesios: Ἀπὸ γὰρ πίστεως μόνης ἔσωσε. sola enim fide salvos fecit Christus. Et in cap. 3. ad Galatas, pag. 739. Οὐ Ἀπέστολος δείκνυσιν, ὅτι δ τῇ πίστει προσέχων μόνη, ἐυλογημένος. Apostolus ostendit, cum, qui sola fide ntitatur, benedictum esse. Theodoretus de curandis Græcorum affect. Serm. 7. pag. 587. Οὐ γὰρ δι’ ἔργων ἀξιεπάγειν, ἀλλὰ διὸ μόνης πίστεως τῶν μυστικῶν τετυχόντας ἀγαθῶν. Neque enim illis operibus bonis, sed per solam fidem mysticae consecuti sumus bona. Idem ad vi. 24. cap. 3. epist. ad Romanos,

manos, pag. 32. Πίσιν μόνην εἰσενεγκύοτες, τῶν ἀμαρτημάτων τὴν ἄΦεσιν ἔδεξε. μεθ. sola fide allata remissionem peccatorum accepimus. Oecumenius in cap. I. ad Romanos, pag. 250. Ἐκ μόνης πίσεως ὑμᾶς σέζει θεὸς, καὶ νεκρώθεντας ἡδη ζωστοῖες, μὴ προεπιδειχθμένους ἔργα. Ex sola fide nos salvos facit Deus, Εἰ jam mortuos vivifical, qui nulla prius, demonstravimus opera.

b. quod non sit mortua, seu bonis delitata operibus, verum efficax. Hinc Theodoretus quæst. 63. in Exodus, pag. 110. Οὐκ ἀρεῖ ἡ πίσις εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ δεῖται τῶν ἔργων εἰς τελείωτητα. Non sufficit fides ad salutem sed operibus indiget ad perfectionem. Clemens Alexandr. Stromat. lib. 5. pag. 591. ἡ πίσις, εἰ καὶ ἐκούσιος τῆς Φυχῆς συγκατάθεσις, ἀλλ' ἔργατις ἀγαθῶν, καὶ δικαιοπραγίας θεμέλιος. Fides, et si est voluntaria animi assensio, est itamen bonorum operatrix, Εἰ justæ fundamentum actionis. Hinc ad Galatas cap. 5. v. 6. requiritur πίσις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη, fides per charitatem efficax: ad quem locum Theophylactus, pag. 481. Η' πίσις ἐστι τὸ πᾶν, ἡ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη, τουτέσιν, οὐφείλουσα ἀεὶ ἐνεργής καὶ ζῶσα δείχνυσθαι διὰ τῆς εἰς χριστὸν ἀγάπης. Omnia à fide pendent, quæ per charitatem est efficax: hoc est, quæ debet semper efficax Εἰ viva demonstrari per dilectionem erga Christum. Requiritur πίσις ἐμπρακτος, ut idem loquitur ad 2. Thessal. 1: 11. Photius epist. I. pag. 2. Δεῖ τὰς ἀρετὰς τῇ πίσει παραπειηγέναι, καὶ δι' ἀμφοῦ τὸν σπεδαῖον καταρτίζεσθαι. Καὶ γὰρ δογμάτων μὲν ἐυθύτης πολιτείας προβάλλεται κοσμιότητα πράξεων δὲ καθαρότης τῆς πίσεως ἀπαγγέλλει θειότητα. Ὡν ἐκάτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου ῥῶν εἴσθεντες ὑπόρρειν καὶ παρατύρεσθαι, μὴ ἀνεχόμενον καταμόνας Φυχαῖς ἀνθρώπων ἐγκατοικίζεσθαι. Oportet virtutes fidei annexas esse, Εἰ utrinque virtutum bonum perfici Εἰ consuminari. Recta enim fides mores producit honestos: Εἰ operum puritas fidem esse divinam planè probat: istorum vero alterum sine altero facile diffluere solet Εἰ aliorum rapi: neque enim possunt se juncta Εἰ divisa in animis hominum sedem figere. His gemina habet Ignatius in epist. ad Ephesios, pag. 228. Ἀρχὴ ζωῆς, πίσις τέλος δὲ, ἀγάπη. Τὰ δὲ δύο ἐν ἐνθυτι γενέμενα, θεῖς ἐνθρωπον ἀποτελεῖ. Initium vita, fides est: perfectione vero, charitas: hæc autem duo quoties in unum coēunt, Dei hominem perficiunt. Paulò post: Οἱ ἐπαγγελλόμενοι χριστῷ εἶναι, ὧν ἔξ αν λέγουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔξ ὧν πράττουσι, γνωρίζονται. Ἐκ γὰρ τοῦ ιαχτοῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἀμεινόν ἐσι σιωπῶν καὶ εἶναι, ἢ λαλεῖν, καὶ μὴ εἶναι. Qui profitentur, se Christi esse, non modò ex iis, quæ dicunt, sed etiam ex iis, quæ faciunt, cognoscuntur. Ex fructu enim arbor dignoscitur. Præstat enim esse Εἰ facere, quam loqui, Εἰ non esse. Damascenus Orthod. fid. lib. 4. cap. 10. pag. 297. Ηίσις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐσιν. δροίως καὶ ἔργα χωρὶς πίσεως: ἡ γὰρ ἀληθῆς πί-

38 EXPOSITIONIS SYMBOLI

σις διὰ τῶν ἔργων δοκιμάζεται. *Fides sine operibus mortua est, similiter opera sine fide: vera enim fides per opera probatur.* Isidorus Pelusiota epist. 158. lib. 3. pag. 320. Τὴν πίσιν τὰ ἔργα μᾶλλον, ἢ οἱ λόγοι κυρύττειν διθέλουσι. *Fidem opera magis, quam verba prædicare debent.* Gregorius Nazianzenus Orat. 28. pag. 476. 'Ως οὐκ ἔσι χάρις πίσεως πρᾶξις ἐγκριτος, ἐπειδὰν καὶ δόξης ἔνεκεν οἱ πολλοὶ τὸ καλὸν ἐπιτηδεύουσι, καὶ Φύσεως οὗτως ἐχεντες οὐτα καὶ πίσις χάρις ἔργων γειρά. *Ut actio, si à fide deseratur, laudem non meretur, quandoquidem multi gloriæ studio, atque etiam à natura ita informati, virtutem colunt: Ita fides sine operibus mortua est.* Atque hæc Orthodoxorum constans est sententia etiam hodierno die; nimirum fidem bonis destitutam operibus, non esse veram, sed hypocriticam fidem: non esse fidem, sed larvam fidei. Atrox ergo calumnia est, quando Gretserus & Ballius, Jesuitæ, aliquique Pontificii affirmare non erubescunt, Reformatos cum Eunomio docere, solam fidem, operibus bonis destitutam, ad consequendam salutem sufficere. Quæ fuerit impia Eunomii assertio videamus. Ille, teste Gregorio Nysseno, lib. 1. contra Eunomium, pag. 306. affirmavit, μόνην ἀρκεῖν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν αἰρετικὴν πίσιν πρὸς τελειότητα, ad perfectionem sufficere homini solam hereticam fidem. Idem jussit, ut ibidem refert Nyssenus, μὴ παρέχειν πράγματα τῇ Φύσει πρὸς τὸ δοκεῖν διὰ τῶν τοῦ σώματος δρέζεων προϊόντη, μηδὲ ἀντιβάνειν ταῖς ἡδουσίς, μηδὲ ἀκριβολογεῖσθαι περὶ τὴν τοιεύτην τοῦ βίου σπουδῆν. οὐδὲ γὰρ εἶναι τινα βλάβην Φυχῆς διὰ τῶν τοιούτων συνιζαμένην, nihil molestiæ inferendum naturæ, quando immoderatis corporis cupiditatibus ad id, quod collibitum est, fertur: neque resistendum voluptatibus: neque etiam asperiorem vitæ disciplinam sequendam: neque enim quidpiam detrimenti animam capere ex voluptatum usu. De eodem Eunomio Augustinus de heresibus, cap. 54. *Dissimilem per omnia Patri afferens Filium, & Filio Spiritum sanctum.* Fertur etiam usque ad eū suisse bonis moribus inimicus, ut asseveraret, quod nihil cuiquam obesset quorumlibet perpetratio, ac perseverantia peccatorum, si hujus, quæ ab illo docebatur, fidei particeps esset. Judicet nunc æquus Lector, an Eunomium sequantur Reformati. Ille Arrianus, Aëtii discipulus, adversus Filium & Spiritum sanctum non fidem, sed perfidiam invexit: Reformati veram & vivam fidem, per charitatem operantem, commendant, non qualem fingebat Eunomius cum peccatorum perseverantia consistentem. Hæc tamen apud Jesuitas, æquos scilicet rerum æstimatores, non differunt.

C A-

C A P U T III.

De unitate essentiæ divinæ, & Trinitate personarum.

Πιστεύομεν εἰς ἓν τὸν Θεόν.

Nicæni Antilites profitentur, se credere in unum Deum, postea verò très commemorant personas, Patrem, Filium, & Spiritum sanctum. Cùm unum nominant Deum, asserunt unitatem essentiæ, cùm tres commemorant, Trinitatem personarum. Et de unitate essentiæ, & de Trinitate personarum aliquid afferamus.

I. *De unitate essentiæ divinæ.* Deum unum esse intelligimus, cùm quid sit, quantum humana fert imbecillitas, intelligimus: idque vel ipsius nominis docet notio, Deum id esse dictans, quo nihil majus, nihil melius, omnibusque modis perfectius esse potest. Vocatur θεὸς μέγας, *Deus magnus*, ad Titum 2: 13. Ubi Theophylactus, pag. 453. Τὸ μέγας ἐπὶ θεῷ λέγεται, ό κατὰ σύγκρισιν τὴν πρὸς ἄλλου μηρὸν, ἀλλ' ἀπολελυμένως, ὡς Φύσει αὐτομεγάλου ὄντος. *Magnus de Deo dicitur, non per comparisonem ad alium quendam parvum, sed absolutè, ut qui naturā ipse per sē magnus sit.* Pseudo-Dionysius Areopagita cap. 9. de divinis nominibus, num. 2. pag. 637. Μέγας δὲ θεὸς δυσμάζεται, κατὰ τὸ ίδιας αὐτοῦ μέγα, τὸ πᾶσι τοῖς μεγάλοις ἔχοντοι μεταβίδοντι, καὶ ταντὸς μεγέθους ἔξειναι ὑπερχεόμενον, καὶ ὑπερεκτεινόμενον, τάντα τύπον περιέχον, τάντα ἀριθμὸν ὑπερβάλλον, πᾶσαν ἀπειρίαν διαβαῖνον, καὶ κατὰ τὸ ὑπερκλήρες αὐτοῦ καὶ μεγαλουργὸν, καὶ τὰς πηγαίας αὐτοῦ δωρεὰς, καθ' οὓς αὗται πρὸς πάνταν μετεχόμενοι κατὰ ἀπειρόδωρον χύστι ἀμείωτοι παντελῆς εἰσι, καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ὑπερκληρότητα, καὶ όντες ἐλαττοῦνται ταῖς μετοχαῖς, ἀλλὰ καὶ μᾶλλου ὑπερβλύζουσι. *Magnus appellatur Deus, secundum sibi propriam magnitudinem, quae magnis omnibus de se communicat, & omni magnitudini extrinsecus superfunditur & supra-expanditur, locum omnem complectens, omnem numerum excedens, omnem transiliens infinitatem, & juxta supra quam plenitudinem suam ac magniscentiam, fontalesque suas distributiones, quatenus bæ omnibus infinita profusione communicant, manent prorsus integræ, & eandem habeat supraquam plenitudinem, neque participationibus minuantur, quin imò magis redundant.* Ad quæ Pachymeres, pag. 649. Οὐ θεὸς μέγας λέγεται, ό πρὸς ἀντιπράθετον ἔτέρου, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀπράθετον καὶ ἄντας ἀκατάληπτον τῆς θείας μεγαλειότητος. Λέγεται γοῦν μέγας, ὡς μεταβίδοντι ἐξυ-

40 EXPOSITIONIS SYMBOLI

εευτὸν πᾶσι τοῖς μεγάλοις, καὶ. Deus dicitur magnus, non per alterius collationem, sed propter incomparabilem & verè incomparabilem divinæ magnitudinis excellentiam. Dicitur ergo magnus, tamen qui se omnibus rebus magnis communicat, &c. Cyprianus de Idol. vanitate, pag. 289. Unus omnium dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omniem teneat potestatem. Tertullianus adv. Marcionem lib. 1. cap. 3. pag. 620. Deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronunciavit; Deus si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse Deum, dicendo, si non unus, non est Deus; sed quia, quem confidimus esse, idem definiamus esse. Quod si non est Deus, non est, summum scilicet magnum. Porro summum magnum unicum sit necesse est. Ergo & Deus unicus erit non aliter Deus, nisi summum magnum: nec aliter summum magnum, nisi parem non habens: nec aliter parem non habens, nisi unicus fuerit. Deo nihil est melius. Basilus Cæsar. in Psal. 33. ad vs. 11. pag. 223. Τὸ παντέλειον ἀγαθὸν αὐτός ἐσιν ὁ θεός οὐκ ἐλαττωθήσονται πάντες οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Deus bonum illud est omnibus numeris suis perfectum, quo non minuerunt, quotquot ipsum exquirunt. Idem, in Psal. 1. pag. 128. Εἰ τὸ χυρίως καὶ πρώτως μακαρισῶν, τὸ ἀληθινὲς ἀγαθὸν τοῦτο δέ ἐσιν ὁ θεός. Est quiddam, quod peculiari & primaria acceptione beatitudinis praedicari debet beatum, quod verè bonum est: illud autem est Deus. Greg. Nyssenus de opificio hominis, cap. 12. pag. 71. Τὸ κάλλισον πάντων καὶ ἔχοντας ἀγαθὸν αὐτὸ τὸ θεῖον ἐσι, πρὸς ὁ πάντα νένευκεν, ἵστα τοῦ καλοῦ τὴν ἔρεσιν ἔχει. Omnia pulcherrimum & præstantissimum bonum ipse Deus est, ad quem omnia respiciunt, quæcunque boni desiderio tanguntur. Idem, cap. 11. de Virginitate, l. 3. pag. 147. "Οτι τὸ χυρίως καὶ πρώτως καὶ μόνως καλόν τε καὶ ἀγαθὸν καὶ καθηρόν δ τὰν ἔλαν ἐσὶ θεός, οὐδεὶς οὐτω τυφλὸς τὴν διάνοιαν, ὡς μὴ ἀφ' ἑαυτοῦ συνιδεῖν. Proprietate, primum, & solum pulchrum, bonum & purum totius universi Deum esse, nullus adeò cœcus mente est, ut non per se cognoscat. Est αὐτοαγαθός, ut vocatur à Greg. Nazianzeno: est αὐτοαγαθότης, ipsamēt bonitas, ut loquitur Dionysius Areopagita cap. 2. de div. nominibus, statim post initium, pag. 414. Deo nihil etiam est perfectius. Dionysius Arcopagita cap. 13. de div. nominib. pag. 691, 692. Τέλειον ἐσι τὸ πάνταν αἴτιον, οὐ μόνον ὡς αὐτοτελὲς, καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ μενοειδῆς ἀφοριζόμενον, καὶ ὅλον δι' ὅλου τελειτατον, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπερτελὲς κατὰ τὸ πάντων ὑπερέχον· καὶ πᾶσαν μὲν ἀπειρίαν ὄριζον, παντὸς δὲ πέριτος ὑπερηπλωμένον, ἀλλὰ καὶ δικτεῖνον, ἐπὶ πάντα ἄμα καὶ ὑπὲρ πάντα ἀνεκλείπτοις ἐπιδέσσει καὶ ἀτελευτήτοις ἐνεργείαις. Τέλειον δ' οὖν λέγεται, καὶ ὡς ἀγανάκτες, καὶ ἀεὶ τέλειον, καὶ ὡς ἀμείωτον, ὡς πάντα ἐν ἑκυτῷ προέχον,

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. III. 41

χου, καὶ ὑπερβλύζου κατὰ μίαν τὴν ἀπαυξῶν καὶ ταύτην καὶ ὑπερτλῆρη, καὶ ἀνελάτωτον χερηγίσαι, οὐδὲ ὅμη τὰ τέλεια πάντα τελεσιουργεῖ, καὶ τῆς οἰκείας ἀποτλυροῦ τελειότητος. *Perfectus est rerum omnium auctor, non tantum ut se ipso perfectus, ἐ* & per se à seipso uniformiter definitur, totusque secundum se totum perfectissimus: verum etiam ut supraquam perfectus, secundum omnium excessum: atque omnem quidem infinitatem definiens, supra omnem verò finem expansus, & à nullo comprehensus aut contentus, sed ad omnia pariter & supra omnia inefficientibus largitionibus & nunquam finiendis operationibus pertingens. Perfectus item dicitur, ut qui nullum accipiat incrementum, semperque perfectus sit, nec minui possit, omnia in seipso antè habens, & exuberans una & eadem incessabili & supraquam plena & quæ minui nequit largitione, per quam omnia perfecta perficit, & unum quodque congrua sibi perfectione adimpleat. Hinc vocatur τετελής. *Cyrillus Alexand. lib. i. adv. Julianum, pag. 24.* Πειθενὲς τὸ θεῖον, αὐτοτελὲς πρὸς τὰν δτιῶν, καὶ οὐδὲν ἀνήνυτον αὐτῷ. *Omnipotens est Deus ac per se perfectus & sufficiens ad quilibet, nihilque supra vires ejus.* Quid verò ex his jam sequitur? Id omnino, unicum esse id, quod optimum, maximum, atque perfectissimum est: summus enim non est, qui superiorem vel parem habet: ac duo si pares statuantur, summus neuter erit. Eadem ratio valet de optimo & perfectissimo. Possent & alia pro unitate essentiæ divinæ asserri argumenta, petita ab omnipotentia; ab infinito intellectu, infinita voluntate, infinita bonitate, infinita perfectione, &c. sed cùm hæc omnia & solidè & fusè à Theologis tractentur, non est cur hic diutius pedem figamus. Veterum interim hæreticorum circa unitatem essentiæ divinæ deliria vix intacta videntur relinquenda; cujusmodi sunt,

a. *duos naturā, officioque disparest esse deos.* Hæc fuit insania Cerdonis & asseclarum ejus: de quibus Epiphanius, hæresi 41. pag. 134. *Dixerunt esse θεὺς δύο, ἕνα ἀγαθὸν, καὶ ἕνα ἄγνωστον τοῖς πᾶσιν, οὐν καὶ Πατέρα τοῦ Ἰησοῦ ἐκάλεσαν* καὶ ἕνα τὸν δημιουργὸν τοντὸν δοντα καὶ γνωσὸν, λαλήσαντα ἐν τῷ νόμῳ, καὶ ἐν τοῖς προφήταις Φρανέντα, καὶ ὄρατὸν πολλάκις γενέμενον, duos deos, unum bonum, & unum ignotum omnibus, quicquid etiam Patrem Jesu appellant: & unum creatorem, qui malus sit & notus, qui que in lege sit locutus, & in Prophetis apparuerit, & sepe visus fuerit. *Theodoreetus hæret. fab. lib. i. cap. 24. pag. 209.* Ο' Κέρδων ἘΦΗ, ἄλλοι εἶναι θεὸν τὸν πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ἄγνωστον τοῖς προφήταις, ἄλλοι δὲ τοῦ παντὸς ποιητὴν, καὶ τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως νομοθέτην καὶ τὸν μὲν εἶναι δίκαιον, τὸν δὲ ἀγαθόν. *Cerdo dixit, alium Deum esse Patrem Domini nostri Christi, ignotum Proph-*

ris: alium verò universi conditorem, legisque Mosaicæ legislatorem: atque hunc quidem justum esse, illum verò bonum. Eadem impietate infectus erat Marcion, de quo Theodoretus ibidem, pag. 210. Τέτταρες ἀγεννήτους οὐσίας τῷ λόγῳ διέτλασε καὶ τὸν μὲν ἐκάλεσε ἀγαθὸν τε καὶ ἀγανάκτον, ὃν καὶ πατέρα προσηγόρευε τοῦ Κυρίου τὸν δὲ δημιουργὸν τε καὶ δίκαιον, ὃν καὶ τονύρεν ὡνόμαζε. Quatuor ingenitas substantias oratione sua finxit. Et alium quidem bonum & incognitum vocavit, quem & Domini Patrem appellavit: alium verò Creatorem & justum, quem etiam malum nominavit. De eodem Chrysostomus Homil. 6. in epist. ad Philippenses, pag. 32. cum docuisse, ὅτι δὲ θεός διάντα συζητάμενος, όντες ἀγαθός, οὐδὲ Πατέρα τοῦ ἀγαθοῦ χριστοῦ, ἀλλ' ἔτερος τις δίκαιος, Deum, ictum omnium conditorem, non esse bonum, neque Patrem boni Christi, sed alium quendam justum. Eundem detestandum recuperias furorem apud Manichæos. Theodoretus, hæret. fabul. lib. 1. cap. 26. pag. 212. de Manete: Οὗτος δύο ἀγεννήτους καὶ αἰδίους ἐφῆτεν εἶναι, θεὸν καὶ ὑλὴν, καὶ προσηγόρευε τὸν μὲν θεὸν Φῶς, τὸν δὲ ὑλὴν σκότος. καὶ τὸ μὲν Φῶς ἀγαθὸν, τὸ δὲ σκότος κακόν. Hic duos ingenitos & aeternos esse dixit, Deum & Materiam, appellavitque Deum Lucem, Materiam tenebras, & Lucem bonum, Tenebras malum. Socrates, hist. Eccles. lib. 1. cap. 22. pag. 185. a. de Manichæis: Docuerunt δύο εἶναι Φύσεις, ἀγαθὴν τε καὶ τονύραν, duas esse naturas, bonam & malam: τονύραν vocarunt νεῖκος, contentionem: ἀγαθὴν verò, Φιλίαν, amicitiam. Consulatur etiam Epiphanius, hæresi 66. pag. 276. & Leontius de Sectis, Act. 3. pag. 432. De hisce hominum portentis omnibus Athanasius Orat. contra Gentes, t. 1. pag. 6. Οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἀναπλάττονται ἐαυτοῖς παρὰ τὸν ἀληθινὸν τοῦ χριστοῦ πατέρα, θεὸν ἔτερον, καὶ τοῦτον ἀγέννητον, τοῦ κακοῦ ποιητὴν, καὶ τῆς κακίας δημιουργὸν, τὸν καὶ τῆς κτίσεως δημιουργὸν. Heretici fingunt sibi, præter verum Christi Patrem, Deum alium, eumque Ingenitum, mali auctorem, & malitiæ caussam, qui etiam rerum creatarum sit conditor. Eodem referri debet, quod de Nicolaitis, Marcionitis & Valentinianis refert Oecumenius in epist. Iudæ, pag. 226. eos nimirum alium veteris, alium verò novi Testamenti Deum statuisse: & veteris quidem, τιμωρητικὸν καὶ ὥμον, ultionis cupidum & crudelēm; novi verò, προσηνῆ καὶ Φιλάνθρωπον Ἐφορον, clementem & benignum inspectorem appellasse. His autem deliriis opponimus confessionem Theodoreti, petitam ex Epitome Div. Decret. cap. 1. pag. 250. Μίαν εἶναι τῶν ὅλων ἀρχὴν καὶ ἡ τελεία καὶ ἡ κατηνὴ διδάσκει γραφὴ, τὸν θεὸν τῶν ὅλων, Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ἀγέννητον, ἀνώλεθρον, αἰώνιον, ἀπειρον, ἀπερίγραφον, ἀπεριόριζον, ἀσύνθετον, ἀσώματον, ἀδρατον, ἀπλοῦν, ἀγαθὸν, δίκαιον,

καίου, Φῶς νοερὸν, δύναμιν οὐδενὶ μέτρῳ γνωρίζομένην, μόνῳ δὲ τῷ θεῖῳ βουλήματι μετρουμένην. *Unum esse universorum principium*, Ἐν νετος Ἐν νονα δο-*cet Scriptura, Deum universorum & Patrem Domini nostri Jesu Christi, ingenitum, ab interitu liberum, aeternum, infinitum, incircumspectum, interminatum, incompositum, incorporeum, invisibilem, simplicem, bonum, justum, lucem intelligentem, potentiam quæ nullā mensurā cognoscitur, sed sola divina voluntate mensuratur.* Postea adducit loca ex Iesaiæ 43: 10, 11. & ex cap. 44: 6. ex quibus sequentia infert: Σε Φῶς δὲ διὰ τούτων τοὺς Βαλεντίνους, καὶ Μάρκου, καὶ Βασιλίδου, καὶ Μαρκίωνος διελέγχει λόγους. Οὔτε γάρ πρὸ αὐτοῦ, οὔτε μετ' αὐτὸν, ἔτερον εἶναι λέγει θεόν, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ πρῶτον, καὶ ἔσχατον. *Per hæc autem Valentini, & Marci, & Basiliidis, & Marcionis nugas apertè refellit.* Nec enim ante illum, nec post illum, alium dicit esse Deum, sed eundem esse & primum & ultimum. Reliqua apud Autorem legi poslunt.

b. Multiplices Valentinianorum, triginta àiēnas statuentium, fætus: de quibus Theodoretus, hæret. fab. lib. 1. cap. 7. pag. 198. & lib. 5. cap. 6. pag. 264. Epiphanius, hæresi 31. pag. 75. Tertullianus lib. adv. Valentinianos. Augustinus de hæresibus cap. 11. Irenæus, lib. 1. adv. hæres. cap. 1. Imprimis consuli potest; siquidem operæ existimetur pre-
tium, nebulonum istorum nugas cognoscere; Lambertus Danæus ad dictum cap. 11. Augustini de hæresibus: & Jacobus Pamelius Brugensis in Notis ad librum Tertulliani adversus Valentinianos.

c. Innumera apud Ethnicos Numinum examina. Nam si in plures spargi dividique potest Deitas, interitus expers hauderit; ac proinde tam fortiter asserenda est ejus ἀκονωνησία, quam firmiter credenda ἀφθαρσία. Potest verò, ut etiam hoc addamus, divinæ essentiæ unitas quoque luce demonstrari mentibus nullo ἀθεότητος veneno delibutis. Imò his rationibus etiam Ethnici ad incitas redacti, non contemnendas quoque de uno Deo ediderunt confessiones: sic enim gentilis ille Maximus apud Augustinum, epist. 43. *Equidem unum esse Deum summum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus neget esse certissimum?* Hujus nos virtutes per mundanum opus diffusas multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti, proprium videlicet, ignoramus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est: ita fit, ut dum ejus quasi quædam membra, carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profectò videamur. At Deum hunc essentiâ unum, personis trinum esse, arcanum est humanæ rationi ὥx ἐΦίκτον, sed impervium prorsus & ἀνεξερεύνυτον, humili fide & pietate adorandum, non curiosa temeritate scrutandum.

II. *De Trinitate personarum.* Quemadmodum Gregorius Nazianzenus, Orat. 32. pag. 528. SS. Trinitatem vocat τὸ ἐαυτὸν μελέτημα καὶ καλλάπισμα, suum meditationem, suum decus & ornamentum: ita nos illud ipsum de eadem meritò usurpamus, rogantes, ut scilicet nobis ad salutem nostram gratiōsē revelet, ne quidquam ejus maiestate indignum afferaimus. Occurrit autem nobis,

i. *Explicatio vocis.* Τριάδος voce non numerum ternarium numerantem absolutè & simpliciter, sed metonymicè rem numeratam, id est, tres personas, ternario numero discretas, in unitate essentiæ Dei, intelligimus. Hoc clarè satis docet Gregorius Nazianzenus Orat. 13. pag. 211. Τριάς, inquit, οὐ τριγυμάτων ἀνίσων ἀταρίθμητος, ἀλλ' ἡταν καὶ διοτίμων σύλληψις. ἐνούσις τῆς προσηγορίας τὰ ὑμεῖνα ἐκ Θύσεως, καὶ οὐκ ἐώσις σκεδασθῆναι ἀριθμῷ λυσμένη τὰ μὴ λυσμένα. *Trinitas non est diversorum rerum sumptatio, sed aequalium & honore parium complexio, nomine scilicet ea, quæ naturâ unita sunt, connectente, nec, quæ solutionem nesciunt, per dilabentem numerum dissipari sinente.* Hic autem duo maximè paucis enodanda.

a. *An voce Τριάς, Trinitas, in Scriptura sacra nullibi expressa, utiliceat?* Responsio. Vocabulum hoc in sacro quidem Canone scriptum non exstat; sed quia exstat numero numerante i. Joh. 5: 7. numero numerato passim, ut in baptismo Christi & nostro: hinc prudenter olim repertum, utiliterque hactenus usurpatum fuit, prout vocabula εἰσιας, υποζάσεως, δροσεις, & alia. De his talibus recte Athanasius, lib. de decretis Synodi Nicænæ, t. 1. pag. 270. Εἰ καὶ μὴ εὑτας ἐν ταῖς γραφαῖς εἰσιν αἱ λέξεις, ἀλλὰ τὴν ἐν τῶν γραφῶν διάνοιαν ἔχουσιν. *Etiam si non sic in scripturis sint voces, sensum tamen ex scripturis habent.* Cyrilus Alexandrinus Dial. 1. de SS. Trinitate, pag. 391. Λυτεῖ ἡ λέξις τὸ σύμπαν οὐδὲν, ἐνθετεῖ ἐν ἑλως ἀληθεῖς ὑπάρχη τὸ ἐξ αὐτῆς δηλούμενον. *De voce prorsus non laboramus, ubi illud verum est, quod cā significatur.* Et Augustinus epist. 74. *Quid est contentiosus, quām ubi de re constat, certare de nomine?*

b. *Quando hoc vocabulum usurpari cœperit?* Τριάδος, Trinitatis appellatio vetutior videri potest, quam creditum viris cruditis, qui scribunt, eam primùm receptam in prima Synodo Alexandrina, id est, anno Christi 317. Moveor Justini Martyris, scriptoris longè antiquioris auctoritate, in lib. de expositione Fidei, pag. 379. ubi sequentia leguntur: Μονὰς γὰρ ἐν τριάδι νοεῖται, καὶ τριάς ἐν μονάδι γνωρίζεται. *Unitas namque in Trinitate intelligitur, & Trinitas in unitate agnoscitur.* Verum de libri hujus Auctore multi dubitant: apertius enim, inquiunt, & distin-

ctius.

Etius differit de Trinitate, quām scriptoribus ejus & vi solemne est. Atqui Lucianus Samosatensis, qui eodem ferè cum Justino tempore vixit, nempe anno Christi 110. non minus aperte & distincte significat, quæ tunc fides esset, cùm in Dialogo, qui inscribitur Φιλοπατρίς, ἡ διδασκίμενος, more suo Religionem eorum irridet his omnino verbis: Κρι. Καὶ τινὲς ἐπεμόσωμαί γε; Τρι. Τῷ μέδοντα θεὸν, μέγαν, ἀμβροτον, σύρχνιαν, Τί τοι Πατέρες, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς πορευόμενος, ἐν ἐκ τριῶν, καὶ εξ ἐνὸς τριῶν. Quemadmodum igitur tibi jurabo? Deum altè regnante, magnum, immortale, cœlestē, Filiū Patris, Spiritū ex Patre procedente, unum ex tribus, & ex uno tria. Frustra verò sunt, qui vocem hanc ex Clemente Alexandrino afferunt, apud quem Stromat. lib. 4. pag. 495. sequentia leguntur: Προκειται δὲ τοῖς εἰς τελείωσιν σπεύδουσιν ἡ γνῶσις ἡ λογική. οὐδὲ θεμέλιος ἡ ἀγία τριάς ζήσις, ἐλπίς, ἀγάπη. Interpres: *Iis autem, qui tendunt ad perfectionem, est proposita cognitio rationalis, cuius fundamentum est sancta Trinitas: fides, spes, charitas.* Atqui τρ. &c hic non est Trinitas, sed tria, ut τετράς quadriga. Hinc facile patet, quid de Liturgia, S. Jacobo adscripta, sit sentendum, in qua vox τριάς, Apostolorum tempore nondum usitata, sæpius legitur. Pag. 4. Τριάς εἰς θεός. *Trinitas est unus Deus.* Pag. 6. Αγία τριάς. *Sancta Trinitas.* Pag. 33. Προσκυνητὴ τριάς. *Adoranda Trinitas.* Pag. 39. Ομοότις τριάς. *Coessentialis Trinitas.* Id autem certum est, hanc vocem post dictam Synodum Alexandrinam frequentissimè fuisse usurpatam. S. Macarius, qui vixit circa annum Domini 350. Homiliam 12. his verbis claudit: Δέξαντες τὸν προσκύνητον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἶνους, ἀμήν. Gloria, & adoratio Patri, & Filio, & Spiritui Sancto, in secula, amen. Clarissimè Homil. 17. Δέξαντες τὸν διοστίφ τριάδι εἰς τοὺς αἶνους, ἀμήν. *Gloria consubstantiali Trinitati in secula, amen.* Aliorum testimonia in sequentibus erunt obvia.

2. *Trinitatis demonstratio.* Deum, qui est essentiā unus, personis esse trinum, demonstratur,

1. *ex veteri Testamento.* Veteres præcipue afferunt creationem hominis ad imaginem Dei: & illud Dei ad Deum alloquium Genes. 1: 26. *Faciamus hominem ad imaginem nostram.* Greg. Nyssenus, Orat. 1. in ista Dei verba, t. 1. pag. 140. "Εμαθες ὅτι δύο πρότωκα, ὁ λέγων, καὶ πρὸς ὃν ὁ λόγος. Didicisti duas esse personas; unam, quæ loquitur; alteram, ad quam dirigitur Oratio. Cur autem non dixit, ποιητον, ἀλλὰ ποιήσαμεν ἄνθρωπον; facito, sed faciamus hominem? Ut dominatum intelligeres: ne, Patrem cognito, Filium ignorares; ut scires Patrem fecisse per Filium, & Filium pater-

46 EXPOSITIONIS SYMBOLI

na creasse voluntate, laudaresque Patrem in Filio, & Filium in Spiritu Sancto. Commune eorum opus existitisti, ut ipsos pariter adores & colas: ne venerationem cultumque dividas, sed unam deitatem esse agnoscas. *'Ινα νοήσῃς τὴν δεσποτείαν, ίνα μὴ τὸν πατέρα ἐπιγινώσκων, τὸν υἱὸν ἀγνοῆς ίνα εἴδῃς ὅτι πατὴρ ἐποίησε διὰ υἱοῦ, καὶ υἱὸς ἐκπίστατο πατρῷ φθελήματι καὶ δοξάσῃς Πατέρα ἐν υἱῷ, καὶ υἱὸν ἐν πνεύματι ἀγίῳ.* *Oὐτῷ κοινὸν γέγονας ἔργου, ίνα κοινὸς προσκυνητὴς ἀμφοτέρων ἡς, μὴ σχίζων τὴν προσκύνησιν, ἀλλὰ ἐνῶν τὴν θεότητα.* *Et pag. 141. scriptum est, τοιήσωμεν, ίνα γνωρίσῃς πατέρες, καὶ υἱὸν, καὶ πνεῦμα ἀγίου, Faciamus, ut cognoscas Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum.* *'Εταιρεύει δὲ θεός τὸν ἄνθρακον, ίνα ἐνώσῃς τὴν θεότητα ἐνώσῃς δὲ καὶ τὰς ὑποσάσεις, ἀλλὰ τῇ δυνάμει. ίνα μίαν δόξαν ἔχῃς μὴ μεριζόμενος περὶ τὴν προσκύνησιν, μὴ μεριζόμενος εἰς πολυθεῖαν. Fecit Deus hominem, ut unam agnoscas deitatem: unam, inquam, non unitate personarum, sed potestate: ut, cum ad adorandum accedis, Deum ipsum laudes & colas, nec in deorum multititudinem distractabaris. Οὐκ εἶτεν, ἐποίησαν οἱ θεοὶ τὸν ἄνθρακον, ἀλλ' ἐποίησεν δὲ θεός. *'Ιδια ὑπόσασεις πατρὸς, καὶ ίδια υἱοῦ, καὶ ίδια πνεύματος ἀγίου.* *Non dixit, Fecerunt dii hominem, sed, Fecit Deus hominem. Propria est hypostasis seu persona Patris, & propria Filii, & propria Spiritus Sancti.* Videamus etiam, quid de eadem hominis creatione sentiat Basilius Cæsariensis, & quomodo inde SS. Trinitatem demonstrat. Is Homil. 9. in Hexaëm. pag. 122. ita scribit: *Ποιήσωμεν ἄνθρακον.* *'Ακέεις, ὁ χριστομάχε, διτι τῷ κονῷ τῆς δημιουργίας προσδιαλέγεται, δι' εὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν, ὃς Φέρει τὰ σύμπαντα τῷ βίβλῳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ;* *Faciamus hominem.* *Audis, οὐ τοῦ qui adversus Christum pugnas, Deum ipsum suum in creandis rebus socium (pro κονῷ enim scribendum κονωνῷ) alloqui, per quem & secula fecit, qui portat, omnia verbo potentiae suae? Et pag. 123. *Tίνι λέγει, κατ' εἰκόνα ἡμετέραν;* *τίνι ἄλλῳ γε, ἢ τῷ ἀπανγάσματι τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρι τῆς ὑποσάσεως αὐτοῦ,* *ὅς ἐξι εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου;* *Cui dicit, Ad imaginem nostram?* *Cui, quæso, alii, quādū ei, qui splendor est gloriae, & character substantiae ipsius, qui est imago Dei invisibilis?* *Τῇ ίδιᾳ τοίνυν εἰκόνῃ τῇ ζώσῃ τε, καὶ εἰκόνῃ,* *'Εγώ τε καὶ δι πατὴρ εἰς ἐσμεν.* *Καὶ, δὲ ἀωρακὸς ἐμὲ, ἀώρακε τὸν πατέρα ταύτη λέγει, τοιήσωμεν ἄνθρακον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν.* *Sua igitur imagini propriæ, quæ vidit, & quæ dixit, Ego & pater unum sumus.* Item, Qui me vidit, vidi Patrem: *buic dicit, Faciamus hominem ad imaginem nostram.* *'Οπου μία εἰκὼν, τοῦ τὸ ἀνθραιον;* *Ubi una est imago, quem ibi locum obtinet dissimilitudo.* Ibi-dem Basilius solidè refellit Judæorum commentum, dicentium, Deum allocutum esse Angelos, quando dixit, *Faciamus hominem ad imaginem nostram.***

nostram. Neque enim servis ea consultationis dignitas competit, neque Angeli crearunt hominem; neque unquam creatura suo adæquari potest Creatori; homines autem perfecti æquales erunt Angelis: neque una est imago Dei & Angelorum. Vide plura apud eundem. Theodoretus, quæst. 19. in Genesim, pag. 15. postquam refutavit hæreticos, qui dixerunt, Deum hæc esse locutum ad Angelos & improbos dæmones: postquam etiam Judæorum perstrinxit insaniam, dicentium, Deum sibi ipsi dixisse, *Faciamus hominem*, subjicit, in scriptura multa ἐντικῆς dici: δηλούμενος δὲ πληθυντικῆς τὴν διάλεξιν σχηματίζει, τῶν τῆς τριάδος προσώπων ἐμφαίνοντα τὸν ἀριθμὸν, raro autem eandem pluraliter formare sermonem, quando nimirum innuat numerum personarum Trinitatis. Tandem, locum, quem præ manibus habemus, explicans, scribit: Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν, ἔτειδη τὸ λογικὸν διέπλευττε ζῶν, ὃ μετὰ τολλὰς ἀνακανίζειν ἡμελλε γενέας ταῖς τῆς ἀγίας τριάδος ἐπικλήσεσι τελεσιουργῶν τὸ τανάγιον βάττισμα· μέλλων δημιουργεῖν τὴν ἐκεῖνα παραληφθεὶσαν τὰ μυστήρια Φύσιν, αἰνιγματωδῶς καὶ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας, καὶ τὸν τῶν προσώπων παρεδήλωσεν ἀριθμόν. Τῷ Φάναι μὲν γὰρ, Εἶπεν δὲ θεός, τὸ ιονὸν τῆς θείας ἐδήλωσε Φύσεως. ἐπαγγεγόν τὸ , ποιήσωμεν , ἐνέφυε τῶν προσώπων τὸν ἀριθμόν. Et hoc igitur loco, quoniam Deus animal rationale formabat, quod postea renovaturus erat post multas generationes, sanctæ Trinitatis invocationibus sacrosanctum Baptisma instituens, cum fabricaturus esset naturam, quæ hæc mysteria reciperet, obscurè identitatem substantiæ & personarum numerum aperuit. Dum enim inquit, Dixit Deus, communionem divinæ naturæ indicavit: subiungens autem illud, *Faciamus*, numerum personarum expressit. Οὐτω τάλιν ἐντικῆς μὲν εἰτῶν τὴν εἰκόνα, τὸ ταυτὸν τῆς Φύσεως ἐδείξεν. οὐ γὰρ εἴτε, κατ' εἰκόνας, ἀλλὰ, κατ' εἰκόνα· ἡμετέραν δὲ ἐιρηκάς, τὸν τῶν ὄχοςεων δεδήλωσεν ἀριθμόν. Similiter cum iterum singulari numero dixit imaginem, eandem esse naturam ostendit. Non enim dixit, ad imagines; sed, ad imaginem. Cum autem dixit, nostram, numerum personarum declaravit. Reliqua apud ipsum vide auctorem. Epiphanius hæresi 46. quæ est Tatianorum, pag. 171. 'Ο 'Αδὰμ μὴ ἀπὸ γάμου δριώμενος, ἀλλ' ἐν χειρὶ Πατρὸς καὶ Τοῦ καὶ ἀγία Πνεύματος πεπλασμένος, κατὰ τὸ γεγραμμένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀγία Πατρὸς πρὸς τὸν Τὸν, διὰ ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' δμοίωσιν. Adam nullis propagatus nuptiis, Patris, & Filii, & Spiritus Sancti manu est effictus; prout Scriptura testatur, cum ita Pater Filium alloquens introducit, *Faciamus* hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et in Ancorato, pag. 441. Φησὶν δὲ Πατήρ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' δμοίωσιν. Καὶ ωκε εἴτε, Ποιήσω ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἐμήν.

48 EXPOSITIONIS SYMBOLI

έμήν. Ἐλέγχθητι δὲ ἔχων πεπωρωμένην τὴν καρδίαν, καὶ μάθε τὸν ὑιὸν δύνται ἀει πρὸς τὸν πατέρα τὸ γὰρ εἰπεῖν, ποιήσωμεν, ω̄χ ἐνός ἐσι συμεντικὸν, ἀλλὰ Πατρὸς λέγοντος πρὸς τὸν Τίον. Ἐλέγχθητι δὲ λέγων τὸν Τίον ἀνόμοιον τῷ πατρὶ. ἐν τῷ γὰρ εἰπεῖν αὐτὸν, κατ' εἰκόνα ἡμετέρων, σὺ διέκρινεν δύοισιν Τίοιν ἀπὸ πατρὸς, οὐδὲ διειλέτι τις ταυτότητος τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν Τίον οὐ γὰρ εἶτε, κατ' εἰκόνα ἐμήν, η̄ κατ' εἰκόνα σὸν, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Τίοιν καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος μίαν οὐσίαν ἐδήλωσε καὶ θεότητα. Φηγίσθη γὰρ, Κατ' εἰκόνα ἡμετέρων, καὶ καθ' δροσίστιν, ὃς εἶναι μὲν μίαν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Τίοιν, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος τὴν θεότητα· ἀνθρώπου δὲ γεγονέναι κατ' εἰκόνα τῆς μιᾶς θεότητος Πατρὸς, καὶ Τίοιν, καὶ ἀγίου Πνεύματος. *Dicit Pater, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Non dixit, Faciam hominem ad imaginem meam. *Vel hæc ipsa verba te redarguere debent, quicunque obduratum cor habes:* & discēbinc, *Filium apud Patrem semper existisse.* Dum enim dicit, Faciamus, non unum solum significat, sed Patrem cum Filio colloquenter exprimit. Eadem vox te quoque convincat, quisquis Patri dissimilem esse Filium existimas. Hoc enim ipso, quod dicit, ad imaginem nostram, non discrevit, nec ulla re divisit identitatem Patris cum Filio. Non enim dixit, ad imaginem meam, vel, ad imaginem tuam, sed Patris, & Filii, & Spiritus Sancti unam monstravit essentiam & deitatem. Dicit enim, ad imaginem & similitudinem nostram: ut eadem intelligatur esse Patris, & Filii, & Spiritus Sancti deitas: hominem vero factum esse ad imaginem unius deitatis Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Basilius Seleuciensis Orat. I. pag. 5. verba illa exponens, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, hæc ἀξιομνημόνευτα habet: Μία μὲν εἰκὼν ἡ πλαττομένη, οὐχ ἐνός δὲ προσώπου μηδὲ, ἀλλὰ τριῶν ὑποσάσεων κοινὴν γὰρ τῆς θεότητος δημιούργημα τὸ πλαττόμενον. Τριάδα μὲν ἐμφαίνει τὴν πλάττουσαν, μίαν δὲ εἰκόνα τῆς τριάδος ὑπάρχεταιν. εἰ δὲ μία τῆς τριάδος ἡ εἰκὼν, μία τῶν τριῶν ὑποσάσεων ἡ Φύσις. τὸ γὰρ ταῦτα τῆς οὐσίας ἡ τῆς εἰκόνος ἐνότης κυρύττει. Una quidem est, quæ sit *imago*, sed non unius personæ monumentum, verūm trium hypostaseōn. Commune namque quod fabricatum est opus Deitatis, Trinitatem quidem ostendit effigiem seu figuram, unam autem esse Trinitatis imaginem. Quod si una Trinitatis *imago*, una utique trium hypostaseōn est natura: si quidem essentiæ identitatem imaginis unitas prædicat. Alia Patrum testimonia, hoc ipsum ex præsenti loco adstruentia, studio omittimus, quia allata facile sufficiere possunt. Nec etiam ad alia veteris Testamenti loca, quibus Patres in eadem materia satis frequenter utuntur, accedimus, ne Lectoribus sumus molesti. Hoc interim negari minime debet, doctrinam de SS. Tri-

Trinitatis mysterio paulò obscurius in veteri Testamento fuisse propositum. Id agnoscit Theodoretus, & simul, cur id tacitum sit, rationem reddit Theophaneus. Serm. 2. t. 4. pag. 496. Verba ejus hæc sunt: Ἐν Ἀιγύπτῳ
 αὐτοὺς κλεῖσον διατριψαντας χρόνου, καὶ τὸν πολιθεού τὸν Ἀιγυπτίων μεμανικτας
 θρητειαν, ὁ πάνσοφος Κύρος, ὃν ἐναργῶς ἀπαντα τὰ περὶ τῆς τριάδος ἔξεπαιδευσεδόγ-
 ματα, ἵνα μὴ πρόθυσιν πολυθέοις λάζαριν, εἰς τὸν τὸν Ἀιγυπτίων ἐπιρρέποντες
 πλάνου. Οὐ μὴν παντάπατι τὰ περὶ τῆς τριάδος ἀτέκρυψε δύγματα τοῖς ὅμερον ἐσο-
 μένοις, τῆς ἐντελεσέρχετος θεολογίας κατατκείρων τὰς ἀφεμάς διὰ τοῦτο μεναδιῶς
 μὲν νομοθετεῖ, αἰνιγματωδῆς δὲ τὴν τριάδα μητίει. Cum in Ägypto diutissimè
 versati essent Israëlitæ, multorumque ibi deorum cultum ritu Ägyptiaco di-
 dicissent, sapientissimus Dominus nequaquam illis manifestè omnia Trinitatis
 mysteria tradidit, ne multitudinis deorum occasionem sumerent, ad impieta-
 tem Ägyptiorum propendentes. Trinitatis tamen dogmata ne tunc quidem
 venturis in posterum penitus occultavit, per seculonis Theologie quasi semina
 quædam dispergens. Ideò singulariter quidem sub unius nomine legem sancit,
 obscurè tamen Trinitatem indicat. Postea varia subjicit Scripturæ loca,
 ex quibus SS. Trinitatis mysterium probat. Agmen ferè ducit illud
 ipsum de creatione hominis Genes. 1: 26. Subjungit deinceps alium lo-
 cuin ex Genes. 9: 6. ad quem, pag 497. h.ee habet: Οὐκ εἶπεν, ἐν εἰκόνι
 ἐμαυτοῦ ἀλλ' ἐν εἰκόνι θεῷ, τὸν προσώπων πάλιν δεικνὺς τὸ διάφορον. Non dixit,
 in imagine mea, sed, in imagine Dei, differentiam personarum rursus
 ostendens. Eandem Trinitatem probat ex Genes. 11: 7. cap. 19: 24. ex
 Psal. 33: 6. & ex locis aliis: quæ omnia ex Auctore peti possunt. De
 obscurius in veteri Testamento revelata SS. Trinitate audire quoque ju-
 vat Gregorium Nazianzenum Orat. 37. pag. 608. Ἔκῆρυκτος Φανερῶς ἡ τα-
 λαιὰ τὸν Πατέρα, τὸν Τίον ἀμυδρότερον. Οὐ γάρ ἦν ἀσθελὲς, μήπω τῆς τοῦ
 Πατρὸς θεότητος διολογηθείσης, τὸν Τίον ἐκδήλως κηρύττεσθαι μηδὲ τῆς τοῦ Τίον
 παραδεχθείσης, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐπιφερτίζεσθαι. Vetus Testamentum Patrem
 aperte prædicabat, Filium obscurius. Neque enim tutum erat, Patris di-
 vinitate nondum confessa, Filium aperte prædicari: nec, Filii divinitate non-
 dum admissa, Spiritum Sanctum, veluti graviorem quandam, si ita loqui
 fas est, sarcinam nobis imponi. Jobius in Bibliotheca Photii, Cod. 122.
 pag. 612. Commentariorum lib. 7. cap. 27. tres facit gradus revelationis
 mysterii SS. Trinitatis: primo gradu, illud obscurè: secundo, clariùs:
 tertio, clarissimè revelatum fuisse dicit. Libro septimo afferit, inquit
 Photius, tres politiarum mutationes, μεταβέσεις πολιτεῶν, à sacra repreſen-
 tari Scriptura: Πρώτην μὲν, τὴν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας ἐπὶ τὴν νομικὴν πολι-
 τείαν

50 EXPOSITIONIS SYMBOLI

τείχι μετάθεσιν, ἐν ᾧ μόνος μὲν ο πατὴρ ἐμφανέσσται οὐράντεται δὲ τοῖς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν συμβόλοις μόνον παραδηλεῖται καὶ αἰνίγμασι. *Primum quidem ab idolorum cultu in legalem recipi bl. ordinationem, in qua solus Pater manifestim prædicatur: Filius vero ἐς Spiritus symbolis duntaxat ἐς ænigmatis indicantur.* Δευτέρων δὲ, τὴν ἀκό ταύτης πρὸς τὸ Ἐυαγγέλιον, ἐν ᾧ τρανότερον οἱ τοῖς καὶ τὸ Πνεῦμα ἀποκαλύπτεται. *Alteram verò ex hac in Evangelium, quā magis perspicuè Filius ἐς Spiritus manifestantur.* Καὶ τρίτην λατέρων τὴν ἀπλοτέρων τε καὶ θειοτέρων λῆξιν, ἐν ᾧ διαπροσίας πᾶσι τὸ τῆς τριάδος ἐνσειδὲς, καὶ ἀμέρισου, καὶ παντοκρατορικού, ὡς γενητῷ Φύσει δυνατόν, εἰς ἀθράτων ἀδίσκυτον γνῶσιν ἀφικνεῖται. *Tertiam denique illam materiæ expertem, ἐς divinorum sortem, in qua penitus Trinitatis uniformitas, ἐς indivisibilitas, ἐς omnipotentia, quantum natura creata assequi potest, in hominum indubitatam pervenit cognitionem.* Ησ τρες gradus postea Scripturæ testimoniis confirmat, & eadem Gregorium Nazianzenum jam antè scripsisse docet. Id autem facit Gregorius Orat. 37. quæ est de Spiritu Sancto, pag. 607. Cur verò Trinitas initio obscurius fuerit revelata, idem Jobius ibid. pag. 617. hanc reddit rationem: "Οτι καθάπερ τοῖς δΦθελμῶσι τὸ λαμπρὸν Φῶς, καίτοι σωτήριον ὅν, ἀθρόου ἐπιβλαβέσατον οὕτω καὶ τοῖς εἰς τὸ πολύθεον ἀποτυφλωθεῖσιν ἡ τριάδικὴ θεολογία βλαβερὸν ὑπῆρχε καὶ ἐπιζήμιον. Quia, quemadmodum laborantibus ex oculis splendidum lucis jubar, et si salutisrum, maxime nxiuntur: ita ἐς multorum deorum cultu occurratis noxia erat Trinitatis Theologia ac perniciosa futura. Basilius Seleuciensis Orat. 9. pag. 54, 55. de eo, cur Moses SS. Trinitatis mysterium Judæis non clarius proposuerit, sic scribit: Οὕτω τὴν τριάδα οὐράντειν καρός, ἕπει τὰς ὑποσάστεις οὐράντειν ήδύνατο, ἔτι γάλακτι τρέφει θεογνωσίας τοὺς νηπιάδεις τὴν ἔννοιαν, οὐρέσθι μόνη τῇ τῆς θεογνωσίας διδασκαλίᾳ, μίαν αὐτοῖς Φύσιν ἀπαγορεύων εἶναι θεότητος. Ήνα δῆμον ὅλον θεῶν τῆς Ψυχῆς ἔχοριση. Ήριει γὰρ τοῖς ἐκ τοικύτης πλάνης ἀκοσπωμένοις τὰ πρῶτα τῆς θεογνωσίας μαθήματα. Διὰ τοῦτο διδάξας τὴν μονάδα τῆς Φύσεως, τὴν τριάδα τὴν ὑποσάστειν διδάσκειν κατὰ καρόν ὑπερέθετο τὸ γὰρ τῆς Ψυχῆς δυσταθὲς, ἐπισφαλὲς πρὸς ἐπίγνωσιν. Φεβεῖται γὰρ μὴ τριάδα διδάσκων θεότητος, πολλούς τινας θεὺς παρ' Ιουδαίοις οὐράντειν νομίζηται. αἰνίγμασι δὲ μόνοις τέως χειραγωγεῖ τὰς ἀκέσυτας, καὶ μικρὸν τῆς αὐγῆς ἐπανοίγων ἐπαύετο. Non dum Trinitatem promulgare tempus erat, nondum divinas hypostases prædicare poterat: adhuc lacte divinæ cognitionis nutrit infantilem intelligentiam habentes: contentus fuit sola divinæ cognitionis doctrinâ, unam illis naturam deitatis esse indicans, quod deorum multitudinem prorsus ex animo exstirparet. Abstractis enim à tam insigni errore sufficiebant prima cognitionis Dei rudimenta. Quamobrem, cum naturæ do-

docuisset unitatem, Trinitatem hypostaseon opportunè distulit: nam animus malè affectus, in veritate indaganda facile labitur. Quippe reformidat, ne in Deitate Trinitatem docens, multitudinem deorum apud Iudeos prædicare putetur: solis autem ænigmatis auditores adhuc dicit, ac nonnulla quiescit oblata luce. Reliqua ex ipso haberi possunt Autore.

2. ex novo Testamento. Unitas essentiae divinæ in Trinitate personarum, per doctrinam Baptismi, & unitatem nominis, ex Antiquitate facile probatur. Quando Dominus noster Jesus Christus, Matth. 28:19. præcipit, ut baptizent omnes gentes εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Τίου, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, per unitatem nominis unam indicat essentiam Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, atque adeò indivisam trium invocationem. In Expositione Fidei apud Justinum Martyrem hæc ipsa nobis clarissimè proponuntur hisce verbis: Ἐν τῷ τεῦ βαπτίσματος διδαχῇ συνημένως ἡμῖν τὸ Πατρὸς, καὶ Τίου, καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐν ὄνομα παραδέδοται. Τίς ἀφαιρήσεται λόγος, τὸν Τίου, καὶ τὸ Πνεῦμα μὴ τῆς θείας φύσις καὶ μακρίας ὑπάρχειν. In doctrina Baptismatis unitè nobis Patris, & Filii, & Spiritus Sancti unum nomen traditum est: quænam ratio & oratio inficiando afferere poterit, Filium & Spiritum divine beatæque essentiæ non esse? Patres Concilii Constantinopolitani, quod secundum Æcumenicum est, in epistola sua ad Episcopos Occidentis, apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. 5. cap. 9. pag. 716. de fide Nicæna sic scribunt: Ταύτην καὶ ὑμῖν, καὶ ἡμῖν, καὶ πᾶσι τοῖς μὴ διαχρέΦουσι τὸν λόγον τῆς ἀληθοῦς πίστεως, συναρέσκειν δεῖ, πρεβυτάτην οὖσαν, καὶ ἀκόλυθον τῷ βαπτίσματι, καὶ διδάσκουσαν ἡμᾶς πιζεύειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Τίου, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. δηλαδὴ θεότητος καὶ δυνάμεως, καὶ φύσις μιᾶς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Τίου καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος πιζευομένης, διατίμου τε τῆς ἀξίας, καὶ συναίδει τῆς βασιλείας, ἐν τριτὶ τελείωσύποσάσεσσιν, ἥγουν τρισὶ τελείοις προσώποις. Hanc & nobis & nobis, & omnibus, qui veræ fidei verbum non pervertunt, probari convenit, ut quæ antiquissima sit, & baptismati consentanea, docens nos credere in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Ita nimirum, ut una credatur divinitas, & potentia, & substantia Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, æqualisque dignitas, & imperium coæternum in tribus perfectis hypostasiis, sive in tribus perfectis personis. Gregorius Nazianzenus Orat. 40. quæ est in S. Baptisma, pag. 671. Βαπτίσω σε μαθητεύων ἐις ὄνομα Πατρὸς, καὶ Τίου, καὶ ἀγίου Πνεύματος. Ονομά δὲ κοινὸν τῶν τριῶν ἐν, ἡ θεότης. Baptizabo te, docens, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Nomen autem commune tribus, nempe Deitas. Epiphanius hæresi 62. quæ est Sabellianorum,

rum, pag. 224. Filius dixit. Ἀπελθόντες βαπτίσατε ἐις τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Τίου, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Μέσων δὲ τιθεμένων τὰν ἄρθρων τῆς συλλαβῆς τοῦ, τοῦ, καὶ τοῦ, καὶ ἑλέγχει τὸν Σαβελλινού Ματθαῖον, τὴν τυναλειφήν ταρεισφέροντα· ὅπερ καὶ σημαίνει ἀληθῆς Πατέρα, ἀληθῆς Τίου, ἀληθῆς ἀγίου Πνεύματος. ὅπότε δὲ ὁμόσυνος ἡ Τριάς, καὶ ἐν ἐνὶ δυόματι Τριάς καλυμένη, ἑλέγχει τὸν Ἀρειον, ὑπόβασιν τινα διανοέμενον ἐν τῇ Τριάδι, ἢ ἀλλοιωτιν, ἢ παραλλαγῆν. Euntes baptizate in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Ubi, dum articulus ille, τοῦ, ter repetitus ἐξ interjectus est, Sabellium redarguit Matthaeus, tres personas in unam confundentem, quandoquidem verè Patrem, τερcque Filium, ac verè Spiritum Sanctum exprimit: quando autem ejusdem ordinis seu dignitatis Trinitas, ἐξ uno nomine Trinitas vocatur, refellit Arium, qui inferiorem quendam in Trinitate gradum, ac varietatem, mutationemve commentus est. Vide eundem in Ancorato, pag. 472. Basilius M. lib. 5. adv. Eunomium, cap. 15. pag. 134, 135. Ἐν Τιῷ γνῶθι Πατέρα, ἐν Πατρὶ δόξασον Τίον. μὴ μερίσῃς τὰ ἀμέρισα, μὴ σχίζῃς τὰ ἀσχίσα. οὐσίζεται οὐσίαν διαρρήγνυνται οἱ αἱρετιοί, ό διαρρήγνυνται ἡ Τριάς καὶ σεβάσμιος ἐσιν ἐν μᾶς καὶ αἰδίῳ δόξῃ, τὸν αὐτὴν καὶ μίαν μόνην θεότητα ταυταχθεὶς περφέρεται, ἀφρίτος, ἀσχίζος, ἀδιαιρέτος. In Filio Πατrem cognosce, in Patre gloria Filium. Ne partiaris quee impartibilia sunt, ne scindas quee non scinduntur. Nam et si scindere volueris, non tamen scinditur: et si disrumpuntur heretici, Trinitas tamen non dirumpitur: ἐξ est colenda in una ἐξ aeterna gloria, eandem ἐξ unam solam Deitatem ubique circumferens, infragilis, que scindi nequit, indivisibilis. Et paulò post: Ἀχέρισον δρῶ τὴν ἐνέργειαν τῇ Πατρὸς, καὶ τοῦ Τίου, καὶ τῇ ἀγίᾳ Πνεύματος. Καὶ διὰ τοῦτο νοεῖ Θεός, καὶ Τίος, καὶ Πνεύματος ἀγίας εἰσὶ πάντες οἱ ἀγιοι, ἐν οἷς οὐκεὶ ἡ μία θεότης, καὶ μία κυριότης, καὶ ἀγιότης μία Πατρὸς, καὶ Τίου, καὶ ἀγίας Πνεύματος, διὰ τὸν ἐνα τοῦ βαπτίσματος ἀγιασμόν. Inseparabilem Patris, & Filii, & Spiritus Sancti operationem esse video. Propterea templo Dei, & Filii, & Spiritus Sancti sunt omnes sancti, in quibus una Deitas, & una dominatio, & una sanctitas Patris, & Filii, & Spiritus Sancti habitat per unum Baptismi sanctificationem. Theophylactus in cap. 28. Matthæi, pag. 184. Οὐκ εἶτεν ὁ χριστὸς εἰς τὰ δυόματα βαπτίζει, ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα. "Ονομα δὲ τὰν τριῶν ἐν, ἢ θεότης εἰς οὐν θεός τὰ τριά. Non dixit Christus, in nomina baptizandum esse, sed in nomen. Nomen autem trium, unum, nempe Deitas: unus igitur Deus, tres.

3. ex Antiquitate Ecclesiastica sacro-sanctam Trinitatem probamus,

a. in

a. *in genere.* Gregorius Nazianzenus Orat. 23. pag. 420. Ὁρίζει δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐτέβειαν, διδάσκων, ἵνα μὲν εἰδέναι θεὸν ἀγένητον τὸν Πατέρα ἔνα δὲ γενητὸν Κύριον, τὸν Τίον ἐν δὲ Πνεῦμα ἄγιον, προελθὼν ἐν τῷ Πατρὶς ἥ καὶ τροῦδν, θεὸν, νοητῶς νοῆσι τὰ προκείμενα. *Pietatis autem nostrae doctrinam præscribe,* sic nos *instituens*, ut *Deum unum ingenitum agnoscamus*, hoc est, *Patrem*: *unum item genitum Dominum*, *Filium videlicet: unum denique Spiritum Sanctum*, à *Patre procedentem*, aut etiam *prodecentem*, *Deum quoque ipsum apud eos*, qui ea, quae apponuntur, apprimè intelligunt. Idem, Orat. 25. pag. 441. *Adoramus τὸν Πατέρα*, καὶ τὸν Τίον, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, μίαν θεότητα, θεὸν τὸν Πατέρα, θεὸν τὸν Τίον, θεὸν τὸ ἄγιον Πνεῦμα μίαν Φύσιν ἐν τρισὶν ἴδιότητι, νοεραῖς, τελείαις καθ' ἐαυτὰς ὑΦεξάσαις, ἀριθμῷ διαιρεταῖς, καὶ σὺ θεότητι, *Patrem*, & *Filium*, & *Spiritum Sanctum*, *deitatem unam*, *Deum Patrem*, *Deum Filium*, *Deum Spiritum Sanctum*: *unam naturam in tribus proprietatibus, intelligentibus, perfectis, per se ac separatis subsistentibus, numero quidem distinctis, divinitate autem non item.* Et Orat. 37. pag. 601. Ὄταν πρὸς τὴν θεότητα βλέψωμεν, καὶ τὴν πρώτην αἵτιαν, καὶ τὴν μεντρχίαν, ἐν ἡμῖν τὸ Φανταζόμενον ὅταν δὲ πρὸς τὰ ἐν αἷς ἡ θεότης, καὶ τὰ ἐκ τῆς πρώτης αἵτιας ἀχρόνως ἐκεῖθεν ὅντα καὶ διαδόξως, τρία τὰ προσκυνούμενα. Cùm ad divinitatem, primamque illam causam, uniusque principatum & imperium, respexerimus, unum est, quod mentis nostrae oculis obserfatur: Cùm rursus ad ea, in quibus est divinitas, & quae ex prima illa caussa, citra ullam temporis intercedentem ac pari gloria sunt, tria sunt quae adorantur. Harmenopulus de fide orthodoxa, pag. 578. orthodoxam de SS. Trinitate confessionem sequentibus proponit verbis: Δεῖ πιστεύειν τὸν χριστινὸν Τριάδα ὁμοόσιον, καὶ διμότιμον, καὶ διμόθρονον, εἰς μίαν συνιέσαν θεότητα. Τριάδα γὰρ ἐν μονάδι πιστεύομεν, καὶ μονάδα ἐν Τριάδι δοξάζομεν. Τριάδα μὲν, ὡς ἐν τρισὶ προσώποις καὶ ὑποσάσει τὴν θεότητα θεωρουμένην. Μονάδα δὲ, ὡς μίας ὄντα ταῦτα γένια τε καὶ θεότητος, καὶ ἐν τῷ θεῷ. Ἐντο γὰρ θεὸν πιστεύομεν, καὶ ἐν τριάδι γινέσκομεν. Καὶ ἐν τῷ Κύριῳ διολογοῦμεν, καὶ ἐν τρισὶν ὑποσάσει δείκνυται. Christianum credere oportet Trinitatem consubstantialem, ejusdem honoris & ibroni participem, in unam divinitatem convenientem. Trinitatem enim in unitate credimus, & unitatem in Trinitate glorificamus. Trinitatem quidem, ut in tribus personis & hypostasiis divinitatem considerantes: unitatem vero, quod ejusdem sint essentiae & divinitatis; & unum Deum. Unum enim Deum credimus, etiamsi in Trinitate cognoscatur. Et unum Dominum constemus, etiamsi in tribus hypostasiis ostendatur. Vide etiam; ut infinita alia accedamus, quae ex Antiquitate huc referri possent; Programma Justini apud Evagrium lib. 5. cap. 4. pag. 170.

b. *in specie*; idque

a. ex una indivisa adoratione, invocatione & collaudatione sanctissimae Trinitatis. Patres Concilii Constantinopolitani; ut infra cap. 14. videbimus; in Symbolo, cuius examen praे manibus habemus, confitentur, se credere in Spiritum Sanctum, eis τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Τίμῳ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξεῖσμενον, qui cum Patre & Filio adoratur & glorificatur. Basilius Cæsar. epist. 78. pag. 891. Ἀπόδειξις τοῦ δρθεῦ Φρονήματος, τὸ, μὴ χωρίζειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὸς καὶ Τίμου. Δεῖ γὰρ ἡμᾶς βαπτίζεσθαι μὲν, ὃς παρελάβομεν πιστεύειν δὲ, ὃς βαπτιζόμεθα δοξάζειν δὲ, ὃς πεπιστεύκαμεν, Πατέρα, καὶ Τίμον, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Declaratio recti sensus in eo est, si à Patre & Filio Spiritus Sanctus non separetur: oportet enim baptizari nos, ut accepimus: credere verò sicut baptizamur: glorificare verò Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum, quemadmodum credidimus. Gregorius Nazianzenus Orat. 14. pag. 221. ἔνα δρεν εὐσεβείας ἡγησόμεθα, προσκυνεῖν Πατέρα, καὶ Τίμον, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν μίχη ἐν τοῖς τρισὶ θεότητά τε καὶ δύναμιν, μηδ' ὑπερσέβοντες, μηδ' ὑποσέβοντες τὸ μὲν γὰρ ἀδύνατον, τὸ δὲ ἀσεβές. Unam hanc pietatis regulam nobis propositam esse ducemus, ut Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, unam in tribus personis deitatem & potentiam adoremus, nihil supercolentes, aut subcolentes: alterum enim fieri non potest, alterum nefarium & impium est. Τπερσέβοντες & ὑποσέβοντες potuissent per periphrasin magis Latinè verti: sed maluimus ipsum imitari Gregorium, cuius alioqui ridicula fuisset προεπίπληξ, quæ ad mitigandam ac veluti excusandam horum verborum novitatem ab ipso adjecta est, cùm statim per parenthesin subjungit, οὐα μιρόντι καὶ αὐτὸς μιμήσαμαι τοὺς περὶ ταῦτα σοφοὺς. Ut & ipse nonnihil eos imiter, qui in hisce sciti ac solerter sunt. His autem verbis, ut Elias Cretensis monet, Eunomium perstringit, qui gradus quosdam in divinitatem induxit, ac debere nos Patrem ὑπερσέβειν, hoc est, cultu quodam eximio prosequi, Filium σέβειν, colere, Spiritum Sanctum ὑποσέβειν, subcolere, inferiore cultu prosequi, docuit. Atqui impium est, honorem vel ampliorem, vel minorem iis deferre, qui essentiā naturaque non differunt, qui sunt δμούσιοι, διατίμοι καὶ διαδόθρονοι. Rursus Gregorius Orat. 29. pag. 489. Προσκυνοῦμεν Πατέρα καὶ Τίμον καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὰς μὲν ἴδιότητας χαρίζοντες, ἐνοῦντες δὲ τὴν θεότητα. καὶ γέτε εἰς ἐν τὰ τρία συναλείφομεν, οὐα μὴ τὴν Σαβελλίαν νόσου νοσήσωμεν, γέτε διαιρέμεν εἰς τρία ἀλλότρια καὶ ἔκφυλα, οὐα μὴ τὰ ὄπρειον μανῶμεν. Adoramus Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, proprietates quidem distinguentes, divinitatem autem copulantes: neque aut tria in unum contrahimus, ne Sabellii morbo laboremus;

mus; aut rursus in tria diversa & aliena separamus, ne in Ario furorem incidamus. Chrysostomus Homil. 140. t. 5. Μη προσκυνήσει λατρεύομεν μίση τριποτέσταν θεότητα, ἀνυψον, ἄκτισον, ἀπέραντον, καὶ ἀδιάδοχον. Una adoratione colimus unam deitatem in tribus personis subsistentem, principio carentem, incretam, fine & successione carentem.

B. ex δοξολογίᾳ, seu hymno glorificationis. Quanquam quæ modò attulimus, huc referri possint, operæ tamen pretium fuerit, δοξολογίᾳ veterum, de SS. Trinitate usurpari solitam, paulò accuratius considerare, utpote quæ hujus maximè loci est. Philostorgius hist. Eccles. lib. 3. cap. 13. pag. 47. dicit Flavianum Antiochiae πλῆθος μοναχῶν συναγείραντα, τριῶν ἀναβοῆται, Δόξα Πατρὶ, καὶ Τῷ, καὶ ἀγίῳ Πνεύματι, monachorum multitudine collecta, primum acclamasse: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto:* Eos verò, qui eum præcesserint, acclamasse, alios quidem, Δόξα Πατρὶ δι' Τοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματi. *Gloria Patri per Filium in Spiritu Sancto:* καὶ τεύτην μᾶλλον τὴν ἐκφώνησιν ἐπιτολάζειν, & hanc maximè acclamacionem usitatam esse: alios verò, Δόξα Πατρὶ ἐν Τῷ καὶ ἀγίῳ Πνεύματi. *Gloria Patri in Filio & Spiritu Sancto.* Hæc ipsa in historiam suam transtulit Nicephorus, ut videre est lib. 9. cap. 24. pag. 737. qui quartam addit δοξολογίας formulam, nempe, Δόξα Πατρὶ καὶ Τῷ ἐν ἀγίῳ Πνεύματi. *Gloria Patri & Filio in Spiritu Sancto.* Prima δοξολογίας formula Catholicorum est, & orthodoxa: tres posteriores ferè Arianorum fuere; è quibus primam, quæ hic secunda est, Δόξα Πατρὶ δι' Τοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματi, Philostorgius maximè laudat, quia nimicum & inæqualem Patri Filium, & Filio inæqualem Spiritum Sanctum profitetur. Ea verò inter Arianitas Eunomii & Eudoxii sententia fuit. De his Palladius in epistola ad Epiphanius, apud Epiphanius, pag. 469: *Vicunt, μὴ δεῖν τοῦτο (τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον) τῇ θεότητι καὶ τῇ υἱότητι συνδοξάζεσθαι, ἀλλ' ἐν ὑπηρέτου καὶ ἀποσόλου τετάχθαι σχῆματi, non oportere hunc (Spiritum Sanctum) cum Deo & Domino simul glorificari, sed ministri & mittendarii sortem subire.* Hinc ergo orta dissensio in Ecclesia Antiochena, pro Symbolo videlicet singulis varias formulas usurpatibus in δοξολογίᾳ sibi finem Psalmorum seu hymnologiarum: unde singuli velut tessera internoscabantur, τρὸς τὴν οἰκεῖαν δόξαν μεθύρμοζον τὸ φαλλόμενον, ad suam opinionem accommodabant id, quod canebatur, inquit Sozomenus lib. 4. cap. 28. pag. 60. a. Notandum tamen, Basiliū quoque Cæsariensem, primam illam Arianorum δοξολογίαν, Δόξα Πατρὶ δι' Τοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματi, velut legitimam, in libro de Spiritu Sancto defendere, & hanc insuper addere, μετὰ Τοῦ σὺν τῷ ἀγίῳ Πνεύ-

56. EXPOSITIONIS SYMBOLI

Πνεύματι. Verba ejus sub finem cap. I. pag. 144. haec sunt: Προσευχομένῳ
μοι πρέπει μετὰ τοῦ λαβ., καὶ ἀμφοτέρως τὴν δοξολογίαν ἀποκληροῦτι τῷ θεῷ καὶ
Πατρὶ, νῦν μὲν μετὰ τοῦ Τίκου σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἀγίῳ, νῦν δὲ διὰ τοῦ Τίκου ἐν
ἀγίῳ Πνεύματι, ἐπέσημψάν τινες τὸν παρένταν, ξενίζεσσις ἡμᾶς Θωνᾶς κεχρῆσθαι
λέγοντες, καὶ ἀμπὶ πρὸς ἄλληλας ὑπενωντιας ἔχοντες. *Nuper orante me apud po-*
pulum, Et utroque modo glorificationem absolvente Deo & Patri, interdum
cum Filio & Spiritu Sancto, interdum per Filium in Spiritu Sancto, qui-
dam ex his qui tum aderant, nos accusarunt, dicentes, nos non modò peregrini-
nis ac novis usos vocibus, verūm etiam inter se pugnantibus. Utramque au-
tem formulam libro isto fusè defendit Basilius. Interim tamen prima il-
la, Δῖξε Πατρὶ, καὶ Τίκῳ, καὶ ἀγίῳ Πνεύματι, sincera maximè, orthodoxa,
& Catholica habita est: unde etiam in Liturgiis frequentissima. In Li-
turgia Basilii, pag. 47. Καὶ τοὶ τὴν δέξαν ἀνατέμπομεν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Τίκῳ,
καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι. Eodem modo in Liturgia Chrysostomi, pag. 80,
81, 82, 109. &c. Huc etiam facit, quod Theodoretus lib. 2. hist. Ec-
cles. cap. 19. pag. 621. duas tantum δοξολογίας formulas commemorat, in
quas divisi fuerint Antiocheni, Catholicam videlicet, & primam inter
Arianeas. Verba ejus de Lcontii, episcopi Antiocheni, versutia sunt:
Καὶ διχῇ διηρημένους τοὺς λεφαμένους, καὶ τὸν λοιπὸν ὅμιλον θεωρῶν, καὶ τοὺς τὸν ΚΑΓ
σύνδεσμον ἐπὶ τῆς τοῦ Τίκου δοξολογίας τιθέντας, τοὺς δὲ τὴν μὲν ΔΙΔ΄ πρόθεσιν ἐπὶ
τοῦ Τίκου, τὴν δὲ ἘΝ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος προσκρμόζοντας, σιγῇ τὴν δοξολογίαν
προέφερε μόνου δὲ τὸ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἥκεινοι οἱ τελάζοντες. Cūm
duas in partes divisum clerum ac reliquum populum videret, atque alios qui-
dem in glorificatione Filii conjunctionem ET usurpantes, alios præpositionem
PER Filio, IN autem Spiritui Sancto applicantes, ipse silentio totam glo-
rificationem proferebat, ita ut solam clausulam, in secula seculorum, audi-
rent qui proprius adstabant. De eadem δοξολογίᾳ intelligendum, quod Ba-
silius M. cap. 18. libri de Spiritu Sancto, pag. 189. dicit, ὡς γὰρ ἡ ιρα-
τῆσσα ἡμῶν ἀρχὴ καὶ ἔξτασις μία, ὥστα καὶ ἡ παρ' ἡμῶν δοξολογία μία, ἡ τολλαῖ.
Quemadmodum enim principatus ac potestas nobis dominans una est: sic ET
glorificatio, quae à nobis Deo tribuitur, una, non multæ: item, quando
Nazianzenus Orat. 37. pag. 600. de Spiritu Sancto scribit. Οὐ γὰρ διο-
δουλου δημιουργός, ἀλλ ὁμοτίμῳ συνδοξαζόμενος. Non enim conservi opifex est,
sed cum eo, qui pari dignitate est, glorificatur: ET quod Photius epist. I.
pag. 7. de Synodo Constantinopolitana habet: Τὸ δὲ τανάγιον πνεῦμα, ἀτε
δή ὁμοΦυὲς καὶ ὁμοέτιος, λαοσθνές τε καὶ ταυτοδύναμος, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Τίκῳ
συμπροσκυνεῖσθαι καὶ συνδοξολογεῖσθαι, κατὰ τὰς πατρικὰς τε καὶ θεολογικὰς Φωνὰς,

ἀνε-

ἀνεγέρειαν. Sanctissimum verò Spiritum, iuxta Patrum & Theologorum sententias, publico præconio demonstravit, una cum Patre ac Filio adorandum & simul glorificandum, utpote ejusdem existentem cum illis naturæ substantiæque, pari vi, potentia, & facultate prædictum. Videmus; quod paucis monendum restat; Philostorgium asserere, Flavianum, qui Antiochenus postea factus episcopus, δοξολογίας Catholicæ primum fuisse autorem: quod ex eo quoque hausit Nicephorus loco supra citato. At Theodoreius & Sozomenus hujus rei mentionem faciunt nullam. Quid si dicamus, apud Philostorgium esse ταρόμα μυημονικὸν, cumque δοξολογίαν posuisse loco ἀντιφάνων, quorum institutio tribuitur Flaviano & Diodoro. Radulphus de Can. observant. propos. 8. Ut autem chori in duas partes divisi ipsos Psalmos alternatim decantent, jam tempore Constantii Imperatoris in Ecclesia Antiochena primi instituerunt Flavianus & Diodorus, viri probatae vitæ & doctrinæ: quod inde ad terminos totius orbis usque pervenit. Hæc totidem verbis habet Sigebertus in Chronico. Idem de iis affirmat Theodoretus Hist. Eccles. lib. 2. cap. 19. pag. 622. Οὗτοι τρῶτοι διχῇ διελόντες τὰς τῶν Φαλλόντων χοροὺς, ἐν διαδοχῆς ἄδειν τὴν Δαυιτικὴν ἐδίδαξαν μελῳδίαν. Καὶ τοῦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρχάμενον, πάντοσε διέδραμε, καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. Hi primi, nempe Flavianus & Diodorus, psallentium choris in duas partes divisis, hymnos Davidicos alternis canere docuerunt. Quod quidem Antiochiæ fieri cœptum, ubique deinceps obtinuit, & ad ultimos terræ fines pervasit. Cedrenus in Compendio hist. pag. 249. solius Flaviani meminit, idque anno Constantii tertio & vicesimo factum commemorat. Ejusdem consuetudinis, non nominato tamen autore, meminit etiam Basilius M. in epist. ad Clericos Ecclesiæ Neocæsariensis, quæ est ordine 63. pag. 843. Alii ἀντιφάνων autorem faciunt ipsum Ignatium, tertium ab Apostolo Petro Antiochiæ Episcopum. Ita Socrates Hist. Eccles. lib. 6. cap. 8. pag. 258. b. Nicephorus, Hist. lib. 13. cap. 8. & Gregorius Alexandrinus in vita Chrysostomi ex Socrate, & ex his Walafridus Strabo de Reb. Eccles. cap. 25. sed in viam.

4. *Variis similitudinibus.* Antequam verò ad eas accedamus, illud necessario præmittendum, Patrum similitudines, quas ad declarandum hoc mysterium, in omnibus propemodum rebus creatis investigarunt, ad vivum resecandas non esse: & apud eos quidem, qui doctrinam hanc ex Dei didicerunt verbo, adhibito delectu, usurpari posse, extrancis verò non sine ludibrii periculo istiusmodi picturas proponi. Leontius Episcopus, in Actis Concilii Nicæni, parte 2. cap. 21. pag. 142. Tri-

H nita-

58 EXPOSITIONIS SYMBOLI

nitatem probat simili ab igne desumto his verbis: Τὸ ἀισθητὸν τοῦτο πῦρ Θύ-
σις μία ὁν ἥτει εὐσία, τριάς ἐσι κατὰ ταυτὸ, πῦρ, ἀπαύγασμα, Φῶς. Καὶ εὑδὲν
τούτων προὔπερχειν τοῦ θετέρου ἐυρίσκεται, ἀλλ' ἐσιν ἀχωρίστας ἀλλήλων τὰ τρία,
τὸ ἔξ αὐτοῦ ἀπαύγασμα, καὶ τὸ Φῶς. *Sensibilis hic ignis, qui natura vel essen-
tia una est, tria simul continent, ignem, splendorem, lucem: neque quidquam
horum ante alterum existere deprehenditur, sed inseparabiliter hæc tria inter
se cohærent, nempe splendor ex igne & lux.* Ita tres personas unum esse Deum
concludebat Lcontius. Ibidem refertur, Philosophum quendam, à re-
ligione Christiana alienum, hoc simili audito, doctrinæ hujus veritatem
agnovisse. Veteres etiam satis frequenter afferunt simile petitum à sole.
Athanasius & Cyrillus in Expositione orthodoxæ fidei, pag. 430. Ἔιπεν
τοῦ Πατρὸς δὲ ἡλιος, ἀκτὶς ἡλίου δὲ Τίτος, θέρμη τῆς ἀκτίνος τὸ παράκλητον Πνεῦμα.
καὶ εὐταῖς ἡλιος δὲ Πατήρ, ἀκτὶς δὲ Τίτος, ἀγλη συραυγὴς τὸ πανάγιον Πνεῦμα.
Καὶ δὲ μὲν ἡλιος οὐδέποτε κατέλιπε τὸν οὐρανὸν, Τίτον δὲ ἡς τὰς ἀκτίνας ἀπέσειλε τὸ
ἀπαύγασμα ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν δὲ θέρμην τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον περιβάλπειν καὶ ενεργε-
τεῖν τὸν ἄνω καὶ τὸν κάτω κόσμον. *Imago Patris sol est, radii solis Filius,
calor radiorum Spiritus Paracletus: atque ita sol Pater, radii Filius, sp!en-
dor igneus sanctissimus Spiritus.* Et sol quidem nunquam deseruit cœlum, Fi-
lium vero tanquam radios misit splendorem in terram, calorem vero Spiritum
Sanctum, ut foveat & beneficiis afficiat superiorem & inferiorem mundum.
Hieronymus, Theologus Græcus, in Dialogo cum Iudeo: "Οσκερ δ
ἡλιος, καὶ θέρμη, καὶ ἡ ἀκτὶς ἔξερχομένη ἐξ αὐτοῦ, τρία μὲν διύματά εἰσι, μία
δὲ φύσις ἡλίου οὐτως ἐν τῇ παναγίᾳ Τριάδι ἀσύγχυτος ἡ ἐνωσις ἐν τρισυτος ἀτφ μιχ
φύσις καὶ θεότητι. Quemadmodum sol, & calor, & radii ex eo egredientes,
tria quidem nomina sunt, una autem substantia solis: ita in sanctissima Tri-
nitate inconfusa est unio in una essentia & deitate trium personarum. Locus
omnino est simili de sole, & luce, quam fundit, ut nimirum ostenda-
tur, non esse ἀσύγχυτα, generatum esse, vel generari, & esse ab æterno.
Si enim sol æternus esset, lux quoque inde fluens coæterna esset. Inte-
rim probè observandum, quod Gregorius Nazianzenus Orat. 37. quæ
est quinta de Theologia, pag. 598. inculcat. Λίαν αἰσχρὸν, inquit, καὶ
σκα παίσχρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ μάταιον ἐπιεικῆς, ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν
λαμβάνειν καὶ τῶν ἀκούγτων ἐκ τῆς φευξῆς Φύτεως. Valde profectò turpe est, nec
turpe modo, sed etiam stultum & inane, ex humiliis rebus superarum cœle-
stiumque simulachrum sumere, rerumque certarum & constantium ex fluxa
fragilique natura. Et Orat. eadem, pag. 611. dicit, se admodum soli-
citate inquisivisse τῇ Φιλοτραγμοσύνῃ τοῦ νοῦ, num aliquid in omnibus inve-
nire

nire posset rebus creatis, quo τοπούτῳ πράγματος, tantique mysterii sublimitas adumbraretur: at, εἰς ἔσχον, inquit, φτιῇ χρὴ κάτῳ τῷ θείᾳ Φύσιν παραβαλεῖν. οὐδὲν γὰρ μικρά τις δμοίωσις εὑρεῖται, Φεύγει με τὸ πλέον, ἀφὲν κάτῳ μετὰ τοῦ ὑποδείγματος. Cui tandem rerum inferarum divina illa natura comparanda sit, reperire non potui. Quamvis enim exiguum aliquam similitudinem invenerim, major tamen me pars fugit, Εἴ cum meo exemplo bumi relinquit. Postmodum de hac ipsa SS. Trinitatis cum sole comparatione sic infit: "Ηλιος ἐνεθυμήθην, καὶ ἀντίνα, καὶ Φῶς ἀλλὰ κάνταῦθα δέος πρῶτου μὲν, μὴ σύνθετος τις ἐπινοῆται τῆς ἀσυνθέτου Φύσεως, ὥστερ ἡλίος καὶ τῶν ἐν ἡλίῳ, &c. Solem, Εἴ radium, Εἴ lucem cogitavi: verūm hic quoque metuendum, ne compositionis expertis naturae compositio quædam excogitetur, quemadmodum solis, Εἴ eorum, quæ soli insunt, &c. sub finem hujus Orationis proficitur, se valere jussisse τὰς εἰκόνας, καὶ τὰς σκιὰς, ὡς ἀκατηλάς, καὶ τῆς ἀληθείας πλεῖστον ἀποδεύσας, imagines atque umbras, ut fallaces Εἴ plurimum à veritate remotas, contrā, Spiritu Sancto duce, piam fidem mordicus tenuisse, aliosque pro viribus d'ocuissē προσκυνεῖν Πατέρα, καὶ Τίον, καὶ ἄγιον Πνεῦμα, τὴν μίαν θεότητά τε καὶ δύναμιν, ut Patrem, Εἴ Filium, Εἴ Spiritum Sanctum, unam divinitatem ac potentiam adorent. Confer infrā cap. 9. num. 1:4. sub lit. a.

3. *Necessitas.* Summè ad consequendam salutem necessarium est, ut credamus esse SS. Trinitatem. Gregorius Nazianzenus Orat. 1. pag. 17. Ἀναγκῶν τὸν ἔνα θεὸν τύρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποσάστες δμολογεῖν, καὶ ἐκάστην μετὰ τῆς ιδιότητος. Necesse est, Deum unum retinere, & tres personas confiteri, atque cum sua quamque proprietate. Orat. 13. pag. 212. Τὸ διάτιμάζειν τὶ τῶν τριῶν ἡ χαρίζειν, ἀτιμάζειν ἐξὶ τῆς δμολογίαν τὸ μὲν τὴν ἀναγέννησιν, τὸ δὲ τὴν θεότητα, τὸ δὲ τὴν θέωσιν, τὸ δὲ τὴν ἐλπίδα. Trium aliquid contemnere, aut separare, confessionem ipsam contemnere est, hoc est, regenerationem, divinitatem, deificationem, spem. Ad quæ Elias Cretensis: Hoc est, regenerationem. Confessionem dividit in regenerationem, quæ fit per Baptismum; in deitatem trium personarum, per quam deificantur, qui regenerantur, in deificationem regeneratorum; Εἴ in spem hujusmodi deificationis, Εἴ alterius virtutis honorum. Θέωσις est quasi deificatio, θεοποίησις, quæ fit per gratiam, quæ divinæ confortes naturæ, θεῖας κοινωνίας Φύσεως, 2. Petri 1:4. efficimus, Deum induimus, & filii Dei nominamus, & sumus. Hæc autem illa est, quam Dionysius Areopagita cap. 1. de cœlesti Hierarchia, sc̄t. 3. pag 4. vocat τὴν ἡμῶν ἀνάλογον θέωσιν, nobis proportionatam deificationem: cap. 1. de Eccles. Hierarch. sc̄t. 2. pag. 198. Ierāνθέω-

60 EXPOSITIONIS SYMBOLI

σιν, sacram deificationem. Ibidem sect. 3. pag. 200. explicat quid sit: θεωσίς ἐστιν ἡ πρὸς θεὸν, ὡς ἐΦικτὸν, ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις. Deificatio est Dei quædam, quoad fieri potest, assimilatio unioque. θεός est deifico, naturæ divinæ consortem facio. Damascenus orthod. fidei lib. 2. cap. 12. pag. 119. Deus hominem creavit τῷ πρὸς θεὸν νεύτει θεόμενον, accessu ad Deum deificandum. Qua verò ratione ista sint intelligenda, his statim verbis explicat: θεόμενον δὲ τῇ μετοχῇ τῆς θείας ἐλλάμψεις, καὶ εἰς τὴν θείαν μεθισάμενον ἔσται. Deificatum verò participatione divinæ illuminationis, non verò in essentiam divinam mutatum. Apostoli, ut scribit Pachymeres in cap. 1. Dionysii Arcopagitæ de Eccles. Hierarch. pag. 211. ἐθεάθησαν τῷ πρὸς θεὸν ἀγαπήσει, deificati sunt per dilectionem Dei. Vide Observationum nostrorum cap. 4. pag. 106, 107. Iterum Nazianzenus Orat. 26. pag. 457. testatur, sine confessione Trinitatis neminem Christianum esse posse. Τὸ μέγιστον, inquit, ἡ Πατρὸς, καὶ Τίσου, καὶ ἀγία Πνεύματος ἐπίγνωσις, καὶ διδοξία τῆς πρώτης ἡμῶν ἐλπίδος. τούτων τί μεῖζον, τί δαλ κοινότερον; τὰ δ' ὑπὲρ ταῦτα, καὶ τῷ σπανίᾳ τὸ τιμιότερον ἔχη, ἀλλὰ τῷ γε ἀναγκάιῳ τὸ δεύτερον. ᾧ γὰρ ἄνευ τὸ εἶναι χριστιανὸν οὐκ οἶντε, ταῦτα τῶν δλίγοις ἐΦικτῶν χρησιμότερα. Illud maximum est, Patris, & Filii, & Spiritus Sancti cognitio, & confessio primariæ spei nostræ. Quid bis majus ac sublimius? quid rursus communius? At quæ ultra hæc sunt, tametsi ob raritatem præstantiora sint, tamen, si necessitatem spectemus, posteriorcs partes tenent. Nam quæ bancrationem habent, ut iis remotis atque sublatis ne Christianus quidem ullus esse possit, hæc profeclò iis utiliora sunt, quæ tantummodo à paucis percipi atque comprehendi possunt. Rursus Orat. 31. pag. 507. disertè affirmat, cum, qui unam Trinitatis personam negat, etiamli reliquas agnoscat, Deo gratum esse non posse: unde iterum manifestè colligitur, quām necessaria sit pia SS. Trinitatis confessio. Verba ejus adscribo: "Οταν ἀτιμάζῃς Τίσου, ἵνα τιμήσῃς Πατέρα, οὐ δέχεται σου τὴν τιμὴν ἐπ' ἀτιμίᾳ τοῦ Τίσου δ Πατέρο οὐ δεξάζεται. — Εἰ ἀτιμάζεις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ δέχεται σου τὴν τιμὴν δ Τίσου. εἰ γὰρ μὴ ὡς Τίσος ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' εὖ ἐκ τῆς αὐτοῦ Πατρὸς. Ή τὸ πᾶν τιμησον, η τὸ δλον ἀτίμασον, ἵνα ἀιόλωθος νοῦς σεαυτῷ τυγχάνῃς. Οὐ δέχομαι σου τὸ ἐξ ἡμισείας εὐτεβές δλον εὐτεβῆ μὲν εἶναι σε βεύλομαι. Si Filiū contemnis, ut Patrem honores, honorem tuum non recipit. Cum contemnu Filii Pater nequaquam glorificatur. — Si Spiritū Sanctū aspernaris, honorem tuum non recipit Filius. Tametsi enim non eodem quo Filius modo ex Patre est, attenuat ex eodem Patre est. Aut totum honore affice: aut totum contemne, ut saltem tibi ipsi constes. Dimidiatam istam pietatem improbo: totum te pium esse

esse volo. Orat. 40. pag. 670. "Ο, τι ἀν υφέλης τῶν τριῶν τῆς θεότυπος, τὸ πᾶν ἔση παθημάτικες, καὶ σεαυτῷ τὴν τελείωσιν. Si cui ex his tribus divinitatem detruixeris, totum evertes, tibique ipsi perfectionem adimes. SS. Trinitatem negare, Judaicum est: personas facere inaequales, Ethnicum. Photius epist. 1. pag. 5. "Ωστερ τὸ εἰς ἐν συγκλείειν πρόσωπου τὴν τριάδικὴν μοναρχίαν καὶ κυριότητα, Ιουδαιῖκην ἔσι καὶ μισόχριδον οὕτω καὶ τὸ κατατέμενην εἰς ἄνθρους Φύτεις καὶ ἀνομοίως οὐσίας τὴν ὑπερέσιον καὶ ὑπερφυῆ καὶ ἐνσίαν θεότητα, ἐλληνικὸν ὑπάρχει καὶ τολύθεον. Prout Judaicum est, Εἰς Christi udium præ se fert, monarchiam Εἰς dominatum Trinitatis in unicam personam concludere: ita quoque in naturas inaequales ac dissimiles substantias omnem substantiam excedentem Εἰς omnem naturam exsuperantem, unicamque divinitatem dividere, Paganorum proprium est multitudinem deorum subintroducentium. Qui SS. Trinitatem non confitetur, non est Christianus, sed hæreticus, &c, juxta leges politicas, punitur. Balsamon in collect. Constitut. Eccles. ex lib. 1. Cod. Tit. 1. Ο' μὴ δοξάζων τὴν ἀγίαν Τριάδα, ἐν μῷ θεότητι λαοδύγαμον, οὔτε χριστιανὸς λέγεται, ἀλλ' ἡ Θρων ἔσι, καὶ αἱρετικός, καὶ ἀτιμός, καὶ τιμωρεῖται. Qui sacrosanctum Trinitatem, in una dignitate paris potestatis, haud glorificat, ne Christianus quidem dicitur, sed vesanus, hæreticus, Εἰς infamis est, atque punitur.

4. *Opposita.* Generaliora tantum hīc producimus, specialiora suis servantes locis.

a. Præcipua hæreticorum acies, à Diabolo contra sanam de SS. Trinitate fidem instructa, eorum est, qui personas divinas confundunt, neque Trinitatem agnoscunt. Hinc Patrem, & Filium, & Spiritus Sanctum non tres esse personas nugantur, sed unam personam τριάνυμον, tribus nominibus exprimi solitam. Horum hæreticorum Patriarcha Prae-
xas fuit, cuius hæresin Victorinus quidem corroborare curavit, ut loquitur Tertullianus in fine libri de Præscriptionibus, cap. 53. pag. 343. *Hic Deum*, addit Tertullianus, *Patrem omnipotentem Iesum Christum esse dicit*; *bunc crucifixum passumque contendit*; *mortuum præterea seipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum profana Εἰς sacrilega temeritate proponit*. Hi Τιστάτορες dicti. His Filius erat Τιστάτωρ; Filiopater. Cyrillus Alexandrinus lib. 2. in Joh. cap. 8. pag. 243. Συμειώτεον, ὅτι οὐτ' ίδιαν ὑπόσασην ἄλλος ἔσιν ἡ Πατὴρ παρὰ τὸν Τίον, καὶ οὐχ, ἀσκερ ἐδοξέ τοι τὸν ἀπανδεύτων αἱρετικὸν, ὑιοτάτωρ εἰσφέρεται. Observandum est, secundum propriam hypostasin alium esse Patrem à Filio, nec, ut quibusdam insulis visum est hæreticis, Filiopatrem esse statuendum. Hæc hæresis à veteribus vocatur Τιστάτορια, quasi

62 EXPOSITIONIS SYMBOLI

quasi dicas, *Filiopaternitas*. Can. 7. Constantinopolitanus: Σαβελλιανοὺς τοὺς Τιοτατορίαν διδάσκουστας, — ὡς Ἑλλῆνας ὑποδεχόμεθα. *Sabellianos*, qui eundem Patrem & Filium esse docent, *velut Græcos admittimus*. Ammonius in Catena ad Joh. 1. ysf. 1. pag. 14. Τὴν Σαβελλίανην αἵρεσιν διὰ τοῦτο κατέβαλλει, τὰς ὑποδάσεις συμψίων Πατρὸς καὶ Τίοῦ. ἢ γὰρ ὑιοπατορίαν ἡ ἐκκλησία δοξάζει, οὐδὲ μυθεύων δὲ Λίβυς εἶπε. *Sabellii hæresin per hoc evertit*, *Patris ac Filii hypostases designans*: non enim Filio-paternitatem esse Ecclesia existimat, uti Afer ille fabulando confinxit. Eandem hæresin tuebatur Hermogenes, Tertulliani etiam σύγχρονος, unde hæretici isti non modò *Praxeani*, sed & *Hermogeniani* dicti sunt, teste Augustino hæresi 41. Eandem postea Noëtus quidam secutus est, à quo *Noëtiani* dicti. Deorum hæresi ita Theodoretus, hæret. fabul. lib. 3. cap. 3. pag. 228. Ἐναὐθιστριανοὶ θεοὺς θεού, καὶ πατέρα, τῶν δὲ λοιπῶν δημιουργῶν ἀφανῆ μὲν, ὅταν ἔθέλῃ, Φανόμενοι δὲ, ἥντικα ἀνθρώποις. Καὶ τὸν αὐτὸν ἀδρατὸν εἶναι καὶ δράμενον, καὶ γεννητὸν, καὶ ἀγέννητον ἀγέννητον μὲν ἐξ ἀρχῆς, γεννητὸν δὲ, ὅτε ἐκ παρθένου γεννηθῆναι ἔθέλησεν. ἀπαθῆ καὶ ἀθάνατον, καὶ πάλιν αὖ, παθητὸν καὶ θνητόν. ἀπαθής γὰρ αὖ, Φησί, τὸ τοῦ ζωντοῦ πάθος ἔθελήσεις ὑπέμεινε. Τοῦτον καὶ Τίον διημάζουσι καὶ Πατέρα, πρὸς τὰς χρείας τοῦτο οὐκεῖνον καλούμενον. *Unum dicunt Deum & Patrem esse, universorum creatorē*: non apparentem illum, quando vult; & apparentem, quando voluerit. *Invisibilemque eundem esse & visibilem*; genitum & ingenitum: ingenitum quidem ab initio, genitum verò, quando ex Virgine nasci voluit. *Impassibilem & immortalem, rursusque patibilem & mortalem*. *Impassibilis enim cùm esset, crucis, inquit, passionem sua sponte sustinuit*. *Hunc & Filium appellavit, & Patrem, prout usus exegerit, hoc & illud nomen sortientem*. Noëtum imitatus est Sabellius, ut jam vidimus. Hic exortus est circa annum Christi 250. De ejus hæresi multa veteres. Theodoretus hæret. fabul. lib. 2. cap. 9. pag. 223. Μίαν ὑπέστριψεν Ἐφῆτεν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Τίον, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ ἐν τριάντανον πρόσωπον, καὶ τὸν αὐτὸν, ποτὲ μὲν ὡς Πατέρα καλεῖ, ποτὲ δὲ ὡς Τίον, ποτὲ δὲ ὡς ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ ἐν μὲν τῇ παλαιᾷ ὡς Πατέρα νομοθετῆσαι, ἐν δὲ τῇ καινῇ ὡς Τίον ἐνανθρωπῆσαι ὡς Πνεῦμα δὲ ἄγιον τοῖς ἀτοσθλοῖς ἐπιφοιτῆσαι. *Unam hypostasim esse dixit Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum, & unam triplicis nominis personam*: eundemque nunc ut Patrem vocat, nunc ut Filium, nunc ut Spiritum Sanctum. *Ac in veteri quidem Testamento, ut Patrem, legem tulisse*: in novo autem, ut Filium, esse incarnatum, ὁ, ut Spiritum Sanctum, ad Apostolos venisse. Basilus M. epist. 64. pag. 847. Ιευδαιομός ἐξι δὲ Σαβελλισμός, ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι ἐπεισαγόμενος.

γόμενος. Οὐ γὰρ ἐν πρᾶγμα πολυένυμοι λέγων Πατέρα, καὶ Τίον, καὶ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ μίαν τὴν τριῶν τὴν ὑπόσασιν ἐκτιθέμενος, τί ἄλλο ποιεῖ; οὐχὶ ἀρνεῖται μὲν τὴν προσιώνον τοῦ μονογενοῦς ὑπαρξίν; ἀρνεῖται δὲ καὶ τὴν οἰκουμενικὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν, τὴν εἰς ἄδου κάθοδον, τὴν ἀνάξασιν, τὴν υἱότηταν ἀρνεῖται δὲ καὶ τὰς Ιδιαζούσας τοῦ πνεύματος ἐνεργείας. *Sabellismus iste Judaismus est, sub praetextu Christianismi in Euangelicam prædicationem invectus.* Qui enim tres illas Patris, & Filii, & Spiritus Sancti personas rem dixit esse unam, unamque trium posuit hypostasin, quid aliud facit? Annon sempiternam, quae ante secula fuit, unigeniti essentiam negat? Negat simul & per dispensationem illius ad homines adventum, descensumque ad inferos, resurrectionem & judicium. Negat autem & proprias ac discretas Spiritus operationes. Vide eundem epist. 349. pag. 1129, 1130. Chrysostomus Homil. 6. in epist. ad Philippenses. pag. 34. Sabellius docuit, "Οτι δ Πατήρ, καὶ δ Τίος, καὶ ἄγιον Πνεῦμα, δυόμετρά εἰσι φιλὰ καθ' ἐνὸς προσώπου κείμενα, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, nuda esse nomina, deque una persona ponī. Et Homil. 8 in epist. ad Hebreos: 'Η Σαβελλίς αἵρεσις τὸν Τίον, καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν πρόσωπον εἶναι λέγει. Sabellii hæresis Filium, & Patrem, & Spiritum Sanctum unam personam esse dicit. Consulietiam potest Gregorius Nazianzenus Orat. 25. pag. 441. Theophylactus in cap. 1. Joh. pag. 556: & in cap. 28. Matthæi, pag. 184. in cap. 14. Joh. pag. 769. Theorianus Legat. Armen pag. 56. Leontius de Sectis, pag. 398, & pag. 436. imprimis Epiphanius hæresi 62. pag. 223. Isidorus Peliusiotæ epist. 247. lib. 1. pag. 69. Harmenopulus de Sectis, sect. 3. pag. 558. Zonaras & Balsamon ad Can. i. Concilii Constantinopolitani. Eadem fuit hæresis Montanistarum seu Pepuzianorum, de quibus Theodorus hæret. fab. lib. 3. cap. 2. pag. 227. Τινὲς αὐτῶν τὰς τρεῖς ὑπόσασις τῆς θεότητος Σαβελλίᾳ παραπλησίως ἡρμήσαντο, τὸν αὐτὸν εἶναι λέγοντες καὶ Πατέρα, καὶ Τίον, καὶ ἄγιον Πνεῦμα, παραπλησίως τῷ Λασιανῷ Νοητῷ. Quidam corum tres divinitatis hypostases, sicut Sabellius, inficiati sunt, eundem esse dicentes & Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum, quemadmodum Noëtus Asianus. Ammonius in Catenâ in Johannem, ad yl. i. cap. 1. pag. 14. hanc hæresin non tantum Sabellio, sed etiam Navato, Paulo Samosateo, & Marcello tribuit; scribit enim: Μίαν ὑπόσασιν λέγουσι τῆς Τριάδος Σαβέλλιος, Ναυάτος, Παῦλος δ Σαμοσατεὺς, καὶ Μαρκέλλος. Unam in Trinitate hypostasin affirmant Sabellius, Navatus, Paulus Samosateus & Marcellus. Pro Ναυάτος omnino Νοητός, Noëtus restituendum: ejus enim hæc fuit hæresis, ut vidimus, non Navati.

64 EXPOSITIONIS SYMBOLI

¶. Alii hæretici, *Tritheitæ* dicti, in sanctissima Trinitate tres substantias & naturas per omnia similes dicebant, quamvis tres deitates, aut tres deos dicere omnino refugerent. Sic ergo impiè & absurdissimè pluralitatem naturarum in una Deitate sonniabant. De his in Bibliotheca Photii Cod. 24. pag. 16. ex Actis disputationis hæreticorum coram Johanne, Patriarcha Constantinop. sub Justino Imperatore: οὗται τὰς μὲν ἄλλας περὶ τὴν θεολογίαν λέγουσι Φανάς εὐτεβεῖς, τριάδα δμούσιον καὶ δμοφυῆ, καὶ θεὸν ἕνα, καὶ μίαν θεότηταν βλασφημοῦσι δὲ, λέγοντες μερικὰς ἔστιας, καὶ ίδιας θεότητας, καὶ ίδιας Φύσεις, τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Τίον, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. ἐαυτοῖς τε καὶ τῇ ἀληθείᾳ μαχόμενοι καὶ ἄλλα ἄττα λιρῶσι παραπλήσια ταύτης τῆς ματαιότητος. H̄i, nempe Severus & Theodosius, multas circa Theologiam pias voces adhibent, ut Trinitatem consubstantialem esse, ejusdemque naturae, & unum Deum, unamque divinitatem: blasphemant verò, dum ajunt, Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum partiales esse substantias, propriasque divinitates, & proprias naturas. Ita secum ipsi & cum veritate pugnantes, alia plura id genus deliramenta proferunt. Hujus hæresis insanus defensore existit, tempore Phocæ Imperatoris, Johannes Philoponus, philosophus Alexandrinus, quem hæresis Tritheitarum ducem fuisse scribit Nicephorus Callisti lib. 18. cap. 46. & 47. Contra hunc Philoponum ejusque critores scripsierunt Leontius monachus, & Georgius Pisides diaconus, teste Nicephoro lib. 18. cap. 48. Leontius de Sectis, act. 5. pag. 476. eum αἱρεσιαρχον vocat, & dixisse monet, εἰ δύο λέγετε Φύσεις ἐν τῷ χριστῷ, ἀγάγη ὑμᾶς καὶ δύο ὑποσάστες εἰπεῖν. Si duas in Christo naturas esse dicitis, necesse est, vos etiam duas hypostases fateri. Orthodoxi dixerunt, τῆς ἀγίας Τριάδος τρεῖς εἶναι ὑποσάστες, sanctæ Trinitatis tres esse hypostases. Philoponus verò, Καὶ ἔξω τρεῖς Φύσεις λέγειν ὑμᾶς ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ τριάδος. Dicamus igitur etiam, tres in sancta Trinitate naturas esse. De iis, quæ hæretici contra deitatem Filii & Spiritus Sancti afferre solent, suo etiam agetur loco.

C A P U T I V.

De Deo Patre, & de omnipotentia Dei.

Πισεύομεν εἰς ἓν τὸν Θεόν, Πατέρα καυτοκράτορα.

Hactenus generalem habuimus in Symbolum προθεωρίαν, deinceps partes ejus singillatim expendemus, quarum 1. est de Patre. 2. de Filio. 3. de Spiritu Sancto. 4. de Ecclesia. 5. de Baptismo. 6. de Resur-

Resurrectione. 7. de Anathemate, quo percutiuntur Ariani. Primam hoc capite aggredimur, ubi tum de *Deo Patre*, tum de *Omnipotentia Dei*.

I. Pars est de *Deo Patre*. Vox Πατήρ, de *Deo usurpata*, dupli modo sumitur, ut in Observationum cap. 7. jam monuimus.

I. Οὐσιωδῶς, essentialiter, pro tribus Deitatis personis, Patrem nimirum, Filio, & Spiritu Sancto. Atque ita *Deus* vocatur Πατήρ,

a. respectu omnium creaturarum, quas Deus, Patris instar, in creatione produxit, & Paterno affectu sustentat. Hoc vocis etymon significat, juxta autorem Definitionum apud Athanasium, t. 2. pag. 44. Εἴρηται Πατήρ, ἡ ὡς τὰ κάντα τυρῶν, ἡ ὡς τοὺς δικείους παιδεῖς τυρῶν καὶ συρίζον οἵτε Πατήρ. Dicitur Πατήρ, vel quasi omnia conservans: vel quasi proprios filios conservans atque sufficiens ut Pater. Eustathius in Iliad. 8. Πατήρ θεὸς μὲν, ὁ τὸ πᾶν τυρῶν ἀνθρώπος δὲ, ὡς τοὺς παιδεῖς τυρῶν. Deus quidem Pater, ut qui omnia conservat: homo verò, ut qui filios tuerit. Iterum apud Athanasium, quæst. miscell. quæst. 8. t. 2. pag. 442. Πατήρ λέγεται δὲ θεός ὡς τὰ κάντα τυρῶν· ὥσανει κάνταν τυρητής. Deus dicitur Πατήρ, ut qui omnia conservat: ut conservator omnium. Utrum etymologia hæc vera sit, non disputamus: allusio certè non est ἀλλόχοτος. Deum autem Patrem vocari respectu omnium rerum creatarum, agnoscant veteres. Paucos adduxisse sufficiet, ne actum agamus, & loca, in Observationibus jam adducta, repetamus. Dicit Theophilus lib. 1. ad Autolycum, pag. 245. de Deo, Πατήρ λέγεται διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὄλων. Pater dicitur, quia est ante omnia. Imò, non tantum quia ante omnia, sed etiam, quia autor omnium. Ita Chrysostomus homil. 8. in epist. ad Romanos, pag. 59. θεὸς γὰρ ἔστι μερικὸς θεός, ἀλλὰ κάνταν Πατήρ. Deus non est particularis Deus, sed Pater omnium. Et Homil. 73. in Matth. ad cap. 23. vs. 9. quomodo nullus Pater sit vocandus: Οὐχὶ ἵνα μὴ καλῶσιν, ἀλλ' ἵνα εἰδῶσιν, δικαίως Πατέρα καλεῖν χρή. — Εἰκεῖνος γὰρ τάνταν αἴτιος. Non eum in finem, ut non appellant quenquam Patrem, sed ut sciant, quis propriè Pater sit appellandus. — Ipse enim omnium causa ἐστι. Theophylactus ad eundem locum, pag. 137. Πατέρα μὴ καλέσητε λέγων, γάρ καλύει τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς τιμήν. Ἐπεὶ θέλει ήμας τιμᾶν τοὺς γονεῖς, καὶ μάλιστα τοὺς τινευματικοὺς πατέρας· ἀλλὰ πρὸς τὸ τὸν ἀληθῆ Πατέρα ἐπιγνώσκειν, τουτέσι, τὸν θεόν, ἐνάγει ιερίως γὰρ Πατήρ δὲ θεός. οἱ δὲ σωματικοὶ, γάρ αἴτιοι τῆς γεννήσεως, ἀλλ' ὑπουργοὶ καὶ συναρτίοι. Patrem ne vocetis dicens, non prohibet honorem parentibus debitum, quia vult nos venerari parentes, ἐστι maxime spirituales Patres: sed

66 EXPOSITIONIS SYMBOLI

inducit, ut verum Patrem agnoscamus, hoc est, Deum. Deus enim propriè Pater est. Carnales enim parentes non sunt autores nativitatis, sed cooperarii & ministri. Reliqua ex Observationibus haberi possunt.

b. respectu fidelium, quos sibi gratis adoptavit in filios. Neque enim indignum est Deo, eorum fieri Patrem, quorum se Christus fecerit fratrem, inquit Bernhardus. Imò mavult Pater, quam Dominus vocari. Hoc indicat Theodoretus ad Cantic. cap. i. vñ. i. pag. 999. Deum sic compellans: Πέμψον μοι τὸν μονογενῆ σου Τίον, ὁ δέσποτα καὶ Πάτερ τοῦτο γὰρ μᾶλλον οὐκέτι θέλεις ἀκέσειν. Mitte mihi unicum Filium tuum, ô Domine & Pater: magis enim Patris, quam Domini appellatione delectaris. Quia ille Pater noster, nos etiam sumus filii ejus. Augustinus in Psal. 88. Dicimur & filii Dei, sed ille aliter Filius Dei. Nos sumus filii adoptione, νιοὶ θετοὶ, vel εἰσποίητοι, νιοὶ κατὰ θέσιν, κατὰ χάριν. sumus filii προτηγερίας ἐπισκευασῆς καὶ ἐπικτήτωφ, appellatione adjectitia & adventitia, ut loquitur Nyssenus Orat. 3. contra Eunomium, t. 2. pag. 523. Cyrillus Jerosol. Catechesi 7. Ἐξιν δὲ θεός πολλῶν μὲν καταχριστικῶς Πατήρ, ἐνδὲ δὲ μόνον Φύσει καὶ ἀληθείᾳ, τοῦ μονογενοῦς Τίον. Deus multorum quidem per abusionem Pater est, unius verò & solius naturā & verè, nempe unigenitae Filii. Iterum Augustinus in Psal. 88. Et ipse dictus est filius Dei, & nos dicti sumus filii Dei. Sed quis erit similis Domino in filiis Dei? Ille unicus, nos multi. Ille natus, nos adoptati. Ille ab æterno filius unigenitus per naturam, nos à tempore facti per gratiam. Consule Observat. nostrarum cap. 7. Illud ipsum autem, quod Deus Pater noster vocari vult, nostri nos admonet officii. Illi demum filii Dei sunt, quibus vera pietas curæ est, & qui Patrem imitantur cœlestem. Chrysostomus Homil. 112. t. 5. Τίονς καλεῖ οὐ θεῖς γραφὴ τοὺς πάντη τὴν δικαιοσύνην καὶ εὐσεβείαν ἀνακειμένους. Filios vocat divina scriptura eos, qui justitiae & pietati se totos consecrant. Origenes lib. 1. contra Celsum, pag. 44. Πᾶς δὲ μητέρι ὑπὸ Φόβου παιδαγωγούμενος, ἀλλὰ δὲ ἀυτῷ τῷ καλὸν ἀρρώμενος, νιός εἶται θεός. Omnis, qui non amplius sub timore pedagogo degit, sed virtutem propter ipsam elitit, filius Dei est. Augustinus in Psal. 52. Filii hominum sunt, quando male faciunt; quando bene, filii Dei. Ita Christus Matth. 5: 45. jubet nos diligere inimicos nostros, ut simus νιοὶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν, ut simus similes Patri cœlesti ἐν ἀνεξικαλῇ, in tolerandis malis, beneficiis afficientes non tantum amicos, sed etiam inimicos. Eleganter Clemens Alexandr. Strom. 7. Οὐ νιὸς πατρὶ ἀγαθῷ χαριζεται, σκουδαιον ἔαυτὸν καὶ ὅμοιον τῷ πατρὶ παρεχόμενος. Filius patri bono gratum facit, si seipsum probum & patri similem exhibeat. Id autem maximè fit

fit implendo ea, quæ vs. 45. cap. 5. Matthæi nobis præcipiuntur. Huc facit illud Chrysostomi Homil. 3. in epist. ad Romanos : "Ἄνθρωποι κατ' αὐτὸν δμαῖσινται θεῷ, ὅταν μηδὲν πάσχωτι παρὰ τὸν ἐπιρράξειν βουλομένων", μηδὲ ὑπρίζωνται ὑβριζόντων, μηδὲ τυπτόντων τύπτωνται, μηδὲ καταγελῶνται καταγελάντων ἐτέρους αὐτούς. *Homines hac potissimum in re similes Deo efficiuntur*, quoties mali nibil patiuntur ab iis, qui ipsis incommode volunt: quoties non leduntur ab iis, qui ledunt: non vapulant ab iis, qui verberant: non irridentur ab aliis eos irridentibus. Photius epist. 193. pag. 292. ad monitum Christi respiciens, præclarè scribit: Τὸ μὲν δίκην ἀπαιτεῖν τὸν ἡδικηθτα, ἀνθρώπουν· τὸ δὲ μὴ ἀμύνεσθαι, Φιλόσοφον· τὸ δὲ καὶ ἐνεργετικὸς ἀμείψεσθαι, λοιπὸν ὕδη θεῖσυ, καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς τοὺς γῆγενες ἀποφεῖσυ. Actionem instituere contra eum, qui injuria affectit, humanum est: non ulcisci, philosophicum: at benefac̄lis compensare, divinum, & Patris, qui in cœlis est, terrenos homines imitatores facit. Et hoc est, quod θεῦ μιμητὰς γίνεσθαι ἡς ἀγαπητὰ τέκνα, ad Ephes. 5: 1. vocat Apostolus. Nec aliena sunt ista Senecæ, lib. 7. cap. 31. de Benef. pag. 74. Ad illa itaque cogitationes tuas flecte. Non est mibi relata gratia. Quid faciam? Quod dīs, omnium rerum optimi auctores, qui beneficia ignorantibus dare incipiunt, ingratis perseverant. Alius ipsis objicit negligentiam nostri, alius iniquitatem: alius illos extra mundum suum projicit, & ignavos hebetesque sine ullo opere destituit, &c. Nibilominus tamen more optimorum parentum, qui maledictis suorum infantium arrident, non cessant dīs beneficia congerere, de beneficiorum auctore dubitantibus, sed æquali tenore bona sua per gentes populosque distribuunt, unam potentiam sortiti, prodeſſe. Verūm; ut & hoc ἡς ἐν παρόδῳ ταγαμus; cùm quilibet nostrum meritò cum sancto Macario, ex homilia ejus octava, pag. 112. in hæc erumpat verba: Ἀκμὴν οὐδένα εἰδον τέλειον ἀνθρώπου χριστικὸν, nondum quempiam vidi perfectum hominem Christianum: quæritur, quomodo ergo Salvator noster Matth. 5: 48. nos hortetur: Ἐσεσθε ὑμεῖς τέλειοι, ἀστερὸς πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν. Estote ergo vos perfecti, sicut & Pater vester cœlestis perfectus est? Confer Deuteronom. 18: 13. Levit. 11: 44. & 1. Joh. 1: 7. Resp. Τέλειος εἶναι ὡς ὁ θεὸς τέλειος ἐστιν, idem ferè esse videtur quod Paulo ad Rom. 12: 2. δοκιμάζειν τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον, probare quæ sit voluntas Dei bona illa, accepta & perfecta: quod Musanio apud Stobæum, τῆς πρὸς θεὸν ὄμοισες ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι, summā curā eō enītī, ut Deo similes siamus: Senecæ, lib. 1. de Clementia, cap. 19. pag. 327. ex natura Dei se gerere: eidem, epist. 92. habere animum, qualem Deum deceat. Apposite Nyſenus

68 EXPOSITIONIS SYMBOLI

senus Orat. i. in verba Dei, Faciamus hominem , t. i. pag. 150. Τί ἐστι χριστιανός; θεὸς ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου Φύσει. Quid est Christianismus? Habere cum Deo similitudinem , quatenus eam natura humana capit. Et de profess. Christiana, t. 3. pag. 271. χριστιανός ἐστι τῆς θείας Φύσεως μίμησις. Christianismus est naturae divinæ imitatio. Huc facit illud Augustini de Temp. serm. 76. Similitudinem patris actus indicent sibi similitudo operis similitudinem indicet generis: actus nomen confirmet , ut nomen genus demonstret. Ergo qui omnia pro virili praestare conatur , quæ quinto Matthæi capite præcipiuntur , is τέλειος dici meretur respectu eorum , quibus nihil horum curæ est. Atque talem perfectionem agnoscunt veteres , non aliam. Clemens Alexand. Stromat. lib. 7. pag. 753. disertis hoc affirmat verbis. Ἀδύνατον καὶ ἀμήχανον , inquit , ὃς ὁ θεὸς ἐστι , γενέσθαι τινὰ τέλειον. Βούλεται δὲ δ Πατὴρ ζῶντας ἡμᾶς κατὰ τὴν τοῦ ἐυγγελίου ὑπακοὴν ἀνετίλλεταις , τελείους γίγνεσθαι. Nequaquam fieri potest , ut aliquis sit perfectus , quemadmodum Deus est : vult autem Pater nos ita viventes , εἰς citra reprobationem Euangelio obedientes , perfectos fieri. Gregorius Nyssenus de vita Mosis , t. i. pag. 169. verba Christi hunc in modum explicat: Εἰτε τὴν Φύσει καλῶν , καὶ μὴ τοῦ ταυτὸς τυχεῖν δυνατὸν ἔστι , τὸ καὶ μὴ τοῦ μέρους ἀκοτυχεῖν κέρδος ἀντὶ ἐιη μέγα τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Πάσαν τοίνυν ἐπιδεικτέον στοιδῆν , μὴ ταυτελῶς ἐπιτεστεῖν τῆς ἐνδεχομένης τελειότητος ἀλλὰ τοσούτου ἀτ' αὐτῆς κτήσασθαι , ὅσου ἀντὶ ιδεῖν τοῦ ζητουμένου χωρῆσαιν. τάχα γὰρ τὰ οὖτας ἔχειν , ὃς ἀεὶ θέλειν δυ τῷ οὐλῷ τὸ πλέον ἔχειν , ἢ τῆς ἀνθρωπίνης Φύσεως τελειότης ἐστιν. Etsi totum consequi nequeas , tamen in rebus omnibus , quæ natura bonæ sunt , non parvum est lucrum illis qui sapiunt , vel partem carum aliquam consequi. Omne igitur studium adhibendum est , ne ab ea perfectione decidamus , ad quam perveniri potest : tantumque illius possideamus , quantum capere possumus. Ita enim se habere , ut semper in bono plus habere velis , id ipsum forsitan naturae humanae perfectio est. Nervosè etiam ad eadem Christi verba Isidorus Pelusiota epist. 335. lib. 5. pag. 660: Εἰκετω; τὰ πράγματα ἀπὸ τῶν μειζόνων λαμβάνει τὰ παραδείγματα , ἵνα καὶ τοῦ ἐλάττου οὐ φοιτεθεῖ. Εἰ γὰρ καὶ ἀμίμητος ἡ δεσποτικὴ ἀρετὴ , ἀλλ' οὖν γε ὅταν κατὰ δύναμιν μειοῖσθαι αὐτὴν στοιδάζωμεν , τῆς μιμήσεως ἐν ἀπολειΦύησθεθε. "Ωσπερ γὰρ οἱ γραμματικαὶ λαμβάνοντες τὴν γραφίδα , τοῖς παισὶ μετὰ πολλοῦ τοῦ κάλλους τὰ σοιχεῖα γράφουσιν , ἵνα καὶ τρὸς τὸ καταδεέπερον ἐλθωσι τῆς μιμήσεως οὔτω καὶ ἡ θεία χάρις ὑποδείγματα ἡμῖν ἀρετῆς προσθηκεν , ἵντος ἐΦικτὸν μιμησέμεθα. Meritò rerum exempla à majoribus petuntur , ut minimū ad aliquam saltem perveniamus parsēm. Etiā si enim Dominicam virtutem imitari non liceat , nibilominus ,

nes, si pro viribus eam imitari studeamus, imitatione minimè defraudabimur. Quemadmodum enim literatores acceptâ pennâ pueris elementa elegantissimè pingunt, ut vel minimum imitationis partem assequantur: ita etiam divina gratia exempla virtutis nobis proposuit, ut ea, quantum fieri potest, imitemur. Particula igitur ὥσπερ in verbis Christi non notat æqualitatem (nemo enim propriè perfectus est, nisi Deus. Philo: Αἱ τέλειότητες καὶ ἀκρίτητες ἐνὸς εἰσι μόνον. *Perfectiones* & summitates unius tantum sunt. Et Clemens Alexand. Pædag. lib. I. cap. 10. Σοφὸς δὲ μόνος θεὸς, καὶ τέλειος μόνος. *Solus Deus est sapiens, & solus perfectus: unde τέλειότατος καὶ θεότατος, perfectissimum & divinissimum* Plutarchus in Catone junxit:) sed similitudinem quandam divinæ naturæ, quæ acquiritur imitando eam, præcipue vel inimicis beneficiendo.

2. Vox, *Pater*, sumitur ὑποστατικῆς, personaliter pro *Deo Patre*, seu prima sanctissimæ Trinitatis persona. Proprium hoc ei nomen. Sic enim Gregorius Nazianzenus Orat. 36. pag. 590. Ἰδιον δνομα τοῦ ἀνάρχου, Πατήρ. *Proprium ejus, qui principii expers est, nomen, Pater.* Vera de Deo Patre confessio exstat in epistola Alexandri, Episcopi Alexandrini, apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. I. cap. 3. pag. 533. Πισεύομεν εἰς μύνον ἀγέννητον Πατέρα, οὐδένα τοῦ εἶναι αὐτῷ τὸν αἵτιον ἔχοντα, ἀτρεκτόν τε καὶ ἀναλλοίωτον, ἀεὶ κατὰ ταῦτα καὶ ὡσαύτας ἔχοντα, οὔτε προκοπὴν, οὔτε μείωσιν ἐπιδεχθεντού, νόμου καὶ προφητῶν καὶ εὐαγγελίων δοτῆρα, πατριαρχῶν καὶ ἀποσθλῶν, καὶ ἀπάντων ἀγίων κύριον. *Credimus in solum ingenitum Patrem, qui essentiæ suæ autorem nullum habet, qui converti aut mutari non potest, semper in iisdem & eodem modo se habens, nec profectum, nec decessionem recipiens, Legis & Prophetarum ac Euangeliorum dator, Patriarcharum & Apostolorum, & Sanctorum omnium dominus.* Pater autem vocatur respectu Filii. Ruffinus in expos. Symboli, pag. 544. *Pater cum audis, filii intellige Patrem, qui filius suprà dictæ sit imago substantiæ.* Sicut enim nemo dicitur dominus, nisi habeat vel possessionem, vel servum cui dominetur; & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat: ita & pater nullo patto quis dici potest, nisi filium habens. Gennadius de Eccles. Dogm. cap. I. sicut nunquam fuit non Deus, ita nunquam fuit non Pater, à quo filius natus. Chrysol. serm. 59. *Credimus in Deum, eundem confitemur Patrem, ut eundem semper habuisse filium nos credamus.* Faustinus lib. contra Arianos: *Deus solus propriè verus est Pater, qui sine initio & sine fine pater est; non enim aliquando cœpit esse quodd Pater est, sed semper Pater est, semper habens filium ex se genitum.* Gregorius Nyssenus Orat. 2. contra Eunomium,

70 EXPOSITIIONIS SYMBOLI

t. 2. pag. 434. Φανερὸν, ὅτι ἡ τοῦ πατρὸς κλῆσις, ὥκ οὐσίας ἐξὶ παρασατικῇ, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸν ὑιὸν σχέσιν ἀπειπμαῖνει. Perspicuum est, quod patris appellatio non essentiam significat, sed relationis ad Filium index est. Greg. Nazianzenus Orat. 35. pag. 573. Οὔτε οὐσίας ὄνομα δὲ πατήρ, οὔτε ἐνεργείας σχέσεως δὲ, οὐδὲ τοῦ καὶ ἔχει πρὸς τὸν ὑιὸν δὲ πατήρ, οὐδὲ ὑιὸς πρὸς τὸν πατέρα. Neque essentiæ nomen est pater, nec actionis: sed relationem eam indicat, quam Pater erga Filium habet, vel Filius erga Patrem. Theophanes Homil. 34. pag. 247. Ἐσὶ τοῦ ὑιοῦ πατήρ κατὰ τὴν θεϊκὴν εὐσίαν Φύσει. Est filii pater iuxta essentiam divinam naturā. Et quia non tantum Filius per aeternam generationem; de qua suo loco; sed etiam Spiritus Sanctus per processionem; quam itidem considerabimus capite de Spiritu Sancto; à Deo Pater est, hinc variis Pater insinuitur epithetis & nominibus. Præcipua breviter constringere luet. Vocatur ἀρχὴ, principium, origo. Quia ἀρχὴ significat ordinem unius ad alterum, & duplex est ordo in Deo; est enim ordo ad creaturas, & sic nomen ἀρχῆς est οὐσιῶδες, & commune omnibus SS. Trinitatis personis: est etiam ordo originis, cuius respectu una persona est ab alia, atque sic vox ἀρχῆς est οἰκετικὴ, & dicitur de Pater respectu Filii & Spiritus Sancti. Damascenus contra Manichæos, pag. 234. Ἀρχὴ δὲ πατήρ Τ' ιοῦ καὶ Πνεύματος καὶ κατὰ χρόνου, ἀλλὰ καὶ ἀριτίᾳ. Principium Pater Filii & Spiritus Sancti, non temporis, sed caussæ respectu. Vocatur πηγὴ, fons. Dionysius Areopagita cap. 1. de Divinis Nominibus, pag. 420. Patrem vocat πηγὴν τῆς ὑπερευσίας θεότητος, fontem supersubstantialis deitatis. Damascenus, lib. 1. Orthod. fidei cap. 15. pag. 55. Ο' Πατήρ πηγὴ καὶ ἀριτίᾳ Τ' ιοῦ καὶ ἀγίοις Πνεύματος. Pater fons & caussa est Filii & Spiritus Sancti. Vocatur αὐτία & αἵτιος, quibus vocibus orthodoxi non caussam οὐρίως & propriè dictam sed principium tantum, & originem, ut jam dictum, denotari volunt. Sic Basilius M. lib. 1. adversus Eunomium, non procul à fine, Patrem vocat αἵτιον & ἀρχὴν respectu Filii. Nazianzenus Orat. 29. ἀρχὴν, ὡς αἵτιον καὶ πηγὴν, principium, tanquam caussam & fontem. Chrysostomus homil. 10. in 1. ad Corinthios: Πατήρ αἵτιος τοῦ χριστοῦ, κατὰ τὸ πατέρα εἶναι. Pater caussa Christi, quatenus Pater est. Theophylactus in cap. 5. Joh. pag. 630. Pater dicitur αἵτιος τῷ Τιῷ τοῦ εἶναι, caussa Filio ut sit. Unum & alterum ex Latinis quoque audire juvabit. Ruffinus in Symbolum: Filii autor est Pater, generando sine initio. Tertullianus contra Præxeam cap. 8. Nec dubitaverim Filium dicere & radicis fruticem, & fontis fluvium, & solis radium. Ibidem: Nec frutex tamen à radice, nec fluvius à fonte, nec radius à sole discernitur, sicut

sicut nec à Deo Sermo. Concilium Toletanum i i : Patrem quidem non genitum, non creatum, sed ingenitum profitemur ; ipse enim à nullo originem dicit, ex quo & Filius nativitatem, & Spiritus Sanctus processionem accepit. Fons ergo ipse & origo est totius divinitatis. Lactantius de falsa sapientia lib. 4. cap. 8. Quantò magis Dei vocem credendum est & manere in eternum, & sensu ac virtute comitari, quam de Deo Patre, tanquam rivus de fonte, traduxit? Plura ex observat. nostrarum capite septimo petere licet, ubi etiam Patris proprietates characteristicas, quibus à Filio & Spiritu Sancto distinguitur ; quæ sunt, quod sit ἀγένητος & ἀναρχος, sufficienter consideravimus.

II. Sequitur consideratio Omnipotentiæ divine. Patres Nicæni profitentur, se credere εἰς πατέρα παντοκράτορα, in Patrem omnipotentem. Παντοκράτωρ, juxta veteres Glossas, est omnipotens. Tertullianus & Augustinus reddunt Omnitenens : Prudentius Omnipollens : Ireneus Omnitum sapax, & qui à nemine capitur. Hesychius : Παντοκράτωρ, δ θεός, πάντων κρατῶν. Omnipotens Deus, qui omnibus imperat. Cyrillus Jerosolymitanus Catech. Illum. 8. pag. 74. Παντοκράτωρ ἐστιν, δ πάντων κρατῶν, δ πάντων ἔξταζαν. Παντοκράτωρ est, qui omnibus imperat, qui omnibus dominatur. Damascenus contra Manichæos pag. 364. Παντοκράτωρ, δ πάντα κρατῶν. Suidas : Παντοκρατορία, πανταρχία. Universum imperium, omnium rerum imperium. Thcodotus apud Clementem Alexand. pag. 804. 'Ως γὰρ τὸ πῦρ λοχυρότερον τῶν ζοιχείων, καὶ πάντων κρατῶν, ὅτα καὶ δ θεός παντοδύναμος καὶ παντοκράτωρ, δ δυνάμενος κρατῆσαι, κτίσαι, ποιῆσαι, τρέφειν, αὔξειν, σώζειν, σώματος καὶ ψυχῆς ἔξταῖσιν ἔχων. Sicut enim ignis fortissimum elementum est, & omnia sub suo tenet imperio: ita etiam Deus omnipotens est & omnipollens, qui potest domare, creare, facere, nutritire, augere, servare, cùm in corpus & animam habeat potestatem. Solius Dei epithetum est, & legitur cum in veteri, cum in novo Testamento: in illo frequentissime, in hoc 2. Corinth. 6: 18. & in Apocalypsi septies. De hac voce pluribus agit Gregorius Nyssenus Orat. 2. contra Eunomium, t. 2. pag. 467. Τὸ τοῦ παντοκράτορος ὄνομα, inquit, τοῖς ἀντιθῆσθαι εὐρίσκεται μὴ ἄλλο τε σημαίνον ἐπὶ τῆς θελής δυνάμεις, ἢ τὸ πρὸς τί πως ἔχειν τὴν κρατητικὴν τὴν ἐν τῷ κτίσει θεωρουμένων ἐνέργειαν, ἢ τοῦ παντοκράτορος ἐμφασίς ὑποδείκνυσιν. Ὅσπερ γὰρ ἐκ ἀντρὸς ἦν, εἰ μὴ τὰν νοσούντων χάριν, γέδ' ἀν δλείμων τε καὶ οἰκτίρμων, καὶ τὰ τοιαῦτα κατανομάζετο, εἰ μὴ διὰ τὸν οἰκτίρμον καὶ ἐλέους δεβμενον. οὗτος γέδε παντοκράτωρ, εἰ μὴ τὰσα ἡ κτίσις τῇ περικρατοῦντος αὐτὴν, καὶ ἐν τῷ εἶναι συντηροῦντος ἐδέετο. Οὐκῶν Ὅσπερ Ιατρὸς τῷ δεομένῳ τῆς θεραπείας γίνεται, οὗτο καὶ

παντοκράτωρ τῷ χριζόντι τοῦ κρατεῖθαι. Καὶ ἀστερὶ σὺ χρείαν ἔχεσθαι οἱ λαχύσοντες
ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες αὐτὸς ἐκ τοῦ ἀκολούθῳ καλῶς ἐξιεῖται, μηκέτι τοῦ
κρατεῦντος χρῆσιν ἔκεινον, ἐν ᾧ τὸ ἀπλανές τε καὶ ἀμετάπτωτον ἡ Φύσις ἔχει.
Οὐκέτι ὅταν τῆς παντοκράτωρ Φωνῆς ἀκόπταμεν, τοῦτο νοεῖμεν, τὸ πάντα τὸν θεόν ἐν
τῷ εἶναι συνέχειν, ὅσα τε νοητὰ, καὶ ὅσα τῆς ὑλικῆς ἔσι Φύσεως. Διὰ τοῦτο γὰρ
κατέχει τὸν γύρον τῆς γῆς, διὰ τοῦτο ἔχει ἐν τῇ χειρὶ τῆς γῆς τὰ πέρατα· διὰ τοῦτο
τεριλαμβάνει τὸν οὐρανὸν τῇ στιθαμῇ· διὰ τοῦτο περιμετρεῖ τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ· διὰ
τοῦτο τὴν νοητὴν κάσαν κτίσιν ἐν ἑαυτῷ περιέχει, ἵνα πάντα ἐν τῷ εἶναι περιμένῃ τῇ
περιεκτικῇ δυνάμει περικρατούμενα. *Opinatentis nomen penitus ēt accurate exquireribus, non aliud quid in divina potentia significare invenitur, quam quod illa vis ēt operatio, quae universa, quae in creatione considerantur, continet, quodammodo ad aliquid refertur.* *Hoc vocis παντοκράτωρ tacita ostendit vis ēt significatio.* Quemadmodum enim medicus non esset nisi ægrotantium caussā, neque miserator, neque misericors, ēt quae sunt ejusmodi, cognominaretur, nisi propter eum, qui miseratione ēt misericordia indiget: sic neque omnipotens, nisi creatura omnis eo indigeret, qui ipsam potenter complectatur ēt in natura sua conservet. Quemadmodum igitur medicus fit ei, qui curatione indiget: ita etiam omnipotens sive cunctitenens ei, qui eget, ut contineatur: ēt quemadmodum qui bene valent, medico non habent opus, sed qui male habent: sic ex consequenti optimè inferre licet, non amplius illum continente sive conservante indigere, in quo natura est omnino erroris nescia, ēt mutationis expers. Cùm igitur vocem παντοκράτωρ audimus, hoc mente concipimus, Deum omnia in suo esse, sive in sua natura ēt essentia continere, ēt quae intelligentiā solaque mente cernuntur, ēt quae materiali natura constant. Propterea namque terræ gyrum sive orbem continet: propterea in manu habet terræ fines: propter eandem caussam cœlum palmo complectitur: propterea aquam manu commensurat: propterea omnem incorpoream ēt sub intelligentiam cadentem creaturam in se ipso comprehendit, ut omnia in suo esse sive in sua natura maneant, potentia continente comprehensa ēt contenta. Eandem hujus vocis vim sic exponit Theophilus lib. i. ad Autolycum, pag. 246. Παντοκράτωρ λέγεται, ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει τὰ
γὰρ ὑψη τῶν σύρανῶν, καὶ τὰ βάθη τῶν ἀβύσσων, καὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐν
τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἔσι. Παντοκράτωρ vocatur Deus, quia ipse omnia tenet ēt con-
tinet: etenim altitudines cœlorum, ēt profunditates abyssorum, ēt orbis ha-
bitabilis fines in manu ejus sunt. Vide etiam Dionysium Arcopagitam
cap. 10. de Divinis Nominibus, sect. i. pag. 658, 659. ubi Pachymeres,
pag. 665. à Dionysio obscurius dicta, clarius sequentibus proponit: Δέ-

γεται

γεται ταντοιράτωρ, ὅτι πάντα κρητεῖ καὶ ἔξειλεῖ, καὶ ἐπαρκεῖ ἡ ἔξειλα αὐτοῦ τοῖς διοικουμένοις ἀπασι. Dicitur ταντοιράτωρ, qui i omnibus imperat & dominatur, & sufficit potestas ejus omnibus, qui ab ipso gubernantur. Quemadmodum vero Patres Nicæni hoc loco Patrem confitentur esse ταντοιράτωρ, ita etiam alii ex veteribus ταντοιράτορίαν, ut plurimum, Deo Patri tribuerunt. Origenes lib. 7. contra Cellum, pag. 338. ἔχρην δὲ αὐτὸν ἐκθέσθαι αὐταῖς λέξεις τὰς προφητείας ἕιτ' ἐν αἷς θεός ταντοιράτωρ ἐπηγγέλλετο εἶναι ὁ λέγων. ἕιτ' ἐν αἷς ὁ ὑιός τοῦ θεοῦ, ἕιτε καὶ ἐν αἷς τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον λέγον εἶναι ἐπιζεύετο. Atqui debuerat Celsus totidem verbis recitare ipsas prophetias, quibus sc quis aut Deum omnipotentem affecterat, aut Dei Filium, aut quibus persuaderet se esse Sanctum Spiritum. Polycarpus in epist. Ecclesiæ Smyrnensis, apud Eusebium hist. Eccles. lib. 4. cap. 15. pag. 38. b. Κύριε ὁ θεός ὁ ταντοιράτωρ, ὁ τῷ ἀγαπητῷ καὶ εὐλογητῷ καὶδός σου Ἰησοῦ χριστοῦ Πατήρ. Domine Deus omnipotens, dilecti & benedicti filii tui Iesu Christi Pater. Harmenopulus de fide orthod. pag. 576. Πιστεύειν δεῖ τὸν ὄντων χριστὸν εἰς ἓνα θεόν πατέρα ταντοιράτορα. Eum, qui verè Christianus est, credere oportet in unum Deum Patrem omnipotentem. Cæsarius, quæst. 2. pag. 10. Πατήρ ὁ ταντοιράτωρ. Omnipotens est Pater. Constitut. Apost. lib. 1. proœm. Οἱ παρρησίαι ἐιληφότες τὸν ταντοιράτορα Πατέρα καλεῖν. Qui libertatem accepérunt omnipotentem vocandi Patrem. Ήττα ταντοιράτορία, omnipotentia, Deo in sacris tribuitur, quando ei assignatur ἔξειλα, quod fit Lucæ 12: 5. Act. 1: 7. Judæ vñ. 25. Quando vocatur κύριος & δεσπότης. Vocatur manique κύριος, διὰ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὅλων, quia universis dominatur, ut inquit Theophilus lib. 1. ad Autolycum, pag. 245. In Appendice ad Typicum Sabæ, pag. 139. Κύριος λέγεται, ὅτι κυριεύει πάσις τῆς γῆς, καὶ πάσις ἀνακυοῦς, ἦγουν πάσις τῆς κτισεως, οὐ δὲ κυρεῖα ἀπέραντος. Dominus dicitur, quia toti dominatur terræ, & omnibus respirantibus, id est, omnibus rebus creatis: cuius dominium infinitum est. Appellatur δεσπότης, ut est in Appendice ad Typicum Sabæ, pag. 139. δτι δεσπόζει ἐν τῇ δυνατείᾳ αὐτοῦ ἀπ' αἰῶνος, καὶ ἀπὸ περάτων ἕως περάτων, μόνος ὑμνεῖται καὶ δοξάζεται ἵς δεσπότης ἀΐδιος καὶ πάντες τὸν δούλειον αὐχένα τούτῳ ὑποκλίνομεν, quia dominatur in dominio suo ab æterno, & ab una extremitate mundi ad aliam solus laudatur & celebratur ut æternus Dominus: nosque ei omnes cervicem nosram, tanquam servi, submittimus. Photius epist. 162. pag. 215. Vocis, θεός, τρία dicit esse συμπανόμενα. ἐν μὲν τῷ κυρίῳ καὶ πρώτῳ ὃν, οὐ ἐν τῇ χειρὶ πάντα, καὶ ὃς ἀπάντων δεσπόζει τὰ γὰρ σύμπαντα δοῦλα σά. Unum, quod sit propriè ac primario ENS, cuius in manu omnia sunt, & qui omnibus domina-

74 EXPOSITIONIS SYMBOLI

minatur: Omnia enim serviant tibi. Omnipotentia Dei etiam inde est manifestissima, quia à nemine dependet, & absolutum in omnes habet dominium. Hinc Deuteronomio 10: 17. dicitur *Deus deorum, & Dominus dominorum, θεὸς τῶν θεῶν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων.* Ita etiam Psalmus 136: 2, 3. & 1. Timotheus 5: 15. Theodoretus ad Psalmum 136. pag. 937. Θεῶν ἐνταῦθα οὐ τῶν εἰδώλων λέγει· διό γάρ ἀν αὐτὸν ἐκάλεσε τῶν οὐκ ὄντων θεόν· οὐ γάρ ἔξιν δὲ θεός θεός νεκρῶν, ἀλλὰ ζῶντων. καλεῖ τοὺν θεὸν τοὺς λεπωτούς τετιμημένους, τοὺς ψιλούς θεῶν χρηματίσαντας. Deos hoc loco non *idola* dicit: *non enim ipsum Deum corum, qui non sunt, appellasset.* Nam Deus non est Deus mortuorum, sed viventium. Eos igitur vocat Deos, qui sacerdotii honore funguntur, qui filii Dei vocantur. Vel, in genere *Deus deorum* vocatur, id est, supremus omnium, qui munus aliquod divinum gerunt, ut sunt Angeli & homines. De Magistratibus & Judicibus hoc disserit pronuntiat Psalmus 82: 1, 6. ubi Theodoretus, pag. 727. & 728. Τοὺς λευδάντας ἀρχοντας θεὸς, ὡς τὸν ιρίνεν τετιμημένους, ἀνόματεν. Οὗτος αὐτοὺς καὶ δὲ νόμος ἀποκαλεῖ θεὸς δὲ ηπολογήσεις, καὶ ἀρχοντας τοῦ λαοῦ σου σὺν ἑρεῖς ηπιῶς. Ἐπειδὴν γάρ ἀληθῶς ιριτής δὲ θεὸς ἐστι, ἐνεχειρίσθησαν δὲ καὶ οἱ ἀνθρώποι ιρίνεν, προστηγορεύθησαν οἱ ταῦτα τετιμημένοι θεοί, ἀτε δὴ θεὸν ἐν τούτῳ μιμούμενος. *Judicorum Principes deos, ut pote quibus judicandi officium commissum erat, nominavit.* Eodem modo etiam *ipso Lex* vocat: *Duis non detrahes, & Principi populi tui non maledicces.* Quoniam enim verè *judex est Deus*, *& hominibus judicandi officium commissum est, propterea etiam homines, quibus idem officium consreditum est, dii nuncupati sunt, tanquam in hoc Deum imitantes.* Idem ad Exodi 22: 8. pag. 101. Τὸς ιριτὰς διεμάζει θεὸς, ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων θεῶν ιρίνεν πεπιστευμένους. *Judices appellat deos, ut quibus ad imitationem Dei omnium commissum est judicandi munus.* Eandem ob causam 1. Timotheus 6: 15. vocatur βασιλεὺς τῶν βασιλεύντων, *Dominus dominantium*: qui titulus etiam Christo tribuitur Apocalypsis 17: 14. Primariè autem in Apostoli loco id Deo Patri competit, qui ideo Matthaeus 5: 35. βασιλεὺς μέγας, *Rex ille magnus* audit. Psalmus 103: 19. *Ἡ βασιλεία αὐτοῦ πάντων δεσπόζει.* *Regnum ipsius omnibus dominatur.* Ad quæ Theodoretus, pag. 806. *Ἐν οὐρανῷ μὲν ἔχει τὸν θρόνον τῶν ὅλων δὲ Κύριος, ἐφορᾷ δὲ καὶ πρυτανεύει τῇ ιτίσει, ἀτε δὴ πάντων ἀνδριμούργος, καὶ βασιλεὺς, καὶ δεσπότης.* *In caelo quidem habet solium unicos Domini, universi autem mundi mackinam inspicit & moderatur, ut qui omnium est opifex, & rex, & Dominus.* Philo de Deo loquens, in Decalogi expositione, βασιλεὺς τῶν βασιλέων, καὶ θεὸς θεῶν. In additamentis ad Estheram 14: 12. βασιλεὺς τῶν θεῶν, καὶ πάσους ἀρχῆς ἐπικρατεῖ. Ita Gentiles de fictis etiam Numinibus suis. Horatius:

Re-

*Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Jovis.*

Seneca apud Laetantium lib. 1. cap. 4. *Rectoris orbis terrarum cœlique,
Et deorum omnium Dei, à quo ista Numinia, quæ singula adoramus Et colimus, suspensa sunt. De Jove Hesiodus:*

*'Αυτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς, καὶ κοίρανδρος ἐστιν
'Αθανάτων. —————*

*Ipse namque omnium rex, Et dominus est
Immortalium deorum.*

Ab ipso Deo; ut & alia summi Numinis attributa quedam; humanæ adulatio[n]is studium hoc ipsum ad terrenos reges deflexit. Vide Daniclis 2:37. Julianus Misopogone: Κέκτημαι δὲν, καὶ ταῦτα βασιλεὺς ἀκέων μέγας. *Nihil possedeo, idque cum magnus appeller Imperator.* Homerus de Jove Il. 0. v. 31. — *Τπατε υρειόντων.* Summo regum. Vetus Scholastes: Βασιλεῦ βασιλέων. Vide etiam Odyss. 4. v. 45, 81. & 6. v. 472. Hesychius: *Τπατε υρειόντων βασιλεὺς βασιλευόντων.* Eandem Dei παντοπρεπίαν etiam id arguit, quod 1. Timoth. 6: 15. appellatur μόνος δυνάμης, *solus potens.* Eodem sensu Lucæ 1: 49. Οὐ δυνατός. 2. Maccab. 15: 29. Οὐ δυνάμης. Et cap. 12: 15. Οὐ μέγας τοῦ κόσμου δυνάμης. cap. 15: 23. δυνάμης τῶν σύρραχν. cap. 3: 24. Οὐ τῶν πατέρων κύριος, καὶ πάσης ἔξτιας δυνάμης. Lib. 3. δὲ τῆς τάσης κτίσεως δυναζεύνων. Sirach. 46: 6. οὐ φίσος δυνάμης. Simplicius in cap. 31. Epicteti: θεὸς δύναμιν ἔχει ισχυρωτάτην. Æschylus apud Clementem Alexandrinum, Strom. 5. pag. 611.

———— Δυνατὴ γὰρ δύξα οὐφίσου θεῷ.

Gloria altissimi Dei potens est.

Hinc quoque δυναζεύνων pro Numinе apud Hippocratem. Apuleius lib. de deo Socratis: *Nihil est Deo potentius.* Laetantius Institut. lib. 2. c. 9. *Per æternitatem fortis est, per fortitudinem potestatis immensæ.* Nec parvi momenti est, quod ab Apostolo additur vox μόνος, nam *Solus habet rerum omnium potestatem,* inquit Laetantius Institut. lib. 2. cap. 17. Idem lib. de Ira Dei cap. 11. *Unus est, in quo vis Et potestas consummata est.* Augustinus in Psal. 66. *Parum est nobis dicere, facit hoc Deus, &c. sed solus*

76 EXPOSITIONIS SYMBOLI

hæc facit. Cyprianus lib. de Idolorum vanitate, pag. 289. Unus igitur omnium Dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere conformem, cum sola omnem teneat potestatem.

Hæc ταυτομετοπία æterna est, nec ullis temporum definita & circumscripta cancellis. Propterea Apostolus 1. Timoth. 1:17. Deum expressè vocat τὸν βασιλέα τὸν αἰώνα, regem illum æternum. Pachymeres in cap. 5. Dionysii Arcopagitæ de divinis Nominib. pag. 581. Βασιλεὺς λέγεται τὸν αἰώνα, ὃς τάντε αἰώνα, καὶ τὸν ἐν περιέχον, καὶ τὰ τοῦ χρόνου τμῆματα, τὸ ἥμερον, τὸ ἔτος, τὸ γενέσθαι, τὸ γίνεσθαι διαπεφευγόντα ταῦτα γὰρ τὸν καθ' ὑμᾶς καὶ τῆς ρευσῆς Φύσεως. Dicitur rex seculorum, ut qui omne seculum, & ens omne complectitur, & temporis partes, erat, erit, factum esse as fieri effigit: quoniam hæc rebus nostris, naturæque fluxæ conveniunt. De Deo verum, quod male Servius ad Aeneid. 3. de Saturno: Dicitur Deus esse æternitatis & seculorum. Huc facit etiam illud Psal. 146: 13. ἡ βασιλεία σου βασιλείᾳ πάντων τὸν αἰώνα, καὶ ἡ δεσποτεία σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Regnum tuum regnum omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generatione. Ad quæ notanda hæc Theodoreti, pag. 967. ἀπέραντον ἔχεις τὸ κράτος, καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν, οὐτε ἀρξαμένην, οὐτε λήξασαν. Nullo fine conclusum habes imperium, & æternum regnum, neque incipiens, neque finiens.

Et, quod minimè omittendum, nos hujus omnipotentis regis atque Imperatoris dominio esse subjectos, nostrâ, non ipsius, plurimum refert. Psal. 16. 2. David Deum ita alloquitur: בָּרוּךְ הוּא בְּלַבְלָה LXX. Interpp. reddunt: Τὸν ἀγαθὸν μου οὐ χρεῖαν ἔχεις. Bonorum meorum non indiges. Arabs: Tu es non indigens operum bonorum meorum. Theodoretus ex hac interpretatione, pag. 446. ἀνενδεῖς γὰρ ὑπάρχεις καὶ τῷ; ἀνθρωπίνης δικαιούντης οὐ χρήζεις ἀλλ' ὅ, τι ἐν τις ἀγαθὸν δράσσοι, εὐτὸς ὀνίναται τοι δὲ κέρδος ἐντεῦθεν οὐδέν. Nam omnibus bonis cum affluas, humanae justitiae non indiges: verum, quocunque quis bonum fecerit, eo ipse juvatur, tibi vero nullum inde emolumenatum provenit. Hunc esse verborum istorum sensum nemo facile negaverit: verba tamen Davidis id non significant, quod LXX. Interpretes volunt. Opimè versio Tigurina: Bonum meum nibi! ad te. Ita Beza in interpretatione: Beneficentia mea non ad te. In Paraphrasi vero: A me nihil quidquam profici sci potest, quod tibi commodet.

Buchananus:

— Sed tibi
Omni ex parte beato officiis nihil opus est meis.

Appol-

Appollinarius : Οὐδὲ γὰρ ἡμετέρων ἀγαθῶν ἐπιδεύξαι αὐτός.

Neque enim nostrorum bonorum eges ipse.

Adhuc elegantius & nervosius, in incomparabili sua Psalmorum Metaphrasi, Duportus :

'Εις ἔσθλον ταῦ έρεξα, σὲ δ' ωδὴν ὥσ ποτ' ὄνυχα,
Οὐδέ τι σοὶ τῶν ἡδος, ἀ με πέλεν ἀσιμα ἔργα.

*Si boni quid fortè feci, at tibi ne sic quidem unquam profui,
Nec ullum tibi ex iis commodum, que mea fuerunt recta opera.*

Augustinus de Gen. ad lit. lib. 8. cap. 11. *Ille nostra servitute non indiget, nos verò dominatione illius indigemus, ut operetur & custodiat nos : & ideo verus & solus est Dominus, quia non illi ad suam, sed ad nostram utilitatem salutemque servimus. Nam si nobis indigeret, eo ipso non verus Dominus esset, cùm per nos ejus adjuvaretur necessitas, sub qua & ipse serviret.* Idem ad Psal. 69. *Dixi Domino, Deus meus es tu, quare? quoniam bonorum non eges. Ille non eget nostri, nos egemus ipsius ; ideo verus Dominus. Nam tu non valde verus Dominus servi tui ; ambo homines, ambo egentes Deo. Si verò putas egere tui servum tuum, ut des panem, eges & tu servi tui, ut adjuvet labores tuos. Uterque vestrum altero vestrum indiget : itaque nullus vestrum verò Dominus, & nullus vestrum verè servus. Audi verum Dominum, cuius verus es servus, Dixi Domino, Deus meus es tu : quare tui Dominus ? quoniam bonorum meorum non eges. Chrysostomus in Psal. 44. O' θεὸς εὐλογίας οὐ δεῖται, εὖδὲ χάριτος ἀνενδεῖς γὰρ τὸ θεῖον. Deus neque benedictione, neque gratia indiget : Numen enim nullius rei indigum. Clemens Alexandr. Strom. 6. pag. 635. Ἀνεπιδεής οὐ θεὸς, οὐ τὰ τάντα ἐπιδέεται, καὶ δι' οὐ δῖ. Deus nullis indigens, cuius indigent omnia, & per quem sunt omnia. Hierocles : "Οστις τιμᾷ τὸν θεὸν ὡς προσδέσμενον, οὐτος λέληθεν οἰδημένος ἐκυτὸν τοῦ θεοῦ εἶναι πρείτονα. Qui Deum honorat, quasi hujus rei indigum, ille non considerat, quod se ipsum Deo præstantiorem putet. Philo lib. Quod Deus immutabilis : Λαμβάνει παρ' οὐδενὸς οὐδὲν. πρὸς γὰρ τῷ ἀνεπιδεῖν καὶ τὰ σύμπαντα ιτήματα ἔχει. Nihil à quo quiam accipit : nam præterquam quod nullo indiget, omnia etiam possidet. Idem lib. de Fortitud. Ἀνεπιδεής, οὐδενὸς χρῆσιν, αὐτὸς ἐκυτῷ αὐταρκέστατος. Nullo indiget, nemine cget, ipse sibi ipsi sufficientissimus est. Lactantius lib. 6. cap. 25.*

Omnium, quæcunque sunt, plenus est, & omnium minime indigus. Symmachus, referente Theodoeto, verba Psalmi hoc modo interpretatus est, 'Αγαθὸν μοι γὰρ ἔστιν ἀνευ σεῦ Bonum mibi non est sine te. Addit, explicatio gratiâ, Theodoretus: Πᾶσα Φύσι τῶν ἀγαθῶν ἡ Φύση διὰ τῆς σῆς ὑπάρχει μοι χάριτος. *Omnis, inquit, bonorum abundantia ob tuam gratiam mibi adest.* Verissima omnia, non tamen is verborum sensus est; quemadmodum nec ille, quem Syrus expressit, *Bonum meum à te est.* Atque hæc de Onnipotentia Dei dixisse sufficiat: quæ de ejus Objecto necessariò sunt observanda, peti debent ex Observationum nostrarum cap. i i. ubi docemus, quoddam Dei potentiam angustioribus quam par est finibus coarctantes, asseverare, Deum ea tantum posse, quæ velit, ac proinde omnia, quæ nolit, ab objecto potentiae ejus esse removenda: nos vero demonstramus, *Deum plura posse, quam vult.* Docemus, objectum potentiae divinæ esse τὸ δυνατόν, sive quod non est ἀδύνατον, seu ἀντίφατικόν, quod contradictionem non implicat. Ex his duo deducimus τοπίσματα, alterum, in Deum nullum cadere posse defectum, nullam imperfectiōnem, ac proinde cundem non posse mala patrare, non posse peccare, non posse mentiri, non posse injustè agere, non posse seipsum negare, non possetur-pia, &c. hæc enim omnia esse ἀντίφατικά, cum attributum subjecto repugnet. Nam si posset mala, non esset ἀυτοἀγαθότης, adeoque non esset Deus. Si posset peccare, deficientis esset virtutis, cum peccare sit in agendo deficit; atque ita non esset omnipotens, ac proinde neque Deus. Alterum est, *Non posse, quæ facta sunt, infecta redi,* quia factum & infectum se habeant ut affirmatio & negatio, ens & non ens, ac proinde ἀντίφατικά opponantur. Quæ omnia ex Antiquitate Ecclesiastica ibidem confirmantur.

C A P U T V.

De creatione Cœli & Terræ, visibilium & invisibilium.

Παντὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς, δρατῶ τε καὶ ἀράτων.

Precipua capita, quæ à Patribus proponuntur hoc loco credenda, sunt duo: nempe profitentur, sc̄ credere, *Deum esse creatorē cœli & rerum invisibilium:* cundem esse *creatorem terræ & rerum*

rērum visibilium. Nos, eorum secuti vestigia, tria maximè subjicimus examini: *Creationem cœli, creationem invisibilium, & creationem terræ cum rebus visilibus.*

I. *Creatio Cœli.* Circa vocem οὐρανὸς consideramus

1. *Etymon.* Sunt qui οὐρανὸς deducunt à verbo ὅραν. Ita Basilius Orat. 3. in Hexaëm. pag. 40. Παρὰ τὸ ὅρατθει ἡ τοῦ ὄρχοντος προσηγορία, ab ὅρατθει, videri, deducta est οὐρανός, cœli, appellatio. Plato, ut testatur Eusebius Præparat. Euangeli. lib. 11. pag. 304. dicitur οὐρανός διὰ τὸ ἄνα ὅραν ποιεῖν, quod faciat ut sursum videamus. Nec aliter Ambrosius in Hexaëm. ab ὅράω, quasi ὅρανδς, quod sit visui pervium Cœlum & minimè densum, ut aqua & terra. Alii derivant ab ὄφος. Aristoteles de Mundo: Οὐρανὸν ἐτύμας καλοῦμεν, ἀπὸ τοῦ ὄφου εἶναι τῶν ἄνω. Οὐρανὸν ab etymo vocamus, quod sit terminus eorum, quae suprà sunt. Eodem concedit Philo de Mundo. Alii tandem ab οὐρῷ, τὸ Φυλάττα, quod custodiat omnia ac conservet. Verum hæ etymologię omnes allusiones potius sunt. Est enim οὐρανός à Chaldaico ρυκ / lux: unde & ὅραν & αὔριον, cras, aurora, aura, pro splendore, & aurum. Ipsum verò est ab ρυκ / lucere, illuminare.

2. *Explicationem vocis.* Suidas: Οὐρανός ἐστιν ἡ ἐσχάτη περιφέρεια, ἡ τῶν ὕδρυται τὸ θεῖον. Cœlum est extrema circumferentia, in qua divinum omnne constitutum est. Gregorius Nyssenus in Hexaëm. t. 1. pag. 29. Τὸ ὑπὲρ κεφαλῆς συνήθως ἡ γραφὴ οὐρανὸν λέγει. Quod capiti nostro impendet, id Scriptura cœlum vocare solet. Et Orat. 12. contra Eunomium, t. 2. pag. 786. "Οταν τὴν τῶν ὑποκειμένων περιοχὴν ἔξετάξωμεν, φῶ πᾶσα ἡ ὑλικὴ περικρατεῖται Φύσις, οὐρανὸν τοῦτον προσαγορεύομεν, τὸν τῶν ὅρατῶν πάντων ὄφου γιγνόμενον. Cūm inferiorum corporum ambitum exquirimus, quo omnis materialis continetur natura, hoc cœlum appellamus, quod visibilem omnium terminus efficitur. Damascenus lib. 2. Orthod. fidei, cap. 6. pag. 81. Οὐρανός ἐστι περιοχὴ ὅρατῶν τε καὶ ἀοράτων κτίσμάτων. Cœlum est complexus visibilem & invisibilem creaturarum. Accuratè verò si loqui velimus, per cœlum Genes. 1:1. meritò intelligimus aliquid distinctum ab ea cœli parte, quæ secundo die creata est, & ὑπὲρ dicitur. Constat enim, esse cœlum ab eo, quod dividit inter aquas superiores ac inferiores, & in quo stelle sunt, distinctum. Quod vocatur Cœlum cœlorum, tertium Cœlum, Paradisus. Vide sub Divisione.

3. *Caussam efficientem.* Patres Nicæni ποιητὴν οὐρανοῦ, creatorem cœli dicunt esse Πατέρα παντοκράτορα, Patrem omnipotentem. Irenæus adv. hæres. lib. 1. cap. 2. dicit nos credere eis ἐνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, τὸν τεποιη-

80 EXPOSITIONIS SYMBOLI

πεποικότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰς θαλάσσας, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, in unum Deum Patrem omnipotentem, qui fecit cœlum & terram & maria, & quaecunque in iis sunt. Hinc Gregorius Nyssenus Orat. 3. in resurrect. Christi, t. 3. pag. 426. dicit, Μέγας δὲ οὐρανός, τεχνηὸν τοῦ Θεοῦ δημιουργημα. Magnum cœlum, artificiosum Dei opificium est. Gravissimè ergo hallucinati sunt,

a. qui cœlum dixerunt æternum esse. Peripatetici asseruerunt, cœlum semper fuisse, & semper futurum esse. Eos intelligit Basilius M. Homil. 1. in Hexaëm. t. 1. pag. 6. quando scribit: Συνυπάρχειν εἰς αἰδίς τῷ θεῷ τὸν οὐρανὸν ἀπεφύγαντο. Cœlum ab æterno cum Deo existere pronunciarunt. Refutationem vide infrà, ubi de Mundo.

b. qui ex cœlo Deum facientes illud adorarunt. Græci Romanique per Jovem intellexere cœlum. Quod factum imitatione Orientis. De Persis Herodotus lib. 1. Κύκλου πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέσυτες. Omnem cœli gyrum vocantes Jovem. Et Strabo lib. 16: Τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία. Cœlum existimantes Jovem. In hac opinione non modo vulgus Græcorum stultè cum Persis sapiebat, sed etiam magnus Pythagoras. Quippe & illi Æther Deus erat, sideraque ejus esse Numinis oculos judicabat. Sic enim de eo Epiphanius adv. hæreses lib. 1. hæresi Gentilium 5. Σῶμα δὲ δὲ Πυθαγόρας λέγει εἶναι τὸν θεὸν, τούτειν, οὐρανὸν ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ, καὶ τὰ ἄλλα ὥσπερ ἐν ἀνθρέπῳ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν ζωχεῖα. Pythagoras ait, Deum esse corpus, id est, cœlum: ejusque oculos, ceterasque tanquam in homine partes, Solem & Lunam constituit, ac reliquias stellas, & elementa cœlestia. De Gentilibus Chrysostomus Homil. 1. ad populum Antiochenum refert, eos ἐκπλαγέντας τὸ μέγεθος τοῦ οὐρανοῦ, καὶ θαυμάσαντας αὐτοῦ τὸ κάλλος, νομίσαι αὐτὸν εἶναι θεὸν, admiratos cœli magnitudinem, & ob ejus pulchritudinem obstupescatos, existimasse illud esse Deum. Idem, Homil. 67. t. 6. Τινὲς τὸν ποιητὴν ἀφέντες, αὐτὸν τὸν οὐρανὸν προσεκύνησαν. Quidam, relicto Deo, ipsum adorarunt cœlum. Basilius Homil. 1. in Hexaëm. pag. 6. Dixerunt, οὐρανὸν εἶναι θεὸν ἄναρχον, καὶ ἀτελεύτητον, καὶ τὴν πᾶν κατὰ μέρος σκονομίας αἴτιον, cœlum esse Deum, principio carere, æternum, & rerum administrationis singularis causam esse. Hi, ab errore suo, vocantur Cœlicolæ. Veteres Glossæ: O' σέβων τὸν οὐρανόν. Cœlicola. Latinam vocem retinent Græci. In Collect. Constitut. Eccl. ex lib. 1. Cod. Οἱ κελικόλαι, ἐὰν μὴ τὴν δρθόδοξην πίσιν μεταδιάξωσι, ἀς αἱρετικοὶ τιμωροῦνται. Cœlicolæ, nisi fidem orthodoxam settati fuerint, tanquam heretici puniuntur.

c. qui

c. qui cælum ab Angelis creatum assérunt. Hæc fuit impia Basilidis sententia, de quo Theodoretus hæret. fab. lib. cap. 4 pag. 195. ἘΦησεν, ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους δικαιουργῆσαι τὸν οὐρανὸν ἐν δὲ τῆς τούτων ἀπέρροϊας ἄλλους γενομένους ἀγγέλους, ἄλλους ψρυνόν παίησαι τῷ πράτῳ προσόμοιον. *Dixit Angelos & Archangelos cælum condidisse: Ex horum porrò desluctu productos alios Angelos, aliud cælum fecisse primo consimile.* Sed de hoc errore plura in sequentibus.

4. Finem, qui est ipsius *Dei gloria*, cuius cælum est evidentissimum testimonium Psal. 8:4. ubi Theodoretus, pag. 426. Ινανά Φησι καὶ τὰ σοιχεῖα, τὴν σὺν, ἡ δέσποτα, δεῖξαι μεγαλουργίαν, καὶ ὥρανδος, καὶ γῆ, καὶ σελήνη, καὶ ἥλιος, καὶ ἡ ἐν τούτοις ἐνταξία τε καὶ εὔκοσμία. Satis idonea, inquit, ipsa elementa sunt, ut τιμῇ, οἱ Domine, magnificentiam ostendant, & cælum, & terra, & luna, & sol, & ordo ornatusque pulcherrimus, qui his inest. Unde cæli dicuntur enarrare gloriam Dei, Psal. 19:2. Ubi Duporti Metaphrasis:

Οὐρανὸς ἐξῆγγειλε μέγα ιλέος Ἀθανάτοιο.
Τέκτων οἶος ἔη, σάφε δεῖξε καὶ ἀστετος αἰθήρ,
Ος μν ἐπιταιρένως τεχνήτατο χεροῖν ἔησι.

*Cælum enunciat magnam gloriam Immortalis:
Artifex qualis sit, clarè ostendit & ingens æther,
Qui illum scienter fabricavit manibus suis.*

Quomodo autem id fiat, ad præsentem locum eleganter explicat Theodoretus, pag. 466. Ἀρκεῖ καὶ μόνον Φωνόμενον τῶν οὐρανῶν τὸ ιάλλος καὶ μέγεθος; τοῦ δικαιουργοῦ τὴν δύναμιν κυρύζει. εἰ γὰρ ὁ μεγίσην καὶ καλλίσην οἰκοδομίαν θεώμενος, τὸν οἰκοδόμον θαυμάζει· καὶ ὁ σπάθος ἑρῶν εὑ καὶ καλῶς ητεσκευασμένον, τὸν ναυτηγὸν ἐνοεῖ· καὶ τῇ θεωρίᾳ τῆς εἰνόνος ἡ τοῦ ζωγράφου συνεισέρχεται ἡ μνήμη πολλῷ (debet μᾶλλον) δῆκουθεν ἡ ιτίσις δραμένη πρὸς τὸν δικαιουργὸν τοδηγεῖ τοὺς ἑρῶντας. Sufficit vel sola cælorum quæ cernitur pulchritudo atque magnitudo ad opificis magnificentiam depraedicandam. Si enim qui maximum & pulcherrimum ædificium inspicit, architectum miratur: & qui navigium videt bene & eleganter constructum, artificem considerat: & cum contemplatione imaginis subtil memoria pictoris: multò magis mundi fabrica, quæ videtur, ad opificem videntes deducit. Basilius Cæsar. in cap. 5. Iesaiæ, pag. 959. Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν θεοῦ, ἐχ ὅτι Φωνὴν ἀσθητὴν ἀφιεῖσι ταῖς ἀκοαῖς ἡμῖν, ἀλλ ὅτι τοῖς λόγοις τῆς τοῦ ιεροῦ συζάστεως ἐγγυμνασάμενος, καὶ γνωρίσας ἀπάντων

τῶν οὐανὸν τὴν διάθεσιν διὰ τούτων, οἷον Φωνὴν ἀφίέντων, τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης τοῦ πεπομπήτος αὐτοὺς διδαχθήσεται. Cœli enarrant gloriam Dei: non quod vocem edant sensorio organo aurium nostrarum perceptibilem: sed quia animus noster assuetus exercere se sermonibus de constitutione mundi, ubi cognovit dispositionem eorum omnium, quae sunt in cœlo, queque quasi vocem edunt, tum addiscet magnificentiam gloriæ ejus, qui cœlos condidit. Chrysostomus homil. 17. in 1. epist. ad Corinthios: Δοξάζουσι τὸν Θεὸν οἱ οὐρανοὶ, οὐ Φωνὴν ἀφίέντες, ἀλλὰ διὰ τῆς δύναμες θαυμαζόμενοι, οὐτὶ τὴν δόξαν εἰς τὸν δημιουργὸν ἀναφέροντες.. Cœli Deum glorificant, non quod vocem edant, sed quia visos admiramur, ipsique creatori gloriam tribuimus. Vide eundem homil. 27. t. 5. pag. 161, 162, 163. & homil. 78. toini ejusdem, p. 543. Gregorium Nyssenum lib. in Hexaëm. t. 1. pag. 9, 10. Damascenum lib. 2. Orthod. fidei cap. 6. pag. 84.

5. Divisionem. Cum Scriptura Sacra triplex statuimus cœlum, nempe

a. Aëreum, seu superum. De eo Gregorius Nyssenus in Hexaëm. t. 1. pag. 42. dicit, Scripturam nominare cœlum τὸν ὄρον τοῦ παχυμερερέου ἀέρος, μέχρις οὗ καὶ νέφη καὶ ἄνεμοι, καὶ ἡ τὰν ὑψιτετῶν δρυέων Φέρεται Φύσις, spatiū crassioris aëris, quo ἐ^ν nubes, ἐ^ν venti, ἐ^ν excelsi volucrum volans perveniunt. Addit: Καὶ γὰρ καὶ νεφέλας οὐρανοῦ λέγει, καὶ πετεινὰ οὐρανοῦ. Etenim Scriptura ἐ^ν cœli nubes dicit, ἐ^ν volucres cœli. Idem, eodem tractatu, pag. 29. dicit πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ vocari τὰ τὸν ἀέρα διατετόμενα, volatilia cœli, quæ in ipso volant, Matth. 6: 26. Basilius Cœsar. Orat. Quod Deus non sit autor mali, t. 1. pag. 433. Οὐρανὸν συνήθως ἡ γραφὴ τὸν ἀέρα καλεῖ, ὡς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ τὸ, Αναβαίνουσιν ἕως τῶν οὐρανῶν, ταῦτεσιν, ἐπὶ πλανῆ τοῦ ἀέρος ὑψοῦνται. Scriptura cœlum appellare solet aërem, ut Volatilia cœli. Et, Ascendunt usque ad cœlos, hoc est, in aëris sublimitatem attolluntur. Damascenus lib. 2. Orthod. fidei, c. 6. pag 83. Σύνηθες τῇ θείᾳ γραφῇ καὶ τὸν ἀέρα οὐρανὸν καλεῖν, διὰ τὸ δρᾶσθαι ἄνω. Solet scriptura divina etiam aërem vocare cœlum, quia supra videtur.

b. Æthereum, seu superius, quod Hebrei vocant ἔρη / expansum. De eo Gregorius Nyssenus in Hexaëm. t. 1. pag. 42. dicit, scripturam οὐρανὸν τε καὶ σερέωμα κατοικάζειν, τὸ μετὰ τὴν ἀτλανῆ σφραγῖδαν περὶ τὸ ἐντὸς θεωρούμενον, ἐν φῶ cī πλανῆται τῶν ἀσέρων διατορεύεται, cœlum ἐ^ν firmamentum appellare spatiū illud, quod inerranti sphæræ inclusum consideratur, in quo stellæ, quas errantes nominant, pervagentur. Hoc cœlum Hesychius vocat κατηγραμένον τόπον, locum stelliferum, vel stellatum.

γ. Su-

y. *Supremum*, seu *beatorum*; quod Apostolus 2. Corinth. 12: 2. *tertium cælum*, & vs. 4. *Paradisum* vocat. Ad quem locum Theodoretus, pag. 256. observat, quosdam dicere, per *tertium cælum* intelligi τὸν ἄπο
γῆς εἰς οὐρανὸν διαεῖματος τὸ τρίτον, *tertiam partem distantiae à terra in cælum*. Quod omnino falsum: qui enim *tertia pars distantiae à terra in cælum* possit appellari *tertium cælum*? Deinde, ipse Apostolus satis clare indicat, quid per *tertium cælum* intelligat, nimirum ipsum *Paradisum* in quo Macarius Honil. 25. pag. 331. dicit esse τὴν ἀγίαν πόλιν, τὴν ειρηνευομένην Ιερουσαλήμ καὶ ἀνωτάτην, *sancitam civitatem*, *Jerosolymam bello non infestatam* & *supremam*. Hinc Theodoretus ibidem subjicit, alios affirmare, ἐωρακέναι αὐτὸν τοῦ παραδείσου τὸ κάλλος, καὶ τὰς ἐν ἐκείνῳ τῶν ἀγίων χορείας, καὶ τὴν παναρμόνου τῆς ὑμνῳδίας Φωνὴν, vidisse ipsum *Paradisi pulchritudinem*, & *sanctorum in illo choreas*, & *modulatissimam hymnorum cantus vocem*. Magis distinctè rem explicat Theophylactus, ad eundem Apostoli locum, pag. 420. Τρίτον οὐρανὸν οὗτος ἀν νοῆται. Ἡ γραΦὴ τὸν ἀέρα καλεῖ οὐρανὸν, ὃς, τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἡ δρόσος τοῦ οὐρανοῦ. Ἰδοὺ οὗτος εἰς οὐρανός. Οἶδεν οὐρανὸν καὶ τὸ ζερέωμα. Ἐκάλεσε γὰρ τὸ ζερέωμα, οὐρανὸν. Ἰδοὺ δεύτερος οὗτος. Οἶδε δὲ καὶ τὸν ἐν ἀρχῇ δημιουργηθέντα μετὰ τῆς γῆς. Ἰδοὺ τρίτος. *Tertium cælum* sic intelliges: *Scriptura aërem vocat cælum*, ut, *Volucres cæli*, &, *Roscæli*. *En illud unum cælum*. Nec non firmamentum *cælum* vocat, Vocavit enim firmamentum *cælum*: *en cælum istud secundum*. Illud etiam in principio cum terra creatum, *cælum* vocat. Ecce *tertium cælum*. De hoc tertio cælo multa Gregorius Nyssenus in Hexaëm. pag. 41. ubi tandem de sancto Paulo sic scribit: Κατέλιπε γὰρ τὸν ἀέρα παρέδριψε καὶ τὴν διὰ μέσου τῶν ἀσέρων υπελοφορίαν. ἐπέρχεται δὲ καὶ τὴν ἀνταντὴν τῶν αἰθερίων ὅρων περιβολὴν, καὶ ἐν τῇ σατίμῳ καὶ νοητῇ Φύσει γενόμενος, εἶδε τὰ τοῦ παραδείσου κάλλη, καὶ ἥκατεν ἢ ἀνθρωπίνη Φύσις οὐ φθέγγεται. Relicto enim aëre, superatoque medio illo spatio, in quo errantium stellarum orbes versantur, summum ætheriorum finium ambitum transcendit, & ad firmam illam, quæ sola mente percipitur, naturam perveniens, *Paradisi pulchritudinem* vidit, & audivit ea, quæ humana natura non loquitur. Hoc *cælum* vocatur οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ, *cælum cælorum*, i. Reg. 8: 27. Psal. 148: 4. Damascenus lib. 2. Orthod. fideli, cap. 6. pag. 83. Ἐξιν οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὁ πρῶτος οὐρανὸς, ἐπάνω ὑπάρχων τοῦ ζερεώματος. *Est cælum cælorum*, primum nempe *cælum*, quod supra firmamentum exsistit. Vocatur θρόνος θεοῦ, *thronus Dei*, Matth. 5: 34. Act. 7: 49. Psal. 10: 5. Basilius Cæsar. in Jesaiam, visione 2. t. 1. pag. 813. θρόνος θεοῦ λέγεται ὁ οὐρανὸς, ἐκ τοῦ τὰς ἐπουρανίας δυνάμεις παγίας ἐν αὐταῖς τὴν

τοῦ θεοῦ γνῶσιν ἐνδρυμένην ἔχειν. Thronus Dei dicitur cælum, quod cælestes illæ virtutes in se retineant stabiliter insidentem Dei cognitionem. Damascenus lib. 1. Orthod. fidei, cap. 16. pag. 57. Οὐ παρὸς αὐτοῦ θρύνος ἐν αὐτῷ γάρ εἰσιν εἰποῦντες τὸ θέλημα αὐτοῦ ἄγγελοι, καὶ ἀεὶ δοξάζοντες αὐτὸν. Cælum thronus ejus est: in eo enim sunt Angeli, qui voluntatem ipsius faciunt, eumque semper glorificant. Vocatur sanctorum patria cælestis. Basilius Cæsariensis, ut testatur Gregorius Nyssenus Orat. de Basilio, t. 3. pag. 484. frequenter dicebat, Μία πατρὶς ἀνθρώπων, ὁ παράδεισος πᾶσα δὲ γῆ, ὡς κοινὴ τῆς Φύσεως ἔχοια. Una hominum patria, paradisus: omnis verò terra, quasi commune naturæ exilium. Idem Nyssenus in vita Gregorii Thaumaturgi, t. 3. pag. 535. Τῷ οὐρανῷ ὑμᾶς λόγῳ μία τετίμηται πατρὶς, ὁ παράδεισος. Nostro iudicio una in precio & honore est patria, paradisus. Vocatur Jerosolyma cælestis, quam Eusebius, Demonstrat. Euang. lib. 4. pag. 126. appellat οὐρανόπολιν, τὴν ἀληθικὴν Ιερουσαλήμ, civitatem cælestem, verè Jerosolymam: Michaël Syngelus, in vita Dionysii Arcopagitæ, pag. 367. παντεβάσιμη Ιερουσαλήμ, τὴν πάντων χριστιανῶν κοινομήτορα, celeberrimam Jerosolymam, communem omnium Christianorum matrem: Cyrillus Alexand. lib. 9. in Joh. pag. 766. λαμπρὰν τὴν ἀγίων καλλίπολιν, splendidam sanctorum civitatem. Hujus urbis cives sunt omnes electi; sunt τῆς πόλεως τῆς ἀνετάτης πολῖται, dicunt enim cum Apostolo ad Philipp. 3:20. Ήμῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει. Etenim, ut Tatianus Assyrius adv. Græcos, cap. 33. Κόσμου πὲν ἡ πατρὸς εὐηγέρηση καλή: τὸ δὲ ἐν αὐτῷ πολίτευμα Φαῦλον. Mundi quidem fabrica pulchra: ratio verò in eo vivendi mala: nobisque, quod Seneca epist. 102. Patria est, quodcumque suprema & universa circuitu suo cingit. Ut verè licet Luciani illud in Hermot. nobis usurpare, Οὐρανὸς, ὃς φιλάτην, οὐδὲ περὶ μηδὲν ιάμνομεν, πολῖται ἐπιθυμεῦντες γενέσθαι οὐταὶ καλῆς καὶ εὐδαιμονος πόλεως. Vides, nos non frustra, neque de rebus parvis laborare, cùm cives fieri desideremus adeò pulchrae & felicis civitatis. Liceat nobis cum Anaxagora, referente Laertio lib. 2. digitum in cœlum intendentibus, dicere: Λῦτη πατρὶς, hæc patria. Siquidem Christiani genuini sunt οὐρανοπολῖται, ut Isidorus Pelusiota, lib. 2. epist. 251. eos vocat. Oecumenius in cap. 9. ad Hebreos, pag. 843. Οὐρανοπολῖται εἰσὶν οἱ πιστοὶ, εἰ καὶ ἔτι γῆς τέως πολιτεύονται. Fideles, licet in hoc adhuc debeat mundo, nihilominus cœli cives sunt. Ammonius in Catena, ad Joh. 17:16. pag. 413. de Apostolis: Οὐρανοπολῖται γεγόνασι, καὶ οὐδὲν ἔχουσι πρὸς τὴν γῆν κοινόν. Cœli cives facti sunt, & nihil habent cum mundo commune. Ita Apostolus Paulus, quia in hoc tertium raptus fuit cœlum, à Chrysostomo, Homil. 79. t. 6. vo-

catur

catur οὐρανοπολίτης. Praeclarè etiam idem Homil. 79. in Johannem: Οὐδὲ γὰρ ἵστιν ὅπερ ἐσμὲν οἱ ὑβριζαὶ, οἶον, ὅτι τολῖται τὸν οὐρανὸν, ναὶ εἰς τὴν ἄνω ἀπογευραμένοι πατρίδα. Conviciatores ignorant quid simus, exempli gratia, quod simus cives cœlorum, Et conscripti in sublimem Jerosolymam. Optimè etiam Philo de Agricultura: Παροκεῖν, ὃ πατεικεῖν ἡλθομέν τῷ γὰρ ὄντι τὸν ψυχὴν σοφῶν, πατρίδα μὲν οὐρανὸν, γῆν δὲ ξένην ἐλαχεῖν. In hunc mundum venimus, ut in eo, tanquam peregrini Et adveniæ diversemur, non ut habitemus: revera enim omnis anima sapientis patriam quidem cœlum, terram vero peregrinam sortita est. Ita de Christicolis Julianus, epist. ad Diognet. Πᾶσα ξένη, πατρὶς ἐστιν αὐτῶν ναὶ πᾶσα πατρὶς, ξένη. Omnis peregrina terra, patria eorum est: Et omnis patria, peregrina terra. Ovidius, Fast. lib. i.

*Omne solum fortis patria est, ut piscibus æquor,
Et volucris vacuo quicquid in orbe patet.*

Meliùs longè acutissimus Owenus:

*Est domi ubique bonus, sapiens non exsultat usquam;
Omne solum fortis patria, Et omne salum.
Exsiliū est, ubiunque male est: patria est, ubi contra.
Patria ubique bonis, exsiliūque malis.*

Anonymus:

*Omne solum fortis patria est. Fortissimus ille est,
Cui cœlum patria est, atque solum exsiliū est.*

In Homeri epitaphio, è veteri marmore à Falkenburgio ad Nonni Dionysiaca repræsentato: Πατρὶς ἐμοὶ χθὼν πᾶσα. Patria mibi omnis terra. Gregorius Nazianzenus Orat. 28. pag. 483. "Εἰ μὲν πατρὶς, ὁ οὐρανός, περιγράπτος, φησι πᾶσα πατρὶς, ναὶ οὐδὲ μία. Est mibi, οἱ viri, circumscripta patria, cui Et omnis terra, Et nulla terra patria est. Sed tandem rursus in viam. Cùm scripture, consentientibus etiam scriptoribus Ecclesiasticis, triplex agnoscat cœlum, minus scripturæ convenienter illi loquuntur, qui duplex tantum admittunt cœlum. Ex corum numero est Suidas, cuius verba sunt: Οὐρανοὶ δύο δ σὺν τῇ γῇ γεγενημένος, ναὶ δ ὑζερον μέσον τῶν ὑδάτων προσταχθεὶς γενέσθαι: διν καὶ σερέωμα προσηγόρευτε. Cœli duo sunt: unum quidem cum ipsa terra creatum: alterum vero postea in medio aquarum existere jussum, quod Et firmamentum Deus vocavit. Theodoretus quæst. i. l.

in Genesin , pag. 10. Ο' τῷ δευτέρῳ διαπισῶν οὐρανῷ ἔξω βαίνει τῆς εὐθείας δδοῦ-
καλ δικαιούς πειρώμενος ἀριθμεῖν , μύθοις ἐπεται , τῆς τοῦ θείου πνεύματος διδασκα-
λίας ηπταφρονῶν . Πληθυντικῶς δὲ ἡ θεία γραφὴ τοὺς οὐρανοὺς δυομάζει , λέγουσα ,
εἰ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν , ἐπειδὰν τῶν Ἐβραίων ἡ γλῶσσα σύτε τὸν οὐρανὸν , οὔτε τὸ
ὑδωρ εἶδεν ἐνικῶς δυομάσαι . Qui non credit , secundum esse cælum , extra re-
ctam semitam incedit : qui vero plures numerare conatur , adhæret fabulis ,
postpositā divini Spiritus doctrinā . Pluraliter autem divina Scriptura cœlos
nuncupat , dicens , Cœli cœlorum , quoniam Hebraica lingua neque cœlum ,
neque aquam singulari numero appellare novit . Eadem repetit ad vs. 2. Ps.
19. pag. 466. Potest tamen hoc ἐναντιφανὲς tolli , si dicamus geminum
esse cælum , unum quod sensum mortalium omnem fugit , & demum post
mundi innovationem à sanctis habitabitur ; & alterum quod sensus nostros
ferit , in quo vel vivimus , ut in Aëre , vel quod stupentes contuemur ,
ut cælum ignibus rutilans .

II. *Creatio invisibilium.* Patres Nicæni confitentur , Deum esse crea-
torem τῶν ἀόρατων , invisibilium . Ἀόρατον , juxta Hesychium est , μὴ θεω-
ρουμένον , quod non videtur . Vel , juxta Basiliū Orat. 2. in Hexaëmeron ,
Ἀόρατὸν ἔξι , δὲ μὴ πέφυκεν διθαλμοῖς σαρκὸς καθορᾶσθαι , ὃς δὲ νοῦς δὲ ἡμέτερος .
Invisible est , quod corporeis oculis cerni nequit , ut nostra mens . Greg.
Nyssenus de iis , qui præmaturè abripiuntur , t. 3. pag. 325. ἀόρατον dicit
esse τὸ νοητὸν καὶ ἀσώματον , quod intellectu percipitur , & incorporeum est .
Ergo ἀόρατον idem quod νοητόν . Hesychius : Νοητὸν , τὸ νοήμενον . Illud
dicitur νοητὸν , quod mente percipitur . Idem : Νοητὰ , τὰ μὴ ὄραμενα . In-
telligibilia sunt , quae non cernuntur . Suidas : Νοητὰ , τὰ μὴ ὄρητὰ , καὶ ἀ-
πλῶς τὰ μὴ αἰσθητά . Intelligibilia sunt , quae non cernuntur : & simpliciter ,
quae non sunt sensilia . Greg. Nyssenus Homil. 6. in Canticum , t. 1.
pag. 555. Νοητὸν λέγομεν , τὸ ὑπερπίκτον τὴν αἰσθητικὴν ηπτανησιν . Illud νοη-
τὸν dicimus , quod omnem superat sensus perceptionem . Νοήμενον etiam idem
quod ἀόρατον . Hinc Eusebius Pamphili ad Philosophum in Concilio Ni-
cæno , parte 2. cap. 19. pag. 125. dixit : Ο' Τίδε τῇ βουλῇ τοῦ Πατρὸς καὶ
ἐαυτοῦ δεδημούργηκε τὰταν τὴν κτίσιν , τὴν τε ἐπουράνιον καὶ ἐπίγειον , τὴν τε φρα-
μένην καὶ νοεμένην . Filius Patris & suā sententiā vel consilio omnem creavit
creaturam , tum cælestem , tum terrestrem ; tum eam , quae sub asperitum ca-
dit , & eam quae intelligentia percipitur . Quæ Patres Nicæni vocant ὄρατὰ ,
ea Eusebius appellat κτίσιν ἐπίγειον καὶ ὄραμενον : quæ Nicæni , ἀόρατα ,
Eusebius κτίσιν ἐπουράνιον καὶ νοεμένην . Porro per τὰ ἀόρατα , res invisibles ,
in hoc Symbolo intelligi Angelos , extra dubitationem positum est : de
iis

iiis ergo deinceps, quæ huic loco sunt accommodata, ex antiquitate producemus. Occurrit autem

1. *Explicatio nominis.* "Αγγελος est officii nomen, non naturæ: Angeli enim semper sunt Spiritus, sed cùm mittuntur, vocantur Angelii, ut observat Isidorus in Originibus. Augustinus in Psal. 103. Angelus officii nomen est, non naturæ: quæris nomen ejus naturæ, Spiritus est: quæris officium, Angelus est. Justinus Martyr in Dialogo cum Tryphone: "Αγγελος λέγεται, διὰ τὸ ἀγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις, διστερ βιβλεται αὐτοῖς ἀγγεῖλαι ὁ τῶν ὅλων ποιητής. Angelus dicitur, quia rerum omnium creator per eum annunciat, quæcunque hominibus annunciare vult. Origenes lib. 5. contra Celsum, pag. 233. Τούτους ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν. Ex officio eos Angelos vocare docti. Cyrillus Alexand. in Catena in cap. 1. Joh. pag. 21. Τὸν ἀγγελὸν ὄνομα λειτουργίας μᾶλλον ἔχει, ἢτερον οὐσίας τηματικόν. Angelus officii potius nomen est, quam substantia. Similia occurunt apud eundem in Actis Ephesini, pag. 148. Chrysostomus Homil. 3. de Incomprehensibili, t. 6. pag. 407. "Αγγελος λέγεται, ἐπειδὴν τὰ τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἀγγέλλει. Angelus dicitur, quia quæ Dei sunt hominibus annunciat. Et Theodoretus in Psal. 149. "Αγγελοι λέγονται, ὡς τὰ θεῖα διακορθμεύοντες φῆματα. Angelii vocantur, quia divina ad nos afferunt verba.

2. *Definitio.* Athanasius de communi essentia trium personarum, t. 1. pag. 238. Angelum ita definit: "Αγγελός ἐστι ζῶν λογικόν, αὐλού, ὑμνολογικὸν, ἀθάνατον. Angelus est animal ratione præditum, materiæ expers, laudes decantans, immortale. Eadem definitio repetitur quæst. 30. ad Antiochum, t. 2. pag. 342. Damascenus lib. 2. Orthod. fidei, cap. 3. pag. 68. "Αγγελός ἐστιν εἰσία νοερὰ, ἀεικίνητος, ἀυτεξέσιος, ἀσώματος, θεῷ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ Φύσει τὸ ἀθάνατον ἐιληφυῖα. Angelus est substantia intelligens, semper mobilis, liberi arbitrii, corporis expers, Deo ministrans, immortabilitatem in natura secundum gratiam consecuta.

3. *Causa efficiens.* Deum Angelos creasse, testantur Patres Nicæni, quando eum ἀφράτων ποιητὴν esse confitentur: quemadmodum enim Deus omnia ex nihilo produxit, ita etiam Angelos. Testis est Apostolus ad Coloss. 1: 16. Optimè Theodoretus quæst. 2. in Genesim, t. 1. pag. 4. Οὐτις τις ἔχουσι Φύσιν καὶ ἀγγεῖοι, καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ εἰ τι ἔτερον ἐστιν ἀσώματον, τὸν τῆς ἀγίας τριάδος, η̄ θεῖα σαφῶς ἡμᾶς διδόσκει γραφή. Angelos, Ἐ̄ Archangelos, Ἐ̄ siquid aliud est incorporeum, sancta Trinitate excepta, naturam habere creatam, divina scriptura nos clare docet. Non audiendus ergo impius Julianus, qui, teste Cyrillo Alexandrino, lib. 2. adv. cum, pag.

49. ex eo, quod Moses non facit mentionem creationis Angelorum, inferre voluit, τὸν θεὸν κατὰ τὸν Μωσέα, ἀσωμάτων οὐδενὸς κοιητὸν εἶναι, Deum, ex sententia Mosis, incorpororum non esse creatorem. Ita sentientes Justinianus damnat. Ballamon in Collect. Constitut. Eccles. lib. 3. ex Novellis, tit. 3. sect. 4. ex Nov. 132. Biblioth. Juris Can. pag. 1259. refert, cum decrevisse, è quovis loco expellendos esse τοὺς μὴ ὄμηλογοῦντας υπόκριτα εἶναι θεού τοὺς ἄγγελους, qui non confitentur, Angelos esse Dei creaturam. Laplus proinde graviter Origenes, qui Angelos πρὸ τῶν ἀιώνων fuisse, assertit Homil. 1. in Genesim, Homil. 4. in Iesaiam, Tractatu 9. in Matthæum, & in libro περὶ ἀρχῶν. De eo Leontius de Sectis, Act. 10. pag. 548. Περὶ τῆς προϋπάρχεως ἐδόξαζεν οὗτος, ὅτι πρὸ τῶν ἀιώνων νόος ἦταν πάντες οὐθενός, καὶ οἱ δαιμονες, καὶ αἱ φυχαὶ, καὶ οἱ ἄγγελοι, λειτουργοῦντες τῷ θεῷ, καὶ τὰς ἴντολὰς αὐτοῦ ποιεῖτες. De præexistentia tradebat, ante secula mentes fuisse, ac puras quidem omnes, tum dæmones, tum animas, tum Angelos, ministeria divina obeuentes, ac Dei mandatis obtemperantes. Si Angeli πρὸ τῶν ἀιώνων exsisterent, utique æterni essent. Dionysius Areopagita cap. 5. de Div. Nominibus, pag. 564. Deus est ὁ ἀιών τῶν ἀιώνων, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν ἀιώνων, εἷς τῶν ἀιώνων, exsistens ante omne ævum. Theodoretus in cap. 1. ad Hebreos: Περὶ τοῦ θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡ παλαιὰ γραφὴ λέγει. Οὐκάρχων πρὸ τῶν ἀιώνων, ἀντὶ τοῦ, ὁ ἀεὶ ἂν. De Deo ē Patre vetus dicit scriptura: Qui est ante secula, pro, qui est semper. Gregorius Nyssenus Orat. 2. contra Eunomium, t. 2. pag. 469. Τὸ πρὸ τοῦ ἀιώνος, ταυτὸν ἐξι τῷ αἰδίῳ κατὰ τὴν ἔννοιαν, οὗτοι τῆς προφητείας ἡμῖν ἐρμηνευθέντες τοῦ θεοῦ τὸ αἰδίον, ἐν οἷς Φητιν, οὐκάρχων πρὸ τῶν ἀιώνων. Illud, ante seculum; idem est quod ab æterno secundum sensum, sic prophetia Dei æternitatem nobis interpretante, dum ait, Qui est ante secula. Angelos esse creature, patet ex Psal. 104: 4. Qui fecit Angelos suos Spiritus, ministros suos ignem flammantem. Adquæ Theodoretus, pag. 809. Εδειξεν ὡς τῶν ὄρατῶν αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀοράτων δημιουργῶν. Ostendit ipsum, sc. Deum, opificem esse non modò visibilia rerum, sed etiam invisibilium. Confer Hebr. 1: 7. Eodem loco ventos ac meteora ignea, & Angelos ac ministros Dei ponit Psaltes, atque utroque facturam Dei esse afferit. Adde Goloss. 1: 16. Ergo non fuerunt ab æterno, quia facti fuerunt. Quod enim factum est, ex nihilo factum est, & duratione prædictum est partes habente. Si æterni essent, nec annihilari possent, nec alterari in tempore, aut locum mutare, vel perfici lætitia, sapientiæ divinæ cognitione, beatitudine ac gloria. Neque quidquam, quod ἐγένετο, hoc est, esse incepit, potest dici ὅτι ἦν ἀρχή.

quod

quod fuerit in initio. Quare nec Filius Dei, qui *suit in initio*, ad ordinem creatorum spirituum pertinet, nec Angeli ante mundum, τὸν ἐν ἀρχῇ γεγονότα, Genes. 1:1. conditi sunt.

Cum ergo Angeli à Deo sint creati, non immerito queritur, *Cur Moses in historia creationis, illorum expressam mentionem non faciat?* Respondemus, veteres duas maximè hujus rei rationes afferre.

a. *Prima ratio*, cur Moses creationis Angelorum nullam mentionem faciat, hæc est, quia rerum duntaxat visibilium creationem sibi proposuit commemorandam, cum nempe in finem, ut inde τὰ ἀδράτα τοῦ θεοῦ disceremus, ad Roman. 1:21. utque ipse se ad vulgi & ruderum captum accommodaret. Hanc nobis rationem inculcat Chrysostomus in Psal. 8. ubi ad vñ 4. interrogat: Διατί μηδὲν περὶ ἀσωμάτων δυνάμεων διχλέγεται, καὶ ἐκεῖνου δείχνυσιν αὐτοῦ τὴν δημούργιαν; *Cur nihil de potentiis incorporeis differit, atque inde ejus demonstrat creationem?* & respondet: Ὄτι τέως τὸ σκουπιδόμενον τότε ἦν περὶ τῶν Φανομένων αὐτοὺς μαθεῖν. — Πάντα ἀεὶ τὸν λόγον ἐν τοῖς Φανομένοις ἀναλίσκει, πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀκρόντων ἀπαντᾷ πραγματευόμενος παχύτεροι γὰρ ὅντες, ἀπὸ τῶν Φανομένων μᾶλλον ἐνήγουντο, οὐ ἀπὸ τῶν ἀοράτων. *Quia adhuc id unum agebatur, ut discerent ea, quæ oculis subjecta sunt.* — *Omnem semper sermonem insumit in res visibles, omnia ad auditorum salutem referens.* Cum enim rudes adhuc essent, rebus sub aspectum cadentibus magis, quād obtutum oculorum fugientibus movebantur. Eodem concedit Jobius Monachus in Bibliotheca Photii, Cod. 222. pag. 597. Διὰ τοῦ αἰσθῆτοῦ ιόσμου, ὡς δὶ' εἰκόνος, δὲ Μωϋσῆς τὸν τεχνίτην αὐτοῦ καὶ δημιουργὸν ἐβούλετο τοῖς νομοθετουμένοις ὑποδεικνύει. Ἀτε δὴ παχυτέροις οὖσι τηνικῦτα, καὶ μόλις ἐν τῶν αἰσθητῶν καὶ συντρέΦων αὐτοῖς δυναμένοις οιτανοεῖν τὸν δημιουργὸν καὶ τεχνίτην τῶν δραμένων. Τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς περὶ ἀγγέλους διηγήσεως ύπερ ἐνῆν οιτορθεῦν· ἐξ ἀδήλων γὰρ, καὶ ώκει Φανομένων τοῦ ἀδήλου τὴν γνῶσιν παρέχειν, ἀσύμφορέν τε καὶ λίαν ἀσθενές. *Per sensibilem mundum, tanquam per imaginem, voluit Moses artificem ejus & creatorem iis, quibus legem ferebat, ostendere: qui, cum tum adhuc crassiores essent, & vix ē sensilibus atque cognatis rebus eorum, quæ videntur, creatorem possent cognoscere.* Illud autem, cœpta ab Angelis narratione, rectè confici non poterat. Ex ignotis enim, non autem ex apparentibus notitiam ignoti parare velle, inutilis sanè conatus est & valde infirmus. Et mox. pag. 600. Ei τῶν ἀοράτων τὰ δρατὰ ἐγγυτέρα πρὸς ἡμᾶς, καὶ πρὸς γνῶσιν ἐπιτηδειότερα εὐλόγως τῶν ἀσθητῶν παραδίδοις τὴν γένεσιν δὲ Μωϋσῆς, τὰ μεῖζα τέως τοῖς εἰσαγομένοις, διὰ τὸ δυσέΦικτον, καὶ παλλῆς παιδαγωγίας δεδμενον, παρατρέχει. *Si visibilia nobis viciniora, atque ad*

90 . EXPOSITIONIS SYMBOLI

cognoscendum aptiora , quām invisibilia sunt , recte sensibilium tradens ortum Moses , majora tantisper rudibus tradere , ob inaccessam difficultatem , & quia multa indigerent instructione , præterit. Eisagymenoi sunt , qui alias vocantur ἀρχόμενοι , quibus prima Religionis rudimenta traduntur. Origenes lib. 3. contra Celsum , pag. 142. docet , Christianos auditores suos distinguere , nec promiscuè omnes ad audiendum Dei verbum admittere , sed privatim prius examinatos , τὸ τηταῦταις αὐτοὺς εἰσάγειν , id ē μὲν ποιήσαντας τάγματα τῶν ἄρτι ἀρχομένων καὶ εἰσαγομένων , καὶ οὐδέπω τὸ σύμβολον τοῦ ἀποκεναθέρθαι ἀνειληφέτων , &c. tum denūm introducere , distinctis ordinibus , altero recens admissorum , neccum aſſectorum iuſtrationis ſymbolum , &c. Et pag. ſequenti , de S. Paulo loquens : Ο' δ' αὐτὸς ἐπισάμενος μὲν τινὰ τροφὴν εἶναι τελειοτέραν Φυζῆς , τὰ δὲ τῶν εἰσαγομένων παρεβάλλεται γάλακτι νητίων , Φυτί. Καὶ γεγνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος , & σερεᾶς τροφῆς. Idem ceterò ſciens , alium cibum perfectiorem anime , ceterūm iuſtritiones novellorū ſimiles eſſe laeti infantū , dicit , ad Hebr. 5: 12. Faclī eſtis tales , ut lacte vobis fit opus , non ſolido cibo. Per γάλα intelligit Apoſtolus doctriṇam catecheticam , τοῖς εἰσαγομένοις proponi ſolitam : hinc Basilius Cæſar. Homil. in Proverbia dicit , γάλα notare τὴν εἰσαγωγὴν , καὶ ἀπλουσέρεται τοῦ εὐχαγγελίας διδαſtiαλίαν , quaſi introductorym & ſimpliorem Evangelii doctriṇam : & Cyrillus Jerosol. Catech. 4. Illuminaſ. pag. 4. νητιadeſerptai καὶ γαλακτάδη εἰσαγωγὴν , infantibus accommodata & iidi respondentia rudimenta : Eusebius, Demonſtrat. lib. 7. pag. 201. νητιάδη καὶ εἰσαγωγικὸν λόγον , infantibus aptum & prima rudimenta docentem ſermo: Cyrus Alex. in cap. 66. Iefaiæ , pag. 913. Γάλα ἐξὶ νητιοτρεπτῆς τροφῆς , τουτέσιν , δὲ τρυφερές καὶ ἀπλεῖς τῆς απτικήσεως λόγοις. Lac eſt infantibus conueniens alimentum , id eſt , tener & ſimplex iuſtritionis catechetice ſermo. Eusebius, Præparat. lib. 12. pag. 337. Παρ' ἡμῖν τοῖς μὲν ἄρτι εἰσαγομένοις καὶ τὴν ἔξιν ἀτελέσιν , ὡς ἀν τὰς Φυζὰς νητίοις , ἀπλεῖς ερετοὶ ἢ ἐν ταῖς θειαις γραφαῖς ἀνάγνωστις παραδίδοται. Apud nos iis quidem , qui novelli ſunt , & habitum inchoatum atque imperfectum habent , tanquam animo adhuc infantibus , ſimplior in diuinis ſcripturis lectione traditur. His εἰσαγομένοις opponit ibidem τοὺς τὴν ἔξιν προβεβηκότας , καὶ πολὺς τὸ Φρέγυμα , eos , qui in habitu illo aliquo uſque progressi , & intellectu ſensunt. Sed de his alibi plura.

β Altera , juxta veteres , ratiō eſt , Mosen propter ea creationis Angelorum non ineminiſſe expreſſe , ut omnem hac ratione idololatriæ occaſionem præcideret. Hanc rationem affert Chrysſtomus , Homil. 1. in Genesim , t. 1. pag. 3. Ἐπειδὴν Iudeiſis διελέγετο , τοῖς περὶ τὰ παρόντα ἐπτομένοις ,

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. V. 91

μένοις, καὶ ὅδεν νοητὸν Φαντασθῆναι δυναμένοις, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τέως αὐτοὺς ἀνάγει πρὸς τὸν τῶν ὄλων δημιουργὸν, ἵνα ἐκ τῶν δημιουργικῶν τὸν τεχνίτην τοῦ παυτὸς καταμαθέντες, προσκυνήσωσι τὸν κατεργατάρχενον, καὶ μὴ ἐπιπείνωσι τοῖς κτίσμασι. Εἰ γὰρ καὶ τούτου γινομένου ἐν ἐπαίγαντο τὰ ιτίματα θεοποιεῖντες, καὶ περὶ τὰ ἀτιμάτα τῶν ἀλόγων τὸ σέβας ἀποδεικνύμενοι, ποῦ ἡνὶ ἀν μανίας ἔξακελαν, εἰ μὴ τοσαύτη τῇ συγκαταβάσει ἐχρήσατο; *Quoniam cum Iudeis loquebatur, qui præsentium amore tenebantur, neque quidquam, quod sub sensum cedit, animo suo fingere poterant, ab iis, quæ sensu comprehenduntur, eos adhuc ad totius universi creatorem dedit, ut ex rebus creatis Creatorem omnium edocti, adorent eum, qui hæc fecit, neque creaturis adbærent.* Si enim, hoc etiam factio, non cessabant ex creaturis deos facere, abjectissimisque brutis honorem tribuere divinum, quo, quæso, vesaniae non fuissent prolapsi, si se ad eorum non tantopere demi. *Esset captum?* Quid συγκατάβασις & συγκαταβάσις significant, cap. 5. Observationum nostrarum sufficenter expositum. Theodoretus, quest. 2. in Genesim interrogat: *Cur Moses non meminit creationis Angelorum?* & responderet: Οὐδὲν ζερρὸν εἶχον, ὅδε βέβαιον εἰ νομοθετέμενοι αὐτίκα γεννυ μετὰ τὰ τολλὰ καὶ ἡ Φρασαθαύματα, τὴν εἰνων τοῦ μέσχου θεὸν ἀνηγόρευσαν. οἱ δὲ τὰ τῶν ιτημάτων ἰνδάλματα ὥρδιας εὗτας θεοποιήσαντες, τί ἡνὶ ἀν ἔδρασαν, εἰ τῶν ἀοράτων Φύσεων τὴν γνῶσιν ἐδέξαντο; *Qui lege regebantur, nihil solidi nihilque firmi habebant.* Μox enim post multa & ineffabilia miracula, imaginem vituli Deum proclamarunt. *Quod si tam facile sibi deos fixerunt ē jumentorum simulacris, quid non patraturi fuissent, siquidem invisibilis naturæ notitiam fuissent affecuti?* Apud Athanasium, quest. 4. ad Antiochum, t. 3. pag. 333. Γινέσκων δὲ θεὸς τὸ Φιλεῖδηλον καὶ πολύθεον τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τῶν Ιουδαίων, τούτου χάρην ἀπέκρυψεν ἐν τῇ Γενέσει τὸν περὶ τῶν ἀγγέλων λόγον, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὺς θεοποιήσασιν ὡς θεές. *Quoniam Deus novit, homines, præcipue autem Iudeos, ad idolorum cultum proclives esse, deorumque multitudinem credere, propterea occultavit in Genesi sermonem de Angelis, ne illos quoque, tanquam deos, colerent.*

De tempore autem creationis Angelorum, non est eadem veterum sententia.

a. Alii statuunt, Angelos ante mundum esse creatos. Gregorius Nazianzenus Orat. 38. pag. 617. ait, prius creatas fuisse τὰς ἀγγελιὰς δυνάμεις καὶ σύρανίς, angelicas & cœlestes virtutes, postea vero δεύτερον οὐσίου ὑλικὸν καὶ ὄργανον, alterum mundum, materiā constantem & aspectabilem. Et Carmine Jambico 15. pag. 198. Φύσις δ' ἄϋλος, ἄγγελος, πράτη κτίσις. Natura autem materiæ expers, Angelus, prima creatura est. Damascenus lib. 2. Orthod. fidei, cap. 3. pag. 71. testatur, sc̄ Gregorio Nazianzeno

92 EXPOSITIONIS SYMBOLI

in his σύμψηφεν esse, additque rationem, "Ἐτρέπε γὰρ, τρῶτον τὸν νοερὸν γέτινον ιτισθῆναι, καὶ οὐτω τὸν αἰσθητὸν. Oportebat enim, primum substantiam intellectualem creari, atque sic sensibilem. Paracletice, pag. 57. Deum ita alloquitur: Ἀύλους καὶ νοερὸς τοὺς ἀγγέλους προύτεσησας τῶν δραμένων ἀπάντων. *Immaterialis & intellectualis Angelos ante omnes res visibiles produxisti.* Basilus Homil. I. in Hexaëm. pag. 7. Ἡν τις πρεσβυτέρα τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατάζεται, ταῖς ὑπερκοσμίοις δυνάμεσι πρέπουσα, ἡ ὑπέρχρονος, ἡ αἰωνία, ἡ ἀΐδιος. Δημιουργήματα δὲ ἐν αὐτῇ δ τῶν ὅλων ιτισῆς καὶ δημιουργὸς ἀτετέλεσε, Φῶς νοητὸν πρέπον τῇ μηκαριότητι τῶν Φιλούντων τὸν Κύριον, τὰς λογικὰς καὶ ἀράτους Φύσεις, καὶ πᾶσαν τὴν τῶν νοητῶν διακόσμησα, ὅσα τὴν ὑμετέραν διάνοιαν ὑπερβαίνει. Erat status quidam mundi creatione superior, abstractis illis à concretione materiæ potentiis Mundo præstantioribus pro decoro accommodatus, temporis etiam conditione anterior, æternus nimirum ac perpes. Creaturas autem in ipso creator omnium atque opifex perfecit lucem spiritualem, eorum beatitudini accommodam, qui Dominum amant, naturas ratione præditas & invisibles, omnesque beatarum mentium ordines, quotquot mentem nostram superrant. Cæsarius, quæst. 61. pag. 142. de Diabolo sic scribit: Τπάρχων ἀρχάγγελος, τῶν ὑπερκοσμίων καταρργεῖς, ὑπῆρχε τῇ πράξει ἐχθρὸς, μήτω γενομένου τοῦ δρατοῦ τούτων ιόσμα, μηδὲ ὑπάρχοντος τοῦ παρ' αὐτοῦ ὑπαχθέντος ἀνθρώπου. Cùm existeret archangelus, è cœlo dejectus, ipso facto hostis fuit, cùm aspectabilis hic mundus nondum esset creatus, neque existeret ab ipso seductus homo. Ex Latinis quoque Patribus eandem secuti sunt opinionem Hilarius lib. 12. de Trinitate, & lib. contra Auxentium Arianum: Hieronymus in epist. ad Titum cap. 1. Ambrosius lib. I. in Hexaëm. cap. 5. & Præfat. in Psalmos. Qui verò ita senserunt, id fecerunt, adducti loco, qui legitur Jobi 38: 7. & quem LXX. Interpretes ita reddiderunt: "Οτε ἐγένετο ἄσρα, ἥνεσάν με πάντες ἄγγελοι μου. Patet hoc ex Chrysostomo, apud quem lib. πρὸς τοὺς σκανδαλισθέντας, cap. 7. postquam docuisset, omnia propter hominem esse creatas, sequentia legas: Οὐδὲ γὰρ ἄγγελοι ταύτις (τῆς ιτίσεως) ἔδεουτο. Πῶς γὰρ οἱ καὶ πρὶν γενέσθαι αὐτὸν, ὄντες; "Οτι γὰρ ἐκεῖνοι πολλῷ ταύτις πρεσβύτεροι, ἀκετί Φησιν θεός, τῷ Ιὼβ διαλεγόμενος;" "Οτε ἐγένετο ἄσρα, ἥνεσάν με πάντες ἄγγελοι μου. Neque enim Angeli illa (creatura) indigebant: quomodo enim indiguerint, qui, priusquam illa existeret, erant? Illos autem ista multò antiquiores esse, audi quid Deus dicat, cum Jobo loquens: Quando facta sunt sidera, omnes me Angeli mei laudaverunt. Olympiodorus Catena in Jobum, pag. 542. ad hunc ipsum locum ita scribit: Ἀπὸ τούτων δῆλον, ὅτι πρῶτοι οἱ ἄγγελοι τοῦ ιόσμου γεγένηνται. Hinc patet,

Ange-

Angelos mundo priores fuisse. Id autem ex isto loco minimè excupi posse, docet Theodoretus quæst. 4. in Genesin, ubi ad objectionem: *Angeli fuerunt ante cælum & terram, alioqui Deus ab ipsis laudari non potuisset,* ita respondet: Οὐ δεῖται τῶν ὑμνούντων δὲ επικρήτης θεός ἀγενδεῖ γὰρ ἔχει τὴν Φύσιν, διὸ ἀγαθότητα δὲ μόνη καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις, καὶ τάση τῇ ιτίσει τὸ εἶναι δεδώρηται. Πάκιν δὲ καὶ λειτουργίαν εἶχον πρὸ τῆς ιτίσεως ὄντες, οὐδενὸς δυτὸς τοῦ τῆς ὥφελείας τούτων προσδεομένου; Οτι γὰρ εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων ιδεμογύαν ὑπευργοῦσι τῷ τῶν ὅλων θεῷ, μάρτυς δὲ θεοῖς ἀπόζολος, βοῶν, οὐχὶ τάντες εἰσὶ λειτουργικὰ κυνέματα, οἱ. *Non indiget Dominus Deus laudatoribus, qui ppe qui naturā nullius indiget: sed sola bonitate duxit, Angelis, Arckangeli, & universæ creaturæ largitus est, ut essent.* At verò, quoniam ministerio fungebantur *Angeli*, qui creationem præcedebant, cum nullus esset, qui eorum indigeret operā? Quid enim ad ministerium hominum Deo universorum inserviant, testis est divinus *Apostolus*, clamans: *Nonne omnes sunt spiritus ministratorii, &c.* Mox subjicit, *Eos*, qui *Angelos cœli & terræ creationem præcedere statuant, maximè abuti adducto Jobi loco*, & respondet, Καὶ οὐ ευνοῦσιν ἡς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ σὺν τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ σελήνῃ τὰ ἄστρα παρήγαγεν δὲ τῶν ὅλων θεός. Et non animadvertisunt, die quarto una cum sole & luna universorum Deum astra produxisse. Tandem verò fatetur, dummodo credamus & confiteamur, ἡς πάντα τὰ ὄντα, τὴν τῆς ἀγίας τριάδος, ιτισήν ἔχει τὴν Φύσιν, omnia quaecunque existant, excepta Sancta Trinitate, natum habere creatam, τῷ τῆς εὐσεβείας οὐ λυτράνεσθαι λόγῳ, τὸ πρὸ ψραντὸν καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγει τῶν ἀγγέλων τοὺς δῆμους, *Si quis Angelorum turbas ante cœlum & terram conditas esse dixerit, id pietatis verbum minimè offendere.* De loco Jobi consuli possunt Commentatores. Id monuisse sufficiat, hanc opinionem è Schola Platonis fuisse haustam, qui asserebat, τὰ νοητὰ τῶν αἰσθητῶν εἶναι πρεσβύτερα.

b. Alii docent, Angelos cum aspectabili hoc mundo fuisse creatos. Ubi tamen rursus divortia sunt sententiarum.

a. Alii enim volunt, Angelos creatos esse cum ipso cœlo ac terra, ac proinde primo die, in quorum sententiam etiam nos concedimus. Hanc assertionem tuetur Epiphanius hæresi 65. pag. 264. Στερεώματος γῆς καὶ σύρραντος, καὶ ἀρχαγγέλων ἄμα σὺν τούτοις γεγονότων. εἰ μὴ γὰρ ἄμα σύρραντος καὶ γῆ, ἀγγελοὶ ἐντισθησαν, ἐκ ἀντιλεγετοῦ τῷ Ιὼβ, ὅτι, ὅτε ἐγενήθησαν ἄστρα, ἔγενεν με τάντες ἀγγελοί μου Φωνῆ. Firmamentum cœli & terræ, & Archangeli simul cum his facti sunt: si enim non simul cum cœlo & terra Angeli etiam creati fuissent, non dixisset Deus ad Jobum, cum facta fuissent astra, omnes me

94 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Angeli mei voce ludarunt. Idem, lib. de Mensuris & ponderibus, pag. 541. Τῇ πράτῃ ἡμέρᾳ ἐποίησε τοὺς ἀνωτέρους εὐρωνούς, — τὰ πνεύματα τὰ λειτουργοῦντα ἐνώπιον ἀυτοῦ. Primo die creavit superiores cœlos, — spiritus ministrantes coram ipso. Theodoretus, quæst. 4. in Genesin: Ἐκδεῖς τοὺς ἄγγελους σὺν οὐρανῷ δημιουργηθῆναι καὶ γῆν ἵνα καὶ τὸ Φῶς ὅραντες ἐξ οὐδενὸς ὑποκειμένου δημιουργούμενον, καὶ τὸ ζερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὄδατος συμπηγνύμενον, — γνῶσι διὰ ὃν ὄρῶσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ κτιζόντες ἔχουσι τὴν Φύσιν, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι δεξάμενοι. Verisimile est, Angelos unā cum cœlo & terra creatos esse, ut lucem de nihilo factam contuentes, & firmamentum in medio aquæ compactum, — se ipsis pariter ex iis, quæ cernebant, intelligerent creatam habere naturam, & à Deo ut essent accepisse.

B. Alii verò de die, quo Angeli fuerint creati, partim ἐπέχοντι, partim dubitanter loquuntur. Autor Quæstionum ad Antiochum, apud Athanasium, t. 2. pag. 333. quæst. 3. Οὔτε πόθεν, οὕτε πῶς γεγναστοι ἄγγελοι, δυνατὸν Φύσις ἀιθρωτικὴ ἐιπεῖν εἰ μὴ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι λόγῳ θεεῖ γεγόνατι. τὸ δὲ πότε, οἱ μέν Φύσι τῇ πράτῃ ἡμέρᾳ, οἱ δὲ πρὸ τῆς πράτης ἡμέρας. Neque unde, neque quomodo creati sint Angeloi, natura humana explicare potest: id solum dicere potest, eos, cum antea non essent, creatos suisse per Dei Verbum. Ad tempus verò quod attinet, alii quidem dicunt primo die, alii verò ante primum dicunt, sc. Angelos esse creatos. Stephanus Gobarus in Biblioth. Photii, Cod. 232. pag. 896. utramque proponit sententiam, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως καὶ ἀγγέλους δὲ θεος ἐκτίτει καὶ ὅτι ψήφιστος, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ τῆς καταστογενείας ἡμέρᾳ. Ante mundi creationem Deus Angelos creavit. Et non sic, sed primo creationis die, juxta alios nimirum. Atque ex his jam patet, satis temere Jacobum Pamelium ad cap. 1. Novatiani de Trinitate, pag. 1055. asserere, Non modò Novatiani hanc suisse sententiam, sed etiam B. Hieronymi in cap. 1. epist. ad Titum, tum Græcorum omnium, quod Angeloi prius, id est, ante omnem creaturam instituti fuerint, id est, creati.

4. Proprietates Angelorum sequuntur, quales sunt,

a. Quod sint ἀτόματοι, incorporei. Hinc Ignatius in epist. ad Trall. Angelos vocat ἀσωμάτους Φύσεις, naturas incorporeras: Eusebius, Demonstrat. lib. 4. pag. 105. ἀσωμάτους καὶ νοερὰς Φύσεις, incorporeras & intellectuales naturas: Chrysostomus Homil. 17. t. 6. νοερὰς καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις, intellectualis & incorporeas potestates: & Homil. 107. t. 5. ἀσωμάτους ἀγγέλους, incorporeos Angelos: in Psal. 45. ἀσωμάτους ἐννοιας, incorporeras mentes: Theodoretus in cap. 8. Cantici ἀύλους τάξεις, ordines à materia liberos.

Vidc

Vide plura in sequentibus. Nec huic incorporeæ Angelorum naturæ repugnat,

a. Quòd ipsis in S. Scriptura tribuuntur membra humana: id enim sit metaphoricè tantum. Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 6. pag. 643. Οὐχ ἡς ἡμῖν τὰ ἄτα, οὔτες ἐνείνοις ἡ γλῶττα· οὐδὲ ἀν ὄργανά τις δέη Φωνῆς ἀγγέλοις, χεῖλη λέγω, καὶ τὰ τούτοις παρηγείμενα, καὶ Φάρυγγα, καὶ ἀρτυρίαν, καὶ στλάγχνα, καὶ πνεῦμα, καὶ πλησσόμενου ἀέρα πολλοῦ γε δεῖ. Non, ut nobis sunt aures, ita illis (Angelis) est lingua; neque instrumenta vocis quis assignaverit Angelis, labra, inquam, Εἰς quæ propter ea sīta sunt, Εἰς guttur, Εἰς arteriam, Εἰς viscera, Εἰς spiritum, Εἰς aërem, qui pulsatur. Minime verò. Non est contrarius Apostolus 1. Corinth. 13: 1. Ibi enim per linguam Angelorum non intelligitur σαρκὸς ὄργανον, carnis instrumentum; sed voluit Apostolus τὴν πρὸς ἄλλους αὐτῶν δικίαιαν τῷ γνωρίμῳ παρ' ἡμῖν τρόπῳ ανίστασθαι, inter illos colloquium, modo nobis noto, significare, ut explicat Chrysostomus, Homil. 32. in 1. ad Corinth. pag. 452. Angelorum lingua est ἡ νοερὰ πρὸς τὸ ἄλλοις διαδίδονται τὰ θεῖα νοήματα δύναμις, intellectualis vis, quā sibi mutuo divinarum rerum intellectum, ac divinas cogitationes imperiunt, ut Theophylactus ad Pauli locum notat, pag. 273. Ἀγγέλων γλώττας εἴκοσιθτὰς λέγει, ἀλλὰ νοητὰς τινας, δι' ᾧ καὶ τῶν ὅλων ὑμεῖς θεὸν, καὶ ἄλλοις προσδιαλέγονται. Angelorum linguas dicit, non quæ sensu, sed quæ intelligentiā percipiuntur, per quas Εἰς universorum Deum laudant, Εἰς interfēse colloquuntur. Eodem modo Theodoretus ad eundem locum, t. 3. pag. 185. Consulatur etiam Occumenius ad locum Apostoli, pag. 464. & Damascenus Orthod. fidei lib. 2. cap. 3. pag. 69.

b. Quòd Angeli saepius sub forma corporea apparuerunt, quia corpora ista Angelis non fuerunt essentialia, sed accidentalia tantum. Apud Athanasium, quæst. 29. ad Antiochum, t. 2. pag. 342. Τί δέν; οὐδὲ οἱ ἀγγελοι κατ' ὑσίαν Φαίνονται ἐπὶ τῆς γῆς τοῖς ἀνθρώποις; οὐδεμῶς δὲ τε γὰρ δύναται Φερτὸς δὲ Θεολογὸς θεωρῆσαι ὑσίαν ἀΦερτον. Quid igitur? anno Angeli secundum essentiam apparent hominibus in terra? Nequaquam: neque enim potest corruptioni obnoxius oculus essentiam videre à corruptione immunem. Ad numerum & voluntatem Dei varias adumbrant personas, velut in scena quadam. Theodoretus in cap. 1. Ezechielis, pag. 309. dicit, Prophetas non vidisse αὐτὰς τῶν ἀσράτων τὰς Φύσεις, ἀλλ᾽ εἰκασμάτα των, καὶ εἰκυπέματα εἰς χρείων ἐκάπην ὑπὸ τοῦ μεγαλοδάρου δεικνύμενα, eorum, qui cerni nequeunt, ipsas naturas, sed similitudines quasdam, Εἰς formas, ab eo, qui magna largitur, ad unumquemque usum ostensas. Idem, in cap. 1. Zachariæ, pag. 886.

96 EXPOSITIONIS SYMBOLI

886. ὅρηνται αὐτῶν οὐχ αἱ Φύσεις ἀτόματοι γὰρ αὗται. ἀλλὰ οὐτὰ χρείαν ἔκαστην
 ἐλπίζει τούτων τὴν θεωρίαν οἱ τῶν ἀτάντων δεσπότης. — οὐ τολύμορφοι,
 ἀλλ' ἀτόματοι αἱ νοηταὶ Φύσεις, πρὸς δὲ τὸ χρήσιμον οἱ τούτων δεσπότης σχηματίζει
 τὰς θεωρίας. *Videntur earum (invisibilium virtutum) non naturae, illæ e-*
nim incorporeæ sunt: sed prout in singulis est opus, illarum speciem conformat,
qui εἰς illarum ac rerum omnium Dominus est. — Non multiformes, sed in-
corporeæ sunt spirituales naturae, atque ut opus est, naturae Dominus illarum
format visiones. Et Damascenus Orthod. fidei lib. 2. cap. 3. pag. 70. Με-
 τασχηματίζονται οἱ ἄγγελοι, πρὸς ὅπερ ἀν οἱ δεσπότης κελεύσοι θεός οἱ οὖτω τοῖς
 ἀνθράκοις ἐπιφαίνονται, οὐτὶ τὰ θεῖα αὐτοῖς ἀποκλύπτουσι μυστήρια. *Transfigu-*
rantur Angeli, quomodo cunque dominator jussit Deus: atque sic hominibus
apparent, εἰς divina ipsis revelant mysteria. De his talibus Angelorum ap-
 paritionibus duo maximè observanda sunt. *Alterum est, corpora, in*
 quibus apparuerunt Angeli, non fuisse inania φαντάσματα, seu, eos non
 apparuisse in phantasmate putativæ carnis, sed tantam, ut ait Tertullia-
 nus, corporis gestasse veritatem, ut εἰς pedes eorum laverit Abraham, εἰς eo-
 rum manibus ereptus sit Sodomitis Lotb. Corpora, quod alterum hoc loco
 observandum, in quibus apparuerunt Angeli, non sua, sed peregrina,
 non naturaliter ipsis unita: quia iis non egent Angeli, ut animæ huma-
 næ, perfectionis suæ caussa: sed libera voluntate, συγκαταβατικῶς assumta
 fuisse, ut cum hominibus οἰκουμενικῶς conversarentur. Quomodo iidem
 edisse dicantur, & quis eorum sit cibus, paucis considerare, non erit ab
 instituto nostro alienum. Justinus Martyr in Dialogo cum Tryphone,
 pag. 71. vult Angelos cibo uti, diverso tamen à cibo nostro, Εἰς ver-
 ba ad objectionem Tryphonis, *Angelos Abrahamo viros edisse, hæc sunt:*
 Καὶ γὰρ ἀπεκρινάμην, ὅτι μὲν βεβρώκασι, γέγραπται εἰ δὲ τοὺς τρεῖς ἀκόστιμεν λε-
 λέχθαι βεβρωκέναι, οὐ μὴ τοὺς δύο μόνους, ἀτίνες ἄγγελοι τῷ δυντὶ ἡσαν, οὐ δὲ
 τοῖς οὐρανοῖς, δῆλον ἔστιν ἡμῖν, τρεφόμενοι, καὶ μὴ δμοίαν τροφὴν, ἡπερ οἱ ἀνθρα-
 ποι χρώμεθα, τρέφονται. *Ego vero respondi, scriptum quidem est, eos edisse:*
 si vero tres audiremus dictos edisse, nec duos duntaxat, qui revera Angeli e-
 rant, εἰς in cœlis, manifestum nobis est, eos edisse, quamvis non talem ci-
 bum, quali nos homines utimur. Hanc sententiam suam inde probat, quia
 Manna vocetur ἄρτος ἄγγελων, Psal. 78: 25. Ubi tamen observandum,
 Psalmum hunc Manna non vocare panem Angelorum, sed panem herorum,
 fortium, vel potentium: quod non ita accipiendum, quasi Angeli tali pa-
 ne, aut alio cibo vescantur; sed quod, ut Chaldæus Paraphrastes expo-
 nere videtur, Man fuerit demissum ex loco habitationis Angelorum;
 vel,

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. V. 97

vel, quod ipsi cœlites Angeli, voluntatis divinæ ministri, hunc panem suppeditarint. Ita exponit doctissimus S. Scripturæ interpres, Theodoreetus, ad hunc locum, pag. 707. Ἀρτον ἀγγέλων καλεῖ, ὡς δι' ἀγγέλων χορηγηθέντα ἄγγελοι γὰρ, ὡς ὑπὸ τῆς θείας γραφῆς ἐδιδάχθυμεν, τοῖς θείοις νεύμασιν ὑπευργοῦσι. Panem Angelorum vocat, veluti per Angelos subministratum: Angeli enim, ut ex divinis scripturis accepimus, divinis nutibus subserviunt. Idem, quæst. 29. in Exodus, pag. 93. Vocatur panis Angelorum, ὡς ἀγγέλων τῇ τούτου δωρεᾷ διακενομήστων ἡ γὰρ ἀσώματος Φύσις οὐ δεῖται τροφῆς. Οὗτως ἄρτος οὐρανοῦ προσηγορεύθη, ἐπειδὴν ἀναθεν κατηγέχθη, όν εξ αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐν τοῦ ἀέρος. Οὗτῳ καὶ πετεινὰ οὐρανοῦ προσηγόρευται τὰ τὸν ἀέρα διαπερῶντα, propter ea quod ministerio Angelorum datus est: nam incorporea natura cibo non indiget. Sic etiam appellatur panis cœli, quia superne veniebat, non ex ipso cœlo, sed ex acre. Ita & volucres cœli dicti sunt, quia per aërem volant. Suidas: Μάννα ἡ ἀναθεν χορηγούμενη τροφή. Καὶ Δαυὶδ: Ἀρτον ἀγγέλων ἐΦργεν ἀνθρώποις τοιτέσι τοῦτο, ὃ καὶ ἄρτος ἀγγέλων λέγεται, ὡς ὑπὸ ἀγγέλων χορηγούμενος. Manna: cibus superne suppeditatus. Et David: Panem Angelorum comedit homo. Hoc est id, quod εἰς panis Angelorum vocatur, ut ab Angelis suppeditatus. Vocatur ἄρτος οὐρανοῦ Psal. 78:24. Exodi 16:4. ἄρτος ἐν τοῦ οὐρανοῦ. Vide etiam Nchemiæ 9:15. Ps. 105:40. Joh. 6:31. Theodoreetus in Psal. 78. Ἀρτον οὐρανοῦ, ὡς ἀναθεν ἐνεχθέντα καλεῖ καὶ τοὺς ἀεροπόρους γὰρ ὅρνιθας, πετεινὰ οὐρανοῦ ἡ θεία προσηγορεύει γραφή. Panem cœli, tantum superne delatum vocat. Nam εἰς aves, quae per aërem meant, volucres cœli sacra scriptura nuncupat. Et in Psal. 105. pag. 823. Καὶ δεκτεῖτιν ἄρτων, ἀναθεν ἐχορήγητε τούτων, διὰ τῶν νεφελῶν ύπο υετῶν, ἀλλ' αὐτὴν διητάμενος τὴν τροφήν. Εἰ illis, qui panibus indigebant, suppeditavit eos, per nubes non pluviam, sed ipsum largitus alimoniam. Sed redeamus ad Angelos, qui Abrahamo apparuerant. De iis recte Athanasius t. 2. pag. 320. Ωσπερ ἀνδρες φανέντες οἱ ἄγγελοι, εἰς ἥταν ἀνδρες τῇ Φύσει εὗταις οὐδὲ ἐσβίειν νομιζέντες ἡσθιον Φύσει τὸν Φιλέξενον δὲ τρόπον τοῦ Ἀβραὰμ ἔτιμαν τῷ σχήματι τῆς μετουσίας, ζηλωτὴν αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν ἀποφαίνοντες. Quemadmodum Angeli, qui in forma virorum apparuerunt, non erant viri naturā: ita, etiam si edere visi sint, non tamen ederunt naturā: hospitalitatem verò Abrahāmi honorabant externā consortii specie, hac ratione ostendentes εἰς declarantes, ejus virtutem emulazione dignam esse. Et Theodoreetus quæst. 69. pag. 53. Εἰ τὸν νοῦν ἀναπτύσσωμεν, ὡς ἀφθησαν ἐΦαγον. Ωσπερ γὰρ ἀσώματον ἔχοντες Φύτιν, καὶ αὐτοὶ, καὶ δ τούτων δεσπότης, σώματα ἔχειν ἐδοξαν, οὗταις γὰρ ἐφράθησαν. Βταις ἐσθίοντες ἀφθησαν, οὐ σόματι καὶ γαστὶ τὴν τροφήν προ-

93 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ενεγκόντες οὐτε γὰρ εἶχον σώματα· ἀναλύσαντες δὲ αὐτὴν ἦσαν οὐδέληπται. Si mentem horum verborum excutiamus, quemadmodum apparuerunt, ita etiam comederunt. Quemadmodum enim illi, cùm incorpoream habeant naturam, tamen & ipsi & eorum Dominus visi sunt habere corpora, ita enim apparuerunt: sic visi sunt edere, non cibum inferentes in os & ventrem, neque enim corpora habebant; sed consumentes cibum prout voluerunt. Inter hos vero Angelos, qui Abrahamo apparuerunt, erat etiam ipse Dei Filius, qui saepe in præludium incarnationis sub veteri Testamento apparuit. Ita, in loco modo adducto, dicit Theodoretus, non tantum Angelos apparuisse, sed etiam eorum Dominum. Synesius in epistolis: Ἡ Φιλοξενία τὸν Ἀβραὰμ θεῷ πετοίητεν ἐξιάτορα. Hospitalitas Abrahamum Dei concivit fecit. Clarius adhuc Chrysostomus, quando Homil. 10. t. 5. pag. 43. Abrahamum his compellat verbis: Ὡφθῇ σοὶ χριστός, ὁ Θευμάτις, ὃς ἀγγέλων δορυφορεύμενος δύο, καὶ γέγονας διὰ Φιλοξενίας καὶ θεῷ καὶ ἀγγέλοις διδοκήνος. — Ὡφθῇ σοὶ χριστός ἐν ἀνθρώπῳ σχήματι, τῆς θείας αὐτοῦ καὶ σωτηρίας ἐπιδυμίας παραφαινων σοὶ τὰ μυστήρια. Apparuit tibi Christus, οὐ admirabilis vir, à duabus Angelis stipatus, & per hospitalitatem factus es Dei & Angelorum contubernialis. — Apparuit tibi Christus in forma humana, divini & salutaris adventus sui exhibens tibi mysteria. Consentit Sozomenus lib. 2. cap. 4. pag. 22. de hac ipsa apparitione sic scribens: Τότε ἐπεφάνη τῷ εὐσεβεῖ ἀνδρὶ, χρόνοις ὕζερον ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ ἀνθρωπείου γένους διὰ τῆς παρθένου Φανερᾶς αὐτὸν ἐπιδεῖξε. Tunc apparuit Filius Uei pio illi viro, nempc Abrahamo, qui longo tempore post ad salutem generis humani per Virginem seipsum manifeste ostendit. Sic Athanasius Orat. 4. contra Arianos, t. 1. pag. 464. & 465. pluribus probat, Genes. 48:16. per Angelum non intelligi Angelum creatum, sed ipsum Dei Filium. Verba ejus inter alia sunt: Οὐ τῶν οὐτοθέντων, καὶ τὴν Φύσιν ἀγγέλων δύτων, ἔνεκα, συνῆτται τῷ οὐτίσται αὐτοὺς θεῷ δυδὲ ἀφεῖς τὸν τρέφοντα αὐτὸν θεὸν παρ' ἀγγέλου τὴν εὐλογίαν ὑπει τοῖς ἐγγόνεις ἀλλ' εἰρηκώς, Οὐ δύομενός με ἐν τάντων τῶν καπῶν, ἐδείξε μὴ τῶν οὐτοθέντων τινὰ ἀγγέλων, ἀλλὰ τὸν Λόγον εἶναι τοῦ θεός, ὃν τῷ πατρὶ συνάπτων ἡγετο· δι' αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ θεός, φύεται ὁ θεός. Non ex creatis, & naturā Angelis existentibus, unum cum Deo, eorum creatore, coniunxit Jacobus Patriarcha: neque relicto Deo, nutritore suo, ab Angelo benedictionem petiit nepotibus: sed, cùm dixisset; Qui me ex omnibus malis eripuit, ostendit, non ex creatis Angelum aliquem, sed Dei Verbum esse, quod, cum Patre conjungens, precatus est: per quod etiam, quos vult, Deus eripit. Eadem est sententia Cyrilli Alexandr. lib. 6. Glaph. in Genesin, pag. 210. & in Thesauro, Assert. 12. p. 116. Sic

Sic Exodi 3. Angelus dicitur Moysi in rubo apparuisse, deinde verò Deus cum illo locutus esse. Ad quem locum Theodoreus, quæst. 5. in Exodum, pag. 78, 79. Ὁλον τὸ χωρίον δείκνυσι θεὸν ὅντα τὸν δΦθέντα· κέκληκε δὲ αὐτὸν καὶ ἄγγελον, ἵνα γνῶμεν, ὃς δὲ δΦθεὶς εὑνέξιν ὁ θεὸς καὶ Πατήρ τίνος γὰρ ἄγγελος ὁ Πατήρ; ἀλλ’ ὁ μονογενὴς Τίτος, δμεγάλνης βουλῆς ἄγγελος. Universus ille locus demonstrat, Deum esse, qui apparuit. Vocavit autem illum Angelum, ut cognoscamus, eum, qui visus est, non esse Deum Patrem: cuius enim Angelus Pater? sed unigenitam Filium, magni consilii Angelum. His gemina habet idem quæst. 89. in Genesim, pag. 64. Cur autem Filius Dei vocatur Angelus, Gregorius Nyssenus Orat. 11. contra Eunomium, t. 2. pag. 699. hanc reddit rationem: "Ωστερ ὁ ἡμέτερος λόγος τῶν τεῦ νῦ κινημάτων μηνύτης τε καὶ ἄγγελος γίνεται οὗτος Φαμὲν καὶ τὸν ἀληθινὸν λόγον, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα διαγγέλλοντα τοῦ ίδια Πατρὸς τὴν βουλὴν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ἄγγελίας ἐπονομαζόμενον, ἄγγελον λέγεσθαι. Quemadmodum nosīr sermo mentis motuum index est Ἐ inter nuncius: sic etiam dicimus, verum Verbum, quod in principio proprii Patris consilium nunciavit, ob nunciandi munus, quo fungitur, Angelum dici. Et Chrysostomus Catenā in cap. 17. Johannis, pag. 409. Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος λέγεται ὁ Τίτος τοῦ θεοῦ, τῶν τε ἄλλων ἔνεκεν ἢν ἐδίδαξε, καὶ τροιχούμενας, ὅτι τὸν Πατέρα εἰς ἀνθρώπους κατήγγελε. Magni Consilii Angelus dicitur Filius Dei, cùm aliorum, quæ docuit gratiā, tum præcipue, quòd Patrem hominibus annuciavit.

Quanquam autem maxima veterum pars in eo amicè & constanter conspirat, quòd Angeli à molc corporea sint liberi; reperti tamen etiam sunt, qui in contrariam delapsi sententiam, vel disertè Angelis quædam assignarunt corpora, vel dubiè de re tota sunt locuti. Theognostus Alexandrinus in Bibliotheca Photii, Cod. 106. pag. 280. Angelis tribuit corpora, sed σώματα λεπτὰ, corpora tenuia. Eadem fuit sententia Macarii Egyptii, ut patet ex sequentibus Homil. 4. pag. 47. verbis: "Εκαῖσον κατὰ τὴν ἱδίαν Φύσιν σῶμά ἔσιν ὁ ἄγγελος, ἡ Ψυχὴ, ὁ δαιμων. ὅτι καν λεπτὰ ὥστι ὅμοις ἐν ὑποσάτει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς Φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτὰ, ὥστερ ἐν ὑποσάτει τοῦτο τὸ σῶμα παχύ ἔσιν. Unum quodque secundum propriam naturam corpus est, Angelus, anima, dæmon: quoniam, licet tenuia sint, tamen substantiā, charactere & imagine, secundum subtilitatem naturæ suæ corpora sunt subtilia, quemadmodum hoc corpus substantiæ suæ respectu crassum est. Gregorius Nazianzenus autem, Orat. 34. pag. 560. dubius & anxius animi pendet. Angelum vocat νοητὴν Φύσιν, naturam, quæ non nisi ratione & intelligentiā percipiatur; & addit,

τλήν ἡμῖν γε ἀσώματος ἔξω, οὐδὲ τι ἐγγύτατα, sed sit sicut nobis ille incorporus, aut quād proximè ad hoc accedit. Oratione tamen eadem, pag. 541. disputat contra eos, qui Angelis corpora tribuunt, & rogat, Πόθεν, οὐτι ἄγγελοι σώματα, καὶ τίνα τάῦτα; Unde probabunt, Angelos corporibus constare, Εἰς quibus tandem corporibus? Idem, Orat. 38. pag. 617. Angelos dicit esse εἴτε υερὰ πνεύματα, εἴτε πῦρ οἷον ἄυλοι καὶ ἀσώματον, εἴτε τίνα Φύσιν ἄλλην ἐγγυτάτω τῶν εἰρημένων, sive intelligentes spiritus, sive ignem veluti materiæ expertem & incorporeum, sive aliam quandam naturam, quād proxi-
mè ad dictas accidentem. Origenes etiam lib. 2. περὶ ἀρχῶν, cap. 2. Angelis tribuit corpora. Tertullianus lib. de carne Christi, cap. 6. pag. 556. assignat quidem Angelis corpus, sed sui generis. At Tertulliano omnis natura corpus est, etiam Deus, quem tamen credit esse spiritum. Vide eum adv. Praxeam cap. 7. pag. 846. lib. de Pœnitentia, cap. 3. lib. adv. Hermog. cap. 25. & lib. de Carne Christi cap. 11. Hunc errorem obser-
varunt jam olim Augustinus, Fulgentius, & alii. Augustinus tamen lib. de Haeresibus cap. 86. Tertullianum his excusat verbis: Potuit Deum dicere corpus, quia non est nihil, non est inanitas, non est corporis vel animæ qualitas, sed ubique totus, & per locorum spatio nulla partitus, in sua tam-
en natura atque substantia immutabiliter permanet.

Quod si nunc in hujus erroris originem inquirere lubeat, deprehende-
mus, veteres eō fuissē delapsos ex falsæ cujusdam opinionis præjudicio. Cūm enim cernerent Genes. 6: 2. Filios Dei filias hominum accepisse, per filios Dei intellexerunt Angelos, eosque cum mulieribus consuevisse voluc-
runt, quod; si prorsus cillent ἀσώματοι, fieri non potuisse existimarunt,
atque inde natos gigantes, vel dæmones somniarunt. In hac verò opi-
nione maximè confirmati fuerunt autoritate commentitii libri Enochii,
qui expressè docet, Angelos, corporibus assumitis, cum filiabus hominum coivisse. Vide Josephi Scaligeri Notas ad Chronicon Eusebii Græcum,
pag. 404. ubi ἀποσπασμάτιον habes ex hoc ὑποβολμάτῳ Enochio. Hunc au-
tem errorem plures ex veteribus hauserunt. Unum tantum & alterum
audiamus, reliquos nominemus. Justinus Martyr apol. ad Senatum Ro-
manum, pag. 130. Οἱ δὲ ἄγγελοι παραβάντες τὴν δε τὴν τάξιν, γυναικῶν μῆτεσιν
ἥττήθησαν, καὶ ταῖδες ἐτέκνωσαν, οἱ εἰσιν οἱ λεγόμενοι δαιμones. Angeli verò
hunc transgressi ordinem, nempe in quo à Deo erant creati, mulierum coi-
tu vieti sunt, & filios procrearunt, qui dæmones vocantur. Athenagoras
Legat. pro Christianis, pag. 26. Ἐκεῖνοι μὲν εἰς ἐπιθυμίαν πεσόντες παρθένων,
καὶ ἥττους σαρκὸς εὑρεθέντες. — εἰ μὲν οὖν τῶν περὶ τὰς παρθένους ἔχοντων, σικα-
λού-

λαύρεοι ἐγενήθησαν γίγαντες. Illi quidem amoribus virginum capti, & à carne vici. — Ex amatoribus igitur virginum, qui gigantes vocantur, nati sunt. Eadem opinione imbutus fuit Clemens Alexandr. Pædag. lib. 3. in fine cap. 2. pag. 222. stromat. 5. pag. 550. & stromat. 3. pag. 450. Methodius apud Photium, Cod. 234. pag. 908. in Oratione de Resurrectione: Stephanus Gobarus, apud cundem, Cod. 232. pag. 897. num. 26. Eusebius, præparat. Euangel. lib. 5. cap. 4. pag. 111. Josephus etiam Antiquitat. Jud. lib. 1. cap. 4. Ex Patribus Latinis Tertullianus lib. de Idololatria, cap. 9. num. 47. pag. 241. lib. de Habitu mulieb. cap. 2. num. 17. pag. 257. lib. de cultu fœm. cap. 10. num. 56. pag. 267. lib. de velandis Virginibus, cap. 7. num. 52. pag. 312. lib. 5. adv. Marcionem, cap. 18. num. 291. pag. 801. Lactantius lib. 2. div. Institut. cap. 15. Ambrosius lib. de Noë, cap. 4. Cyprianus de disciplina & habitu virginum: Sulpitius Severus hist. sacræ lib. 1. cap. 2. & alii plures.

Causam erroris dedit, quod vetus editio Græca, quam secuti sunt, post Philonem, legeret *οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ*, & Latina, vel Ambrosio, Augustino, Procopio testibus, *Angeli Dei*, pro eo, quod postea lectum invenitur, *οἱ Τέλοι τοῦ θεοῦ*, & Latinè *Filiī Dei*: quam utramque lectionem suo tempore agnovit Augustinus lib. 15. de Civitate Dei, cap. 23. notat enim, in quibusdam Codicibus LXX. Interpretum Legi, *οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ*, pro, *οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ*. Cyrillus tamen lib. 9. contra Julianum, pag. 296. observat, veriorem scripturam habere, *οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ*. At idem, lib. 2. Glaph. in Genesin, pag. 28. testatur, quædam exemplaria expressè legere: *Ἵδοντες δὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων*. Et lib. 9. adv. Julianum, pag. 296. quosdam, post editam LXX. Interpretum versionem, pro *οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ*, scripsisse asserit, *υἱοὶ τῶν δυνατεύοντων*. Et adv. Anthrop. cap. 17. pag. 385. *Οἱ μὲν υἱοὶ τῶν δυνατεύοντων, οἱ δὲ υἱοὶ τῶν δυνατῶν*.

Plures tamen ex iplis etiam veteribus hanc *τερατάνη* opinionem partim κατ' ἄρσην, partim κατὰ θέσην refutarunt.

a. *Kat' ἄρσην* docuerunt, per *Filios Dei* non posse *Angelos* intelligi. Rationes eorum sunt:

Quia Angeli in Scriptura nusquam vocentur υἱοὶ θεοῦ. Ita argumentatur Chrysostomus Homil. 22. in Genesin, t. 1. pag. 155. Δειξάτωσαν, ποὺ ἄγγελοι υἱοὶ θεοῦ προσηγορεύθησαν. 'Αλλ' εἰς ἀνέχοντας οὐδαμοῦ δεῖξαι ἀνθρώποι μὲν γὰρ ἐκλήθησαν υἱοὶ τοῦ θεοῦ, ἄγγελοι δὲ οὐδαμῶς. Ostendant, (nempe qui volunt, per *filios Dei* intelligendos esse *Angelos*) ubinam Angeli vocati sint filii Dei. Sed non possunt uspiam ostendere: homines enim vocati quidem sunt

sunt filii Dei, *Angeli vero neutquam*. Confidenter satis loquitur Chrysostomus. Verum quidem est apud LXX. Interpretes, quos solos consuerat, Angelos nunquam vocari νεούς θεός, filios Dei: at in contextu originali Jobi 1:6. & 38:7. disertè nominantur οὐτανίνις: quod tamen LXX. Interpretes non reddunt νεούς τῷ θεῷ, sed clarius adhuc, ad omnem ambiguitatem tollendam, ἄγγελοι τοῦ θεοῦ.

Quia Angeli sunt incorporei. Theodoretus quæst. 47. in Genesim, ex verbis Genet. 6: 3. ita argumentatur: "Εδει κύτοὺς συνιδεῖν ἐντεῦθεν, ὡς δύτε σάρκας ἔχει τῶν ἀσωμάτων ἡ Φύσις, οὔτε χρόνῳ βητῷ περιαρισμένην ἔχουσι τὴν ζωήν, ἀθάνατοι γὰρ ἐκτισθησαν. Oportebat eos (qui Angelos intelligunt) inde perspicere, naturam incorporam non habere carnem, neque Angelos vitam habere tempore definitam: immortales enim creasti sunt. Basilius Seleuciensis Orat. 6. pag. 31. Πᾶς ἄστρος Φύσις ἄγγέλων, ἐπιθυμίᾳ τῶν σωμάτων ἥλισκετο; νόμοις γὰρ προφέροις ἐπάξιη Φύσιν δημιουργὸς ἡ Θαλίσσατο, καὶ πέτηγεν ἐν τοῖς ἑαυτῶν μέτροις καὶ ὅροις τὰ κτίσματα. Quomodo carnis expers Angelorum natura corporum amore capiebatur? Creator enim quamlibet naturam convenientibus Legibus municerat, Εἰ creaturas intra terminos Εἰ metam suam stabiliverat. Autor quæstionum ad Antiochum, apud Athanasium, t. 2. pag. 352. Quæst. 57. Τοιούς θεούς, οἱ νεοὶ τοῦ Σῆθος ἐκεὶ ἀσώματος Φύσις δύτε σωμάτων ἔρῃ, οὔτε γυναιξὶ συμπλέκεται. Filii Dei, sunt filii Sethi: natura enim corporis expers neque corpora amat, neque cum mulieribus miscetur.

Quia bac ratione Angeli, non homines fuissent puniendi. Notum autem est, homines in universali eluvione internecione fuisse deletos. Hoc argumento utitur Theodoretus quæst. 47. in Genesim. "Εἰ ἄγγελοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐκεμίγησαν θυγατράσιν, ἱδίκηται οἱ ἀνθρώποι παρὰ τῶν ἄγγέλων βίᾳ γὰρ δηλουντι τὰς τούτων θυγατέρας διέφθειραν. Ἡδίκηται δὲ καὶ παρὰ τοῦ πετοιηστος θεοῦ, ὑπὲρ ἄγγέλων λελαγνευκότων αὐτοὶ κολαζόμενοι. Ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲ αὐτὸν οἵμαι Φάναι τολμῆται τὸν τοῦ Φεύδους Πατέρα. Quod si Angeli filiabus hominum permixti fuissent, homines ab Angelis essent injuriā affecti, quia per vim horum filias corrupissent. Injuriam quoque passi essent à Deo creatore, eò quod pro Angelis, qui libidinosi fuerant, ipsi puniti essent. Verum bac, ut arbitror, ne pater quidem mendacii dicere auderet.

b. Κατὰ θέσιν docuerunt, per filios Dei intelligendos esse Setbi posteros, quia in ipsis familia cultus Dei, à quo posteri Caini desciverant, instauratus & constitutus fuerit. Ita sentit Chrysostomus homil. 22. in Genesim: "Εθος τῇ γραφῇ καὶ τοὺς ἀνθρώπους, νεοὺς θεῷ καλεῖν. Ἐπεὶ οὖν ἀπὸ τοῦ Σῆθος οὗτοι κατηγοροῦνται γένος, τοῦ τὸν ὑπὸ αὐτοῦ τεχθέντα προσαγορεύοντος Ἐνὼς, εἴ εἶναι

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. V. 103

νιού λοιτὸν οἱ ἔξις τικτόμενοι ὑιοὶ θεῶν προσηγορεύθησαν παρὰ τῆς θείας γραφῆς, διὰ τὸ μιμεῖσθαι μέχρις ἐκείνου τῶν προγόνων τὴν ἀρετὴν. Solet scriptura etiam homines filios Dei vocare. Cum igitur illi à Setho descenderint, qui ex se genitum vocabat Enos, ex eo deinceps nati à sacra scriptura filii Dei vocati sunt, quia ad eum usque majorum imitabantur virtutem. Theodoretus quæst. 47. in Genesin: Oi ἐκ τοῦ Σὺν τὸ γένος οἰνάγοντες, πάλαι μὲν, ὡς ἀρετῆς ἐπιμελούμενοι, υἱοὶ θεῶν ἐχριμάτιζον. Qui ex Setho genus duxerunt, olim quidem, ut virtutis studioſi, filii Dei vocabantur. Eandem sententiam idem pluribus exponit in epitome divinorum Decretorum, cap. 7. t. 4. pag. 266. Consentit Photius epist. 172. pag. 216. Basilius Selcuciensis Orat. 6. pag. 33. Oi μὲν οὖν ὑιοὶ θεῶν χριμάτιζον οἱ ὑιοὶ τοῦ Σὺν, σύμβολον τῆς πρὸς τὸν Θεόν οἰκειότητος τὴν προσηγορίαν ἐτιθεόμενοι. Filii quidem Sethi vocantur filii Dei, symbolum suæ cum Deo conjunctionis appellationem hanc ferentes. Inepta vero, & à veritate alienissima est sententia eorum, qui volunt Enos, propter pietatem, vocatum esse Deum, ac ex eo natos, filios Dei, quemadmodum nos à Christo dicamur Christiani. Huc inclinat Theodoretus, quæst. 47. in Genesin, his verbis: Ἔιρηκὼς δὲ συγγραφεὺς, ὅπως ἐκ μὲν τοῦ Ἀδὰμ δὲ Σὺν ἐγενήθη, ἐκ δὲ τοῦ Σὺν δὲ Εὐα, προσέθηκεν, Οὗτος ἥλτισεν ἐπικαλεῖσθαι, τὸ ὄνομα Κυρία τοῦ θεῶν. Ο' δὲ Ἀχύλας οὗτος τοῦτο ὑρμήγευσε, τότε ὑρχθη τοῦ οἰκείου τῷ διδύματι Κυρίᾳ. Αἰνίττεται δὲ δ λόγος, ὃς διὰ τὴν εὐσέβειαν οὗτος πρῶτος τῆς θείας προσηγορίας τετύχηκε, καὶ ὑπὸ τῶν συγγενῶν ὄνομάσθη Θεός. Οὐθεν οἱ ἐκ τούτων Φύντες, ὑιοὶ θεῶν ἐχριμάτιζον, ἀσπερ δὲ καὶ ὑμεῖς ἐκ τῆς τοῦ δεσπότου χριστοῦ προσηγορίας χρισιανοὶ οἰκούμεθα. Cum narrasset Moses, quomodo Seth ex Adamo natus esset, ex Seth autem Enos, subjunxit, Ille speravit invocare nomen Domini Dei. Quod quidem Aquila sic interpretatus est, Tunc cœptum est vocari nomine Domini. Indicat autem sermo ille, quod propter pietatem primus hic divinam appellationem sortitus fit, Et à cognatis Deus vocatus. Unde Et qui ex eo nati sunt, vocati sunt filii Dei: quemadmodum nos quoque ex nomine Christi Domini, Christiani nuncupamur. Eandem sententiam pluribus defendit Cyrillus Alexandr. lib. 1. Glaph. in Genesin, pag. 23. & ab initio lib. 2. pag. 25. Item lib. 9. adv. Julianum. Priorem autem interpretationem longè & simpliciorem & veriorem esse, omnes pene consentiunt scripturarum Interpretes, ad quos Lectorem alegamus.

2. Secunda Angelorum proprietas est, quod sint ἀόρατοι, invisibles. Id agnoscunt Concilii Nicæni Antistites, quando Deum agnoscunt esse τὸν ἀόρατον, rerum invisibilium creatorē, & Angelos intelligunt. Basilius

lius M. Orat. i. in Hexaëm. Angelos vocat ἀράτους Φύσεις, Chrysostomus serm. 4. de sacerdotio, ἀράτευς δυνάμεις. Nec repugnat, quod saepe apparuerint, & visi dicantur. Confer, quæ dicta sunt sub prima proprietate, ad literam β.

3. *Tertia proprietas est, quod sint ἀθάνατοι καὶ ἀφθάρτοι, immortales & à corruptione immunes.* Basilius M. in Psal. 44. pag. 248, 249. Οὐ γὰρ οἱ ἄγελοι ἐπιδέχονται τὴν ἀλλοίωσιν. οὐδεὶς γὰρ περ' ἐκεῖνας ταῖς, γάδε νεκρίσκος, γάδε πρεσβύτης, ἀλλ' ἐν ὑπερ ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθησκε κατασάσι, ἐν ταύτῃ διαμένουσι, ἀκερδίας αὐτοῖς καὶ ἀτρέπτου τῆς συζάσεως σωζομένης. Non enim Angeli mutationem patiuntur: nullus enim apud illos puer, neque adolescentis, neque senex, sed in quo ab initio creati sunt statu, in hoc perpetuo manent, servata simplici, & eadem immutabili proprie naturæ substantia. Habent autem immortalitatem non per naturam, sed per gratiam: siquidem per naturam habere aliquid accipiatur pro eo, quod convenit alicui independenter ab alio, & circa ullam participationem. Hoc enim sensu solus Deus immortalis est, teste Apostolo 1. Timoth. 6: 16. quia nimirum absolutè & per se immortalis est; creaturæ verò, quibus immortalitas tribuitur, tales sunt participatione & dependenter à Deo. Hoc optimè explicat Theodoreetus, Dial. 3. pag. 145. Κυρίως ἀθάνατος ὁ θεός γάρ ἀθάνατος, οὐ μετεψίᾳ. οὐ γὰρ περ' ἐτεῖου τὴν ἀθανασίαν ἔχει λαβέν· τοῖς δὲ ἄγγελοις, καὶ τοῖς ἄλλοις αὐτὸς τὴν ἀθανασίαν δεδώρηται. Propriè immortalis est Deus. Essentiā enim enim est immortalis, non participatione: nec enim alii acceptam fert immortalitatem. Angelis verò, & aliis, ipse immortalitatem largitus est. Et Athanasius Dial. 1. contra Maced. Mόνος ὁ θεός ἔχει ἀθανασίαν, ὅτι ὁ θεός αὐτὸς ἔσιν ἀθανασία, εἰ δὲ ἄγγελοι μετοχῇ ἀθανασίας εἰσὶν ἀθάνατοι. Solus Deus immortalitatem habet, quia Deus ipse est immortalitas: Angeli verò participatione immortalitatis, sunt immortales. Theophylactus ad adductum Apostoli locum, pag. 793. Κυρίως γὰρ αὐτὸς ἔχει ὑπειδός τὴν ἀθανασίαν ἄγγελοι δὲ, εἰ καὶ ἀθάνατοι, ἀλλ' οὐ Φύσει, χάριτι δέ· ἃς οὐκ ἔχουσιν, ἀλλὰ μετέχεται. Propriè enim ipse (Deus) essentialiter habet immortalitatem: Angeli autem, et si immortales sint, non tamen naturā, sed ex gratia: ac proinde (immortalitatem) non habent, sed participant. Vide cundem ad vs. 27. cap. 12. ad Hebræos, pag. 1020. Damascenum contra Manichæos pag. 266. & lib. 2. Orthod. fidei, cap. 3. pag. 69. Dionysium Arcopagitam cap. 6. de div. Nominib. pag. 592. Stephanum Gobarum in Biblioth. Photii Cod. 232. pag. 896. num. 25.

4. *Quarta Angelorum proprietas est, quod sint περιγράπτοι, seu quod non sint*

sint in omni loco. Theodoretus quest. 3. in Genesim.: Ἀπερίγραφον μόνην ἐδιάχθημεν εἶναι τὸν θείου Φύσιν ἀτέ δῆ καὶ ἀντιζούσαν, καὶ ἀναρχον, καὶ ἀΐδιον· τὰ δέ γε ἀρξάμενα τοῦ εἶναι, περιγεγραμμένον ἔχει δηλουντί τὸ εἶναι· ἐκῶν καὶ ἀσέμιστον λέγοντες εἶναι τῶν ἀγγέλων τὸν Φύσιν, περιγεγράφαι φαμὲν αὐτῶν τὸν ὑπόστασιν. *Incircumscriptam solum esse divinam naturam didicimus*, quippe quae increata sit & principii expers, atque aeterna. Quæ enim esse cœperunt, habent illa prorsus esse circumscriptum. Quare, licet expertem corporum factamur Angelorum esse naturam, circumscriptam tamen illorum substantiam dicimus. Damascenus lib. 2. Orthod. fidei, cap. 3. pag. 69. Ἄγγελοι περιγραπτοι ὅτε γάρ εἰσιν ἐν οὐρανῷ, οὐκ εἰσιν ἐν τῷ γῇ καὶ εἰς τὸν γῆν ὑπὸ τῷ θεῷ ἀποσελλόμενοι, ἢν ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ. Angeli circumscripti sunt: nam dum sunt in celo, non sunt in terra: Et quando a Deo in terram mittuntur, non manent in celo. Angeli autem in loco esse dicuntur, non situ & cœrexię, ut corpus: sed primum quidem essentiæ suæ, quæ finita est, limitatione: deinde etiam virtutis suæ ad certum locum applicatione; quâ quidem virtute locum continent potius, quam ab eo continentur. Huc facit illud Athanasii, Catenā in cap. 2. Jobi, pag. 26. Ἄγγελοι ἐν τόπῳ εἰσὶ, καὶ ἐνθα ἀποσέλλονται, ἐκεῖ πάρεστι μόνος δὲ ὁ θεὸς ἀπερίγραπτος. Angeli in loco sunt, & quo mittuntur, illuc adiungunt: solus verò Deus circumscripti nequit. Peispicuē satīs rem explicat Damascenus lib. 1. Orthod. fidei, cap. 17. pag. 58. Οὐ ἄγγελος σωματικὸς μὲν ἐν τόπῳ εὐ περιέχεται, ὡς τυποῦσας καὶ σχηματίζεσθαι: ὅμως λέγεται εἶναι ἐν τόπῳ, διὰ τὸ παρεῖναι νοητῶς, καὶ ἐνεργεῖν πατὴ τὸν αὐτοῦ Φύσιν, καὶ μὴ εἶναι ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἐκεῖσε νοητῶς περιγράφεσθαι, ἐνθα καὶ ἐνεργεῖ εὐ πατὴ ταῦτα εὐ δύναται κατὰ ταῦτα εὐ διαφέροις τέτοις ἐνεργεῖν. Angelus corporaliter quidem loco non continetur, quasi formam figuramque recipiat: in loco tamen dicitur esse, quia adeat intelligibiliter, & secundum naturam suam operatur, nec alibi est, sed ibi intelligibiliter circumscriptitur, ubi etiam operatur: non enim potest secundum idem diversis in locis operari. Alias proprietates studio transilimus.

5. *Divisio Angelorum.* Angelorum alii boni sunt, alii mali. Cūm autem omnes ab initio boni à Deo fuerint creati, de iis pauca subjicere lübent. Eorum consideramus

a. *Nomen.* Gregorius Nyssenus Homil. 2. t. 2. pag. 23. Angelos vocat οὐρανίους καὶ τλησιθέους ἀγγέλους, cœlestes, & Deo proximos Angelos: Chrysostomus σοφάς δυνάμεις, sapientes virtutes: Greg. Nazianzenus Orat. 38. pag. 617. ἀγγελικὰς καὶ οὐρανίους δυνάμεις, λαμπρότητας δευτέρας, λειτουργίας τῆς πρώτης λαμπρότητος, angelicas & cœlestes virtutes, secundos splendores,

ministros primi splendoris: Idem, Orat. 34. pag. 561. eos vocat ὑμανεῖς
θεῖαι μεγαλειότητος, καὶ θεωροῦς δόξης αἰδίς, *divinæ majestatis præcones*, ἐ^ν
gloriæ æternæ spectatores: Orat. 42. pag. 676. Τὴν πρώτην Φωτεινὴν φύσιν
μετὰ τὴν πρώτην, *primam lucidam naturam post primam*, *nempe post Deum*:
& pag. 677. Angelos vocat τοὺς πρώτους, καὶ νοεροὺς, καὶ καθαροὺς, καὶ τῆς
ἄνω δόξης ἐπόκτητας καὶ μάρτυρας, *primas*, ἐ^ν *intelligentes*, ἐ^ν *puras*, *super-*
næque gloriæ spectatores ἐ^ν *testes*. Alia nomina & epitheta, ab effectis
petita, mox sequentur.

b. *Effecta*, quæ duplia sunt: *alia respectu Dei, alia respectu crea-*
turarum.

a. *Respectu Dei*. Assiduè nomen Dei laudant. Basilius M. in Psal. 28.
pag. 179. Ἀγγέλοις ἔργον, δοξολογεῖν θεὸν πάσῃ τῇ σρατιᾷ τῶν ἐκουρανίων ἐν τῷ
τῷ ἔργον, δόξαν ἀναπέμπειν τῷ κτίσαντι. *Angelorum opus, laudare Deum:*
omnibus cœlestibus exercitibus una hæc cura, gloriam tribuere Creatori. Theodoreetus in epitome div. Decret. cap. 7. t. 4. pag. 267. Λειτουργία τῶν ἀγ-
γείων ἡ ὑμνῳδία. *Ministerium Angelorum, est hymnorum decantatio*. Au-
tor quæstionum ad Antiochum, apud Athanasium, t. 2. quæst. 31. pag.
342. dicit, *Angelorum opus esse ὑμνον ἄλικτον, καὶ αὐτοις ἄκαυδον τῆς με-*
γαλοφρεγείας τοῦ θεοῦ, indefessum hymnum, ἐν πινακιδιᾳ intermissam laudatio-
nem majestatis divine.

b. *Respectu creaturarum*, quæ sunt Fideles custodire, eosque in omni
bono juvare. De his Basilius M. in Psal. 28. pag. 221. Ωτεροι τῶν πό-
λεων περιβολαι κύιλῳ πάσαις περικείμενοι, πάντοθεν τὰς πολεμίων προσβολὰς ἀπειρ-
γουσιν οὕτω καὶ ὁ ἄγγελος καὶ προτειχίζει ἐκ τῶν ἐμπροσθεν, καὶ διασθοφυλάξει,
καὶ οὐδὲ τὰ ἐκατέραθεν ἀφύλακτα παταλεῖται. *Quemadmodum muri civitatis*
circumducti, omni ex parte arcent ἐν propulsant hostiles insultus: sic etiam
Angelus te præmunit à fronte, ἐν à tergo custodit, nec quidquam utrinque
incustoditum relinquit. Socrates, hist. Eccles. lib. 6. cap. 6. pag. 256. te-
statur, Constantinopolin ab Angelis fuisse liberatam. Similem histo-
riam recenset Evagrius lib. 4. cap. 28. pag. 165. de Hagiopoli. Plura
exempla suppeditat Cl. Stuckius noster in sua de Angelis Meditatione.
Quòd fideles in bonis juvent, testatur Origenes in Catena Patrum MS.
in cap. 22. Numeror. Οἱ ἀγιοι ἄγγελοι συμπράττουσι τοὺς δικαιοὺς εἰς τὰ σωτή-
ρια καὶ ἀγαθὰ ἔργα. *Sancti Angeli juvant justos in salutaribus* ἐ^ν *bonis operi-
bus*. Fidelium saluti interviunt. Origenes lib. 8. contra Celsum, pag.
400. scribit, *Angelos τοὺς μημονεύοντας τὴν Εἰς θεὸν αὐτῶν εὐσέβειαν ἀράντας,*
συμπράττειν αὐτῶν τὴν εἰπικαλουμένων τὸν θεὸν, καὶ γνωρίας εὐχομένων,

Videntes, homines suam erga Deum pietatem imitantes, adjuvare eos ad salutem contendentes & Deum invocantes. Chrysostomus Homil. 159. t. 5. pag. 958. Οἱ ἄγιοι ἄγγελοι ὑπηρετοῦσι ταῖς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαις. Sancti Angeli hominum saluti inserviunt. Gregorius Nyssenus lib. 1. contra Eunomium, t. 2. pag. 350. Ἀυτηὶ ἐξὶν ἡ λειτουργία τῶν τινεμάτων τούτων, ἐπιστηρίξ τῶν σωζομένων ἐκτέμπεσθαι. *Hoc est ministerium borum spirituum, mitti videlicet ad salutem eorum curandam, qui servantur.* Atque huc facit illud Pauli Hebr. 1: 14. ubi Angeli dicuntur λειτουργιὰ Πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποσελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. Ad quem locum Theodoretus θεραπευτ. serm. 3. pag. 52. Κελευόμενοι διακονοῦσι τῷ θείῳ βουλήματι, τῆς τῶν ἀνθρώπων ἔνεια σωτηρίας, παρὰ τῇ θεᾷ τῶν ὅλων σελλόμενοι. *Jussi, imperio divinæ voluntatis obediunt, ab universorum Deo ad humani generis salutem missi.* Atque ob hanc effecta Angeli varia sortiti sunt nomina & epitheta. Vocantur à Gregorio Nysseno, Orat. 2. in 40. Martyres, t. 3. pag. 508. θεαταὶ τῆς ἡμετέρας ζωῆς, vitæ nostræ spectatores: à Basilio M. in cap. 8. Iesaiæ, pag. 1012. ἐπιμεληταὶ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, curatores generis humani: à Chrysostomo in Psal. 45. λειτουργιαι δυνάμεις, virtutes ministratoriae: à Gregorio Nazianzeno, Orat. 32. pag. 528. Εφόροι τῆς ἐκκλησίας, Ecclesiæ inspectores: à Theophylacto in cap. 18. Matthæi, Εφόροι ἡμῶν, inspectores nostri: ab eodem, ibidem, ἀνθρώπων ἐπιζάται, hominum præsides: à Theophane, Homil. 2. pag. 11. τῶν πρᾶξεων ἡμῶν τυριταὶ, actionum nostrarum observatores.

γ. Opposita, cuiusmodi sunt

1. *Peccata, quæ Angelos abigunt.* Aurea sunt ista Basili M. in Psal. 33. pag. 220, 221. Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίῳ κύλιψ τῶν Φοβουμένων αὐτόν. Παντὶ τεκιζευκότι εἰς τὸν Κύριον ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε αὐτὸν ἡμεῖς ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξαμεν. Οἱ γὰρ τὰς μελίσσας καπνὸς Φυγαδεύει, καὶ τὰς περιερὰς δυσφδίας ἐξελαύνει· οὕτω καὶ τὸν Φύλακα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ τολύδαρυς καὶ δυσώδης ἀφίκεται ἀμαρτίᾳ. Castra metabitur Angelus Domini in circuitu timentium eum. *Omní namque in Dominum credenti Angelus assistit, nisi illum à nobis per improbas actiones abegerimus.* Sicut enim fumus apes abigit, & fœdus odor columbas expellit: sic Angelum, vitæ nostræ custodens, abigit multis lacrymis deflendum & graveolens peccatum.

2. *Άγγελολατρεία, cultus superstitionis, qui Angelis exhibetur, & ad Coloss. 2: 18. damnatur, ubi quidem Ambrosius affirmat, damnari cultum, seu adorationem, quæ aliis rebus, quam Deo tribuitur: verumtamen per Angelos intelligit stellas.* Verum ἀπροσδίννως est ista ἀληγορομανία,

quia manifestum, beatos intelligi spiritus. Id agnoscit Theodoretus ad istum locum, pag. 355. Οι τῷ νόμῳ συνηγορῶντες, καὶ τοὺς ἀγγέλους σέβειν αὐτοῖς εἰσηγοῦντο, διὰ τούτων λέγοντες δεδοθαι τὸν νόμον. Qui legem defendebant, eos etiam ad Angelos colendos inducebant, dicentes, legem fuisse per eos datam. Addit etiam, hanc hæresin aliquamdiu in Phrygia & Pisidia fuisse grassatam: à Synodo vero Laodicena deinceps damnatam. Fontem & scaturiginem dicit fuisse ταπεινοφροτύνην, sicutam quandam humilitatem: Angelorum enim cultui deditos dixisse, ὃς ἀόρατος δὲ τὸν δῆλον θεός, ἀνέφικτός τε καὶ ἀκατάληπτος, καὶ προσήκει διὰ τὸν ἀγγέλων τὴν θείαν εὑμένειαν πραγματεύεσθαι, universorum Deum nec cerni, nec attingi, nec comprehendendi posse, ἐφ' oportere per Angelos diuinam sibi benevolentiam conciliare. Eodem ferè modo locum Apolloli interpretatur Theophylactus, pag. 655: Canon 35. Concilii Laodiceni, qui hæresin istam damnat, sic habet: Οὐ δεῖ χριστινοὺς ἐγκαταλείπειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἀπιέναι, καὶ ἀγγέλους δυομάζειν, καὶ συνάξεις τοιεῦν ἄκερ ἀπηγόρευται. Εἰ τις οὖν εὑρεθῇ ταῦτα τῷ πειρυμένῃ ἐιδωλολατρείᾳ σχολάζων, ἐξα ἀνάθεμα, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν, τὸν Τίκτον τοῦ θεοῦ, καὶ ειδωλολατρείᾳ προτῆλθε. Non oportet Christianos, relictā Dei Ecclesiā, abiire, ἐφ' Angelos nominare, ἐφ' congregations facere, quod est prohibitum. Si quis igitur inventus fuerit, huic occultae idololatriæ vacans, sit anathema, quia reliquit Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei, ἐφ' ad idololatriam accessit. Zonaras ad hunc Canonem, pag. 351. Διάρεσις ἡ παλαιὰ λεγόντων τινῶν, ὅτι οὐ δεῖ τὸν χριστὸν ἐπικατεῖσθαι εἰς βαῆθειαν, οὐ ἐις προσαγωγὴν τὴν πρὸς τὸν θεόν, ἀλλὰ τοὺς ἀγγέλους, ὡς τάχα τοῦ τὸν χριστὸν ἐπικατεῖσθαι πρὸς τὰ ἐιρημένα μείζονος ὄντος τῆς ἡμετέρης ἀξίας τοῦτο δὲ τάχα ταπεινούμενοι ἔλεγον. Vetus erat hæresis quorundam, qui dicebant, non esse invocandum Christum, ut nos juvet, aut ad Deum adducat, sed Angelos, quod fortasse Christum propter dicta invocare, nostram superet dignitatem: Illud autem, sepe deprimentes, forte dicebant. Et pag. sequenti: Παλαιὰ ἡ διάρεσις ἡν, καὶ ὀνόματάν τινες ἀγγέλους, ἦγουν ἐπειδοῦντο, καὶ συνάξεις ἐποίεν. Vetus hæresis erat, ἐφ' quidam Angelos nominabant, id est, invocabant, ἐφ' congregations faciebant. Et Paulò post: Ἡταν δὲ καὶ ἄλλοι ἀρετινοί, ἀγγελοί (malim legere ἀγγελικοί) λεγόμενοι, ὡς δὲ ἀγιος Ἐπιφάνιος περὶ ἀρέσεων γράφων Φιλού. Αγγελικούς δὲ ἐκάλουν ἐκπούσις, οὐ διάγελικῶς τάχα βιώντες, οὐ ὡς παρὰ ἀγγέλων προτιλιθέντες πρὸς τὴν πίειν καὶ τὴν θείαν ἐπίγυμοι. Erant vero etiam alii hæretici, Angelici dicti, ut sanctus Epiphanius de Hæresibus scribens dicit. Angelicos autem seipso nominabant, vel quasi Angelicè fortasse viventes, vel quasi ab Angelis ad fidem, ἐφ' ad cogni-

cognitionem divinam vocati. De his agit Epiphanius hæresi 60. pag. 219. solum autem refert nomen, dogma nullum indicat. Putat autem Angelicos appellatos esse, vel quod ab Angelis mundum creatum esse docuerint, vel quod Angelicam simulaverint vitam, vel à loco, Angelina, ultra Mesopotamiam sita. Ejus verba sunt: Ἀγγελικῶν αἱρεσιν ἀκηδάμεν, οὐτὶ τὸ ὄνομα μόνον ἐνηχήθημεν, ἀλλὰ πάντα δὲ σαφῶς ἴσμεν, τις ἡ ποιαύτη αἱρεσίς, διὸ τὸ τάχα ποτὲ καὶ φῶτὴν ἀντίτην ἐντάσσει, ὅπεραν λῆξαι καὶ καταλυθῆναι εἰς τέλος. Τὸ δὲ ὄνομα διὰ ποιαν αἰτίαν ἐσχεν, οὐκ ἴσμεν. Οὗτοι γὰρ παρὰ τὸ τινὰς ὑπὸ ἀγγέλων τὸν ιδόμενον γεγενῆσθαι Φάσκειν οὐδὲ εἰς αὐτὴν τοῦτο Φάσκουσα τῷ δυνματι τούτῳ κέκληται, οὐκ ἔχω λέγειν. Οὗτοι διὰ τὸ ἐν τάξει ἀγγέλων ἐκατοὺς σεμνύνειν, καὶ βίφ εἶχοντά τῷ ἀγεσθαι, εὖδὲ τοῦτο διαβεβχιέμαται οὐ καὶ ἀπὸ τόπου τινὸς εἰληφότες τούνομα, ἐπειδὴ χῶρος τὸς ἐξωτερικοῦ ἐπέκεινα τῆς Μεσοποταμίας χώρας κείμενας. Angelicorum hæresin audivimus, εἰ de solo nomine doctri sumus, non tamen satis certò scimus, qualis ista hæresis fuerit, quia fortasse aliquo tantum tempore grassabatur, deinceps vero prorsus cessabat εἰ tollebatur. Cur verò banc sortita fuerit appellationem, nescimus: vel enim, quia quidam mundum ab Angelis creatum esse dicebant: an verò hæc hæresis id dixerit, ac propterea hoc nomen adepta sit, dicere non habeo: vel, quia instar Angelorum sese jactabant, εἰ vitâ excellebant; neque hoc affirmaverim: vel, quia à loco quodam nomen accipiebant, quoniam locus quidam est, ultra Mesopotamiam situs, Ingeline dictus. Brevi examine hujus loci illustrationem tentemus. Tres sunt Epiphanius de Angelicorum appellatione opiniones. Ut de ultima primo dicamus loco, eam à verò alienam putamus. Fatalem enim, nos ignorare, quis Ἰνγίλιη sit locus. An potius scribendum Ἀγγελίη? sed nec talem locum nobis Geographi ostendunt. Quid Ἀγγελή sit, ex Hesychio, Stephano de Urbibus, & ex Cl. Meurtio de Pop. Atticæ notum. At illa etiam appellatio non est hujus loci. Prima sententia longè videtur probabilior, quæ eos vult dictos esse Angelicos, qui docuerunt, Mundum ab Angelis suisse creatum. De his jam aliquid diximus, supra hoc ipso capite: plura sequentur deinceps. Secunda sententia eos continet, qui Angelicam quandam simularunt vitam. Tales fuerunt Apostolici, & Encratitiæ dicti: qui apud veteres inter se confunduntur; nam Apostolici, teste Epiphanius hæresi 61. sunt Ἐγχρατιτῶν ἀτόπασμα. Unde & Augustinus cap. 4. Hæres. Encratitis similes vocat Apostolicos. Zonaras, & Ballamon; de quo mox; ad Can. 35. Laodicenum, eos volunt Angelicos esse appellatos, qui, superstitione quadam pietate ducti, existimarent, se indignos esse, qui Christum invocarent; unde

110 EXPOSITIONIS SYMBOLI

etiam ad Angelos fuerint conversi. Balsamonis verba, pag. 841. sunt: Ως ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ πουντός ἐν τῶν δεξιῶν ὑμᾶς ὑπουρέζεται. Διάτοι τοῦτο καὶ ὑπερεβάλλετο τοτέ τινας μὴ ἐπικαλεῖσθαι τὸν χριστὸν εἰς βοήθειαν, ἀλλὰ τοὺς ἄγγέλους, κατὰ τρόπου δῆθεν εὐλαβεῖς, καὶ τῆς πρὸς τὸν θεὸν τιμῆς διὸ καὶ τὰς ἐντεύξεις ἢ πρὸς τὸν θεὸν ἐποίειν κατὰ τινὰ ἀρεστιν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἄγγέλους. *Malignus ille ut plurimum à dexteris nos fallit.* Propterea etiam olim quosdam vicit, ne vocarent Christum ad auxilium, sed Angelos, quadam quasi reverentiā erga Deum honore ducti. Hinc etiam preces non ad Deum dirigebant, juxta baresin quandam, sed ad Angelos. Verissima autem videtur Augustini sententia, qui cap. 39. de Haeresibus, Angelicos dicit appellatos fuisse illos, qui in Angelorum cultum inclinabant.

Angelos autem ab Orthodoxis nec invocatos fuisse, nec invocandos esse, aliis insuper testimoniis facile probamus. Cūm Celsus objiceret, Iudeos σέβειν ἄγγέλους, Origenes lib. 1. adversus eum, pag. 20. respondebat: τοῦ τῶν γραμμάτων Μωϋσέως εὗρε τὸν νομοθέτην παραδίδοντα σέβειν ἄγγέλους; Λεγέτω δὲ ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι τὰ χριστιανῶν καὶ Ιουδαιῶν. Ubi in Mosis libris irvenit illum legistatem praecepisse, Angelos esse colendos? Hoc nobis dicat is, qui iustificat se cuncta nosse erga Christianorum erga Iudeorum. Vide cundem ibid. lib. 5. pag. 233, 234. & lib. 8. pag. 416. Theodoretus θεραπευτ. sermone 3. t. 4. pag. 522. Ἐγὼ δικολογῶ μὲν, τὴν θείαν ὑμᾶς διδάξαι γραφὴν, εἶναι δῆ τινας ἀοράτους δυνάμεις, καὶ ὑμνούσας τὸν ποιητὴν, καὶ ὑπουργούσας αὐτοῦ τῷ θεῖῳ βεστιλύματι. Οὐ μὴν θεός τούτους δυνατόμεν, γέδε θεῖον αὐτοῖς ἀπονέμομεν σέβας, γέδε μερίζομεν εἰς τὸν ὄντα θεὸν καὶ τούτους τὴν θείαν προσκύνησιν. ἀλλὰ τούτους τιματέρους μὲν ἀνθρώπων, δικοδούλους δὲ εἶναι Φαρισέων. Ego quidem fateor, divinam nos scripturam docuisse, esse quosdam invisibilis potestates, erga Creatorem laudantes, erga divinæ ejus voluntati ministrantes. Hos tamen deos non appellamus, nec divinum illis cultum tribuimus, nec in Deum verum erga istos divinam adorationem partimur: sed hos quidem pluris quam homines aestimas, conservos tamen esse dicimus.

Nec desunt rationes, cur Angeli non sint invocandi.

a. *Quia cum Deo non glorificantur.* Basilius lib. 5. adv. Eunomium, pag. 119. θεός καὶ ἄγγέλους ἀγιάζει, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐνεργεῖ, καθάπερ ἐν ἀγίοις ἀνθρώποις, οἱ καὶ ἀναγγέλλουσι τὰ τῷ θεῷ, καθάπερ ἀνθρώποις διόπτεροι οὐδὲ συνδοξάζομεν ἄγγέλους θεῷ. Deus etiam Angelos sanctificat, erga in iis operatur, quemadmodum in sanctis hominibus, qui etiam, quæ Dei sunt, annunciant, sicut homines: quapropter neque Angelos una cum Deo glorificamus.

b. *Quia nulla creatura est adoranda.* Gregorius Nyssenus Orat. 4. contra

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. V. III

tra Eunomium, t. 2. pag. 572. Οὐδὲν τὰν διὰ κτίσεως γεγούθτων σεβάσμιον εἶ-
γκι τοῖς ἀνθρώποις διθεῖς ἐνομοθέτης λόγος. *Nihil eorum, quæ per creationem
facta sunt, adorandum esse ab hominibus, sermo divinus lege sancta iussit.*
Et mox, pag. 574. Ήλαν τὸ κτίσθν ἔξω τῆς θείας Φύσεως νοεῖν ἐπαιδεύθημεν μό-
νην δὲ τὴν ἄκτισου Φύσιν λατρεύειν τε καὶ σεβάζεσθαι. *Quicquid creatum est, id
extra divinam naturam intelligere eruditī sumus: sed solum increatam natu-
ram colere & adorare.*

c. *Quia Angeli non sunt omnisci.* Theodoretus in Psal. 23. pag. 485.
*Ἄι ἀόρατοι δυνάμεις ὅτε προΐστασιν, οὔτε ἴστασιν ἀπόντα μόνη δὲ ἡ θεία Φύσις ταῦ-
την ἔχει τὴν γνῶσιν ἀγγελοι δὲ καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ αἱ ἄλλαι τῶν ἀοράτων δυνά-
μεων συμμορίαι, τοσαῦτα ἴστασι, οἵτα διδάσκονται. *Invisibiles virtutes nec præ-
noscunt, nec sciunt omnia: sola autem natura divina hanc notitiam habet.*
*Angeli vero & Archangeli, aliisque virtutum invisibilium cœtus, tot sciunt,
quos docentur.* Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 195. pag. 58. *Ἄι τάξεις τῶν
ἀγγέλων, οἷα τῆς Φύσεως σύνδεσμοι, τὰ μήτω παρόντα ἀγνοοῦσιν.* Ordines An-
gelorum, utpote naturæ conservi, nondum præsentia ignorant. Eodem mo-
do scribit Damascenus Orthod. fidei lib. 2. cap. 4. pag. 77.*

III. *Creatio terræ cum rebus visilibus.* Quamvis itatim in principio
hujus capituli creationem cœli; quod ipsum quoque, si aëreum & æthe-
reum spectemus, visilibus est annumerandum; consideraverimus: hic
tamen paulò distinctius de Creatione terræ, adeoque totius Mundi, age-
mus.

i. *Eius causa efficiens est solus Deus.* Hoc testantur Patres Nicæni,
quando profitentur, se credere, Deum esse ποιητὴν γῆς καὶ ὄρατῶν. Te-
stimonia scripturarum sunt omnibus obvia: quædam ergo ex Patribus addi-
mus. Chrysostomus Homil. 9. ad populum Antiochenum: θεὸς μέγαν
καὶ θαυμασὸν τὸν κόσμον ἐποίητεν, ὃπερ Φύσεως ἀκολουθίαν αὐτὸν συνέτιξεν, τοῦ
ἐναντίων αὐτὸν συνέσχε, θερμοῦ καὶ ψυχρῆς, καὶ ξυροῦ, καὶ ύγροῦ, πυρὸς καὶ ὕδα-
τος, γῆς καὶ ἀέρος. *Deus magnum & mirabilem fecit mundum, supra natu-
ræ consequentiam ipsum compedit, ex contrariis ipsum constituit, ex calido &
frigido, sicco & humido, terra & aëre.* Greg. Nazianzenus Orat. 40. pag.
671. Πίσενε τὸν σύμπτωτα κόσμον, διος τε ὄρατος, καὶ διος ἀόρατος, ἐξ ὑκόντων
ταρὰ θεῶν γενόμενον, καὶ προνοιᾷ τῷ ποιησαντος διοικούμενον, δέκασθαι τὴν εἰς τὸ
κρεῖττον μεταβολὴν. *Crede mundum universum, tam qui oculis cernitur, quam
qui oculorum obtutum fugit, à Deo ex nihilo creatum esse, & creatoris pro-
videntiâ gubernari, foreque aliquando, ut in præstantiore statum immate-
tur.* Nec solus Pater, sed etiam Filius & Spiritus Sanctus causa efficiens
mundi.

mundi. Hoc voluit Basilius cap. 16. de Spiritu Sancto : Προκαταρκτικὴ ἀντίστροφη γενομένων δὲ Πατέρων, ἡ δημιουργικὴ δὲ Τίτος, ἡ τελειωτικὴ τὸ Πνεῦμα. Gravissimè ergo lapsi sunt,

a. qui Mundum genitum esse somniarunt. Atque hoc fuit impium Simonis Magi delirium, qui, referente Theodoreto hæret. fab. lib. 1. cap. 1. pag. 192. afferuit, κόσμον γεννητὸν εἶναι, γεγενῆθαι δὲ ἐκ τῆς Φυσικῆς τῷ πυρὶ ἐνεργείας, mundum genitum esse, genitumque ex operatione ignis, quæ cernebatur.

b. qui Mundum ab Angelis creatum dixerunt. Eundem errorem Simoni quoque tribuit Theodoretus loco citato. Dixit, ὃτι τῶν ἀγγέλων δημιουργηθῆναι τὸν κόσμον. De eodem Epiphanius hæresi 21. pag. 30. Οἱ ἀγγεῖοι τὸν κόσμον ἔκτισαν, καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Angelī mundum & homines creaverunt. Eadem fuit impia Menandri sententia, referente Theodoreto ibidem. Carpocrates, ut habet Athanasius Orat. 2. contra Arianos, t. 1. pag. 363. ἀγγέλους τῇ κόσμῳ δημιουργεῖς εἶναι Φυσικοί, Angelos mundi creatores esse dicit. Vide etiam Epiphanium, hæresi 27. pag 49. eadem de eo referentem: Saturnilus docuit τὸν κόσμον ὑπὸ ἀγγέλων γεγενῆθαι, Epiphanius hæresi 23. pag. 32. De eodem Theodoretus hæret. fab. lib. 1. cap. 3. pag. 194. ἐπτά τινας ἐκ τῶν ἀγγέλων τὸν κόσμον παῖσαι ἐΦησε. Septem ex horum numero Angelorum mundum condidisse dixit. Idem delirium Cerinthianis tribuit Epiphanius hæresi 28. pag. 53.

c. qui plures esse Mundos somniarunt. Id fecerunt Anaximander, Anaximenes, Archelaus, Xenophanes, Diogenes, Leucippus, Democritus, Epicurus, ejusque discipulus Metrodorus, ut de iis prodidit Plutarchus, Stobæus, & alii. Opheos, hæreticos, similiter desipuisse docet Augustinus hæresi 77. Vide Cl. Vossii Disputat. 1.. quæ est de Creatione, thesi 11. His omnibus opponimus illud Athanasii, Orat. contra Gentes, t. 1. pag. 43. Οὐχ ὅτι εἰς ἐξιν δὲ δημιουργὸς, διὰ τοῦτο καὶ εἰς ἐξιν δὲ κόσμος ἡδύνατο γὰρ καὶ ἄλλοις κόσμοις παῖσαι δὲ θεὸς, ἀλλ' ὅτι εἰς ἐξιν δὲ κόσμος δὲ γενόμενος, ἀνάγνη καὶ τὸν τεύτου δημιουργὸν ἐνα πιστεύειν εἶναι. Non quia unus est creator, propterea etiam unus est Mundus: potuisset enim etiam alios mundos condere Deus: sed quoniam unus conditus est Mundus, necessario etiam credendum, ejus creatorē unum esse.

2. Materia, ex qua omnia producta, nulla est, quum Deus vocaverit τὰ μὴ ὄντα ὄντα, ea quæ non existiterunt, ac si existissent, Rom. 4: 17. & τὰ βλεπόμενα μὴ ἐκ Φυσικῶν, quæ videntur ex non apparentibus facta sint. Hebr. 11: 3. Hinc κτίσις vocatur ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴ, ē nihilo

bilo in aliquid productio, à Chrysostomo, t. 8. pag. 148. Homilia in 2. Corinth. 5: 17. Basilius epist. 141. Μία καὶ πρώτη οὐτίς ἐξίν, οὐ ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγή. Una ἡ prima creatura est, productio ex nihilo in aliquid. Damnamus ergo omnes illos, qui Mundum quidem à Deo factum agnoscunt, sed ex præexistente materia. Ita sensisse Marcionem testatur Tertullianus lib. 5. adv. Marcionem, cap. 19. Hermogenem, teste codem contra Valentiniū, cap. 16. & contra Hermogenein, cap. 1. & de Præscript. cap. 33. Teste item Theodoreto, hæret. fab. lib. 1. cap. 19. pag. 207. qui de Hermogene sic scribit: Ἐξ ὑποκειμένης ὥλης καὶ συναγενῆτοι τὸν θεόν ἐΦη δημιουργῆσαι τὰ πάντα. Ex subiecta materia ἡ coingenita Deum dixit omnia creasse. Ἀδύνατον γὰρ ὑπέλαβεν ὁ ἐμβρύντητος καὶ τῷ θεῷ τῶν ὅλων, εἰ μὴ ὄντων δημιουργεῖν. Impossible enim esse stolidus homo existimabat etiam Deo universorum ex nihilo creare. Idem statuerunt Manichæi, de quibus Chrysostomus Homil. 1. t. 5. Τὴν ὥλην, τὴν εὖ ὃν ὄνταν, τὴν Φθειρομένην, τὴν βέταν, τὴν ἀλλοιογένην τοῖς τῆς ἀγεννησίας πρεσβείοις ἐτίμησαν. Materialia, quae ex nihilo est, corruptioni obnoxiam, fluidam, mutationis capacem, ingenitam dixerunt. Theodoreto hæret. fab. lib. 1. cap. 26. de iisdem: Docuerunt, τὰ τοῦ κόσμου μέρη ὃ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῆς ὥλης είναι τοιματα, mundi partes non Dei, sed materiae opera esse. Vide etiam Epiphaniūm, hæresi 66. pag. 271. Greg. Nyssenum de Opificio hominis cap. 23. t. 1. pag. 105, 106. & Augustinum de Hæresibus cap. 46. Eleganter Athanasius Orat. de Incarnatione Verbi, t. 1. pag. 55. Scriptura docet, οὐτε αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπεριβῆτα εἶναι, γέτε ἐπὶ προύποκειμένης ὥλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν θεόν, ἀλλ' εὖ ὃν ὄντων, καὶ μηδεμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν θεόν διὰ τοῦ Λόγου, neque fortuito, quia divinam providentiam non effugiant; neque ex præexistente materia, quia Deus non est impotens, sed ex nihilo, etiam prorsus non existentia, universa Deum per Verbum creasse.

3. Finis Mundi est gloria & cognitio Dei. Mundus gloriam Dei de-prædicat: hinc à Greg. Nazianzeno Orat. 43. pag. 699. vocatur μέγας καὶ θαυματός τῆς μεγαλειότητος τοῦ θεοῦ κήρυξ, magnus ἡ admirabilis majestatis divinæ præco. Confer, quæ diximus hoc cap. de fine Cœli. Ex mundi opificio Deus cognoscitur. Hinc Chrysostomus Homil. 5. in 1. ad Corinth. Οὐδὲς ἔδωκεν ἀντὶ δέλτου τὸν κόσμον. Deus mundum dedit loco libri. Greg. Nyssenus Orat. 2. in verba: Faciamus hominem, t. 1. p. 155. mundum appellat βιβλίον ἔγγραφον. Verba ejus sunt: Οὐ κόσμος εὗτος ὅλος ἔστερ τι βιβλίου ἔγγραφόν εἶναι, ὑπαγορευόμενον τὴν τοῦ θεοῦ δόξαν· τὴν ἀπόκρυφον

114 EXPOSITIONIS SYMBOLI

καὶ ἀόρατου τῷ θεῷ μεγαλωτύνη δι' αὐτοῦ διαγγέλλων σαι τῷ νοῦν ἔχοντι, εἰς γνω-
νήσιν ἀληθείας. *Divinæ gloriæ celebrandæ materiam tibi, tanquam liber
scriptus, suggerit orbis hic universus.* *Tibi enim mente prædicto ad veritatis
cognitionem, occultam & invisibilem Dei magnificentiam ex se annunciat.*
Antonius quidam, Monachus Ægyptius, in solitudine à Philosopho
quodam interrogatus, Πῶς διακρίπεται, ὡς πάτερ, τῆς ἐκ τῶν βιβλίων παρα-
μυθίας ἐξερημένος; *Quomodo perferrere omnia potes, οὐ Πατέρ, solatio, quod ex
libris haberi potest, destitutus?* respondit: Τὸ ἐμὸν βιβλίον, ὡς Φιλόσοφε, ἢ
Φύσις τῶν γεγονότων ἐστι, καὶ πάρεστι, ὅτε βούλεμαι τοὺς λόγους ἀναγνώσκειν τοὺς
τῷ θεῷ. *Mens liber, οὐ Philosophe, rerum creatarum natura est, & præfatio
est, quoties sermones & verba Dei legere lubet.* Refert historiam Socrati-
tes, hist. Eccles. lib. 4. cap. 23. pag. 236. a. Hinc Mundus à Basilio
M. Homil. 1. in Hexaëm. eleganter appellatur Ψυχὴν διδασκαλεῖον λογικῶν,
καὶ θεογνωσίας παιδευτήριον, animalium rationalium schola, & cognitionis Dei
officina: & in cap. 2. Iesaiæ νομὸν διδασκαλεῖον, communis schola. Huc c-
tiam pertinet illud Basilius Seleuciensis Orat. 1. pag. 2. Πρὸς τὸν τῆς ιτίσεως
δεσπότην διὰ τῆς ιτίσεως ἀναβαίνωμεν οἱ λίμανος γὰρ δικῆν θεὸς ἀρμίσας τὴν ιτίσιν,
δι' αὐτῆς τρόπος ἐαυτὸν τοῖς Φιλοθέοις ἀνάβασιν ἐτεχνήσατο. *Per creaturam ad crea-
turæ Dominum ascendamus.* Deus namque cum res creatas in modum sculae
aptaverit, per eas sui amantibus ad se ipsum ascensum paravit. Iterum
Basilios M. Homil. 1. in Hexaëm. pag. 10. Οὐ κέρμας τεχνικόν ἐστι γνωστεύ-
σαμε, προκείμενον πᾶσιν εἰς θεωρίαν, ὡς δι' αὐτοῦ τὴν τοῦ παιήταντος αὐτὸν το-
Φίαν ἐπιγνώσκεσθαι. *Mundus artificiosum est opus omnium oculis expositum,*
ut ejus sedula contemplatione ad agnitionem fertingas sapientię ejus, qui ipsum
fecit. Chrysostomus Homil. 5. in 1. ad Corinthios: "Εδει κάλλος σύραντον,
καὶ μέγεθος γῆς, καὶ τῆς ἄλλης ιτίσεως τὸ σῶμα περιελθόντας, ὅτῳ χειρογαγεῖσθαι
πρὸς τὸν τῶν ἔργων δημιουργὸν. Oportebat pulchritudinem cœli, & terræ ma-
gnitudinem, atque reliquias creaturas lustrantes, ita quasi manu ad ipsius bo-
rum operum conditorem deduci. Idem, Homil. 11. t. 5. pag. 53. Εἰς μὲν
θεογνωσίας τρόπος ὁ διὰ τῆς ιτίσεως ἀπάσης ἐτερος δὲ ὁ ἐλάττων, ὁ τοῦ συνειδότος.
Unus quidem Deum cognoscendi modus est, qui ex rerum omnium creatione
habetur: alter vero non minor, qui à conscientia est. Damascenus, Or-
thod. fidei lib. 1. cap. 1. ex Cyrilli Alexandrini libro de SS.
Trinitate, pag. 1. Πᾶσιν ἡ γνῶσις τοῦ εἶναι θεὸν, ὑπ' αὐτοῦ Φυσικῆς ἐγκατέσπε-
ρται. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ιτίσις, καὶ ἡ τεύτης συνοχή τε καὶ κυβέρνησις τὸ μεγαλεῖον
τῆς φύσεως ἀνακηρύγτει Φύσεως. Cunctis cognitio, quod Deus sit, ab ipso natu-
raliter insita est: sed & ipsa creatio, creaturæque coagmentatio & guberna-
tio

suo naturæ divinæ magnificentiam deprædicat. Alia, quæ in eandem sententiam assenti possent, studio omittimus, quia alibi, ξὺν θεῷ, ea producendi dabitur locus. Cùm igitur mundus, resque creatæ omnes gloriæ divinæ inserviant, nosque ad Dei cognitionem deducant: ab hoc fine longissimè recedunt miseri isti mortales, qui ex mundo Deum fecerunt. Contra hos Clemens Alexandr. in Protreptico, pag. 42. Μή τις ὑμῶν τὸν κόσμον ἐκθειαζέτω, ἀλλὰ τὸν κόσμον δημιουργὸν ἐπικυνησάτω. *Nemo vestrum mandum Deum facit, & ut Deum colat, sed mundi querat opificem.*

4. *Accidentia Mundi.* Inter ea est *interitus* ejus, quem veteres summo consenſu, non κατ' ἡσίαν, sed κατὰ τοιότητα futurum dicunt. Hæc fuit sententia Irenæi lib. 4. cap. 6. cuius autoritate eandem defendit Andreas Cælariensis ad cap. 6. Apocalypſ. Idem sensit, qui sub Justini Martyris scilicet nomine venditat, Resp. 5. ad Græcos, pag. 196. Edit. Græco-Latinæ. Ubi futura dicitur novissimo dic τὸν ὄνταν εἰς τὸ κρεῖττον μεταποίησις κατὰ τὴν πίστην τὸν δρθεδόξων, rerum creatarum in melius mutatio secundum fidem Orthodoxorum. Vide etiam Resp. 93, 94, & 95. ad Orthodoxos. Hanc sententiam clare imprimis & fusè tractat Proclus apud Epiphanius, hæresi 64. pag. 234, & seqq. Eusebius præparat. Evangel. lib. II. cap. 17. pag. 328. agit περὶ τῆς ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς τοῦ κόσμου, de mutatione & restauratione mundi. Cyrillus Jerosol. Catechesi II. Illuminat. pag. 111. Οὐ γενητὸς οὗτος δὲ κόσμος πάλιν ἀνακαινοποιεῖται. *Creatus hic mundus rursus renovatur.* Basilius M. Orat. I. in Hexaëm. pag. 5. post verba Apostoli I. Corinth. 7:31. Παράγει τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. & illa Matth. 24:35. Οὐ σύρενός καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, scribit: Προσαφώνησις τῶν περὶ συντελείας δογμάτων καὶ περὶ τῆς τοῦ κόσμου μεταποίησεως. *Prædictio dogmatum de consummatione, & de mundi innovatione.* Vide ibidem plura. Chrysostomus lib. πρὸς τοὺς σκανδαλισθέντας, cap. 7. Οὐ κόσμος ἀμείνων διὰ σὲ ἔξαιρε ὅτι γὰρ ἀμείνων ἔξαιρε, καὶ τοῦτο διὰ σὲ, ἐκεῖνον τὸ Φησιν δὲ Παῦλος. Καὶ αὐτὴ ἡ ιτίσις ἐλευθερωθήσεται, καὶ. *Mundus præstantior propter te erit: eum vero præstantiorem fore propter te, audi quid disat Paulus: Ipsæ etiam res creatæ libera-buntur, &c. ad Rom. 8:21. Theodoretus ad vñ. 16. cap. 1. ad Coloss. pag. 347. Propheta dicit: Ἐξει δὲ σύρενός καινὸς, καὶ ἡ γῆ καινή. Καὶ Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ίδου γέγονε τὰ τάντα νανά. ἐν ἐλπίσι δὲ ἔχομεν τὴν τούτων μεταβολήν. Erit cœlum novum & terra nova. Item: Vetera transferunt, ecce nova facta sunt omnia. In spe autem habemus horum mutationem. Aeneas Gazatas in Theophrasto, pag. 38. Καὶ δὲ ἀνθρακος ἀναβιώσεται, οὐχ ἀσε-*

116 EXPOSITIONIS SYMBOLI

πάλιν τεθνάναι, οὐδὲν γὰρ ἔστι θνητὸν· ἀλλὰ πάντα καὶ ἀθνατα, καὶ ὁ πᾶς οὗτος ιδέας καὶ δὲ αὐθρωπός. *Omnino reviviscet homo, non ut iterum moriatur, nihil enim erit mortale: sed omnia nova ē immortalia erunt, etiam totus hic mundus ē homo.* Greg. Nazianzenus Orat. 10. pag. 147. Αναμένω τὴν τοῦ ἀρχαγγέλου Φωνὴν, τὴν ἐσχάτην σάλτιγγα, τὸν οὐρανὸν μετασχηματίσμὸν, τὴν γῆς μετατοίχισιν, τὴν τῶν ζοιχείων ἐλευθερίαν, τὴν κόσμου πάντος ἀνακαίνιστι. *Exspecto Archangeli vocem, extremam tubam, cœli transformationem, terræ immutationem, elementorum libertatem, totius mundi renovationem.* Idem, Orat. 21. pag. 388. mundi mutationem, in extremo Christi adventu futuram, vocat μετατοίχισιν καὶ μετάθεσιν εἰς τὸ ἀνίνητον καὶ ἀτάλευτον, immutationem, atque in tranquillum statum, ē ab omni motu ē agitatione liberum, translationem. Thcophylactus ad Matth. 5:18. Οὐκέπος παρέρχεται καὶ μετασχηματίζεται. Mundus præterit ē transfiguratur. Damascenus Orthod. fidei lib. 2. cap. 10. pag. 111. Καὶ εὐτὴ δὲ γῆ παρελεύσεται καὶ ἀλλαγήσεται. *Ipsa etiam terra præteribit ē mutabitur.* Occumenius in 2. Petri 3:7. pag. 182. Οὐ πάντελῶς πρὸς Θεορὰν δὲ κόσμος χωρήσει, ἀλλὰ πρὸς ἀνακαίνισμόν. *Mundus non prorsus corruptetur, sed renovabitur.* Gemina sunt quæ Arctas habet in cap. 10. Apocal. pag. 939. Οὐκ εἰς ἀναπορίαν χωρήσει δὲ νῦν ιδέας, ἀλλ' εἰς ἀνακαίνισμόν. *Non prorsus interibit præfens mundus, sed renovabitur.* Eusebius præparat. Euangeli. lib. 15. cap. 11. mundi instaurationem vocat τῶν ὅλων παλιγγενεσίαν. Basilius M. Homil. 3. in Hexaëm. dicit Stoicos ἀπείρους Θεορὰς κόσμος καὶ παλιγγενεσίας εἰσάγειν, introducere infinitas mundi corruptiones ē instauraciones. Sed ad alia.

C A P U T VI.

De Domino Iesu Christo.

Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.

IOC capite rursus tria maximè nobis veniunt examinanda; quæ sunt tria nomina, Filio Dei tributa. Vocatur enim *Dominus*, & quidem unus: vocatur *Iesus* & *Christus*.

I. Patres Nicæni credunt εἰς ἕνα Κύριον, in unum *Dominum*. Nomen Κύριος, *Dominus*, tribuitur

i. *Dico,*

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. VI. 117

1. *Deo*, & idem quod *θεός* notat. Chrysostomus Homil. 14. in Genesim: Καὶ τε Κύριον ἀκόσμουν, καὶ τε θεὸν, γέδεια ἐν τοῖς δυνάμασιν ἔσι διαφορά. *Sive Dominum audiamus*, *sive Deum*, *nulla in nominibus differentia est*. Theodoretus quæst. 2. in Deuteronom. pag. 170. Τὸ Κύριος καὶ θεός, τῆς θείας ἐστὶ Θύτεως, ἢ τῆς τῶν προσώπων δικηρέσεως δηλωτικά· δὲ Πατήρ, καὶ δὲ Τίτος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τῶν ιδιοτήτων σημαντικά. *Nomina Dominus* & *Deus* *naturam divinam*, *non personarum distinctionem*, *significant*: *voces verò Pater*, *Filius*, & *Spiritus Sanctus proprietates indicant*. Deus autem appellatur Κύριος, διὸ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὑλῶν, *Dominus*, *quia universis dominatur*, inquit Theophilus lib. 1. ad Autolycum, pag. 245. In appendice ad Typicum Sabæ, p. 139. Κύριος λέγεται, ὅτι κυριεύει τάσις τῆς γῆς, καὶ τάσις ἀναπνοῆς, ἥγουν τάσις τῆς οὐτίσεως, οὐ δὲ κυρεῖα ἀπέραντος. *Dominus dicitur*, *quia toti dominatur terrae*, & *omnibus respirantibus*, *id est*, *omnibus rebus creatis*, *cujus dominium infinitum est*. Ita omnium *Dominus*, fidelium verò duplici respectu. Hoc nos docet Chrysostomus in Psal. 8. Τῶν ἄλλων τῶν οὐ πιστεύοντων εἰς αὐτὸν, ἐν τῷ Κύριος ἐστιν, ἡμῶν δὲ διπλῶς τῷ τε ἐξ ὧν ὄντων ποιῆσαι, τῷ τε γυμνοῦνται παρ' ἡμῖν. *Aliorum*, *qui in eum non credunt*, *uno modo Dominus est*: *noster verò duplici*; *tum*, *quia nos ex nihilo produxit*; *tum*, *quia à nobis agnoscitur*.

2. *Filio Dei*. Gregorius Nazianzenus Orat. 23. pag. 420. Οὐρανοῦ δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν διδάσκων, ἔνα μὲν εἰδένα θεὸν ἀγέννητον τὸν Πατέρα· ἔνα δὲ γεννητὸν Κύριον, τὸν Τίτον, θεὸν μὲν, ὅταν καθ' ἑαυτὸν λέγηται, προταγορευόμενον Κύριον δὲ, ὅταν μετὰ Πατρὸς δυομάζηται τὸ μεν διὰ τὴν Φύσιν, τὸ δὲ διὰ τὴν μοναρχίαν. *Quin pietatis nostrae doctrinam præscribe*, *sic nos instituens*, *ut Deum unum ingenitum agnoscamus*, *hoc est*, *Patrem*: *unum item genitum Dominum*, *Filiū videlicet*, *qui Deus quidem appellatur*, *cum de eo separatim sermo babetur*: *Dominus autem*, *quando cum Patre nominatur*: *illud propter naturam*, *hoc verò propter unicum divinitatis principatum*, &c. *Hinc κυριολεπτέω*, *κυριολογέω*, & *κυριολεγία* de *Filio Dei* usurpantur, quando *Dominus esse* asseritur; de quibus alibi.

3. *Spiritu Sancto*. Hinc Basilius lib. 5. contra Eunomium dicit, *Spiritum Sanctum τῷ Κυρίῳ καὶ θεῷ δοξάζεσθαι δυνατό*, *Domini & Dei nomine glorificari*. Et Nazianzenus Orat. 37. pag. 610. dicit eum esse αὐτοκύριον, ipsum *Dominum*. Occumenius in 2. ad Corinth 3. pag. 518. Κύριος τὸ Πνεῦμα, καὶ ὁμοτραπέκυντον, καὶ ὁμοθεσιον Πατρὶ καὶ Τίτῳ. *Dominus est Spiritus*, *eiusdem throni*, *eiusdem adorationis*, *eiusdem ejusentiae cum Patre & Filio compos*. Huc pertinet, quod Epiphanius hæresi 74. pag. 377. de

118 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Spiritu Sancto dicit, σὺν Πατέρι καὶ Τίπῃ κυριολεκτεῖται. Cum Patre & Filio Domini titulo decoratur. Justinus Martyr in Dialogo cum Tryphone, pag. 277. Θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Spiritum Sanctum Deum & Dominum dicere. Apud Basiliū M. lib. 5. contra Eunomium, τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον κυριολογεῖν μὴ βουλόμενοι. Spiritum Dei appellatione Domini ornare nolentes, scilicet Eunomiani. Athanasius Dial. 3. de SS. Trinitate, t. 2 pag. 221. Τὸ πνεῦμα συμπροσκυνεῖται καὶ συγκυριολογεῖται τῷ Τίπῃ. *Spiritus Sanctus simul cum Filio adoratur & Dominus appellatur.*

q. Patri & Filio simul. Id sit P̄al. 110: 1. Genet. 19: 24. & 2. Timoth. 1: 18. ut decet Chrysostomus Homil 3. in 2. ad Timoth. pag. 341. Δέκι αὐτῷ δὲ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίῳ. Δύω κίριοι; οὐδεμῆς ἀλλ' ἡμῖν εἰς Κύριος Χριστὸς Ἰησοῦς, καὶ εἰς θεός ἐνταῦθα οἱ τὰ Μαρκίωνος νοοῦντες ἐπικηδῶσι τῷ εἰρημένῳ. Ἀλλὰ μειθανέτωσαν, ὃς ἔθετο τῇ γραφῇ τοῦτο, καὶ πολλαχοῦ ἐσιν εὑρεῖν ταύτη τῇ συνηθείᾳ τὴν γραφὴν μεχριμένην· ὃς, ὅταν λέγῃ, Εἶτεν ὁ Κύριος τῷ κυρίῳ μν. Καὶ τάλιν· Ἐβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίῳ Τοῦτο δὲ προσώπων ἐξὶ παρεξατικῷ ὄμοισιν, οὐ Φύσεως δικιρετικῷ· ὃ γὰρ ἵνα δύο οὐσίας διαφερούσας ἀλλήλων, ἀλλ' ἵνα δύο πρόσωπα νοήσωμεν τῆς αὐτῆς οὐσίας ὅντα ἐκάτερα, τεῦτο λέγει. Det illi Dominus invenire misericordiam apud Dominum. Duo igitur Domini? Nequaquam: sed nobis unus est Dominus Christus Jesus, & unus Deus. Hic, qui Marcionis laborant morbo, huic dicto insultant. Sed discant, usitatum esse in scripturis hoc dicendi genus, easque sæpe hoc loquendi genere uti; ut cùm dicit, Dixit Dominus Domino meo. Et rursus: Pluit Dominus à Domino. Quæ quidem personas consubstantiales esse demonstrant, non naturæ diversitatem indicant: hoc enim dicit, non ut duas substancias inter se differentes, sed ut duas personas unius ejusdemque substantiæ utrasque intelligamus. Ita etiam Eusebius hist. Eccles. lib. 1. cap. 2. pag. 2. vult Genet. 19: 24. Patrem & Filium intelligi. Τὸν λόγον δεύτερον μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον ταφίσατα Μωϋσῆς ἀνεγορεύει, λέγων· Ἐβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίῳ. Sermonem secundum à Patre etiam Dominum prædicat clarissimè Moses, dicens: Pluit Dominus à Domino. Potest etiam illud; παρὰ Κυρίῳ, exponi à se ipso, ut sit Hebraicus emphaticus. Utramque expositionem ad locum. Apostoli assert Thcophylactus, pag. 807. Ἐθες τῇ γραφῇ γάτῳ μεχρῆσθαι τῷ λόγῳ, ὃς τό· Ἐβρεξε κύριος παρὰ Κυρίῳ, τουτέσι, παρ' ἑαυτῷ. Οὕτα καὶ ἐνταῦθα. Εἰ δὲ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Τίκον δηλοῦσθαι ἐνταῦθα δεξιῇ, γδὲ τοῦτο ἄτοπον. Καὶ ὁ Πατὴρ γὰρ Κύριος, καὶ ὁ Τίκος Κύριος, καὶ τὸ Πνεῦμα Κύριος ἀλλ' εἰς Κύριος ταῖς πριν ὑποζάσσειν ἐμφανόμενος. Solet scriptura sic loqui, ut, Pluit Dominus à Domino, id est, à se ipso. Hunc ad modum etiam hic. Quod si & Parentem

trem & Filium hic significari admiseris, nec hoc absurdum erit: nam & Pater Dominus est, & Filius Dominus, & Spiritus Dominus: at unus Dominus in tribus personis indicatur. Verum ista expositio, quæ per Dominum priori loco Filium, posteriori Patrem intelligit, longè convenientior, & apud Patres Orthodoxos usitator. Atque ita intellexit etiam Marcus Arethusius in Sirmiensi Concilio, cuius, apud Socratem lib. 2. cap. 30. pag. 204. b. verba sunt: "Εἰτις τὸ, Ἐβρέες Κύριος παρὰ Κυρίος, μὴ ἐπὶ τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Τίον ἐκλαμβάνοι, ἀλλ' ἀυτὸν τῷ ἐαυτῷ λέγοι βεβρεχέναι, ἀνάθεμα ἔσω. Ἐβρέες γὰρ Κύριος δὲ Τίος παρὰ Κυρίος τῷ Πατρός. Si quis ista, Pluit Dominus à Domino, non de Patre & Filio acceperit, sed ipsum à se ipso pluisse dixerit, anathema sit: pluit enim Dominus Filius à Domino Patre.

5. Messiae. Sic Psal. 110: 1. Quem locum de Messia accipiendum esse agnoscit Theodoretus, quando pag. 849 in Psalmos dicit, Davidem Κύριον ἐαυτῷ καλεῖν τὸν δεσπότην χριστὸν, Dominum suum vocare Christum: indeque recte concludit, cum verum esse Deum. Οὐκ ἄρα μόνον ἀνθρώπος οὐτὰ τὴν Ιουδαίων ἄνοιαν, ἀλλὰ καὶ θεός, ὃς τῷ Δαυὶδ δημιουργός τε καὶ Κύριος. Καὶ τὸ κοινὸν δὲ τῶν δυομάτων τὴν ταυτότητα τῆς ὁστίας δηλοῖ. Κύριος γὰρ Κυρίῳ λέγει, καὶ οὐ Κύριος ιτίσματι, ἀλλὲ Κύριος Πονήματι. Propterea profecto non solum est homo, secundum Iudeorum insaniam; sed etiam Deus, quippe Davidis conditor & Dominus. Cæterum communio nominum identitatem substantiæ ostendit. Dominus enim Domino dicit, & non Dominus creaturæ, neque Dominus figmento. Est autem Messias naturā Dominus, juxta illud Cyrilli Jerosol. Catech. Illum. 10. pag. 100, 101. Κύριος κατ' ἀληθείαν, ὡς ἐκ προκοπῆς τὸ ουριεύειν λαβὼν, ἀλλ' ἐκ Φυλέως τὸ τῆς ουριότητος ἔχων ἀξίωμα: καὶ δὲ οὐταχρηστός, ὃς ἥμεῖς, Κύριος καλούμενος, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ Κύριος ὅν, ἐπειδὴν νεύματι Πατρὸς ουριεύει τῶν οἰκείων δημιουργημάτων. Verè Dominus est; non progressionē aliqua dominationem accepit, sed naturā dominationis dignitatem habet. Nec abusive, ut nos, Dominus vocatur, sed verè Dominus existit, quoniam nūtu Patris suis dominatur creaturis.

Sed proprius ad rem. Patres Nicæni fatentur, scilicet in unum Dominum credere. Cum Christus sit Deus, ideò dicitur Dominus. Ήμῖν εἰς θεός δὲ Πατέρα, καὶ εἰς Κύριος ἵητον χριστός. 1 Corinth. 8: 6. Ad quæ Thcodoretus, pag. 158. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, τὸν τῆς ἀγνοίας περικείμενοι ζόφου, περὶ πολλοὺς πλανῶνται, καὶ τούτους ἐκ δηναὶ σμεν θεὸν Πατέρα, καὶ ἐναὶ Ιησοῦν χριστόν. Illi ergo, nempe Gentiles, ignorantiae caligine circumdati, circa multos, eosque qui non sunt, errant: nos autem unum scimus Deum Patrem, & unum Iesum Christum. Cum vero hæretici inde asserere non fuerint
veriti,

veriti, Christum non esse verum Deum, quia unus Deus esse dicatur Pater, respondet Theodoretus, pag. 159. 'Ει δὲ οἱ ἔξι Αρείοις καὶ Εὐνομίᾳ λέγοισι, τὸ εἰς θεὸν ἐκβάλλειν τὸν Τίκυ τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος, αἰσθανταν τῶν ἔξι, ὅτι καὶ εἰς Κύριος. Εἰ γὰρ, ἐπειδὴν εἰς θεὸν ὁ Πατήρ, ἢ θεὸς ὁ Τίκυ, τὸδὲ Πατήρ ἄρα Κύριος, ἐπειδὴν εἰς Κύριος Ἰησοῦς χριστός. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐκείνων οὐφαλήν τραπεῖν τὸ βλάσφημον. ὁ γὰρ θεῖος ἀπόστολος τὸν ισότητα δείχνυται, καὶ εἰς ὄμοιος εἰς τὸν Πατρὸς καὶ τὸν θεόν τεθεικώς, καὶ τὴν Κύριος Φωνὴν Ιησοῦν παρέσταντείχας. Quod si Ariani & Eunomiani dicant, illud unus Deus ejicere filium à divinitate Patris, audiant quae sequuntur, & unus Dominus. Si enim, quoniam unus Deus Pater, Filius non est Deus: nec Pater ergo Dominus, quia est unus Dominus Iesus Christus. Verum in illorum caput recidat blasphemia. Divinus enim Apostolus ostendit aequalitatem, ut qui vocem unus similiter & de Patre & de Filio posuit, & vocem Dominus aequaliter cum voce Deus vim aequalitatem habere ostendit. Ad eundem locum Theophylactus, pag. 227. Πρὸς ἀντιδιαζολὴν τὴν ψευδωνύμων θεῶν, σὺν τῷ Τίκυ, εἶπεν ἡναὶ θεὸν τὸν Πατέρα καὶ τρὸς ἀντιδιαζολὴν τὴν ψευδωνύμων οὐρανόν, ἀλλ' ὡς τοῦ Πατρὸς, εἶπεν ἡναὶ Κύριος τὸν Τίκυν. Dixit Patrem unum Deum, ad oppositionem deorum falso dicatorum, & non Filii: & ad differentiam falso dominorum, non autem Patris, dixit unum Dominum ipsum Filium. Et igitur ponitur pro unicus, seu solus; ita ut removeat seu excludat pluralitatem, & ostendat, unum esse Deum, unum esse Dominum, non plures. Chrysostomus in Psal. 110. Πρὸς ἀντιδιαζολὴν τὴν οὐκ ὄντων θεῶν, τὸ εἰς ἔθηκεν ως τρὸς ἀθέτησιν τοῦ μονογενοῦς. Ad differentiam eorum, qui non sunt dii, vocem unus posuit, non ad excludendum unigenitam. Observanda imprimis generalis illa regula, quam tradit Basilius M. epist. 141. pag. 927. Τὸ εἰς καὶ μόνος ἐπὶ τῷ θεῷ ἐν τῷ γραφῇ ως τρὸς ἀντιδιαζολὴν τοῦ Τίκυν ἢ τοῦ ἀγίου Πνεύματος λέγεται, ἀλλὰ τρὸς τοὺς μὴ ὄντας θεούς, δυομαζομένος δὲ ψευδῶς. Cum Deus in scriptura unus & solus dicitur, non ad differentiam Filii aut Spiritus Sancti dicitur, sed contra eos, qui, cum dii non sint, falso dii nominantur. Christi autem dominium in creaturas duplex est, unum essentialē, alterum verò Oeconomicum & vicarium. Illud Christo convenit, quatenus est Deus, habetque illud commune cum Patre & Spiritu Sancto ab aeterno: cum enim sit διοίσιος & διότιμος Patri, eandem habet essentialē ὑπεροχὴν, quā nimitur dominium Dei in creaturas. Filium esse Patri διοίσιον & διότιμον, cap. 9. docebitur. Illum autem dominium essentialē habere in omnes creaturas, expressè docet Theophylactus in cap. 10. Johannis, pag. 714. quando dicit, Patrem & Filium ἐν εἶναι κατὰ τὴν Φύσιν, καὶ πατέρα τὸν

τὴν ἔστιαν, καὶ κατὰ τὸ οὐράνιον, unum esse secundum naturam, secundum substantiam, & secundum robur atque potentiam. Alterum vero dominium ei competit, quatenus est Mediator, unde potest vocari mediatorium, nimirum enim merito satisfactionis à Christo præstitæ, estque potestas universæ Ecclesiæ regendæ, vivificandæ, salvandæ. At nisi defunctus fuisset opere mediatorio, justitiae Dei satisfaciendo, tantum abest ut jus ullum haberet Ecclesiam ad æternam salutem evehendi, ut nequidem Ecclesiam ullam esset habiturus. Dominum istud œconomicum & mediatorum duplex est, vel universale in omnes creaturas, vel particulare in electos, ad quorum salutem promovendam totum comparatum est: sed quia ad promovendam Ecclesiæ salutem necesse est Satanæ rabiem compesci, hostes sceptro ejus ferreo comminui, quicquid est Ecclesiæ inimicum & adversarium frangi, creaturas etiam adhiberi, ut fidelium saluti subserviant, ideo dominum universale in res omnes accepit à Patre, quando constitutus est à Patre Mediator. Quod ipse Filius clarè docet Joh. 17:2. quando dicit, sibi à Patre datam esse ἔξτιαν πάσις σαρπὸς, id est, universale dominium in omnes creaturas; *ut omnibus, quos ipsi Pater dedit, dedit vitam æternam*, hæc est particularis potestas, quam habet in fideles. De universali & particulari potestate ad præsentem locum Didymus in Catena in cap. 17. Joh. pag. 406. "Ωσκερ, Φιστίν, ἐδόξασας, καὶ ἐδοξάσθις, δοὺς αὐτῷ τὴν κατὰ πάντων ἔξτιαν καὶ οὐριότητα ὅτις θέλει, ἵνα μηδὲν τῶν δοθέντων ἀπόβληται. Ἐδει γὰρ, ἐδει τὸν ὑπεξόσιον δῶλος καὶ ὑπὸ χεῖρα γεγενημένον τοῦ πάντα λοχύνοντος θεᾶς λόγῳ διασεσωσμένον ἄπαξ, καὶ ἐν ἀτελευτήσις μεῖναι τοῖς ἀγαθοῖς, ὃς μηκέτι μὲν τυραννεῖσθαι θενάτῳ, μηδὲ Θεορῷ ορατεῖσθαι ἢ ἀμαρτίζεις, καὶ τοῖς ἀρχαῖοις ὑκονεῖσθαι κακοῖς. Quemadmodum, inquit Filius, glorificasti, sic & glorificatus es, in omnia illi potestatem ac principatum dando. En universale dominium in omnes creaturas. Sic volo, ut nihil eorum, quæ dedisti mihi, pereat. Oportebat enim, oportebat utique omnino subditum & sub omnipotentis Dei Verbi manu constitutum, in salutem semel assertum, in sempiternis quoque bonis manere, nec unquam amplius mortis imperio, neque corruptioni aut peccatis subjici, aut antiquis malis premi. En particulare dominium in fideles. Sic ad Ephes. 1: 22. habes universale dominium ejus in omnes creaturas in his verbis, Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτᾶς, & omnia subjecit pedibus ejus. In sequentibus verò, Καὶ αὐτὸν ἐδωκε οὐφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, cumque constituit caput Ecclesiæ ipsi super omnia, continetur particularis potestas ad Ecclesiæ salutem comparata, quæ nititur jure redemtionis. Illud universale Christi dominium

122 EXPOSITIONIS SYMBOLI

in omnes creaturas ab Apostolo, Hebr. 1: 2. vocatur *hæreditas mundi*. Neque enim h̄ic intelligi potest dominium essentiale, quod Filius ab æterno commune habet cum Patre: dicitur enim *constitutus hæres*. Dominum autem illud essentiale Φύσι habet, non θεοῖ, alioqui diceretur *constitutus Deus à Patre*. Intelligitur ergo dominum, quod ei competit, quatenus est Mediator, Vicarius & Legatus Patris. Hoc agnoscit Theophylactus ad Apostoli locum, pag. 876. quando ad interrogacionem, *Quomodo fecit ipsum hæredem?* respondet, ἐς ἀνθρακού. Secundum humanam naturam. Et Lyranus: *Quem constituit hæredem universorum, quantum ad naturam assumtam: eo enim ipso, quid natura humana à Verbo assumta est in unitate suppositi, eo ipso constituta est super omnem creaturam.*

II. Pares Nicæni credunt in *Jesum*. Ἰησοῦς, *Jesus*, Salvatoris nostri nomen, Græcè Σωτήρ. Hieronymus comment. in cap. 1. Matth. *Jesus* Hebræo sermone *Salvator* dicitur. *Etymologiam* verò nominis *ipius Evangelista signavit*, dicens: *Vocabis nomen ejus Jesus, quia ipse salvum faciet populum suum*. Consentit Theophylactus in cap. 1. epist. ad Galatas, pag. 440. Vocatur Ἰησοῦς, ὡς ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν σώσας τὸν λαὸν, *Jesus*, veluti à peccatis servans populum. Et in cap. 1. Lucæ, pag. 304. Ἰησοῦς σωτήρ ἐρμηνεύεται. *Jesus*, si interpreteris, *Salvatorem significat*. Chrysostomus Homil. 2. in Matth. pag. 10. Τὸν Ἰησοῦς διοραφεῖ εἰς τὸν ἑλληνικὸν, ἀλλὰ τὴν Ἐβραϊκὴν Φωνὴν οὐτων λέγεται. Ἰησοῦς ὁ ἐξιν εἰς τὴν ἑλλάδα γλῶτταν ἐρμηνευόμενον, σωτήρ. Σωτήρ δὲ ἀπὸ τοῦ σῶσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ. *Nomen Jesus non est Græcum, sed Hebreum: quod, in linguam Græcam translatum, notat Salvatorem: Salvator autem est, quia salvum facit populum suum*. Justinus M. in Apol. ad Antoninum Pium, pag. 148. Τὸν Ἰησοῦς ὀνειρεῖ τὴν Ἐβραϊκὴν Φωνὴν, σωτῆρα τὴν ἑλληνίδι διαλέκτῳ δηλοῖ. *Nomen Jesus Hæbraicum est: Græcè σωτῆρα, salvatorem, denotat*. Atque hoc verum hujus vocis etymon, vera significatio. Minus accuratè ergo Cyrillus Alexandr. Orat. in occursum Domini, pag. 386. & Basilius Cæsar. Orat. 25. t. 1. pag. 589. statuunt, vocem *Jesus* notare σωτηρίαν λαοῦ, *salutem populi*. Prorsus verò falluntur, linguis Hebrææ ignorantia decepti, qui hanc vocem à Græco λάομαι deducunt. Id facit Eusebius Demonstrat. Evangel. lib. 4. pag. 105. Ἰησοῦς, inquit, ἀνομάζετο, παρ' ὅσον τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν λάσεως τε καὶ θεραπείας χάριν τὴν πάρεδον εἰς ὑμᾶς ἐποιεῖτο. *Jesus* vocabatur, quatenus ad sanandas & curandas animas hominum ad nos accessit. Cyrillus Jerosol. Catech. Illum. 10. pag. 100. Ἰησοῦς καλεῖται Φεραγύμως, ἐκ τῆς σωτηριώδους λάσεως ἔχει τὴν

τροσηγορίαν. Jesus vocatur, nomen habens à salutari medicina. Ibid. pag. 108. Ιησοῦς ἐσι, κατὰ μὲν Ἐβραιῶν σωτῆρ, κατὰ δὲ τὴν ἑλλάδα γλῶσσαν, Ἰάμενος. Jesus apud Hebreos quidem significat salvatorem, in lingua verò Græca medicum. Priora rectè habent, posteriora non item. Clemens Alexandr. Pædagog. lib. 3. cap. 12. pag. 265. O' Ιάμενος ἡμῶν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν, τὸν ἕδιον αὐθεντούσαν, Ιησοῦς. Qui & corpori & animæ nostræ medetur, proprio nempe homini, Jesus. Quandoquidem verò Jesus Græcis est σωτήρ, non fuerit, ἀπροσδιόνυσος, vocis Græcae interpretationem Latinam paucis examinare. Multi sunt viri docti & graves, qui in scriptis & congresu pro Græco σωτήρ semper usurpant Servatoris nomen, Salvatoris verò refugiunt, & tanquam minus Latinum, studiosè vitant. Quia videlicet Ovidium, Livium, & alios è priscis sciunt Servatoris & Liberatores vocabula, non Salvatoris, usurpasse. Verùm ego in corum potius concedo sententiam, qui pertendunt, τὸν σωτῆρα minus accuratè, imò male servatorem reddi, de Christo potissimum, ac etiam de quovis alio. Suffragantur huic sententiæ veteres Glossæ, in quibus, Σωτήρ, salvator. Item: Salvator, σωτήρ. Idem probat autoritas Ciceronis, lib. 4. contra Verrem: Itaque eum non solum patronum istius insulæ, sed etiam σωτῆρα inscriptum vidi Syracusis: tum, quò Verrem magis reddat exosum, adgit: Hoc quantum est? ita magnum, ut Latino uno verbo exprimi non possit. Cur uno verbo exprimi non potest? Respondet Cicero: Is est nimirum Soter, qui salutem dedit. Tertullianus lib. de Carne Christi, cap. 14. pag. 559. salutificatorem vocat. Ergo jam, inquit, non unus Deus, nec unus salutifactor, si duo salutis artifices, & utique alter altero indigens. Et in lib. de Resurrectione carnis, cap. 47. pag. 585. ubi locum ex epistola ad Philippienses 3: 20. ita proponit: Unde & salutificatorem nostrum expectamus Iesum Christum. Et lib. 5. adv. Marcionem, cap. 15. pag. 797. in translatione verborum 1. Thess. 5: 23. Et omnes in uno voto constituit salutis, optans ut spiritus noster, & corpus, & anima sine querela in adventu Domini & salutificatoris nostri Christi conserventur. Sensit ergo Cicero, ut cò redeamus, Servatoris vocem σωτῆρι non esse adæquatam, quam non ignoravit: quippe se Reipublicæ servatorem vocavit Oratione pro Plancio. Tacitus Annal. 15. videns servatoris nomen non istud tam celsum nomen atquare, scripsit Milichum conservatoris sibi nomen Græco ejus rei vocabulo assumpsisse. Notata digna verba P. Manutii ad superiora Ciceronis: Σωτήρ Græcum nomen esse, & eum significare, qui salutem dedit, ipso constat interprete Cicerone: ex quo patet communis error corum, qui Je-

124 EXPOSITIONIS SYMBOLI

sum Christum, cuius immortalia merita nullo satis uno verbo exprimi Latinè queunt, Servatorem appellant; aliud enim est servare, aliud salutem dare: servatus, qui, ne salus amittatur, aliqua ratione præstat: salutem dat, qui amissam restituit. Deinde, ut ad ipsum Christum proprius accedamus, Christus multos servat, qui alioqui in nihilum irent, quorum etiam servator dici potest: at eos non salvat, nec corum est salvator; alioqui in æternum non perirent. Servare etiam Martiale verbum est, illius, qui quem occidere potuit in prælio, ei pepercit, sed, libertate exutum, ac civiliter mortuum, in servitutem pertraxit. Qui sic de altero meretur, propriè servator, alter ab eventu servus. Servi enim vel à serviendo, vel potius à servando dicti sunt, quia servi sunt, cùm jure belli possent occidi. Hanc ἐπιφελογίαν affirunt cùm Juris-consulti, tum Donatus Adelph. Act. 2. scen. 1. pag. 386. & Isidorus lib. 9. cap. 4. Item Augustinus de Civitate Dei lib. 9. cap. 15. & Eucherius in Genesin, lib. 3. cap. 46. Consule Etymolog. Cl. Vossii, in voce *Servus*. At Christus plus nobis tribuit Joh. 15: 15. Non dicam vos servos: plus etiam sibi. Quare de Christi beneficentia non parum dederit, qui σωτῆρες, servatores interpretatur. Neque est, cur vocem *salvator*, tanquam minus Latinam, respuamus: apud antiquos enim satis frequens. Porphyrius in Panegyrico Constantino dicto:

*Undique pacatis salvator maxima rebus
Gaudia præstabis. —*

Usitata vox Lactantio, viro eloquentissimo, sanctisque Patribus aliis, quorum testimonia afferre nimis longum foret. Et, si vel nemo eam surpasset, necessitati tantæ, quam agnoscit Cicero, obtemperantes, æquissimo jure nos Christiani usurpare possemus. Quid ergo, cùm viri illustres, ut Camillus, aut dii, ut Jupiter, & Diolcori, apud Strabonem, lib. 17. Athenæum lib. 7. & passim, σωτῆρες appellantur, Salvatores vertemus? Minime verò. Vocentur servatores, liberatores, aut etiam sospitatores, quæ vox illi σωτὴρ gemina est. Solus Christus *salvator* est, quia etiam solus nos facit salvos. Vide suprà. Addimus locum ex Eusebii Demonit Evang. lib. 4 pag. 105. de Christo: Καθὸ ψυχῶν ἐμπαθῶν θεραπείαν ἐπαγγέλλεται. σωτὴρ καὶ λατρὸς εἰκότως ἀν λέγοιτο. Quatenus animarum affectibus obnoxiarum sanationem profitetur, meritò salvator & medicus nominatur. Theodoretus in cap. 43. Iefaiæ, pag. 106. Εἰ σωτῆρ
էս,

επί, τῆς αὐτῆς ἐσίας εἶναι, ἡς μόνης εἶναι τὸ σώζειν. Si salvator est, ejusdem est naturæ, cuius solius est salvare.

III. Patres Nicæni Salvatorem nostrum ctiam vocant *Christum*. Hoc ejus nomen, & quæ ad illud spectant, examinaturis, occurrit

1. *Explicatio vocis. Χριστοὶ* vocantur,

a. *in genere*,

a. *Oleo uncti.* Suidas: Χριστός, ὁ κεχρισμένος ἐν ἔλαιῳ. *Christus*, *unctus oleo*. Thcophylactus in cap. i Matth. pag. 4. Χριστοὶ ἐλέγοντο οἱ βασιλεῖς καὶ ἡρεῖς ἐχρίσυτο γὰρ τῷ ἑλαίῳ τῷ ἀπὸ τῆς κέρατος τῆς ἐπιτιθεμένου τῆς Φιλῆς ἀναβλύζοντι. *Uncti dicebantur reges & sacerdotes: inungebantur enim oleo sancto ē cornu, quod capiti superponebatur, & destillabat.* Eusebius hist. Eccles. lib. i. cap. 4. pag 3. b. *reges, Prophetas & sacerdotes χριστοὺς appellari docet: Οὐ μόνοις τοὺς ἀρχιερατῶν τετιμημένους ἐλαίῳ σκευασθεῖς χρισμένους, τὸ τοῦ χριστοῦ κατενθύμει πάρ' Εβραίοις δυομά, ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλέας, οὓς καὶ αὐτοὺς νεύματι θείῳ προφήται χρίσαντες, εἰκονικούς τινας χριστοὺς ἀπειργάζοντο.* "Ηδη δὲ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν τινὰς διὰ χρίσματος χριστοὺς ἐν τύπῳ γεγονέναι παρειλήφαμεν. Non solos summos sacerdotes, oleo artificiali inunctos, Christi nomen apud Hebreos ornabat, sed etiam reges, quos ipsos quoque jussu divino ungentes Prophetæ, iconicos quosdam Christos efficiebant. Prophetarum quin etiam quosdam per unctionem Christos in typō factos esse accepimus.

β. *Qui ad usum quempiam à Deo destinantur.* Theodoretus ad vñ. i. cap. 45. Jelaic, pag. 108. Οὔτω λέγει Κύριος τῷ χρισθῷ μου Κύρῳ. χριστοὺς ἡ θεία γραφὴ προσαγορεύει, οὐ μόνον τοὺς χρισμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς εἰς τινὰ χρείαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν δλων ἀφοριζόμενους. Οὔτω καὶ τῶν πρὸ τοῦ θρόνου πατέρων μνημονεύσας ἘΦΗ. Μή ἀπτετθε τῶν χριστῶν μας. Ἐνταῦθα μέν τοι τὸν Κύρον χριστὸν ἀνθίμασε, διδάσκων ὡς αὐτὸς αὐτὸν ἐχειροτόνησε βασιλέα. Sic dicit Dominus Christo meo Cyro. Christos scriptura sacra vocat non solum eos, qui unguntur, sed etiam eos, qui ad usum quempiam ab universorum Deo diliguntur. Sic Patrum, qui legem præcesserunt, mentione facta dixit, Nolite tangere Christos meos. Hoc Jane loco Christum appellavit Cyrum, docens illum abs se creatum fuisse regem. Idem Theodoretus ad Psal. 105: 15. verba, quæ hic adducit, pag 819. hæc habet: χριστοὺς προσαγορεύει, οὐχ ὡς ἐλαίῳ κεχρισμένους, ἀλλ' ὡς ἐκλεκτοὺς γενομένους. Christos appellat, non tanquam oleo unctos, sed tanquam electos factos. Hoc tamen alii ad fideles referunt, ut jam videbimus.

γ. *Trii & fideles.* Greg. Nazianzenus. Orat. 21. pag. 378. Χριστὸς οὖς καλεῖν ἡ γραφὴ, τοὺς ζῶντας κατὰ χριστὸν. Scriptura eos, qui secundum Chri-

stum vivunt, solet appellare Christos. Eusebius Demonstrat. Evangel. lib. 1. pag. 9. Χριστὸς ἐκείνους τοὺς πρὸ Μωϋσέως θεοφιλεῖς, ὥσπερ οὖν ἡμᾶς χριστανοῦς εὑροις ἀν κεκλημένους. Illos, qui ante Mōsen Deo chari fuerunt, Christos fuisse appellatos reperies, quemadmodum nos Christiani vocamur. Postea subjicit verba Psal. 105:15. & addit: Ὡρε καὶ τῆς τοῦ χριστοῦ προσηγορίας ἡμῖν διοίως ἔχοντάνσι. Proinde nominis Christi appellationis æque ac nos participes erant. Et profectò non desunt ex veteribus, qui quosvis piè & justè, etiam sub veteri Testamento, viventes, Christianorum appellatione sunt dignati. Eusebius hist. Eccles. lib. 1. cap. 4. pag. 5. a. docet, Abrahamum, & reliquos veteris Testamenti fideles, Christianos vocari posse. Πάντας ἐκείνους, inquit, δικαιοσύνη μεμαρτυρημένους, ἐξ αὐτῶν τοῦ Αβραὰμ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνιεστὸν ἄνθρωπον, ἔργῳ χριστικῷ, εἰ καὶ μὴ δυοματι, προσειπάντις, ὃν ἀν ἐκτὸς βάλοι τῆς ἀληθείας. Omnes illos iustitiae testimonium consecutos, si ab Abrahamo ad primum ascendamus hominem, si non nomine, saltem re ipsa si quis Christianos appellaverit, à vero minimè aberràbit. Idem Eusebius Demonstrat. Euangel. lib. 1. pag. 10. de Enoch scribit, χριστικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ιουδαικῶς ἔχει. Christiano, non Iudeo dignam vitam vixit. Et de Abrahamo: Δείκνυται χριστικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ιουδαικῶς βεβιωκῶς. Patet, eum Christiano, non Iudaico more vixisse. Chrysostomus Homil. 121. t. 5. pag. 792. de iis, qui ad Abrahamum usque vixerunt: Τίνες ἦσαν; Ἕλληνες; ἀλλ' οὐ συγχωρεῖ ἡ πίστις. Ἐλληνες οὐκ ἦσαν οὐ γὰρ ἀπίστια συνέζησαν, δαιμονιούς οὐκ ἐδούλευσαν, ξοάνοις οὐχ ὑπετάγησαν, τῇ πλάγῃ τῶν δαιμόνων ἀντέζησαν. Οὐ δύνανται τοίνυν Ἐλληνες δυομάζεσθαι. Ἀλλὰ τί ἦσαν; Ιουδαῖοι; ἀλλ' οὐκ ἐδέξαντο τὸν νόμον, οὐκ ἐφύλαξαν σύββατα, οὐ παρετήρησαν βραμάτων διαφορὰς, οὐκ εἶχον περιτομήν. Εἰ τοίνυν οἱ ἀρχαῖοι μήτε Ἕλληνες, μήτε Ιουδαῖοι ἦσαν, εὐρέθη ἔτερον ὄνομα τὸ δυνάμενον αὐτοῖς ἀριστεῖ. Δῆλον ὅτι χριστιανοὶ οὐ τῇ προσηγορίᾳ, ἀλλὰ τῇ δυνάμει. Quales erant? Gentilesne? sed non permittit fides. Non erant Gentiles: non enim fuerunt infideles, dæmonibus non servierunt, simulacris non fuerunt subjecti, imposturis dæmonum restiterunt. Proinde non possunt Gentiles vocari. Quid igitur erant? Iudæi? At non acceperunt legem, non observarunt Sabbathum, nec ciborum discrimina, non habuerunt circumcisionem. Si igitur veteres neque Gentiles, neque Iudæi fuerunt, inventum est aliud nomen, quod ipsis potest aptari. Manifestum est, eos fuisse Christianos non nomine, sed potentia.

b. In specie Messias vocatur Christus. Hoc loco à Patribus Nicænis: à scriptura passim. Suidas: χριστὸς δὲ Κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν. Christus, ille Dominus & Deus noster. Hic autem duo maximè veniunt observanda.

a. Quo

a. Quo sensu & cur Christus, id est, unctus, vocetur, cum oleo materiali non sit unctus? Per unctionem intelliguntur dona Spiritus Sancti, in naturam Christi humanam copiosissimè effusa. Ita Psal. 45: 8. ubi Messias dicitur *unctus ἐλαῖῳ ἀγαλλιάσεως*, oleo letitiae: ubi Theodoretus, pag. 570. de Christo, 'Ως ἄνθρωπος, οἶνος τι χρίσμα λαμβάνει τὸ Πνεύματος τὰ χαρίσματα. Ut homo, velut quandam unctionem, Spiritus dona accipit. Basilus in eundem Psalmum, l. i. pag. 258. dicit, ἐλαιου ἀγαλλιάσεως, quo Christus unctus fuit, esse τὴν τοῦ ἁγίας Πνεύματος εἰς τὴν σάρκα αὐτῷ ἐπιδημίαν, Spiritus Sancti in carnem ipsius desiccum. Idem locus adducitur in N. Testamento, ad Hebr. 1: 9. ubi Oecumenius, pag. 804. per ἐλαιου ἀγαλλιάσεως intelligit τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Chrysostomus in Psal. 45. docet, Christum tunc fuisse unctum, ὅτε ὡς ἐν ἔιδει περιερῆς τὸ πνεῦμα ἥλθεν ἐπ' αὐτὸν, quando in specie columbae spiritus super eum venit. Theodoretus in epitome div. Decret. cap. 11. pag. 279. Δῆλον ὡς διὰ τὸ χρίσμα τὸ Πνεύματος ἀναμάθη χρισθεῖ. Ἐχρίσθη δὲ οὐχ ὡς θεός, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος. Manifestum est, quod propter unctionem Spiritus appellatus fit Christus. Unctus autem est, non ut Deus, sed ut homo. Idem, epist. 146. pag 1032. Χριστὸς κέκληται, ὃς κατὰ τὸ ἄνθρωπειον τῷ Πνεύματι τῷ παναγιῷ χρισθεῖς, καὶ χριματίσας ἀρχιερεὺς ἡμῶν, καὶ ἀπόστολος, καὶ προφήτης, καὶ βασιλεὺς. Christus appellatus est, tanquam Spiritu Sanctissimo secundum hominem unctus, & vocatus Pontifex noster, Apostolus, Propheta atque Rex. Basilius Cæsar. lib. 5. contra Eunomium, pag. 117. χρισθεῖ διὰ τὸ Πνεύμα καὶ τὴν χριστὸν, τὴν ἐν τῷ πνεύματi. Christus propter spiritum & unctionem, illam nimirum, quae est in spiritu. Theophylactus in cap. 1. Matth. pag. 4. Δέγεται δὲ Κύριος, Χριστὸς, καὶ ὡς βασιλεὺς ἐβασίλευσε γὰρ κατὰ τῆς ἀμαρτίας καὶ ὡς Γερεὺς, προσῆγε γὰρ ἐκευτὸν θῦμα ὑπὲρ ἡμῶν Ἐχρίσθη δὲ καὶ αὐτὸς κυρίως τῷ ἀληθινῷ ἐλαῖῳ, τῷ ἀγίῳ πνεύματi. Dicitur Dominus, Christus, & ut Rex, quia contra peccatum regnavit: & ut sacerdos, obtulit enim semetipsum sacrificium pro nobis: unctus autem est & ipse propriè vero oleo, nempe Spiritu Sancto. Chrysostomus Homil. 1. in epist. ad Romanos, pag. 6. Χριστὸς ἀπὸ τὸ χρισθῆναι δέγεται, δὲ καὶ αὐτὸς τῆς σαρκὸς ἦν. Καὶ τοῖφ ἐλαῖῳ ἐχρίσθη; ἐλαῖῳ μὲν ωκεὶ ἐχρίσθη, πνεύματi δέ. Οἶδε δὲ καὶ τοὺς τοιότερους χριστοὺς ἡ γραφὴ καλεῖν. Τὸ γὰρ προηγούμενον ἐν τῇ χρίσει πνεύματi ἐξι: διὸ καὶ τὸ ἐλαιον παραλαμβάνεται. Christus dicitur, quod sit unctus; quod & carnis erat. Et quo tandem oleo unctus est? Oleo certè minimè est unctus, sed Spiritu. Solet autem Scriptura etiam hos vocare Christos: quod enim in ipsa unctione principem locum obtinet, spiritus est: propterea etiam oleum assumitur. Cyrillus Ierosol. Catech. Illuminat. 10. pag. 99. χριστὸς

καλεῖται, οὐ χεροὶς ἀνθρωπίναις χειρισμένος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀδίως εἰς τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀρχηρωτύνης χρισθεῖς. Christus vocatur, non quod manibus humaniis sit unctus, sed à Patre ab aeterno ad subeundum summum pro hominibus sacerdotium unctus. Et Catech. 3. Neophyt. pag. 202. Ἐλαίφ, ἡ μύρφ σαματικῆ χριστὸς ὑπὸ ἀνθρώπων ἐκ ἔχρισθη, ἀλλ' ὁ Πατήρ αὐτὸν σωτῆρα προχειρισάμενος τῷ πάντος κόσμῳ, πνεύματι ἔχρισεν ἀγίφ. O!eo, vel unguento corporali Christus ab hominibus non est unctus, sed Pater cum designatum salvatorem totius mundi Spiritu Sancto unxit. Alia Patrum testimonia, quia hæc sufficere possunt, non asserimus: rem tamen paulò clarius & distin-
ctius oculis Lectorum subjicimus. Χριστὸς vocis πνεύμα interpretamentum est, & notat unctum. Inter actus honoris est unctio, ut patet ex Lucæ 7:38. ubi mulier peccatrix pedes Christi ἔλειψε τῷ μύρφ. Vide etiam Joh. 11:2. & 12:3. Psal. 14:5. sed, quia in collatione dignitatis & excellen-
tis officii unctionis simul exhibebatur honor, ipsum imponere officium, ungere dicitur. Ita Graeci, quia luctatores ungebantur ad certamen, ἀλείφειν, ungere, ad certamen, vel ad aliquid agendum dicunt, pro inci-
tare, instigare, exhortari. Suidas: Ἀλείψας, διεγείρεις, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀθλητῶν. Qui unxit, qui excitavit, per translationem ab athletis ductam. Chrysostomus ad verba Christi Matth. 26:39. Ἐλεγε χριστὸς τοῖς μαθηταῖς, Μή κτήσῃς χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, τρὸς ἀκτυνοτύνην αὐτοὺς ἀλείφουν. Dixit Christus ad discipulos, Matth. 10:9. Ne comparete aurum, neque argen-
tum, eos ad paupertatem vel inopiam ferendam excitans. Oecumenius in cap. 5. Actorum: Άλειφεις πρὸς ὑπομονὴν ἀλείφουσιν. Afflictiones ad patien-
tiam incitant. Chrysostomus, τρὸς ἀτόνοιαν ἀλείφειν καὶ διεγείρειν, ad arro-
gantium impellere & excitare. Hinc etiam ἀλειμμα, quod tamen Lexico-
graphi non observant, non tantum est unctio, vel unguentum, sed etiam δρμητήριον, incitamentum. Chrysostomus epist. 5. ad Olympiadem: Άσ-
έπ. βουλαὶ τῶν ἔχθρῶν ἀλειμμα γίνονται τῆς καρτερίας τῆς ὑμετέρας. Hostium in-
sidiis vestra acuitur tolerantia. Idem in Psal. 43. Οὐ μιρόν τοῦτο εἰς πίστα
ἀλειμμα ἦν. Illud non exiguum ad fidem erat incitamentum. Sic Elias ius-
sus Eliseum ungere Prophetam, injecit ipsi pallium suum, 1. Reg. 19:16.19.
Quod Eliseus accepit pro signo, quod vocaretur ad secundum Eliam,
& munus ipsius subeundum, veniente super ipsum Spiritu Dei. Hinc
igitur liquet primæ ratio, quare Dominus noster χριστὸς, unctus dicatur:
nempe, quia est illa Dei sapientia, quæ dicit Prov. 8:23. A seculo uncta
sum. Quo denotatur, Filium; nam is est sapientia; destinatum esse
ante jaeta mundi fundamenta, sive accepisse officium, quod in carne ap-
parens

parens gessit & exsecutus est : quo sensu Cyrillus superius dixit, Filium ὃς τὸν Πατρὸς διδικτεῖ εἰς τὴν ὑπὲρ αὐθρώπων ἀρχιερασύνην μεχρίσθαι. Secunda ratio est, quod, cum conceptus & natus est, super ipso fuit Spiritus Domini, ut jam ex Patribus probatum. Tertia ratio est, quod etiam in humana ejus natura requievit spiritus sapientiae & prudentiae, consilii ac fortitudinis, & timoris Domini, Ies. 11: 2. Ad quem locum Theodoretus, pag. 52. Κατὰ τὸ ἀνθρώπον πάντα εἶχε τὰ πνεύματα τὰ χαρίσματα. Juxta humanitatem omnia spiritus habuit dona. Huc pertinet illud Lucæ 2: 52. ubi Christus dicitur profecisse sapientiam & gratiam. Variè hunc locum torquebant hæretici: nos, omnibus aliis interpretationibus rejectis, asserimus, Christum secundum sapientiam divinam, hoc est, eam, quæ ei competit tanquam Deo, non profecisse: secundum sapientiam autem humanam, hoc est, eam, quæ ei ut homini competit, verè profecisse, hominis quidem more, sed tamen supra modum humanum. Nec nova videri debet hæc explicatio: expressa ejus in Antiquitate ostendemus vestigia. Cyrillus Alexandr. in Thesauro, Assert. 28. pag. 249. Οὐ καθὸ λόγῳ ἐστὶ, προκόπτειν λέγεται, ἀλλὰ καθὸ γέγονεν ἀνθρώπος, καὶ Φύσιν πεφύρει τὴν τούτῳ δεκτικήν. Non quatenus Verbum est, proficere dicitur; sed quatenus homo factus est, & naturam hujus capacem gestavit. Theodoretus Dial. 2. Ἡλικίᾳ μὲν τὸ σῶμα προκόπτει, σοφίᾳ δὲ φυχή. Etate quidem corpus, sapientia vero anima proficit. Hoc ergo vult Euanglista, Christum prout ætate, ita & sapientia pariter crevisse. Proinde etiam Codices quidam sic essent: Προέκοπτεν ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ. Vel, Προέκοπτεν ἐν τῇ ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ. Ita Ambrosius de Incarnat. Sacrani. cap. 7. Jesus proficiebat ætate & sapientia: quomodo proficiebat sapientiam Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus ætatis, & profectus sapientiae, sed humanæ est. Ideo ætatem antea præmisit, ut secundum hominem crederes dictum. Etas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficiebat sapientiam hominis. Augustinus itidem, epist. 3. hunc locum ob oculos habens: Ille in suo corpore numeros temporum mensurasque servavit ætatum, qui sine ulla sui mutabilitate mutando contexuit ordinem seculorum: hoc enim crevit in tempore, quod cœpit ex tempore. Quarta ratio est, quod etiam ad publicam notitiam unius est Spiritu Sancto ac potentia, Actor. 10: 38. Spiritu Sancto, qui operatus per ipsius prædicationem, & illustri modo effusus est, ut Spiritus ipsius, at ab ipso impetratus, in Apostolos, & alios discipulos, post ejus in cœlum ascensionem, Actor. 2: 33. Potentia, quia operibus divinis, quæ ipse propria voluntate fecit, & per jussionem suam patrat,

130 EXPOSITIONIS SYMBOLI

vit, demonstratus est omnibus, quis esset. De qua unctione fortè potissimum loquitur Jesaias, cap. 61: 1. οὐ ἐνεχεν ἔχρισέ με, & unctione probans, spiritum Domini super ipso esse. Proinde inepta prorsus, & ἀλλοτός est ratio, quam affert Justinus M. Apolog. 2. pag. 44. editionis Græco-Latinæ, cur Salvator noster vocetur Christus. Merentur verba ejus adscribi, & medicam experiri manum. Ita autem habent: Οὐ δὲ Τίος ἔκεινου, οὐ μόνος λεγόμενος κυρίως Τίος, οὐ λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων, καὶ συνών καὶ γεννόμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δὶ αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκδομῆσε. Χριστὸς μὲν κατὰ τὸ κεχρίσθαι, καὶ κεσμῆσαι τὰ πάντα δὶ αὐτοῦ τὸν θεὸν λέγεται. *Filius* verò ejus, sc. Dei Patris, qui *solus propriè dicitur Filius, Verbum simul cum eo ante creaturas nascens* & existens, quoniam primitus per eum cuncta condidit & ornavit. *Christus* quidem ex eo, quod per illum Deus omnia conformataverit atque ornaverit, appellatur. Ita Johannes Langus interpretatur. *Verū γενόμενος* non est *nascens*, sed qui generatur: & χρισθαι nihil minus quam conformari. Eruditè ergo ad hunc locum Josephus Scaliger in Animadvers. ad Chronologica Eusebii, *Quis non videt*, inquit, *legendum καὶ συνῶν καὶ γενόμενος?* Nam γενόμενος, qui generatur, non qui generatus est. *Si enim de Filii ante secula omnia generatione loqueretur, γενηθεῖς dicendum fuisset*, quia semel generatus est, & non generatur. Deinde illud curiæ ostendit, de coæternitate Filii cum Patre, non de Filio ante secula genito loqui, cui consignificans verbum γενόμενος adjetum. Neque verò quis argutulus objiciat discrimen inter γεννήσατα & γενόμενον. Nam hic γενόμενος non est factus, sed ὁν, qui jam erat. Quod sequitur, Christum dictum esse, quia Deus per eum considerit omnia, & ornaverit, tunc locum habebat, si τὸ χρίσαι εἴη condere & ornare. Χριστὸς μὲν κατὰ τὸ κεχρίσθαι καὶ κεσμῆσαι. Legendum verò κατὰ τὸ καὶ χρίσαι. Dicitus Christus, quia Deus per eum unxit & ornârit omnia. *Ego ornandi verbum quomodo applicem ad notionem τὸ χρίσαι, non video, nisi pro κεσμῆσαι legeremus, κατὰ τὸ χρίσαι καὶ σμῆσαι*, unxit & abstulerit omnia. Sed hoc divinare, non afferere. Hactenus Scaliger. Multò minus illi sunt audiendi, qui volunt, ante assumptam ex B. Virgine naturam humanam, animam unitam esse Deo Verbo, & ex eo vocatum esse Christum. De illis sic Damascenus lib. 4. Orthod. fidei, cap. 6. pag. 288. Πότε ἐκλύθη χριστός; εὐχῶς τινες φεύγουσι, πρὸ τῆς ἐκ παρθένου σαρκότεως οὐ νοῦς ἡνῶθη τῷ θεῷ λόγῳ, καὶ ἐκτοτε ἐκλύθη χριστός. Τοῦτο τῶν Θρηγένους λυριμάτων τὸ ἀτόπημα, Προϋπαρξεν ψυχὴν δογματίσαντος. Quando vocatus est Christus? Non, ut quidam falsa adstruunt, ante incarnationem ex virginie, anima unita est Deo Verbo, & ex eo tempore voca-

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. VI. 131

vocatus est Christus. *Hec enim est ex Origenes deliramentis absurdam sententiam, qui præexistentiam animarum docuit. Vide ibidem plura.*

β. Quid nomen χριστὸς denotet? Notat regium potestatem. Ita dicit Deus Pater Psal. 2: 6. *Unxi regem meum.* Et Acto. 2: 36. *Dominum & Christum fecit eum,* hoc est, publica προσαγορεύσει declaravit, &c., ut Domino, dedit ei exercere omnem potestatem in cœlo & in terra. Est autem officium regium colophon officiorum, & nititur sacerdotio, & geritur per verbum, quod locutus est velut Propheta. Nam ad hæc tria officia unctus est. Sed paulò attentius consideremus illud divi Petri, Κύριον καὶ χριστὸν αὐτὸν ὁ θεὸς ἐπέιη τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. Verbum τοιεῦν hoc loco significat constitutere, nec refertur ad ἀστικόν, sed ad statum & dignitatem summam, ad quam Christus est electus, sicut eam describit Apostolus ad Ephes. 1: 21. cap. 4: 10. & ad Philipp. 2: 9, 10. Ita veteres hunc locum ψροφῆτας contra hæreticos interpretantur. Chrysostomus Homil. 6. in Acta: *Ἐποίησε, τοιεῖ, κατέσηεν ἦς εὐδὲν περὶ ἀστικῶν ἐνταῦθα Θυμοί. Fecit, id est, constituit, adeo ut nihil hic de substantia dicat.* Basilius Cæs. lib. 2. contra Eunomium, pag. 40. Τὸ Κύριος ὄνομα, ἢν ἀστικός ἐστι, ἀλλ' ἔχεις ὄνομα ἃς εἰπὼν, Κύριον αὐτὸν καὶ χριστὸν ὁ θεὸς ἐπέιη, τὴν κατὰ τάγτων ἀρχὴν καὶ δεξιότερον λέγει τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ, σὺ τὴν εἰς τὸ εἶναι πάροδον αὐτοῦ διηγεῖται. Nomen Dominus, non est essentia, sed potestatis nomen: quare, qui dixit, Dominum cum & Christum Deus fecit, rerum omnium principatum & dominium dicit à Patre Filio commissum, non quomodo esse cæperit, narrat. Oecumenius in cap. 2. Acto. pag. 14. *Ἐποίησεν, ἀντὶ τοῦ, κατέταξε καὶ κατέσηεν, ἀλλ' ὡχλον, οὐσίωσε.* Fecit, pro, ordinavit, constituit, non vero, essentiam dedit. Cyrillus Alexandr. in Thesauro, Aflert. 21. pag. 216. Τὸ ἐποίητεν, ἀντὶ τοῦ, ἀπέδειξεν τοιεῖν. Οὐτω καὶ αὐτὸς ὁ Πέτρος τοῖς Ιουδαίοις προσδικλεγόμενος ἐφασκεν, Ἰησοῦν τὸν Ναζαρεῖον, ἄνδρα ἀπὸ τῆς θεᾶς ἀποδεδειγμένον, &c. Illud fecit, pro, ostendit, demonstravit vel declaravit accipiendum. Sic ipse etiam Petrus Iudeos alloquens dixit, Jesum illum Nazarenū, virum declaratum, &c. Vocem χριστὸς regiam denotare dignitatem agnoscit Nyssenus Orat. 6. contra Eunomium, t. 2. pag. 598. Ή τοῦ χριστοῦ προσηγορία τὴν βασιλείαν ἐνδείκνυται. Christi appellatio regnum denotat. Et de Profess. Christiana, t. 3. pag. 269. Τὸ τοῦ χριστοῦ ὄνομα, ἐι πρὸς τὸ σαφέστερν τε καὶ γνωριμώτερον βῆμα μετενεγκθεῖη, τὸν βασιλέα σημαίνει, τῆς ἀγίας γραφῆς τὴν βασιλικὴν ἀξίαν τὴν τοιαύτην Φανῆ κατὰ τηνε ἰδιάλγοσαν χρῆσιν ἐνδεικνυμένης. Christi nomen, si ad clarius magisque perspicuum & intellectu facilius verbum transferatur, regem significat,

132 EXPOSITIONIS SYMBOLI

cum sancta Scriptura hujusmodi voce, peculiari quodam usu, regiam indicet dignitatem. Et como eod. de perfecta Christiani forma, pag. 277. Τῆτοῦ χριστοῦ πρετηγορίᾳ κυρίας καὶ τρώτως τὸ βασιλικὸν διασημαίνεται ἡράτος. Christi nomine propriè & primariò regia significatur potentia.

2. Accidentia propria; ad quæ referimus,

a. quod Christus fuit sine peccato. Theodoretus quæst. 9. in lib. Numerorum, pag. 144. Μόνος ὁ δεσπότης χριστός, καὶ ὡς ἀνθρώπος, καὶ ὡς θεός, τὸ ἄμαρτον οὐχεῖ. Solus Dominus Christus, & ut homo, & ut Deus, macula caret. Basilius M. Orat. de Pœnitentia: Ἀνθρώπων εὑδεῖς ἀναμάρτητος ἐν γὰρ μαρτυρεῖται, ὅτι ἀμαρτίαν οὐκ ἔποιησε. Nullus mortalium sine peccato est: uni enim testimonium perhibetur, quod peccatum non fecerit. Macarius Homil. 11. pag. 138. Σῶμα κανὸν καὶ ἀναμάρτητον ἔως τοῦ Κυρίου ἐκ Ἐφέσου ἐν τῷ ιδομεῳ παραβάντος γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ τρώτου Ἀδὰμ, ἐβασίλευσεν δὲ θάνατος ἐπὶ δὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Corpus novum & peccati expers usque ad Dominum non apparuit in mundo: cum enim primus Adam mandatum fuisset transgressus, mors in omnes ejus posteros regnavit. Nisi fuisset ἀναμάρτητος, noster Salvator esse non potuisset. Hoc urget Chrysostomus Homil. 38. in 1. ad Corinth. pag. 496. Τὸν ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν ἀτοθύγκοντα, αὐτὸν ἀναμάρτητον δεῖ εἶναι εἰπεῖ εἰ καὶ αὐτὸς ἀμαρτάνει, τῶς ὑπὲρ ἄλλων ἀμαρτωλῶν ἀτοθύγκειται; Εἰ δὲ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν ἄλλων ἀπέθκνει, ἀναμάρτητος οὐκ ἀπέθκνει. Eum, qui pro peccatoribus moritur, sine peccato esse oportet: etenim si ipse quoque peccaret, quomodo pro aliis peccatoribus morietur? si igitur pro aliorum peccatis mortuus est, utique absque peccato existens mortuus est. Proclus, Episcopus Cyzicenus in Actis Ephesinæ Synodi, pag. 250. Ἀνθράκος μὲν σῶσαι οὐκ ἥδυνατο ὑπέκειτο γὰρ τῷ χρέει τῆς ἀμαρτίας. ἄγγελος ἐξαγράσαι τὴν ἀνθρωπότητα οὐκ ἴσχυεν ἥπερ τοιότου λύτρου. Λειτὸν οὖν δὲ ἀναμάρτητος ὑπὲρ τὴν ἀμαρτηκότων ἀτοθύγκειν ἀφείλειν αὗτη ἐλείπετο μόνη τοῦ καὶ οὐκ οὐκέτι λύσις.. Homo quidem nos salvare non poterat: debito enim peccati subjectus erat. Angelus naturam humanam redimere non valebat; tali enim redemtionis pretio destituebatur. Debuit ergo immunis à peccato pro peccatoribus mori: bæc sola tollendi mali ratio reliqua erat. Eleganter etiam Paulinus in Panegyrico:

Nam neque deleret culpas, nisi liber ab illis,

Nec laxare reos posset & ipse reus.

Nec peccatori mors cederet, utpote vinclum.

Peccati vincis legitimè retinens.

b. quod

b. quod etiam sub veteri Testamento fuit notus. Hoc testatur Chrysostomus Homil. 8. in Johannem, pag. 588. Οἱ τοῦ θεοῦ φίλοι, καὶ θαυμαῖοι, πάντες χριστὸν ἐπέγνωσαν καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας. Dei amici ē admirabiles viri, omnes Christum cognoverunt etiam ante adventum ejus in carne. Idem, Homil. 111. t. 5. pag. 716. Δύο διαθήκαι, καὶ δύο πατέραι, καὶ δύο ἀδελφαὶ τὸν ἐνα δεσπότην δοξοφορῶσι. Χριστὸς παρὰ προφήταις καταγγέλλεται, Χριστὸς ἐν ιανῇ κηρύσσεται, οὐ καὶ τὸ ιανόν προέλαβε γὰρ τὰ παλαιά· οὐκ ἴσβετη τὰ παλαιά· ἡρμηνεύθη γὰρ ἐν τῇ ιανῇ. Duo sunt Testamenta, ē duæ ancillæ, ē duæ sorores, quæ Dominum unum, satellitum in morem, stipant. Christus apud Prophetas annunciatur, Christus in novo Testamento prædicatur: nova non sunt nova: vetera siquidem præcesserunt: non extincta sunt vetera, in novo enim Testamento sunt exposita. Et Homil. 10. in epist. ad Ephesios, pag. 814. Εἰς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα· τί δέ ἔστιν ἐν σῶμα; Οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοί, καὶ δυντες, καὶ γενόμενοι, καὶ ἐσόμενοι, πάλιν καὶ οἱ πρὸ τῆς τῆς χριστοῦ παρουσίας εὐηρετηθείσεις, ἐν σῶμα εἰσι. Πῶς; ὅτι οὐκεῖνοι τὸν χριστὸν ἔδεσαν. Πέθεν δῆλον; Ἀβραὰμ δὲ Πατὴρ ὑμῶν, Φησιν, ἡγαλλιάσατο, ἵνα τοῦ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη. Καὶ τάλιν, εἰ ἐπιζεύσατε, Φησι, Μαϊσῆ, ἐπιζεύσατε αὐτὸν ἐμοὶ περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψε, καὶ cī προφῆταις σὺν αὐτῷ ἐγράψαν περὶ σοῦ ἡγνόντων αὐτοῖς εἰδότες δὲ αὐτὸν, καὶ προσεκύνουν ὡς εἰς οὐκεῖνοι ἐν σῶμα. Unus Dominus, una fides, unum Baptisma. Quid est autem unum corpus? Qui sunt ubique terrarum fideles, ē fuerunt, ē futuri sunt: rursus qui ē ante Christi adventum accepti fuerunt ē grati, unum sunt corpus. Quomodo? quoniam illi quoque Christum noverunt. Undenam hoc constat? Abraham Pater vester, inquit, exultavit ut videret diem meum, & vidit, & gavisus est. Et rursus, si crederetis Moysi, inquit, crederetis utique & mihi, de me enim ille scripsit, & Prophetæ. Non scripsissent autem, de quo ignorabant quæ dicebant. Cum ipsum autem noscent, etiam adorabant. Quamobrem illi quoque sunt unum corpus. Gregorius Nazianzenus Orat. 22. pag. 398. Ἄμα μυσικὸς τοῖς καὶ ἀπόβρυτος σύτος ὁ λόγος, σφόδρᾳ πιθανὸς, ἐμοὶ γοῦν, καὶ πᾶσι τοῖς φιλοθέοις, μηδένα τῶν πρὸ τῆς χριστοῦ παρουσίας τελειώθενταν, δίχα τῆς εἰς χριστὸν πίσεως τούτου τυχεῖν· ὁ γὰρ λόγος ἐπαρρησιάσθη μὲν ὑπερον καὶ φαῖται idem, ἐγνωρίσθη δὲ καὶ πρότερον τοῖς καθαροῖς τὴν διάνοιαν. Mysticus simul ē arcanus hic sermo est, nibi quidem, atque omnibus Dei amore præditis, admodum probabilis: neminem videlicet eorum, qui ante Christi adventum consummati fuerunt, id sine fidē in Christum esse consecutum. Quanquam enim Verbum suo postea tempore libere promulgatum est, puris tamen animis etiam ante iunctuuit. Alia accidentia studio omissimus.

3. *Pugnantia*, seu *opposita*. Huc referimus illos,

a. qui docuerunt, *Christum alium esse quādūm Iesum*. Hoc fuit delirium Sethianorum & Ophitarum, de quibus Theodoretus, hæret. fab. lib. 1. cap. 14. pag. 205. Τὸν Ἰησοῦν ἄλλου λέγουσι παρὰ τὸν χριστὸν καὶ τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐκ τῆς παρθένου γεννηθῆναι, τὸν δὲ χριστὸν οὐρανόθεν εἰς αὐτὸν κατελθεῖν. *Iesum alium esse dicunt à Christo*. Et *Iesum quidem ex Virgine natum esse*, *Christum autem de cœlis in ipsum descendisse*. Eandem insaniam Simoni mago tribuit Oecumenius in 1. Joh. cap. 2. pag. 197. Σίμων δὲ ἀνδριος ἐλύρει, ἄλλου εἶναι τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἄλλου τὸν χριστὸν τὸν μὲν Ἰησοῦν, τὸν ἀπὸ τῆς ἀγίας Μαρίας, τὸν δὲ χριστὸν, τὸν ἐπὶ τῷ Ιερδάνῳ καταβάντα ἀπὸ οὐρανοῦ. *Impius ille Simon nubabatur, alium esse quidem Iesum, & alium Christum. Iesum quidem esse eum, qui ex sancta Maria natus; Christum verò eum, qui apud Jordānem è cœlo descendit.*

b. qui affirmare non erubuerunt, *sibi veri Christi nomen competere*. Tanta fuit Manetis impietas, dc quo Theodoretus hæret. fab. lib. 1. cap. 26. pag. 214. Ἐτόλμητεν ἔαυτὸν δὲ Παρτόνιρος χριστὸν προταγορεῦσαι. *Nequissimus ille ausus est se ipsum appellare Christum*. Eadem fuit impietas Dosithei Samaritani, dc quo Theophylactus in cap. 24. Matth. pag. 142. Ἐλεγεν, ὅτι ἔγώ εἰμι δὲ ὑπὸ τῶν Μωϋσέως προαγορευθεὶς προφήτης. *Dicebat, se esse Prophantam à Moše prædictum.*

C A P U T VII.

De unigenita Dei Filio.

Τὸν Γίὸν τοῦ θεοῦ τὸν μονογενῆ.

Atres Nicæni profitentur, se credere in *Filium Dei unigenitum*.

I. *In Filium Dei*. Nomen ὃδος est συμαντικὸν & διλατικὸν secundæ personæ glorioissimæ Trinitatis, ejusque significat idiomæ ἀΦερισικὸν. Greg. Nazianzenus Orat. 36. pag. 590. Ἰδιον ὄνομα τῷ μὲν ἀνάρχῳ, δὲ πατέρι τῷ δὲ ἀνάρχῳ γεννηθέντος, Γίος. *Proprium ejus, qui principii expers est, nomen, Pater: ejus autem, qui citra ullum principium genitus est, Filius*. Est autem Filius non θέσει, sed φύσει, non per adoptionem & gratiam, sed per naturam, & naturalem generationem. *Cyrillus Jeros.*

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. VII. 135

Jerosol. Catech. Illuminat. 10. pag. 100. Τιὸς καλεῖται, ὡθετικῆς τρομχθεῖς, ἀλλὰ φυσικᾶς γεννηθεῖς. *Filius vocatur, non per adoptionis modum productus, sed naturaliter genitus.* Recte Nazianzenus, loco suprà citato: *Filius dicitur, ὅτι ταῦτὸν τῷ πατρὶ κατ' ὄσιαν καὶ ὑπὲνένδο μόνου, ἀλλὰ κἀκεῖνον, quia essentia idem est cum Patre: nec hoc tantum, sed etiam, quia ex illo est.* Duæ namque requiruntur conditiones, ut aliquis sit filius per naturam. Prior est, ut sit ab eo, cuius dicitur filius, quia de ratione filii est, ut sit genitus: generatio autem est processus & emanatio quædam. Posterior est, ut sit ejusdem naturæ cum eo, à quo genitus est. Huc jam faciunt sequentia Patrum dicta. Theodoretus δερπετ. serm. 2. Τιὸς διομάζεται, ὃς ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς γεγενημένος. *Filius nominatur, ut ex Deo & Patre genitus.* Greg. Nazianzenus Orat. 1. pag. 16, 17. ex eo, quod est Filius, probat, eum eisdem essentiæ esse cum Patre. Τίος ἐμ Πατὴρ, τοῦ Τίοῦ τὸν Φύσιν κεχωρισμένου καὶ ἀπεξενωμένου μετὰ τῆς κτίσεως; εὐ γὰρ τοῦτο ὑιὸς, τὸ ἀλλότριον, ἢ συναλειφομένου πρὸς τὸν πατέρα, καὶ συγχεομένης, οὐδὲ εἰκεῖν καὶ συγχέοντος. *Cujus Pater fuerit, si Filius naturâ disjungatur, atque unde cum rebus creatis semoveatur? Non enim filius est, quod externum atque alienum est: aut cum Patre permisceatur atque confundatur, eumque pariter confundat.* Theodotus, Ancyra Episcopus, in Actis Concilii Ephesini, pag. 262. Ή γρεφή ὑιὸν καλεῖ τοῦ πατρὸς τὸν μονογενῆ, τὸ διμούριον παρατηται τῇ δόξῃ θελήτασσα. Ἐπειδὴ γὰρ δὲ τὸς ὑιὸς τῆς αὐτῆς σοι Φύσεως γεγένηται, βουλόμενος δὲ λόγος δεῖξι μάκριν ὄσιαν Πατρὸς καὶ Τίοῦ, λέγει Τίον τοῦ Πατρὸς, τὸν εἴ τοι γεγενημένον μονογενῆ. *Scriptura Filium vocat Patris unigenitam, eandem ejus cum Patre essentiam esse demonstrare volens.* Cùm enim filius tuus ejusdem tecum sit naturæ genitus, verbum ostendere volens, unam esse essentiam Patris & Filii, dicit *Filium Patris cum, qui ex eo genitus est unigenita.* Basilius Cæsar. Orat. de Fide, pag. 500. Ἐξ αὐτῆς τῆς Τίοῦ προσηγορίας διδοκόμενα, ὅτι τῆς Φύσεώς εἶτι κοινωνός ἐπεξάγμετι κτισθεῖς, ἀλλ' ἐκ τῆς ὄσιας ἐκλάμψας ἀδικτάτως, ἀχρόνως τῷ πατρὶ συνημμένος, ἵσσος ἐν ἀγαθότητι, ἵσσος ἐν δυνάμει, κοινωνὸς τῇ δόξῃ. *Ex ipsa Filii appellatione discimus, quod naturæ sit socius: non præcepto creatus, sed ex essentia fulgens sine intermissione, sine tempore cum Patre conjunctus, æqualis in bonitate, æqualis in potentia, ejusdem gloriæ socius.*

Fideles quidem etiam dicuntur geniti ex Deo Joh. 1:12. dicuntur θεῖας κοινωνοὶ Φύσεως, divine naturæ participes 2. Petri 1:4. Et veteres æternam piorum felicitatem non verentur appellare θεότητα, ἀποθέσει, θεοποίησι. Dionysius Areopagita cap. 1. de cœlesti Hierarchia, sect. 3. pag. 4. vocat

136 EXPOSITIO NIS SYMBOLI

vocat τὴν ὑμῖν ἀνάλογον θέωσιν, nobis proportionatam deificationem. Et cap. 1. de Eccles. Hierarchia, scđt. 2. pag. 198. λεπὰν θέωσιν, sacram deificationem. Damascenus Orthod. fidei lib. 2. cap. 12. pag. 119. Deus hominem creavit τῇ πρὸς θεὸν νεύτει θεόμενον, accessu ad Deum deificandum. Apostoli, ut scribit Pachymeres in cap. 1. Dionysii Areopagitæ de Eccles. Hierarch. pag. 211. ἐθεώθησαν τῇ πρὸς θεὸν ἀγαπήσει, deificati sunt per dilectionem Dei. Athanasius Orat. de Incarnatione Verbi, t. 1. pag. 108. de Filio Dei: 'Αυτὲς ἐνηνθρώπητεν, οὐαὶ ὑμᾶς θεοτοιηθῆμεν. Ipse assumit naturam humanam, ut nos deificaremur. Idem in epist. ad Adelphium, t. 1. pag. 158. de eodem Dei Filio: Γέγονεν ἄνθρωπος, οὐαὶ ὑμᾶς ἐν ἐκυρῷ θεοτοιησῃ. Homo factus est, ut nos in seipso deificaret. Macarius Hom. 15. de eo, qui pravos vincit affectus: 'Ἄποθεῖται λατέν τὸ τειοῦτος, καὶ γίνεται υἱὸς θεοῦ. Talis deificatur, & fit filius Dei. Et Homil. 26. 'Ἄποθεῖται ἄνθρωπος. Homo deificatur: quod Homil. 34. apud eundem, est εἰς θεῖην Φύσιν μεταβάλλεσθαι, in naturam divinam immutari. Et Boëtius Consol. Philosoph. lib. 3. audacter pronunciat, beatum omnem esse Deum, quia uti justitiæ adoptione justifimus, sic divinitatem adeptos deos fieri necesse est. Sed hæc omnia commoda interpretatione sunt lenienda, & juvanda.

a. Fideles dicuntur ex Deo geniti, quemadmodum dicuntur geniti ex Spiritu Sancto Joh. 3:6, 8. Sunt autem ex Spiritu Sancto geniti, quia cœlesti Spiritus Sancti virtute penitus innovati sunt & immutati, ita ut particula *EX* significet non ordinem causæ materialis, sed efficientis. Nempe, ut. Ammonius Catenâ in cap. 3. Joh. pag. 90. διὰ πνεύματος ἀγίας ἀναμορφουμέθε, τῆς διανοίας ὑμῶν εἰς πνευματικὴν τοιότητα διατλαττομένης, per Spiritum Sanctum reformamur, mente nostra in spiritalem quandam qualitatem transformata. Gregorius Nazianzenus Orat. 44. pag. 714. Τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. *Spiritus spiritualis regenerationis* autor est. Hinc ad Rom. 1:4. vocatur πνεῦμα ἀγιωσύνης, *Spiritus sanctificationis*, ἐπειδὴν χρίσηται εὐχαῖς τὸν ἀγίαν, οὐ ἐμοί, οὐ ἐτέρῳ χρισιανῷ ἀγιασμὸν, καὶ λάβει ἔντερον, ὡς ἀγίου ἔχειν τὸ σῶμα καὶ τὸν ψυχὴν, quando precibus sanctorum, vel mibi, vel alii Christiano largitur sanctitatem, ipseque accipio donum, ut sanctum habeam corpus & animam: inquit Chrysostomus, Homil. 72. t. 6. quanquam rectius fecisset, si πνεῦμα ἀγιωσύνης Spiritum sanctitatis à πνεύματι ἀγιασμῷ Spiritu sanctificationis distinxisset, cum memorato Apostoli loco per πνεῦμα ἀγιωσύνης Spiritum sanctitatis, divina Christi natura, quæ τῇ carnī carni opponitur, non verò πνεῦμα ἀγιασμῷ sanctificator spiritus intelligendus sit, ut attendenti ad Pauli Verba patet. Omnium

minium donorum spiritualium in nobis autor est. Basilius M. de Spiritu Sancto, cap. 24. pag. 201. Οὐδὲ γὰρ ὅλας ἐξὶ διηρέα τις ἄνευ τοῦ ἀγίου πνεύματος εἰς τὴν κτίσιν ἀφικνουμένη. Neque enim ullum donum absque Spiritu Sancto in creaturam venit. Ibid. cap. 15. pag. 178. Διὰ πνεύματος ἀγίου οὐ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις οὐ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἀνεδος οὐ εἰς ὑιοθεσίαν ἐπάνοδος οὐ παρῆρησις τῇ ιαλεῖν ἔαυτῇ πατέρᾳ τὸν θεόν· ιερωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ χριστοῦ τέκνου Φωτὸς χριματίζειν δόξης αἰδίος μετέχειν· καὶ ἀπαζατλᾶς ἐν πατήπληράματι εὐλογίας γενέσθαι, ἐν τῷ αἰώνι τούτῳ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τῶν ἐπαγγελίαις οἰκισμένων ἡμῖν ἀγαθῶν. Per Spiritum Sanctum datur in Paradisum restitutio, in regnum cœlorum redditus, in adoptionem filiorum reversio: datur fiducia Deum appellandi Patrem suum, consortem fieri gratiae Christi, filium lucis appellari, gloriæ æternæ participem esse: Et ut semel omnia dicam, esse in omni benedictionis plenitudine, tum in præsenti hoc seculo, tum in futuro nobis in promissis repositorum bonorum.

b. Fideles dicuntur *participes divinæ naturæ* καθ' ὅμοιωσιν καὶ μέθεξι, quoniam instaurantur in naturam divinæ similem, & habentem naturæ divinæ characteres, justitiam, sanctitatem, beatitudinem & immortalitatem gloriosam. Fideles dicuntur ἀποθεόσθαι, θεοῦσθαι, θεοποιεῖσθαι, εἰς θεϊκὴν Φύσιν μεταβάλλεσθαι, dicuntur *dii*, non naturā, sed ὅμοιωσις & participatione. Boëtius loco citato: *Omnis beatus Deus, sed naturā quidem unus, participatione verò nihil prohibet esse quam plurimos.* Participatione verò Deum esse, nihil est aliud, quam gestare imaginem Dei: *imago autem Dei sita est in justitia & sanctitate.* Atque sic, non aliter, intellexerunt veteres, quorum testimonia audire juvabit. Theodoretus in Psal. 49. pag. 586. Κυρίως ἀν θεοὺ κληθεῖν οἱ κατ' εἰκόνα θείαν γεγενημένοι, καὶ ἀκήρατον τὴν εἰκόνα Φυλάξαντες. Propriè *dii* vocari possunt, quicunque ad divinam imaginem facti sunt, Et sinceram imaginem conservant. Greg. Nyssenus Orat. 12. contra Eunomium, t. 2. pag. 722. "Οἴδαμεν καὶ ἐπὶ ἀνθράκου τότε τὸ ὄνομα παρὰ τῆς γραφῆς τεταγμένου. ἄλλὰ διαιρεῖ τὴν ἐκ τῆς ὅμων μίας κοινότητα, τὸ ἰδιάζον ἐφ' ἀκατέρου τῆς συμπασίας. οὐ μὲν γὰρ πιγή τῆς ἀγαθότητος ἀν, ἀπ' αὐτῆς δυνατάζεται οὐ δὲ μετέχων τῆς ἀγαθότητος, συμμετέχει καὶ τῇ δυνάματος. Scimus etiam de homine nomen hoc (Deus) à Scriptura usurpari: sed communitatem, quæ ex aequivocatione est, distinguit, quæ in utroque est significationis proprietas. Ille quidem (Deus) fons cum sit bonitatis, ex ipsa denominatur: hic verè (nempe homo) bonitatis particeps, etiam nominis consors efficitur. Basilius Cæsar. epist. 141. pag. 926. Οἱ ἀνθρώποι κατὰ χάριν δυνατούνται θεοί. *Homines secundum gratiam*

138 EXPOSITIONIS SYMBOLI

vocantur dii. Photius epist. 142. pag. 215. Δευτέρᾳ δὲ τάξει, καὶ μεθέξει τῆς πρέτης ἀιτίας, λέγοιτ' ἀν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνος θεὸς, ὃς, ἐφ' ὅσον ἔστι δυνατὸν γεννητῇ Φύτει, εἰς μίμησιν ἐστέλλει, ἀρετῶν ἀσκήσει, διατλάττοι θεός. Καὶ γὰρ, ὡσπερ οὐράνιος μὲν ἐξὸν ἀγαθὸν ἡ θεία καὶ παντούργος Φύσις· κατὰ μέθεξιν δὲ, καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι διαπαθάροις βίᾳ τῆς ἐκεῖνην ἀντίνος ἐνηγυάσθησαν ταῖς μαρμαρυγαῖς· ὅτῳ καὶ θεός, οὐ μόνον ἡ πάντων δεσπόζει καὶ κατεξεπιάζει Φύσις, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐξὸν ἴδειν ταύτης ὑξιωμένους τῆς δυοματίας. Ordine secundo ἐστὶ relative ad causam primam, dicetur inter homines Deus ille, qui, in quantum possibile est naturae creatae, se per virtutis exercitium ad imitationem Dei conformat. Etenim quemadmodum principaliter bonum est natura illa divina omnium rerum creatrix; per participationem verò ἐστὶ illi homines, qui de vita munificata radiorum inde emanantium fulgore illustrantur; ita ἐστὶ Deus non tantum est illa natura, que cunctis dominatur, ἐστὶ pro potestate imperat; sed ἐστὶ homines videre est istius appellationis participes. Damascenus Orthod. fidei lib. 2. cap. 12. pag. 119. dicit Deum creasse hominem θεόμενον, deificatum, τῷ μετοχῇ τῆς θείας Ἑλλάμψεως, καὶ ψήνεις τὴν θείαν μεθισάμενον φότον, participatione divinæ illuminationis, non verò in essentiam divinam mutatum. Dionysius Areopagita cap. 1. de Eccles. Hierarch. scđt. 3. pag. 200. Θεός εἰς ἐξὸν ἡ πρὸς θεὸν, ἡς ἐΦίκτον, ἀΦομοίωσίς τε καὶ ἐνωσίς. Deificationē est Dei quædam, quoad fieri potest, assimilatio ἐστὶ unio. Ita etiam Plato, hoc tanquam per nubem videns, felicitatem hominis ait esse δμοίωσιν τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν, assimilationem Dei, quantum modulus noster ferre potest. Eodem respectu fideles Joh. 8:47. ἐν θεῷ εἰναι, ex Deo esse. Ad quem locum præclarè Ammonius in Catena in Joh. pag. 239. Τοὺς πιστοὺς ἐν τῷ θεῷ λέγει, καὶ κατ' ὄστιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐξ αὐτῶν τὸν τύκον τῆς εὐσεβείας λαβεῖν, καὶ οἰκειωθῆναι αὐτῷ ἐξ αρετῆς καὶ ἐνόμου πολιτείας. Fideles ex Deo esse ait, non secundum substantiam, sed quodd ab ipso normam accipient pietatis, ejusque propriis sint, cùm propter virtutem, tum propter sanctam vivendirationem. Et Cyriillus Alexandr. ad eundem locum, pag. 567. Ἐκ θεῷ Φύσι τὸν ἐξ αρετῆς καὶ ἐνόμου πολιτείας προσοικειώντα θεῷ, καὶ ὑξιωμένον ὡσπερ τῆς πρὸς αὐτὸν συγγενείας, καθόδιον ἐν τένοις κατατάττειν τὸς τοιάτους ἀξιοῦ. Ex Deo esse dicit eum, qui ob virtutem ἐστὶ sanctam vivendi rationem Deo conciliatur, ἐστὶ quasi propinquitate ejus dignus habetur, quatenus tales dignos etiam judicat, qui in filiorum suorum numerum adsciscantur. At non sic Christus Filius Dei est: est enim ejusdem cum Deo naturæ, Deusque, non participatione, sed naturā: Filius ergo per naturam, & naturalem generationem. Hoc variis probatur rationibus. 1. quia dicitur Deus Patrique æqualis: de quo in

in sequentibus capitibus. 2. quia dicitur *proprius Dei filius* ad Rom. 8: 32. ubi Theophylactus, pag. 85. Τοῦ ἴδιαν όντα ἐφείσατο, τετέσι, τῷ μονογενῆς, τῷ ἀγαπητῷ, τῷ Φύσει ἐξ αὐτοῦ, (εἰσὶ γὰρ καὶ εἰσπαῖται όντοι αὐτοῦ διὰ βαπτίσματος) τέτοιον όντα ἐφείσατο. Proprio filio non pepercit, hoc est, unigenito, dilecto, qui naturā ex ipso est; (sunt ē adoptativi per Baptismum) huic non pepercit. Fidelis autem, ut iam vidimus, non est propriè filius Dei, quia non ejusdem cum Deo naturæ, sed figuratè, quoniam in eo imago Dei instaurata est. 3. quia dicitur μονογενῆς, unigenitus: de quo statim pluribus. 4. quia dicitur *genitus ab æterno* Prov. 8: 24. Vide caput sequens 5. quia jus adoptionis in Christo & per Christum adipisci-
mur. Est igitur ipse Filius non per adoptionem, sed per naturam: quod enim per gratiam Christus ad nos transfert, habet ipse per naturam. Nervosè Basilius Cæsar. statim post initium lib. 4. adv. Eunomium, pag. 88. Εἰ εἰς Κύριος Φύσει, πολλῶν θέσει υπολουμένων, καὶ εἰς όντας Φύσει, πολλῶν δυομάχομένων όποιν· τὸ θέσει κατὰ μίμησιν τεῦ Φύσει λέγεται θέσει γὰρ οὐδὲν ἄν λεζθείη, μὴ προηγουμένων τοῦ Φύσει. Εἰ οὖν ὑμεῖς όντοι θέσει θεῷ, ἀνάγκη τὸν Φύ-
σει προύταρχειν. Si unus Dominus naturā, cum multi adoptione appellantur, ē unus
filius naturā, cum multi filii nominentur: quod adoptione est, ad imitationem ejus,
quod naturā est, dicitur: nihil enim adoptione dicitur, non antecedente eo, quod natu-
rā est. Si igitur nos filii Dei sumus adoptione, necesse est naturā filium antē existere.

II. Unigenitum. *Mονογενῆς*, juxta veteres Glossas, *unicus*, *singularis*. Aliæ Glossæ: *Unicus* & *unigena*, *μονογενῆς*. Vetus Onomasticon: *Uni-
genitus*; *μονογενῆς*. Vetus Lexicon: *Unicus*, *μονογενῆς*. Severianus: *Mονογενῆς* ἔστι δι μόνος ἐκ τίνος γεννηθείς. *Unigena* est, qui *solus ex aliquo ge-
nitus est*. Basilius lib. 2. adv. Eunomium, t. 2. pag. 59. *Mονογενῆς*, ὡς
δι παρὰ μόνου γενόμενος, ἀλλ' δι μόνος γεννηθείς, ἐν τῇ κοινῇ χρήσει προσαγορεύεται.
Unigena, non qui à solo natus, sed qui *solus genitus*, in communi consuetu-
dine appellatur. Æternum Patris cœlestis Filium Nicæni Patres vocant
μονογενῆ, desumpta appellatione ex variis novi Testamenti locis. Vide
Joh. 1: 14, 18. cap. 3: 16, 18. Hebr. 11: 17. & 1. Joh. 4: 9. Ita autem ap-
pellatur, qui productus est à Patre modo quodam illi ἀνοινωήτος proprio,
naturali scilicet & essentiali deitatis communicatione. Rectè Nazianze-
nus Orat. 36. pag 590. *Mονογενῆς*, ὡς ὅτι μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνος, ἀλλ' ὅτι
καὶ μονοτρόπως. *Unigenitus*, non quia *solus ex solo*, & *solūm*; sed quia e-
tiam peculiari quodam modo. Theodoretus in Psal. 21. pag 478. *Mονογε-
νῆς* ἔστι καὶ τοῦτο ἀρμόττει ὡς θεῷ καὶ Κυρίῳ ἢ γὰρ θεός, μόνος γεγεννηται, καὶ
μονογενῆς δυομάχεται. *Unigenitus* est: atque hoc ut Deo & Domino conve-
nit.

140 EXPOSITIONIS SYMBOLI

nit. Nam ut Deus, solus genitus est, & unigenitus vocatur. Et in Psal. 89. pag. 755. Μονογενὴς ἐστιν ὡς θεός μόνος γὰρ ἐν Πατρὶ ἐγενήθη. Unigenitus est ut Deus: solus enim ex Patre genitus est. Et ad Roman. 8: 29. Μονογενὴς ἐστιν ὡς θεός γινέσθαι γὰρ ἀδελφὸν ὡς θεός. Unigenitus est, quatenus Deus: non enim habet fratres quatenus Deus est. Epiphanius hæresi 73. pag. 362. Κυρίως μονογενὴς, ὡς μόνος ἐν μόνῳ ὅμοιος καὶ σίαν ἐν τῷ Πατρὶ. Propriè unigenitus, ut solus ex solo similis secundum essentiam ex Patre. Cyrillus Alexand. in Thesauro, Assert. 25. pag. 236. Vocatur μονογενὴς παῦθ λόγος ἐστιν ἐν Πατρὶ, ἀδελφὸς κατὰ φύσιν γινόμενος, οὐδὲ ἐτέρῳ τινὶ συνταττόμενος, unigenitus, quatenus est Verbum ex Patre, fratres naturā nullos habens, neque alii cuiquam annumeratus. Idem in Actis Concilii Ephesini, pag. 43. Μονογενὴς κατὰ φύσιν δὲ ἐν θεῷ Πατρὶ ώντας λόγος, ὅτι μόνος ἐν μόνου γεγέννηται τῷ Πατρὶ. Unigenitus secundum naturam ex Deo Patre nominatum est Verbum, quoniam solus ex solo Patre genitus est. Et Dialogo 8. qui est de Incarnatione, pag. 688. Credimus eum esse μονογενῆ, ὃς ἐν θεῷ Πατρὶ λόγον, καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ τεομόρτα, unigenitum, tanquam ex Deo Patre Verbum, & ex ejus essentia genitum. Harmenopulus de Sectis, scđt. 1. pag. 558. Ήμεῖς μονογενῆ τὸν Τίκτον τοῦ θεοῦ Φαμὲν, ὡς μόνου ἀρρήτως εἰς αὐτοῦ πρὸ τῶν αἰώνων ἀπάντων γεγεννημένου. Nos Filium Dei unigenitum dicimus, ut qui solus ineffabiliter ex eo ante omnia secula sit genitus. Damascenus lib. 1. Orthod. fidei, cap. 9. pag. 31. Μονογενὴς λέγεται, ὅτι μόνος ἐν μόνου τῷ Πατρὶ μόνως ἐγενήθη οὐδὲ γὰρ ἄμειοῦται ἐτέρᾳ γέννησι τῇ τοῦ Τίκτου τοῦ θεοῦ γεννήσει οὐδὲ γάρ εἰσιν ἄλλος οὐδὲ τοῦ θεοῦ. Unigenitus dicitur, quia solus ex solo Patre singulariter est genitus: neque enim assimilatur alia generatio generationi Filii Dei: neque enim aliis Dei filius est. Quod Greg. Nazianzenus suprà dixit, Filium Dei vocari μονογενῆ, οὐχ ὅτι μόνος ἐν μόνῳ καὶ μόνου, ita accipiendum, ut sensus sit, cum non hanc ob causam tantum dici μονογενῆ, sed etiam quia μονογένεια, peculiari modo, id est, qui comparationem nullam admittat cum illis, qui corporaliter generantur. Nam genitus est ἀχρόνως, ἀρεύσως, ἀταθῶς, ut capite sequenti docebimus. Facebant ergo Ariani, qui impiè asseruerunt, Filium propterea dici μονογενῆ, quia solus à Patre fit creatus, reliqua verò ab ipso. Id de iis testatur Thcophylactus in cap. 3. Johannis, pag. 597. Οἱ Ἀρειανοὶ λέγουσιν, ὅτι μονογενὴς λέγεται, διότι αὐτὸς μόνος γέγονε, καὶ ἐκτίσθη ὑπὸ θεοῦ, τὰ δὲ ἄλλα πάντα ὑπὸ αὐτοῦ. Ariani dicunt, eum unigenitum dici, quod solus ipse factus sit & conditus à Deo, omnia autem alia ab illo. Ammonius in Catena ad vi. 16. cap. 3. Joh. pag. 97. Οἱ Ἀρειανοὶ λέγουσιν, ὅτι διὰ τοῦτο καλεῖται

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. VII. 141

λεῖται δὲ Τίὸς μονογενῆς, ὅτι μένος ἐκ θεοῦ γέγονεν. Ariani idcirco dicunt Filium vocari unigenitum, quod solus a Deo factus sit. Idem de illis testatur Harmenopulus de Sectis, sect. 1. pag. 556. Nec iis, quae hactenus de unigenito Dei Filio sunt allata, repugnat, quod Angeli dicuntur filii Dei Jobi 1:6. & Principes Psal. 82:6. & fideles omnes Joh. 1:12. Nam Angeli vocantur filii Dei διακριτικῶς, ut a filiis hominum discernantur: non naturaliter & per generationem, sed per gratiam creationis & adoptionis, atque adeò, quia, tanquam filii, Patrem, faciem Dei semper intuentur, & gloriā ejus perpetuò in cœlis fruuntur. Reges verò & Principes hujus terræ vocantur filii excelsi, quia Deus eos facit autoritatis suæ aliquatenus participes; unde etiam dñi appellantur in Scriptura. Huc faciunt illa Thcodoreti ad Psal. 82. pag. 727. Τὰς Ιουδαίων ἄρχοντας θεός, ὡς τὸ κρίνει τεκτισευμένους, ἔνθμασε. Judæorum principes deos, utpote quibus judicandi officium commissum erat, nominavit. Et mox: Ἐπειδὴν ἀληθῶς κριτῆς δὲ θεός ἐσιν, ἐνεχειρίσθησαν δὲ καὶ οἱ ἀνθρώποι κρίνειν, προσηγορεύθησαν οἱ ταῦτα τεκτισευμένοι θεοί, ἀτε δὴ θεὸν ἐν τούτῳ μιμούμενοι. Quoniam verè judex est Deus, hominibus verò etiam judicandi officium commissum est, propterea etiam homines, quibus idem officium concreditum est, dñi nuncupati sunt, tanquam in hoc Deum imitantes. Idem, quæst. 51. in Exodum, pag. 101. Τοὺς κριτὰς δύομάζει θεός, ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τὰν δλων θεοῦ κρίνειν τεκτισευμένους. Judges appellat deos, ut quibus ad imitationem universorum Dei commissum est judicandi munus. Fideles tandem vocantur filii Dei eodem sensu, quo dicuntur participes naturæ divinae. Vide hoc ipso capite, sub numero 1. lit. b. Addimus hīc sequentia. Cyrillus Alexandr. Caterā in cap. 1. Joh. pag. 26. ad vs. 12. Οἱ διὰ τίσεως τῆς εἰς χριστὸν ὑιοθεσίας κεκλημένοι θεῖ ίδιοι, τῆς μὲν οἰκείας Φύτεως τὴν εὐτέλειαν ἀτεδύσαντο, κατηγλαῖσμένοι δὲ ὑπὲρ ἀμφιλαμπρῷ τῇ τῇ τιμῶντος χάριτι, πρὸς τὸ οὐπέρ Φύσιν ἀναβαίνουσιν ἀξιώματα. Ηγάρ ἔτι χρηματίζεται τέκνα σαριδεῖ, θεῖ δὲ μᾶλλου γεννήματα. Qui per fidem in Christum adoptati, vocantur filii Dei, propriæ quidem vilitatem naturæ exuerunt, Dei verò ipsos honorantis gratiā, quasi lucido quodam vestimento condecorati, ad supernaturalem dignitatem evahuntur: non enim jam amplius filii carnis, sed Dei potius soboles nuncupantur. Chrysostomus Homil. 112. t. 5. Τίοντες θεῖ παλεῖ ἡ θεία γραφὴ τοὺς πάντη τῇ δικαιοτύνη καὶ εὔσεβείᾳ ἀνακειμένους. Filios Dei scriptura divina eos vocat, qui justitiæ & pietati se totos consecrant. Origenes lib. 1. contra Cellum, pag 44. Πᾶς δὲ μηκέτι ὁ κόσμος ταιδεγωγούμενος, ἀλλὰ δι' αὐτὸς τὸ παλὸν αἰρούμενος, ίδιος ἐσι θεῖ. Omnis, qui non amplius sub timore paedagogo degit, sed virtutem pro se ipsam eligit,

filius Dei est. Ita Christus Matth. 5:45. jubet nos diligere inimicos nostros, ut simus υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, ut simus similes Patri cœlesti ἐν ἀνεξιππίᾳ, in tolerandis malis, beneficiis afficiens non tantum amicos, sed etiam inimicos. Eleganter Clemens Alexandr. Stromat. lib. 7. Οὐ νιός πατρὶ ἀγαθῷ χαρίζεται, σπουδῶν ἐαυτὸν καὶ δμοιον τῷ πατρὶ χαρεχόμενος. *Filius patri bono gratum facit, si seipsum probum & patri similem exhibeat.* Id autem maximè fit implendo ea, quæ vs. 45. cap. 5. Matth. nobis præcipiuntur. Chrysostomus Homil. 3. in epist. ad Romanos: "Αὐθρωποι κατ' αὐτὸν δμοιεῖνται θεῷ, ὅταν μηδὲν πάσχωσι παρὰ τὸν ἐπιρρέαζεν βουλομένων, μηδὲ ὑβρίζονται ὑβριζόντων, μηδὲ τυπτόντων τύπτωνται, μηδὲ καταγελῶνται καταγελῶντων ἔτερων αὐτούς. Homines hac potissimum in re similes Deo efficiuntur, quoties mali nibil patiuntur ab iis, qui ipsis incommode volunt: quoties non lœduntur ab iis, qui lœdunt: non vapulant ab iis, qui verberant: non irridentur ab aliis eos irridentibus." Photius epist. 193. pag. 292. Τὸ μὲν δίκη ἀπαίτειν τὸν ἡδικηθεῖτα, ἀνθρώπινον τὸ δὲ μὴ ἀμύνεσθαι, Φιλόσοφον τὸ δὲ καὶ εὐεργεσίας ἀμείβεσθαι, λοιπὸν ἡδη θεῖον, καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς τὸ γηγενεῖς ἀποφανον. *Actionem instituere contra eum, qui injuria affectit, bumanum est: non ulcisci, philosophicum: at benefactis compensare, divinum, & Patris, qui in cœlis est, terrenos homines imitatores facit.* Et hoc est, quod θεῷ μιμητὰς γίνεσθαι ὡς τάκια ἀγαπητὰ, ad Ephes. 5:1. dicit Apostolus: de quo jam cap. 4. actum.

C A P U T VIII.

De generatione Filii.

Τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, ταυτέσιν, ἐκ τῆς ψυσίας τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων γεννηθέντα, ψυχοιθέντα.

Uo Patres Nicæni hīc faciunt: veritatem adstruunt, & errorēm rejiciunt.

I. Τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, ταυτέσιν, ἐκ τῆς ψυσίας τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Credunt Patres in Filium Dei, ex Patre genitum, id est, ex substantia Patris ante omnia secula.

Æter-

Æternæ generationis mysterium non hominum solum, sed etiam Angelorum captum immane quantum superat, ac proinde curiosè minimè investigandum. Id agnoscit Nazianzenus Orat. 29. pag. 493. Ἀιδεῖς τὴν γέννησιν, τὸ τὰς μὴ περιεργάζεις. *Audis generationem, ne modum curiosus scriteris.* Et Orat. 35. pag. 566. Μὴ ΦιλοτοΦήσῃς θεῦ γέννησιν· οὐ γὰρ ἀποφαλέσ. εἰ μὲν γὰρ τὴν σὴν γινέσαις, οὐ πάντως καὶ τὴν τοῦ θεοῦ εἰ δὲ μηδὲ τὴν σὴν, πᾶς τὴν τοῦ θεοῦ; ὅσῳ γὰρ θεός ἀνθράκου δυστειμαρτότερος, τοσούτῳ καὶ τῆς σῆς γεννήσεως ἀληττοτέρα ἡ ἄνω γέννησις. *Ne de generatione Dei disputes: nec enim illud iustum est.* Si enim tuam cognoscis, non protinus sequitur, *Dei quoque generationem tibi cognitam & exploratam esse.* Si autem tua tibi ignota est, quo tandem modo *Dei generatio tibi nota erit?* Quād enim difficiilius est *Dei naturam, quād hominis, indagare: tantō quoque difficiilius percipi potest superna illa & divina generatio, quam tua.* Et pag. 567. θεῦ γέννησις σιωπῇ τιμάσθω μέγα σοι τὸ μαθεῖν, ὅτι γεγέννηται τὸ δὲ τῶς, εὑδὲ ἀγγέλοις, μὴ ὅτιγε σοι ἐννοεῖν συγχωρήσωμεν. Βούλει παραχήσω τὸ πῶς; ὡς οὖδεν δι γεννήσας Πατήρ, καὶ δι γεννήσεις Τίος τὸ δὲ ὑπὲρ ταῦτα νέφει υρύπτεται, τὴν σὴν διαφεῦγον ἀμβλυπτίαν. *Dei generatio silentio honoretur.* Abundē tibi magnum est scire, eum genitum esse. Quo autem modo genitus sit, ne ipsis quidem Angelis, nedum tibi intelligere concesserim. *Vis declarem quomodo? ut scit Pater, qui genuit; & Filius, qui genitus est.* Quod supra hæc est, nube tegitur, animique tui hebetudinem fugit. Basilius Cæsar. lib. de Sancta Dei generatione, illud mysterium vocat ἀνεπικύρωτον λογισμοῖς καὶ ἀβατού ρήμασιν ἀνθρωπίνοις, quod neque mente, neque verbis hominum concipi potest. Damascenus Orthod. fidei lib. I. cap. 8. pag. 24. dicit Filiū genitum esse ἀνερμηνεύτως, ἀνάρχως, οὐκτῶς καὶ ἀλαλήτως, modo inexplicabili, citra ullum initium, modo planè adorando & ineffabili. Hic autem tollendum dubium, quod ex Damasceno, qui ἀνάρχως factam dicit generationem, oriri posset: nec solus ipse ita locutus: Nazianzenus quoque Orat. 36. pag. 590. inquit: Τὸ ιδίον δνομα τοῦ ἀνάρχως γεννηθέντος Τίος. *Proprium nomen ejus, qui citra ullum principium genitus est, Filius.* Harmenopulus de fide Orthod. pag. 576. οἶδις καὶ ἀνάρχως, ab æterno & citra ullum initium genitus est Filius. Significatio facta ἀνάρχως, quomodo ergo Pater à veteribus Filii ἀρχὴ dicitur. Vide, quæ allata sunt cap. 4. sub num. I. 1. sub lit. b. Dubium ex antiquitate solvimus. Vox ἀνάρχως duas maximè significationes habet. 1. Ἀνάρχων idem quod οἶδιον, & ex corum censu est, quæ, ut loquitur Theodoretus Dial. 1. pag. 6. περὶ τῆς θείας λέγεται Φύσεως, de tota enunciantur natura divina: quæ sunt θείας Φύσεως χαρακτηρισικὰ, quæ divinam denotant natu-

naturam, ut loquitur Isidorus Pelusiota, epist. 112. lib. 3. pag. 301. Hoc sensu ἀναρχον ex eorum διομάτων numero, quæ Dionysius Areopagita cap. 2. de divinis Nominibus, pag 417. dicit esse ἡνωμένης τῆς ὅλης θεότητος, copulata in unum in tota divinitate. Notandum, Dionysium; ut ejus observat Paraphrastes, pag. 434. ibi agere τερί ἡνωμένης καὶ διαικεριμένης θεολογίας, de unita ἐδιστητα Theologia. Ηὐωμένη θεολογία ea continet θεῖα διομάτα, quæ κοινᾶς τοῖς τρισὶ θεαρχικοῖς προσώποις, in communi tribus personis divinis conveniunt. "Αναρχον igitur, si neget τὸν κατὰ χρόνου ἀρχὴν, principium temporis, unde aliquid esse incipit, in divinis non tantum Pater est ἀναρχος, sed etiam Filius & Spiritus Sanctus. Apud Athanasium in questionibus miscell. quæst. 13. pag. 443. quæritur, ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος τίς πρῶτος; Quis in sacrosancta Trinitate primus. Resp. Οὐδεὶς πρῶτος, καὶ οὐδεὶς ὑπερος, ἀλλ' ἄμα πατήρ, ἄμα ὑιός, ἄμα πνεῦμα ἄγιον· καὶ διὰ τοῦτο καὶ συνάναρχοι λέγεται, καὶ ἀναρχοι. "Αναρχον δὲ λέγεται, τὸ πρὸ τῆς ἀρχῆς ὄν. "Αναρχος λοιπὸν δὲ Πατήρ, ἀναρχος ὁ Τίος, ἀναρχον τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Nullus prior, nullus posterior, sed simul Pater, simul Filius, simul Spiritus Sanctus: atque hanc ob causam simul principii expertes dicuntur, ἐδιστητοι expertes. Illud autem ἀναρχον dicitur, quod ante principium est. Principii ergo expertes Pater, principii expertes Filius, principii expertes Spiritus. Sanctus. Hinc S. Trinitas à Basilio Seleuciensi, Orat. 39. pag. 208. vocatur ἡ ἀναρχος τῶν ὄντων ἀρχὴ, principii expertes rerum existentium principium. "Αναρχος hoc sensu ergo etiam Filius. Greg. Nazianzenus Orat. 29. pag. 490. Εὰν τὴν ἀπὸ χρόνου νοῆς ἀρχὴν, καὶ ἀναρχος ὁ Τίος οὐκ ἀρχεται γὰρ ὑπὸ χρόνου ὁ χρόνων δεσπότης. Si de tempore principium intellexeris, principii quoque omnis expertes Filius: neque enim temporum Dominus, temporis subjectus est. Atque hoc sensu Filius dicitur ἀναρχως genitus. 2. "Αναρχον idem est, quod ἀνατίον, originis principio carens. Hoc significatu sumta voce, solus Pater est ἀναρχος. Filius autem & Spiritus Sanctus, quamvis sint συναίδοι, Patri coæterni, non tamen sunt ἀναρχοι. Non est ἀναρχος Filius. Id docet Greg. Nazianzenus Orat 29. pag. 490. Ο Τίος, εὰν ἡς αἵτιον τὸν Πατέρα λαμβάνῃς, οὐχ ἀναρχος ἀρχὴ γὰρ Τίον Πατήρ, ὡς αἵτιος. Filius, siquidem Patrem, ut caussam accipias, principio non caret: principium enim Filii Pater est, ut caussa. Damascenus Orthod. fidei lib. 1. cap. 11. pag. 42. Ο Τίος οὐκ ἀναρχος, τουτέσιν, οὐκ ἀνατίος, ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ. Filius non est expertes principii, id est, non est sine caussa, est enim ex Patre. Non est ἀναρχος Spiritus Sanctus. Nicephorus Constantinopol. in Actis Synodi Ephesinae, pag. 308. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον οὐκ ἀναρχον, διὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπό-

ἐκπέρευσιν ἀρχὴ γὰρ καὶ αὐτοῦ ὁ Πατήρ, κατὰ τὸν τοῦ αἰτία λόγον. *Spiritus Sanctus non est expers principii, propter processionem ex Patre: ipsius enim etiam principium Pater est, quatenus est causa.* Sed hæc ἡ εὐ παρέδω. Pluribus rem tractamus in Observationibus nostris, cap. 7. Redimus ad æternam Filii generationem. Quemadmodum ἀγενησία est ίδιωμα ἀΦοριζικὸν καὶ προσωπικὸν Dei Patris: ita γέννησις est proprietas Filii. Greg. Nazianzenus Orat. 23. pag. 422. "Ιδειν, πατρὸς μὲν, οὐ ἀγενησίαν δὲ, οὐ γέννησις. Patris proprietas hæc est, quod ingenitus sit: Filii vero, quod genitus. Idem, Orat. 26. pag. 445. Δέσιν ἔνα θεὸν Πατέρα γεννώσκειν, ἀναρχον καὶ ἀγένητον καὶ Τίον ἔνα γεγενημένον ἐκ τοῦ Πατρός: καὶ Πνεῦμα ἐν ἐκ θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, παραχωρῆν, Πατρὶ μὲν, ἀγενησίας Τίφ δὲ, γεννήσεως τὰ δὲ ἄλλα συμφυὲς καὶ σύνθεον, καὶ διάδοξον καὶ ὀμότιμον. Oportet unum Deum Patrem agnoscere principii expertem & ingenitum, & unum Filium ex Patre genitum: & unum Spiritum ex Patre substantiam habentem, hoc solo nomine Patri cedentem, quod non sit ingenitus; hoc item Filio, quod non sit genitus, cetera autem ejusdem omnino naturæ, dignitatis, honoris, gloriæ. Hæc vero Filii proprietas vocatur γέννησις in Scripturis, ωκεῖα τάθος ὑπογράψωσι, ἀλλ᾽ οὐ τὸ ὅμοιόσιν σήσωσι. ὅμοιοι γὰρ τῷ ὄντι τὰ τικτόμενα τοῖς τίκτουσι, non ut per pessimum aliquam adumbrent, sed ut essentiæ identitatem statuant. Nam quæ gignuntur, revera eandem cum gignentibus essentiam habent; inquit Isidorus Pelusiota epist. 141. lib. 4. pag. 492. Hæc generatio est γέννησις οὐράνιος, ὥχρονος, ἀσέματος, ἀόρατος, ἀταθῆς, generatio cœlestis, temporis & corporis expers, invisibilis, sine passione; ut loquitur Chrysostomus. Ob hanc ipsam generationem quidam ex veteribus existimant, Filium à Johanne dici λόγον. Ita Chrysostomus Homil. 18. t. 5. Vocatur λόγος, ὅτι ἀπὸ τῆς Πατρός ἐτέχθη ὥσπερ γὰρ δὲ λόγος δὲ ἐμὸς ἀπὸ τῆς Φυχῆς μου γεννᾶται, οὗτος καὶ δὲ Τίος ἀπὸ τῆς Πατρός ἐτέχθη. Verbum, quoniam à Patre genitus est. Quemadmodum enim Oratio mea ex animo meo generatur, ita etiam Filius à Patre genitus est. Theodoretus in epitome div. decret. cap. 2. pag. 256. Οὐ λόγος δηλοῦ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως. "Ινα γὰρ μὴ, οὐδὲν δικέοντες, εἰς ἀνθρωπίνας κατατέσσωμεν ἐνσίας, καὶ νεμίσωμεν παρατλησίας οὐδὲν γεννηθῆναι τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν, λόγου αὐτὸν πρετηγόρευτε ταύτη διδάσκον, οὐδὲ γέννησις ἐκείνη κάθεις παντὸς ἐλευθέρως ἐδὲ γὰρ δὲ νοῦς δὲ ἡμέτερος, ὡδίνων τὸν λόγον, δεῖται τῆς τῆς θήλεως κοινωνίας, οὐ δεῦσιν, οὐ τομήν τινα ὑπομένεις ἀλλὰ τέλειος ὁν, τέλειον ἀποτελεῖ τὸν λόγον. Verbum, impatibilem fuisse generationem significat. Nē cūpi, Filium audientes, in humanos incideremus cogitationes, & crederemus, codem, quo nos, modo, genitum fuisse universorum opificem,

T

Ver-

146 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Verbum illum appellavit: sic docens, generationem illam ab omni passione liberam fuisse. Nec enim mens nostra verbum parturiens opus habet coniunctione feminæ, vel fluxionem, sectionemque aliquam patitur, sed sicut perfecta est, perfectum efficit verbum. Eodem modo Greg. Nyssenus Orat. 2. t. 2. pag. 27. Basilus Cæs. in initium Euangeli Johannis, pag. 506. Chrysostomus Homil. 116. t. 5. pag. 747. Damascenus Orthod. fidei lib. 1. cap. 9. pag. 31. & alii. Sunt tamen, quæ in hac similitudine meritò desiderantur. Nimirum λόγος mentis est accidens, Filius autem est substantia: ideo Athanasius in Definitionibus t. 2. pag. 53. cum vocat λόγον non Προφορίαν, non ἐνδιάθετον, sed ἐνέσιον. Est λόγος, & φυτός, ἀλλ' οὐσιόν, Verbum non pronunciatum, sed substantiale, ut loquitur Ignatius ad Magnesianos. Deinde λόγος mentis non est aliquid per se subsistens, sed est qualitas ἐνυπάρχετα ὑμῶν ταῖς καρδίαις, cordibus nostris insita, juxta Basiliū in principium Euang. Johannis, non ὑΦεζῶσα. Filius autem est ἐνυπόδεστος, habetque idīas ὑπαρξίαν. Hoc inculcat Damascenus Orthod. fidei lib. 1. cap. 6. pag. 17. Οὐ γὰρ ἦν, οὐτε ἦν θεός ἄλογος, αἰδὶ δὲ ἔχει τὸν ἑαυτοῦ λόγου ἐξ αὐτοῦ γεννάμενον, & πατὰ τὸν ὑμέτερον λόγου ἀνυπόδεστον, καὶ εἰς ἀέρα χειρενον, ἀλλ' ἐνυπόδεστον, ζῶντα, τέλειον, οὐκ ἐξ αὐτοῦ χωρῆντα, ἀλλ' ἐν αὐτῷ αἰδὶ ὄντα. Non enim sicut unquam, ut fuerit Deus absque Verbo, sed semper habet Verbum suum ex se genitum, non instar verbi nostri, subsistentiam non habens, & in aërem emissum, sed subsistentiam habens, vivens, perfectum, non extra ipsum excedens, sed in eo semper existens. Atque hæc quidem veteres non malè: meritò tamen quis dubitaverit, utrum Sanctus Johannes adeò subtiliter de Filio Dei disserat. Quare melius Theologi statuunt, Johannem vocabulis usum esse in Judæorum Synagogis tritis & usitatis. Chaldaeus autem Paraphrastes, quoties de Deo cum hominibus loquente, cum hominibus versante, iisque auxiliante sermo est, (is autem fuit Filius Dei, qui Ecclesiam semper gubernavit) Hebræum הָיָה reddit אֶת־מִרְאֵת vel מִרְאֵת / quod verbum significat. Vide Genes. 20:3. & cap. 21:22. Hosea 1:17. Ratio autem hujus appellationis hæc esse videtur, quod Deus in Sacra Scriptura dicitur *omnia facere Verbo suo*, idque ad denotandam infinitam ejus potentiam: facere enim omnia solo verbo & nutu, est omnipotentis. *Dixit, & fuit; mandavit, & stetit*, Psal. 33:9. Cùm autem Deus omnia fecerit per Filium Joh. 1:3. Coloss. 1:16, 17. inde factum, ut dictus sit מִרְאֵת / λόγος, Verbum.

II. Γεννηθέντα, & ταυτόθέντα. Genitum, non factum. Hisce Arii jugulatur hæresis, cuius originem & progressum paulò altius repetere, ope-

rae fuerit pretium. Arius fuit natione Afer, professione Presbyter Alexandrinus. Qua verò ratione impium dogma suum in Ecclesiam invexerit, & quodnam istud fuerit, pluribus docet Socrates Hist. Eccles. lib. 1. cap. 6. pag. 171. Rem totam ad compendium referimus. Cùm Alexander, Ecclesiæ Alexandrinæ Episcopus, aliquando, παρόντων τῶν ὑπὸ αὐτὸν Πρεσβυτέρων, καὶ τῶν λοιπῶν εἰληφθεῖν, præsentibus sibi subjectis Presbyteris, & reliquo Clero, paulò liberius de SS. Trinitate fuisset locutus, atque docuisset ἐν μονάδι Τριάδα εἶναι, in unitate Trinitatem esse; Arius, cùm falso putaret, Sabellianismum ab Alexandro tradi; impiè autem asseruit Sabellius; ut docuimus cap. 3. num. 4. ubi opposita, sub lit. α; μίαν ὑπόστασιν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Τίτον, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, unam esse hypostasin Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum; εἰς Φιλονεκίας κατὰ διάμετρον εἰς τὸ ἐναντίον τῆς τοῦ Λίθυος δόξης ἀπέιλησε. καὶ ἡς ἐδόκει γοργῷς ὑπαγόντησε τρόπος τὰ παρὰ ἀποσκόπου λεχθέατα, καὶ Φυτίν, Εἰ δὲ Πατέρης ἐγένυτο τὸν Τίτον, ἀρχὴν ὑπάρχεις ἔχει δι γεννηθεῖς καὶ ἐκ τούτου δῆλος, ὅτι ἢν ὅτε οὐκ ἢν Τίτος ἀκολυθεῖ τε ἐξ ἀνάγκης, δὲ οὐδὲ δύτων ἔχει εἰτὸν τὴν ὑπόστασιν, contendendi studio ἐ diametro in contrariam sententiam Libyci Sabellii opinioni declinavit: & ut ipse existimabat, vobementer sese ab Episcopo dictis opposuit, dixitque: si Pater genuit Filium, existentia suæ initium habet genitus: atque inde patet, fuisse aliquando tempus, quo Filius non fuit: hinc etiam necessariò sequitur, cum ex non entibus hypostasin babere. Eodem ferè modo rem narrat Nicephorus hist. Eccles. lib. 8. cap. 5. pag. 538. Hic Filium dixit esse κτίσμα. Chrysostomus Homil. 6. in epist. ad Philippenses: Τίτον διολογεῖ, δήματι δὲ μόνῳ κτίσμα γὰρ αὐτὸν εἶναι Φυτί, καὶ τοῦ Πατρὸς ἐλάττενα πολύ. Filium fatetur, sed solo verbo: eum enim creaturam esse dicit, & Patri longè inferiorem. De codem Theodoretus hæret. fabul. lib. 4. cap. 1. pag. 232. Τὸν Τίτον κτίσμα ἀπειάλεσσον. Filium creaturam vocavit. Idem Orat. 1. de Providentia, pag. 322. de Arianis scribit: Τὸν μονογενῆ τῷ θεῷ λόγου διολογοῦντες Τίτον, ὃς ποίησε τῇ κτίσει συναριθμοῦσι, καὶ τὸν κτίσμην Içās: μετὰ τῆς κτίσεως. Unigenitum 'Dei Verbum, Filium nempe consitentes, ipsum quasi factum rebus creatis annumerant, & creatorem rei creatæ parem & aequalēm constituunt. Vide fusè in epistola Arii ad Eusebium, apud Epiphanium hæresi 69. pag. 313. & apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. 1. cap. 4. pag. 537. & in epist. Eusebii Nicomediensis, ibid. cap. 5. pag. 538. Hanc verò Arii hæresin Alexander, Episcopus Alexandriæ, in Concilio Alexandrino, damnavit, teste Socrate, lib. 1. cap. 6. anno Christi 317. Idem postea factum est in celebri illo Concilio, primo Oe-

cumenico, cuius Symbolum consideramus, Nicææ habito anno 325, ut testantur Eusebius lib. 3. de vita Constantini, cap. 13. Socrates, hist. Eccles. lib. 1. cap. 5. Theodoretus, hist. Eccles. lib. 1. cap. 6. pag. 542. Photius Epist. 1. pag. 5. Concilium Nicenum, ut ex ejus patet Symbolo, testatur, se credere in Filium Dei γενηθέντα, ό τοι θέντα. Negat ergo, eum esse creaturam. Reliqua, quæ Filii Deitatem adstruunt, sequentur in proximis capitibus. Et quia Ariani, licet Filium ad creaturarum dejecerint sortem, eundem tamen adorabant, hinc meritò à veteribus appellati sunt κτισμάτολάτραι. Huc facit illud Athanasii Orat. contra Arianos, t. 2. pag. 22. Οὐ μὲν ἀπόδολος ἀπιᾶται τοὺς ἑλλήνας, ὅτι κτίσματα σέβουσι, λέγεται ὅτι ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα θεόν· οὗτοι δὲ κτίσματα λέγοντες εἶναι τὸν Κύριον, καὶ ὡς κτίσματι λατρεύοντες αὐτῷ, τί διαφέρουσιν ἑλλήνων; Apostolus quidem accusat Gentiles, quod創造uras colant, quando dicit: Servierunt creature potius quam creatori Deo. Hi vero, sc. Ariani, dicentes Dominum esse creaturam, Et ei tanquam creature servientes, quid à Græcis differunt? Et quod Theodoretus ad cundem Apostoli locum scribit, pag. 19. Ταῦτας ὑπόβλεψαν ταῖς κατηγορίαις καὶ οἱ τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ Τίον κτίσμα μὲν ἀποκλήψυτες, ὡς δὲ θεὸν προσκυνῶντες. In easdem reprobationes incident etiam illi, qui unigenitum Dei Filium creature quidem vocant, Et tamen tanquam Deum adorant.

Quod si nunc lubeat in fontem & scaturiginem hujus tanti erroris inquirere, deprehendemus verissimè à Chrysostomo scriptum esse, Præfat. in epist. ad Romanos, pag. 1. Ἐντεῦθεν τὰ μυρία ἐφύη παντα, ἀπὸ τῆς τῶν γραφῶν ἀγνοίας ἐντεῦθεν ἡ πολλὴ τὸν ἀπέρσεων ἐβλάσησε λύμη. Hinc infinita orta sunt mala, ab ipsa videlicet scripturarum ignoratione: hinc multa illa heresium pululavit lues. Nec ἀπὸ τῆς τῶν γραφῶν ἀγνοίας tantum, sed ab earundem etiam, & quidem maximè, παραθεραὶ oriuntur haereses. Docet hoc Basilius Cæsar. Orat. 2. in Hexaëm pag. 17. Οἱ παραχαράκται τῆς ἀληθείας οὐχὶ τῇ γραφῇ τὸν ἔαυτῶν νοῦν ἀκολουθεῖν διδάσκουσιν, ἀλλὰ πρὸ τὸ οἰκεῖον βούλημα τὴν διάνοιαν τῶν γραφῶν διατρέφουσι. Veritatis depravatores suam mentem non accommodant scripturæ, sed ad suam voluntatem scripturarum trahunt ac pervertunt. Tales scripturarum παραχαράκται etiam sunt Ariani: varia enim contextus sacri loca, ex quibus evincere satagunt, Filium Dei esse κτίσμα οὐ τοιμα, depravant. Videamus unum & alterum exemplum. Abusi sunt loco ad Coloss. 1: 15. ubi Filius Dei vocatur πρωτότοκος πάσις κτίσεως, primogenitus omnis rei creatæ. Hinc colligebant, cum esse κτίσμα, & πρωτότοκος idem esse, quod πρωτόκτιση, ut mox videbimus. Αἰχματότοκος πάσης κτίσεως vocatur,

catur, ut ante omnes res conditas ex substantia Patris genitus. Id patet ex eo, quod statim Apostolus, v. 16. subjicit, ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, καὶ πάντα δι αὐτοῦ καὶ ἐς αὐτὸν ἐκτίσαι. Itaque per hoc Filius Dei à rebus conditis distinguitur, & æternitas ejus denotatur. Hanc expositionem veteres magno consensu stabiliunt. Theodoreetus ad præsentem locum, pag. 346.

'Ει μονογενῆς, πᾶς πρωτότοκος; Ει πρωτότοκος, πᾶς μονογενῆς; Άλλὰ μὴν μονογενῆς ἐν τοῖς θεοῖς Ευαγγελίοις οὐδέποτε. Πρωτότοκος τοίνυν ἐστι τῆς κτίσεως, εἰχώς ἀδελφὸν ἔχων τὴν κτίσιν, ἀλλ' ὡς πρὸ πάσης κτίσεως γεννηθείς. πᾶς γὰρ οἶδοντες καὶ ἀδελφὸν εἶναι τῆς κτίσεως, καὶ δικαιουργόν; Ει γὰρ κατὰ τὸν τῶν αἱρετικῶν λόγον κτίσμα ἐξίν, ἀδελφὸν ἔχει τὴν κτίσιν. οὐχ οἶδον τε δὲ κατὰ ταυτὸν ταύτης αὐτὸν καὶ ἀδελφὸν εἶναι, καὶ δικαιουργόν. Δικαιουργὸν δὲ αὐτὸν ἡ θεία καλεῖ γραφή. εἰ δὲ δικαιουργός, ωκεὶ ἄρα καὶ ἀδελφός εἰ δὲ ωκεὶ ἀδελφός, ωκεὶ κτίσμα. Si unigenitus, quomodo primogenitus? Si primogenitus, quomodo unigenitus? Atqui in divinis Euangeliis unigenitus nominatus est. Est ergo primogenitus creaturæ: non quod sororem habeat creaturam, sed quod ante omnem creaturam sit genitus. Quomodo enim fieri posset, ut idem esset frater creaturæ & opifex? Si enim, ut blaterant heretici, est creatura, sororem habet creaturam. Fieri autem non potest, ut idem simul ejusdem sit frater & opifex. Eum autem opificem vocat divina scriptura: quod si opifex, non ergo & frater, quod si ergo non est frater, non est creatura. Ita etiam Chrysostomus, quem vide Homil. 3. in epist. ad Colossenses, pag. 103, 104. Pluribus quoque locum contra Eunomium vindicat Basilius Cæsar. lib. 4. contra Eunom. pag. 104. Eunomius ex eo, quod Filius dicitur πρωτότοκος πάσης κτίσεως, inferre non erubuit eum esse πρωτόκτισον, primò creatum. Sed respondet Basilius, si eam ob causam dicatur πρωτότοκος πάσης κτίσεως, eum etiam πρωτόκτιον ἐκ νεκρῶν vocari, διτὶ προετελεύτησε τῶν νεκρῶν, quia antem mortuos mortuus fit: εἰ δὲ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν εἰρηται, διὰ τὸ αἴτιος εἶναι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, οὕτω καὶ πρωτότοκος κτίσεως, διὰ τὸ αἴτιος εἶναι τοῦ ἐξ οὐκ ὅντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν. Si verò primogenitus mortuorum dictus est, quoniam causa est resurrectionis ex mortuis: sic etiam primogenitus creaturæ, quoniam causa est, ut à nihilo ad esse creatura sit producta. Damascenus orthod. fiduci lib. 4. cap. 8. pag. 293. πρωτότοκον αὐτὸν Φαμὲν πάσης κτίσεως, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐκ τᾶς θεᾶς, καὶ ἡ κτίσις ἐκ τοῦ θεᾶς. ἀλλ' αὐτὸς μὴν ἐκ τῆς ψολας τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς μόνος ἀχρόνως γεγεννημένος, εἰκὸς οὐδὲς μονογενῆς πρωτότοκος, καὶ ωκεὶ πρωτόκτιος λεχθήσεται. Primogenitum ipsum dicimus omnis creaturæ, quia εἰ ipse ex Deo, & creaturæ ex Deo: sed ipse ex substantia Dei & Patris, filius sine tempore genitus, merito Filius unigena primogenitus, & non primò crea-

150 EXPOSITIONIS SYMBOLI

creatus vocabitur. Occumenius in cap. i. ad Colos. pag. 889. πρωτότοκος πάσις ιτίσεως, ταυτέσι, πρὸ πάσις ιτίσεως, πρωτότοκος καὶ μονογενεῖς γεννηθεῖς. Primogenitus omnis creaturæ, hoc est, ante omnes res creatas instar primogeniti & unigeniti genitus. Athanasius in expositione Fidei t. i. pag. 242, ad hunc ipsum locum: πρωτότοκου εἰπών, δηλοῦ μὴ εἶναι αὐτὸν ιτίσμα, ἀλλὰ γέννημα τοῦ πατρὸς. Ξένου γὰρ ἐπ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ λέγεσθαι ιτίσμα. τὰ γὰρ πάντα ἐκτίσθησαν ὑπότοι πατρὸς διὰ τοῦ Τίτου. ο δὲ Τίτος μόνος ἐκ τοῦ πατρὸς αἰδίκες ἔγεννήθη. διὸ πρωτότοκος ἐξι πάσις ιτίσεως ο θεὸς λόγος, ἀτρεπτος ἐξ ἀτρέπτου. *Dum eum appellat primogenitum, indicat eum non esse creaturam, sed Patris Filium: peregrinum enim & alienum est, de deitate ejus dici creaturam.* Omnia enim creata sunt à Patre per Filium. Filius autem solus ab aeterno ex Patre genitus est: propterea primogenitus est omnis creaturæ Deus Verbum, immutabilis ex immutabili. Theodosius apud Clementem Alexandr. pag. 792. πρωτότοκος πάσις ιτίσεως γεννηθεῖς ἀπαθῶς, ιτίσης καὶ γενεσιάρχης τῆς ὅλης ἔγενετο ιτίσεως τε καὶ θείας. Primogenitus omnis creaturæ, sine passione genitus, creator & totius creaturæ atque essentiæ factus est auctor. Rectè etiam Ambrosius: *Ante omnem creaturam genitum ait Filium, non creatum testatur, ut secerneret nativitatem ejus à creaturæ factura.* Quemadmodum igitur primogenitum vocarunt Hebrei, non eum, quem plures nativitate sequerentur, sed potius, ante quem nemo ex iisdem natus esset parentibus: Ita Filius Dei datus est primogenitus omnis creaturæ, quasi dicas, ab aeterno genitus. Lyranus ad locum Apostoli: Primogenitus omnis creaturæ, id est, genitus ante omnem creaturam: quia generatio Filii à Patre est aeterna. Isidorus Pelusiota, lib. 3. epist. 31. pag. 268. ut eò facilius Arianorum declinaret impetum, exultimavit, non esse scribendum πρωτότοκος, πρωταροξυτόνως, sed πρωτότοκος, παροξυτόνως, ut vox accipiat activè, non passivè: Paulum enim non docere, πρῶτον τῆς ιτίσεως αὐτὸν ἐκτίσθαι, ἀλλὰ πρῶτον τετοκέναι, ταυτέσι, τετοκέναι τὴν ιτίσιν, eum primum ex omnibus rebus creatis conditum esse, sed primò peperisse, hoc est fecisse res creatas. Atque hanc sententiam suam per totam epistolam probare allaborat. At hisce subtilitatibus minimè est opus, nec quisquam aliis ex veteribus, quantum sciam, eodem vel leviter inclinat. Quis verò dubitat, quin, qui ante creaturarum creationem dicitur genitus, hac ratione à creatione & creaturis distinguitur?

Nec tamen omnes ex veteribus veram illam, quam propoluimus, retinent loci Apololici expositionem. Athanasius enim Orat. 3. contra Arianos, t. i. pag. 432. quamvis alibi, ut vidimus, ad aeternam Filii gene-

generationem hoc referat, id de assumta carne ex B. Virgine accipit. Verba ejus sunt, πρωτότοκος τάσις ιτίσεως λέγεται, ὃς ὁ εἰσισύμενος τοῖς ιτίσμασι, καὶ πρῶτος αὐτῶν κατὰ χρόνον, πρωτότοκος λέγεται. τὰς γὰρ, ὅπουγε μυνογενῆς ἐστιν αὐτὸς; ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς τὰ ιτίσματα συγκατάθησιν τοῦ λόγου, καθ' ἓν καὶ πολλῶν γέγονεν ἀδελφός. Primogenitus omnis creaturæ dicitur, non quasi creaturis æquiparetur, Εἰ ipse inter eas tempore primus fit, primogenitus dicitur: qui enim hoc, cùm ipse sit unigenitus? sed propter Verbi ad creaturas condescensionem, juxta quam etiam multorum factus est frater. Respicit auctor ad locum, qui habetur ad Roman. 8: 29. ubi Christus dicitur primogenitus inter multos fratres. Hoc omnino loco respicitur ad naturam humanam, juxta quam vocetur πρωτότοκος. Theodoretus ad locum Apostoli: πρωτότοκος ὁ ἄνθρωπος δυομάζεται μυνογενῆς γάρ ἐστιν ὁ θεός οὐκ ἔχει γάρ ἀδελφούς ὁ θεός. ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἀδελφούς τοὺς πεπισευκότας καλεῖ. Τούτου ἐξὶ πρωτότοκος. Primogenitus nominatur, ut homo: ut Deus enim, unigenitus est. Neque enim fratres habet, ut Deus: sed ut homo appellat fratres eos, qui crediderunt. Horum primogenitus est. At in altero loco, ubi πρωτότοκος τάσις ιτίσεως appellatur, id non ad incarnationem, sed ad æternam referendum generationem.

Alii istud, πρωτότοκος τάσις ιτίσεως, referunt ad regenerationem, cuius Baptismus est Symbolum. Id facit Greg. Nyssenus Orat. 2. contra Eunomium, t. 2. pag. 453. Διὰ τὸ γενέσθαι ἡμᾶς, inquit, αἷμα καὶ σάρκα, ιαθός Φησὶν ἡ γραφή, οὐ δι' ἡμᾶς γενόμενος καθ' ἡμᾶς, καὶ σαρκὸς παὶ αἵματος ποιῶντας, μέλλων ἡμᾶς μεταποιεῖν ἐκ τοῦ Θερτῷ πρὸς τὸ ἄθερτον, διὰ τῆς ἄνωθεν γεννήσεως, τῆς δι' ὑδατος καὶ τυεύματος, αὐτὸς τοῦ τοιώτου τόκου ιαθηγότατο, διὰ τοῦ Ιδίου βαπτίσματος τὸ ἄγιον τυεῦμα ἐπὶ τὸ ὑδωρ ἐπιπασάμενος· ὡς εἰ κάντων τῶν πνευματικῶν ἀναγεννωμένων, πρωτότοκον αὐτὸν γενέσθαι, καὶ ἀδελφὸς δυομάζει τοὺς τῆς δροίας αὐτοῦ διὰ τοῦ ὑδατος καὶ τὸ πνεύματος μετεσχημοτας γεννήσεως. Propterea quod nos nati sumus sanguis Εἰ caro, sicut dicit scriptura, quia propter nos secundum nos natus est, Εἰ carnis Εἰ sanguinis particeps factus est, nos ex corruptibili ad incorruptibile vendicaturus per supernam generationem, quae est per aquam Εἰ Spiritum, ipse talis partus dux existit, per suum baptisma Sanctum Spiritum in aquam attrabens. Ita ut omnium, qui spiritualliter regenerantur, ipse sit primogenitus, fratresque nominet eos, qui similis cum ipso per aquam Εἰ spiritum generationis facti sunt participes. Hanc ipsam expositionem etiam proponit de perfecta Christiani forma, t. 3. pag. 290, 291. Eodem respicit Basilius Cæsar. lib. 4. contra Eunomium, pag. 104. ubi, inter alia, dicit, Christum vocari πρωτότοκον πρὸς τοὺς διὰ

152 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ύιοθεσίας τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐκ θεᾶ γεννωμένους, primogenitum respectu eorum, qui per adoptionem Spiritus Sancti ex Deo nati sunt. Et Chrysostomus Homil. in Incarnationem Domini, apud Photium in Biblioth. Cod. 277. pag. 1549. "Οτι τοῦ θείου Παύλου εἰπόντος, πρωτότοκος τάξις κτίσεως, εἰ αἱρετοί, Φίτι, μὴ νοήσαντες, περὶ ποίας κτίσεως λέγει, εἰς κτίσμα τὸν Γ' οἱ ἀνδρῖτοι καταβιβάζεται. Διττὴ δὲ ἡ κτίσις ἢ μὲν γάρ ἔσιν, ἢ γεγενημένη ἢ δὲ, ἢ ἀνακαίνιζομένη. Λυτός γάρ πάλιν Παῦλος βοᾷ. "Εἰτις ἐν χριστῷ καὶν κτίσις ἵνα δὲ λαμπρῶς ἐκπιδεῖξῃ, διτὶ τῆς ἀνακαίνισθείσης κτίσεως λέχει πρωτότοκου τὸν χριστὸν, ἔταγει, πρωτότοκος ἐν νειρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσι πρωτεύων πρωτεύων τῶν ἀνακαίνιζομένων, τῶν εἰς ἀΦθαρτίαν καλουμένων, τῶν ἐν νειρῶν ἐγειρομένων πρωτεύων ὃν κατὰ τὴν θεοτυπίαν ἀλλὰ πρωτεύει κατάγε τὴν ἀνθρωπότητα, ἀρχηγὸς ἡμῶν γεγονὼς τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῆς ἐκ Φθορᾶς εἰς ἀΦθαρτίαν μεταξοιχειώτεως. Cum dicat B. Paulus, Primogenitus omnis creaturæ, heretici, inquit, non intelligentes de qua creatura loquatur, ad creaturam insipientes Filium detrudunt. Est verò duplex creatura; una quidem facta, altera verò renovata. Paulus namque iterum clamat: Si quæ in Christo nova creatura: utque manifestè ostendat, se dicere, Christum esse primogenitum creaturæ renovatae, addit, primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibus primus. Primus renovatorum, ad immortalitatem vocatorum, ex mortuis resuscitatorum. Primus non secundum deitatem, sed secundum humanitatem, princeps factus resurrectionis nostræ, & mutationis ex corruptione ad incorruptibilitatem. Pia quidem hæc expositio, sed cum Apostoli scopo non convenit. Filius namque Dei vocatur πρωτότοκος τάξις κτίσεως, quia ab eo omnia condita, ὅτι ἐν ἀυτῷ ἐκπισθῇ τὰ πάντα, inquit disserit Apostolus.

Frequenter etiam in ore habuerunt ista LXX. Interpretum Proverb. 8:22. ubi de Sapientia: Κύριος ἐκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν ἀυτοῦ. Dominus creavit me principium viarum suarum. De Arianis Basilius Cæsar. lib. 2. contra Eunom. pag. 59. δι δὲ πρὸς τὴν τοῦ Σολομῶντος καταφεύγοντος λέξιν κακεῖθεν, ὥστερ ἐξ ὀρμητηρίας τινὸς, τῆς τίσεως κατατρέχεται. διὰ γὰρ τὸ ἐκ προσώπου τῆς σοφίας εἰρῆσθαι, τὸ, Κύριος ἐκτισό με, ἐξεῖναι ἀυτοῖς κτίσμα λέγειν τὸν Κύριον ψελλῆθεν. Hi verò ad Solomoni dictiōnēm configiunt, ac inde, tanquam ē loco infidiarum, in fidem invehuntur. Cum enim ex persona Sapientiæ dictum sit, Dominus creavit me, arbitrati sunt, sibi licere de Domino dicere, quod sit creatura. Verū Orthodoxi variè præsentem locum hereticis extorquere sunt conati: diverso tamen successu.

Alii enī illud κτίσεων de æterna generatione τοῦ Λόγου sunt interpretati. Ita Justinus Martyr in Dialogo cum Tryphone, pag. 359. edit. Graeco-Latinæ,

Latinæ, ubi ad hunc locum: Νοεῖτε, ὃ ἀκροστατι, εἴγε καὶ τὸν νοῦν προσέχετε, καὶ ὅτι γεγενῆσθαι ὑπὲ τοῦ κατρός τοῦτο τὸ γέννημα πρὸ πάντων ἀπλῆτῶν κτισμάτων δὲ λόγος ἐδύλου, καὶ τὸ γεννώμενον τῷ γεννῶντος ἀριθμῷ ἔτερον ἐσι, τὰς δοτισθν δμολογήσειε. Intelligitis, δὲ auditores, siquidem animum advertitis, Verbum declarare, tum à Patre editum esse germen hoc ante creaturas omnino universas, tum germen ipsum numero aliud esse à generante, id unusquisque confitebitur. Eodem concedit Didymus in Catena Patrum Græcorum in Proverbia, & veterum alii.

Alii, & quidem longè plures, de humana Christi natura verbum ητίζειν accipiendum esse docuerunt. Ita Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Filiō, quæ est 36. pag. 578. ubi inter alia: Ἐξειδὰν ἐνταῦθα, καὶ τὸ ἔκτισε, καὶ τὸ γεννᾷ με σαφῶς εὐρίσκομεν, ἀπλοῦ; δὲ λόγος. ὁ μὲν ἀν μετὰ τῆς ἀιτίας εὐρίσκωμεν, προσθῆμεν τῇ ἀνθρωπότητι ὁ δὲ ἀπλοῦν καὶ ἀναίτιον, τῇ θεότητι λογισάμεθα. ἀρ' οὐν οὐ τὸ μὲν ἔκτισεν ἐιρῆται, μετὰ τῆς ἀιτίας. Ἐκτισε γάρ με, Φησίν, ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ. Ἐργα δὲ χειρῶν αὐτοῦ, ἀλήθεια καὶ κρίσις, ᾧ ἐνεκεν ἐχρίσθη θεότητι χρίσις γάρ αὗτη τῇ ἀνθρωπότητος τὸ δὲ γεννᾷ με χωρίσατίας· οὐδεὶς οὖν τι τούτῳ προσκείμενον. τίς δὲ ἀντερεῖ λόγος, κτίσμα μὲν λέγεσθαι τὴν σεθίαν κατὰ τὴν κάτω γέννησιν, γέννημα δὲ κατὰ τὴν πρώτην καὶ πλέον ἀληκτον; Quoniam hic aperit, Εὶ creavit, Εὶ gignit me, reperimus, simpliciter hoc censeo, quod cum causa conjunctum invenimus, id humanitati assignandum esse; quod autem simplex causæque expers, divinitati adscribendum. Age igitur, an non illud, creavit, annexam causam habet? Creavit enim me, inquit, principium viarum suarum ad opera sua. Opera autem ipsius veritas Εὶ judicium, quorum causa divinitate unctus est. Hæc enim unitio humanae unitatis est. At illud, gignit me, sine causa dictum est. Alioqui ostende, quidnam ipsi adjunctum sit. Quis igitur inficias ibit, quin Sapientia, secundum inferiorem quidem generationem creata, secundum autem primam illam magisque incomprehensibilem, genita dicatur? Ex his patet, Nazianzenum in LXX. Interpretum versione utrumque verbum, & Ἐκτισεν, & γεννᾷ legisse, secus quam hodie legimus. Athanasius Dial. 1. pag. 19. ad illud, Ἐκτισέ με, hæc habet: τὸ μέλλον ἐπὶ τῆς σαρκώσεως γίνεσθαι, ὡς οὐδη γεγονός ἐλεγε. Quod in incarnatione futurum erat, illud, quasi jam factum esset, dicebat. Et mox, pag. 21. τὸ, Κύριος Ἐκτισέ με, περὶ τῆς σαρκώσεως αὐτοῦ ἐιρῆται. Illud, Dominus creavit me, de incarnatione ejus dictum est. Idem, in epist. ad Scapionem, t. 1. pag. 172. Αιγάλουτας τὸ, ἔκτισεν, ἀκόλουθον ἀν εἴη μνημονεύειν, ὅτι θεὸς ἡγε, ἔκτισθη ἀνθρώπος ἀνθρώπου γὰρ ίδιον τὸ κτίζεσθαι. Audientes illud, creavit, meminiisse oportebat, quod, cum Deus esset,

effet, homo fuerit creatus: hominum enim proprium est creari. In eandem sententiam scribit idem in expositione Fidei, t. 1. pag. 242. & Orat. 1. contra Arianos, tom. eod. pag. 299. Cyrillus Alexandr. in Thesauro suo, Assert. 15. sese in hujus loci explicatione mirificè torquet pag. 156. 157. tandem, pag. 158. dicit: τὸ ἔκτισέ με, ἀντὶ τοῦ, ἀνθρώπου ἐκόμησε, νοητέον, καὶ μὴ κατὰ τῆς σύναστος αὐτοῦ τὸ εἰρημένον ἐνδεχόμεθα. *Istud, creavit me, pro, hominem fecit, intelligendum: neque de ejus essentia dictum accipiamus.* Basilius lib. 4. contra Eunomium, pag. 105. Ληπτέον τὸ ἔκτισεν ἐπὶ τῷ τὴν μορφὴν τοῦ δεύλου λαβόντος. Capiendum verbum creavit de eo, qui formam servi assumit. Chrysostomus homil. de SS. Trinitate, t. 6. edit. Paris. pag. 199. τὸ ἔκτισέ με, τὸ μέλλον γενέσθαι, ὃς ἦδη γεγονός, προναφωνεῖ. Cūm dicit, creavit me, prædictis id, quod futurum erat, quasi jam fuisset factum. Cæsarius quæll. 9. pag. 22. περὶ τοῦ Τίου μὲν Φιλιππαῖς τὸ δῆμα, οὐ Κύριος ἔκτισέ με, οὐ μέντοι περὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος, ἀλλὰ τῆς ἐκ Μαρίας αὐτοῦ σαρκὸς ἀντιστοιχὸς γὰρ θεότητι, υπίζεται τῷ προσλήψματι. *De Filio quidem etiam ego dico accipienda esse ista, Dominus creavit me, non quidem de ejus deitate, sed de carne ejus ex Maria assumta: qui enim increatus est respectu deitatis, creatur respectu assumtæ carnis:*

Eusebius Pamphili de rationali sapientia, homini à Domino data, presenti locum exponit. Verba ejus in Actis Synodi Nicænæ, lib. 2. cap. 18. pag. 116. sunt: Οὐχὶ τοῦ Τίου τοῦ θεῶν τὸ, Κύριος ἔκτισέ με, ἀλλ' ἡ τῆς Δογικῆς σοφίας, τῆς ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εὐτρεπισθείσης καὶ δοθείσης τῷ ἀνθρώπῳ, διὸ οὐ οἴσμος ἐγένετο. Non de Filio Dei illud, Dominus creavit me, sed de rationali sapientia intelligendum, quam ipse Dominus præparavit & dedit homini, propter quem mundus creatus est.

Alii tandem optimè observant, in Hebreo esse verbum οὐκ, quod Aquila rectè vertit ἔκτισατο. Id monet Chrysostomus homil. de SS. Trinitate, t. 6. edit. Paris. pag. 199. Et Basilius Cæsar. lib. 2. contra Eunomium, pag. 59. Τέως γε μὴν μηδὲ ἔκεινο ἀπαρετήμαντον καταλίπωμεν, ὅτι ἄλλος τῶν ἐρμηνέων, οἱ καιριώτερον τῆς συμασίας τῶν Ἐβραϊκῶν καθιεμενοί, ἔκτισατό με, ἀντὶ τῶν, ἔκτισεν, ἔκδεδηκασιν. Interea vero illud non omittamus, nonnullos interpretum, qui commodius Hebraicarum vocum significaciones assecutis sunt, possedit me, pro, creavit, reddidisse. Omnium vero luculentissimè locum explicat Epiphanius hæresi 69. quæ sit Ariomanitarum, pag. 320. Verba ejus de Ariomanitis hæc sunt: Ἐπειδὴ εὑρεν, δτι ο Κύριος ἔκτισέ με, φιλοινδύνως ὥσπερ Φανταξόμενοι διειρπολεῦσι, τὰ μηδὲν χάριμα ἐπεισέγκαντες τῷ βίᾳ, καὶ ταράξαντες τὴν οἰκουμένην. Τὸ δὲ Ἐβραϊκὸν οὐχ οὕτας ἔχει, οὐεν

ἔθεν Ἀκύλας λέγει, Κύριος ἐκτίσατό με. ἀεὶ δὲ εἰ γεγονόντες παῖδες λέγουσιν, Ἐκτι.
σάμην νιόν. Ἀλλ' ὅτε ἀκύλας τὴν δύναμιν ὑφίμηνευσε. Καὶ γὰρ τὸ, ἐκτισάμην
νιόν, ὡς πρός Φατόν ἔσιν· ἐν θεῷ δὲ ωδὲν ἔνι πρός Φατόν. — Ἐν δὲ τῷ Ἐβραιϊῷ λέ-
γει, Ἀδωναὶ, δ λέγεται Κύριος, κανανὶ, δ δύναται λέγεσθαι, καὶ ἐνόσσευστέ με
καὶ ἐκτίσατό με. τὸ δὲ ἀκριβέστατον λέγεται, ἐνόσσευστέ με. Ποῖος δὲ νοσσός; οὐχ ἀπὸ
Φύσεως τοῦ γεγενημένου γεννᾶται; Quia invenerunt, Dominus creavit me,
periculosè velut imaginantes somniant, ea, quæ ad nihil commoda sunt, vitæ
inferentes, ἐν orbem terrarum turbantes. At Hebraica lingua non sic habet:
unde Ἐ Aquila dicit, Dominus possedit me. Semper autem hi, qui filios ge-
nerant, dicunt, Acquisivi filium. Sed neque Aquila vim vocis interpretatus
est. Nam, acquisivi filium, velut recens est, in Deo autem nihil est recens.
— Cæterū in Hebræo dicit, Adonai, quod est Dominus: Canani,
quod potest dici, tum instar pulli exclusit me, tum possedit me. Verum
accuratissimè dicitur, instar pulli exclusit me; Quis autem pullus non ex na-
tura genitoris gignitur? Imò verò illud οὐδὲ nihil aliud est, quam posside-
bat me; ita ut sapientia, id est, Filius Dei, dicat: Eram apud Deum
jam tum, cùm creatione rerum omnium impressurus esset vestigia maje-
statis suæ: quomodo enim οὐδὲ sit νοσσεύειν, non video. Malè igitur
quidam, inter quos etiam Schindlerus in Lexico suo, pro ἐκτισε substituiunt
ἐκτισε, quod vix Græcum est, & à Complutensi, Romana, &
optima quaue editione exsulat. Proinde à LXX. Interpretibus ad He-
bræa provocandum: vel dicendum, κτίζειν hoc loco esse generare, quo-
modo creandi vocem etiam Latinos usurpasse minimè ignotum. Ita Ci-
cero lib. i. de Republ. apud Non. in Antiquus: Patria antiquior est pa-
rens, quam is, qui, ut ajunt, creaverit. Virgilius lib. io. Æneid.

— — — — Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes — — —

Hac ratione non abibit sententia ab Hebræo, quia possidere, sive ac-
quirere per μετάληψιν antecedentis accipitur pro gignere aut parere: ut in
Eva sermone Genes. 4: 1. Fortasse etiam vox eadem in Hebræo cap.
1: 4. προτέρα πάντων ἐκτισαι σεφία, & cap. 24: 10. πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς
ἐκτισέ με, Ecclesiastici, utrobius de Sapientia. Hebraicè enim ab avo
sententias istas primitus esse scriptas, à nepote verò Græcè versas, ex
interprete ipso Siracide discimus. Consule Sixt. Amamæ Antibarb. Bi-
blici lib. 3. pag. 901. Conferri etiam possunt Notæ Drusii ad Siracidæ
cap. i. v. 8. & Cornel. à Lapide, Comment. in Proverb. 8: 22. Pergi-
mus ad aliud Caput.

C A P U T I X.

De divinitate Filii Dei.

Θεὸν ἐκ θεοῦ, Φῶν ἐκ Φωτός· θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ.

Uplici ratione Patres Nicæni Deitatem Filii probant; nempe, quia sit θεὸς ἀληθινός, & quia θεός ἐκ θεοῦ, & Φῶν ἐκ Φωτός. Meritò autem sancti illi Patres usque adeò solicite Filii Deitatem contra varias hæreticorum strophas asserunt: nam Greg. Nyssenus Orat. 4. contra Eunomium, t. 2. pag. 547. confessionem de Deitate Filii vocat κεφάλαιον τῆς ἐλπίδος, caput spei. Cùm igitur hoc sit caput spei nostræ, ea, quæ à Patribus Nicænis afferuntur, distinctè considerabimus, & tum ex scriptura, tum ex antiquitate, tum etiam invictis rationibus probabimus.

I. Prima Patrum assertio est, *Filium esse θεὸν ἀληθινὸν, Deum verum.* Cùm Satan veritati cœlesti bellum omni tempore ἀσπουδεύ & implacabile indixerit, atque ad eam non tantum obscurandam, sed etiam penitus tollendam infinitam pene hostium copiam, ex ipso orco productam, excitarit, nullum tamen fidei caput, quām istud de Divinitate Christi, ardentiū optavit extinctum. Primo statim seculo fuerunt Ebionitæ & Cerinthiani, de quibus loqui videtur Ignatius, quando dicit, suo jam tempore fuisse, qui statuerint, *Filium esse ψιλὸν ἄνθρακον, nudum hominem.* Contra hos Johannes suum scripsit Evangelium, ut referunt Epiphanius hæresi 51. & Hieronymus de scriptoribus Ecclesiasticis in Jobanne. Et quia non recipiebant λόγον, quem Johannes prædicavit, dicti sunt ab Epiphanio ἄλογοι, de quibus hæresi 51. pag. 184. Φάσκουσι τούνυν οἱ ἄλογοι, ταύτην γὰρ αὐτοῖς τίθημι τὴν ἐπανυμάν. — Εἶχον γὰρ τὴν αἵρεσιν οὗτα καλουμένην, ἀποβάλλουσαν Ιωάννου τὰς βίβλους. Ἐξει οὖν τὸν λόγον οὐ δέχονται τὸν παρὰ Ιωάννου κεκηρυγμένον, "Ἄλογοι καληθύτονται. Dicunt igitur Alogi; hoc enim ipsis nomen impono; — Habant enim hæresin sic vocatam, quæ Jobannis libros rejicit. Cùm igitur Verbum à Jobanne prædicatum non recipient, Alogi vocabuntur. De iisdem Augustinus hæresi 30. Alogiani propterea sic vocantur, tanquam sine Verbo; λόγος enim Græcè Verbum dicitur; quia Deum Verbum recipere noluerunt, Jobannis Evangelium respuentes, cuius nec

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. IX. 157

nec *Apocalypsin* accipiunt. Hanc hæresin secundo seculo renovavit *Theodosius* quidam Cariarius, qui propterea à Victore 1. Romano Episcopo excommunicatus est, quia itidem asseruit, Φιλὸν ἀνθρώπου τὸν χριστὸν, *Christum nudum esse hominem*. Id refert Eusebius hist. Eccles. lib. 5. cap. ult. pag. 56. b. & Nicephoro lib. 4. cap. 21. pag. 316. Theodoreto item refert. fab. lib. 2. cap. 5. pag. 220. Theodotum secutus est Artemon, tempore Zepherini Papæ, qui Victori successit sub initium tertii seculi. De eo Theodoretus Dial. 2. pag. 52. "Αὐτοῖς μόνον καρύττει τὸν χριστὸν, τὸν δὲ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχουσαν ἀρείται θεότητα. *Hominem* duntaxat *Christum esse prædicat*, æternam verò deitatem ejus negat. Et hæret. fab. lib. 2. cap. 4. pag. 220. τὸν Κύριον Ἰησοῦν χριστὸν ἀνθρώπου εἶτε Φιλὸν, ἐκ παρθένου γεγενημένον, τὸν δὲ προφῆτῶν ἀρετῆν κρείττονα. *Dominum Iesum Christum nudum hominum esse dixit, natum ex Virgine, Prophetis verò virtute præstantiem.* Contra hunc Artemonem liber editus, & à Catholicis approbatus ac receptus est, in quo pro Christideitate citabantur scriptores Victore antiquiores, ut Justinus, Miltiades, Tatianus, Clemens, & Victoris σύγχρονος Irenæus; ut legimus apud Eusebium hist. Eccles. lib. 5. cap. ult. pag. 56. b. Postea vergente eodem seculo tertio, inter lapsis annis plus minus sexaginta, *Paulus Samosatenus*, Antiochiae episcopus (à quò dicti sunt Παῦλοι apud Suidam in voce Μάνης, & Παῦλοι σάντες Can. 19. Synodi Nicænae, & Samosateniani apud Augustinum lib. de hæresibus cap. 44. & Σαμοσατῖται apud Epiphanius hæresi 65.) eandem hæresin amplexus est, & nefariè asseruit, *Christum esse merum purumque hominem*, & eo tantum tempore cœpisse, quo in utero B. Virginis concepsus est, ideo vocatur ab Epiphanio θεοπόνος, χυροπόνος, quia Christi Divinitatem negabat: item δεύτερος Ιεδαιος, quia Trinitatem impio dogmate suo tollebat, ac proinde in nomine Trinitatis non baptizabat, nec Baptismi formulam retinebat, ideo ad Catholicam Ecclesiam accedentes, tanquam Christi Baptismo non tintos, Synodus Nicæna, Canonice memorato, censet baptizandos. Damnum hoc impietatis monstrum à Concilio Antiocheno, anno 272. celebrato, ut patet ex epistola Synodica apud Eusebium hist. Eccles. lib. 7. cap. 30. in qua Paulus iste dicitur negare τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ Κύριον, *Deum suum & Dominum.* Chrysostomus homil. 56. t. 5. pag. 378. de Samosatenianis: Οἱ ἀπὸ παύλου τῆς Σαμοσατέως τὴν αἰώνιον ὑπάρχειν ἀναιροῦσι τῆς μονογενῆς. *Pauli Samosateni affectæ æternam Unigeniti existentiam tollunt.* Epiphanius de Paulo Samosateno hæresi 65. pag. 262. θεὸν πατέρα, καὶ ὑιόν, καὶ ἄγιον πνεῦμα, ἐνα εἶναι θεὸν.

158 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Θεὸν ἔλεγεν ὁ Θεοῦ δὲ αἱρέα τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὡσπερ ἐν ἀνθρώπου καρδίᾳ ὁ τόιος λόγος. Deum Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum unum esse Deum dicebat: in Deo autem semper esse ipsum Verbum, & Spiritum ipsum, quemadmodum in corde hominis est proprium verbum. Clarius ejus proponit hæresin Leontius de sectis, Act. 3. pag. 436. Τιὸν ἔλεγεν ἀνθρώπου Φίλην. Filium dixit esse nudum hominem. Deinceps exortus est Arius, de cuius hæresi actum est capite præcedenti sub num. 11. illius erroris obtruncato portento, quod Ecclesiam Christi diu vexavit, infausto sidere & ad perniciem generis humani natus est impostor ille & agyrta Muhamet anno Christi 570. qui Christum quidem magnum fuisse Prophetam agnovit, sed naturā ac essentiā meram nudamque creaturam. Tandem, Satana nunquam non in Ecclesiæ perniciem intento, Michael Servetus Hispanus, monstrum ex omnibus, quantumvis rancidis & obsoletis, hæresibus conflatum atque consutum, infanos profanosque errores, ex pigris fœdisque Arianorum, Samosatenianorum, aliorumque hæreticorum lacunis haustos & recoctos, postliminiō revocavit, divinitatem Filii, & Spiritus Sancti hypostasin est inficiatus, πανταγγεῖαν personarum Trinitatem, horresco referens, Cerberum tricipitem appellavit. Vix sopiti erant cineres infelicis istius ignis, excitatum est aliud sanguinem, quod in Ecclesiam sese effudit incendium: prodidit enim ex abysso infaustus ille Faustus Socinus, qui Arianorum & Samosatenianorum errores interpolatos & novo quodam foco oblitos, Ecclesiæ Dei propinare non est veritus, Christum enim non esse Deum palam ausus est affirmare. Hisce erroribus omnibus valere jussis, & in orcum, unde prodierunt, amandatis, Christum esse θεὸν ἀληθινὸν, verum Deum, cum Patribus Nicænis toto agnoscimus animo, & sequentibus argumentis probamus.

I. Classis argumentorum ea continet scripture loca, in quibus Christus διερρήδην vocatur Deus: sic, ut nomen Deus non tantum prædicati, sed etiam subjecti locum obtineat. Prædicati locum obtinet Joh. 1: 1. θεὸς ἡν ὁ λόγος. En Verbum dicitur esse Deus. Ammonius in Catena ad hunc locum observat, λόγος non tantum esse ἐνυπόστατος λόγος, ἀλλὰ καὶ θεός. Sic ad Rom. 9: 5. Ο χριστός, ὁ ὧν ἐπὶ πάντων θεός εὐλογητός. Christus, qui est supra omnes Deus laudandus. Ἐντεῦθεν δὲ κατισχύνεται Ἀρειος, ἀτετοῦ Παύλου τὸν χριστὸν ἐπὶ πάντων θεόν ἀνακηρύττοντος. Hinc verò Arius confunditur, Paulonempe Christum super omnes Deum proclamante; meritò cum Theophylacto ad hunc locum dicimus. Et i Joh. 5: 20. expressè vocatur ἀληθινός θεός,

θεός, *verus Deus*: adeò ut inane sit ιρισθώγετεν, quando hæretici ex illo Joh. 17:3. Αὕτη δέ ἐσιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν εἰπεν. Ηὲς γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, οὐτί πάτερ οὐτὶ πατέρας οὐτὶ διαζολὴν τῶν ψευδωνύμων. *Non ut se ipsum Patri opponat, bæc dicebat, ut cognoscant te solum verum Deum, sed ad differentiam falso dictorum deorum.* Theodoretus in 1 Thessal. 1. ad v. 9. pag. 367. Διαβήδην ὑμᾶς ἐδίδαξεν ὁ θεῖος ἀπόστολος, τὰς προτίκει νοεῖν τὸ, ἵνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν. οὐ γὰρ τῷ Τίφ συγκρίνων, ἀλλὰ τοῖς όντις οὖσι θεοῖς τὸν δύτα θεὸν, ζῶντα καὶ ἀληθινὸν, αὐτὸν προσηγόρευσε. Καὶ ζῶντα μὲν αὐτὸν ἔνθισται, ἃς ἐκείνων ἢ ζῶντων. ἀληθινὸν δὲ, ὡς ἐκείνων ψευδῶς θεῶν καλούμενων. *Aperte nos docuit divinus Apostolus, quomodo sit intelligendum illud, ut cognoscant te solum verum Deum.* Non enim cum *Filio comparans*, sed cum iis, qui dii non sunt, cum, qui est, vivum illum, ἐν verum appellavit. *Et vivum quidem cum nominavit, quodd. illi non vivant: verum autem, quodd illi falso dii vocentur.* Eodem modo hunc locum pluribus exponit Chrysostomus homil. 80. in Johannem, pag. 891. ubi inter alia: Μόνον ἀληθινὸν θεόν πρὸς ἀντιδιασολὴν τῶν οὐκ δύτων θεῶν Φησί. Solum verum Deum *ad differentiam eorum, qui non sunt dii*, dicit. Et Gregorius Nazianzenus Orat. 36. pag. 586. Εἰ τὸ, μόνον ἀληθινὸν θεόν, ἐπὶ τοῦ πατρὸς θήσεις, ποῦ θήσεις τὴν αὐτοαλήθειαν; si bæc verba, solum verum Deum, Patri duntaxat tribueris, ubi tandem veritatem ipsum collocabis? Et mox: οἷμαι τὸ, ἵνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, ἐπὶ αναφέσαι λέγεσθαι τῶν όντων μὲν θεῶν, λεγομένων δὲ, ὃ γὰρ ἀν προσέκειτο, καὶ δι' ἀτέτειλας Ἰησοῦν χριστὸν, εἰ πρὸς ἐκείνους ἀντιδιέρητο τὸ, μόνον ἀληθινὸν, ἀλλὰ μὴ κατὰ κοινὴν τῆς θεότητος ἦν διάλογος. Hæc verba, ut cognoscant te solum verum Deum, ad eorum, qui, quamquam falso, dii tamen appellantur, sublationem duci existimo. Neque enim adjectum fuisset, Et quem misisti. Iesum Christum, nisi ad eum opposita distinctione submovendum, illa, solum verum, pertinerent, ac non de communī utriusque divinitate sermo esset. Ήνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, hoc dicit, inquit Epiphanius hæresi 62. pagi 225. οὐκ ὅτι όντες ἐξινός ἀληθινός θεός, ἀλλ' ἵνα εἰς μίσην ἐνδηταῖσθαι τὸν πράθος ἀναμετίσαι, μηδέποτε τὴν διάνοικα τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πολυθεῖας εἰς μίσην θεότητα, υποτιθέμενος. *Eius igitur Deus non sit, sed ut Trinitatis potest ad ipsam θυσιανitatem, atque avertat bonis inimicis animos à deorum multi.*

160 EXPOSITIONIS SYMBOLI.

multitudine ad unam deitatem. Vide eundem hæresi 69. pag. 323. sic etiam exponunt Theophylactus in cap. 17. Johannis, pag. 796, 797. Cæsarius quæst. 4. pag. 18. Basilius Cæsar lib. 4. contra Eunomium, pag. 106. Ambrosius lib. 5. de Fide, cap. 1. Augustinus lib. 6. de Trinitate, cap. 9. Hactenus habuimus loca, ubi vox *θεος prædicati* locum occupat: subjicimus duo testimaⁿtia, in quibus *θεος de Christo subjecti* locum obtinet. Prius legitur 1 Timoth. 3: 16. *θεὸς ἐφανερώθη ἐν σarki*. Theophylactus ad hunc locum: *θεὸς ἐφανερώθη*; τῶς; *ἐν σarki*. τῇ γὰρ θεότητι ἀβρατος. Deus manifestatus est: quomodo? In carne. secundum divinitatem enim invisibilis est. Convenit locus cum illo Joh. 1: 14. 'Ο λόγος σὰρξ ἐγένετο. φανερούσθαι ἐν σarki, est quod 2 Joh. v. 7. *ἐν σarki ἐρχεσθαι*. & Rom. 8: 3. *ἐν δμοιάματι σarkos πέμπεσθαι*. Clemens Alex. Pædag. lib. 1. cap. 5. pag. 90. Καὶ ποῦ ἄρα ἦν ἡ θυρίς, δι τῆς δ Κύριος ἐδείκνυτο; ἡ σὰρξ, δι τῆς πεφανέρωται. Ubi erat autem fenestra, per quam ostendebatur Dominus? Caro, per quam fuit manifestatus. Hippolytus lib. de Antichristo: Ωφθη — διὰ σarkos. Visus est per carnem. Ignatius ad Ephesios: θεῷ ἀνθρώπινας πεφανέρωμένου. Deo in humana carne manifestato. Fulgentius contra fastidiosi sermonem: Accipit carnem, ut possit corporeis oculis videri, — & per illam Divinitatis quoque sue notitiam misericorditer infunderet. Sed de Incarnatione cap. 11. Posterius habetur Act. 20: 28. ubi Paulus Ephesinos Episcopos monet, ut pascant Ecclesiam Dei, ἦν περιεποίεσθαι διὰ τοῦ ιδίου αἵματος, quam proprio sanguine acquisiverit. His verbis continetur illustris sententia de Christi deitatem, quæ ostendit, rectè in persona hujus, propter unionem duarum naturarum, tribui in concreto uni proprietatem alterius: id quod pia antiquitas, mentione communicationis propriatum, religiosè explicat. Vel unum attulisse testimonium sufficiet. Greg. Nazianzenus, Orat. 31. pag. 497. οὗτος ἐκένωσε, καὶ οὐ μὴ ἦν προσέλαβεν οὐ δύο γενόμενος, ἀλλ' ἐν τῶν δύο γενέσθαι ἀνασχύμενος. Θεὸς γὰρ ἀμφότερος, τό, τε προσλαβὼν, καὶ τὸ προσληφθέντερον δύο φύσεις εἰς ἐν συνδρομοῦσαι, ως δύο δύο. μὴ συγκαταταψευδέσθαι ή σύγκρασις. Id, quod erat, exinanivit: id, quod non erat, assumit: non duplex factus, sed unum ex duplice natura fieri sustinens. Ambo enim Deus, nimirum quod assumit, & quod assumptum est: duæ naturæ in unum concurrentes, non duo filii. Ne quis banc connexionem mendaci oratione premere contendat. Theophylactus adhuc magis perspicuè rem præponit in cap. 3. Joh. pag. 595. Ετελ μία ἡ ὑπόστασις, ηγευσι ἐν πρότατον ἡ ο χριστὸς ἐκ δύο φύσεων σύνθετος, τὰ τοῦ ἀνθρώπου δύματα λέγονται ἐπὶ τοῦ λόγου, καὶ τάλιν τὰ τοῦ λόγου τῷ δινθράπτῳ προστίθενται. Quia una hypostasis, hoc

Hoc est, una persona Christus, ex duabus naturis constituta est, ideo omnia quæ sunt hominis, dicuntur de Verbo; & iterum ea quæ sunt Verbi, attribuuntur homini. Hinc veteres dixerunt, in Christo esse alio nam alio, non vero alios nam alios, quia alio de natura, alio de hypostasi usurpatur. Iterum Greg. Nazianzenus Orat. 51. pag. 739. *'Allo μὲν καὶ ἄλλο τὰ εἰς ὃν δὲ Σωτήρ εἶτε μὴ ταυτὸν τὸ ἀόρατον τῷ δραπέτῳ, καὶ τὸ ἄχρονον τῷ ὑπὸ καθησυχίᾳ ἄλλος δὲ καὶ ἄλλος μὴ γένοιτο. Aliud quidem atque aliud sunt ea, ex quibus Salvator; quandoquidem id, quod cerni non potest, non est idem cum eo, quod sub aspectum cadit, & quod temporis expers, cum eo, quod tempori subest; non tamen aliis atque aliis: absit. Ambrosius de Fide ad Gratianum Augustum, lib. 2. cap. 4. explicans locum 1 Corinth. 2:8. scribit: Dominus majestatis dicitur crucifixus, quia consors utriusque naturæ, id est, humanæ atque divinæ, in natura hominis subiit passionem, ut indiscretè & Dominus majestatis dicatur esse, qui passus est, & filius hominis, sicut scriptum est, qui descendit de cœlo, &c. Ad eundem Apostoli locum Greg. Nyssenus Orat. 6. contra Eunomium, t. 2. pag. 596. *ἡ τοῦ θανάτου τεῖρα ἐπὶ τὸν κεκομιμηθεῖτα τῆς ἐμπαθεῖς Φύσεως ἀναφέρεται διὸ τὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀντὸν ἔνωσιν καὶ τὰ ὑψηλά τε καὶ θεοπρεπῆ τῶν δυομάτων ἐπὶ τὸν ἀνθρώπου καταβαῖνει. ὡς καὶ Κύριον τῆς δόξης τὸν ἐπὶ τοῦ σαυρᾶ Φρυγέντκι κατονομάζεσθαι, τῇ τῆς Φύσεως αὐτῷ πρὸς τὸ ταπεινὸν ἀνακράσει, καὶ τῆς τῶν δυομάτων χάριτος ἐκ τῆς θείου πρὸς τὸ ἀνθρώπινον συμμετελθούσης. Mortis experientum ad eum, qui particeps factus est naturæ patibilis, refertur, propter hominis secum unionem: atque illa excelsa & Deo convenientia nomina in hominem descendunt: ita ut Dominus gloriæ sis, qui in cruce visus est, nominetur, propter temperationem naturæ ipsius cum eo, quod est humile, & quod gratia nominum ex divino ad humanum simul transeat.**

2. Classis argumentorum ea continet Scripturæ loca, quæ in veteri Testamento de vero Deo enunciantur, in novo autem Christo applicantur. Talia loca sunt,

a. Numerorum 21:5,6. *Jehova, verus Deus, dicitur tentatus ab Israëlitis in deserto: hinc idem Jehovah in eos ignitos immisit serpentes. At hoc ipsum de Christo dicitur 1 Corinth. 10:9. Ne tentemus Christum, sicut quidam tentarunt ipsum, & à serpentibus perierunt. Tentarunt enim veteres eundem, quem nos, alioqui non æquè peccaremus ac ipsi, imò ne peccaremus quidem, cùm non creaturam, sed Deum creatorē tentare sit vetitum, Deuter. 6:16. nec similis nobis metuenda poena. Ceterè si alias ab illis, quam à nobis fuisset tentatus, sine dubio Apostolus id*

β. Malach. 3:1. *Ecce mittam Angelum meum, qui paret viam ante me, inquit Jebova.* Hunc autem Angelum Christus interpretatur fuisse Iohannem Baptistam, antecursorem suum, Matth. 11:10. Marci 1:2. Lucæ 7:27. Ex quibus luce meridiana clarus fit, *Christum esse verum Deum*, quia vocatur *Jebova*, qui missurus erat Angelum suum, nempe Iohannem. Id agnoscit Theodoretus in cap. 2. Malachiæ, pag. 940. quando dicit de Deo: προθεστῆς τὴν προτέραν τοῦ δεσπότων χριστοῦ παρασῖαν, καὶ δείκνυσι τὸν μέγαν Ιωάννην τὸν βαπτιστὴν τῆς ἐπιφανείας ἐξείνης ἡγεύμενον. Prædicit priorem Domini Christi adventum, Et ostendit magnum Iohannem Baptistam illius adventus præcursorum. Hinc Johannes vocatur à Clemente Alexandr. in Protreptico pag. 7. ἦ Φωνὴ πρόδρομος τοῦ λόγου. Vox Verbum præcurrens. δ τοῦ λόγου πρόδρομος. Verbi præcursor, à Nysseno Orat. in diem natalem Christi, t. 3. pag. 345. A Greg. Nazianzeno Orat. 20. pag. 369. λύχνος Φωτὸς, lucerna lucis, nempe Christi: & Orat. 21. pag. 375. δ πρὸ τῆς Φωτὸς λύχνος, lucerna ante lucem. A' Cyrillo Alex. lib. 10. de Adoratione, pag. 345. λύχνος χριστοῦ προβαδίζων, lucerna Christum præcedens. Angelus cur appelletur, etiam exponunt veteres. Theophylactus in cap. 7. Lucæ, pag. 352. Ἀγγελος δ Ιωάννης, τάχα μὲν καὶ διὰ τὸ σχέδιον ἄυλον τοῦ βίου καὶ ἀγγελικὸν τάχα δὲ καὶ διὰ τὸ ἀγγεῖλαι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίαν. Angelus Johannes vocatur, fortasse quod Angelicam vitam, Et non carnalem, sed spiritualem vixerit: fortè etiam, quod adventum Salvatoris annunciarit. Idem in cap. 1. Marci, pag. 190. Ἀγγελος δ πρόδρομος διά τε τὸ ἀγγελικὸν καὶ σχέδιον ἄυλον ἔχειν ζωὴν, καὶ τὸ ἀγγέλλειν καὶ μηνύειν τὸν χριστὸν ἐρχόμενον. Angelus est præcursor, eo quod angelicam Et spiritualem vixerit vitam, annunciaritque Et ostenderit Christum venientem. Imo verò, ut ex Malachia patet, ea tantum ratio vera, quæ dicit, cum propter vocari Angelum, quod Messiacæ annunciarit adventum.

γ. Jesajæ 8:14. & 15. *Jebova exercituum futurus dicitur in lapidem allusionis, Et in rupem offensionis, &c.* Hoc ipsum autem de Christo exponitur Lucæ 2:34. Confer Rom. 9:33. & 1 Petri 2:6. Christus est λίθος προσχόματος non causaliter, ac si ipse esset causa offensionis & lapsus per se: cùm per se sit lapis angularis erectus in Sion eis ἀνάστοι omnium eorum, qui in cœno peccatorum demersi jacent, Lucæ 2:34. sed occasionaliter, quia impii inde sumunt occasionem scandali & subsequentis lapsus. Eventualiter, quia per accidens ita solet evenire, ut offendantur impii in illo, qui propter

pter eorum salutem & resurrectionem venit. Atque ita veteres hoc exponunt. Theodoretus in cap. 9. ad Romanos, pag. 81. προσκταίειν εἰώθασιν οἱ ἔτέρως τὴν διάνοιαν ἔχοντες, καὶ τὴν δόδον πρετηπεῖν οὐκ ἔθελοντες· τοῦτο πεκόνθασιν Ιουδαιοί. περὶ γὰρ δὴ τὰ περιττὰ τοῦ νόμου κεχκυότες, τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν προαγορευθέντα λίθον ίδεῖν όχι ἥθελησαν· καὶ τοι σαφῶς ἐμείναν προθεσπισάντων, ὃς δ τούτῳ πιστεύων μεγίζαν τεῦξεται ἀγαθόν. Solent offendere, qui mensem alio convertunt, Εἰ viam prospicere nolunt. Hoc Iudeis accidit. Ad ea enim, quae supervacanea sunt Legis inhiantes, lapidem à Prophetis predictum videre noluerunt: licet illi aperte predixerint, quod, qui ei credit, maxima bona sit consecuturus. Theophylactus ad eundem locum, pag. 100. Λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου, ἀπὸ τοῦ τέλους καὶ τῆς ἐκβάσεως τῶν ἀπιστάντων ὄνομασαι δ χριστός αὐτὸς γὰρ καθ' ἑαυτὸν θεμέλιος καὶ ἐδραίωμε ἔτεθη. Liris offensionis & petra scandali, à fine Εἰ eventu eorum, qui non crediderunt, Christus nominatus est: ipse enim per se fundamentum basissime positus est. Chrysostomus homil. 16. in epist. ad Romanos, pag. 146. Προσκόμματος λίθου καὶ πέτραν σκανδάλου Φητίου ἀπὸ τῆς γυνέμης καὶ τοῦ τέλους τῶν μὴ πιστευσάντων. Offensionis lapidem & petram scandali vocat à sententia Εἰ eventu eorum, qui non crediderunt. Videatur etiam Nazianzenus Orat. 17. pag. 270

δ. Psal. 97:7 de vero Deo Israëlis dicitur, Incurvanto se ei omnes Angeli. Psal. 102:26. Tu Domine, initio terram fundasti, Εἰ opera manuum tuarum sunt cœli, ipsi peribunt, tu autem permanes. Hæc vero omnia de Christo totidem pene syllabis enunciantur ad Hebr. 1:6. & 10. Ex hisce autem locis non s̄ impliciter ab adoratione, aut rerum omnium creatione (de quo firmissimo arguento in sequentibus) argumentamur; sed, quia Christus is est, qui ex sententia Davidis est adorandus, cœlumque ac terram creavit, nempe Jehova exercitum, Εἰ Deus Israëlis. Hoc argumentum etiam obseruat Theodoretus in Psal. 97. pag. 787. Προσκυνήσατε αὐτῷ τάντες ἄγγελοι αὐτοῖ. Καὶ ταῦτην δ μακάριος Παῦλος τὴν προφητείαν τῷ Σωτῆρι προσήρμοσεν. Adorate eum omnes Angeli ejus. Et hanc prophetiam beatus Paulus Salvatori accommodavit, nempe ad Hebr. 1:6. Idem in Psal. 102. ad v. 26. pag. 802. Ταῦτα μένται ὁ θεῖος ἀπόστολος τῇ τοῦ Τίκτου πριτέθεικεν ἰδιότητι ἐν τῇ τρόπος Ἐβραιοὺς ἐπικινοῦ ἀλλ' ὅμως ἐν τῷ Τίκτῳ θεωροῦμεν τὸν πατέρα. οὐ γὰρ ἀν ἐκεῖνο, τοιεῖ, ταῦτα καὶ δ Τίκτος ὡσαύτως πειεῖ καὶ τὸ ταυτό τῆς Φύσεως ἐν ἐκατέρῳ γνωρίζεται μίαν γὰρ ἴσμεν τὴν τῆς Τριάδος ἐνέργειαν. Hæc quidem divinus Apostolus in epistola ad Hebreos (cap. 1. v. 10.) Filii attribuit proprietati. Verumtamen in Filio Patrem contemplamur. Quæ enim

ille facit, hæc & Filius eodem modo facit, & eadem natura in utroque cognoscitur: unam enim operationem Trinitatis scimus.

3. Classis argumentatur ab attributis, quæ cum sint προτόντα τῇ Φύσει τοῦ θεῶς, ἡ συνουσιαμένη αὐτῷ, Christo tamen attributa leguntur. Hujusmodi autem attributa tria maximè à nobis proponuntur.

a. *Aeternitas*. Hoc attributum ita Deo proprium est, ἀκοντιάτως, ut, quicunque est æternus, expers finis & principii, necessario etiam sit Deus. Hinc Nazianzenus Orat. 38. pag. 616. dicit Deum esse ἄπειρον κατὰ ἀρχὴν, & vocari ἀνυρχον. *Esse ἄπειρον κατὰ τέλος, & vocari ἀθάνατον καὶ ἀγάλεθρον.* *Esse ἄπειρον κατὰ ἀρχὴν καὶ κατὰ τέλος, & vocari αἰώνιον.* Pachymeres in cap. 1. Dionysii Areopagitæ de div. Nominib. pag. 410. Οἱ θεολόγοι τὸν τὸν αἰώνων τομῆν, αἰώνιον Θεον αἰώνιον δέ ἐστι, τὸ τοῦ αἰώνος μετέχον. Corderius Jesuita vertit: *Theologi conditorem seculorum, secularem vocant: seculare autem est, quod seculi est particeps. Quis unquam sanguis Theologus ita de Deo locutus? Tu reddes: Theologi creatorem mundi, æternum vocant: æternum autem illud est, quod æternitatis est particeps. Christum autem esse æternum κατὰ τὴν ἀρχὴν, & si respiciamus εἰς τὰ ἅγια, demonstramus ex Joh. 1: 1. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, &c. Christus enim si sit ἀγένητος, non factus, ἀκτίσος, non creatus, est ab æterno: est autem ἀγένητος καὶ ἀκτίσος, quia quod est factum, vel in illo principio factum est, in quo nullum erat tempus, nullaque res creata, vel post illud principium. At Christus non est factus in illo principio, nec post illum, quoniam erat in illo principio: quod autem est, & factum non est, est ab æterno. Atque ita veteres intellexerunt. Basilius lib. 2. contra Eunomium, pag. 51. & seqq. verba Evangelistæ solidè exponit, & Filii æternitatem ab hereticorum cavillis liberat: Præcipua excerptimus. *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. — οὔτε ἀρχῆς ἐσί τι ἐπινοῆσαι πρεσβύτερον γάρ ἂν εἴη ἔτι ἀρχὴ, εἶτε ἔχει τι ἐαυτῆς ἔξωτερον. In principio erat Verbum. — Neque enim principio aliquid antiquius excogitari potest: non esset enim principium, si quid ante se haberet superius. Mox: Ἀνεκινόντον τῆς ἀρχῆς τὸ πρεσβύτερον ἀχώριστον δὲ ταύτης τοῦ θεῶς λόγου τὸ εἶναι. Nihil excogitari potest principio antiquius, οὐ esse Dei Verbi inseparabile est à principio. Theodoretus in epitome div. Decret. cap. 2. pag. 255. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος τοῦτο δὲ τοῦ αἰδίου δηλατικόν. δ γάρ ἐν ἀρχῇ ὁν, ἀεὶ ἦν δηλονότι οὐ γάρ εἶπεν, ἐν ἀρχῇ ἐγένετο, ἢ ἐν ἀρχῇ ἐκτίσθη, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ ὁν. In principio erat Verbum. hæc iverò æternitatem significat. Qui enim in principio erat, semper omnino erat. Non enim dixit, In principio factum est, aut, In principio crea-**

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. IX. 16;

creatum est, sed, In principio erat. Theophylactus in cap. i. Johannis, pag. 555. Δείνυσι τὸ ἀΐδιον τοῦ μονογενῆς ἐν τῷ λέγειν, Ἐν ἀρχῇ ἦν δὲ λόγος, τουτέσιν, ἀπ' ἀρχῆς ἦν. τὸ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς δὲ, οὐ μὴ εὑρεθῆ πάντως χρόνος, ὅτε γένηται ἦν. Καὶ πόθεν, Φησί, δῆλον, ὅτι τὸ, ἐν ἀρχῇ ἦν, ταυτὸν σημαίνει τῷ ἀπ' ἀρχῆς; πόθεν; καὶ ἀπ' αὐτῆς μὲν τῆς κοινῆς ὑπολήψεως, μάλιστα δὲ ἀπ' αὐτῆς τούτῳ τῷ Ἑυαγγελισοῦ. Φησί γὰρ ἐν μιᾷ τῶν αὐτοῦ ἐπισκοπῶν, οὐ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὐ ἐωράναμεν. Ostendit unigenitam aeternitatem, dicendo, In principio erat Verbum, hoc est, à Principio erat. Quod enim à principio est, ejus omnino nullum tempus inventum, quando non erat. Et, unde dixerit quis, manifestum, quod, In principio erat, idem sit atque à principio. Unde? Ex ipsa quidem communione conceptione, maximè autem ex hoc ipso Evangelista. In una enim suarum epistolarum inquit. Quod erat ab initio, quod vidimus. Theodorus Mopsuestenus in Catena in cap. i. Joh. pag. 9. Ἐν ἀρχῇ ἦν, ἐπειδὴν ἀεὶ ἦν. In principio erat, quoniam semper erat. Severus ibid. pag. 13. Εἰπὼν τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν δὲ λόγος, διὰ μὲν τῷ ἐν ἀρχῇ ἀνεῖλε τὴν ἀσέβειαν τῶν λεγόντων, ὅτι ἡρι τοτε θετε γένηται ἦν. Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ἀρχῆς δὲ ἀχρόνου προετινοῦσαι τι τῶν ἀδυνάτων ἐσι. Quando dixit, In principio erat Verbum, per illud quidem, In principio, sustulit impietatem dicentium, Erat quando non erat: in principio enim erat: principio autem temporis experte ut quidquam prius concipiatur, fieri non potest. Alii tamen per ἀρχὴν hoc loco intelligunt Deum Patrem, qui respectu Filii & Spiritus sancti, ut cap. 4. vidimus, ἀρχὴ vocatur. Chrysostomus homil. 36. t. 7. pag. 348. Ἐν ἀρχῇ ἦν, τουτέσιν, ἐν πατρὶ, καὶ σὺν πατρὶ. In principio erat, id est, in Patre, & cum Patre. Cyrillus Alexand. in Thesauro, Assert. 31. pag. 313. Ἐν ἀρχῇ ἦν δὲ λόγος ὃς ἐν ἀρχῇ τῷ πατρὶ ἦν δὲ λόγος. In principio erat Verbum: tanquam in principia, Patre nimirum, erat Verbum. Piè quidem, sed non solidè. Tautologia namque esset, dicere. Ἐν ἀρχῇ, id est, in Patre, erat Verbum, καὶ δὲ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν. Versus etiam secundus repugnat, qui clarè satis ostendit, ἀρχὴν notare aeternitatem, quando ὁ λόγος dicitur fuisse ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. Quòd autem Christus, quemadmodum principii est expers, ita nec finem sit habiturus, testatur Apostolus ad Hebreos 1: 12. Cùm ait, τὰ ἔτη του γένηται ἐκλείψουσι, denotat cum esse ἀόριστον, ἀπέραντον, ἀτέλεστον, ἀπειρον, interminatum ratione finis. Cùm autem dicit, σὺ ὁ αὐτὸς εἶ, denotat, Christum semper esse ejusmodi, nec ullam subire varietatem aut mutationem.

b. Immensitas. Alterum attributum est immensitas, ut nullis locorum spatiis includi possit & cum cœli cœlorum non capiant 1 Reg. 8:27.

166 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Clemens Alex. Strom. lib. 2. pag. 361. Οὐκ ἐν γυδῷ ἡ τόπῳ ὁ θεὸς, ἀλλ' ὑπέραντα καὶ τόπα καὶ χρόνου, καὶ τῆς τῶν γεγονότων ἰδιότητος· διὸ καὶ ἐν μέρει καταγίνεται ποτε οὐτε περιεχόμενος· ἢ κατὰ ἵρισμάν τινα, ἢ κατὰ ἀποτομήν. Deus non est in caligine, aut in loco, sed supra locum, Et tempus, Et proprietatem eorum quæ facta sunt, quare nunquam est in parte, nec ut continens, nec ut contentus, aut per circumscriptionem, aut per sectionem. Theodoretus quæst. 3. in Genesim: Μόνον τὸ θεῖον, ὃς ἀκερίγραπτον, οὐκ ἐν τόπῳ. Sola divinitas, velut minimè circumscripta, non est in loco. Eodem sensu dicit idem in Psal. 114. Deum non habere περιγεγραμμένην Φύσιν, naturam circumscriptam. Chrysostomus homil 26. t. 5. pag. 156. Ἀκερίγραπτον τὸ θεῖον. Deus est incircumspectus. Cyrillus Jerol. Catech. Illum. 6. pag. 43. Οὐκ ἐν τόπῳ περιωρισμένος, ἀλλὰ τῶν τόπων παντῆς ἐν πᾶσιν ᾧν, καὶ ὑπὸ οὐδενὸς περιγράφομενος· Θρόνος αὐτῷ σύρχοντος ἀλλ' ὑπερβαίνει ὁ καθεξόμενος ὑπερόδιον ἡ γῆ, ἀλλὰ Φθάνει ἡ δύναμις μέχρι παταχθονίων. Non est definitus loco, sed locorum opifex, qui in omnibus est, Et à nullo circumscribitur. Solium ei cœlum est; exsuperat tamen Et transcendit qui sedet: Et terra scabellum pedum: pervenit tamen usque ad subterranea potentia ejus. Plura veterum testimonia adducimus cap. 7. Observationum nostrarum: & simul docemus, quomodo Deus in cœlis esse dicatur, nec tamen immensus esse desinat. Cum ergo solus Deus, velut ἀκερίγραπτος, non sit in loco; eadem vero immensitas etiam Christo tribuatur, inde ἀναντιφέρεται evincitur, cum esse verum. Dicunt. Joh. 3: 16. ipse palam testatur: Nullus ascendit in cœlum, nisi qui descendit è cœlo, Filius hominis, qui est in cœlo. Audis, Christum simul esse in terra & in cœlo, ac proinde cœli complexu non concludi, ac proinde cundem esse imminutum. Sic locum intellectus Severus in Catena in Johannem, pag 94. Ὅτι δὲ καὶ δῆλος ὡν ἐν τῷ σώματι, καὶ καθ' ὑπόστασιν ἡνωμένος αὐτῷ, τὰ πάντα ἐπλήρου θεῖον, αὐτὸς τῇ οἰκείᾳ πιστοῦται Φωνῆ. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἐυαγγελίῳ ἀναγέγραπται πρὸς Νικόδημον Φήσας· Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, &c. Καὶ τοίγε καὶ καθὸ δῆλος ἀνθράκου γέγονεν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν· γὰρ εἴξ οὐρανοῦ τὴν σάρκα ἐτύγετο. προτέλαβε δὲ αὐτὴν ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου, συγγενῆ καὶ ὄμοισιν θανάτῳ. Οὔτε μήν, δτε πρὸς τὸν Νικόδημον διελέγετο, σωματικῶς ἦν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ασωμάτως, καθὸ θεὸς ἦν, πληρῶν πάντας οὐρανούτε, καὶ γῆν, καὶ τὰ ὑπέραντα τῶν οὐρανῶν. Quod autem totus incorpore, eidemque secundum hypostasin unitus existiterit, atque omnia deitate sua impleverit, ipsem et sua voce confirmat. In Evangelio enim scriptum est, eum ad Nicodemum dixisse: Nemo ascendit in cœlum, &c. Atqui non, prout filius hominis factus est, è cœlo descendit: quia carnem nequaquam cœlitus

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP IX. 167

tus attulit, sed ex sancta Virgine illam assumvit, nostræ scilicet cognatam atque similem. Neque verò, tum cum Nicodemo colloquebatur, corpore in cœlo versabatur, sed sine corpore, quatenus nempe Deus erat, implens omnino tam cœlum quam terram, & quæ supra cœlos sunt.

c. *Omniscientia.* Hoc ibidem attributum ita Deo proprium est, ut solus sit & appelletur καρδιογνώσης Act. 1:24. & cap. 15:8. Ita autem vocatur, ὅτι πάντα ἔγγως εἰ καὶ ὥρισαι τὰ τῷ θεῷ, καὶ τὸ τῶν ἐνθυμήσεων ἡμᾶν, quoniam omnia nota ē definita apud Deum, etiam ante cogitationes nostras; inquit Occumenius in cap. i. Actor. pag. 8. Cyrillus Alexand. lib. 6. de Adoratione, pag. 185. "Ιδίον τῆς Φύσεως τοῦ θεοῦ, τὸ εἰδέναι σαφῶς τὰ ὑμέτερα, καὶ συνειλεγμένην ἀστερ ἐν ἐκυτῷ τὴν τῶν ὅλων εἰδησιν ἔχειν. Proprium naturæ Dei est, nostra perspicue scire, & collectum quasi in se ipso rerum omnium notitiam habere. Et mox: "Ιδίον καὶ ἔξαρτου ἀγαθὸν τῆς ἀνωτάτω Φύσεως τῶν ἐσομένων ἡ γνῶσις. Proprium & peculiare bonum supremæ naturæ, futurorum cognitio est. Idem in cap. 41. Iesaiæ, pag. 532. τῆς θείας τε καὶ ἀποφῆτου δόξης οὐδεν τε καὶ ἔξαρτου τὸ πάντα μὲν εἰδέναι, ἀγνοεῖν δὲ παντελῶς οὐδὲν, οὐτε τῶν προγεγονότων δὲ τῶν ἐνεζητῶν, ἢ τῶν ἐσομένων. Divinæ & ineffabilis gloriæ proprium & peculiare est, omnia quidem scire, nihil verò prorsus ignorare neque præteritorum, neque presentium, neque futurorum. Et quia Deus est omniscius, propterea ei tribuuntur oculi omnia cernentes, quibus significatur ἡ τῶν ἀπάντων ἐποπτικὴ αὐτοῦ δύναμις, καὶ τὸ ἀλάθυτον τῆς αὐτοῦ γνώσεως, virtus ipsius, quæ omnia cernit, & cognitio, quam nihil fugit; ut loquitur Cyrillus Alex. lib. de Trinitate cap. 12. & ex eo Damascenus Orthod. fidei lib. i. cap. 14. pag. 50. Hinc oculus Dei appellatur ἀνοίμητος δΦθαλμὸς, insomnis oculus. Chrysostomus homil. ii. in i. ad Corinth. pag. 309. πάντα τοῖς ἀνθρώποις μὲν ψκ ἔειν ἐΦιτὰ, τῷ δὲ ἀκοίμητῷ μόνῳ δΦθαλμῷ. Καν ἀνθρώπους ἀπατήσωμεν, ἐκεῖνον διδέκοτε καραλογισόμεθα. Homines quidem non possunt omnia comprehendere, at solus insomnis oculus potest. Etiam si homines decipiamus, illum tamen nunquam fallamus. Idem homil. 62. in Genesim. Καν πάντας λαθεῖν δυναθῆμεν, τὸν ἀκοίμητον δΦθαλμὸν οὐ δυνάμεθα λαθεῖν. Etiam si omnes latere possimus, insomniem oculum latere non possimus. Vocatur ἀλάθυτος δΦθαλμὸς, oculus quem nihil latet: πανεπίκτης & παντοκράτης δΦθαλμὸς, oculus omnia inspiciens & videns: πανδερψῆς καὶ ἀκαραλύτης δΦθαλμὸς, oculus omnia cernens & falli nescius: de quibus alibi. At Christus etiam est omniscius, ut pater ex Joh. 2: 24, 25. Ad hunc locum Origenes in Catena in Joh. pag. 81, 82. Οὐκ ἐπίσευτεν ἐαυτὸν κύτοις, διὰ τὸ εἰδέναι αὐτοὺς, σκ δέξιτολῆς, ἀλλ' ἐν τῷ βάθεις τῆς διανοίας πάν-

τως. Τὸ γὰρ ἐκ πρέξεων καὶ λόγων ἐπίσαθαι τινὰς, καὶ ἀνθρώπῳ δυνατόν. Ἐάλ' Ἰησοῦς, καὶ ψιλὸς ἀνθρώπος ἦν, ἀλλὰ θεὸς γενόμενος ἀνθρώπος, τάντας οἶδε, τὸν κριτὸν τὸν νοῦ τερπλαμβάνων. Περὶ μόνου γὰρ θεῷ λέγεται τό· ὁ τῶν κρυπτῶν γνῶσης, καὶ εἰδὼς τάντα τρίν γενέσεως αὐτῶν· Ἐπεὶ γοῦν Ἰησοῦς θεὸς ἦν, τὸ κρυπτὸν Ἐξίσαται, καὶ χρῆσει λαβεῖν παρ' ἀνθρώπου μαρτυρίαν, θεὸς ἦν, ἐπιειδόμενος τί ἔσιν ἐν ἀνθρώπῳ. Non credit semetipsum eis, sed quod illos non de facie tantum, sed ex intimis etiam cogitationibus omnino perspectos haberet. Nam ex factis verbisque aliquem cognoscere etiam homo potest. Verum Iesus, cum non nudus esset homo, sed Deus & factus homo, universos noverat, ipsamēt mentis arcana percipiens. De solo siquidem Deo dicitur, quod sit occultorum cognitor, omniaque sciat antequam fiant. Cum igitur Iesus sit Deus, arcana novit, nec ullo humano indiget testimonio, utpote Deus, sciens, quid sit in homine. Hanc verò veritatem minimè labefactat illud, quod Agnoëtæ tradiderunt, Christum quædam ignorasse, ut diem ultimi judicij, & Sepulchrum Lazari, in sapientia quin etiam profecisse. Examinemus singula, &c, quomodo veteres hanc hæreticorum calumniam contuderint atque obtriverint, videamus.

a. Ipse Christus asserit Matth. 24:36 & Marci 13:32. Nemini notum esse diem ultimi judicij, ne ipsi quidem Filio. Hoc priscis temporibus Ariani, & deinceps Agnoëtæ urgebant ad Deitatem Filii destruendam. Hoc igitur telum orthodoxi variis modis conabantur extorquere heterodoxis.

Alii enim; ex quibus est Euthymius in Matthæum, volunt apud Matthæum dici, Neminem nōsse, nec Angelos ipsos, nisi Patrem solum; apud Marcum verò, ubi Filii fit mentio, exclusionem omitti: ut sensus sit, neque Filius scit, nisi Pater, videlicet sciat: quia verò scit Pater, scit utique & Filius. Sed nimis hoc argutum est. Talc tamen quippiam ex orthodoxi antiquioris sententia refert Gregorius Nazianzenus Orat. 4. adv. Eunomium, quæ est secunda de Filio, ordine 36. pag. 588. Ὄτι δὲ ὁ Τιὸς ἄλλως οἶδε τὴν ὑμέραν, οὐ τὴν ὥραν, οὐ τὸ ὅτι ὁ πατήρ γνώσκει, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Τιὸς. Non aliter nōsse Filium, nisi ea ratione, quā Pater novit diem, vel horam. Quoniam Pater novit, etiam Filius. Hoc autem Basilius esse, notat Elias Cretensis: sed frustra: iste enim in diversum concedit, ut patet ex epistola ejus 391. pag. 1169. In disceptatione etiam illa, quam in Synodo Nicæna cum Ario habuisse fertur Athanasius, reperiuntur ferè eadem cum illis, quæ ex Euthymio attulimus, & quæ Gregorius attigit: verba enim ejus sunt: Γιγγάσκων γὰρ ἐπει-

τὸν μὴ διεῖσθα τὰ πότερα κατ' ἔσιαν, ἀλλ' ἡγομένον τῇ θεότητι τῷ θεῷ Πατρὶ αὐτοῦ, τὸν ἐαυτοῦ πρόγνωσιν ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς προγνώσει ἐσύμμανε. Cūm nōf-
set, se à Patre secundum essentiam nibil distare, sed deitatis ratione unum-
cūm Patre exsistere, proinde præcognitionem suam sub Patris præcognitione
subindicavit. Vide etiam Photii epistolam 228. pag. 342.

Alii εἶδησιν, cognitionem, distinguunt. Epiphanius hæresi 69. pag.
328. & in Ancorato, pag. 478. duplē dicunt esse cognitionem, sive εἶδη-
σιν, alteram δράσεως ἢ ἐννοίας, visionis seu notionis tantum, alteram γνῶσεως
καὶ χρήσεως, ὅτοι πρᾶξεως, notitiæ Εἰ usus, sive actionis etiam, Genes. 4: 1..
illâ nōfse Christum diem judicii; iltâ nōfse quidem Patrem, Filium verò
non item: quia nondum quemquam judicat, Joh. 5: 22. Eodem concedit
Photius epist. 228. pag. 337. quando dicit, se sene quodam, in rebus
theologicis apprimè verlato, usum esse magistro, cūmque de hac quæ-
stione ita differentem audivisse: Τὸ εἰδέναι διττὸν ἔλεγεν εἶναι τὸ μὲν ἐπιζῆμη,
τὸ δὲ τῇ πείρᾳ. Κατὰ μὲν ἐν ἐπιζήμην δμοίως εἰδέναι τῷ πατρὶ τὸν οἰκουμένην
ἐκείνην καὶ ὥραν κατὰ πείραν δὲ βινέτι. Τὸν μὲν γὰρ πατέρα καὶ εἰς πείραν ἐλθεῖν,
καὶ προσλαβεῖν τὴν τειαύτην γνῶσιν, ἡνία πάσαν ἐδεδώκει τῷ Τ' ιφ τὴν ιρίσιν ἐκε-
κρίνει γὰρ τότε δ πατήρ τὴν ιρίσιν ἀπασαν ἐγχειρίσαι τῷ Τ' ιφ, καὶ ὅσον ἦκεν εἰς ψή-
Φους τὰς αὐτὰς ἐνεργῆσαι τὴν ιδίαν ιρίσιν καὶ συμπεραίνεσθαι. Ο δέ γε Τ' ιός, δῆλον
ὅς οὐπω κέκρικεν, οὐδὲ εἰς ἔργου τὴν πρᾶξιν, ἃς αὐτὸν δ πατήρ ἀνείπε κύριον, ἤγα-
γεν. Οὐκέν δ μὲν πατήρ καὶ πείρᾳ τὴν ὥραν οἴδεν δὲ Τ' ιός, εἰ καὶ κατ' ἐπιζῆ-
μην, ὥσπερ δ πατήρ, ἀλλ' οὐκ οὐπω δὲ καὶ πείρᾳ εἴσεται δὲ, ἐπειδὰν δηλούστι τὴν
ιρίσιν οἰση, τῆς κατ' ἐπιζήμην εἰδήσεως εἰς τὴν κατὰ πείραν γνῶσιν προελθούσης.
Scire duplex esse dicebat, unum per experientiam, alterum per scientiam.
Secundum scientiam quidem æquè ac Patrem nōfse Filium dicim illum Εἰ ho-
ram: non autem secundum experientiam: Patrem enim experientia cogno-
visse, Εἰ τalem notitiam assumisse, quando omne judicium Filio tradiderit:
judicabat enim tunc Pater convenire, ut judicium omne Filio tradat, Εἰ quan-
tum ipsius suffragium attinebat, proprium judicium suum consummasse Εἰ per-
fecisse. At constat Filium actu nondum judicasse, nec in effectum rem ullam,
cui ipsum præfecit Pater, duxisse. Quocirca Pater quidem ipsā etiam ex-
perientiā horam novit: Filius, licet ut Pater secundum scientiam novit, non-
dum tamen experientiā novit: sciet autem tum, cum judicium feret, cognitione,
quæ est per scientiam, in cognitionem per experientiam transeunte. Hanc
tamen expositionem non per omnia veram esse censet. Imò verò nihil
omnino solidi continet, ut cuivis facile patebit, qui eam paulò accura-
tiūs consideraverit. Si enim Filius propterea ultimi judicii diem ignorare
Y dicere-

diceretur, quia judicium nondum consummavit, idem de Patre dicendum esset, nam nec ipse judicium consummavit. Verum hactenus enumeratae & propositae peculiares quorundam opiniones sunt. Aliò abeunt Interpretes plerique, ut deinceps videbimus.

Alii ergo ideo ajunt de Filio dici, quod diem ultimum nesciat, quia etiam si sciat, alios tamen hoc ipsum celet. Ita intellexit Isidorus Pelusita epist. 117. lib. 1. pag. 30. Σεφινίζει τὰ ἀνωφελῆ ταρπτέο τροβλήματα. In aliis quæstiones explicare recusat. Item: Τὴς εἰκασίας ἐρωτήσεως τὴν ἀσθετικὴν οὐκ ἔδηλωσε. Vanæ per cunctationis explicationem ac sententiam minimè declarandam duxit. Basilius M. epist. 141. pag. 929. dicit, Propter tebonam & diem judicii ignorat: quanquam nihil latet veram illam Sapientiam. — Ἀλλὰ τοῦτο οἰκονομεῖ διὰ τὴν σὴν ἀσθέτειαν, verum id ita dispensat propter tuam infirmitatem, ne vel ii, qui deliquerunt, per angustiam præscripti temporis adigantur ad desperationem, tanquam non relieto resipiscientiae tempore: vel rursus ii, qui in militia Christiana decertant, per temporis prolixitatem λειτουργίας, ad deferendam aciem impellantur, si viderint sibi bellum esse diutinum cum adversaria potestate. Εὐαγέρους τοινυ διὰ τῆς προστατικῆς ἀγνοίας οἰκονομεῖ. Itaque utrisque per ignorantiae prætextum consulit. Photius epist. 228. pag. 336. si quis dixerit, Christum noluisse discipulis dicere, quæ iis scita nondam erant utilia, ne haec quidem ratio à providentia Dei erga homines abhorret: μέθοδευότο δὲ αὐτὸν, εἴ τι οἰκονομίας σχηματιζομένη τὴν ἀγνοίαν, καὶ τὸ μᾶλλον δόξαι μὴ εἰδέναι, ὅτερ τὰ μὴ λύτει τοὺς μαθητὰς, τὸ ἐγνωσμένον μάθειν ζητῶντας, ἐκ ἐκδιδάσκοντα. Prudenter enim per dispensationem præ se fert ignorantiam, & potius videri vult ignorare, ne mortore discipulos afficeret, qui desiderabant id, quod ignorabant, intelligere. Chrysostomus homil. 77. in Matthæum: τῷ μὲν εἶτεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι, ἐκεῖδημεν εὐτοὺς, ἀτέ μὴ ζητῆσαι μάθειν, διερ ἐρεῖνοι οὐκ ἰσχοι: τῷ δὲ εἶτεν, οὐδὲ δὲ Τίτος, καλέει μὴ μόνον μὴ μάθειν, ἀλλὰ μηδὲ καὶ ζητῆσαι. Quod dixit, neque Angeli, representat eos, ne discere vellent, quod Angeli nesciant. Eo verò, quod dixit, neque Filius, non solum à discendo, sed etiam à querendo prohibuit. Vide ibidem plura, ut & apud Theophylactum in cap. 24. Matthæi, pag. 147. Cyrillus Alex. in Thesauro lib. 22. Οἰκονομεῖ γὰρ τοι χριστός, μὴ εἰδέναι λέγων τὴν ἡραν ἔκεινην, καὶ τὸν ἀληθῶς ἀγνοεῖ. Dispensatione quadam utitur Christus, nescire se dicendo horam illam, cum vere non ignoret. Et rursus: οὐδὲ γὰρ τὰ πάντα δὲ Τίτος, καὶ οἰκονομῶν ἀγνοεῖ τι λέγην. Novit enim omnia Filius, etiamsi per dispensationem quandam aliquid nescire se dicat. Eodem modo Hilarius lib. 9. de Trinitate: Dispensatio est potius absconditæ scientiæ,

tie, quam natura nesciendi; cum Filius idcirco nescire se dicat, ne & alii sciant; & Patrem solum dicat scire, ne & ipse non nesciat. Thomas etiam adversus gentes lib. 4. cap. 8. Non ignoravis, sed ad ignorantis modum se habuit, quia discipulis non revelavit. Eodem ferè concedit Camero in Myrothecio Evangelico. Nōsse, inquit, idem hic vales, atque docere; qua significatione sciendi vocabulum à Paulo sumitur 1 Corinth. 2: 2. Ceterum nec hæc expositio; ut C. Gatakerus rectè observat; satis videtur solida: siquidem, ut Calvinus in Harmon. Evang. monet, Communis Christo cum Angelis, aliisque etiam, ignorantia istic tribuitur: at illos ignorare simpliciter quique intelligunt. Quin & iam Pater ipse hoc sensu, non minus quam Filius, diei istius nescius dici poterit, si nōsse pro docere, nescire pro celare sumatur; cum eodem quos Christus, ipse pariter hoc idem non doceat, sed celet.

Alii volunt, Christum hominem non prorsus quidem tempus novissimi diei ignorasse, sed ideò ignorasse dici, quia scientiam illam, quā id nōrat, non à se, sed à natura divina, nescia alioqui hac in parte futura, mens humana habuerit. Ita Gregorius I. Romanus in Registro, lib. 8. epist. 42. In natura quidem humanitatis diem novit: sed tamen hunc non ex natura humanitatis novit: ergo quod in ipsa novit, non ex ipsa novit. Eodem inclinat Cyrillus Alex. ad Calosyr. cap. 14. Καθό μὲν νοεῖται θεός, εἰδὼς τάντα δσα καὶ δ πατέρα· παθόγε μὴν ἀνθρώπος καὶ αὐτὸς; ἐν ἀποσείται τὸ ἀγνοῆσαι δοκεῖν, διὰ τὸ πρέπειν τῇ ἀνθρωπότητι. Quatenus Deus esse intelligitur, novit omnia quæcumque & Pater: idem tamen, secundum quod homo est, nec nescium videri se renuit, quia humanae naturæ istud convenit.

Dilutum nimis est, quod Photius epist. 228. pag. 336. assert, Christum propterea soli Patri notitiam ultimi diei vendicare, ut ipsum hac ratione honoret. Verba ejus sunt: Τῷ πατρὶ δίδωσιν δὲ Χριστός, οὐς αἴτιον, τὸ πρεσβεῖαν πρέπει γὰρ ὑιῷ Φιλοπάτορι, πάσης τε Φύσεως καὶ εὐταξίας δημοουργῷ καὶ νομοθέτῃ, καὶ τοῖς τῆς αἵτιος προνομίοις τιμᾶν τὸν πατέρα, καὶ τὴν τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ὥρας γνῶσιν, ὥστερ δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ, ἔκεινῳ προσανατθησοιν ωχέαυτον, ἀπεγέ, τεύτης ἀποσερῶν, δτι μηδὲ ἄλλου τνδς τῶν τιμῶν τε καὶ καλῶν, ἀλλ' ἐκείνου καὶ ταύτη τροτιμᾶν. Patri, tanquam caußæ, Filius prerogativam tribuit. Convenit enim Filio, qui Patrem suum diligit: ut pote totius naturæ & ordinationis creatori & dispensatori, caußæ præminentibus honorare Patrem, ac sic diei illius & horæ notitiam, ut & alia multa, eidem adscribere: non, id enim nefas est, se ipsum illâ scientiâ privare, ut nec alio aliquo digno & honorando munere, verum illum sibi præferre.

Eorum tandem simplicissima est sententia & verissima, qui statuunt, Christum, quatenus homo est, iunc temporis, quo illud proferebat, horam novissimi diei ignorasse. Id ipsum fortè vult Cyrillus loco non tantum proximè allato, sed etiam alibi. Ut in Thesauro Assert. 22. pag. 223. Ἐδέσθις θεός λόγος, δύναται οὐς ἀνθρώπος ἀγνοεῖν, οὐα πατὰ τάντα τοῖς ἀδελφοῖς διμοιωθῆ. Cùm nōrit ut Deus Verbum, potest tamen ignorare quā homo: ut secundum omnia similis sit fratribus. Idem in Actis Synodi Ephesinæ, pag. 151. Κανὸν ἀγνοεῖν ἀνθρώπους λέγηται, ἀλλ' οὐδὲ θεῖκῶς. Et si secundum naturam humanam ignorare dicatur, novit tamen secundum divinam. Rursus in Thesauro, Assert. 22. pag. 218. Ἡν ὑμέραν ἀγνοεῖν ἐφησεν οἰκουμενῶς, ἀποσέχειν τάλιν τῇ ἀνθρώπῳ τῇ αὐτῇ πρέπουσαν τάξιν ἀνθρωπότητος γὰρ ἕδιον τὸ μὴ εἰδέναι τὰ μέλλοντα. Quem diem ignorare se dixit secundum dispensationem, servans rursum ordinem naturae humanae convenientem: naturae enim humanae proprium est, nescire futura. Et pag. 221. Εἰδε μὲν ὡς σοφία καὶ λόγος ἀντὶ τατρί μὴ εἰδέναι δέ Φησι δι ὑμᾶς καὶ μεθ' ὑμῶν ὡς ἀνθρώπος. Scivit quidem tanquam sapientia & Verbum in Patre existens: se autem nescire dicit propter nos & nobiscum, ut homo. Et in cap. 14. Zachariæ, pag. 800. οὐ μὲν νοεῖται καθ' ὑμᾶς ἀνθρώπος, ὥx ἀν εἰδεῖη τὰ ἐν τῷ Πατρὶ ἢ δέ ἔστι Φύσει θεός, καὶ εἰ μάτοι πεφυνὼς, οὐδέ που πάντας καὶ τὴν ἐσχάτην ὑμέραν, καὶ εἰ λέγοι μὴ εἰδέναι διὰ τὸ ἀνθρώπινον. Quatenus ut homo nobis similis consideratur, nescit ea, quae in Patre sunt: quatenus verò natura Deus est, & ex coigenitus, omnino etiam novit ultimum diem, etiam si dicat se ignorare secundum naturam humanaam. Nec verò Cyrillus tantum ita locutus est, sunt etiam alii ex Ecclesiæ Doctoribus, & quidem plurimi, qui eandem sententiam perspicue defendunt. Ephrem in Biblioth. Photii, Cod. 229. pag. 796. Οὐ αδτὸς πάντα προγνῶσαι, ἔστι γὰρ Φύσει θεός καὶ τάλιν ἀγνοεῖν τὴν ἐσχάτην ὑμέραν διὰ τὸ ὑμέτερον λέγεται Φύραμα. Idem prænoscit omnia, est enim natura Deus: & rursum ignorare dicitur extremum diem propter assumptam naturam nostram. Chrysostomus homil. 117. t. 5. pag. 755. Τὸ ὄνομα τοῦ Τίοῦ λαμβάνεται καὶ εἰς τὸ τῆς θεότητος ἀξιώμα, καὶ εἰς τὸ τῆς οἰκουμενίας σχῆμα. Αγνοεῖ τοίνυν πατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἀνθρωπότητος δι γενέσιν τὰ πάντα πατὰ τὴν δύναμιν τῆς θεότητος. Nomen Filii usurpatur & de Deitatis dignitate, & de dispensatione. Ignorat igitur secundum naturam humanaam, qui omnia novit secundum deitatis potentiam. Athanasius epist. ad Scapionem, t. 1. pag. 172. Ἀνθρώπινως τεῦτο εἶρηκε, καὶ τὸ αἵτιον τοῦ οὗτος εἰρηνέναι ἔχει τὸ εὔλογον. Επειδὰν γὰρ ἀνθρώπος γέγονεν, ἀνθρώπου δὲ ἕδιον τὸ ἀγνοεῖν, ὥσπερ τὸ πεινάν, καὶ τὰ ἄλλα διὰ τεῦτο καὶ τὴν ἀγνοιαν τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀνθρώπος γεγονὼς, ἐπιδείκνυται, οὐα δεῖ, εἴ,

Ἐν, ὅτι ἀληθῶς ἀνθρώπινον ἔχει σῶμα. *Humano more, vel, juxta humanam naturam, hoc dixit, nempe neque Filium dicem illum, & horam illam scire; atque causa, cur ita locutus sit, ratione non caret.* Cūm enim homo factus sit, hominum verò proprium sit ignorare, quemadmodum esurire, Θ alia: propterea etiam hominum ignorationem, ut homo factus, ostendit, ut se verè humanum babere corpus demonstret. Idem Orat. 4. contra Arianos, t. I. pag. 494. Τίνος χάριν γινώσκων ἔλεγεν, ὅτι οὐδὲ δὲ τὸ ιδέολόν, οὐδένα τῶν πιστῶν ἀγνοεῖν οἴματος ὅτι καὶ τοῦτο οὐδὲν ἡττον διὰ τὴν σάρκα ὡς ἀνθρώπος ἔλεγεν οὐδὲ γάρ τοῦτο ἐλάττωμά ἔσι τοῦ λόγου, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἔσι Φύσεως ἴδιου καὶ τὸ ἀγνοεῖν. Cur, cūm sciverit, dixerit, neque Filium scire, neminem fidelium ignorare puto: quoniam hoc nibilominus propter carnem, tanquam homo dixit. Neque hoc Verbo quidquam detrahit, sed naturae humanae proprium est etiam ignorare. Ecce paulò post: Δῆλον ἐσιν, ὅτι καὶ τὴν τοῦ παντὸς τέλους ὥραν, ὡς μὲν λόγος, γινώσκεις δὲ ἀνθρώπος, ἀγνοεῖς ἀνθρώπου γὰρ ἴδιου τὸ ἀγνοεῖν. Manifestum est, εἰς, tanquam Verbum, finis universorum horam scire: tanquam hominem verò, ignorare: homini enim propria est ignorantia. Theodoretus ad 4. Cyriilianathematisum, t. 4. pag. 713. Ἔισάτε φεύδεται ἡ ἀλήθεια, οὔτε δὲ θεός λόγος ἀγνοεῖ τὴν ὑμέραν, ἢν αὐτὸς ἐποίησεν, ἢν αὐτὸς διώρισεν, ἐν ᾧ μέλλει κρίνει τὴν οἰκουμένην: ἀλλ' ἔχει τοῦ πατρὸς τὴν γνῶσιν, ὡς εἰκὼν ἀπαράλλακτος: καὶ ἄρα τοῦ θεοῦ λόγου ἡ ἀγνοία, ἀλλὰ τῆς τοῦ δούλου μορφῆς, τῆς τοσαῦτα κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ γινώσκουσης, δοσαὶ ἡ ἐνοικούσα θεότης ἀπεκάλυψε. Si veritas non mentitur, neque Deus Verbum dicere ignorat, quem fecit, quem præfinivit, in quo judicaturus est orbem: sed habet Patris cognitionem ut imago per omnia similis. Non igitur Dei Verbi est ignorantia, sed formæ servi, quæ tot illo tempore sciebat, quot Deitas inhabitans revelabat. Greg. Nazianzenus Orat. 36. pag. 588. Γινώσκει μὲν ὡς θεός, ἀγνοεῖ δὲ Φυσιν ὡς ἀνθρώπος. Scit quidem tanquam Deus, se autem ignorare dicit, quatenus homo est. Photius epist. 228. pag. 335, 336: Ως μὲν δημιουργὸς ἀπάντων καὶ θεός, ἀπάντα τῷ πατρὶ συνήδει ὡς ἀνθρώπος δὲ, οὐδὲ τὴν ἀνθρώποις πρέπουσαν ἀγνοιαν, οὐ μὲν δὲν οὐκ ἡθέτει. Ος γὰρ δὴ τὸ ὄλον εἶλετο λαβεῖν, τῶς ἐν τι τῶν περὶ ἐκεῖνο παρηγήσατο μὴ λαβεῖν, ἡ μὴ πιστοῦθαι ὅτι περ ἔχοι λαβάν: Certè, ut conditor omnium ac Deus, omnia cum Patre sciebat: at tanquam homo, humanam à se ignorantiam non rejicit. Nam qui totum dignatus est recipere, quomodo unum aliquid eorum abnegaret, nec recipere, aut ubi accepisset, accepisse non crederetur? Damascenus orthod. fideilib. 3. cap. 21. pag. 260. Δεῖ γινώσκειν, ὅτι τὴν μὲν ἀγνοϊσαν καὶ δούλην ἀνέλαβε Φύσιν. Καὶ γὰρ δούλη ἐσιν ἡ ἀνθρώπου Φύσις τοῦ ποιήσαντος αὐτὴν θεόν, καὶ οὐκ ἔχει τὴν τῶν μελλόντων γνῶσιν. Sciret oportet, quid ignorantem Θ servam assumserit naturam.

naturam. Nam & hominis natura serva Dei est, qui fecit illam, & non habet futurorum cognitionem. Cum igitur veteres tanto consensu statuant, Filium, secundum naturam humanam, ultimi diei tempus ignorare, verè dictum à Leontio de sc̄ctis, act. ultima, pag. 546. Ἰερὸν ὅτι οἱ πόλλοι τῶν πατέρων, σχεδὸν δὲ πάντες, Φρίσνται λέγοντες, αὐτὸν ἀγνοεῖν. Εἰ γὰρ κατὰ πάντα λέγεται ἡμῖν ὅμοιός, ἀγνοοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς, δηλούστη καὶ αὐτὸς ἡγνός. Scire oportet, multos ex Patribus, immo sc̄rē omnes, affirmare, eum ignorare: si enim juxta omnia nobis dicuntur factus similis, nos vero etiam ignoramus, ipse quoque ignorabat. Atque hæc de die & hora ultimi iudicij.

β. Deinde Agnoëtæ, ad hæresin suam defendendam, afferebant illa Christi de mortuo Lazaro Joh. 11:34. τοῦ τεθείκατε αὐτὸν; Ubi posuisti eum? & inde colligebant, cum, juxta naturam divinam, quædam ignorasse. At optimè veteres observant, Christum id juxta naturam interrogâsse humanam. Athanasius in epist. ad Maximum Philosophum, t. I. pag. 154. Πυνθάνεται ἀνθρώπινος, τοῦ Λάζαρος οὐκται; ἔχειρι δὲ τοῦτον θεῖναι. Juxta naturam humanam interrogat, ubi positus sit Lazarus? eundem vero juxta naturam divinam fuscitat. Chryostomus in Catena ad præsentem locum, pag. 288. Καὶ εἶτε, τοῦ τεθείκατε αὐτὸν; οὐ γὰρ βούλεται αὐτὸς ἐπιφίππτειν, ἀλλὰ πάντος τῷρ' ἔκειναι παρκαλούμενος ποιεῖν, ἀλλε πάντης ὑποψίας ἀπελλάξαι τὸ σημεῖον. Et dixit, ubi posuisti eum? Non enim vult ipse se ingenerere, sed omnia ab ipsis rogatus facere, ut miraculum omni suspicione liberaret. Ammonius ibidem: Ἐρατέ τοῦτο, οὐα καὶ προφέτει τοῦ ὑποδειχταί τὸν τύπον ἔλθωσι, καὶ ίδωσι τὸ σημεῖον ὡς ἀφιλόκομπος τότο εἴτε, καὶ ἀγνοεῖν σχηματίζεται, διὰ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης Φύσεως ταπεινόν, δι πάντα εἰδὼς ὡς θεός, οὐα πολλοὺς ἀλλύσῃ εἰς τὸν τόπον. Hoc interrogat, ut prætextu loci ostendendi plures cōvenirent, atque miraculum cernerent. Tanquam minime jactabundus id dixit, & propter nature humanæ humilitatem, se ignorare simulabat, cùm, ut Deus, omnia sciret, quod plures ad eum locum alliceret.

γ. Afferunt præterea locum Lucæ 2:52. ubi de Christo: προέκοπτε σοφίᾳ, καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις. Proficiebat sapientiā & staturā, ac gratiā apud Deum & homines. Hoc etiam ariete Filii Deitatem pulsabant Ariani. Quid vero veteres? Gregorius Nazianzenus Orat. 20 pag. 343. Ἐκεῖνος προέκοπτεν ὥσπερ ἡλικίᾳ, οὐτη δὴ καὶ αεφίᾳ καὶ χάριτι: οὐ τῷ παῦτα λαμβάνειν αὔξησιν, τί γὰρ τοῦ ἀτ' ἀρχῆς τελείου γένοντ' ἀν πελεύτερον; ἀλλὰ τῷ κατὰ μηρὸν παῦτα παραγυμνοῦσθαι καὶ παρενθαίνεσθαι. Proficiebat ille ut ariete, ita etiam sapientia & gratia: non quod hæc in illo incrementum

rementum caperent, (quid enim eo, quod à principio perfectum erat, perfectius esse posset?) sed quòd hæc paulatim detergerentur & clucerent. Eodem modo explicat Theophylactus in cap. 2. Lucæ, pag. 321. Damascenus etiam orthod. fidei lib. 3. cap. 22. pag. 263. Προιόπτειν λέγεται σοφίᾳ, καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι τῇ μὲν ἡλικίᾳ αὐξανεῖ διὰ δὲ τῆς αἰλησεως τῆς ἡλικίας, τὴν ἐν πάρχουσαν αὐτῷ σοφίαν εἰς Φανέρωσιν ἄγων, &c. Proficere dicitur Sapientiā, ætate, & gratiā, ætate quidem crescens: incremento vero ætatis insitam sibi Sapientiam in apricum proferens, &c. Titus, Bostrorum episcopus, sine dubio ex Chrysostomo, dicit Christum προιόπτειν ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ, σύμπροσδιοντα τῷ χρόνῳ τῆς ἡλικίας τὴν ἔνλαμψιν τῆς θεότητος, simul cum annis ac ætate Deitatem manifestando. Nicephorus Callisti, προέκοπτε σοφίᾳ καὶ χάριτι, τῷ κατὰ μηρὸν αὐτῷ παραδείκνυσθαι, ω̄ τῷ λαμβάνειν ἐπίδοσιν. Crevissē sapientiā & gratiā dicitur Christus, quod paulatim ea in illo magis magisque elucesceret, non quod incrementum aliquod acciperet. Athanasius Orat. 4. adv. Arianos: Οὐχ δὲ λόγος ἦν, οὐ δὲ λόγος, δὲ προιόπτων ἀλλὰ προιόπτοντος τοῦ σώματος, προέκοπτεν ἐν αὐτῷ καὶ ἡ Φανέρωσις τῆς θεότητος τοῖς φρῆσιν· ὅτῳ δὲ η̄ θεότης ἀπειλήσκετο, τοσούτῳ πλέον ἡ χάρις ιῆσουν ὡς ἀνθρώπῳ πάρα πᾶσι ἀνθρώποις. Verbum, quā Verbum, non proficiebat, sed proficiente corpore, profecit & divinitatis in eodem se exhibentis manifestatio, coram illis, qui eum intuebantur: quod autem magis sese exserebat divinitas, ed amplior utique homini apud homines gratia accrebit. Verum, ut nec scientiæ, sic nec sapientiæ thesauros universos simul semelque Christo homini communicatos fuisset, Lucas verbis illis, Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ, docere voluit: aliqui, quomodo sapientiā proficere posset, si sapientiæ omnis apicem perfectionemque summam jam fuisset assūctus? Siquidem, ubi perfectio est, ibi nullus utique profectus est, cùm perfecto nihil addi possit; inquit Bernhardus de Conisid. lib. 2. Et, juxta Dionysium Areopagitam cap. 4. de Div. Nominibus, pag. 519. τέλειόν ἐστι, οὐ μήτε αὐξεῖ, μήτε μεῖηται. Perfectum est, quod neque augetur, neque minuitur. Optimè ergo, omnibus aliis interpretationibus rejectis, asserimus, Christum secundum Sapientiam divinam, hoc est, eam, quæ ei competit tanquam Deo, non profecisse: secundum sapientiam autem humanam, hoc est, eam, quæ ei ut homini competit, verè profecisse, hominis quidem more, sed supra modum humanum. Nec nova videri debet hæc hujus loci explicatio: ejus enim expressa in Antiquitate ostendimus vestigia. Cyrillus Alexand. in Thesauro, Assert. 28. pag. 249. Οὐ καθὸ λόγος ἐστι, προκόπτειν λέγεται, ἀλλὰ καθὸ γέγονει ἀνθρυπος, καὶ Φύσι τε φέρει τὴν τάχτου δεκτικήν. Non quatenus Verbum est, proficere dicitur,

dicitur, sed quatenus homo factus est, ἐπ naturam hujus capacem gessavit. Theodoretus dial. 2. Ἡλικίᾳ μὲν τὸ σῶμα προέπτει, σοφίᾳ δὲ ψυχή. Άπται quidem corpus, sapientiā verò anima proficit. Greg. Nyssenus ad Eustathium, t. 3. pag. 658. Τὸ προέπτειν ἡλικίᾳ, καὶ σοφίᾳ, καὶ χάριτι, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθῶς ἐν τῷ ὑμετέρῳ Φυράματι γεγενῆσθαι τὸν Κύριον παρὰ τῆς γραφῆς ισόρηταις ὡς ἐν μῇ τινα χώραν ἔχοι τὸ τῶν ἀντὶ τῆς ἀληθοῦς θεοφανίας δόκησιν τινα γεγενῆσθαι δογματιζόντων, ἐν σωματικῇ μερφῇ κατεσχυματισμένην· διὰ τοῦτο ὅτα τῆς Φύσεως ἡμᾶν ἴδια, ἀνεταισχύντως καὶ περὶ αὐτὸν ισορεῖ ἡ γραφὴ, τὴν βράσιν, τὴν πόσιν, τὸν υπνον, τὸν ιόκον, τὴν τροφὴν, τὴν προοπτὴν τῆς σωματικῆς ἡλικίας, τὴν αὐξησιν· πάντα, διὰ ὧν ἡ ὑμετέρα χαρακτηρίζεται Φύσις, πλὴν τῆς καθ' ἀμαρτίαν δρμῆς. Proficere ἄπται, sapientia & graciā, ideo commemoratur à scriptura, ut demonstretur, verè in massa nostra Dominum fuisse generatum, ne quis locus eorum relinquatur errori, qui tradunt, pro vera Dei apparitione, speciem duntaxat quandam esse genitam, quæ figuram assumserit humanæ formæ. Propterea non erubescit scriptura, omnia de eo narrare, quæ sunt naturæ nostræ propria: csum, potum, somnum, lassitudinem, cibi sumptionem, progressum corporeæ staturæ, incrementum: omnia denique, per quæ naturæ nostræ character exprimitur, excepta propensione ad peccatum. Epiphanius in Ancorato: Προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, ἔχ ἡ θεότης ἡλικίας ἔπιδεχομένη, (commodius fortè legeretur ἐπιδεομένη) ὃ τε σοφίας ὑζερῶσα, ἡ οὐσία σοφίας δῆλη. Σοφία δὲ προέκοπτεν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐνυπρώτησις. Proficiebat sapientia & ἄπται, non deitas, quasi ætatis accessione egcat: sed nec quasi sapientiæ ea defetitum ullum nōrit; quæ est tota sapientia: verum sapientiæ proficiebat Salvatoris nostri humanitas. Leontius de sc̄ptis, act. postrema: Καὶ ἡ γραφὴ λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι προέκοπτεν ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ, δηλονότι ἐκεῖνο μανθάνειν, ὅπερ ἡγνόει. Scriptura etiam de ipso dicit, cum profecisse ἄπται & sapientiā, illud nimirum discens, quod ignorabat. Vide insuper Cyrilum Alex. in Actis Synodi Ephesinæ pag. 151. & Epiphanium hæresi 77. Hoc ergo vult Evangelista, Christum prout ætate, ita & sapientiā pariter crevisse. Proinde & Codices quidam; ut Cl. Gatakerus monet; sic esserunt: Προέκοπτεν ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ, quemadmodum etiam legerunt Nyssenus & Leontius, quorum testimonia adduximus; alii, προέκοπτεν ἐν τῇ ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ. Ita Ambrosius de Incarnat. sacram. cap. 7. Jesus proficiebat ἄπται & sapientiā: quomodo proficiebat sapientia Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus ætatis, ἐπ profectus sapientiæ, sed humanæ est. Ideū ἄπτatem antea præmisit, ut secundum hominem crederes dictum. Άπτas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis,

*nis, proficiebat sapientiam hominis. Augustinus itidem epist. 3. hunc locum
ob oculos habens: Ille in suo corpore numeros temporum mensuransque serva-
vit etatum, qui sine ulla sui mutabilitate mutando contexuit ordinem seculo-
rum: hoc enim crevit in tempore, quod cœpit ex tempore.*

4. Classis argumentorum ea continet Scripturæ loca, in quibus Filius Dei vocatur ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, & εἰκὼν τοῦ θεοῦ.

a. Quia in Filio Dei resplendet gloria ac majestas Patris , alioquin
ἀριέου καὶ ἀράτη , hinc ad Hebreos 1:3. dicitur esse ἀπαύγασμα τῆς δόξης
αὐτοῦ , ex qua appellatione veteres Filii Deitatem variè probant. Theco-
doretus in cap. 1. epistolæ ad Hebreos , ita argumentatur : Τὸ ἀπαύγα-
σμα καὶ ἐκ τοῦ πυρός ἔστι , καὶ σὺν τῷ πυρὶ ἔστι· καὶ αἴτιον μὲν ἔχει τὸ πῦρ , ἀχώριστον
δέ ἔστι τοῦ πυρός· εἰς οὐ γὰρ τὸ πῦρ , εἴς ἐκείνου καὶ τὸ ἀπαύγασμα. Εἰ τοίνυν ἔτι
τῶν ἀσθητῶν δυνατὸν εἶναι τι ἐκ τίνος , καὶ συνυπάρχειν τούτῳ εἰς οὔπερ ἔστι , μή
ἀμφιβάλῃς , Φησὶν , ὡς δὲ θεός λόγος δὲ μονογενῆς τοῦ θεοῦ Τίος , καὶ γεγέννηται ὡς
Ἄδες , καὶ συνυπάρχει τῷ γεγεννημότι , ὡς λόγος , ὃς ἀπαύγασμα δόξης . ἐξ οὗ γὰρ
ἡ δόξα , εἴς ἐκείνου καὶ τὸ ἀπαύγασμα· ἀεὶ δὲ ἡ δόξα . ἀεὶ τοίνυν καὶ τὸ ἀπαύγα-
σμα· καὶ τῷ πυρὶ δὲ διμοΦυὲς τὸ ἀπαύγασμα· ἐκεῖνον καὶ δὲ Τίος τῷ πατρὶ . Splendor
Est ex igne est , Est est cum igne : Est caussam quidem habet ignem , non potest
autem ab igne separari : ex quo enim est ignis , ex eo etiam est splendor. Si
ergo in sensilibus potest esse aliquid , quod ex aliquo sit , Est undum cum eo sit , ex
quo est : ne dubites , inquit , Deum Verbum , unigenitum Dei Filium , Est ge-
nitum esse ut filium , Est cum eo qui genuit unde esse , ut Verbum , quod est
splendor gloriae. Ex quo enim gloria , ex eo etiam est splendor. Ejusdem
etiam naturae est splendor cum igne : ergo etiam Filius cum Patre. Eodem
ferè modo scribit idem in epitome divin. Decret. cap. 2. pag. 256. Τὸ
ἀπαύγασμα καὶ ἐκ τοῦ πυρὸς ἔχει τὴν ὑπαρξίαν , καὶ τῷ πυρὶ συνυπάρχει συμπέΦυ-
κε γὰρ τῷ πυρὶ τὸ ἀπαύγασμα , καὶ ἡ ἀκτὶς τῷ ἥλιῳ . εἴς οὖ γὰρ ἥλιος , εἴς ἐκείνου
καὶ ἀκτίνες ἀλλ’ αἴτιος τῶν ἀκτίνων δὲ ἥλιος , καὶ τὸ πῦρ τοῦ ἀπαύγασματος οὐ γὰρ
ἥλιος εἴς ἀκτίνων , ἀλλ’ ἀκτίνες ἐκ τοῦ ἥλιος γεννᾶνται , καὶ τὸ ἀπαύγασμα ἐκ τοῦ
πυρὸς φύεται· οὕτως δὲ μονογενῆς Τίος γεγέννηται μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς , σύνει δὲ τῷ
υἱῷ , ὡς δὲ λόγος τῷ γεγεννημότι , καὶ τὸ ἀπαύγασμα τῷ πυρὶ , καὶ ἡ ἀκτὶς τῷ ἥλιῳ .
Splendor Est suam habet ab igne existentiam , Est cum igne coexistit. Simil-
enim est natura sua splendor cum igne , Est radius cum sole. Ex quo enim est
sol , ex illo Est radii: sed radiorum caussa est sol , Est ignis splendoris. Neque
enim ex radiis sol , sed radii giguntur ex sole , Est splendor ex igne nascitur.
Sic unigenitus Filius , genitus quidem est ex Patre: simul autem est cum men-
te , sicut Verbum cum eo , qui genuit , Est splendor cum igne , Est radius cum
sole.

sole. Et paulò post: Τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης διδάσκει τὸ συναίδειον. Splendor gloriæ, docet eum esse coæternum. Iterum Theodoretus θεραπευτ. serm. 2. Filius vocatur ἀπαύγασμα δόξης, ὃς συναίδιος ὡν τῇ γεννήσαντος, splendor gloriæ, ut qui genitori sit coæternus. Consentiant Patres alii. Greg. Nyssenus tom. 2. contra Apollinarem, pag. 47. & 48. Ὡτερ συγγενῶς ἔχει πρὸς τὸν ὥλιον ἀκτίς, καὶ πρὸς τὸν λύχνον τὸ ἀπαυγαζόμενον Φῶς. — Οὐτω καὶ τὸ παρὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς ἀπαυγασθὲν Φῶς: εἰς γὰρ οὐ δόξα, τοιῶτου δηλούστι καὶ τὸ ἀπαύγασμα. Ut radius cognitionem habet cum sole, & cum lucerna lumen, quod ex ea resplendet: — ita planè lumen, quod à gloria Patris resplenduit. Qualis enim est gloria, talis utique est splendor. Vide cunctem Orat. 8. adv. Eunomium, tomo eodem, pag. 624. & lib. 1. contra Eunomium, t. 2. pag. 417. & de perfecta Christiani forma, t. 3. pag. 284. Thcophylactum item in cap. 1. ad Hebræos, pag. 877. ex Chrysostomi homilia 2. in eandem epistolam: & Theodotum, Ancyrae episcopum, in Actis Synodi Ephesinæ, pag. 262. Confer imprimis, quæ dicta sunt supra cap. 3. num. 11. 2:4. Orthodoxè igitur, & ex sensu horum Ecclesiæ Doctorum, ad locum Apostoli Bullingerus noster. Demonstrat, inquit, *Apostolus*, *Filium Dei Deo æqualem esse*. Nam sicut splendor, ἀπαύγασμα, refurgentia, fulgor, sive radius ex sole emicat: sic etiam *Filius ex seipso non existit, sed ex Patre genitus est*. Et sicut radius à sole non separatur, sic neque à Patre Filius dividitur. Interim sphæra sive globus solis non est radius, neque radius globus, & neutrum horum calor, neque calor globus aut radius: sunt tamen hæc tria, non tres soles, sed unus sol. Sic utique & una est magnifica gloria, (hoc enim nomine decorat *Apostolus Deum*) non duæ, vel tres: substantiae tamen vel personæ ex illa duæ, verum ab ea prorsus non sunt separatae. Hinc Tertullianus, adversus Præxeam. Nec dubitaverim, inquit, *Filium dicere, & radicis fruticem, & fontis fluvium, & solis radium*. Quia omnis origo patens est, & omne quod ex origine profertur, progenies est. Multò magis sermo Dei, qui etiam propriè nomen Filii accepit. Nec frutex tamen à radice, nec fluvius à fonte, nec radius à sole discernitur: sicut neque à Deo sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam profiteor me duos dicere, Deum & Sermonem ejus, Patrem & Filium ipsius. Nam & radix & frutex, duæ res sunt, sed conjunctæ. Et fons & flumen duæ species sunt, sed indivisiæ. Et sol & radius duæ formæ sunt, sed cohærentes. Omne quod prodit ex aliquo, secundum sit ejus necesse est de quo prodit, non tamen ideo est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt: & ter-

& tertius ubi est, treis sunt. Tertius enim est Spiritus à Deo & Filio: sicut tertius à radice fructus ex frutice: & tertius à fonte rivus ex flumine: & tertius à sole apex ex radio: nihil tamen à matrice alienatur, à qua proprietates suas dicit. Ita Trinitas per concertos & connexos gradus à Patre decurrentes, & monarchiae nihil obstrebit, & oikonomias statum protegit, &c. Lib. adv. Praxeam, cap. 8. pag. 847.

b. Ἐικὼν τὸς θεοῦ, *imago Dei*, appellatur Christus 2 Corinth. 4:4. & ad Coloss. 1:15. idque respectu naturæ divinæ. Unde iterum veteres optimo concluserunt jure, cum esse verum Deum. Ad priorem locum Theodoretus, pag. 226. Ἐικὼν τὸς θεοῦ τὸν χριστὸν, ὃς θεός εἰναι θεός, προσηγορευτεῖ ἐν ἑαυτῷ γὰρ δείκνυσι τὸν πατέρα, Οὐ οὐρανῶς ἐμέ, ἐώρακε τὸν πατέρα. Christum Dci imaginem, utpote Deum de Deo, appellavit. In se ipso enim Patrem ostendit: unde dicit, Qui me vidit, vidi Patrem. Chrysostomus ad eundem locum dicit, Apostolum vocare εἰκόνα, τὸ οὐτὸν πᾶν Ἰησούν οὐδὲν ὄμοιον, quod in omnibus est aequale & simile. Vide eundem, ut & Theodoretum atque Theophylactum ad Coloss. 1:15. Epiphanius hæresi 65. pag. 266. Ἐικὼν θεοῦ τοῦ ἀρχής, οὐ παράδειγμα εἰκόνος, ἀλλὰ εἰκὼν εἰκόνος, οὐκ ἀνόμοιος, ἀλλ' εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, ἵνα τὸ ἀπαράλλακτον δεῖξῃ τῆς ἀπὸ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀχρόνου γεννήσεως ἐν ἀληθείᾳ. *Imago Dei* invisibilis scilicet Filius est, non exemplum imaginis, non *imago imaginis*, sed *imago Patris*, ut ostendat indiscretam similitudinem generationis sine principio & sine tempore factæ in veritate. Origenes lib. 6. contra Celsum, pag. 319. Ἐικὼν τοῦ θεοῦ δὲ πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἐστιν, δὲ αὐτολόγος, οὐ αὐτοαλήθεια, ἔτι δὲ καὶ αὐτοσοφία. *Imago Dei* primogenitus omnis creaturæ est, ipsum Verbum, ipsa veritas, ipsa sapientia. Basilius Cæsar. lib. 1. contra Eunomium, pag. 28. ad locum Apostoli Coloss 1:15. hæc habet: Οὐς ἐστιν εἰκὼν τὸς θεοῦ τοῦ ἀρράτος εἰκὼν οὐκ ἄψυχος, γένδε τέχνης ἔργου καὶ ἐπινοίας ἀλλὰ εἰκὼν ζῶσα, μᾶλλον δὲ αὐτούσια ζῶη, οὐκ ἐν σχήματος ἐμοιότητι, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ σύγαρτῃ τὸ ἀπαράλλακτον αὐτὴν διεσώζεται. Qui est *imago Dei* invisibilis: *imago* non inanimentata, nec manu fabricata, nec artis & commentationis opus, sed *imago vivens*, immo vero ipsa vita, non in figuræ similitudine, sed in ipsa substantia indiscretam similitudinem servans. Notanda apud Basiliū & Epiphaniū vox ἀπαράλλακτος. De ea Hesychius: Ἀπαραλλάκτῳ, ὄμοιῳ, οὐτὰ μηδὲν παραλλάσσοντι. Simili, nulla in re, nullo modo variante, vel dissimili. Idem: Ἀπαράλλακτον, ἀλλοιωτόν. Ita etiam Phavorinus, & ex utroque Lexicographi quidam. Male. Substituendum ἀναλλοίωτον, quod idem atque ἀπαράλλακτον. Idem Hesychius: Ἀναλλοίωτον, ἀπρεπτον τὸ μὴ ἀλλοιώμενον,

λοιόμενον, vel ἡλοιαμένον, ὁ ἐξιν ἄλλο ἐξ ἄλλου γνόμενον. Ita enim hæc legenda. *Immutabile*, quod non mutatur, quod est aliud ex alio factum, nempe ἄλλοιάμενον. Epithetum, quod soli competit Deo. Ἀπαράλλακτον ergo est, quod alteri prorsus, omni modo, omnino, nullo mutato est simile: quod in nullo ab altero quopiam diversum aut varium est. Jam, quia Filius Patri est ὁμούσιος, ut sequenti capite demonstrabimus, vocatur Patris ἀπαράλλακτος εἶχάν. Chrysostomus apud Oecumenium in 2 Corinth. 4. pag. 520. Τοιος εἶχάν εἰ τοῦ Πατρὸς ἀπαράλλακτος. *Filius est imago Patri per omnia similis.* Athanasius Orat. 3. contra Arianos. t. 1. pag. 404. dicit *Filium ἐμφέρειν καὶ εἰκόνα ἀπαράλλακτον σώζειν πρὸς τὸν πατέρα, similitudinem οἴμαginem Patri per omnia similem babere.* Ita etiam alii passim loquuntur.

5. Classis continet enumerationem operum, quæ cùm soli Deo convenient, Christo tamen tribuuntur in Scripturis. Atque hic occurrit.

a. *Creatio*, quæ soli competit Deo, cùm sit actio infinitæ & omnipotentis virtutis: unde eam sibi etiam vendicat, tanquam sibi ἀκονωνήτῳ propriam Jesajæ 44:24. Vide supra cap. 5. Optimè Cyrillus Alex. Dial. 3. de SS. Trinitate, pag. 493. argumentatur: Ἐπει τῷ Φαίνοτο πρότερον τὸ ισούργειν δύνασθαι τῷ θεῷ, ισούλειτο πάντως του, καὶ ἔτερον χάρην εἶναι αὐτῷ, οὐ θεός. Si quis æquali cum Deo operandi vi polleat, æquali utique gloria praeditus erit, neque aliud erit, quam Deus. Creationem hominis Filio tribui, ex antiquitate demonstravimus cap. 3. num. 11. 2. 1. Eundem cœli & terræ creatorum esse, in Scripturis disertius perhibetur, quām ut corum testimonia omnis hæreticorum sophistice eludere possit: *omnia enim per eum condita dicuntur* Joh. 1:3. Ad quem locum Theodorus Mopsuestenus in Catena in Johannem, pag. 16. Οὗτος ἀεὶ συνῆν τῷ πατρὶ, ὃς ὁμοιος τὴν Φύσιν, ὃς κοινωνὸς τῆς δικαιουργίας, ὃς συνῶν μὲν αἱ, συνεργασάμενος δὲ, δῆδει γενέσθαι τὰ δύντα. Σαφῶς δὲ ἔδειξεν, ὅτι τὸ Δι' ΑΤΤΟΤ, οὐ διακονίας ἐνεκεν αὐτῷ κεῖται, ἀλλὰ συνεργείας. Καὶ τῆς μηδὲν ὑπεξαιρεῖσθαι τῆς αὐτοῦ πειμάτεως τῶν γεγονότων, τὸ ἐπαγγεῖν. Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν, οὐ ἐγένετο. Hoc Verbum Patri semper coëxistebat, ut quod ἐν naturam & operationem cum eo haberet communem; quod, inquam, ipsi quidem semper aderat, cooperabatur autem ipsi, quando res omnes produci conveniebat. Manifestè autem ostendit, illud, per ipsum, non propter ejus ministerium appositum esse, sed propter cooperationem. Et ut nihil eorum, quæ facta sunt, ab ipsius fabricatione eximeretur, subdit, Et sine ipso factum est nihil quod factum est. Cyrillus Alexand. ibidem: Ἄλλ' οὐκ ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι τὰ πάντα Φύτα, πάντως δύτου καὶ ὑπουργὸς ήμεν, καὶ ἀλλοτρίων θελημάτων ὑπηρέτης εἰσβῆσται,

ται, ίνα μηκέτι κατὰ Φύσιν νοῆται δημιουργός ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς καὶ μόνος ἴσχυς ὑπάρχων τοῦ θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς Τίος μονογενῆς τὰ πάντα ἐργάζεται, συνεργαζομένου δηλούστι καὶ συγέντος αὐτῷ τῷ Πατρὸς καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Non tamen, quia omnia per ipsum facta dicit, idcirco servum Εἰ alienæ voluntatis ministerum cogitemus, ne naturā suā conditor haberi desinat: quin immo ipse Εἰ solus virtus existens Dei Εἰ Patris, ut Filius unigena omnia operatur, cooperante videlicet Εἰ coëxistente ipsi Patre Εἰ Spiritu Sancto. Et mox: Ἐργάζομένου τοῦ Πατρὸς, ὃ Τίος ἐργάζεται ὡς Φυσική τε καὶ οὐσιώδης δύναμις καὶ ἐνεργός αὐτοῦ. Operante Patre etiam Filius operabitur, tanquam naturalis Εἰ essentialis Εἰ existentiam babens virtus ipsius. Theophylactus in 1. Cap. Joh. pag. 559. fuscè hunc locum exponit, & ab Arianorum corruptela vindicat. Inter alia: ὁ Εὐαγγελις ἡ εἰπών, διὰ τοῦ Τίοῦ γεγενηθεῖ τὰ πάντα, ἐδῆλωσεν, ὅτι ὁ πατὴρ μεσίτης αὐτῷ πρὸς τὴν ιτίσιν, ίν' οὕτως εἶπε, ἐχρήσατο, εὐχές ἐλάττονι αὐτῷ, ἀλλὰ ὡς μᾶλλον ισοδυνάμως, καὶ ὡς λογίζοντι τηλικαύτην ἐκτελεῖν ἔκπτασιν. Quando Euangelista dicit, per Filium omnia esse facta, declaravit, Patrem mediatore illo; ut ita dicam; ad rerum creationem esse usum, non se minore, sed æqualem potius habente, Εἰ ut valente talia perficere. Ita ad Coloss. 1:16. itidem de Filio: Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσαι. Ad quem locum Theophylactus, pag. 636. τὸ, ἐν αὐτῷ, ἀντὶ τῷ, δι' αὐτοῦ. Istud, in ipso, pro, per ipsum. Et paulò post: Ὁτερ ἀνωτέρῳ εἴπεν, ἐν αὐτῷ, τοῦτο νῦν λέγει, δι' αὐτοῦ. Πάντα οὖν ὅτα γέγονε, δι' αὐτοῦ ἐκτίσαι. Quod supra dixit, in ipso, id nunc dicit, per ipsum. Omnia igitur quæcunque facta sunt, per ipsum sunt condita. Confer etiam ad Hebreos 1:2.. Et ne cavillentur Ariani, per eum non tanquam caussam principem, sed instrumentalem, δργανον & ὑπουργὸν omnia suisle creata, ad Hebreos 1:10. Christo attribuitur locus iste Psal. 102:26. Tu in principio, Domine, terram fundasti, Εἰ opera manuum tuarum sunt cœli. Hoc observat Theophylactus, quando ad hunc locum in epist. ad Hebreos, pag. 884. scribit: Τοῦτο κατὰ Ἀρείου, τοῦ ὑπουργὸν αὐτὸν, μᾶλλον δὲ δργανου παιοῦντος, διέτι ἀνωτέρῳ ἐλέχθη, Δι οὖ καὶ τοὺς ἀιῶνας ἐκοίησεν. Istud est contra Arium, qui ipsum ministerum, vel potius instrumentum faciebat, eò quod supra dictum, per quem & secula fecit. Joh. 5:19. Quæcunque Pater facit, hæc etiam Filius pariter facit: quoniam eadem est utriusque potentia. Unde non dicitur ὅμοια τοιεῖν, sed δμοίως τοιεῖν, pariter, una & conjunctim cum Patre, quoniam Pater & Filius non sunt plura, sed unum & indivisum agendi principium. Greg. Nazianzenus Orat. 36. pag. 584. Οὕτω γὰρ ἐγὼ δέχομαι τὸ, ἀπερ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς

τρὸς γίνεται, ταῦτα καὶ τὸν Τ' ἑαυτὸν ὁμοίως ποιεῖν, οὐ κατὰ τὴν τῶν γινομένων διαίστιν, αλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἔξτιας ὁμοτιμίαν. Ita enim ego hæc accipio; Quæcunque Pater facit, hæc etiam Filius pariter facit, non quod similia sint utriusque opera, sed quod par sit utriusque potestas atque auctoritas. Ad integrum comma illud 19. notatu digna illa Theophylacti, pag. 629. Οὐ δύναται ὁ Τ' ἑαυτὸν ἀφ' ἐαυτοῦ εἶδεν, καθὸ εἶδεν ἄλλοτρου, εἰδὲ ξένου τοῦ Πατρὸς ἔχει, ἀλλὰ πάντα ἔοικε τῷ πατρὶ, καὶ οὐκ ἄλλην ἔχει σύσιαν, οὐκαὶ ἄλλην δύναμιν ἔχῃ, καὶ ἄκολούθως ἄλλην ἐνέργειαν, ἀλλ' ἔτελ τὴν αὐτὴν ἔχει σύσιαν, τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ δύναμιν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ αὐτὰ ἐνέργει, καὶ οὐ δύναται ἄλλο τι ποιῆσαι, ταῦτα δὲ πατέρα ποιεῖ οὐ γὰρ ἄλλην δύναμιν ἔχει οὐκέτε εργάζεται, οὐκέτε τῆς πατρικῆς, ἀλλὰ μία ἐστια, μία δύναμις, μία ἐνέργεια Πατρὶ καὶ Τ' ἐφ. Non potest Filius à se ipso facere aliquid, quatenus nihil alienum vel peregrinum habet à Patre, sed per omnia similis est Patri: neque aliam habet substantiam, ut εἰς aliam virtutem habeat, εἰς consequenter aliam operationem; sed quia eandem habet substantiam, eandem habet εἰς virtutem: εἰς propter hoc etiam eadem operatur, εἰς non potest aliud quid facere præter id, quod Pater facit. Non enim aliam virtutem habet, vel inferiorem, vel superiorem paterna; sed una est substantia, una virtus, una operatio Patris εἰς Filii. Isidorus Pelusiora epist. 253. lib. 1. pag. 92. Τὸ, οὐ δύναται δὲ Τ' ἑαυτοῦ εἶδεν, οὐκ ἀσθενείας συμεῖν, ἀλλὰ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι, ἄλλην Πατρὸς, καὶ ἔτερον Τ' οὐ εἶναι τὴν βούλησιν. Hæc verba, Non potest Filius à se ipso facere quidquam, non sunt imbecillitatis signum, verum illud indicant, fieri non posse, ut alia Patris, alia Filii sit voluntas.

β. Conservatio rerum omnium soli Deo competit, sicut Creatio: est enim Conservatio quasi continuatio quædam illius actionis, per quam res acceperunt esse. In primo momento, quo res esse incipit, dicitur Creatio, in progressu autem & continuatione Conservatio. Ut ergo solus Deus res omnes creavit, ita solus eas conservat, adeò ut si vel ad momentum virtutem suam subtraheret, statim collaborentur res omnes, & in nihilum reciderent, juxta illud Actor. 17:28. Εν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ οὐκούμενα, καὶ ξεμεν. In ipso enim vivimus, εἰς movemur, εἰς sumus: quod nonnisi de rerum omnium conservatione potest intelligi, quæ, ut dictum, Deosoli competit. Chrysostomus πρὸς τὸς σπιᾷδαλοθέντας, cap. 2. t. 7. pag. 3. Αὐτὸς δημιουργὸς, αὐτὸς αὐτὰ οὐκ ὄντα παρήγαγε, καὶ αὐτὸς παραχθέντα διακρατεῖ καὶ διατηρεῖ ὡς βούλεται: αὐτὸς καὶ δημιουργὸς καὶ δικρατῶν καὶ συνέχων τὰ πάντα. Ipse est conditor, ipse omnia, cum non essent, produxit, εἰς ipse producēta conservat, εἰς tuetur ut vult. Ille est conditor, εἰς cuncta continet atque conserv-

conservat. Idem homil. 40. t. 5 pag. 270. Θεός γέ μόνον παρήγαγε τὴν κτίσιν, ἀλλὰ καὶ παραχθεῖσαν αὐτὴν συγκρατεῖ. Deus res creatas non tantum produxit, sed etiam productas continet atque conservat. At Christo etiam convenit rerum omnium conservatio: dicitur enim Φέρει τὰ πάντα τῷ ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτῆς, ad Hebr. 1:3. Ad quae Theophylactus, pag. 878. δι Τίος ρήματι τὰ πάντα Φέρει, τουτέσι, κυβερνᾷ, συγκρατεῖ. Filius omnia gestat verbo, id est, gubernat, continet. Joh 5:17. Οὐ πατήρ μου ἔπειτε ἐργάζεται, οὐδὲν ἐργάζομαι. Pater meus usque adhuc operatur, Εἰ ego operor. Hoc intelligi debet de vi & influxione illa, quam rebus omnibus sic insinuat Deus, ut eas moderetur, jugique successione conservet: &c, ut Chrysostomus homil. 10. in Genesim, pag. 63. ait. Τὸν διηγεκῆ αὐτοῦ τρόποιν ἡμῖν παραδηλεῖ, καὶ ἐργασίαν λέγει, τὸ δικιρρατεῖν τὰ γεγενημένα, καὶ τὴν διαμενὴν αὐτοῖς χαρίζεσθαι, καὶ ἡνιοχεῖν τὸν σύμπαντα χρόνον. Perpetuam ejus providentiam nobis declarat, Εἰ operationem vocat, creat a conservare, iisque largiri, ut permaneant atque subsistant, eaque semper gubernare. Et homil. 38. in Joh. Τίς δι τρόπος τῆς ἐργασίας; Προσεῖ, συγκρατεῖ τὰ γενόμενα πάντα. Ὁρῶν τοίνυν ἥλιον ἀνατέλλοντα, καὶ σελήνην τρέχουσαν, καὶ λίμνας, καὶ τηγάς, καὶ ποταμοὺς, καὶ νετερὰς, καὶ Φύσεως δρόμου· τὸν ἐν τοῖς στέρμασι, τὸν ἐν τοῖς σώμασι τοῖς ἡμετέροις καὶ τοῖς τὰν ἀλόγων τὰ ἄλλα πάντα, δι' ᾧ τόδε τὸ τῶν συνένηε, μάνθανε τὴν διηγεκῆ ἐργασίαν. Quis est modus operationis? Providet, omnia creata conservat. Cūm igitur solem orientem, lunæ cursum, stagna, fontes, fluvios, pluvias, naturæ vim in feminibus, in nostris Εἰ brutorum corporibus, cætera omnia, quibus hoc totum constat, vides, intellige perpetuam operationem. Nazianzenus Orat. 36. pag. 584. ἐργάζεται κατὰ τὴν ᾧ πεποίηκεν οἰκουμένα τε καὶ συντήρησιν. Operatur ratione gubernationis Εἰ conservationis eorum, que creavit. Cyrillus Alex. lib. 5. de Trinitate, pag. 581. Ισογενῆ τὴν τῶν ὅλων τρόποιν τοιχμένους εὑρήσομεν, τὸν τε Πατέρα, καὶ τὸν Τίτον. Λέγωντες οὖν τοιχμένους εὑρήσομεν, τὸν τε Πατέρα Εἰ Filium.

y. *Patratio miraculorum est actio merè divina. Miraculum autem, cum Augustino, lib. 3. de Trinitate, cap. 4. vocamus aliquid arduum, insolitum, supra facultatem naturæ Εἰ spem mirantis apparens.* Theodosius, Ancyra episcopus, in Actis Ephesini, pag. 262. Σημεῖον καλεῖται, ὃ ἔχει τὴν συνήθη Φύσιν γεγενημένου καὶ ὅτι μὲν ἐγένετο ἴσμεν, τὸν δὲ τρόπον λέγειν οὐκ ἔχομεν. Signum vocatur, quod præter naturam factum est: Εἰ quod quidem factum esse scimus, ejus verò modum ignoramus. Item ibidem: θαῦμα καλεῖται, λογισμοὶ ἀνθρωπίνοις όπκοις ἐρευνώμενοι. Miraculum vocatur, quod ratione

zione humana investigari nequit. Unde idem, pag. 261. Πράγματος, οὐ τὸν λόγον ἐπιγινώσκομεν, τούτου ἡ Φύσις οὐθαῦμά ἔσ.ν, οὐδὲ σημεῖον. Rei, cuius rationem cognoscimus, natura, neque miraculum, neque signum est. Miraculorum autem patrationem soli convenire Deo, vel inde patet, quia Miraculum est ὑπὲρ τὴν συνήθη Φύσιν γεγενημένον, quia totius naturæ vires excedit. Nulla autem creatura propriis viribus potest agere supra ordinem totius naturæ: sic enim ageret ultra proprias vires, cùm omnis creatura contineatur sub universali naturæ ordine. Deinde Deus hoc sibi ἀκονωνήτω; proprium vindicat, posse aliquid agere ὑπὲρ vel παρὰ Φύσιν, natura rerum non hominibus, non Angelis, sed Dei unius mandatis obsequente. Sic Psal. 72: 18. *Benedictus Deus Israëlis, qui facit mirabilia solus.* Et Psal. 136: 4. itidem de Deo: *Qui facit mirabilia magna opera solus.* Ad posteriorem locum eruditè Theodoretus, pag. 937. Μεγαλουργίαι καὶ αἱ τῶν εὐνῶν αὐτοῦ θεραπένται· ἀλλὰ θεῖα καλοῦμεν καὶ τὰ Μαϊσέως, καὶ τὰ Ἰησοῦ, καὶ τὰ Ἡλία θαυμάτων ὥταύτως δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν ἀποσθλῶν γεγενημένα σημεῖα. Εἰκότως τοίνυν αὐτοῦ ὁ προφῆτης μόνον ἐφη τῶν μεγάλων θαυμάτων δημιουργύδν. *Magna opera etiam sunt benevolorum servorum ejus.* Sed divina vocamus Mosis, Iosuæ, & Eliæ mirabilia: nec non signa, quæ à sanctis Apostolis sunt facta. Jure igitur Prophetæ ipsum solum dixit magnorum miraculorum opificem esse. Vult, mirabilia, quæ à sanctis Dei servis patrantur, esse Θεῖα, divina, quia Deum habeant Autorem; quia ipse Deus ad ea edenda servis suis, tanquam instrumentis, sit usus. Rechètè etiam Lyranus ad eundem locum: *Mirabile dicitur alicui, quod transcendit cognitionem ejus: & ideo aliqua sunt mirabilia simplicibus, quæ non sunt mirabilia sapientibus, sicut eclipsis solis aut lunæ mirabilis est laico, non autem astrologo.* Et per hunc modum aliqua sunt mirabilia hominibus, non tamen Angelis. Illa verò sunt mirabilia simpliciter, sive magna, quæ transcendunt facultatem totius naturæ creatæ: & hæc sunt soli Deo possibilia. Quod si jam probetur, etiam Christum magna edidisse mirabilia, patebit omnino, eum esse verum & æternum Deum. Christum autem ejusmodi miracula propria virtute patrâsse, ex historia Evangelica liquet. Sic ægri gravissimis liberantur morbis, modò verbo Christi nudo: tum præsentes, ut paralyticus Matth. 9: 6, 7. tum absentes, ut Centurionis famulus Matth. 8: 13. modò per contactum, ut socrus Petri Matth. 8: 15. duo cæci Matth. 9: 28, 29. & mulier αἱμορραϊκα Matth. 9: 22. Alia miracula nunc taceo. Huc facit, quod veteres de τυφλῷ ἐκ γενετῆς. Joh. 9: 1. statuunt, non visum modò illi datum, sed & oculos à Domino formatos & crea-

& creatos esse. Cyprianus lib. de bono Patienti^x, pag. 316. *Sputo suo cæci oculos Christus formavit.* Alterius homil. in cœcum à nativitate, in Bibliotheca Photii Cod. 271. pag. 1504. Τὸ πάθος, Φυσίν δὲ χριστός, τοῦ τυφλοῦ οὐχ ἀμαρτημάτων ἐξιν ἀντίδοσις, ἀλλ' ἐτομασία μελλούσης οἰκονομίας ἄλλα τέ διαπραττούσης, καὶ ὅτας δὲ κτίσης τὴν ὄλων μετὰ τὴν πράτην ποίησιν εὑργιαῖνον δημιουργεῖν ἀΦορμάς. Cœcitas, ait Christus, non propter peccata accidit, sed præparatio est futuræ dispensationis alibi tendentis, utque creator universorum post primam creationem etiam nunc creandi occasionem inveniat. En, qui in principio omnia creavit, idem etiam hosce formavit oculos. Eodem etiam Chrysostomus respexit in Matth. cap. 14. cùm miraculum præsens δημιουργίαν δΘεαλμεῖ vocavit. "Οτε, inquit, δΦειζλιμδν ἐδημιούργησε. Cùm creavit oculum. Et bene observat disserimen inter miracula Christi & Prophetarum Theophylactus in cap. 9. Matthæi, pag. 50. Ο' χριστός μετ' ἔξαιρεις ἐθεράπευτε, καὶ σὺ ως ἐκεῖνοι, εὐχόμενοι. Christus sua sanabat potestate, non sicut illi, precantes. Itactiam aliter Apostoli, aliter Christus miracula patravit. Apostoli non per virtutem sibi naturaliter insitam, neque cœlitus sibi realiter collatam; hæc enim est virtus infinita, cuius creatura non est capax, nisi statuas creaturam Deitati secundum ἑστίαν exæquari posse; sed per virtutem existentem in Christo: ipse namque discipulis suis autoritatem dedit in nomine ac virtute ipsius miracula edendi Matth. 10: 1. ubi Theophylactus, pag. 51. de Christo: Διδωσιν αὐτοῖς τὸ θαυματουργεῖν, ως ἀν διὰ τῶν θαυμάτων κατατλήσοντες, πρὸς τὴν διδασκαλίαν πειθηνίς ἔχωσι τεῦς ἀποστάτας. Dedit eis virtutem miracula patrandi, ut per miracula in admirationem adducerent, Εἴ magis obtemperantes doctrinæ haberent auditores. Hanc potestatem & virtutem à Christo datam agnoscunt Apostoli, Petrus & Johannes, Act. 3: 12. dum negant, se idiq δυνάμει ἐντεβείq sanâsse claudum. Christus verò non aliena, sed propria, non adscititia, sed naturali virtute, naturæ ordinem immutavit: hoc enim effecit per Deitatem in se σωματικῆς habitantem, & cum qua humanitas unum constituit δΦιζάμενον. Hinc Eusebius hist. Eccles. lib. 10. cap. 4. pag. 108. b. eum vocat τὸν θαυματουργὸν, τὸν μεγαλουργὸν, miracula edentem, rerum magnarum auctorem.

δ. *Salvatio est opus proprium Dei.* Solum Deum esse Salvatorem disertius Scripturæ testantur, quam ut in dubium revocari vel possit vel debeat. Vide Jesajæ 43: 11. cap. 45: 21 Hoseæ 13: 4. Christus autem sic est Salvator, ut nomen ejus sit Jesus, id est, Salvator; quia non est in alio quoquam salus. Actor. 4: 12. Theodoretus ad Jes. 43: 11. pag. 106.

'Εγώ δ' οὐδές, καὶ όντις εἶαι παρέξ ἐμοῦ σώζων. Καὶ ταῦτα τὴν μίαν κηρύττει θεότητα· ὅτι γὰρ καὶ δεσπότης χριστὸς Σωτὴρ ὑπὸ τῆς θείας γραφῆς δυνατάζεται, οἷμαι καὶ τὸν Ἀρείον καὶ τὸν Ἐυνομίαν συνομολογεῖν Φοιτητάς. Ἐι δὲ παρέξ αὐτῷ σώζων γίνεται, σωτὴρ δὲ κύριος δυνατάζεται, ἐξ ἐκείνης εἶτι δηλούντι τῆς Φύσεως εἰ δὲ όντις κατὰ τὸν λόγον τῶν βλασφημούντων, γέδε σωτὴρ εἶτι κατὰ τὸν τῆς προφητείας ἀπόφασιν εἰ δὲ σωτὴρ εἶτι, τῆς αὐτῆς εὐσίας εἶτι, ἵνε μένης εἶτι τὸ σώζειν. Ego Deus, & non est præter me Salvator. *Ista itidem unam prædicant Deitatem: Dominum enim Christum etiam à sacra Scriptura Salvatorem nominari, Arii quoque & Eunomii arbitror confessuros discipulos. Quod si præter ipsum non est Salvator, & Salvator etiam Dominus appellatur, ex illa haud dubiè natura est. Si verò non est, ut dicunt blasphemantes, nec Salvator secundum prophetiæ sententiam. Si autem est Salvator, ejusdem est naturæ, cuius solius est salvare.* Confer, quæ suprà cap. 6. num. 11. de nominibus Ἰησοῦς & Σωτὴρ dicta sunt. Ut verò hoc capiamus faciliūs, tres actus ad homines salvandos requiri dicimus. *Primus est salutis acquisitionis, seu impetratio, quod refertur ad jus meritumque. Secundus est salutis impetratae efficax communicatio: quia verò inter acquisitionem salutis, ejusque actualem communicationem fidem intercedere necesse est, quæ est vinculum nostræ cum Christo συμΦύσεως καὶ ἐνάγεως, & quia fides est ex auditu, auditus autem per verbum Dei ad Rom. 10: 17. ideo, ut salus impetrata nobis efficaciter communicetur, tertius actus necessarius, ut verbi præconio pulsentur aures nostræ, mēntésque cœlesti luce perfundantur. His tribus actibus defungitur Christus, ut Salvator: nullus autem horum à Christo perfici potest, nisi idem sit Deus.*

a. Docere intus, ingenium reddere attentum & docile, mentisque tenebras discutere, novam lucem infundere, opus est divinum: ideo θεοδιδάκτοι dicuntur fideles Joh. 6: 45. & Actor. 16: 14. dicitur Dominus cor Lydiæ adaperuisse. Et David Psal. 119: 18. flagitat à Dco, ut sibi regantur oculi, &c. Ubi bene Theodoretus, pag. 882. Οὐχ ἄπαντες οἱ τοῖς θεοῖς ἐντυγχάνοντες λογίοις τὰ τούτων κατανοήσι θευμάσια, ἀλλ' οἱ τῆς ἀνθενα ἀπολαύοντες αἴγλης. Non omnes, qui divina oracula legunt, borum mirabilia intelligunt, sed qui superno splendore perfruuntur. Et Chrysostomus in eundem Psalmum: Τοῖς ἐρευνῶσι τὰς γραφὰς χρεία τῆς ἀναθεν αἴγλης, οὐκεὶ εὑρωσι τὸ ζητούμενον, καὶ Φυλάξσοι τὸ θηρύμενον. Illis, qui Scripturas scrutantur, opus est cœlesti lumine, ut &, quod querunt, inceniant, & inventa custodiant. Iterum Theodoretus in cap. 14. Hoseæ, pag. 747. Σοφίας καὶ συνέσεως δεῖ, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ κατανόησιν τῶν θείων λογίων, καὶ εἰς τὴν

τὴν τούτων ἐκπλήρωσίν τε καὶ διατήρησιν. οὐτε γὰρ συνιέναι ταῦτα δινατόν τοὺς τῷ θείᾳ Πνευματος τὴν αἰγλὴν μὴ δεξαμένους, οὐτε Φυλάξαι, μὴ τῆς ἀναθεν ἀπολεῖσθαις βοηθείας. *Sapientia & intelligentia opus est*, ut divina eloquia cognoscere & intelligere, eadēmque implere & servare possimus: fieri enim nequit, ut ea ab iis intelligantur, qui *Spiritus divini illuminationem non acceperunt*: vel ab iis custodiantur, qui auxilio cœlesti destituuntur. Hoc autem præstat Christus, summus Ecclesiæ Doctor, & primus rerum divinarum interpres & internuncius: dicitur enim *aperuisse mentes discipulorum*, ut intelligerent Scripturas, *Lucæ 24:45.* dicitur *mittere Spiritum Sanctum*, qui *mentes illuminet*, & *omnem veritatem doceat*, *Joh. 16:7, 13.* dicitur *baptizare Spiritu*, *Matth. 3:11.* Hinc ab Eusebio hist. Eccles. lib. 10. cap. 4. pag. 108, b. Christus appellatur δ τῆς θεογνωσίας εἰσηγητής, δ τῆς ἀληθοῦς θεοτείας διδάσκαλος, δ τῷ βίου διορθωτής, cognitionis Dei auctor, veræ pietatis doctor, vite corrector. Eandem ob causam vocatur frequenter Φῶς, ut hoc ipso capite num. 11. 2. sub lit. b. γ. videbimus, ὅτι τὸν ψυχὴν Φωτίζει. Et Ammonius in Catena in cap. 1. Joh. pag. 19. dicit, Ἡ σάρκωσις τῷ μονογενῆ Φωταγωγεῖ τὰς ἀνθρώπους πρὸς τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν, καὶ πρὸς πᾶν εἶδος ἀρτῆς. *Incarnatio Unigeniti hominibus faciem præsert ad veram Dei cognitionem, & ad omne genus virtutum.*

b. Idem dicendum est de impietatione & acquisitione salutis. Salutem non acquisivisset, nisi Dei iram sedāsset, ejusque justitiae cumulatissimè satisfecisset. Iram autem Dei non sedāsset, nisi sacrificium obtulisset infinitæ virtutis & efficaciam, ejusque sacrificium non esset infinitæ virtutis, nisi se ipsum obtulisset, qui est verus Deus: efficaciam enim sacrificii ex personæ, quæ se ipsum obtulit, dignitate est æstimanda, quod expendi vult Apostolus ad Hebreos 9:14. Plenissimè etiam non satisfecisset, nisi satisfactionem præstitisset, quæ sit infiniti valoris ad expiandum peccatum, quod est offensio infinitæ majestatis, pœnamque meretur infinitam. Non esset autem satisfactio dignitatis & meriti infiniti, nisi, qui se ipsum dedit λύτρον & ἀντίλυτρον pro peccatis, esset Deus: sanguis enim Christi non est λύτρον ἀντάξιον & ἀντίρροτον, sufficientissimum, nisi quatenus est sanguis Dei. Ideo dicitur *Deus sanguine suo redemisse Ecclesiam*. Actor. 20:28. Hoc confirmingant sequentia Patrum dicta. Athanasius de Incarnatione Verbi contra Paulum Samosatensem: Ἐδύνατον ἐτέρως τὸ καθαρὸν καὶ ἀναμάρτυτον ἐπ' ἀνθρωπίνης Φύσεως παραδεχθῆναι, εἰ μὴ θεὸς ἐν σαρκὶ τις εὔοιτο εἶναι, δ τὴν ἀναμάρτυτον διαιτούμην εἰς τὸν κόσμον εἰσαγαγὼν, ἵνε μετέχοντες σωζόμεθα. *Impossible est aliter puritatem & innocentiam in huma-*

na natura exhiberi, nisi Deus credatur in carne fuisse, qui iustitiam omni peccato liberam in mundum introduxit: cuius, quia participes redditi sumus, salvamur. Idem Dial. 5. de Trinitate, cùm Apollinarista objiceret, eum, qui à peccato liberat, superiorem esse Christo, atque adeò Christum non esse hominem, quia homo inferior peccato sit: Christum autem liberare à peccato, respondet: Οὐ γὰρ ἀνθρώπος Φίλος δὲ χριστός οὐδὲ γὰρ ἦν χριστὸς αἱρεντὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, εἰ Φίλος ἦν ἀνθρώπος. Διὰ δὲ τοῦτο δὲ αἱρεντὴν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου χριστός, ἐκεῖδη δὲ θεός λόγος μορφὴν δούλου λαβὼν ἐγένετο χριστὸς ἀνθρώπος. Non est sane Christus nudus homo. Neque enim si duntaxat homo fuisset, sustulisset peccatum mundi. Per hoc autem sustulit Christus peccatum mundi, quod Deus sermo, assumta servi formā, factus est Christus homo. Rursus ibidem, hæretico objicienti, Neminem, qui morti obnoxius sit, abolere mortem: at omnem hominem morti obnoxium esse; Christum verò abolere mortem, ac proinde non esse hominem; respondet Athanasius: Διὰ γὰρ τοῦτο, ἐπειδὴ οὐδεὶς ἀνθρώπων καταργεῖ θάνατον ὑπὸ θάνατον ἀντοντος, δὲ ἀθάνατος τῷ θεῷ Χριστῷ, Λόγος ἀντὶ θεοῦ, ἡνωσεν ἐαυτῷ τὸ ὑπὸ θάνατον, ἵνα ἐν τῷ θανάτῳ τὸν τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου καταργήσῃ. Quoniam nullus hominum, ut qui morti subsistat, mortem abolet, idcirco immortalis Filius Dei, Verbum simul & Deus, sibi ipsi univit id, quod morti subsistat, ut in morte aboleret eum, qui mortis imperium habet.

c. Communicatio verò salutis efficax nullo pacto præstari potest, nisi virtute prorsus divina & infinita. Ut enim salus nobis communicetur, necessarium est ingenitam nobis corruptionem paulatim enervari & debilitari, tandemque penitus aboleri, hominem totum immutari & innovari, ἀναγεννᾶσθαι, ἀνακτῆσθαι, ἀναμορφῶσθαι, ἀνανεοῦσθαι, ἀνακατίζεσθαι, fieri novam creaturam, imaginem Dei in cordibus nostris instaurari, hominem gloriose immortalitate donari, corpora proinde fidelium in pulvere dormientia excitari, & à morte in vitam revocari, ut toti, corpore & anima, æternam adcent salutem. Qui hæc præstat, cum esse verum Deum, nemo est, qui ambigere possit. Christus autem hæc omnia facit. Nam

Remittit peccata, id est, absolvit à poenitentia lege indictis, Lucæ 5:24. Ephes. 1:7. Macarius homil. 2. pag 24. de Christo: θεὸς μένος ἀρχιαρχὸν ἡμῶν τὴν ἀμαρτίαν δύναται. Solus Deus peccatum à nobis auferre potest. Theophylactus in cap. 1. Lucæ, pag 313. Οὐκ ἀντὶ ἄλλως, ἐπεγνάσθη θεὸς εἶναι δὲ Κύρος, εἰ μὴ ἀφῆκε τὰς ἀμαρτίας τῷ λαῷ θεός γὰρ τὸ ἀφίέναι ἀμαρτίας. Non aliter Dominus agnitus fuisset esse Deus, nisi remisisset peccata populo. Dei enim est remittere peccata.

Rege-

Regenerat hominem & Sanctificat, Ephes. 5:26. *Facit novas creaturas*, 2 Corinth. 5:17. & ad Gal. 6:15. Macarius homil. 44. pag. 502. ad priorem locum: Ἐν χριστῷ καὶ νῦν κτίσις. Καὶ γὰρ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς χριστὸς διὰ τοῦτο παρηγέγενεν, ὥστε τὴν Φύσιν μεταλλάξαι καὶ μετεβαλεῖν, καὶ ἀνακαινίσαι, καὶ ἀναπτίσαι τὴν ψυχὴν ταύτην τὴν κατεργαμμένην τοῖς πάθεσι διὰ τὸ παράβασιν, περάσας τῷ Ιδίῳ αὐτοῦ πνεύματι τῆς θεότητος καὶ νοῦν, καὶ καὶ νῦν ψυχὴν, καὶ καὶ νοῦς διθράπεις, καὶ μᾶλλον ὅταν, καὶ νῦν γλωτταν πνευματικὴν, καὶ ἀπαλλάξαι καὶ νῦν διθράπους τεὺς πιστεύοντας αὐτῷ, ἥλθεν ἀπεργάσασθαι. In Christo nova creatura. Dominus enim noster Jesus Christus propterea venit, ut naturam mutaret, renovaret, & animam hanc, affectibus propter transgressionem perversam, reformaret, contemperans eam cum proprio Deitatis suae spiritu. Venit itaque, ut novam mentem, novam animam, novos oculos, novas aures, novam linguam Spiritualem, &c., ut semel dicam, novos homines ei credentes efficeret.

Excitat à mortuis, Joh. 6:40. Phil. 3:21. Ammonius ad priorem locum in Catena, pag. 186. Ζωοποιεῖ δὲ Τίδες τοὺς πιστούς, τοὺς Φύσει Φθαρτούς ἀνθρώπους μεταπλάττων εἰς ἀθανασίαν. Filius credentes vivificat, naturā suā mortales ad immortalitatem reformans. Sed de Resurrectione in specie agemus cap. 19.

Donat vitā aeterna Joh. 10:28. dicit Christus de ovibus suis: Κἀγὼ ζῶντας αἱένιοι δίδωμι αὐτοῖς. Theodoretus ad Psal. 61:6. pag. 631. Κληρονομία ἀληθής, ἡ ἀιώνιος ζωή περὶ τῆς ἐφηβείας χριστὸς τοῖς ἐκ δεξιῶν ἀμνοῖς. Δεῦτε εἰ ἐν λογημένοι ——— ταύτην τὴν ιληρονομίαν τοῖς Φρεσουμένοις αὐτὸν δέσποτος δεσπότης ὑπέσχετο. Vera hæreditas est vita aeterna: de qua Dominus Christus agnus ad dextram ait: Venite benedicti, &c. Hanc hæreditatem Dominus timentibus eum se daturum promisit. Idem ad Rom. 6:23. testatur Thcophylactus, pag. 60. ἐκ εἰπεν, ἡ ἀντιμισθία ἡ παρὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὸ χάρισμα οὐ γὰρ ἀμοιβὴν καὶ ἀντίδοσιν πόνων ἐλάβετε, ἀλλὰ χάριτι ταῦτα πάντα ἐγένετο ἐν χριστῷ Ἰησοῦ· αὐτὸς γὰρ ταῦτα ἐνήργησε. Non dixit, merces quæ est à Deo, sed gratia. Non enim retributionem & remunerationem laborum vestrorum acceptis, sed ex gratia hæc omnia contigerunt in Christo Iesu: ipse enim hæc est operatus. Marcus Eremita: Οὐκ εἶ μισθός ἔργων ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἀλλὰ χάρις δεσπότων, πιστοῖς δούλοις ἡτοιμασμένη. Regnum cœlorum non est merces operum, sed gratia Domini fidelibus servis preparata.

6. Classis argumenta continet petita à cultu, honore & adoratione diuinæ ac religiosa, que Christo cum Patre & Spiritu Sancto communis est. De una individuali adoratione, invocatione & collaudatione sanctissimæ Trinitatis,

tatis, & de δόξοιογίζ, seu hymno glorificationis: item de Baptismo, in Filii etiam nomine administrando, vide suprà cap. 3. Quia idem cultus, idem honor Christo exhibendus, qui Deo Patri, hinc ei tribuitur τὸ ἀπαράλλακτον τῆς δόξης, *cadem gloria cum Patre.* Chrysostomus homil. contra Ignaviam, t. 2. edit. Paris. pag. 1059. "Ἐρχεται δὲ οὐδέ τε αὐθάρακτου εἰπεὶ τῆς δόξης τὸ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁρα τῆς δόξης τὸ ἀπαράλλακτον γὰρ εἶται, εἰπεὶ δόξης ὁμοίας τῇ δόξῃ τῷ Πατρὶ, ἀλλ' εἰπεὶ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς. Venit Filius hominis in gloria Patris sui: *en gloriæ indiscretam similitudinem:* non dixit in gloria Patris gloriæ simili, sed in gloria Patris. Eidem tribuitur τὸ τῆς τιμῆς ἀπαράλλακτον. Iterum Chrysostomus homil. 4. de Incomprehensibili, t. 6. pag. 412. dicit, nos ex eo, quod Filio Dei tribuatur θρόνος, καὶ ἡ ἐκ δεξιῶν καθέδρα, colligere τὸ τῆς τιμῆς ἀπαράλλακτον καὶ Ἰσον, honorem prorsus similem & aequalē, sc. Filium habere cum Patre. Ob eandem τῆς δόξης καὶ τιμῆς ἀπαράλλαξιαν Filius dicitur σύνθρονος vel ὄμοθρονος esse, σύνεδρος & κάρεδρος, nempe Patri. Chrysostomus homil 36. in Acta, pag. 814. Filium vocat χυῆσιν παῖδε τοῦ Πατρὸς, καὶ σύνθρονον, germanum Patris Filium, & ejusdem throni participem. Cyrillus Alex. lib. 3. in Joh. cap. 1. pag. 253. de Christo: δὲ βασιλεὺν ἀεὶ μετὰ τῷ Πατρὶ, δὲ σύνθρονός τε καὶ σύνεδρος. Qui semper cum Patre regnat, & in eodem throno, in eadem sede considet. Idem, in cap. 49. Iesajæ, pag. 656. "Εἷς Θεὸς δὲ Λόγος Ισοχλεῖς, καὶ ὄμοθρονος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Est Deus Verbum, ejusdem gloriæ & throni particeps cum Deo & Patre. Nota vocem Ισοχλεῖς. Hesychius: Ισόκελον καὶ Ισοκλῆ Ισόδοξον. Pari gloria nobilem: ejusdem gloriæ. Hen. Stephanus legit Ισοχλεον. Malè: Icribendum Ισοκλέα καὶ Ισοκλῆ, vel Ισοχλεῖ καὶ Ισοκλῆ, ab Ισοχλεῖς, quod Suidas itidem interpretatur Ισόδοξος. Cyrillus Alex. ad v. 34. cap. 10. Joh. pag. 670. de Filio Dei: 'Ομούσιος Πατρὶ καὶ Ισοχλεῖς, καὶ κατ' οὐδὲν διλος μειονεκτούμενος. Ejusdem essentiæ cum Patre, eius gloria par, nullaque prorsus re imminutus. Et homil. Paschali 15. pag. 204. iterum de Filio: 'Ἐπειδάν εἶνι ὁμούσιος καὶ Ισοχλεῖς, ἀναγκαῖς Ισούργος τε καὶ Ισοθεοῦς. Quoniam ejusdem essentiæ est & gloriæ cum Patre, necessariò etiam operatione & potentia eidem aequalis est. Idem in cap. 40. Iesajæ, pag. 507. etiam de Filio Dei: Καθ' ἡμᾶς γενόμενος ἀνθρώπος, οὐκομήτης, ἐδείκεν ἐαυτὸν Ισοθεοῦς, καὶ Ισούργον, καὶ Ισοκλέα Θεῷ καὶ Πατρὶ. Sicut & nos factus homo dispensatione, se potentia, operatione, & gloria Deo atque Patri aequalē declaravit.

II. Altera Patrum assertio est, *Filium esse θεὸν ἐκ θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός.* Filius ergo, ut hæc quoque articulatim examinemus,

i. Est

1. *Est Θεὸς ἐκ Θεοῦ.* Quando Nicæni Antistites in præcedentibus assertuerunt, Christum esse θεὸν ἀληθινόν, id fecerunt, ad adstruendam adversus Arianos ejus Deitatem: nunc verò eundem appellant θεὸν ἐκ Θεοῦ, ad denotandam ejus originem & emanationem à Patre. Hic verò ante omnia observandum est, vocem θεὸς modò ὄσιαν, modò ὑποστικὴν sumi. Quando οὐσιաν suinitur, ponitur ἀπλῶς, ejusque laxior & communis significatio non restringitur & limitatur ad aliquam personam. De hac acceptance Greg. Nazianzenus Orat. 36 pag. 589. Οὐν καὶ ὁ θεὸς τῆς οὐσίας δύματα. *Ens & Deus essentiæ nomina sunt.* Et Nyssenus tractatu adv. Græcos, statim in principio, t. 2. pag. 82. Εἰ τὸ θεὸς ὄνομα προσώπων δηλωτικὸν ὑπῆρχε, τρία πρόσωπα λέγοντες, ἐξ ἀνάγκης ἀν τρεῖς ἐλέγομεν θεός. Εἰ δὲ θεὸς ὄνομα οὐσίας τημαντικὸν ἔξι, μίαν οὐσίαν διολογοῦντες τῆς ἀγίας Τριάδος, ἐν τῷ θεῷ εἰκότῳ δοξάζομεν· ἐπεὶ μᾶς θείας ἐν ὄνομα τῷ θεῷ ἔξι. Si nomen hoc, Deus, personas denotaret, cùm tres personas dicimus, ex necessitate tres dicemus deos. Quod si verò nomen Deus essentiam designat, dum unam essentiam confitemur sanctæ Trinitatis, unum Deum meritè glorificamus, quia unius essentiæ unum nomen, Deus est. Quando verò ὑποστικὴ accipitur, certam SS. Trinitatis personam designat. Damascenus lib. 3. orthod. fidei, cap. 11. pag. 217. Θεὸς καὶ τὸ ιωνὸν τῆς Φύσεως συμαίνει, καὶ ἐφ' ἐνάργη τῶν ὑποσάσεων τάττεται παρωνύμως, ὥσπερ καὶ ἀνθρωπος. Θεὸς γάρ ἔστιν ὁ θείαν ἔχων Φύσιν, καὶ ἀνθρωπος ὁ ἀνθρωπίνης. Deus & communem naturam significat, & unamquamque hypostasin denominat, ut etiam homo. Deus enim est, qui divinam habet naturam, & homo, qui humanam. Ita vox Πατὴρ aliquando sumitur οὐσιαν, aliquando ὑποστικὴν, ut docuimus cap. 4. Hoc loco, cùm Christus dicitur θεὸς ἐκ θεοῦ, particula ἐκ originem unius ab alio, ac proinde personalem proprietatem significat, & ita vocabulum θεὸς est ὄνομα σχετικὸν, & pro persona, non pro essentia ponitur, ejusque significatio restringitur ad denotandam personam Patris & Filii, quarum illa Deus est, ista verò Deus de Deo, id est, Deus à Patre, qui est idem Deus per generationem procedens. Quomodo dicatur Φῶς ἐκ Φωτὸς deinceps audiemus.

Quando verò dicitur θεὸς ἐκ θεοῦ, inde concludi videtur, cum non esse αὐτόθεον. Atque hoc minimè ἀνεξίτατο relinquendum. Genebrardus, ἀνατεπταμένος τὸν ταχυτερῶν ὡν, si quisquam alias, μυρίς διαβολὰς ἐπαντλεῖν, solitus, gravissimum impegit maximo Calvinus crimen, quod asseruerit, Filium Dei esse αὐτόθεον. Juréne verò, an injuriā, paucis expendamus. Valentinus Gentilis, qui Serveti opiniones recoxit & interpolavit, asserbat

rebat essentiam Filii ab essentia Patris profluxisse, ac proinde secundariam esse Filii essentiam: dicebat, ut monstrō dogmati monstrosa fingeret vocabula, Patrem esse essentiātorem, Filium essentiātum, ac proinde solum Patrem esse autēθeον, id est, essentiātorem, & non essentiātum ab alio: Filium autem negabat esse autēθeον, quippe quem essentiātum ab alio dicebat, id est, ejusdem essentiam ab essentia Patris propagatam. Calvinus ex verbo Dei, & totius Ecclesiae Orthodoxe consensu afferit, eandem esse essentiam Patris & Filii, sed unicam, cuius æterna communicatio Pater Filium genuerat, ac proinde Filium esse autēθeον, id est, non essentiātum, nec deificatum ab alio. Quid hic vel ipsa carpat nequitia? Qui non audirentur clamores, qui non contra Calvinum vibrarentur αὐτοθεϊσμοι, si Filium autēθeον esse negasset? Jam cùm veritatem doceat, id etiam invidia concoquere nequit. Bellarminus tamen, vi & evidētia veritatis viētus, Calvinum, ab errore liberat lib. 2. de Christo. cap.

19.

Ut verò hæc controversia non tantūm sedetur, sed penitus tollatur, vocem autēθeος dupli maximè significati sumi observandum:

a. Αὐτόθεος idein significat, quod αὐτοφία, αὐτοδύναμις, αὐτολήψια, αὐτοφρετή, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοφῶς. In his enim vocibus αὐτός denotat perfectionem increatam & infinitam; deinde excludit μετοχής & participationis modum. Hæc de Christo conjungit Athanasius Orat. contra Gentes, t. i. pag. 5. ab eo enim vocatur αὐτοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις, αὐτοφῶς, αὐτολήψια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοφρετή. *Ipsa sapientia, ipsum Verbum, ipsa potentia, ipsum lumen, ipsa veritas, ipsa justitia, ipsa virtus.* Hoc sensu autēθeος significat eum, qui habet essentiam divinam increatam & infinitam. Deinde, qui eam habet communicatione, citra omnem caussalitatem & dependentiam. Ejusmodi autem esse Filium, nemo negaverit, nisi qui voluerit αρειομανεῖν. Christus enim cùm sit verè & ὄντως Deus, non potest non habere deitatem infinitam & increatam æquè ac Pater. Deinde eam habet citra omnem caussalitatem & effectionem, quia Filius non est factus, sed genitus: non est à Patre δημιουργικός sed Τ'ικός & γεννητικός. Vide cap. præcedenti, sub numero 11. Hoc sensu Filius æquè est ἀγένητος atque Pater, sed non ἀγένητος: non est γενητός, sed γενητός. Vide Observat. nostrarum cap. 6. Hoc sensu Calvinus Filium vocat autēθeον, non alio. Nec primus ita locutus: Doctores habuit viros de orthodoxia, in ipsa primitiva Ecclesia, optimè meritos. Diserte Epiphanius hæresi 77. Οὐ θεὸς λόγος ἐν ἐκυτῷ ἔχων τὴν τὰς τελείωτα αὐτοτέλειος;

τέλειος ἦν, αὐτόθεος ἦν, αὐτοδύναμος, ἀυτοῦτος, αὐτοφῶς. Deus Verbum in se ipso omnem habens perfectionem per se perfectus existens, per se Deus, per se potentia, per se mens, per se lux. Eusebius hist. Eccles. lib. 10. cap. 4. pag. 109. a. ex oratione panegyrica de Ecclesiarum exstructione, Paulino, Tyriorum Episcopo, nuncupata, ait Imperatores Christum venerari & confiteri, ωχ' οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέων γενόμενον ἀλλ' οἷα τῆς καθόλου θεοῦ παιδεία γνήσιον, καὶ αὐτόθεον, non tanquam commixtem aliquem ex hominibus Regem factum; sed tanquam germanum Filium Dei universorum, & per se Deum. Et quid aliud vult D. Augustinus, quando lib. 5. de Trinitate, cap. 11. scribit, sicut Trinitas unus Deus dicitur, magnus, bonus, & eternus, omnipotens; ideoque ipse sic sua dici potest Deitas, ipse sua magnitudo, ipse sua bonitas, ipse sua aeternitas, &c. ipse sibi unitas & Deitas. Hinc inferimus; ut Pater est αὐτόθεος, ad σοιαν quod attinet, ita & Filius, ad eandem σοιαν quod attinet.

b. 'Αυτόθεος potest significare eum, qui habet quidem essentiam Divinam, sed eam habet à se, id est, à nullo. Hoc sensu non est verum, Christum esse αὐτόθεον: sic enim tolleretur ιδίωμα ἀΦοριζικὸν καὶ προσωπικὸν Filii, qui quidem eandem essentiam habet cum Patre, eam tamen habet à Patre, sibi per ineffabilem generationem communicatam. Etenim de ratione generationis est, ut generans genito communicet essentiam suam: Filius ergo, qui genitus est à Patre, naturam & essentiam accepit à Patre. Deinde Pater & Filius non distinguuntur essentiā, sed τρόπῳ ὑπάρχεις, id est, modo eam habendi. At si Filius essentiam haberet à se, id est, à nullo, æquè ac Pater, idem esset essentiæ modus in Patre & Filio. Tertio, receptum est apud omnes, quod traditur à Justino, lib. de Fide orthodoxa, Patrem habere essentiam ἀγεννήτως, citra generationem. Hinc ejus ιδίωμα ἀΦοριζικὸν est ἀγέννητον, apud Nazianzenum, Orat. 26. pag 445. & ἀγέννητον esse. Alexander, Episcopus Alexand. in epistola ad Alexandrum Constant. apud Theodoretum, hist. Eccles. lib. 1. cap. 3. pag. 533. Πισεύομεν εἰς μόνου ἀγέννητου πατέρα, ὃδέν τοι εἶναι αὐτῷ τὸν αἴτιον ἔχοντα. Credimus in solum ingenitum Patrem, qui essentiæ suæ autorem nullum habet. Filius autem essentiam habet γεννητῶς, id est, per generationem. Vide supra cap præcedenti, num. i. Filium autem essentiam habere per generationem, & eam non habere à Patre, à quo genitus, pura puta contradicatio est. Tandem, Filium essentiam habere à Patre, magno consensu testantur veteres. Athanasius Dial. 5. de Trinitate: χριστὸς διὰ τὴν ἐκ Πατρὸς Φύσιν ζωτοιῆσει ἡμᾶς. Christus propter essentiam, quam ex Patre

Patre habet, vivificabit nos. Et ibid. Dial. 3. Οὐ τίδες ἂν ἔχει δύναμιν, γάρ
ἔχει θεότητα, ἐὰν μὴ λάβῃ παρὰ τοῦ Πατρὸς. *Filius non habet potentiam, non
habet deitatem, nisi eam à Patre acceperit.* Id autem ex eo adhuc magis
patebit, quando demonstrabimus, *Filium Patri esse δυούσιον.*

2. *Filius est Φῶς ἐκ Φωτὸς, Lumen de Lumine.*

Φῶς, Lumen,

a. *In genere omnes SS. Trinitatis personæ. Chrysostomus, homil. 118.
c. 5. pag. 762.* Ἐξιγούσθεις οὐδὲν οὐδὲν Φῶς, καὶ οὐ λόγος αὐτοῦ, διότι εἰς αὐτοῦ πρὸ αἰώνων
ἀπαθῶς γεννηθεῖς, Φῶς λέγεται· καὶ τὸ ἅγιον, καὶ δμούσιον, καὶ χαρχικὸν Πνεῦμα
Φῶς· Φῶς, καὶ Φῶς, καὶ Φῶς, ἀλλ' ἐν Φῶς. — Οὐ θεός Φύσει τριποτέσσετον Φῶς.
*Deus nobis est lumen, Et Verbum ejus, ante secula ex ipso citra passionem ge-
nitum, lumen dicitur: Et sanctus, Et coessentialis, atque vita auctor prin-
cipalis Spiritus lumen est: lumen, Et lumen, Et lumen, sed unum lumen.*
— *Deus est lumen naturā in tribus hypostasisibus subsistens.* His gemina ha-
bet Nazianzenus Orat. 37. pag. 594. Ἡν τὸ Φῶς τὸ ἀληθινὸν, διφωτίζει πάντα
ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, οὐ Τίτος· Ἡν τὸ Φῶς τὸ ἀληθινὸν, διφωτίζει πάντα
ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, οὐ Πατέρ. Ἡν τὸ Φῶς τὸ ἀληθινὸν, διφωτίζει
πάντας ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, διὰλος ταράντης Ἡν, καὶ Ἡν, καὶ Ἡν
ἀλλ' ἐν Ἡν Φῶς, καὶ Φῶς, καὶ Φῶς, ἀλλ' ἐν Φῶς, εἰς Αεός. *Erat lux vera,
quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, Filius: erat lux vera,
quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, Pater: erat lux vera,
quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, aliis Paracletus:
erat, Et erat, Et erat, sed unum erat. Lumen, Et lumen, Et lumen, sed
unum lumen, unus Deus.* Cæsarius, quæst. 3. pag. 4. SS. Trinitatem vo-
cat Φῶς ὑπέρχρονον, προαιώνιον, ἀναρχον, τριπρόσωπον, τριποτέσσετον, τριδέσπο-
τον, τριθρόνον, τριλαμπὲς, τριαυγὲς, ισολαμπὲς, ἀναλλοιώτον, ἀχείρωτον, ἀμείω-
τον, ἀνύκτερον, ἀλώβητον, μίαν οὐσίαν, &c. *Lucem exsuperantem tempus,
ante secula exsistentem, principii expertem, tres habentem personas, Et tres
hypostases, tres Dominos, tres thronos, tripliciter splendentem, tripliciter
effulgentem, eodem modo splendentem, immutabilem, invictam, diminutio-
nis Et caliginis expertem, illesam, unam essentiam, &c.* Athanasius t. 1.
pag. 237. & quæst. 71. ad Antiochum, t. 2. pag. 359. *Τρισῆμον τῆς ἀγίας
Τριάδος Φῶς. Trigeminus sanctæ Trinitatis sol, trigeminum lumen.*

b. *In specie Filius Dei, idque triplici modo:*

a. *Omnib[us] effectionaliter, respectu naturæ divinæ, quia est ve-
rus Deus cum Patre & Spiritu sancto. Huc pertinent modò allata veter-
rum testimonia. Basilius Cæsar. lib. 1. contra Eunomium, pag. 14. Φῶς
ἐγενέτου*

ἐαυτὸν τῷ κόσμῳ λέγει, τὸ ἀπρόσιτον τῆς ἐν τῇ θεότητι δόξῃς τῷ δύναματι τούτῳ διασημάνων. *Lumen mundi se ipsum dicit, inaccessibilem divinæ majestatis gloriam hoc nomine significans.* Hinc vocatur θεολογούμενον Φῶς ab Ammonio, Catenâ in cap. i. Joh. pag. 22. 'Ει καὶ Φῶς λαύνης, καὶ οὐδὲ γίνεται, ἀλλ' οὐκ ἐπεῖναι τὸ θεολογέμενον, ὅτις χριστός, ὁ Φότει Φῶς. Tamen si quoque Johannes, Εἰ σαν-*Eti lux sicut, tamen non sunt illa lux, cuius divinitas adstruitur, quae est Christus, lux per naturam.* Hæc tamen etiam ad sequentia referri possunt.

β. Τοις ατικᾶς, personaliter. Filius Dei à Patribus Nicænis vocatur Φῶς ἐκ Φωτὸς, *lumen de lumine*, ad denotandum τὸ ἀπαθὲς in Patre, in Filio verò τὸ συναφὲς, τὸ συναίδιον καὶ ἀχώριζον. Nam ut radius à sole procedit ἀπαθῆς, ita Filius à Patre sine ulla sui diminutione sive mutatione procedit: & ut radii soli sic affixi sunt, ut nunquam sol fuerit sine iis: ita Filius Patri suo conjunctissimus est, eique coeternus. Lumen etiam solis & radii ab eo producti sunt ejusdem naturæ: sunt enim qualitates ἐνυπάρχουσαι, οὐχ ὑφεσται, sic Pater & Filius sunt ὄμορφοι & ὄμοφυεῖς, uterque tamen est Persona, & per se subsistit. Confer, quæ hoc ipso capite diximus num. i. 4. sub lit. a. Et quia Filius est θεὸς ἐκ θεοῦ, & Φῶς ἐκ Φωτὸς, hinc à Dionysio Areopagita de cœlesti Hierarchia, cap. i. pag. 2. vocatur πατρικὸν Φῶς, paterna lux. Praeclarè Cyrillus Alex. in Thesauro suo, Aſſert. 4 pag 21. 'Ει Φῶς ἐστιν ἐκ Φωτὸς, ὁ Τίος, κότε οὐκ ἦν ἐν Πατρὶ τὸ Φῶς αὐτοῦ; οὐς γὰρ ἀχώριζον τοῦ πυρὸς τὸ Φωτίζειν οὔτω καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ εἴς αὐτοῦ γεννέμενον Φῶς. Si Lumen est de Lumine, de Pa-*tre, Filius, quando non fuit in Patre Lumen ejus? Quemadmodum enim splendor ab igne separari nequit, ita nec à Patre ex eo genitum Lumen.*

γ. Ενεργητικᾶς. De variis hujus Luminis cœlestis effectis & operationibus frequenter loquuntur Patres. Theophylactus in cap. i. Joh. pag. 560. Φῶς ὁ Εὐχαριστίας δυναμάζει τὸν Κύριον, οὐ τοιῶτον αἰσθητὸν, ἀλλὰ νοητὸν, τὴν ψυχὴν Φωτίζον αὐτήν. Lucem Evangelista nominat Dominum, non aliquam sensibilem, sed spiritualem, quæ ipsam animam illuminet. Idem, in cap. 12. Joh. pag 748 Φῶς ὁ Τίος, διὰ τε τὸ τλάνης ἀπαλλάσσει, καὶ τὸ νοητὸν σκότος λύει, καὶ διὰ ὥστερ τὸ Φῶς Φανέν, καὶ ἐαυτὸν δῆλον τοιεῖ, καὶ τὰ λοιπὰ ὄρατά οὕτω καὶ ὁ Τίος ἐλθὼν καὶ Φανεῖς ἡμῖν, ἐαυτὸν ἐγνώρισε καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τρὸς πᾶσαν γνῶσιν τὰς καρδίας τῶν παραδεξαμένων αὐτὸν ἐΦώτισε. Lux est Filius, Εἰ quia ab errore liberat, Εἰ quia spirituales tenebras discutit. Et sicut lux quæ apparuerit, Εἰ se manifestam facit, ac cætera visibilia: ita Εἰ Filius, qui venit Εἰ apparuit nobis, se ipsum notum reddidit ac Patrem, Εἰ omni sapientia corda suscipientium se illustravit. Ammonius ad v. 5. cap. 9.

Joh. in Catena, pag. 249. Φῶς ἔχοντον εἶπεν, ὡς Φωτίζων τὰς τῶν πιστῶν ψυχὰς. Lucem semetipsum appellavit, εὸν quodd fidelium animas illuminet. Chrysostomus ibid. in cap. 12. pag. 327. Φῶς ἔχοντον ἐκάλεσε, διὸ τὸ τῆς χλάμης ἀπαλλάξτεν, καὶ νοητὸν λύειν σκότος. Lucem se ipsum vocavit, quia a bero-
re liberat, Et spirituales tenebras discutit. Greg. Nyssenus Orat. 10 con-
tra Eunomium, t. 2. pag. 673. Christus vocatur Φῶς, ὅταν ἐξαφανίζει τῆς
ἀγνοίας τὸν ζεΦον, cum ignorantiae caliginem discutit.

C A P U T X.

De Consimilitate Patris & Filii.

Ομούσιον τῷ Πατρὶ, δὶ’ οὐ τὰ τάντα ἐγένετο, τά τε ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐν
τῇ γῇ.

Ilium Dei rerum omnium esse creatorem, demonstratum par-
tim cap. 5. partim, & quidem præcipue, capite præcedenti,
num. 1. 5. sub litera α. Hoc igitur capite tantum venit consi-
deranda ὁμούσιότης Patris & Filii. Ne verò quis in ipso of-
fendatur limine, & existimet, vocem ὁμούσιότης, utpote à
nostrorum temporum Lexicographis omisum, à nobis temere fingi,
cjus apud veteres incunabula ostendimus. Eam exponit Hesychius.
Ομούσιότης, inquit, ταυτότης κατὰ τὸ ὑποκείμενον, καὶ τὸ ἀπαράλλακτον κατὰ
τὴν ἐσίαν. Consimilitas, identitas secundum subiectum, Et essentia per
omnia similis. Cyrillus lib. 1. in Joh. cap. 4. pag. 36. Εξαρκεῖ πρὸς τὸν τῆς
μεταβολῆς τρόπον, ἢτοι μεταξάσεως ἢ τῆς ὁμούσιότητος λόγος. Consimilita-
tis ratio transmutationis aut migrationis modum suppeditat. Paulò post:
Ἡ ἀγία καὶ ὁμούσιος Τριάς συζαλήσεται χρὲς ἐνάδα λοιπὸν, εἴτε τὸ ἐκάτιον κυρίως τε
καὶ ιδιαζόντως προσὸν, τῷ τῆς ὁμούσιότητος ἀΦυισθήσεται λόγῳ. Sancta Et con-
substantialis Trinitas ad unitatem contrahetur, si, quod unicuique propriè
Et peculiariter inest, consimilitatis ratione deleatur. Lib. cod. cap. 9.
pag. 93. dicit, quosdam non vereri τὸ ἄγιον Πνεῦμα γενητὸν καὶ κτιστὸν Φάγμειν,
καὶ ὅλης τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐξέλκειν ὁμούσιότητος, Spiritum Sanctum dicere
factum Et creatum, Et prorsus à Dei Et Patris consimilitate excludere.
Et lib. 10. in Joh. cap. 2. pag. 871. ad v. 2. cap. 15. Πρόδηλον, ὅτι τῆς πρὸς
τὸν

τὸν Πατέρα καὶ θεὸν ὁμογενῆτος εὐν ἀλλότριος ὁ Τίος. Manifestum est, Filium à consubstantialitate Patris & Dei non esse alienum. Pergamus jam ad considerationem confessionis Patrum Nicænorum, ubi fatentur, Filium esse ὁμούσιον τῷ Πατρὶ. Hic autem examinanda veniunt sequentia:

I. *Explicatio vocis ὁμούσιος.* Est autem ὁμούσιος ejusdem essentiæ; coessentialis, vel consubstantialis. Gregorius Thaumaturgus cap. 2. de Fide, pag. 3. 'Ομούσιον λέγεται τὸ ταυτὸν τῇ Φύσει, καὶ τῇ αἰδιότητι ἀπαραλλάκτως. Ὁμούσιον dicitur, quod est idem naturā, & eadem sempiternitate invariabiliter. Apud Athanasium de Definit. t. 2. pag. 50. 'Ομούσιον ἔξι, τὸ τῆς αὐτῆς φύσιας καὶ ἐνεργείας ἀπαραλλάκτως ὑπάρχον καὶ γὰρ διὰ τοῦτο λέγεται ὁμούσιον, διτὶ τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ δύναμιν κέκτηται. 'Ομούσιον illud est, quod ejusdem essentiæ & operationis citra ullam variationem exsistit: etenim propterea ὁμούσιον dicitur, quia eandem essentiam & potentiam obtinet. Idem, Dial. 1. de SS. Trinitate, t. 2. pag. 168. 'Ομούσιον ἔξιν, δ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεται λόγου τῆς φύσιας οἶον, ἀνθρώπος ἀνθρώπου οὐδὲν διαφέρει, καθὸ ἀνθρώπος ἔξιν· οὐτα καὶ θεὸς θεῖς ύδεν διαφέρει, οὐθὲν ἔξιν. 'Ομούσιον est, quod eandem habet essentiæ rationem. Exempli gratiâ, homo nihil differt ab homine, quatenus homo est: ita etiam Deus nihil differt à Deo, quatenus Deus est. Idem, Dial. 2. contra Macedonium, t. 2. pag. 290. Τὸ ὁμούσιον ἔξι τὸ ταυτούσιον. 'Ομούσιον significat id, quod est ejusdem essentiæ. Et lib. de Synodi Nicænae decretis contra hæresin Arianam: τὰς ὁμούσιας ἀκάπτατες, μὴ εἰς τὰς ἀνθρωπίνας αἰσθήσεις πίπτοντες, μερισμοὺς καὶ διαιρέσεις τῆς θεότητος λογιζάμεθα: ἀλλ' ἡς ἐπὶ ἀσκμάτων διανοέμενοι, τὴν ἐνότητα τῇ Φύσεως καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ Φωτὸς μὴ διαιρῶμεν. Quando audimus consubstantialem, nequaquam ad humanas delapsi cogitationes, partitiones & divisiones Deitatis cogitemus: sed tanquam corporales considerantes, unitatem naturæ & identitatem lucis ne dividamus. Patres in Synodo Antiochena, epist. ad Jovianum, apud Socratem lib. 3. cap. 25. pag. 227. & apud Sozomenum lib. 6. cap. 4. pag. 75. Τὸ τὰς ὁμούσιας ἀσΦαλεῖς τετύχηκε ταρὰ τοῖς πατράσιν ἐρμηνείας, συμπαινούσις ὅτι ἐν τῆς φύσιας τοῦ Πατρὸς δ Τίος ἐγεννήθη, καὶ ὅτι ὁμοίος κατ' φύσιαν τῷ Πατρὶ, γάτε δὲ ἡς τάθους τινὸς περὶ τὴν ἄρρητον γένυησιν ἐπιπομένου. Vocabulum ὁμούσιος solidè à Patribus explicatur, & significat ex essentia Patris Filium esse genitum, cùmque Patri secundum essentiam similem esse, neque passionem aliquam circa ineffabilem generationem concipiendam esse.

II. Quando vox ὁμούσιος ab Orthodoxis usurpari cœperit. Plerique primam ejus originem ostendunt in Synodo Nicæna, ac proinde in præsenti Symbolo. Narrat Ambrosius lib. 3. de Fide, cap. ultimo, Eusebium

bium Nicomedensem, Arianā perfidiā dementatum, epistolam scripsisse, in qua hæc legantur verba: *Si Christum verum Dei Filium ē increatum dicamus, ὅμοösion cum Patre incipimus confiteri.* *Hec cùm leta esset in Concilio Nicæno epistola, hoc verbum, inquit Ambrosius, in tractatu fidei posuerunt Patres, quod viderunt adversariis esse formidini, ut tanquam evaginato ab ipsis gladio, ipsorum nefandæ caput heresis amputarent.* Sozomenus lib. 1. cap. 21. pag. 19. a. dicit, in Synodo Nicæna decretum esse, τὸν Τίὸν ὁμοösion εἶναι τῷ Πατρὶ, *Filium Patri consubstantialem esse.* Socrates lib. 2. cap. 22. pag. 198 b. dicit, Concilium Sardicense fidem Nicænam confirmasse: *Eius Patres τὸν ἄρον τῆς πίσεως τῆς ἐν Νικαίᾳ κρατύναντες, καὶ τὸ ἀνόμοιον ἐιβάλλοντες, τὸ ὁμοούσιον Φανερώτερον ἐκδιδόσι, decresum de fide, in Synodo Nicæna factum, confirmantes, Ἐν vocem ἀνόμοιος regjientes, Consubstantialitatem clariss exposerunt.* Idem, lib. 3. cap. 25. pag. 227. b. refert, Acacianos sub Joviano Antiochiæ congregatos, hanc vocem, utpote in Synodo Nicæna usurpatam, etiam recepisse. Κονῆ γνῶμη βιβλίον συντάξαντες, καθομολογοῦσι τὸ ὁμοούσιον, καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ πίσιν κυράσαντες, τῷ βασιλεῖ πρεστομίζοσι. *Communi sententia libellum composuerunt, Ἐν Consubstantialitatem confessi, fidemque Nicænam confirmantes, illum Imperatori offerunt.* Extra controversiam autem est, in Synodo Nicæna hanc vocem de Filio Dei usurpatam fuisse: disertis namque illa verbis in Symbolo assent, *Filium esse θεον ἐκ θεοῦ, Φῶς ἐκ Φωτὸς, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ:* interim tamen inde nondum evincitur, ὅμετοι vocem prius fuisse inauditam. Gregorius Thaumaturgus, qui circa annum Domini 233. vel 240. ac proinde plus centum ante Synodum Nicænam, quæ anno 325. celebrata fuit, annis floruit, ea usus est, ut sub initium num. 1. vidimus. Eadem usus est Dionysius, Episcopus Alexandrinus, qui clarius anno 250. Patet ex Athanasio de decretis Concilii Nicæni, t. 1. pag. 274. qui ex nominati Dionysii epistola, ad Dionysium Episcopum Romanum, hæc affert: *Καὶ δι' ἄλλης ἐπιειδῆς ἔγραψε, ἐν οἷς ἡλεγένεται καὶ ὁ προφέρουσιν ἔγινεν πατέριον, Φεῦδος δυνάμεις οὐ λέγοντος τὸν χριστὸν ὁμοόσιον εἶναι τῷ θεῷ.* *Ei γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο Φημὶ μὴ εὑρημέναι που τῶν ἀγίων γραφῶν, ἀλλάγε τὰ ἐπιχειρήματά μου τὰ ἔξης, ἀσεσωπήνασι, τῆς διανοίας ταύτης οὐκ ἀπάδει.* Et in alia epistola scripsi: ubi etiam refutavi accusationem, quam contra me falsè afferunt, quasi dicam, *Christum non esse ὁμοούσιον Deo.* *Etiam si enim dicam, me banc vocem in Scriptura non invenisse, nihilominus argumentationes meæ, quas reticuerunt, ab hoc sensu minimè sunt alienæ.* Idem patet iterum ex Athanasii epistola ad Africanos, t. 1. pag. 937. ubi diser-

tē

tè de Eusebio, Episcopo Cæsariensi, qui priùs Arianis favebat, deinceps verò Synodi Nicænæ decretis subscribebat: Ἐγράψε τοῖς ίδίοις διαβεβριούμενος, ὅτι καὶ τῶν παλαιῶν τινὰς λογίες καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους καὶ συγγραφέας ἔγνωμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Τ' ιοῦ θεότητος τῷ τοῦ δμοσίᾳ χρηταμένος δνόματι. Ad suos scripsit εἰς asseveravit, se cognovisse, veteres quosdam doctos εἰς claros Episcopos εἰς Scriptores de Patris εἰς Filii deitate usos esse vocē δμούσιος. Philostorgius etiam, hist. Eccles. lib. i. cap. 7. pag. 6. aperte fatetur, καὶ τρόπῳ τῆς ἐν Νικαιᾳ συνέδου, τὸν Ἀλεξανδρεῖας Ἀλεξανδρεῖν, καταλαβόντα τὴν Νικομήδειαν, καὶ Οσιφ τῷ Κορδονίβης ἐντυχόντα καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ ἐπισκόποις, σύνοδικας Φήδοις ἀνομολογῆσαι παρασκευάσαι δμούσιον τῷ Πατρὶ τὸν Τ' ιὸν, καὶ τὸν Ἀρειον ἀποκηρύξατθαι, ante Synodum quoque Nicænam, Alexandrum Alexandriæ Episcopum, cùm Nicomediæ versaretur, εἰς in Osium Cordubæ, qui que cum eo erant Episcopos incidisset, Synodicis suffragiis convenisse, de prædicando Filio Patri δμοσίῳ, Ariōque condemnando. Hæc Philostorgii verba cò pertinent, ut novitatem vocis δμούσιος Catholicis objiceret, & ex compacto præparatum, in Synodum illatam exprobraret. Quàm autem vera sit hæc narratio, fusè docet C. Gothofredus in suis ad hoc caput Dissertationibus. Liturgia etiam Jacobi τὸ δμούσιον passim inculcat. Videamus exempla aliquot. Pag. 3. Σὺν τῷ παναγίᾳ καὶ ἄγαθῷ, καὶ ζωοτοῖ, καὶ δμοσίᾳ σου Πνεύματι. Cum sanctissimo, εἰς bono, εἰς vivifico, atque consubstantiali Spiritu tuo. Pag. 18. Καὶ τοῦ ἄγαθοῦ, καὶ ζωοτοῖ, καὶ δμοσίᾳ Πνεύματος: Pag. 25. Spiritus sanctus iterum vocatur τὸ δμούσιον καὶ συναίδιον Πνεύμα. Pag. 33. mentio fit τῆς ἀγίας καὶ δμοσίᾳ καὶ προσκυνητῆς Τριάδος, Sanctæ, consubstantialis & adorandæ Trinitatis. Ibidem θεὸς λόγος vocatur τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι δμούσιος. Hæc autem non cum in finem afferimus, quasi credamus, Jacobum jam suo tempore δμοσίᾳ voce usum esse: sed potius, ut vel inde ostendamus, hanc Liturgiam meritò ὑπουλον censeri. Nam profectò, si divus Jacobus toties hanç usurpâisset vocem, Patres Nicæni, & alii in Synodis, ubi lis dirimenda erat inter δμούσιον & δμοινόσιον, facile omnes sedare potuissent turbas, productis ex Jacobi Liturgia testimonii. Quanquam autem ante Synodum Nicænam ejus usus minus fuerit frequens, post eam tamen longè frequentissimus esse cœpit. Adeò enim masculè hoc vocabulum, ejusque vim & usum tutati sunt Catholici, ut illis Ὁμοσιαχῶν nomen probrosè objectaret Arianorum factio: Latini dicere possent Consubstantialistas, vel Coessentialistas. Apud Athanasium Dial. i. de SS. Trinitate, c. 2. pag. 168. dicit Anomœus ad Orthodoxum: Παρ' ὅλιγον με πειθεῖς δμούσιατὴν γενέσθαι Protempodium

permodum mihi persuades, ut Consubstantialista fiam. Basilus Cæsar. epist 73 pag. 871. de Arianis: Καὶ τὴν ἐν Νικαιᾳ διαβάλλουσι πίστιν, καὶ ὅμοιος αἱμᾶς ἀποκαλοῦται διὰ τὸ ἐκεῖνη τῇ πίστει τὸν μονογενῆ Τίον τῷ θεῷ καὶ Πατρὶ ὁμοόπτου ὁμολογεῖσθαι. Et Nicenam fidem calumniantur, nosque Consubstantialistas proboscē vocant: propterea quid in ista fide Filium Dei unigenitam Deo ac Patri ὁμοόπτου, id est: ejusdem cum eo essentiæ confitemur. Amò ipsi Catholici, post Constantini M. tempora, ex hoc vocabulo ab hæreticis distinguebantur: vocabantur enim οἱ τῆς ὁμοόπτις πίστεως, Ariani verò, οἱ τοῦ Ἀρείας δόγματος, teste Socrate, lib. 2. cap. 16. pag. 195. b. Orthodoxi vocabantur οἱ τοῦ ὁμοόπτις πρεσβευταί, defensores doctrinæ de Consubstantialitate, ut est in vita Athanasii, in Appendice tom. 2. pag. 59. Catholicorum fides nominabatur, ἡ τοῦ ὁμοόπτις πίστις, Arianorum verò, ἡ ἀρειανὲς πίστις, referente Socrate lib. 4. cap. 1. pag. 229. b. Addimus aliquot autoritates, ut probemus, & vocem, & rem ipsam à veteribus omni conatu fuisse defensam. Epiphanius in Ancorato, pag. 471. Τιὸς ὁμοόπτιος τῷ Πατρὶ. οὐ συναύτιος, ἀλλ' ὁμοόπτιος, τουτέστιν, οὐκ ἔξωθεν τοῦ Πατρὸς γεννηθείς. Athanasius in epist. Catholica, t. I. pag. 571. Σύμβολον τῆς πίστεως ἡμῶν, Ὁμοόπτιος ἡ Γρῖας, Θεὸς ἀληθινὸς, ἐκ Μαρίας γενόμενος ἄνθρωπος ὁ δὲ μὴ συντιθέμενος, ἀνάθεμα ἔστι. Fidei nostrae Symbolum est, Ejusdem essentiæ Trinitas, verus Deus, ex Maria factus homo. Qui verò non consentit, anathema sit. Meletius, Sebastianus Armeniæ Archiepiscopus, in Synodo Antiochena, anno 361. sub Constantio celebrata, μεγαλοφάνως ὁμοόπτιον τὴν ἀγίαν Τριάδα ἐκήρυξε, magna voce Sanctam Trinitatem consubstantialem esse, prædicavit; ut est in Libello Synodico, pag. 1185. Bibliothecæ Juris Canonici. Chrysostomus πρὸς Ἀνομοίους, t. 6. pag. 426. Ὅτι ὁμοόπτιος ὁ γεννηθείς τῷ γεννήσαντι, οὐκ ἐπ' ἀνθρώπου μόνου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ζώων ἀπάντων, καὶ ἐπὶ δένδρων, τοῦτο ἴδει τίς ἂν. Πᾶς δὲ οὐκ ἀτοπον. ἐπὶ μὲν Φυτῶν, καὶ ἀνθρώπων, καὶ ζώων ἀκίνητου τοῦτον μένει τὸν νόμου, ἐπὶ δὲ θεῶν μόνου κινεῖν ἀυτὸν καὶ ἀνατρέπειν; Genitum gignenti consubstantialem esse, non hominum tantum, sed etiam omnium animalium & arborum exemplo probatur. Quomodo ergo non absurdum fuerit, quando de plantis, de hominibus, & de animalibus sermo est, hanc quidem legem manere inconcussam; quando verò de Deo agitur, tum demum eam tantum movere & subvertere? Ratio autem, cur Orthodoxi vocem ὁμοόπτις contra hæreticos tanto defenderint conatu, in promptu est. Hac enim voce jugulantur hæreses, tum Arii, divinam essentiam distrahentis; tum Sabellii, personas confundentis. Ὁμοόπτιον enim dicimus eum; ut jam videntur:

dimus : *qui est ejusdem substantiae vel essentiae cum alio.* Quando dicimus *cum alio*, distinctionem notamus personarum : ἄλλος enim δηλωτικὸν est τῆς ψυχώσασεως. Cùm dicimus *eiusdem substantiae*, unitatem asserimus essentiæ : nam ut res, quæ sunt diversæ prorsus substantiae, non dicimus ὁμογενεῖς, ita nulla persona sibi ipsi consubstantialis est. Hoc exponit Epiphanius in Ancorato, pag. 471. & nobis diligenter inculcat his verbis : Ἐὰν εἴπῃς τὸ ὁμογένειον, ἔλυσαι Σαβελλίον τὴν δύναμιν ὅτου γὰρ ὁμογένειον, μιᾶς ψυχώσασεως ἐξι δηλωτικὸν, ἀλλὰ καὶ ἐνυπόσατου συμαίνει τὸν Πατέρα, καὶ ἐνυπόσατον τὸν Τίον, καὶ ἐνυπόσατον τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. ὅταν δὲ τὸ ὁμογένειον λέγεται, οὐκ ἀλλοτριον τῆς αὐτῆς θεότητος οὐκαριτεῖ, ἀλλὰ θεὸν ἐκ θεοῦ, τὸν Τίον, καὶ θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον τῆς αὐτῆς θεότητος, οὐ τρεῖς θεοὺς, &c. Si dixeris, Coessentialē, solvisti Sabellii potentiam. Non enim unius hypostasis significationem habet vox Coessentialis ; (hic Graeca corrupta sunt, & pro ὅτεν γὰρ, legendum οὐ γὰρ) sed significat subsistentiam habere & Patrem, & Filium & Spiritum sanctum. Cùm verò Coessentialē dicit, non alienum ab eadem Deitate significat : sed Deūm ex Deo, Filium, & Deūm Spiritum sanctum ejusdem Deitatis, non tres Deos, &c. Athanasius de Synodis Ariminensi & Seleuciensi, t. I. pag. 921. vocem ὁμογένειος à Patribus Nicænis adhibitam esse dicit, ὥστε πέπιτείχισμα κατὰ τάσσης ἀσεβῶντος ἐπινοίας αὐτῶν, tanquam propugnaculum quoddam contra omnem impiam opinionem eorum, nempe Arianorum. Idem, de Concilii Nicæni decretis, t. I. pag. 268, 269. refert, Orthodoxos, cùm Eu-sbianorum viderent hypocrisin, coactos fuisse mentem suam clarius exprimere, λευκότερον εἶπεν, καὶ γράψαι, ὁμογένειον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Τίον, ίνα μὴ μόνον ὁμογένειον τὸν Τίον, ἀλλὰ ταυτὸν τῇ ὁμοιώσει ἐκ τῷ Πατρὸς εἶναι συμαίνωσιν, & scribere, Coessentialē Patri Filium esse, ut indicarent, Filium non tantum esse similem, sed eundem similitudine ex Patre. Eandem rationem adhibetæ hujus vocis repetit idem de Ariminensi & Seleuciensi Synodo, t. I. pag. 921. & in epist. ad Africanos, pag. 937.

III. *Quinam vocem ὁμογένειος, & cur rejecerint.* Quanquam hoc ipsum ex præcedentibus facile possit colligi, operæ tamen precium fuerit, rem paulò clarius proponere. Ariani ergo, & corum asseclæ, adversus ὁμογένειον objiciebant, vocem esse ἄγραφον, ac proinde ab Ecclesia proscribendum. Apud Athanasium, lib. de Synodi Nicænae decretis, conqueruntur Ariani, Nicænos Patres ἄγράφους λέγεις usurpasse, τὸ ἐκ τῆς θεοῦ, καὶ τὸ ὁμοούσιον. Pascenius Arrianus apud Augustinum, epist. 178. flagitat anathematizari τὸ ὁμοούσιον, eò quid scriptum in literis Dominicis minimè repriatur. Acacius in Synodo Seleuciensi, anno 359. celebrata, fidei expositio-

positionem obtulit, in qua, referente Socrate, lib. 2. cap. 40 pag. 212. a. hæc inter alia leguntur: Ἐτεὶ δὲ πολλοὺς ἐθόρυβησε τὸ διοσύνιον, καὶ τὸ διοικούσιον ἐν τοῖς παρελθοῦσι χρόνοις, καὶ μέχρι νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀρτίως λέγεται καίνοτομεῖσθαι ὑπό τινων τὸ ἀνόμιον Τίοῦ πρὸς Πατέρα, τούτου χάριν τὸ μὲν διοσύνιον, καὶ τὸ ὁμοιομοσύνιον ἐνβάλλομεν ὡς ἀλλότρια τῶν γραφῶν. Quoniam verò voces διοσύνιος ἢ ὁμοιομοσύνιος etiam in præteritis temporibus multos turbárint, ἢ etiamnum turbant: atque hoc etiam tempore à quibusdam innovari dicitur dissimilitudo Patris ἢ Filii, propterea τὸ διοσύνιον ἢ ὁμοιομοσύνιον, ut aliena à Scripturis, rejicimus. Synodus Syrmicensis, Ariana, celebrata anno 351. ut est apud Sozomenum lib. 4. cap. 6. pag. 48. a. Περὶ εὐσίας, ἣν σου-
ζαντίαν Ρωμαῖοι ὀνομάζετιν, εἴτε διοσύνιος. εἴτε ὁμοιούσιος ἐξιν δὲ Τίος τῷ Πατρὶ, πάντελῶς ἀπαγορεύει λέγειν, ὡς εὑτε ταῖς λεπαῖς εἰρημένα γραφαῖς, εὑτε ἀνθρώπων ἐνσίας ἐυληπτα. De essentia, quam Latini substantiam appellant, num ejusdem, vel similis substantiæ Filius sit cum Patre, prorsus dicere vetat, ut quæ sacræ literæ neque dicunt, neque à mente humana facile capi possunt. Epiphanius hæresi h̄z. pag. 360. de semi-Arianis: τὸ ὁμοσύνιον τέλειον ἐνβάλλονται, δῆθεν ὡς ἀλλότριον δὲ τῆς θείας γραφῆς: Vocem ὁμοσύνιος prorsus rejiciunt, utpote alienam à divina scriptura. Eadem fuit Arianorum sententia in Isauria congregatorum, apud Athanasium t. i. pag. 804. in Synodo Nicæna Thraciæ, anno 359. ut est in Libello Synodico pag. 1183. Bibliothecæ Juris Canonici: in Synodo Antiochena sub Constantio, ibid. pag. 1184. Nec alia mens fuit Macedonio, de quo Theodoretus hæret. fabul. lib. 4. cap. 5. pag. 228. Τὸ μὲν ὁμοσύνιον εἶναι τὸν Τίδυ τῷ Πατρὶ πάντελῶς ἀπεκήρυξεν ὁμοιον δὲ κατὰ πάντα λέγειν ἐνομοθέτησε, καὶ τὸ διοικούσιον ἀντὶ τοῦ ὁμοσίου προσεπινόησε. Consubstantiilem quidem Patri Filium dicere omnino repudiavit, similem autem per omnia dici constituit, ἢ ὁμοσύνιον, pro ὁμοσύνιον, ex cogitavit. Hanc autem objectionem, quod ὁμοσύνιος sit vox ἀγραφῆς, nullo negotio diluebant veteres: dicebant enim, nomen quidem non exstare in scripturis αὐτολεξεῖ, rem tamen ipsam in iis aperte doceri. Athanasius in libro de decretis Synodi Nicæne, t. i. pag. 270. Εἰ καὶ μὴ εὑτας ἐν ταῖς γραφαῖς εἰσιν αἱ λέξεις, ἀλλὰ τὸν ἐν τῶν γραφῶν διάνοιαν ἔχουσιν. Etiam si non sic in Scripturis sint voces, sensum tamen ex Scripturis habent. Cyrillus Alexand. Dial. t. de SS. Trinitate, pag 391. Δυταὶ οὐ λέξει το σύμπαν οὐδὲν, ἐνθαπερ ἦν ὅλαις ἀληθὲς ὑπάρχει τὸ εἰ αὐτῆς δηλούμενον. De voce prorsus non laboramus, ubi illud verum est, quod cù significatur. Augustinus epist. 74. scribit: Quid est contentiosius, quām, ubi de re constat, certare de no-
mine? Et epist. 78. Etsi verbum scriptum in lege ipsum non invenitur, res ipse

ipsa tamen invenitur. Illi autem ex scriptura rem istam sic deducebant: scriptura Patrem vocat Deum, Filium etiam Deum appellat, scriptura dicit unum esse Deum: dicit ergo Patrem & Filium unum esse Deum, ac proinde unius substantiae, quod est esse ὁμογενές.

I V. Cum veteres Hæretici recusarint Filium dicere Patri ὁμογενέν, paulò nunc accuratiūs, quæ corum fuerit sententia, expendamus.

1. Quidam ἑτερούσιον, vel ἑτερότιον, diversæ essentiæ à Patre Filium esse dicebant. Philostorgius hist. Eccles. lib. 4. cap. 11. pag. 71. dicit eos, qui in synodo Seleuciensi ab Aëtio & Eudoxio erant, τὸ ἑτερότιον ἔγγραφως υρατύνασθαι, scripto confirmasse τὸ ἑτερούσιον, Filium diversæ à Patre essentiæ esse. Idem testatur lib. 6. cap. 5. pag. 85. sub Constantio, in Synodo Nicææ coacta, τὸ ἑτερούσιον fuisse stabilitum. Chrysostomus de Abnegatione Petri, t. 6. edit. Paris. pag. 627. Oi τῶν Ιουδαίων παράσιτοι αἱρετικῶν παιδεῖς ἑτερούσιον τὸν Κύριον δογματίζοσι. Parasiti Iudeorum hæretici, Dominum diversæ essentiæ esse docent. At rectè apud Athanasium de Definition. t. 2. pag. 50. Ἐτερούσιον λέγεται, τὸ ἑτέρας φύσιας ὑπάρχον, καὶ μηδόλας τῷ ἑτέρῳ προσῆκον, ἀλλὰ παντελῆς ἀλλότριον καὶ πατὰ πάντα πρότον ἐκείνου ἀνόμικον, οἷον ὕδωρ καὶ πῦρ. Ἐτερούσιον dicitur, quod est alterius essentiæ, nec ullo modo alteri consentaneum est, sed prorsus alienum, & per omnia ei dissimile, cuiusmodi est aqua & ignis. Quis verò hoc de Filio Dei vel cogitare ausit? Ad stipulam Epiphanio, hæresi 65. pag. 265. scribenti, 'Οὐκ ἔξι ἑτερότιος ὁ Τ'ιὸς τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ ὁμούσιος τῷ Πατρὶ. Filius non est diversæ essentiæ à Patre, sed ejusdem essentiæ cum Patre.

2. Alii ἀνόμοιον dicebant. Philippopolii in Thracia congregati Φανερῶς τὸ μὲν ὁμούσιον ἀναβεματίζοσι, τὴν δὲ τοῦ ἀνομοίου δόξην πανταχοῦ διατέμπονται, palam quidem τὸ ὁμούσιον damnant, sententiam verò de ἀνομοίῳ passim sanguunt; scribit Socrates lib. 2. cap. 20. pag. 198. b. Macedonius; ut refert Paulus, Episc. Constantinop. in Biblioth. Photii, Cod. 257. pag. 1421. τὸν Τ'ιὸν τῷ Πατρὶ ἀνόμοιον ἐβλασφήμει, παραγραφόμενος τὸ ὁμούσιον, blasphemabat Filium Patri dissimilem esse, & ὁμούσιον rejiciebat. Qui hanc fovebant hæresin, ab ea appellabantur Ἀνόμοιοι, Anomæi. Ita vocati, ut scribit Epiphanius hæresi 76. pag. 389. quia docuerunt, ἀνόμοιον τὸν Τ'ιὸν τῷ Πατρὶ ὑπάρχειν, καὶ οὐ ταυτὸν εἶναι τῇ θεότητι πρὸς τὸν Πατέρα, dissimilem Filium esse Patri, nec eandem ejus esse deitatem, que Patris. Harmenopoulos de lectionis, sect. 13. pag. 566. de Eunomianis: οἱ αὐτοὶ καὶ Ἀνόμοιοι καλοῦνται, διὰ τὸ λέγειν, μηδεμίαν ἔχειν ὁμοιότητα οὐτ' οὐσίαν τὸν Τ'ιὸν καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Πατέρα. Illi ipsi etiam Anomæi vocantur, quia dicunt, nullam similitudi-

204 EXPOSITIONIS SYMBOLI

militudinem secundum essentiam habere Filium & Spiritum sanctum cum Patre. Athanasius de synodo Ariminensi & Seleuciensi, t. i. pag. 907. dicit: *Eusebianos aliquamdiu docuisse, Filium Patri esse ὄμοιον, postea verò Antiochiae congregatos, alleruisse, illum πάντελῶς ἀνόμοιον εἶναι τῷ Πατρὶ, atque hinc Ἀνομίας παρὰ πᾶσι κληθῆναι.* Interpres, *Quasi dicas, Non entiales.* Mirum, unde hoc homini monstrum in mentem venerit. An ergo negarunt, Christum, qui Filius Dei est, ens esse? ut rem melius intelligamus, Eunomius docuit, *Filium unigenitum, et si κατ' οὐσίαν Patri sit ἀνόμοιος, attamen Patri ὄμοιον esse eximia quadam similitudine, propriaque notione, κατ' ἐξαιρέτον ὄμοιότητα, κατὰ τὴν ιδιάζεσσαν ἔννοιαν, & sicut alioquin Filius Patri similis est:* de quo Greg. Nyssenus adversus Eunomium pluribus: &c, ut Philostorgius hist. Eccles. lib. 6. cap. 1. pag. 81. dicit, *κατὰ τὸν μονογενεῖν θεῷ πρὸς τὸν ἀπαθῆς γεγεννηκότα Πατέρα προτίκουτας λόγους, secundum rationes, quae conveniunt unigenito Deo cum Patri, qui sine passione genuit.* Ab eadem hæresi etiam dicti *Ἀνομίαςταχαι*, ut docet Basilius lib. 5. contra Eunomium. Vocati etiam *Aetiani ab Aetio*, ut loquitur Augustinus de hæresibus cap. 54. *Αἰτιανοὶ* apud Socratem, hist. Eccles. lib. 2. cap. 35. pag. 206. b. Epiphanius hæresi 76. quæ est κατὰ *Ἀνομίαν*, pag. 388. *Ἐσχὼν δὲ ἀρχηγὸν Αἴτιον τιναδιάκονον, &c.* Habant autem Anomœi autorem hæresis sive Aetium, diaconum quendam, &c. Hic docuit, *Filium esse κτίσει καὶ ἀνόμοιο τῷ Πατρὶ, creatum, & Patri dissimilem*, ut testis est Sozomenus lib. 4. cap. 12. pag. 51. a. Etiam appellati *Eunomiani*, ab Eunomio, Aetii discipulo, quo nomine magis innotuerunt. Eunomius quippe in *Dialectica prævalens*, acutius & celebrius defendit hanc hæresin: *dissimilem per omnia Patri afferens Filium, & Filio Spiritum sanctum*; inquit Augustinus cap. 54. de hæresibus. Can. i. Constantinop. Tav. *Ἐννομιανῶν*, εἰτούν *Ἀνομοίων*. Videntur primum hac appellatione innotuisse Iub Constantio Imperatore, atque Liberto, episcopo Romano, anno à Christo passo 331. Hic Eunomius priuūm Aetii scriba & amanuensis, ταχυγράφος ἀν αὐτοῦ, καὶ ὑπ' αὐτῷ παιδευθεὶς τὴν αἱρετικὴν λέξιν, τοῦ σιφους τούτῳ προέση, sub eo didicit hanc hæresin, & huic agmini præfuit, ut scribit Socrates lib. 2. cap. 35. pag. 206. b. & refert Suidas in voce *Ευνόμιος*. Docuit, *τρεπτὸν καὶ δοῦλον, καὶ κατὰ πάντα ἀνόμοιον τῷ Πατρὶ τὸν Τίτον, Filium esse mutabilem, servum, & Patri prorsus dissimilem*, ut refert Balasson ad Can. i. Concilii Constantinop. pag. 303. Vocati etiam *Eudoxiani*, *Theophrontiani*, *Troglodytæ*, &c. De prima hujus hæresis origine non consentiunt autores. Alii sub Constantino eam exortam & natam volunt,

volunt, alii sub Constantio Constantini filio, & Felice R.E. ut Socrates lib. 4. cap. 11. & Platina statuunt. Verior tamen eorum videtur sententia, qui natam sub codem quidem Constantio primùm fuisse tradunt, Constante fratre jam mortuo, & ipso Constantio propterea audaciore, & ad fovendam Arianorum hæresin propensiore, sed sub Liberio R. E. circa annum à Christo passo 325. non sub Felice. Videatur L. Danicus ad Augustini cap. 54. de Hæresibus.

3. Alii ὄμοιούσιον, vel ὄμοιούσιον dicebant. Ita Eusebius, & ejus asseclæ: de quibus Sozomenus lib. 3. cap. 18. pag. 44. b. ΔιαΦορὰν εἰσηγοῦντο τοῦ ὄμοιούσιον λέγειν, καὶ κατ' οὐσίαν ὄμοιον, ὅπερ ὄμοιόσιον ἀνόμαλον τὸ μὲν γὰρ ὄμοιόσιον ἐπὶ σωμάτων κυρίως νοεῖσθαι τὸ δὲ ὄμοιόσιον ἐπὶ ἀσωμάτων, οἷον ἐπὶ θεῶν καὶ ἀγγέλων. Differentiam introducebant inter ὄμοιούσιον, Consubstantiale, & secundum essentiam simile, quod ὄμοιούσιον vocabant. Ὄμοιούσιον enim propriè de corporibus intelligi: ὄμοιούσιον verò de incorporeis, ut de Dco & Angelis. Macedoniani apud Athanasium, Dial. 3. de SS. Trinitate, t. 2. pag. 210. dicunt; Ὄμοιούσιον λέγομεν, καὶ οὐχ ὄμοιόσιον. Idem dicebant ὄμοιούσιον codem sensu, apud Sozomenum lib. 6. cap. 26. pag. 84. b. Epiphanius de Semi-Arianis, hæresi 73. pag. 360. Τῆς αἱρέσεως αὐτῶν προσάται Φασῖν, οὐ λέγομεν ὄμοιούσιον, ἀλλὰ ὄμοιούσιον. Hæresis eorum patroni dicunt, non dicimus ὄμοιούσιον, sed ὄμοιούσιον. Semi-Arianorum ergo hæc fuit sententia. Ita autem vocati sunt, qui nomen Arii negantes, fuco faciem suam, ceu personā, ita velarunt, ut, velut in comedie, vix possent agnoscī. Non dicebant Filium Dei creaturam, sed ὄμοιον Πατρὸς profitebantur voluntate & actione, sed non essentiā. Horum principes fuerunt Basilius Ancyranus, Georgius Laodiceæ, & Daphnes ad Antiochiam sitæ, sive cavæ Syriæ Episcopus. Vide Epiphanium dictâ hæresi: ubi etiam Semi-Arianorum argumenta refutantur. Observandum autem, corum sententiam non uno modo fuisse elatam.

a. Alii dixerunt, similem imaginem per omnia Patris substantię Filium esse; quæ Asterii sententia fuit, qui, referente Philostorgio, lib. 2. cap. 116. pag. 21. Orationibus & scriptis docuit, ἀπαράλλακτον εἰκόνα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας εἶναι τὸν Τίον. Quæ quidem sententia, siquidem sincerè & sine fuco atque fraude proponatur, Orthodoxa est, ut vidimus capite præcedenti sub quarta classe argumentorum pro Deitate Filii, lit. b. sed aliud intendebat Asterius, ut ex sequentibus patebit.

b. Alii docuerunt, Filium Patri similem esse secundum substantiam, κατ' οὐσίαν ὄμοιον. Hæc Asterii fuit sententia, & post eum Eudoxii, teste

Philostorgio, lib. 4. cap. 4. pag. 66. & Basiliatorum in Synodo Selciensi, ibid. cap. 11. pag. 71. Basilii & Eustathii, lib. cod. cap. 12. pag. 72. & lib. 6. cap. 1. pag. 81. Vide paulò post, sub num. 4. Antequam verò ulterius progrediamur, illud quoque monuisse juvabit, Arianos quoque, & in his Eusebium Nicomediensem, Theognidem Nicæae, Marin Chalcedonensem, formulæ Nicæenæ subscriptissæ. Id memorat Theodoretus hist. Eccles. lib. 1. cap. 7. Sozomenus lib. 1. cap. 20. pag. 19. a. Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam, thes. orthod. fidei lib. 5. cap. 7. Niccephorus ex Theodoreto, lib. 8. cap. 18. pag. 569. cap. 43. pag. 633. Ipse etiam Philostorgius, licet Arianus, suo confirmat testimonio, Arianos Nicæenæ formulæ, seu fidei subscriptissæ. Sic enim de eo Photius in Philostorgii hist. Eccles. lib. 1. cap. 9. pag. 7. Ὄτι καὶ αὐτὸς συνεμολογεῖ τάντας ὡμοφρονῆσαι τῷ ἐν Νικαίᾳ τῆς τίσεως ὄρῳ, τὴν Σεκουόνδου τῷ Πτολεμαῖδος, φέ καὶ Θέων ὁ τῆς Μαρμαρικῆς ἴκνοις θύητρε. Τὸ δὲ ἄλλο σίφας τῶν Ἀρειανῶν ἐΦόρων, Ἐυσέβιος τέ Φημι ὁ Νικομηδεῖας, καὶ Θέογνις ὁ Νικαῖας, καὶ Μάρις ὁ Χαλκηδόνος, καὶ ἡ ἄλλη Φάλαγξ, πρὸς τὴν σύνοδον μετετάξατο. Et ipse (Philostorgius) facetur, omnes fidei formulæ Nicæe consensisse, excepto Secundo Ptolemaidis, quem & Theon Marmaricæ secutus fuerit: reliquam verò Arianorum Ephororum catergam, Eusebium, inquam, Nicomediæ, Theognidem Nicæe, Marin Chalcedonis, reliquimque cohortem, ad Synodum traductos fuisse. Quod propterea diligentius notandum, quia Ariani postea negarunt, se subscriptissæ: unde scriptorum testimoniorum confundi fuerunt, ut discere est ex Theodoreti hist. Eccles. lib. 1. cap. 13. Quod verò Ariani subscripterunt fidei Nicæenæ, id dolo, ἐν δόλῳ factum, sub voce scilicet ὁμοεστίου, ὁμοίεσιον ὑποκλέψαντες, occultantes, ut inquit Philostorgius, lib. 1. cap. 9. pag. 7. Inīo Nicetas, in thes. orthod. fidei, lib. 5. cap. 8. notat, Philostorgium auctorem esse, eorum, qui fidei Nicæenæ subscripterunt, alios quidem è regione chirographorum suorum ὁμοεστίων vocem adscriptissæ; alios verò, ab Eusebio instructos, blasphemam ὁμοεστίων vocem, loco ὁμοεστίων, supposuisse. Theodoretus lib. 1. hist. Eccles. sub initium capit. 7. pag. 542. ait, eos ὑπούλως καὶ εὖληροις, subdolè, & non sincerè huic formulæ subscriptissæ. Eadem Nicephorus habet lib. 8. cap. 18. pag. 570. Politia Patrum Metropchanis & Alexandri, apud Photium in Biblioth. Cod. 256. pag. 1412. id factum dicit, μὴ εὖληροις, ἀλλ' ὑφάλῳ γνώμῃ, non sincerè, sed fictiō ac subdolè.

4. Alii tandem ὁμοιον dicebant. Hic quæstio, *An Filius Patri ὁμοιος dici possit*, propter discrepantes veterum sententias, inter dubias
& an-

& ancipites referri debet. Ad eam autem ut commodiū respondere possumus, observandum, quo^tupli modo τὸ ὄμοιον sumatur. Gregorius Nyssenus Orat. 2. contra Eunomium, t. 2. pag. 474, 475. tres hujus vocis assert significationes.

a. *Prima est*: "Οσα διαφεύδεται τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν, οὐ τὰ αὐτὰ μὲν ἀλλῆλοις ὄντα, κατὰ τὴν Φύσιν, παρὰ δέ τινος τῶν παρεπομένων τοῖς ὑποκειμένοις, σχῆματος λέγω καὶ χρώματος, καὶ ἄχου, καὶ τῶν ὅτα διὰ γεύσεως τε καὶ δοφρήσεως, καὶ ἀΦῆς τὸν παριλογισμὸν ἐμπειρίας ἄλλα μὲν τὴν Φύσιν, ἔτερα δὲ παρ' ἀπέΦυσεν εἶναι ὑποκρινόμενα, ταῦτα δμοίως ἔχειν ή συνήθεις λέγει. Quaecunque sensus nostros fallunt, cùm naturā non sint inter se eadem, sed ab aliquo eorum quæ subjecta consequuntur accidente, figura dico, Ἐ colore, Ἐ sono, Ἐ quæ per gustum Ἐ odoratum Ἐ tactum sensuum deceptionem ingenerant, cùm alia quidem sint secundum propriam naturam: alia verò quād quæ revera sunt, esse simulentur, h[ec]c similiter se habere consuetudo dicit. Vide plura de hac significatione apud Auctorem. Postea de Eunomio interrogat, Ἀρα μή τι τοιῶτον δμοιότητος εἴδος ἐπιθυμληῖ τῷ Τίῳ; ἀλλ' οὐκ ἀν εἰς τοῦτο παρεπληξίας ἔλθοι, ὡς τὴν ἀτατητὴν δμοιότητα ἐπὶ τῆς ἀληθείας βλέπειν, Numquid Eunomius talem quandam similitudinis speciem jactitat in Filio? Sed non eo amētiæ Ἐ insaniæ venerit, ut fallacem Ἐ fraudulentam similitudinem in veritate contempletur.

β. *Secunda est*: Πάλιν ἄλλην δμοιότητα ἐν τῇ θεοπνεύσφ γραφῇ ἐδιδάχθη. μὲν παρὰ τὴν εἰκόντος, ὅτι ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' ἐικόνα ήμετέρων καὶ καθ' δμοίων. Rursus aliam similitudinem in divinitus inspirata scriptura edocēti sumus ab eo, qui dixit, Faciamus hominem ad imaginem nostram & similitudinem. Ἀλλ' οὐκ ἀν οἷμαι τὸν Ἔυνόμιον ἐπὶ τοῦ Τίου καὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτο βλέπειν τὸ εἴδος τῆς δμοιότητος, ὡς ταυτὸν τῷ ἀνθρώπῳ τὸν μενογενῆ θεὸν ἀποΦήνασθαι. Sed non opinor Eunomium in Filio & Patre hanc similitudinis speciem considerare, ut cundem cum homine unigenitum Deum esse pronunciet. Hoc sensu etiam Athanasius lib. de Synod. Arim. & Seleuc. Τὸ ὄμοιον dici affirmat οὐκ ἐπὶ οὐσιῶν, ἀλλ' ἐπὶ σχημάτων καὶ ποιοτήτων, οὐτε enim οὐκ δμοιότης, ἀλλὰ ταυτότης.

γ. *Tertia tandem his ab eodem proponitur verbis*: Οἰδαμεν καὶ ἔτερον δμοιότητος εἴδος, ὅπερ ἐν τῇ κοσμογενείᾳ Φησὶ περὶ Σῆμα ὁ λόγος, ὅτι ἐγέννησε τὸν Σῆμα ὁ Ἄδαμ κατὰ τὸ εἴδος αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν ὄμοιότητα. Scimus etiam aliam similitudinis speciem, quam in mundi creatione de Serbo sermo affirmit: Genuit Adam Sethum ad imaginem & similitudinem suam. Subiicit postea: Ὅπερ εἰ λέγοις ἐ Εὐνόμιος, οὐκ ἀπέβλητον τὸν λόγον ποιούμεθα ἐνταῦθα γὰρ, οὔτε ή φύ-

ἢ Φύσις τῶν ἀλλήλαις διατίθεντων διάφορος, καὶ ὁ χαρακτὴρ καὶ τὸ εἶδος τὴν κοινωνίαν ἔχει. Quam si dicit Eunomius, ejus orationem non putamus repudiandam esse. Hic enim neque natura eorum, que inter se similitudine conveniunt, differt, & character & species communionem habet. Atque ita ὄμοιότητος vox paulò laxius sumitur, & significat convenientiam in substantiā fundatam. Sic vulgatum effatum est in Philosophia: *Unumquodque generare sibi simile secundum formam vel speciem, id est, secundum substantiam.* Hoc sensu si sumatur similitudo, eaque constituatur inter essentiam Patris & Filii, Filius non est ὄμοιότης, neque ὅμοιος. Sic enim inter essentiam Patris & Filii media obviaret relationis oppositio, cùm officium relationum sit, multitudinem & pluralitatem invehere, plures essent in Deo essentiæ; quod est cum Ario essentiam divinam impiè lacerare. Si vero constituatur similitudo inter personas Patris & Filii, non potest dubitari, quin Filius sit ὅμοιος τῷ Πατρί. Athanasius Orat. 4. adv. Arianos, explicans locum Joh. 5: 26. "Οὐτερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὐτες ἔδωκε καὶ τῷ Τίῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, scribit: 'Ἐν τῷ λέγεν οὗτως, δείκνυσι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Τίου ἴδιότητα Φυσικὴν καὶ ὄμοιότητα. Dum dicit sic, ostendit proprietatem cum Patre naturalem & similitudinem. Et Dialogo 1. de SS. Trinitate: Χαρακτὴρ διὰ τὴν ὄμοιότητα τῆς ὑποστάσεως λέγεται & χρισθε. Character dicitur Christus propter similitudinem substantiæ. Basilius M. epist. 41. pag. 803. 'Εγὼ τὸ ὅμοιον κατ' εἰδίαν, εἰ μὲν προτικείμενον ἔχει τὸ, ἀταράλλακτως, δέχομαι τὴν Φυσικὴν, ὡς τὰυτὸν τῷ διοστοῖσι φέρουσαν εἰ δέ τις τοῦ διοίσ τὸ ἀταράλλακτον ἀκοτέμνοι, ὅτερ οἱ κατὰ τὴν Κωνσταντίνου τόλιν τετοιήκαστοι, ὑποκτεύω τὸ ῥῆμα, ὡς τοῦ μονογενοῦς τὴν δόξαν κατασμικρῦνον. Ego similem secundum essentiam, siquidem adjunctum fuerit, prorsus citra ullam ipsius essentiæ variationem, eam amplector proboque vocem, ut que idem significet quod τὸ διοίσιον, hoc est, ejusdem essentiæ: si vero quis ab ὅμοιοι significatione τὸ ἀταράλλακτον removerit, quod Constantinopolitanū fecerunt, suspectam habeo vocem illam, ut pote que gloriam unigeniti diminuat. Integra epistola lectu digna. Epiphanius hæresi 73. pag. 368. de Filio: "Ομοίος ἐσι καὶ καθὸ ζωὴ ἐκ ζωῆς, Φῶς ἐκ Φωτὸς, καὶ ἀληθινὸς ἐξ ἀληθινῆς, καὶ σοφία ἐκ σοφῶν καὶ καθάκερ ἐσι κατὰ τὰς γραφὰς, ἢ κατὰ τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὴν βούλησίν ἐσι μόνον ὅμοιος, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ὑφεζάναι, καὶ ὑπάρχειν ὅμοιος ἐσι κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ τῷ γεννήτοντι, ὡς Τίος Πατρί. Similis est & quatenus vita de vita, & lumen de lumine, & verus de vero, & sapientia de sapiente: & quatenus est secundum Scripturas, non secundum operationem & voluntatem tantum est similis, sed secundum ipsam essentiam & sub-

Et subsistentiam secundum omnia similis est Patri, qui ipsum genuit, ut Filius Patri. Et pag. 370. "Ει τις μὴ κατὰ πάντα λέγοι ὄμοιον τὸν Τίκον τῷ Πατρὶ, ὡς Τίκον Πατρὶ, ἀλλὰ κατὰ μὲν βούλησιν λέγοι ὄμοιον, κατὰ δὲ τὴν γενέσιν ἀνθραιον, ἀνάθεμα ἔσω. Si quis Filiū non secundum omnia Patri dicat similem, ut Filius Patri similis est, sed secundum voluntatem quidem dicat similem, secundum essentiam verò dissimilem, sit anathema. Ex his facile paret, quo sensu Orthodoxi concederint, Filium Patri ὄμοιον dici posse. Heterodoxi verò ὄμοιον Patri dixerunt Filium non uno modo.

Alii enim docuerunt, Filium Patri similem esse secundum solam voluntatem. Acacius, cum suis gregalibus, in Synodo Seleuciensi, Filium dixit ὄμοιον τῷ Πατρὶ. Interrogatus verò, κατὰ τι ὄμοιός ἐσιν ὁ Τίκος τῷ Πατρὶ; secundum quid Patri similis est Filius? respondit, κατὰ τὴν βούλησιν μόνον, οὐ μὴν κατὰ τὴν γενέσιν. Secundum voluntatem tantum, non verò secundum essentiam: ut refert Socrates, hist. Eccles. lib. 2. cap. 40. pag. 213. a.

Basiliani dixerunt, ὄμοιον μὲν τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα τὸν Τίκον εἶναι, Filium quidem secundum omnia similem esse Patri, γένεσις δὲ ὅλως οὐδὲ δυνάμεται μνήμη, τοῖς ἄλλοις λόγοις συνεισῆγετο, essentiæ tamen prorsus, ne nomine quidem tenus, mentione inter reliquos sermones facta: Philostorgius lib. 4. cap. 8. pag. 68.

Ariani circa hoc dogma in tres divisæ fuerunt sectas; de quibus idem Philostorgius lib. 10. cap. 3. pag. 135, 136. "Οτι οἱ εἰς Ἀρείαν τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ μονογενῆς ὄμοιότητα, εἰς τολλὰς ἀπέρσεις διεσχίσαντο. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὸ προγινώσκειν ἐιάτερον ἐΦασαν, οἱ δὲ τὸ τὴν Φύσιν θεός ἄλλοι δὲ, διότι ἐν μὴ δύνανται ἐιάτερος αὐτῶν πέφυε δημιουργεῖν. Quod Ariani similitudinem unigeniti cum Patre in multas hereses diviserunt. Quidam enī dixerunt, secundum præscientiam utrumque esse: alii verò, secundum naturam, Deum: alii verò, quod ex non entibus alteruter eorum ad creandum sit productus. Cūm hæc valde sint obscura, operæ premium fuerit eorum explicationem ex Gothofredo subjicere. De Arianorum, inquit, in tres sectas divisione hoc capite agit Philostorgius: nempe, ut ita id opponantur, qui Eunomianis objiciebant, quod in diversas sectas abiissent, & quidem sub Theodosio Magno: de quo Socrates cap. 23. lib. 5. & Sozomenus lib. 7. cap. 17. Ait igitur Philostorgius, etiā Ariani omnes ὄμοιότητα τῷ μονογενῆς πρὸς τὸν Πατέρα ex aequo tenerent, contrà quām Eunomiani, qui τὸ ἀνόμοιον τεθbantur, attamen diversimode hanc ὄμοιότητα expressisse: quosdam enim Filium secundum præscientiam similem, sed ἐιάτερον dixisse, κατὰ τὸ προγινότκειν ἐιάτερον ἐΦασαν ἐιάτερον, id est, alterum, & sic posteriorius

rius existisse: scilicet ajebant, Filium, cum natura nullam praeter ceteros prærogativam haberet, utpote natura suâ τρεπτός: propter singularem tamen curam & exercitationem in malum non inclinantem, à Deo idcirco electum, quod prænovisset, eum nequitiam hanc prærogativam aspernaturam: Προγνώσει καὶ προθεωρίᾳ περὶ αὐτοῦ εἰδότα κατὰ πρόγνωσιν, seu προγνωστικῶς: de quo Alexander Episcopus Alexandrinus in epist. apud Theodoretum, lib. 1. cap. 4. pag. 5, 6. Athanasius, disputat. 1. contra Arianos, pag. 124 & formula Ariorum ann. 344. apud eundem Athanasium de Synodis pag. 691. in fine. & Sirmiensis adversus Photinum à Marco Arethusio scripta apud eundem Athanasium de Synodis pag. 693. & Socratem, lib. 2. cap. 25. pag. 582. b ubi tamen ea sententia ab Ariano damnatur. Secundam Ariorum (qui ex æquo omnes similem Patri Filium statuebant) sectam & sententiam hanc, priori contrariam, memorat Philostorgius: nempe, quod *Filius secundum naturam Deus esset*, κατὰ τὴν Φύσιν θεός, non verò secundum præscientiam. Tertiam tandem hanc memorat, ὅτι ἐκ μὴ ὄντων ἐκάτερος αὐτῶν πέφυκε δημιουργεῖν ἐκάτερος, id est, alter (seu posterior) productus sit ad creandum. Cujus Ariorum sententiae, de Filio videlicet ἐξ ψή φύτων generato seu creato, innumeras apud veteres testimonia occurrunt. Inde certè Ariani ἔξαιροι dicti; testis vel Athanasius de Synodis, pag. 698. & Socrates, lib. 2. cap. 35. Atque ita quidem Philostorgius hic tres diversas Ariorum sententias exprimit. Cujus verba ita emendanda, partim verò & vertenda sunt: Οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὸ προγνώσκειν ἐκάτερον ἐφασαν· οἱ δὲ, τὸ τὴν Φύσιν θεόν· ἄλλοι δὲ, ὅτι ἐκ μὴ ὄντων ἐκάτερος αὐτος πέφυκε δημιουργεῖν. Id est: Quidam enim, Filium scilicet, secundum præscientiam, alterum seu posteriorius existisse dixerunt: alii verò, secundum naturam Deum esse: alii denique, quod ex non entibus alter seu posteriorius productus sit ad creationem. Has verò tres Ariorum in speciem diversas sententias ait Philostorgius, et si differre videantur, in unum tamen convenire & conspirare, nempe quod Filium Patri ὄμοιότον prædicent. Quomodo & Ambrosius, de fide ad Gratianum lib. 1. cap. 4. de Eunomio, Ario, & Aëtio: sed quem potissimum legam? Eunomiūmne, an Arium, vel Aëtium, eius magistros? Plura enim nomina, sed una perfidia: impietate non dissonans, communione discordans: non dissimilis fraude, sed cogitatione discreta: Cur enim secum nolint convenire, non intelligo, &c. De diversis alioquin Ariorum sententiis Epiphanius hæresi Semiarianorum 73. Socrates, lib. 5. cap. 20, 22. Sozomenus, lib. 7. cap. 17. quas tamen aliter explicant. Epiphanius quoque Ariano-

Arianorum *τρία τάγματα* ponit. Hucusque Cl. Gothofredus. Cum his conferenda, quæ cap. 8. de Arianis dicta sunt.

C A P U T X I.

De incarnatione Filii.

Τὸν δὲ ὑμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ὑμετέραν σωτηρίαν, κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἀγία, καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα.

IOC capite considerandum nobis venit reconditum & admirabile prorsus Incarnationis Filii Dei mysterium: ubi agemus
I. *De Nominibus Incarnationis.* De illis totum habes caput 2. in Observationibus nostris. Ibi dicta hīc non repetimus, sed ea tantūm examinamus nomina, quæ à Patribus Nicænisi hīc sunt usurpata. Sunt autem duo sequentia.

i. *Σάρκωσις.* Patres Nicæni dicunt, se credere in Filium *σαρκωθέντα*. Σάρκω est quasi *incarno*, id est, *carneum reddo*. Budæus interpretatur, *carne oppleo*; item, *carne operio*; nec non, *carnem alo*, & *ulcus imleo*, ex Celso. Præterea, *corpulentum reddo*, ex Galeno. Passivum autem *σαρκυσθαι*, *corporari*, & *carne indui*, ex Lactantio: quod de incarnationis Christi mysterio peculiariter dici solet. Exemplum habemus in hoc Symbolo: alia passim obvia. Greg. Nazianzenus Orat. 38. pag. 613. O' ἄστρος σαρκεῖται. *Carnis expers incarnatur.* Ita etiam Atticus, Episcopus Constantinop. in Actis Ephesini, pag 254. O' ἄστρος σαρκοῦται. Chrysostomus in Psal. 44. Πᾶσα ἡ γῆ ἀπὸ περάτων εἰς τὰ πέρατα δοξολογεῖ καὶ ὑμεῖς τὸν σαρκωθέντα θεόν. *Universa terra ab una orbis extremitate ad alteram glorificat* & laudat incarnatum Deum. Isidorus Pelusiota, epist. 69. lib. 1. pag. 22. Νησεῖα καὶ βίς σεμνότης Ιωάννην, τοῦ σαρκωθέντος θεός βαπτιζοῦν ἀπετέλεσσε. *Jejunium & vitæ severitas* Iohannem incarnati Dei baptistam reddidit. Hinc jam *σάρκωσις*, desumpta voce ex Joh. 1: 14. O' λόγος σὰρξ ἐγένετο. Σάρκωσις verò τῆς σάρκος δηλοῖ τὴν ἀνάληψιν, *carnis assumptionem* significat, ut Theodoretus loquitur Dial. 2. pag. 67. vel, ut Damascenus, lib. 3. orthod. fidei, cap. 11. pag. 216. explicat, τὴν πρὸς σάρκα, ἦτοι πρὸς ἄνθρα-

212. EXPOSITIO NIS SYMBOLI

ἄνθρακον συνάφειαν, cum carne, vel cum homine conjunctionem. Usitatissima hoc sensu vox apud Scriptores Ecclesiasticos; quod tamen Lexicographi non docent. Videamus exempla. Greg. Nazianzenus, Orat. 38. pag. 614. Ἐφάνη θεὸς ἀνθρώποις διὰ γεννήσεως, — ἵνα δὲ τὸ εἶναι δοὺς, καὶ τὸ εὖ εἶναι χαρίσηται μᾶλλον δὲ φεύγοντας ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ εὖ εἶναι διὰ κακίαν, πρὸς αὐτὸν τάλιν ἐπαναγάγῃ διὰ σαρκώσεως. Deus per nativitatem hominibus apparuit, — ut, qui vitam dederat, idem beatam quoque vitam largiretur: vel potius, ut nos per vitium à beata vita prolapsos, ad eandem rursus per incarnationem reconvertaret. Isidorus Pelusiota, epist. 218. lib. 1. pag. 63. Οὐ καρός τῆς σαρκώσεως. Tempus incarnationis. Gregorius Thaumaturgus cap. 1. de Fide, pag. 2. σάρκωσιν καὶ ἐνανθρώπωσιν conjungit. Basilius Seleuciensis, Orat. 39. pag. 217. de Christo: Ἀνθρωπικὴν ἔλαβες σάρκωσιν. Humanam assumisti carnem. Et quia Filius propter assumitam carnem humanam dicitur σάρκωσις, hinc de eodem mysterio usurpatur vox ἐνσαρκος, quam à Lexicographis omitti, profecto mirum. Nempe incarnatio Filii vocatur,

a. "Ενσαρκος γένεσις, nativitas secundum carnem, ab Eusebio, Demonstrat. lib. 7. pag. 219.

b. "Ενσαρκος ἐνανθρώπωσις, ab Epiphanio, hæresi 30. pag. 71. & hæresi 69. pag. 330.

c. "Ενσαρκος ἐνδημία, rursus ab Epiphanio, hæresi 69. pag. 338. & ab Athanasio, in Psal. 68. t. 2. p. 537.

d. "Ενσαρκος ἐπιδημία, ab Athanasio, Orat. 2. adversus Arianos, t. 1. pag. 365. & à Theophylacto in cap. 1. Lucæ, pag. 300. Eodem sensu vocatur ἡ ἐν σαρκὶ ἐπιδημία, à Basilio M. epist. 65. pag. 852. ἡ διὰ σαρκὸς ἐπιδημία, ab Oecumenio in 2. epist. Joh. pag. 218.

e. "Ενσαρκος οἰκονομία à Theophylacto, in cap. 1. Joh. pag. 555. à Maximo, cent. 4 de Charitate, cap. 77. & ab aliis. Phavorinus: Ἐπιφύλεξ, ἡ τοῦ σωτῆρος ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνσαρκος οἰκονομία. "Ενσαρκος καὶ θεῖα οἰκονομία vocatur à Chrysostomo, homil. 105. t. 5. pag. 681. Eodem sensu dicitur ἡ κατὰ σάρκα οἰκονομία, à Nysseno contra Apoll. t. 3 pag. 265. ἡ κατὰ σάρκα τοῦ λόγου οἰκονομία, ab Oecumenio in Acta, pag. 1. Οἰκονομία τῆς σαρκὸς, à Chrysostomo homil. 31. in Johannem: ἡ μετὰ σαρκὸς οἰκονομία, à Cyrillo Alexand. in cap. 10. Iesajæ, pag. 189. ἡ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Υἱοῦ τοῦ θεοῦ ταρσουσίας οἰκονομία, in Actis Synodi Nicæne, pag. 5.

f. "Ενσαρκος παρουσία, à Chrysost. homil. 34. t. 5. pag. 218. ab eodem, homil. 8. in Joh. pag. 588. & ab aliis.

g. "Ενσαρ-

g. Ἐνσαρκος ἐπιφύνεται, ab Eusebio hist. Eccles. lib. I. cap. 5. pag. 5. Demonstrat. Evang. lib. S. pag. 226. Eodem sensu, κατὰ σάρκα ἐπιφύνεται τὸν Τ' ιοῦ τὸν θεόν, à Pachym. in cap. 4. Dionysii Arcopagitæ de cœlesti Hierarchia, pag. 58.

2. Ἐνανθρώπησις. Rursus Patres Nicæni testantur, se credere in Filiū Dei ἐνανθρωπήσαντα, qui homo factus est. Eusebius Pamphili, teste Socrate, hist. Eccles. lib. I. cap. 9. pag. 175. pro ἐνανθρωπησάντα, quod in Symbolo Nicæno exstat, usurpat, ἐν ἀνθρώποις τολιτευσάμενον: quod etiam Stephanus in Thesauro suo notavit quidem, non tamen monuit, anguem laterc in verba. Ἐνανθρωπῆσαι namque de Dei Filio usurpatum, non significat inter homines versari, sed carnem humanam assumere, hominem fieri. Audi Greg. Nazianzenum, Orat. 52. pag. 747. ita de Apollinaristis differentem: Καὶ περὶ τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως οἰκουργοῦσι Φωνὴν, τὸ ἐνηθρώπησεν, ὃν ἐν ἀνθρώπῳ γέγονεν, δύ ξαυτῷ περιέτιζεν, ἐξηγούμενοι, κατὰ τὸ εργάσενον. Αὐτὸς γὰρ ἔγινασκε, τί ἡν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀλλ' ἀνθρώποις ἀμίλησε, καὶ συνετολιτεύσατο λέγοντες καὶ διδάσκοντες, καὶ πρὸς ἐκείνην καταφεύγοντες τὴν Φωνὴν, τὴν, Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὥφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνεεράφη, λέγουσαν. Etiam circa ἐνανθρωπήσεως vocem improbè ac versutè agunt, hoc verbum, ἐνηθρώπησε, non ita explicantes, ut idem sit, quod in homine, quem sibi ipse affixit, existit, juxta id, quod ait scriptura: Ipse enim sciebat, quid esset in homine: verum idem esse dicentes ac docentes, quod, cum hominibus consuetudinem habuit ac versatus est: atque ad hæc verba configentes, Post hæc in terra visus est, & cum hominibus est conversatus. Vide reliqua apud Nazianzenum, Notas quin etiam Eliæ Cretensis ad hunc Nazianzeni locum, pag. 1309. Verbo ἐνανθρωπέω etiam utitur Chrysostomus, Homil. de SS. Trinitate, t. 6. edit. Paris. pag. 203. Πᾶς οὖν ταῖς ἀγίαις γραφαῖς πιεύων, προσκυνεῖται Τριάδα ἀντισου, ἀτρεπτον, ἀναλλοίωτον, παντοδύναμον, συνάναρχον, συναίδειον, καὶ δύοσιν, Πατέρα καὶ Τ' ιόν, τὸν πρῶτον μὲν ἀσφαρον, ἐπὶ τέλει δὲ βουλήσει ίδιᾳ ἐνανθρωπήσαντα τελείως, χωρὶς ἀμαρτίας, ἀτρεπτως, καὶ ἀναλλοίωτως, &c. Quisquis igitur sanctis scripturis credit, adoret Trinitatem increatam, incommutabilem, versionis expertem, omnipotentem, principio carentem, coæternam & consubstantialem, Patrem, & Filium prius quidem absque carne, deinde autem voluntate propria in fine seculorum perfectum hominem factum, absque peccato, sine versione & mutatione, &c. Oecumenius in cap. 2. ad Galatas, pag. 590. Ἐκαὶ τοσαύτην δεῖ χάριν διελογεῖν τῷ χριστῷ, ὡς εἰ δι' αὐτὸν μόνον ἐνηθρώπησε. Tantas unquamque Christo gratias agere oportet, ac si propter ipsum solum homo factus fuisset.

fuisse. Cyrilus Jerosol. Catech. Illum. 11. pag. 120. Μέλλοντος τοῦ χριστοῦ ἐνανθρωπεῖν, καὶ ἐκ παρθένου γεννᾶσθαι. Cum Christus esset carnem assumturus, & ex virginie nasciturus. Ab ἐνανθρωπέω εῖται ἐνανθρώπησις, incarnation. Basilus Cæsar. in Psal. 32. pag. 200. Εὰν τὸν θαυμάσιον τρόπον, καὶ πᾶσαν τὴν Φύσιν ὑπερβαίνοντα τῆς ἐνανθρωπίσεως διηγῆ τοῦ Κυρίου, καινότερον ἀξέma καὶ ξένον ἄδεις. Si admirabilē modum, & omnem excedentem naturam incarnationis Domini nari averis, recentius utique ac novum concinis canticum. Eusebius Demonstrat. lib. 9. pag. 259. vocat ἐνανθρώπησιν τοῦ θεοῦ λόγου, incarnationem Dei Verbi.

II. *De λόγῳ assumente naturam humanam.* Quamvis, ut Chrysostomus, Homil. 27. in epist. ad Romanos. pag. 213. ὑπακοῆς ἡ τίσις δεῖται, οὐ πολυτραγμοσύνης, fides obedientia, non curiositate, egeat; periculum etiam sit, τὰ σεσιγμένα πολυτραγμονεῦν καὶ περιεργάζεσθαι: nihilominus, cum ipsa etiam pia & orthodoxa antiquitas minimè dubitārit, inquirere in causas, cur Filius potius, quam Pater aut Spiritus Sanctus, humanam assumserit naturam, nos quoque hujus quæstionis decisionem ex Patribus proponimus.

1. Ratio, cur Filius carnem assumserit, est, quia decuit nos restituī in jus & gradum filiorum Dei per eum, qui naturā Filius Dei est; & imaginem Dei in nobis restaurari per eum, qui est imago Dei. De hoc Jobius in Biblioth. Photii, Cod. 222. pag. 580. Ἐπειδὴ λόγος ὁ Τίος, δὲ ἀνθρωπὸς λόγῳ καὶ εἰκόνι θεῷ τιμηθεὶς; τούτῳ τε διαπέπτων, καὶ παρατυνεύθη τοῖς άπήνετοι τοῖς ἀνοητοῖς, καὶ ἔμοιάθη αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο δὲ λόγος τοῖς εἰς ἀλογίαν πεσοῦσιν ἐπεδημησε τὸ τε δλίσθημα ἡμῶν ἔξιώμενος, καὶ τρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀνέλκων ἀξιόματα. Quoniam Filius verbum est, homo vero ratione atque imagine Dei cōbōnēstātus erat, bisce postea excidit, comparatūisque cīt jumentis insipientibus, & ipsis similis factus est; propterea Verbum ad eos, qui ad brutorum sortem delapsi erant, accessit, ruinam nostram reparans, ac nos in pristinam dignitatem postliminio revocans. Photius pag. seq. de Jobio scribit: Νεανιεύεται πατὰ τῶν λεγόντων, διὰ τοῦτο τὸν Τίον ἀνθρωπὸν γενέσθαι, καὶ σωτῆρα παραγενέσθαι, διότι τοῖς τρὸς θιωθεσίαν καλουμένοις τὸν Τίον έστι, ἀλλὰ μὴ ἄλλον τινὰ, καθηγεμόνα καὶ ἀνακαίνισην τῆς θιωθεσίας καὶ γεγενῆσθαι, καὶ κηρύγγεσθαι. Juveniliter scribit adversus dicentes, Propterea Filium hominem factum, atque Salvatorem advenisse, εὐ quod in adoptionem vocatis, non alium aliquem, praeter ipsum Filium, oportaret ducem atque instauratorem adoptionis ē esse, & prædicari. His verbis indicat Photius, Jobium hanc aliorum sententiam, utpote veram, immixtò fugillasse. Jobius ibid.

ibid. pag. 601. Ταῦν πρετωδεῖάτων ἦν, τὴν ἀπαράλλακτον καὶ Φυτικὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἡμᾶς τοὺς κατ' εἰκόνα μὲν γεγονότας, τὸν δὲ χαρακτῆρα καθηλεύσαντας, ταύτην ἡμᾶς ἀποκαθάριζε τε ταῦν κηλιδωμάτων, καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἀναμέρ. Φύσασθαι. *Convenientissimum fuit, ut immutabilis, per omnia similis, materialaque Patris imago nos ad eandem conditos; sed qui formam illam jam corruperamus; à sordibus mundaret, & pristino decori restitueret.* Εανδειν caussam inculcat Damascenus Orthod. fidei lib. 4. cap. 4. pag. 284. Διὰ τοῦτο δὲ Τίος τοῦ θεοῦ ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἐφ' φύσει ἐποίησε τὸν ἀνθρώπου, πάλιν αὐτῷ χαρίσηται. ἐποίητε γὰρ αὐτὸν κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ, νοερὸν καὶ κύτεξέσιον καὶ καθ' ἔμοιῶσιν, ἢ τοι ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐΦικτὸν ἀνθρώπου Φύσει. *Propterea Filius Dei homo factus est, ut, in quem finem hominem creaverat, id ipsum cirrufus largiretur: creavit enim illum ad imaginem suam, intelligentem, & libero arbitrio ornatum, nec non ad similitudinem suam, sive in virtutibus perfectum, quantum natura humana ferre potest.* Athanasius de Incarnatione Verbi, t. 1. pag. 72. Οὐκ ἄλλου ἦν τὸ κατ' εἰκόνα πάλιν ἀνακτίσαι τοῖς ἀνθρώποις, εἰ μὴ τῆς εἰκόνος τοῦ Πατρός καὶ ἄλλου ἦν τὸ θυητὸν ἀθάνατον ἀναζητᾷ, εἰ μὴ τῆς αὐτοζηῆς ψυχῆς τοῦ ιυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. *Non poterat aliis imaginem Dei in hominibus renovare, quam ipsa Patris imago: nec alterius erat, mortale resuscitare immortale, nisi ejus, qui est ipsa vita, Domini nempe nostri Iesu Christi.* Quod elegantius postmodum similitudine explicat: Καθάπερ τῆς γυραφείσης ἐν ξύλῳ μορφῆς ταριφνισθείσης ἐν τῶν ἔξωθεν βύταιν, πάλιν χειά τοῦτον παραγενέσθαι, οὐ ἔξιν ἡ μορφὴ, ἵνα ἀνακανισθῆναι εἰκὼν δυνηθῇ ἐν τῇ αὐτῇ ὄλη: οὕτως δὲ τανάγιος Πατρὸς Τίος, εἰκὼν ὧν τοῦ Πατρὸς, παρεγένετο ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους τόπους, ἵνα τὸν κατ' αὐτὸν πεποιημένον ἀνθρώπου ἀνακανίσῃ. *Quemadmodum, si effigies, in tabula depicta, situ & sordibus oblitterata fuerit, cuncti rursus accedere necesse est, cuius est effigies, ut imago in eadem materia renovari possit: ita etiam sanctissimus Patris Filius, Patris imago existens, ad nos accessit, ut hominem ad imaginem suam creatum renovaret.*

2. Ratio est, quia nihil fuit aptius & Sapientiae divinæ conveniens, quam hominem per eum reformari, per quem fuerat ab initio formatus. Hanc rationem assert Cyrilus Alex. lib. 1. Glaphyr. in Genesim, pag. 13. "Εδει, εδει τὸν δι' οὗ τὰ πάντα ταρήχθη τρόπον ὑπαρξεν, ἀνακανιζόντη γενέσθαι τῶν κατεθαρμένων, καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐξελάτθαι τήρωσίν καταργῆσαι δὲ τὸ λυπτοῦν, καὶ τὸ εὖ εἶναι πάλιν διανεῖμαι πλουσίων τοῖς δι' αὐτοῦ γεγονόσιν. Oportuit eum, per quem omnia ortum ναῦτα sunt, instauratorem fieri eorum, quae corrupta erant, vitiūmque ex peccato contractum profligare; quodque male habebat, abolere, atque iis, qui per ipsum facti erant, bonum habitum lar-

216 EXPOSITIONIS SYMBOLI

largiter impertiri. Eandem rationem urget Jobius, in Biblioth. Photii, Cod. 222. pag. 581. his verbis: Ἐχρῆν τὸν δημιουργὸν καὶ πλάξην, αὐτὸν καὶ ἀνατλάσαι καὶ ἀνακενίσαι συντριβὲν τὸ δημιούργημα. Εἰ γὰρ καὶ δὲ Πατὴρ ὁσπέ-
τως δημιουργὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον πλὴν ἀλλὰ πάντα δι' Τοῦ γεγενῆθαι τὸ
ἱερὸν συνεχῶς ἐπιμαρτύρεται χρήματα. Ἔδει τοίνυν τὸν πλαστουργὸν, θιαρήνεντος τοῦ
πλάσματος, αὐτότε εἰς ἐκυτὸν ἀναλαβεῖν, καὶ ἀναστῶσαι δι' ἀνατλάσεως. *Ipsum*
oportebat creatorētū *Ex formatorem creaturam corruptam reformare atque re-*
novare. *Etsi autem Pater quoque ipse perinde creator est, ut Ex Spiritus*
Sanctus, nihil tamen minus omnia per Filium facta esse sacræ literæ perpe-
tuò testantur. Quare creatorem oportebat lapsam creaturam ad seipsum reci-
pere, Ex per reformationem servare. Cyrilus Jerosol. Catech. illum. 6.
pag. 46 Πατὴρ πατεφρονεῖτο, ἔδει Τοῦ διορθώσασθαι τὴν πλάνην. Ἔδει γὰρ τὸν
δι' οὗ ἐγένετο τὰ πάντα, τῷ δεσπότῃ τῶν ἀπάντων προσενεγκεῖν τὰ πάντα. Ἔδει θε-
ραπευθῆναι τὸ τραῦμα. *Pater despiciebatur, oportebat Filium corrigere erro-*
rem. Oportebat enim eum, per quem omnia facta sunt, *Domino omnium*
omnia offerre: oportebat sanari vulnera. Nicephorus, Episcopus Constan-
tinop. in Actis Synodi Ephesinæ, pag. 308. docet, propterea Filium,
non aliam personam, assumisse carnem humanum, ἵνα, θεν ἡμῖν τὸ εἶναι
ὑττῆρε διὰ τὴν ἀφετον αὐτοῦ ἀγαθότητα, ἐντεῦθεν καὶ τὸ εὖ εἶναι ἡμῖν χαρισθεῖη,
ut unde, ob ineffabilem ejus bonitatem, esse habebamus, inde etiam bene esse
gratiōsē daretur. Consentit Athanasius, Orat. de incarnatione Verbi, t. 1.
pag. 54. Οὐδὲν ἐναντίον Φανήσεται, εἰ δι' οὗ τὴν κτίσιν ἐδημιούργητεν δὲ Πατὴρ,
ἐν αὐτῷ καὶ τὴν ταύτης σωτηρίαν ειργάσατο. Illud contradictionem minimè in-
volvit, si, per quem Pater hominem creavit, per eundem ejus salutem procu-
ravit. Et Orat. cad. pag. 72. Οὐκ ἄλλου ἢ τὸ Φιλάρτον εἰς ἀφεκτίσιν μετεβζ-
λεῖν, εἰ μὴ αὐτοῦ σωτῆρος, τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐξ ὃν δυτῶν πετομηότος τὰ ὅλα.
Non aliis erat corruptioni obnoxium à corruptione liberare, nisi ipsius Salvatoris,
qui etiam in principio omnia ex nihilo fecit. Alias rationes Theolo-
gi suppeditant.

III. *De natura assumta.* Ut hoc misterium cō solidius proponamus,
asserimus cum S. Scriptura, & orthodoxa antiquitate,

1. *Ἄργον veram assumisse carnem, non imaginariam, aut putativam:*
assumisse carnem infirmitatibus humanis obnoxiam, sed omnis prorsus peccati
expertem. Multa scripturæ testimonia hæc omnia confirmant: cùm ve-
rò illa passim sint obvia, & à Theologis studiosè conquisita proponan-
tur, nos Patrum maximè audiemus consensum. Et quidem ex iis pro-
bamus.

2. *Ἄργον*

a. Λόγον veram assumisse carnem. Greg. Nazianzenus Orat. 38. p. 613.
 Ὁ ἄστρος σαρκύται, ὁ Λόγος ταχύνεται, ὁ ἀδρατος δρᾶται, ὁ ἀναΦής ψηλαφᾶται,
 ὁ ἄχρονος ἄρχεται, ὁ ὑιὸς τοῦ θεοῦ, ὑιὸς ἀνθρώπου γίνεται. Carnis expers incarnatur:
Verbum crassescit: invisibilis cernitur: sub tactum non cadens tangitur: tempore vacans initium sumit: Filius Dei fit filius hominis. Thcophylactus
 in cap. i. Joh. pag. 567. contra hæreticos, de quibus mox: Ἀκρέτωσαν,
 ὅτι ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, ώκε εἶτεν, ὅτι σὰρξ ἐΦαντάσθη, οὐ ἐδοξεν, ἀλλ' ὅτι ἐγέ-
 νετο ἀληθείᾳ, καὶ ψίχῳ, καὶ φαντασίᾳ. Άτοκον γὰρ καὶ ἀνόητον, πιστεύειν, ὡς
 ὁ ὑιὸς τοῦ θεοῦ ἀληθεῖα ὡν καὶ λεγόμενος, ἐψεύσατο τὴν ἐνανθρώπησιν. Audiant,
 Verbum caro factum est, non dicit, quod apparenter fuerit caro, sed quod
 fuerit veritas & substantia, non verò phantasia. Absurdum enim & stu-
 tum esset credere; Filium Dei, qui veritas est & dicitur, incarnationem esse
 mentitum. Idem etiam patet ex eo, quod veteres tradunt de formatione
 corporis in utero B. Virginis, quam plerique successivam, paucissimi mo-
 mentaneam statuunt. Successivam fuisse docet Chrysostomus, Homil. 8.
 in Matth. pag. 52. Οὐδὲ ἀπλῶς ναὸς πλάττεται, ἀλλὰ καὶ ιύησις γίνεται, καὶ
 ἐννεαμηνιῶς χρόνος, καὶ ωδῆνες, καὶ τέλος, καὶ γαλακτοφορία. Νeque simili-
 citer templum formatur, sed & tumor uteri cernitur, & novem mensum tem-
 pus volvitur, & ipse partus absolvitur cum dolore, & nutrimentum lactis
 adhibetur. Idem, Homil. 34. t. 5. pag. 218. Christus voluit εἰς μήτραν
 ἐλθεῖν παρθενικὴν, καὶ ἐννεαμηνιῶν ιυοφορήθηται χρόνον, καὶ γαλακτοφορίθηται,
 καὶ τὰ ἀνθρώπινα τάντα παθεῖν, in uterum venire virginalēm, & novem men-
 sum spatio in utero gestari, & lacte nutriti, & humana omnia pati. Ignati-
 ius, in epist. ad Trallenses, pag. 13. Εκυοφορήθη, ὡς καὶ ἡμεῖς χρόνῳ τε-
 ριόδοις καὶ ἀληθῶς ἐτέχθη, ὡς καὶ ἡμεῖς καὶ ἀληθῶς ἐγαλακτοφορήθη, καὶ τρο-
 φής κοινῆς καὶ πότῳ μετέσχεν, ὡς καὶ ἡμεῖς. In utero gestatus est, sicut & nos,
 certis temporum curriculis: & verè natus est, sicut & nos: & verè lacte nu-
 tritus est, & cibo potuque communī usus est, sicut & nos. Sunt verò etiam,
 qui momentaneam fuisse autumant, quamvis minus accurate: nobis enim
 in omnibus, solo peccato excepto; ut mox videbimus; similis fieri de-
 buit. Momentaneam formationem defendit Basilius M. Orat. de genera-
 tione Christi humana, pag. 589. ubi ad Matth. 1:20. ita scribit: Εντεῦ-
 θεν δῆλον, ὅτι οὐ κατὰ τὴν κοινὴν Φύσιν τῆς σαρκὸς ἡ σύστασις ἐγένετο τῷ Κυρίῳ εὐ-
 θὺς γὰρ τέλειον ἦν τῇ σαρκὶ τὸ ιυοφορούμενον, ως ταῖς κατὰ μικρὸν διατλάσεσι μορφω-
 θεν, ὡς δῆλος τὰ φύματα ως γὰρ ἔιρηται, τὸ κυνθὲν, ἀλλὰ, τὸ γεννηθὲν. Hinc
 manifestum est, non secundum communem modum carnis constitutionem Domi-
 no fuisse. Conceptum namque illicet perfectum fuit, non per intervalla paula-
 Ee tim

tim formatum, ut verba declarant: non enim dicitur, Quod in ea conceptum est, sed, quod in ea natum est. Eodem concedit Damascenus, Orthod. fidei lib. 3. cap. 2. pag. 177. quando dicit, ω ταῖς κατὰ μικρὸν προσθήκαις ἀπηρτίσθαι τὸ σχῆμα, ἀλλ' ὁ Φ. ἐν τετελεῖσθαι, non paulatim per additamenta figuram fuisse completam, sed simul absolutam. Vide etiam Theophylactum, in cap. 1. Lucæ, pag. 305. qui etiam dicit, quosdam docere, ὅτι ἡμα τῷ τὸν Κύριον ἐπισκιάσαι τῷ μήτρᾳ τῆς παρθένου, εἰθὺς τέλειον ἦν τὸ βρέφος, quod, ubi Dominus obumbravit uterum virginis, statim perfectus fuerit infans. Sed recte monet Theophylactus, alios hoc admittere nolle, quia scriptum sit, τὸ γεννώμενον ἄγιον, τούτεσι, τὸ κατὰ μέρος ἐν τῷ μήτρᾳ συανθέμενον, καὶ εἰκόνα εὐθὺς τέλειον ὑπάρξει. Quod nasceretur Sanctum, hoc est, quod particulatim in utero crescit, & non statim perfectum existit. Non ergo audiendi veteres hæretici, qui carnem Christi non veram, sed putativam & phantasticam esse, impie assertuerunt. Ignatius in Epist. ad Tarsenses & Smyrnenses docet, quosdam jam suo tempore docuisse, Christum δοκύσει tantum genitum esse. De iisdem Chrysostomus, Homil. 4. in Epist. ad Hebræos: Dixerunt, Christum δοκύσει παραγενέσθαι, καὶ εἰ αληθεῖα, opinione tantum venisse, non verè. Iterum Ignatius in Epist. ad Trallianos, pag. 12. Τινὲς, ἄθεοι δυτες, ταῦτ' ἔχιν, ἀζιζοι, λέγοντες τὸ δοκύσει γεγενῆσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον, εἰς ἀληθῶς ἀνειλυθένται σῆμα. Quidam athei, id est, increduli, ajunt, ipsum sola opinione hominem natum esse, non autem revera corpus assumisse. Hanc vero hæresin variis fovebant. Simon, Menander, Marcion, Valentinus, Basilides, Bardesanes, Cerdon, Manes, ἥρινθιταν ἀντικρυς τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ χριστοῦ, prorsus negarunt humanam Christi naturam; ut testis est Theodoreetus in Ἀσυγχύτῳ. Idem, hæret. fabul. lib. 5. cap. 11. pag. 278. Cerdon, Manes & Marcion, ὡς ἀνθρωπον Φανῆναι τὸν χριστὸν ἐΦασαν, οὐδὲν ἀνθρώπειον ἔχοντα, Christum tanquam hominem apparuisse dixerunt, cum humanum nihil haberet. Idem, Epist. 104. pag. 975. Simon, Basilides, Valentinus, Manes, Bardesanes, Marcion, μόνον θεὸν ἀποκαλέσι τὸν δεσπότην χριστὸν, οὐδὲν ἀνθρώπειον ἔχοντα, ἀλλὰ Φαντασία καὶ δοκύσει Φανέντα τοὺς ἀνθρώπους τὸν ἄνθρωπον, Deum tandemmodo appellant Christum Dominum, qui humani habeat nihil, sed phantasia & opinione velut homo apparuerit hominibus. Et Epist. 145. p. 1024. de Simone, Menandro, Cerdone & Marcione, ταντάπασιν ἀρνοῦνται τὴν ἐνανθρώπην, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν μυθολογίαν ἀποκαλέσι. Penitus negant incarnationem, nativitatemque ex virgine fabulam vocant. Theorinus, Legat. Armen. pag. 180. Marcion, Manes, & Valentinus docuerunt,

tunt, δοκήσει καὶ Φαντασίᾳ ψιλῷ χρισὸν διφθῆναι ἄνθρωπον, ὃ μὴν ἀληθεῖα καὶ τὰ φύσιν ἄνθρωπον αὐτὸν γεγονέναι, opinione tantum εἰς nudā phantasiā hominem fuisse visum Christum, non autem vere εἰς natura ipsum hominem fuisse. Saturnilus quoque; referente Theodoreto, hæret. fab. lib. 1. cap. 3. pag. 194. Τὸν σωτῆρα καὶ Κύριον όντα ἀγένητον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγένητον εἴ Φυρε, καὶ ἀτύπικον, καὶ ἀνείδεον. Φαντασίᾳ δὲ μᾶλλον, όντα ἀληθεῖα τοῖς ἄνθρωποις ἐπιΦανῆναι. Salvatorem εἰς Dominum non solum non factum esse dixit, sed etiam ingenitum, εἰς incorporeum, εἰς informem: specie autem potius, quād rei veritate hominibus apparuisse. Huc etiam referri debent Gnosti; qui, ut est apud Epiphanium, hæresi 26. pag. 45. docuerunt, μὴ εἶναι χρισὸν ἀπὸ Μαρίας γεγεννημένου, ἀλλὰ διὰ Μαρίας δεδειγμένου σάρκα δὲ αὐτὸν μὴ εἰληφέναι, ἀλλ' ἡ μόνου δόμησι εἶναι, Christum non esse natum ex Maria, sed per Mariam ostensum: carnem vero ipsum non assumisse, sed speciem tantum fuisse, seu illusionem. Theodoretus, Dial. 2. pag. 88. ex Hippolyti, Episcopi & Martyris Oratione de distributione Talentorum hæc affert: Θεὸν διμολογοῦντες, ἀναίνονται τὸν ἄνθρωπον, πεφαντασιῶναι διδάσκοντες τὰς δύνεις αὐτῶν τῶν θεωμένων, ὡς ἄνθρωπον, ός φερόντας ἄνθρωπον, ἀλλὰ δόκησίν τινα Φαντασιῶδη μᾶλλον γεγονέναι, οἷον ὥπερ Μαρκίων, καὶ Οὐαλεντῖνος, καὶ οἱ Γνωστοὶ τῆς σάρκος ἀποδιατείνοντες τὸν Λόγον. Deum confitentes, hominem negant, docentes, eum fallaci specie spectantium oculis illusisse, velut hominem, cum hominem non gestaverit, sicut Marcion, & Valentinus, & Gnosti; Verbum à carne divellentes, docuerunt. De hac hæresi ex Latinis etiam Patribus videri possunt Tertullianus de præscript. adv. hæreticos cap. 46. & 51. Augustinus de hæresibus, cap. 46. Hi verò hæretici omnes, ob hæresin suam, à Theophylacto vocantur Φαντασιοδοκῆται, cujus verba, in cap. 4. Joh. pag. 605. hæc sunt: Καίτοι δὲ δυνατὸς ὁν ἐπισχεῖν τοὺς αὐτῷ φθονεῖται, καὶν εἰ κατ' αὐτοῦ ἀριησται, δῆμος ὑπεξίσται, ὡς μὴ Φαντασίαι δόξαι τὴν οἰκουομίαν τῆς σάρκος. Εἰ γὰρ συχνάκις διὰ μέσου αὐτῶν ἐξήρχετο, τί οὐκ ἀνείκου οἱ Φαντασιοδοκῆται; οἱ περὶ Μάνεντα λέγω, καὶ Οὐαλεντῖνος, καὶ τὸν κατάρρατον Εὐτυχῆ; Quamvis autem Christus potens sit cohibere invidentes sibi, etiam si impetu quodam nunc urgerent: non tamen hoc egit, ne videretur incarnationis illusio quedam esse. Si enim sæpe per medium illorum exivisset, quid non dixissent Phantasiadocetæ, id est, qui δοκήσει καὶ Φαντασίᾳ, opinione tantum εἰς ficta specie incarnationem Filii factam esse docebant, Manichæi nempe, Valentiniani & Eutychiani? Horum verò omnium impiam hæresin confodiunt & conficiunt Nicæni Patres, afferentes, se credere in Filium Dei σάρκαθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα, qui veram assumserit carnem, & homo sit factus. Hoc quād clarissimè testantur ea scripturæ loca, quæ

dicunt Λόγον factum fuisse carnem, Joh. 1: 14. & in carne manifestatum, 1. Timoth 3: 16. factum fuisse participem carnis & sanguinis, ad Hebr. 2: 14. eum esse υἱὸν ἀνθρώπου, filium hominis, passim in Evangelii. Greg. Nazianzenus Orat. 36. pag. 592. Filius Dei vocatur υἱὸς ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὸν Ἀδὰμ, καὶ διὰ τὴν Παρθένου, ἐξ ὧν ἐγένετο τὸ μὲν, ὃς προπάτορος, τὸς δὲ, ὃς μητρὸς, νόμῳ καὶ ωνόμῳ γεννήσεως, filius hominis, τοῦ propter Adamum, τοῦ propter Virginem, ex quibus natus est: ex illo quidem, tanquam primo parente, ex hac verò, tanquam matre, juxta legem, & non juxta legem generationis. Alterum quidem, ut ad hæc verba observat Elias Cretensis, quia de muliere, alterum quia de Virgine natus est. Eusebius hist. Eccles. lib. I. cap. 3. a. Τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν ὑζάτην αὐτοῦ ἐνανθρώπων χρηματίζει. Filius hominis propter extremam ipsius incarnationem appellatur. Cyrillus Alexandr. in Actis Concilii Ephesini, pag. 169. Οὐ αὐτὸς υἱὸς ἀνθρώπου, διὰ τὸ ἡνᾶσθαι σάρκα, καὶ οὐδὲ ἡμᾶς ὑπομεῖναι γέννησιν ἐν γυναικός. Idem vocatur Filius hominis, quia unitus est carni, & ut ex muliere natus. Hoc etiam certissimum est, vocem υἱὸς additam voci ἀνθρώπος, subinde nihilo plus significare, quam solam vocem ἀνθρώπος. Exemplum hujus est Marci 3: 28. Omnia peccata remittentur τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων filiis hominum. Hic τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων dictum est pro τοῖς ἀνθρώποις. Et sic prorsus S. Matthæus habet cap. 12: 31. Πᾶσα ἀμερτία καὶ βλασφημία ἀφεύγεται τοῖς ἀνθρώποις. Vide Cl. Vorstii accuratissimam & eruditissimam Philologiam sacram, Parte I. cap. 13. Adde Danielem, qui cap. 7: 13. narrat, sc̄ vidisse וְנַכְרָה ubi per filium hominis, ipsis etiam Judæis iustificantibus, ipsum intelligit Messiam, qui, ut Theodoretus ad hunc locum, pag. 634. vocatur υἱὸς ἀνθρώπου, δι' οὗ ἀνέλαβε Φύσιν, propter eam, quam assumit naturam. Quomodo autem esset-filius hominis, vel homo, nisi veram induisset carnem? Vide Tertullianum, lib. 4. adv. Marcionem, cap. 40. pag. 733. Ubi adversus Marcionem aliosque Φαντασιδεκῆτας hoc affert argumentum: Nullum phantasma potest per veram & realem figuram representari: sed Christus corpus suum nobis per panem representavit, cum dixit, *Hoc est corpus meum*, id est, figura corporis mei. Corpus ergo Christi non fuit putativum aut in phantasmate. Ejus verba uncialibus scribenda literis sunt: *Dcus acceptum panem & distributum discipulis, corpus suum illum fecit, hoc est corpus meum dicendo, id est, figura corporis mei.* Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset.

b. Δόγον assūmisse carnem infirmitatibus humanis obnoxiam, sed omnis prorsus

prorsus peccati expertem. Ἀναμάρτητον fuisse, jam demonstratum cap. 6. num. 111. 2. sub lit. a. *De infirmitatibus ejus humanis*, ἀδιάβλητα πάθη νο-
cant Patres Greci, agemus capite sequenti, ubi de passione ē morte.

2. Λόγον *assumisse animam rationalem*. Fuerunt, qui negarunt, in carne Christi esse animam, saltem rationis partipem. Hi ab Apollinari, Clerico Laodicensi, dicti sunt Apollinaristi. Hanc hæresim Apollinaris ille palam profetus est tempore Valentis, ejusque successoris Gratiani, post Concilium Nicænum, primum oecumenicum. De hac hæresi Theodoretus, hæret. fabul. lib. 4 cap. 8. pag 240. Σαρκωθῆναι τὸν Θεὸν ἐΦῆσε λόγον, σῶμα καὶ ψυχὴν ἀνειληφότα, οὐ τὴν λογικὴν, ἀλλὰ τὴν ἄλλην, ἥν Φυσικὴν, ἥγουν ζωτικὴν τίνεις ὑπομέζευτι. Τὸν δὲ νοῦν ἀλό τι παρὰ τὴν ψυχὴν εἶναι λέγων, γὰρ ἐΦῆτεν ἀνειληφθαί, ἀλλ' ἀρκέσαι τὴν θείαν Φύσιν εἰς τὸ πληρῶτα τοῦ νοῦ τὴν χρεῖαν. *Incarnatum Deum Verbum dixit corpore assumto, ē anima, non rationali, sed rationis experie, quam naturalem seu vitalem quidam vocant.* Mente quoque aliud eīc statuens quam animam, minimè assumtam ait fuisse, sed divinam sufficiētē naturam ad usum mentis splendum. Idem, Epist. 104. pag. 975. Apollinaris ἐμψυχον μὲν τὸ δεσποτικὸν σῶμα κα-
λεῖ, τὸν δὲ νοῦν τῆς γεγεννένης σωτηρίας ἀποζερεῖ, οὐκ οὖδα τόθεν μαθὼν ψυχῆς καὶ νοῦ τὴν διαιρέσιν, *animatum quidem corpus dominicum vocat, sed mentem peractæ salutis exortem facit, nescio unde animæ mentisque divisionem edocet.* Iterum hæret. fab. lib. 5. cap. 11. pag. 278. "Ἐμψυχον μὲν ἐΦῆσεν εἶναι τοῦ Σωτῆρος τὸ σῶμα, γὰρ μὴν τὴν λογικὴν ἐσχημέναι ψυχὴν περιττὸς γάρ Φύσιν δνοῦς, τοῦ Θεῦ Δόγμα παρέντος. *Animatum quidem Salvatoris corpus esse ajebat, sed animam rationalem non habuisse.* Mens enim supervacanea, inquit, ubi Deus Verbum adest. Socrates, Hist. Eccles. lib. 2. cap. 46. pag. 215. b. de iisdem Apollinaristis: Πρότερον μὲν ἐλεγον ἀναληφθῆναι τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ Θεῦ λόγου ἐν τῷ δικαιομάτῃ τῆς ἐνανθρωπήσεως ψυχῆς ἀνευ. Εἴτα, ἀς ἐκ μετανοίας ἐπιδιορθωθεῖνοι, προσεθεσαν ψυχὴν μὲν ἀνειληφένται νοῦν δὲ γὰρ ἔχειν αὐτὴν, ἀλλ' εἶναι τὸν Θεὸν λόγον ἀντὶ νοῦ εἰς τὸν ἀναληφθέντα ἄνθρωπον. Primum quidem dis-
cebant, hominem à Deo Verbo in dispensatione incarnationis sine anima as-
sumtum esse. Deinde verò, quasi pœnitentiā ducti ē errorem correcturi, ad-
diderunt, animam quidem assumisse: eam verò mentem non habere, sed esse
Deum Verbum loco mentis in assūmto homine. Harmenopulus de Sectis,
Sect. 4. pag. 558. Apollinaris docuit, ἀνοννη σάρκα καὶ ἄψυχον προσειληφέναι τὸν Κύριον ὡς ἀντὶ νοῦ καὶ ψυχῆς ἀρκούσης αὐτῷ τῆς θεότητος, carnem sine mente ē
sine anima Dominum assumisse, quondam ei loco mentis ē animæ sufficerit dei-
tas. Vide etiam Nazianzenum Orat. 46. pag. 722. Orat. 51. pag 740.

222 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Orat. 52. pag. 746. Balsamonem ad Can. i. Concilii Constantinop. pag. 340. Theodorum Presbyterum de Incarnatione Domini, pag. 231. Theophylactum in cap. i. Joh. pag. 566. & ad vi. 6. cap. 2. ad Ephesios, pag. 591. Leontium de Sectis, Act. 4. pag. 446. Damnata autem fuit haec haeresis in secundo Concilio oecumenico, Constantinopoli celebrato, nec non in Concilio Romano, à Damasco Episcopo Romano, & Petro Episcopo Alexandrino, Athanasii magni Successore: ubi unâ cum Apollinari etiam anathematizatus est Timotheus, ejus discipulus; sicut legere est apud Theodoretum lib. 5. Hist. Eccles. cap. 8. & 9. pag. 712. &c. Damnata etiam in Synodo Alexandrina ab Eusebio & Athanasio, ut est apud Socratem Hist. Eccles. lib. 3. cap. 7. pag. 219. b. De Synodo Alexandrina, anno 362. celebrata, Libellus Synodicus, pag. 1185. Athanasius cum Episcopis ἀναθεματίζει συνοδιῶς τὸν ἄνουν Ἀπολινάριον, καὶ τὴν σάρκα χρισοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, ἐμψυχον, νοερὰν, λογικὴν, κατὰ τοὺς πατέρας, εὐσεβῶς ἀνεκήρυξεν, amentem Apolinarium Synodice anathemate notavit: Ἐν carnem Christi Domini nostri, animatam, intelligentem, rationalem, secundum veteres Patres piè pronunciat. Ex superioribus ergo patet, Apollinaristas primò docuisse, Christum assumisse carnem sine anima: deinde verò, eum assumisse quidem animam, sed mente carentem. Arius verò & Eunomius constanter assertuerunt, Christum assumisse σῶμα ἄψυχον. Theodoretus, hæret. fab. lib. 4. cap. 1. pag. 232. de Ario: Σῶμα αὐτὸν ἄψυχον ἔφη ἀνειληφέναι, ἐνηργηνέαι δὲ τὰ τῆς ψυχῆς τὴν θεότητα. *Ipsum corpus inanimum assumisse dicebat animaque partes implevisse deitatem.* Idem, Epist. 104. de Ario & Eunomio, pag. 975. Σῶμα μόνον ἀνειληφέναι τὸν Θεὸν Δόγον Φασίν, αὐτὸν δὲ τῆς ψυχῆς ἐν τῷ σώματι πληρᾶσαι τὴν χρείαν. *Deum Verbum ajunt carnem duntaxat assumisse, animaque vices ipsummet in corpore supplevisse.* Eadem de iisdem leguntur hæret. fab. lib. 5. cap. 11. pag. 278. & apud Chrysostomum, Homil. 121. t. 5. apud Theorianum, Legat. Armen. pag. 178. Hæc verò hæreticorum τερατώδη φενomena nullo retunduntur negotio. Christum enim etiam animam assumisse rationalem, inde ἀναντίρρητως manifestum fit, quia est homo, & dicitur homo sine ullo circuitu Joh. 8:40. Quid autem homo? Doceat nos Chrysostomus, Homil. 64. t. 6. Διπλοῦν, inquit, τοῦτο τὸ ζῶον, δὲ ἀνθρώπος, ἐκ δύο συγκείμενος θεῖον, τῆς μὲν αἰσθητῆς, τῆς δὲ νοητῆς, ψυχῆς λέγω καὶ σώματος, καὶ ἐν σώματι καὶ ἐν τῇ γῇ συγγένειν ἔχων. *Duplex hoc animal, nempe homo, ex duabus constans substantiis, altera quidem sensili, altera verò intelligibili, anima nimis et corpore, et in cælo et in terra cognitionem habens.* Et Greg.

Greg. Nyssenus, Orat. in principium jejuniorum, t. 2. pag. 247. Σύνθετον ζῶν δὲ ἀνθρώπος, ἀπὸ σώματος, τὸ Φυγομένου, καὶ τῆς λογικῆς καὶ ἀσωμάτου ψυχῆς λαχῶν εἶναι, ὅπερ ἐξί. *Compositum animal est homo, ex corpore aspectabili, & ex anima rationali & incorporea habens totum quod est.* Si Christus habuit σῶμα ἄψυχον, qua, quæso, ratione Lucæ 23:46. in ara crucis Deo Patri spiritum suum, id est, animam, commendavit? Hoc argumento adversus Apollinaristas, Arianos & Eunomianos utitur Chrysostomus, Homil. 121. t. 5. pag. 797. 'Εἰ μὴ ἦν καὶ θεός λόγος καὶ ἔμψυχος ἀνθρώπος τὸ σκεῦος τῆς ἀνθρωπότητος τὸ ἐναθέν αὐτῷ, ἀλλὰ μόνη ἦν ἡ θεότης ἐν σαρκὶ, περὶ τοίας δὲ Σωτῆρ ἐλεγε ψυχῆς, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθει τὸ πνεῦμα μου; εἰ θεότης ἦν μόνη, ψυχὴ δὲ οὐκ ἦν, τίς δὲ παραθέμενος, καὶ τί τὸ παρατεθέν; Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθει τὸ πνεῦμα μου, τούτεσι, τὴν ψυχήν. εἰ μόνην εἰσηγῆ τὴν θεότητα ἐν τῇ σαρκὶ, ψυχὴν δὲ ἐκβάλλεις, τίς δὲ παραθέμενος, καὶ τί τὸ παρατεθέν; *Si non erat & Deus Verbum & animatus homo vas humanitatis illi unitum, sed sola erat deitas in carne, de quam anima dixit Salvator, Pater, in manus tuas depono spiritum meum?* si sola fuit deitas, anima verò non fuit, quis qui depositum, & quid illud, quod fuit depositum? Pater, in manus tuas depono spiritum meum, hoc est animam. *Si solam in carne doces esse deitatem, animam verò rejicis, quis qui depositum, & quid illud quod depositum est?* Si Christus destitutus fuit anima rationali, quomodo Lucæ 2:52. dicitur *profecisse sapientiā & staturā?* Id si verum, quemadmodum verissimum, ergo habuit verum corpus & veram animam, eamque intelligentem: cùm statura absque corpore, & sapientia absque anima rationali ne cogitari quidem possit: quod etiam Theodoreti est argumentum, Dial. 2. Ἡλικίᾳ μὲν τὸ σῶμα προκόπτει, σοφίᾳ δὲ ψυχή. *Etate quidem corpus, sapientiā verò anima proficit.* Vide de hoc loco cap. 6. num. 111. 1. sub lit. b. a. Denique Christus assūmisit quod redimendum fuit & reparandum: at corpus redimendum & vindicandum fuit à servitute corruptionis, anima verò à servitute peccati: utrumque igitur assūmisit. Hoc argumentum contra hæreticos urgunt Patres. Theodoretus, hæret. fab. lib. 5. cap. 11. pag. 279. de Filio Dei: 'Ἐνηγγρώτησεν, ἵνα τὴν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας διαφθερεῖσαν νεουργήσῃ Φύσιν. Διὰ τοῦτο πᾶσαν τὴν ἀμαρτησίαν ἐλαβεν, ἵνα πᾶσαν λάσηται. Οὐ γάρ προκαλύμματι τῆς θεότητος χρώμενος ἀνέλαβε τὴν τοῦ σώματος Φύσιν, κατὰ τὴν Ἀρείαν καὶ Ευνομίαν Φρενοβλάβειαν. — ἀλλ' ἡ βουλή την ἡττηθεῖσαν Φύσιν καταγωνισσθαι τὸν ἀντίταλον, καὶ τὴν νίκην ἀπολαβεῖν τούτου δὴ χάριν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἀνέλαβε λογικήν. Homo factus est, ut corruptiā à peccato naturam renovaret. Propterea totam quas peccaverat

assūm-

assumfit, ut toti mederetur. Non enim ad divinitatis integrum corporis naturam assumfit, juxta delirium Arii & Eunomii: — sed voluit ut natura ipsa, quae victa fuerat, debellaret adversarium, & victoriam referret: eamque ab caussam & corpus & animam ratione praeditam assumfit. Greg. Nazianzenus Orat. 51. pag. 742. Ωστερ σάρκος ἐδέητε διὰ τὴν σάρκα πατακρίθεῖσαν, καὶ ψυχῆς διὰ τὴν ψυχήν οὐτω καὶ νοῦ διὰ τὸν νοῦν, οὐ πταισαντα μένον ἐν τῷ Ἀδὰμ, ἀλλὰ καὶ πρωτοπαθίσαντα. Quemadmodum carne ei opus fuit propter carnem damnatam, & anima propter animam: ita etiam mente propter mentem, utpote quae in Adamo non solum peccaverit, sed & prima affecta fuerit. Damascenus, Orthod. fideilib. 3. cap. 6. pag. 197. Όλον ὅλος ἀνέλαβέ με, καὶ ὅλος ὅλῳ ἡνώθη, ἵνα ὅλῳ τὴν σωτηρίαν χαρίσηται τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον, ἀθεράπευτον. Totum totus assumfit me: & totus toti unitus est, ut toti salutem largiretur. Nam quod assumptum non est, curationis est expers. Desumpta hæc sunt ex i. epist. Nazianzeni, pag. 740. ubi sequentia: "Εἰτις εἰς ἄνουν ἀνθρώπου ἡλπίκεν, ἀνδριτος ὄντως ἐστι, καὶ ψυχῆς ὅλος σώζεσθαι, τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον, ἀθεράπευτον· ὃ δὲ ἔγνωται τῷ θεῷ, τοῦτο καὶ σώζεται. Εἰ ἡμίσυς ἐπτάσσει δὲ Ἀδὰμ, ἡμίσυ καὶ τὸ προσειλημμένον καὶ τὸ σωζόμενον· εἰ δὲ ὅλος ὅλῳ τῷ γεννηθέντι ἔγνωται, καὶ ὅλος σώζεται. Si quis in hominem mente carentem sperat, amens profectò est, nec dignus, qui omni ex parte salvetur; nam quod assumptum non est, curationis est expers: quod autem Deo unitum est, hoc quoque salutem consequitur. Si dimidia tantum ex parte Adam lapsus est, dimidiatum quoque sit, quod assumptum est, & quod salutem consequitur: si autem totus peccavit, toti quoque genito unitus est, atque totus salutem consequitur. Vide ibidem plura..

3. Λέγον carnem non è cœlo attulisse, nec assūmisse naturam humanam de substantia superioris mundi, vel de sideribus excerptam, sed per veram nativitatem à Patribus descendentem, & ex substantia B. Virginis efformatam. Hac assertione duo hæreticorum genera jugulantur.

a. Alterum eorum est, qui Christum in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de cœlo deferentem, quasi aquam per canalem, sic per Mariam transivisse, nihil inde vel accipientem, vel mutantem, docuerunt. Hæc fuit hæresis Valentini & Valentinianorum. Photius Epist. ult. pag. 381. de Valentino: Κενοφανεῖ, όν ἐκ τῶν παρθενικῶν καὶ ἀχράντων αἱμάτων τὴν ἐνωθεῖσαν τῷ λόγῳ σάρκα παγῆναι, κάτω δὲ τῆς εὐτεβείας πεσών, ἀναθεν ἀντῷ πόθεν καταβιβάζει τὸ σῶμα. Fatuè deblaterrat, carnem Verbo unitam, non δὲ purissimo Virginis sanguine solidatam, sed ipse deorsum à pietate recidens, de cœlo supernè corpus ei dederat. Epiphanius,

nus, hæresi 31. pag. 79. scribit; hosce hæreticos docuisse, Christum ἄνωθεν κατενησχέναι τὸ σῶμα, καὶ ὡς διὰ σωλῆνος ὕδωρ, διὰ Μαρίας τῆς Παρθένου διεληλυθέναι, μηδὲν δὲ ἀπὸ τῆς παρθενικῆς μήτρας εἰληφέναι, supernè corpus aitulisse, & quemadmodum aqua per canalem transit, ita illud per Mariam transivisse: nihil verò ex utero Virginis accepisse. Theodoretus, Praefat. in Dial. 1. pag. 2. dicit, Valentiniū & Bardesanem τὴν ἐκ παρθένου μὲν γέννησιν ὅμολογεῖν, παροδιὴν δὲ ταύτην γενέσθαι λέγειν, καὶ μηδὲν ἐκ τῆς παρθένου τὸν θεὸν Λόγον λαβεῖν, ex Virgine quidem nativitatem confiteri, sed etiam trajeſtitiam fuisse dicere, nec Deum Verbum quicquam ex Virgine sumfisse. Id iplum etiam testatur hæret. fab. lib. 5. cap. 11. pag. 278. Eandem hæresin defendit Eutyches, de quo Theodorus Presbyter de incarnatione Domini, pag. 235. quòd dixerit, ἐξ ωρανοῦ κατηρέχθαι τῷ Κυρίῳ τὸ σῶμα, καὶ ὡς διὰ σωλῆνος τῆς παρθένου παραδραμεῖν τὸν θεὸν Λόγον, οὐρανόθεν τοῦτο ἐνδυμένον, ἐπειδή delatum fuisse corpus Domini, & tanquam per canalem per Virginem transmeasse Deum Verbum, cœlitus ea indutum. Theodoretus, hæret. fab. lib. 4. cap. 13. pag. 246. de eodem refert, quòd asseruerit, Christum τὴν πάροδον μέντην διὰ τῆς παρθένου ποιήσασθαι, per Virginem tantummodo transivisse. Eodem etiam prolapsus Apollinaris. Sic enim de eo Greg. Nazianzenus Orat. 46. pag. 722. Διαβεβαιᾶται, πρὶν τοῦ κατελθεῖν, αὐτὸν ὑιὸν ἀνθρώπου εἶναι, καὶ κατελθεῖν ἴδιαν ἐπαγόμενον σάρκα, ἔκεινην, ἣν ἐν τοῖς σύρπασις ἔχων ἐτύγχανε, προαιώνιον τινα καὶ συντομένην. Affirmat, eum, antequam descendisset, Filium hominis esse, ac descendentem carnem suam secum advenisse, eam nempe, quam in cœlis habuerit, antesecularem scilicet essentiæque suæ insitam. Ut eò facilius intelligamus, quid per σάρκα συντομένην indicare voluerit, observandum, Apollinaristas fuisse vocatos συντομασὰς, quia unam dicebant esse Christi naturam, ex duabus, diuina & humana, mixtam & temperatam. Ipsius Apollinaris verba, apud Eulogium in Biblioth. Photii, Cod. 230. pag. 849. hoc testantur: exclamat enim, "Ω καὶνὴ κτίσις, καὶ μίξις θεοπεπίστα! Θεὸς καὶ σὰρξ μίαν ἀπετέλεσαν Φύσιν. O nova creatura, & divina misio! Deus & homo unam confe- runt naturam. Idem Eutychiani postea asseruerunt; conversari nimirum fuisse substantiam divinam in humanam. Nam ὅμοσιον esse volebant corpus Christi, quod è Maria sumsis, divinitati Verbi, quasi Verbum, ut de iis scribit Epiphanius, εἰς σάρκα, καὶ δῖα, καὶ τρίχας, καὶ ὅλον τὸ σῶμα, in carnem, & offa, & crines, & totum corpus transmutatum foret. Dixerunt, ut idem refert hæresi 77. pag. 421. ὅμοσιον τὸ σῶμα τῷ χριστῷ τῇ θεότητι, corpus Christi ejusdem essentiæ esse cum deitate. Eutychianorum pro-

genitores appellat Apollinaristas Facundus lib. 8. qui & ipsi unam Christi substantiam docebant, sed paulò aliter quam Apollinaristæ. Nihil enim humani dicebant accepisse à Virgine Verbum divinum, sed ipsum Λόγον Θεόν inconvertibiliter conversum fuisse, & carnem esse factum, ut scribit Theodoretus in eorum hæresi, hæret. fab. lib. 4. cap. 13. pag. 246. Οὐδὲν ἔφη τὸν θεὸν λόγον ἀνθρώπειον ἐκ τῆς παρθένου λαβεῖν, ἀλλ' αὐτὸν ἀτρέπτως τραπέντα, καὶ σάρκα γενύμενον, τὴν πάροδον μέντον διὰ τῆς παρθένου ποιήσασθαι. Dilebat (Eutyches) Deum Verbum nihil humanum ex Virgine sumuisse, sed ipsum immutabiliter conversum, & carnem factum, per Virginem tantummodo transivisse. Alii contrà opinabantur, carnem Christi conversam fuisse in divinam naturam. Utramque opinionem his verbis expressit idem Theodoretus Dialogo 3. & utramque iisdem hæreticis attribuit, Apollinaristis nimirum & Eutychianis: Οἱ τὴν ποικίλην, inquit, ταύτην συντελειότες καὶ πολύμορφον αἴρετιν, ποτὲ μὲν σάρκα γεγενῆσθαι τὸν θεὸν λόγον Φασί, ποτὲ δὲ τὴν σάρκα λέγουσι τὴν εἰς θεότητος Φύσιν δεδέχθαι μεταβολήν. Qui variam hanc & multiformem confilarunt hæresin, modò Deum Verbum carnem factum esse dicunt, modò carnem in deitatem mutatam esse affirmant. Detorquebant autem hæretici ad opinionis suæ confirmationem sequentia scripture loca.

a. Joh. 3: 13. ubi Christus dicitur *è cœlo descendisse*. At Christus dicitur *è cœlo descendisse*, quia Deus est, non quidem motu locali, sed unione ad humanam naturam, &c., ut ait Nazianzenus Epist. 1. ad Cledonium, διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀνθρώπου ἔνασιν. Recte Theophylactus ad præsentem locum, pag 595. Τίδιν ἀνθρώπου ἀκάστας καταβῆναι ἐξ οὐρανοῦ, μὴ νομίσῃς, ὅτι ἡ σάρξ ἐκ τῆς οὐρανοῦ κατέβη. Τοῦτο γὰρ Ἀπολιναρίῳ τῷ δογματίσαυτος, τὸ σῶμα ἐξ οὐρανοῦ ἔχοντα τὸν χριστὸν, διὰ τῆς παρθένης ἐλθεῖν ὡς διὰ σωλῆνος ἀλλ' ἐπεὶ μία ἡ ὑπόσασις, ἥγουν ἐν πρόσωπον ἣν ὁ χριστὸς ἐκ δύο Φύσεων σύνθετος, τὰ τοῦ ἀνθρώπου δύματα λέγονται ἐπὶ τοῦ Λόγου, καὶ πάλιν τὰ τοῦ Λόγου τῷ ἀνθρώπῳ προσιθενται· οὗτοι οὖν οὐκταῦθα ὁ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου λέγεται κατελθεῖν ἐξ οὐρανοῦ, ὡς ἐνδεὶς ὄντος τοῦ προσώπου, καὶ μίας τῆς ὑπόσασεως. Ilium hominis cum audiveris descendisse de cœlo, ne existimes carnem de cœlo descendisse. Hoc enim Apollinarius docuit, quod Christus habuerit corpus de cœlo, quod per Virginem transferit quasi per canalem. Verum quia una hypostasis, hoc est, una persona Christus, ex duabus naturis constituta est, ideo nomina hominis dicuntur de Verbo: & iterum ea, quæ sunt Verbi, attribuuntur homini: sic igitur hoc etiam loco filius hominis dicitur de cœlo descendisse, eo quod una sit persona, & una hypostasis.

b. 1. Corinth. 15: 47, 48. ubi Christus dicitur Κύριος ἐξ οὐρανοῦ, & ὁ ἐπου-

ἐπουράνιος. Hoc autem loco Christus dicitur *ἐ* *καὶ* *λό*, quatenus homo est, non tamē propter ipsam corporis naturam, sed propter cœlestem & divinum conceptionis modum: eo prorsus modo, quo Johannis *baptisma* dicitur *ἐ* *καὶ* *λό* fuisse Matth. 21:25. quoniam auctorem habuit cœlestem: sic *Christus* dicitur *ἐ* *καὶ* *λό*, quoniam ejus corpus cœlesti Spiritus Sancti virtute compactum fuit: unde dicitur esse ἐ^ν πνεύματος ἀγίος, non ἐ^ν πνεύματος σπερματικῶς, sed δημιουργικῶς, non ex Spiritu Sancto tanquam ex substantia, sed tanquam ex potestate ejus, ut notavit Ambrosius lib. 2. de Spiritu Sancto, cap. 5. Et Auctor serm. de Tempore, serm. 191. *Nec, ut quidam sceleratissimi opinantur, Spiritum Sanctum dicimus pro semine fuisse, sed potentia & virtute Creatoris operatum.* Rufinus etiam in Symbolum Apostolorum, pag. 547. *Spiritus Sanctus refertur dominice carnis & templi ejus creator.* Christus dicitur *ἐπουράνιος*, *cœlestis*, non ratione materialiæ, quasi corpus ejus sit ex substantia cœli compactum, sed ratione virtutis cœlestis & spiritualis, quam Christus post resurrectionem adiit, & quam nunc vivit in cœlis, & ratione qualitatum cœlestium, sanctitatis, immortalitatis & gloriae, quarum est particeps. Chrysostomus Homil. 42. in 1. ad Corinth. pag. 527. Τί ἐσιν, δέ Κύριος ἐξ ὄρανου; τὸν Φύσιν λέγει, η τὴν ἀρίστην πολιτείαν; παντὶ του δῆλον, ὅτι τὴν πολιτείαν. *Quid est, Dominus ē cœlo? Naturam denotat, an sanctissimam & optimam vivendi rationem? Manifestum omnino est, notare vivendi rationem.* Vide Cl. Bullingerum nostrum ad præsentem Apostoli locum. Huc etiam faciunt sequentia veterum testimonia. Theophylactus in 1. ad Corinth. cap. 15. pag. 310. Οὐχ ὅτι δὲ ἀνθρώπος, οἵτι τὸ ἀνθρώπινον πρόσλημα, ἐξ ὄρανου ήν, ὡς δὲ ἀφρων Ἀπολινάριος ἐλύρει ἀλλ' ὅτι ἐν πρόσωπον τοῦ ἐνὸς χριστοῦ, καὶ δὲ ἀνθρώπος ἐξ ὄρανου εἴναι διὰ τὴν ἔνστην λέγεται, καὶ δὲ θεὸς γαυρωθῆναι, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. *Non quod homo, vel humanitas à Christo assumta de cœlo esset, ut demens Apollinarius delirabat: verum quod una persona unius Christi, & homo ē cœlo esse dicatur propter unionem, & Deus crucifixus esse, ob eandem causam.* Gregorius Thaumaturgus cap. 3. de Fide, pag. 3. Ἐτειδὲν ἐξ ὄρανου καταβὰς δὲ λόγος, καὶ ἀνθρώπος γενόμενος, εἰς τοὺς ὄρανους ἀνελῆλυθε, διὰ τοῦτο λέγεται καὶ ἐξ ὄρανου δὲ δεύτερος Ἀδάμ. Quoniam ē cœlo descendit Verbum, & naturam assumit humanam, postea verò in cœlos ascendit, propterea dicitur ē cœlo secundus Adam. Athanasius, Orat. 2. contra Arianos, t. 1. p. 351. Christus dicitur homo ē cœlo, & cœlestis, διὰ τὸ ἐξ ὄρανου καταβεβηκέναι τὸν λόγον, quia Verbum ē cœlo descendit. Cyrilus Alexandr. Dial. 9. pag. 723. *Ἐπουράνιος ἀνθρώπος νοεῖται χριστός, οὐχ ὡς ἀναθεν ἡμῖν καὶ ἐξ ὄρανου τὴν σάρκα κα-*

τενεγκάν, ἀλλ' ὅτι θεὸς ὁν δ Λόγος, καταβέβηκεν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς δημοίωσιν ὑπελθὼν, τούτεσι, γέννησιν ὑπομείνας τὴν κατὰ σάρκα ἐκ γυναικὸς, μεμένηκεν ὅπερ ἦν, ἀνθεν δηλουέτι καὶ ἐξ οὐρανῶν, καὶ ἐπάνω πάντων ὁς θεὸς, καὶ μετὰ σαρκός. Cœlestis homo intelligitur Christus, non quod supernè ἐξ ἀνθρώπου πατέρος ἐξ αὐτοῦ, sed quod, cum Deus esset Verbum, ex cœlo descendit, nobisque similis factus sit, hoc est, juxta carnem ex muliere natus, ἐξ οὐρανοῦ πατέρος manserit quod erat, nimirum supernè ἐξ αὐτοῦ, ἐξ supra omnes ut Deus, etiam cum carne. Greg. Nazianzenus, Epist. I. ad Cledonium, pag. 740. Τὸ δεύτερος ἀνθρώπος ἐξ οὐρανοῦ καὶ, οἶος ἐπευράνιος καὶ, οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ δὲ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς δὲ οὐδὲ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ εἴ τι ἄλλο τοῖτο, νομισέσθαι διὰ τὴν πρὸς τὸν θράνον ἔνωσιν. Illud, secundus homo de cœlo, ἐξ, Qualis cœlestis: ἐξ, Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo filius hominis, ἐξ si quid aliud ejusdem generis, propter cœlestem unionem dici existimandum est.

β. Alterum eorum est, qui dixerunt, Christum sidereum & aëream carnem habuisse de sideribus & de substantia superioris mundi contextam. Hæc fuit impia doctrina Apellis, Marcionis discipuli, teste Tertulliano de Præscriptionib. cap. 51. pag. 343. Apelles, inquit, Christum neque in phantasmate dicit fuisse sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet, sed in eo quod est superioribus partibus descendenter, ipso descensu sidereum sibi carnem, & aeream contexuisse. Hujus lequaces idem, lib. de carne Christi, cap. 8. Apellianos vocat. Epiphanius, hæresi 44. pag. 166. Ἀπελλιανοὶ dicuntur, quorum hæresis ibid. pag. 167. describitur. De codem Apellē Theodoretus, hæret. fab. lib. I. cap. 25. p. 211. Τῷ χριστῷ περιτέθεικε σῶμα, οὐν ἀνθρώπειον, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ ιδούμου οὐσίας. Christo corpus attribuit, non humatum, sed de mundi substantia; id est, ex quatuor elementis & siderea quadam materia compactum. Vide etiam Augustinum de Hæresibus, cap. 23. ubi Apellitæ nominantur. Hoc autem monstruosum dogma ex iis, quæ jam dicta sunt, nullo refutatur negotio.

γ. Λόγον assumisse carnem ex Virgine Maria sine semine viri. Impius Carpocrates docebat, Τὸν κύριον Ἰησοῦν ἐκ τοῦ Ιωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας γεννηθῆναι τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίαις, Dominum Iesum ex Josepho & Maria cæterorum hominum more natum esse; scribit Theodoretus, hæret. fab. lib. I. cap. 5. pag. 196. Epiphanius, hæresi 27. pag. 49. de hæresi Carpocratis assicilis: Docuerunt Ἰησοῦν, τὸν κύριον ἡμῖν, ἀπὸ Ιωσὴφ γεγενηθεῖαι, καθάπερ καὶ πάντες ἀνθρώποι ἐκ σπέρματος ἀνδρός καὶ γυναικὸς ἐγενήθησαν, Dominum nostrum Iesum

Jesum à Josepho genitum esse, quemadmodum omnes alii homines ex semine viri & mulieris nati sint. Eandem impietatem, ante Carpocratem, etiam Cerinthus defendit: docuit enim; ut refert Theodoretus hæret. fab. lib. 2. cap. 3. pag. 219; *Jesum κατὰ Φύσιν ἐξ ἀνδρὸς γεγενηθεῖ καὶ γυναικὸς, τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας, secundum naturam natum esse ex viro & femina, Josepho nimirum & Maria.* Et lib. 5. cap. 11. pag. 278. Τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐξ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας ἐΦύτε γεννιθῆναι κατὰ τὸν κόινὸν τῶν ἀνθρώπων νόμον, ἄνθεν δὲ τὸν χριστὸν κατεληλυθότα ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν. *Jesum quidem ex Josepho & Maria communī hominū lege genitum dixit, Christum autem ē superis in Jesum descendisse.* Cerinthiani, teste Epiphanio, hæresi 28. pag. 53. dixerunt, ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ σπέρματος Ἰωσὴφ τὸν χριστὸν γεγενηθεῖ, ex Maria & ex semine Josephi Christum esse natum. In eadem hæresi fuit Cerinthi Successor, Ebion, de quo Theodoretus, hæret. fab. lib. 2. cap. 1. p. 218. Τὸν κύριον Ἰησοῦν χριστὸν ἐξ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας ἐΦύτε γεγενηθεῖ, *Dominum Jesum Christum ex Josepho & Maria genitum esse dixit.* Ita de eodem Epiphanius, hæresi 30. pag. 59. Ibid. pag. 65. de Ebionitis: *Ιησοῦν γεγενημένον ἐκ σπέρματος ἀνδρὸς λέγουσι. Jesum ex semine viri natum dicunt.* His vero omnibus opponimus Prophetiam Jesaiæ, cap. 7:14. *Ίδου ἡ παρθένος ἐν γαστὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν. Ecce virgo in utero concipiet, & pariet filium.* Repetitur hæc prophetia Matth. 1:23. *Ecce virgo concepit, & virgo peperit.* Hoe urget Ambrosius, Epist. 7. ad Siricium: *Hæc est Virgo, quæ in utero concepit, virgoque peperit filium. Sic enim scriptum est, Ecce virgo in utero concipiet, & pariet filium. Non enim concepturam tantummodo Virginem, sed & parit Virginem dixit.* Et: *Quæ potuit Virgo concipere, potuit Virgo generare; cum semper conceptus precedat, partus sequatur. Sed si doctrinis non creditur Sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis Angelorum, credatur Symbolo Apostolorum, quod Ecclesia Romana inseparatum semper custodit & servat.* Augustinus in Enchirid. cap. 34. si vel per nascientem corrumperetur ejus integritas, non jam ille de Virgine nasceretur; eumque falso, quod absit, de Virgine natum tota confiteretur Ecclesia, quæ, imitans ejus matrem, quotidie parit membra, & virgo est. Vigilius lib. 10. de unitate Trinitatis: *Virgo peperit, quia virgo concepit.* Basilus Cæsar. Homil. 25. quæ est de humana Christi generatione, pag. 589. *Ἡ αὐτὴ γυνὴ καὶ παρθένος, καὶ μήτηρ, καὶ ἐν τῷ ἀγιασμῷ τῆς παρθενίας μένουσα, καὶ τὴν τῆς τεκνογονίας εὐλογίαν πληροῦμοσα.* Eadem mulier & virgo, & mater, & in sancta virginitate perseverans, benedictionem nibilominus pariendi sortita est. Justinus M. Apol. ad Antoninum

Pium, pag. 148. Οὐ συντιασθεῖσα ἡ παρθένος συνέλαβεν εἰ γὰρ ἐσυντιασθῆναι ὑπὸ διοουῶν, οὐκέτι ἡ παρθένος ἀλλὰ δύναμις θεοῦ ἐπελθοῦσα τῇ παρθένῳ, ἐγενήσασεν αὐτὴν, καὶ κυριοφορῆσαι παρθένον οὐσαν πετοίησε. *Virgo absque consuetudine venerea concepit: si enim cum quoquam confuerisset, non amplius Virgo fuisset.* Verum virtus Dei superveniens virgini, illam inumbravit: Εἰ virgo cùm esset, ut fœtum grāvida in utero ferret, effecit. Unde etiam ἀστορος ἐκ τῆς παρθένου σύλληψις, ex virginē fine semine conceptio vocatur à Pachymere in cap. 2. Dionysii de coelesti Hierarchia, pag. 33. An verò semper manserit virgo, etiam à veteribus quæsitum. Plerique magno id consensu asserunt, imò omnes orthodoxi. Chrysostomus, Homil. 142. t. 5. Ἡ παρθένος καὶ μετὰ τὸ τεκεῖν παρθένος ἔμεινεν, ἐκ τῆς τεκεῖν μὴ ζημιωθεῖσα τὴν παρθενίαν. *Virgo etiam postquam peperisset virgo mansit, nec ex partu ejus læsa fuit virginitas.* Epiphanius, hæresi 28. pag. 55. hoc ipsum fusè probat, tandemque concludit: Οὐδὲ γὰρ ὅτι μέχριται τῇ παρθένῳ, οὐλας ἐυρίσκεται μετὰ τὸ γεγεννηθεῖν ἡ παρθένος ἀχραντος. Neque enim omnino reperitur, Ιosephum rem babuisse cum B. Virginē, postquam inciolata virgo peperisset. Menologium in Januario, de B. Virginē: Ἀγνὴ πρὸ τοῦ τόκου, καὶ ἐν τῷ τόκῳ, καὶ μετὰ τὸν τόκον ἀληθῶς. Verè autem casta ante partum, Εἰ in partu, Εἰ post partum. Hinc à Græcis usitatissimè appellatur ἀειπαρθένος, à Latinis *semper-virgo.* Chrysost. Homil. 62. t. 6. Δέσποινα, ἄγια καὶ ἀειπαρθένος. Domina sancta Εἰ semper-virgo. Idem, Homil. 111. t. 5. Θεοτόκος καὶ ἀειπαρθένος Maria. Deipara Εἰ semper-virgo Maria. Vocatur παρθενομήτωρ, virgo-mater, ab Athanasio, t. 2. pag. 34. ἀχραντος παρθενομήτωρ, impolluta virgo-mater, Can. 79. Concilii Trullani: ἀτειρόγαμος μήτηρ, mater nuptias non experta, ab Areta, in cap. 1. Apocal. pag. 890. Eunomius verò atque Eudoxius docuerunt, τὸν Ιωσὴφ μετὰ τὴν ἀφρεζον κυριοφορίαν συάπτεσθαι τῇ Παρθένῳ, Ιosephum post ineffabilem partum conjunctum fuisse virginī: ut refert Photius in Hist. Eccles. Philostorgii, lib. 6. cap. 2. pag. 82. Ad quæ Cl. Gothofredus: *Hoc ut de Aetio, Eunomio Εἰ Eudoxio nuspiam alibi proditum est, ita Dimoeritarum Εἰ Antidicomarianitarum hæreses id existit, cuius auctorem quidam Apollinarem seniorem, vel ejus discipulos faciebant, teste Epiphanio hæresi 77. Εἰ Helvidianorum, apud Augustinum de hæresibus cap. 84.* Haec tenus ille. Interim non solus Photius de Eunomio hoc refert: idem facit Basilius M. lib. 4. contra Eunomium, t. 2. pag. 104. Eunomii verba sunt: Εἰ πρωτότοκος δὲ οὐδεὶς, οὐκέτι μονογενῆς ἀλλ᾽ ὁ Φείδει καὶ ἄλλος εἶναι, οὐ πρωτότοκος λέγεται. Si primogenitus filius, non amplius unigenitus: sed alijs quoque esse debet, cuius pri-

moge-

mogenitus dicatur. Opinionem ergo suam stabilire sunt conati ex Matth. 1:25. Καὶ όντι ἐγίνωσκεν αὐτὸν, ἔως οὐ ἐτέκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. Sed toto aberrant cœlo homines isti, vel ignorantes, vel malitiosè se ignorare simulantes, quæ particulæ ἔως aliquando vis sit, & quis dicatur πρωτότοκος. Particula ἔως, ut bene observat ex Epist. 18. lib. 1. Isidori Peliusiotæ Suidas, παρὰ τῇ γραφῇ ἐπὶ τῷ διηγεῖσθαι εὑρίσκεται κειμένη, in scriptura saepe pro perpetuo posita reperitur. Ita dicit ἐπὶ τῷ διηγεῖσθαι κειθεὶς in hoc Matthæi loco, οὐχ ὡς μετὰ ταῦτα (ιερούλασθαι οἱ ἀχάριζοι Ιουδαῖοι) συ-
αφείας τῷ μητρῷ πρὸς τὴν Παρθένον γεγενημένης, non quasi ; quemadmodum ingrati Iudei blasphemant ; postea sponso cum Virgine conjunctio corporis intercesserit. Theophylactus in cap. 1. Matth. pag. 10. Καὶ όντι ἐγίνωσκεν αὐτὸν, ἔως οὐ ἐτέκε τούτεσι, όντι ἐμίγη αὐτῇ οὐδέποτε. Τὸ γάρ ἔως ἐνταῦθᾳ οὐ τοῦτο ἐμφαίνει, ὅτι ἄχρι μὲν τοῦ τβησου όντι ἐγνω, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγνω· ἀλλὰ καθά-
τεξ οὐδέποτε αὐτὸν ἐγνω. Ιδίωμα δὲ ἔχει τοιότον ἡ γραφή· ως τὸ, οὐκ ἐτέστρεψεν
δὲ κόραξ εἰς τὴν κιβωτὸν, ἔως ότι ἐξηράνθη ἡ γῆ· οὔτε γάρ μετὰ ταῦτα ὑπέστρεψεν,
&c. Et non cognovit eam, donec peperisset. *Hoc est, Non habuit un-
quam rem cum ea.* Hoc enim loco particula, donec, non hoc indicat, quod
non cognoverit eam usque ad partum, postea autem cognoverit, sed omnino
nunquam eam cognoverit. *Hæc enim scripturæ proprietas est.* Quale est il-
lus, Non reversus est corvus in arcum, donec aresceret terra: neque enim
postea rediit. De eadem vocis ἔως significatione Greg. Nazianzenus O-
rat. 36. quæ est secunda de Filio, pag. 579. Τὸ ἔως οὐ πάντως ἀντιδιαιρεῖται
τῷ μέλλοντι ἀλλὰ τὸ μέχρι τοῦδε μὲν τίθεται τὸ ὑπέρ τοῦτο δὲ, όντι ἀναίνεται. Ή
τῶς νοῆσεις, ίπα μὴ τ' ἄλλα λέγω, τὸ Ἐσομαι μεθ' ὑμῶν ἔως τῆς συντελείας τοῦ αἰώ-
νος ; ἀρ' ως μετὰ τοῦτο όντι ἐσομένου ; οὐαὶ τοις δὲ λόγος ; Donec non semper fu-
turo tempori opponitur, sed ita interiectum tempus statuit, ut interim sequens
tempus non excludat. Si secus res haberet, quomodo illud, ut alia præter-
eam, intelliges, Ero vobiscum usque ad consummationem seculi ? An,
quasi postea minimè futurus sit ? Et quæ hæc ratio esset ? Vide etiam Theodo-
retum ad Psal. 1:10. vs. 1. pag. 850. Photium, Epist. 30. pag. 89, 90.
Damascenum, Orthod. fidei lib. 4. cap. 15. pag. 330. Theophylactum
ad Matth. 18:34. pag. 109. & ad cap. 28:20. pag. 185. Theophanem,
Homil. 28. pag. 218. Πρωτότοκος non tantum is est ; ante quem nullus
alius ex iisdem parentibus editus est, & qui fratres habet ; sed etiam,
juxta Hebreos, is, ante quem nullus aliis ab iisdem parentibus editus
est, etiamsi nullus post eum unquam procreatus fuerit ; quo sensu πρωτό-
τοκος illis is quoque dicitur, qui est μονογενής. Atque hoc sensu Christus
appel-

appellatur πρωτότοκος B. Virginis Matth. 1:25. Lucæ 2:7. Basilius Cæsar. Homil. in nativitatem Christi, t. 1. pag. 590. Οὐ κάντως ὁ πρωτότοκος πρὸς τοὺς ἐκπυνομένους ἔχει τὴν σύγκρισιν, ἀλλ' ὁ πρῶτον διανοῆγον μήτραν, πρωτότοκος ὄνομάζεται. Primogenitus omnino non respectu prolis succendentis dicitur, sed qui primus vulvam aperit, primogenitus nominatur. Theophylactus in cap. 2. Lucæ, pag. 315. Πρωτότοκον ὑιὸν ῥιμάσσε τῆς παρθένου τὸν Κύριον, καίτοι μὴ διυτέρου τινὸς τεχθέντος, εἰκότως. Πρωτότοκος γὰρ λέγεται ὁ πρῶτος τεχθεὶς, καὶ μὴ μὴ δεύτερος ἐπετέχθη. Primogenitum Filium Dominum appellavit, quamvis nullum secundum pepererit: idque meritum. Primogenitus enim dicitur, qui primus natus est, etiam si non nascatur postea secundus. Idem in cap. 1. ad Coloss. pag. 635. ὁ πρωτότοκος ἡ πάντως πρὸς τοὺς ἔξης λέγεται ταρά τῇ γραφῇ, ἀλλ' ἀπολύτως σύτως, ὁ πρῶτος τεχθεὶς σύτως οὖν καὶ ὁ θεοτόκος Μαριὰμ ἐτεκεν αὐτὸν, τὸ κατὰ σάρκα, πρωτότοκον, ώκ ἔχοντα πάντως ἀδελφοὺς ἐφεξῆς αὐτῷ μονογενῆς γὰρ καὶ ἐκ ταύτης. Primogenitus non omnino ad sequentes pertinere dicitur in scriptura, sed absolute sic, primus natus. Ilac itaque ratione Deipara Maria peperit eum secundum carnem primogenitum, qui omnino non habuerit fratres post se. Nam ex ista etiam unigenitus erat. Damascenus, lib. 4. Orthod. fidei, cap. 8. pag. 293. Πρωτότοκός ἐσιν ὁ πρῶτος γεννηθεὶς, εἴτε μονογενῆς, εἴτε καὶ πρὸ ἄλλων ἀδελφᾶν. Primogenitus est, qui primus genitus est, sive unigenitus, sive ante alios fratres. Et lib. ejusdem cap. 15. pag. 330. Πρωτότοκός ἐσιν ὁ πρῶτος γεννηθεὶς, εἰ καὶ μονογενῆς εἴη τὸ μὲν γὰρ πρῶτον γεννηθῆναι δῆλον, ἡ πάντως δὲ καὶ ἐτέρων συνεμφαίνει γέννησιν. Primogenitus est, qui primus est natus, etiam si unigenita sit. Illud nempe πρωτότοκος, primum esse genitum declarat, aliorum autem generationem nequaquam simul significat. Merito ergo Hieronymus in cap. 1. Matthæi, morem divinarum scripturarum esse ait, primogenitum vocari, non quem fratres sequantur, sed eum, qui primus natus fuit. Et adv. Helvidium: Definivit sermo Dei, quid sit primogenitum, Omne, inquit, quod aperit vulvam. Nec hæreticos juvat, quod scriptura fratum Christi mentionem facit. Nam ἀδελφοὶ etiam dicuntur, consanguinci, agnati, cognati, affines. Theophylactus in cap. 19. Johannis, pag. 826. "Εἰσθεν ἡ γραφὴ τὰς συγενεῖς, ἀδελφοὺς ὄνομάζειν. Solet scriptura cognatos, nominare fratres. Olympiodorus in Catena, in cap. 32. Jobi, pag. 605. Ἀδελφὰς καὶ ἀδελφὰς, πάντας τοὺς συγγενεῖς εἴσθεν ἡ θεῖκ προσαγαρεύειν γραφή. Cognatos omnes & affines, fratum & sororum nomine divina scriptura appellare solet. Sic fratres Christi, seu Domini, id est, cognati secundum carnem, appellantur Matth. 12:46, 47. Marci 3:31. Lucæ 8:19. &c. Ita sentit Augustinus,

gustinus, Tract. 28. in Johannem : ubi vult, Fratres Christi vocari consanguineos Virginis: nam erat, inquit, consuetudinis Scripturarum appellare fratres quoslibet consanguineos, & cognationis propinquos, additque: Cum ergo auditis fratres Domini, Mariæ cogitate consanguinitatem, non iterum parientis ullam propaginem; sicut enim in sepulchro, ubi possum est corpus Domini, nec antea, nec postea mortuus jacuit: sic uterus Mariæ nec antea, nec postea quidquam mortale concepit. Alii tamen ex veteribus in diversam hic abeunt sententiam, & existimant, in adductis ex historia Evangelica locis, per ἀδελφοὺς concinnius comprivignos intelligi, qui vulgarique Græcismo ἀδελφοὶ dici possint. Vide Cl. Vorstii Philologiae sacræ, part. I. cap. 3. pag. 71. Ita sensit Origenes, in Catena in Cap. 2. Joh. pag. 75. Ἀδελφοὺς μὲν υἱούς Φύσει, ύδε τῆς παρθένου τεκούσης ἔτερον, ύδ' αὐτὸς ἐκ τοῦ Ιωσὴφ τυγχάνων. Νόμῳ τοιγαροῦν ἔχριμάτισαν αὐτοῦ ἀδελφοὶ, υἱοὶ Ιωσὴφ δύτες ἐκ προτεθνηκιας γυναικός, καὶ ἐπει καθ' δμολογίας γυνὴ αὐτοῦ ἡ Μαριὰμ ἔχριμάτισε. Τοῦτο γὰρ διδάσκει νόμος, μοιχείας τιμωρίαν ἐπάγων κατὰ τοῦ ἐπιβαίνοντος μνησευθείση. Ἐπιφέρεται γὰρ τὸ, Ἄνθ' ὧν ἐταπείνωσε τὴν γυναικα τῷ Ιωσὴφ, τὴν κατεγγυηθεῖσαν αὐτῷ παρθένου λέγει. Ἀνολόθως τῇ τοιαύτῃ διατάξει, ἀδελφοὶ τοῦ Ἰησοῦ εἴρηται οἱ ἐκ τοῦ Ιωσὴφ, εἰ καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ μὴ τυγχάνει. Christus fratres quidem naturales nequaquam habuit, neque Virgo alium praeter ipsum peperit, nec etiam ipse ex Josepho fuit. Attamen secundum Legem, ejus fratres appellati sunt filii Josephi, ex priore videlicet ejus demortua uxore, & quia ex stipulatione Maria illius uxor appellata. Hoc enim Lex Moses docet, dum adulterii pœnam decernit in eum, qui ad desponsatam virginem fuerit ingressus. Quæ in Græcis sequuntur, usque ad vocem ἀχολίθας, miserè sunt corrupta; quod, ne interpretem quidem Corderium observasse, mirum est. Ea autem sic videntur restituenda: Ἐπιφέρεται γὰρ τὸ, Ἄνθ' ὧν ἐταπείνωσε τὴν γυναικα τῷ πλησίον. Γυναικα, τὴν κατεγγυηθεῖσαν αὐτῷ παρθένου λέγει. Subjicitur enim, Eò quod humiliaverit uxorem proximi. Desponsatam ei virginem, uxorem appellat. Huic ergo constitutioni convenienter, fratres Jesu vocantur filii Josephi, tametsi ipse Jesus pastor non fuerit. Consentit Epiphanius, hæresi 78 pag. 438. Theophilactus in cap. 12. Matthæi, pag. 79. Ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς εἶχεν δοκιμος, τὰς τοῦ Ιωσὴφ ταῖδας, οὐτε. Fratres habuit Dominus & sorores, filios Josephi. Vide ibidem plura. Idem, in 1.ad Corinth. 9. ad vi. 5. Ἀδελφοὺς τὸν Κυρίον Ιάκωβον, τὸν Ιεροσολύμων ἐπίσκοπον, καὶ Ιωσῆν, καὶ Σίμωνα, καὶ Ιούδαν, αὶ ἀδελφοὶ ὄνομάσθησαν τοῦ Κυρίου, διὰ τὴν πρᾶς τὴν θεοτόκου τοῦ Ιωσὴφ μνησίαν. Fratres Domini appellat Jacobum, Ierosolymorum Episcopum,

pum, & Ioseph, & Simonem, & Iudam: qui fratres Domini nominati sunt, ob Iosephi cum Deipara dispensationem. Occumenius ad us 13. cap. 15. Actorum, pag. 72. Οὗτος ὁ Ἰάκωβος, ὁ τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ Κυρίου προφετεῖς ἐπισκοπος, ὑιὸς Ἰωσὴφ ἦν τοῦ τέκτονος, ἀδελφὸς δὲ κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. *Hic Jacobus, à Domino Ierosolymorum designatus Episcopus, erat filius Iosephi fabri, frater autem secundum carnem Domini nostri Jesu Christi.* Hic Jacobus frequenter à veteribus vocatur ἀδελφόθεος, non aliam ob causam, quām quia vocatur frater Domini ad Gal 1:19. Matth. 13:55. Marci 6:3. Theophylactus in cap. 6. Marci, pag. 218. Καὶ Ἰάκωβος, ὁ ἀδελφόθεος, ἐν τῷ καθελικῷ ἐπιστολῇ Φητιῶν Ἀσθενεῖ τις εὐ ὑμῖν προσηκλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους, &c. Et frater Domini, Jacobus, in epistola catholica dicit: Infirmatur quis inter vos? Advocet Presbyteros, &c. Ita etiam in cap. 14. Marci, pag. 276. Gregorius Palama: Εἴτα καὶ γλωτταν, τὸ δικατόχετον οντὸν, τὸν κόσμον τῆς ἀδικίας, κατὰ τον ἀδελφόθεον Ἰάκωβον. Deinde etiam linguam, malum illud, quod nemo coercere potest, mundum iniquitatis, juxta Jacobum, fratrem Domini. In Menologio, mense Octobri, sub die 23. non tantum ἀδελφόθεος, sed etiam θεάδελφος appellatur. Quemadmodum verò dissensum vidimus in eo esse, quinam fratres Domini nominentur in genere: ita eundem observamus in eo, cur Jacobus vocetur ἀδελφόθεος. Alii enim id propter ea fieri volunt, quod fuerit filius Iosephi, qui pater Christi putabatur, ex priori uxore. Vide Epiphanium, hæresi 78. pag. 438. & Euseb. hist. Eccles. lib. 2. cap. 1. pag. 11. b. & confer superiora. Alii verò volunt, id propter ea fieri, quia fuerit filius Mariæ, materteræ Iesu, uxoris Cleophae. Theodoretus ad v. 19. cap. 1. ad Galatas, pag. 268. Ἄδελφὸς τοῦ Κυρίου ἐκκλείτο μὲν, εἰς ἣν δὲ Φύσει, σύτε μὴν, ὡς τινες ὑπειλήφασι, τοῦ Ἰωσὴφ ὑιὸς ἐτύγχανεν ὧν, ἐκ προτέρων γάμων γενόμενος, ἀλλὰ τῇ Κλωτᾷ μὲν ἣν ὑιὸς, τῇ δὲ Κυρίῳ ἀνεψιτε. μητέρα γὰρ εἶχε τὴν ἀδελφὴν τῆς τῇ Κυρίῳ μητέρος. Vocabatur quidem frater Domini, sed non erat naturā. Nec verò fuit Iosephi filius, ut quidam existimarent, ex priori matrimonio natus, sed Cleophae filius erat, Domini consobrinus. Matrem enim habuit matris Domini sororem. Eodem inclinat Hieronymus adv. Helvidium, quando monet, plerosque non tam pia, quām audaci temeritate configere, Josephum plures habuisse uxores, & de his uxribus esse fratres Domini. Idem ad cap. 12. Matthæi: Quidam fratres Domini de alia uxore Ioseph filios suspicantur, sequentes deliramenta apocryphorum, & à quadam Escha muliercula configentes. Nos autem, sicut in libro, quem contra Helvidium scripsimus, continetur, fratres Domini

ni non filios Josephi, sed consobrinos Salvatoris, Mariæ liberos intelligimus, materteræ Domini, quæ etiam dicitur mater Jacobi minoris, & Josephi, & Iude. Nos, utramque sententiam pietati nihil officere putamus: eam etiam, quæ filios Josephi, Domini fratres dicit appellari, alteri tantum non præferimus, idque ob magnum, non veterum tantum, sed etiam recentiorum consensum. Tandem & illud subjicimus; sententiam, quæ concedit, sanctam Mariam post partum non mansisse Virginem, pietati nihil officere: interim tamen pietati magis convenire, ut statuamus, B. Virginem esse ἀειταρθένον. Nec nostra est hæc assertio, sed Basilii Cæsariensis, qui, Homil. de humana Christi generatione, pag. 590. sic scribit: Ήμεῖς δὲ, εἰ καὶ μηδὲν τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας παραλυμπίνεται (μέχρι γὰρ τῆς οὐατὰ τὸν οἰκονομίαν ὑπηρεσίας ἀναγκαῖα ἡ παρθενία, τὸ δὲ ἐφεξῆς ἀπολυτραγμόνυτου τῷ λόγῳ τῇ μυστηρίᾳ οὐαταλείψωμεν.) ὅμως διὰ τὸ μὴ οὐαταδέχεσθαι τῶν Φιλοχρίσων τὸν ἀκοὴν, ὅτι τοτὲ ἐπάντατο εἶναι παρθένος ἡ Θεοτόκος, ἐκείνας ἡγεύμεθα τὰς μαρτυρίας αὐτάρκεις. Nos verò, licet nihil hoc doctrinæ pietatis officeret, necmē Mariam, postquam Christum peperit, non mansisse virginem; (nam donec dispensabatur Christi generatio, necessaria erat virginitas: quid verò postea sit factum ad mysterii hujus doctrinam, non anxiè inquirendum est.) Verumtamen, ne voc eorum, qui Christum amant, ferre cogantur aures, quod Deipara aliquando desierit esse virgo, has rationes sufficere putamus.

IV. De modo unionis hypostaticæ. Unio Græcis est ἔνωσις, cuius varias species recenset Suidas, quem vide. Nos duas tantum consideramus.

1. Est ἔνωσις οὐατὰ σχέσιν, vel σχετικὴ, de qua Ammonius in Catena in cap. 14. Joh. pag. 370. "Οταν ἀκάταμεν ἔνωσιν θεῦ καὶ ἀνθρώπων, σχετικὴν νοοῦμεν τὴν ἐκ τίξεως γινομένην τοῖς ἀγίοις, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τῷ Πατρὸς μετοχῆς κοινωνίαν. Quando audimus unionem Dei & hominum, illam intelligimus, quæ in sanctis ex affectionum confessione per fidem, & Dei Patris communicationem existit.

2. Est ἔνωσις Φυσικὴ, unio naturalis. De ea iterum Ammonius: O' Πατήρ ἐν τῷ Τιφέσι Φυσικῶς, ἐν ἡμῖν δὲ σχετικῶς· καὶ ὅταν ἀκεύσωμεν ἔνωσιν Πατρὸς καὶ Τιοῦ, τὴν Φυσικὴν νοοῦμεν. Pater est natura in Filio, in nobis autem affectu: & quando audimus inter Patrem & Filium esse unionem, naturalem intelligimus. Talis est unio duarum in Christo naturarum, assumentis & assumptæ, seu divinæ & humanæ, quæ à veteribus vocari solet,

a. ἔνωσις Φυσικὴ, à Cyrillo Alexand. in Epist. ad Nestorium de Excommunicatione.

b. ἔνωσις οὐατὴ στίχη, unio essentialis, à Gregorio Nazianzeno, Orat. 51.

c. ἔνωσις καθ' ὑπόσασιν, *unio hypostatica*, à Nicephoro Constantinop. in Actis Synodi Ephesinæ, pag. 309. Apud Athanasium de Definit. t. 2. pag. 49. Ἡ τοῦ χριστοῦ ἔνωσις καθ' ὑπόσασιν εἴρηται. καθ' ὑπόσασιν δὲ ἔνωσις ἐξινὴ αὐθίταρχτος ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς ἀγίας Θεοτόκου τῶν δύο Φύσεων συνδρομή. *Unio Christi hypostatica seu personalis vocatur.* *Unio autem hypostatica, est per se subsistens duarum naturarum in utero sanctæ Deiparæ concursus.* Cyrillex Alexandr. lib. de SS. Trinitate, cap. 18. pag. 24. *Unionem duarum in Christo naturarum, ἔνωσιν καθ' ὑπόσασιν vocamus, ὅτι μία ὑπόσασις ἐκ τῶν τριῶν τῆς θεότητος ὑποσάσσεων, ἥτις ἐξὶν ἡ τοῦ Τίοῦ, τὰς δύο Φύσεις ἀλλήλοις ἕνωσεν ἀσυγχώτως ἐν ἑαυτῇ τε καὶ καθ' αὐτήν, quia una persona ex tribus Deitatis personis, quae est Filiū, duas illas naturas univit sine confusione in se ipsa* & secundum se ipsum.

d. ἔνωσις οἰκονομικὴ, *unio dispensationis.* Oecumenius in Epist. Judæ, pag. 226. Ἐἰς κύριος Ἰησοῦς καθ' ἔνωσιν οἰκονομικήν. *Unus Dominus Jesus secundum dispensationis unionem.* Cyrillex Alexandr. Dial. 8. qui est de Incarnatione, pag. 705. de Christo scribit: *Εἰς νοεῖται καὶ διὰ αὐτὸς καθ' ἔνωσιν οἰκονομικήν.* Interpres: secundum unitatem incarnationis. Malim: *Unus atque idem esse intelligitur secundum dispensationis unionem.* Idem, in defensione Anathemat. 6. aduersus Theodoretum, pag. 224. *Εἰς ἐξ ἀμφοῖν διὰ χριστὸς, θεότητος τε καὶ ἀνθρωπότητος, καθ' ἔνωσιν οἰκονομικήν.* *Unus ex duobus Christus, nimirum ex divina & humana natura, secundum dispensationis unionem.*

e. ἔνωσις κατὰ σύνθεσιν, *unio secundum compositionem.* Ita vocatur à Justiniano Imperat. in confessione rectæ fidei. Damascenus Orthod. fidei lib. 3. cap. 3. pag. 183. *Ἐκ δύο Φύσεων τελείων, θείας τε καὶ ἀνθρωπίνης, Φραμμὲν γεγενῆθαι τὴν ἔνωσιν κατὰ σύνθεσιν, ἥγουν καθ' ὑπόσασιν.* *Ex duabus perfectis naturis, divina & humana, factam esse unionem dicimus secundum compositionem, id est, secundum hypostasin.* Hinc Christus dicitur συντεθεὶς ἐκ δύο Φύσεων, *compositus ex duabus naturis,* Can. 1. Concilii in Trullo: σύνθετόν τι χρῆμα, quiddam compositum, ab Origene lib. 1. contra Celsum, pag. 51. σύνθετος, *compositus*, ibid. pag. 52. De his verò duabus in Christo naturis duo præcipue distinetè consideranda:

a. *Duas has naturas unum facere Christum.* Cyrillex Alex. in Epist. quadam ad Johannem Antiochenum, in Actis Ephesiniis, pag. 239. *Εἰς κύριος Ἰησοῦς χριστός, καὶ ἡ τῶν Φύσεων μὴ ἀγνοῦται διαφορὰ, εἰς ἀντὶ τῆς ἀπόρρητου ἔνωσιν πετράχθαι Φαμέν.* *Unus Dominus Jesus Christus, quamvis non ignoretur naturarum differentia, ex quibus ineffabilem unionem factam esse dicimus.*

Apud

Apud Athanasium de Definit. t. 2. pag. 44. Ἐὰν εἶπη σοι τίς, ἐπὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκουμένης πότες Φύσεις δμολογεῖς; εἰπὲ, δύο μίαν δὲ τὴν ὑπόσασιν. Καὶ γὰρ δικριτὸς τὰς δύο οὐσίας καὶ Φύσεις ἔσχεν ἀτρέπτους καὶ ἀκεράτους, τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ἐν μιᾷ ὑποσάσει θεός τέλειος, καὶ ἀνθρώπος τέλειος γνωριζόμενος. *Si quis te interroget, Quot in incarnationis dispensatione confitentis naturas? responde, duas: unam verò hypostasin. Christus enim duas naturas habet immutabiles & integras, deitatem & humanitatem, in una hypostasi Deus perfectus, & homo perfectus.* Act. 5. Concilii sub Menna, pag. 631. Ομολογοῦμεν δύο Φύσεις μετὰ τὴν ἔνωσιν ἐν μιᾷ ὑποσάσει, καὶ ἐν τῷ ἐν λόγῳ χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν, καὶ οὐ πρὸ τῆς ἐνώσεως δύο Φύσεις λέγομεν, μίαν δὲ μετὰ τὴν ἔνωσιν. *Duas confitemur naturas post unionem in una hypostasi, & in uno Christo Deo nostro, nec duas quidem ante unionem naturas dicimus, unam verò post unionem.* Can. 1. Concilii in Trullo, pag. 124. Ομολογοῦμεν ἕνα χριστὸν τὸν ὑιὸν τοῦ θεοῦ ἐκ δύο συντεθέντα τῶν Φύσεων. *Confitemur unum Christum Filium Dei ex duabus naturis compositum.* Damascenus, lib. 3. Orthod. fidei, cap. 5. pag. 193. Δύο Φύσεις δμολογοῦμεν, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην, συνελιλυθίας ἀλλήλοις, καὶ καθ' ὑπόσασιν ἐνωθείσας, μίαν δὲ ὑπόσασιν ἐκ τῶν δύο Φύσεων ἀποτελεσθεῖσαν σύνθετον. *Duas confitemur naturas, divinam & humanam, inter se conjunctas, & secundum hypostasin unitas, unam verò hypostasin ex duabus naturis perfectam & compositam.* Johannes Antiochenus, in Actis Ephesiniis, ad Cyrillum, pag. 237. ita scribit: Δύο Φύσεων ἔνωσις γέγονε διὸ καὶ ἕνα χριστὸν, ἕνα ὑιόν, ἕνα Κύριον, δμολογοῦμεν. *Duarum naturarum facta est unio: propterea etiam unum Christum, unum filium, unum Dominum confitemur.* Paulus, Episcopus Nemes. ibid. pag. 277. Δύο Φύσεων συνδρομή, θεότητος Φημὶ καὶ ἀνθρωπότητος, τὸν ἕνα ἡμῖν ἀπετέλεσεν ὑιὸν, τὸν ἕνα χριστὸν, τὸν ἕνα Κύριον. *Duarum naturarum concursus, deitatis nimirum & humanitatis unum nobis fecit Filium, unum Christum, unum Dominum.* Chrysostomus, Homil. 67. t. 5. pag. 488. Δύο νοούμεναν τῶν πραγμάτων, ἐν ᾧ τὸ προσκυνούμενον πρέπει. *Cum duæ res considerentur, una erat persona, quæ adoratur.* Gregorius Nazianzenus, Orat. 31. pag. 497. Οὗτος ἐκένωσε, καὶ δι μὴ ἦν προσέλαβεν οὐ δύο γενόμενος, ἀλλ' ἐν ἐκ τῶν δύο γενέσθαι ἀνασχόμενος. Θεός γὰρ ἀμφότερα, τό, τα προσλαβόν, καὶ τὸ προσλιψθέν δύο Φύσεις εἰς ἐν συνδραμούσται, οὐχ ὑιοὶ δύο μὴ καταψευδέσθαι ἡ σύγκρατις. *Id, quod erat, exinanivit: id, quod non erat, assumit: non duplex factus, sed unum ex duplice natura fieri sustinens.* Ambo enim Deus, nimirum quod assumit, & quod assumtum est: duæ naturæ in unum concurrentes, non duo filii. *Ne quis hanc connexionem mendaci oratione premere contendat.*

β. Unionem duarum in Christo naturarum factam esse ἀδιαιρέτως, ἀτρέπτως, ἀσυγχύτως, ἀχωρίσως, ut habetur Act. i. Concilii sub Menna, pag. 569. Hoc etiam testatur Nicephorus Constantinop. in Actis Ephesiniis, p. 308. quando dicit, *banc unionem factam esse ἀσυγχύτως, ἀδιαιρέτως, καὶ ὑπερφυῖς, sine confusione, inseparabiliter, οὐ modo prorsus mirabili.* Idem Nicephorus; in Epist. ad Leonem P. R. ibid. pag 310. Ἀποδέχομαι τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἡτις δύο Φύσεις ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως, σοφῶς ἐδογμάτισε. Recipro synodum Ephesinam, quæ sapienter declaravit, duas in Christo naturas esse inconfusè οὐ inseparabiliter. Theodorctus, Berptent. Serm. 6. de Christo: Πρόσωπος δὲ αὐτὸς καὶ αἰώνιος οὐ γὰρ ξυνέχεε τὰς Φύσεις ἡ ἔνωσις, οὐδὲ πεποίκην ὑπὸ χρόνου τῶν χρόνων τὸν ποιητήν. οὐδέγε τὸ ἐν χρόνῳ γενόμενον, ἀπέφυγε προαιώνιον ἀλλ' ἐκατέρᾳ Φύσεις μεμένυκεν ἀκριψιφύης. Idem recens atque aeternus est: neque enim naturas confudit unio, neque fecit, ut esset sub tempore, per quem tempora facta fuerant: nec quod in tempore natum est, ante secula existisse declaravit: verum utraque natura integra mansit. Zonaras de Synodo Chalcedonensi, pag. 93. Τὸν χριστὸν ἐν δύο Φύσεσιν ἀδιαιρέτως καὶ ἀσυγχύτως ἐδογμάτισε. Christum in duabus naturis inseparabiliter οὐ inconfusè docuit. Synodicūm, cap. 90. de eadem synodo: Τὰς δύο Φύσεις Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως ἀνεκῆρυξε. Duas Iesu Christi Dei nostri naturas inconfusè οὐ inseparabiliter prædicavit. Ephræmius, Theopolitanus Patriarcha, in Biblioth. Photii, Cod. 229. pag. 796. Ή ἐξ ἡμῶν σάρξ, ἐνιθεῖσα τῷ θεῷ λόγῳ καθ' ὑπέσαται, οὐκ εἰς τὴν γῆταν μετεβλήθη τοῦ λόγου, εἰ καὶ θεῷ γέγονε σάρξ. οὐδὲ δὲ λόγος εἰς σάρκα, εἰ καὶ ίδιαν σικουρεματικὴν ἐποίησατο τὴν σάρκα, ἀλλ' εἰς μὲν λέγεται καὶ ἐξι χριστὸς, σάζεται δὲ ἀναποτομῆτως, καὶ ἀχωρίσως, καὶ τὰ εἴδη καὶ ἐν οἷς νοεῖται χριστὸς, ἐν ἄλλος καὶ ἄλλος, μὴ γένοιτο ἀλλ' εἰς καὶ αὐτὸς. Caro nostra Deo Verbo unita est hypostaticè, non in substantiam Verbi mutata est, et si Dei caro facta est, neque Verbum in carnem, et si per dispensationem propriam sibi fecerit carnem: sed unus idemque dicitur οὐ est Christus: servatur verò sine mutatione οὐ inseparabiliter: οὐ ea, ex quibus, οὐ in quibus intelligitur Christus, non aliud οὐ aliud, absit: sed unus idemque est. Vide etiam Photii Epist. i. pag. 10. Nilum de Synodis, in Biblioth. Juris Canonici, 1157. & ibid. Autorem incertum de Synodis, pag. 1163. Theorianum de Legat. Armen. pag. 54. Chrysostomum, Homil. 110. t. 5. pag. 713, 714. Damascenum Orthod. fidei lib. 3. cap. 3. pag. 181. & lib. ejusd. cap. 2. pag. 177.

Huic verò Orthodoxæ, de duabus in Christo naturis & una persona, doctrinæ variè ab hereticis olim fuit contradictum.

* Nestorius; Episcopus Constantinopolitanus, unitatem personæ Christi nefariè laceravit, dum professus est, aliam esse personam Filium Dei, aliam verò Filium Mariæ: has duas personas unitas esse accidentaliter, scil. κατὰ χάριν vel κατὰ μετοχήν, id est, gratiæ & efficacitatis communicatione, κατὰ σχέσιν, per unionem habitualem, κατὰ παράστασιν, quod ὁ λόγος huic homini adsit presentissimus, πνευματικῆς nempe παρουσίας, & κατὰ ταυτοβολίαν, secundum unitatem consensus, quo pacto omnes fideles dicuntur esse unum Cor. Ideò etiam negabat, Virginem Mariam esse θεοτόκου. Cùm enim orta fuisset quæstio, utrum ἄνθρωποτόκος, an verò θεοτόκος sit appellanda, χριστόκου nominandam esse dixit, non θεοτόκου. Atque hæc jam ex antiquitate de Nestorio probanda & demonstranda. De eo ergo sic Photius, Epist. i. pag. 8. Τὸν ἔνα κύριον ἡμῖν Ἰησοῦν τὸν χριστὸν, εἰς δύο τέμνειν καὶ διαιρεῖν ὑποσάσει. Νεστόριος καὶ τεΦρικᾶς, τὸν μὲν φιλέντα ἄνθρωπον, καὶ χωρὶς τοῦ προτλαβόντος λόγου, κατ' ίδιαν ὑπόσασιν, ἐτλαττε, τὸν δὲ θεὸν ἀνὰ μέρος, καὶ γυμνὸν τοῦ προσλήμματος. *Unum Dominum nostrum Iesum Christum* Nestorius nihil veritus in duas hypostases dissecare & dividere, alteram merum & purum hominem confinxit in sua propria hypostasi subsistentem, separatim à Verbo assumente: alteram verò divisim Deum, assumento omni corporeo denudatum. Thedorus Presbyter de Incarnatione Domini, pag. 234. Nestorius τὴν τῶν Φύσεων οὐλῆτιν ἀντὶ προσώπων ἔλαβε, naturarum appellationem pro personis accepit. Leontius de Sectis, Act. 4. pag. 450. Οὐκ ἐλεγεν ἔνωσιν τοῦ λόγου τῷ θεῷ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δύο ὑποσάσταις ἐλέγε, καὶ διαιρεσιν. Non statuit unionem Dei Verbi cum homine, sed duas dixit esse hypostases, & divisionem. Theorianus Legat. Armen. pag. 56. O' Νεστόριος δύο φύσεις ἐλεγε κεχωρισμένας, ψή ώντας εἰς πρόσωπον. Nestorius dixit, duas in Christo separatas esse naturas, non in una persona unitas. Ibid. pag. 58. "Ελεγε δύο φύσεις κεχωρισμένας, καὶ δύο πρόσωπα, καὶ δύο χριστοὺς, καὶ δύο θεούς. Dicebat, duas esse naturas separatas, & duas personas, & duos Christos, & duos filios. Nunc de voce θεοτόκος quædam etiam monenda. Wanefridus de gestis Longobard. lib. 6 cap. 14. vult, hoc nomen B. Virgini inditum esse à Synodo Constantinopolitana, quæ fuit Constantinop. 2. Oecumenica 5. tempore Justiniani, anno Christi 550. vel, juxta alios, 553. celebrata. Ephremius, Theopolitanus Patriarcha, in Biblioth. Photii: Cod. 228. pag. 776. de Leone M. Pontifice Romano, qui anno 440. floruit, narrat: Πρῶτος ἐν ἀγιοῖς Λέων Ιδικᾶς εἶπεν αὐταῖς λέξειν, ὡς μῆτηρ θεῷ ἐστιν ἡ ἀγία θεοτόκος, τῶν τρὸς αὐτοῦ κατέρων εὑτωδιαχρυσοῖς ῥήμασι μὴ τοῦτο φαμένων. Primus B. Leo perspicue disertis verbis.

pro-

240 EXPOSITIONIS SYMBOLI

pronunciavit, *Dei matrem esse sanctam Deiparam*, cùm aliorum ante ipsum Patrum nemo id tam clarè pronunciarit. Sed quis hic non turpem observet ἀνιζορηγίαν? Certè à Gregorio Nysseno & Nazianzeno, qui anno 360. vel 380. floruerunt, eodem insignitur nomine. Nyssenus in Epist. ad Ambrosiam, &c. pag. 660. t. 3 reprehendit eos, qui τὴν ἄγιαν παρθένον, τὴν Θεοτόκον, aūsi fuerunt appellare ἀνθρωποτόνον. Et Nazianzenus, Oration. 35, pag. 564. εἴτις οὐ θεοτόκον τὴν Μαρίαν ὑπολαμβάνει, χωρὶς ἔσι τῆς θεότητος. Si quis Mariam Deiparam non credit, extra divinitatem est. Basilius Cæsar. hisce σύγχρονος, de humana Christi generatione, t. 1. p. 590. dicit, θεοτόκος παρθένος. Theodoretus, qui vixit anno 450. Anathemat. 1. t. 4. pag. 709. Mariam οὐκ ἀνθρωποτόκον, ἀλλὰ θεοτόκον προσαγορεύομεν, non hominis genitricem, sed Dei genitricem appellamus. Chrysostomus etiam, qui vixit anno 404. Homil. 62. t. 6. eam vocat ἄγιαν παρθένον καὶ θεοτόκον. Maximè verò Synodus Ephesina, anno 430. contra Nestorium celebrata, Mariam esse θεοτόκον contra Nestorium defendit. Photius de hac Synodo, Epist. 1. pag. 8. *Patres hujus Concilii τὴν πανάχραντον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ καὶ ἀειπαρθένον μητέρα κυρίας καὶ ἀληθῆς καλεῖσθαι καὶ ἀνευφημένης Θεοτόκον παραδεδώκαστην, immaculatam & semper virginem, Domini nostri Iesu Christi matrem, propriè & verè nominari & prædicari Deiparam tradiderunt.* Vide de eadem Synodo Nilum, & Auctorem incertum de Synodis, in Biblioth. Juris Canonici, pag. 1156, 1162, 1192. Imperator Justinianus, Constitut. de Orthod. fide, quæ habetur in eadem Bibliotheca, pag. 1235. *'Αναθεματιζομεν Νεστοριον τὸν ἀνθρωπολάτρην, τὸν διαιροῦντα τὸν ἐν αὐτῷ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καὶ θεὸν ἡμῶν, καὶ μὴ διολογοῦντα κυρίας καὶ κατὰ ἀλήθειαν τὴν ἄγιαν καὶ ἐνδοξὸν ἀειπαρθένον Μαρίαν θεοτόκον ἀλλὰ ἄλλον μὲν τὸν ἐκ τοῦ θεοῦ Πατρὸς τὸν λόγον λέγοντα, ἄλλον δὲ τὸν ἐκ τῆς ἄγιας παρθένου Μαρίας, χάριτι δὲ καὶ οἰκείωσει τῇ τρόπῳ τὸν θεὸν λόγον, θεὸν αὐτὸν γεγενηθεῖς. Anathemate damnamus Nestorium adoratorem hominis, dividentem unum illum Dominum nostrum Iesum Christum, Dei filium, Deumque nostrum, nec confidentem propriè & verè, quod sancta, gloria, perpetua Virgo Maria sit Deipara: sed tradentem, quod aliud sit ille natus ex Deo Patre Deus Verbum, & aliud ille natus ex sancta Virgine Maria, qui per gratiam & necessitudinem cum Deo Verbo factus sit Deus.* Atque ita deinceps ab omnibus nominata fuit Orthodoxis. Quæ verò hujus appellationis sit ratio, veteres quoque monent. Cyrillus Alexandrinus in Actis Synodi Ephesinæ, pag. 75. *Vocatur θεοτόκος, οὐχ ἵσ τῆς τοῦ λόγου Φύσεως, ἢτοι τῆς θεότητος αὐτῆς, τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβούστης ἐκ τῆς ἄγιας παρθένου,*

Θέου, ἀλλ' ὡς γεννιθέντος ἐξ αὐτῆς τοῦ ἀγίας σάματος, Ψυχωθέντος τε λογικῆς· φαὶ καὶ ὑπόσασιν ἐνθεῖς ὁ λόγος, γεγεννῆσθαι λέγεται κατὰ σάρκα, *Deipara*, non quasi *Verbi natura*, aut deitas ejus, *initium sumserit ex sancta Virgine*, sed quod ex ea *sanctum corpus natum sit*, *animamque rationalem assumserit*: cui etiam hypostaticè unitum *Verbum*, natum dicitur secundum carnem. *Acacius*, Episc. Melit. in iisdem Actis, pag. 266. Θεοτόκος, ἡ ἀγία παρθένος· θεὸς γὰρ ὁ ἐξ αὐτῆς τεχθεῖς σὺν ἐκεῖνῃ τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν λαβῶν, ἀλλὰ ἐκεῖνῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως δεξάμενος. *Deipara est sancta Virgo*: *Deus enim*, qui ex ea natus est: non quod inde essentiæ suæ sumserit principium, sed quod inde initium incarnationis acceperit. *Basilius Seleuciensis*, Orat. 39. p. 208: Θεὸν σαρκωθέντα τεκοῦτα, θεοτόκος ὄνομάζεται. *Quoniam Deum incarnatum peperit*, *Deipara nominatur*. *Ierum Cyrus lib. I. adv. Nestorium*, pag. 7. Ονομάζεται θεοτόκον αὐτὴν, ὡς ἀποτεκοῦσαν δηλούστι θεὸν ὄντα κατὰ Φύσιν τὸν Ἐμμανουὴλ. *Eam Deiparam nominant*, quia peperit eum, qui naturā Deus est, Emmanuel. *Theodoreetus in refut. Anathemat. I. t. 4. p. 709.* Θεοτόκος ἡ παρθένος, διὰ τὴν πρὸς τὴν χυθεῖσαν δούλου μορφὴν ἔγνωσιν τῆς τοῦ θεοῦ μορφῆς. οὐ γὰρ εἰς σάρκα ὁ θεὸς λόγος, ἐτράπη, ἀλλ' ἡ τοῦ θεοῦ μορφὴ ἐλαβε τὴν τοῦ δούλου μορφὴν. *Virgo Deipara est*, propter unionem formæ Dei ad conceptam servi formam. Non enim in carnem Deus Verbum conversum est, sed Dei forma assumit servi formam. *Eulogius, Archiepiscopus Alexandr. in Biblioth. Photii, Cod. 230. pag. 837.* Κατὰ τὴν τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως Ἐννοιαν, δημολογῆμεν, τὴν ἀγίαν παρθένον θεοτόκον διὰ τὸ τὸν θεὸν Λόγου σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπῆσαι. Secundum inconfusæ unionis intelligentiam, confitemur sanctam Virginem esse Deiparam, quia Deus Verbum incarnatum est, ὃ carnem assumit. Vide etiam *Socratem*, Hist. Eccles. lib. 7. cap. 31. p. 275. & imprimis *Damascenum Orthod. fidei lib. 3. cap. 12. p. 220*. Nestorius verò non θεοτόκον, sed χριστόκον appellandam esse contendit. *Theodoreetus hæret. fab. lib. 4. cap. 12. p. 245.* de Nestorio scribit: Γίνεται αὐτῷ πρῶτον τῆς κανονομίας ἐγχειριμα, τὸ μὴ δειν τὴν ἀγίαν παρθένον, τὴν τὸν θεοῦ λόγου τεκοῦσαν ἐξ αὐτῆς σάρκα λαβόντα, θεοτόκον δημολογεῖν, χριστόκον δὲ μόνον. *Primus ei initæ novitatis gradus fuit*, non oportere sanctam Virginem, quæ Dei Verbum peperit, quod ex ea carnem suscepit, *Deiparam confiteri*, sed *Christiparam duntaxat*. *Evagrius lib. I. cap. 2. pag. 124. a.* Nestorius dixit, Mariam non esse θεοτόκον, sed χριστόκον, & addidit, τὸν γενόμενον διμηναῖον ἥτριμηναῖον ψκᾶν θεὸν ὄνομάσαι. *Bimestrem vel trimestrem non appellaverim Deum*. *Socrates*, lib. 7. cap. 33. refert, Nestorium, ad Synodum Ephesinam vocatum, blasphemam istam eructasse & evomuisse sententiam. *Damascenus*, lib. 3. Orthod. fidei, cap. 12.

pag. 221, 222. Χριστόνον δὲ οὐδαμῶς Φαμεν τὴν ἑγίαν ταρθένον, διότι ἐπ' ἀναιρέσει τῆς Θεοτύπου Φανῆς, οὐ μαρός καὶ βδελυρός καὶ ιουδαιόφρων Νεσόριος ταύτην τὴν προσηγορίαν ἔξευρατο, ὡς ἐπιρεαζομένην. *Christiparam autem nequaquam dicitur sanctam Virginem*, quia ad tollendum vocabulum θεοτόκος *scelestus* Ε^Γ abominabilis, atque cum *Judaeis* sentiens Nestorius banc appellationem injuriosam invenerit. Posset tamen B. Virgo etiam appellari χριστόνος, si quidem nihilominus concederetur, eandem esse θεοτόνον, & nī Nestorii obstareret hæresis. Id fatetur Theorianus Legat. Armen. pag. 94. quando dicit: Ἡδυνάμεθα καὶ χριστόνον τὴν θεοτόνον καλεῖν χριστὸν γὰρ ἐγένητε θεὸν καὶ ἀνθρώπου τοῦτο γὰρ δηλοῖ κυρίας τὸ δνοματία ἀλλὰ διὰ τὸ κακῶς ἐκλαμβάνεσθαι παρὰ τοῦ Νεσορίων τὸ σημανόμενον τοῦ δνοματος, ὡς βλάσφημον ἀπεδοκίμασαι παρὰ τῶν ἀγίων τὸ δνοματία. Potuissemus Deiparam etiam nominare Christiparam: perperit enim Christum, Deum Ε^Γ hominem: id enim propriè declarat nomen. Verum, quia nominis significatio à Nestorio male accipitur, tanquam blasphemum rejeclum est hoc nomen à sanctis. De his tandem consulendi sunt Theologi, qui variis rationibus probant, Λόγου carni non σχετικᾶς, sed ὑποσχετικᾶς unitum fuisse, ita ut ex duabus naturis, divina & humana, una tantum evaserit persona, ac proinde Christum neque esse ψιλὸν ἀνθρώπου, neque θεῖον ἀνθρώπου tantūm, sed θεάνθρωπον & ἀνθρωπόθεον, & Virginem Mariam non esse χριστόνον tantūm, sed etiam θεοτόκον, & θεομήτορα, quo nomine insignitur à Nysseno, de occurso Domini, t. 3. pag. 460. & à Damasco, lib. 3. Orthod. fidei, cap. 7. pag. 204.

2. *Eutyches*, Archimandrita Constantinopol. à quo dicti *Eutychiani*, alias etiam *Dioscoritæ* dicti, à *Dioscoro*, Patriarcha Alexandrino, διαρροφῆν διατριψῆν διορθούμενος, in contrarium delapsus est hæresin ex ἀμετρίᾳ τῆς ἀνθροΐτης. Nestorius, duabus in Christo observatis naturis, duas etiam putavit esse Personas: Eutyches verò è contrario, unam respiciens Personam, unam etiam censuit esse naturam. Photius, Epist. 1. pag. 9. de Eutychianis & Dioscoritis, in Synodo Chalcedonensi, oecumenicā quartā, anno 451. celebratā, damnatis, sic scribit: Τὸν ἔνα κύριον ὑμῶν Ἰησοῦν χριστὸν, ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος γνωριζόμενον, καὶ ἐν ταύταις ταῖς δυσὶ προσκυνούμενον Φύσειν, εἰς μίαν Φύσιν τολμηρῶς καὶ ἀφρένως ἀνεπίρινον καὶ συνέχεον. Unicum Dominum nostrum Iesum Christum, ex divina Ε^Γ humana natura agnatum, Ε^Γ in duabus hisce naturis adoratum, per summam audaciam Ε^Γ stultitiam in unam naturam commiscentes, confuderunt. De iisdem Harrmenopulus de Sectis, Sect. 5. pag. 560. Κατὰ Φαντασίαν ἔλεγον τὸν ὑιὸν τοῦ θεοῦ ἀνθρώπου γεγονέναι, μίαν ἔχοντα Φύσιν. Secundum phantasiam dicebant filium

lum Dei factum esse hominem, unam habentem naturam. Eutyches, apud Evagrium, Hist. Eccles. lib. 1. cap. 9. pag. 126. b. dixit: Ομολογῶ ἐκ δύο φύσεων γεγενῆσθαι τὸν κύριον ἡμᾶν πρὸ τῆς ἐνώσεως μετὰ δὲ τὴν ἔνωσιν, μίαν φύσιν διμολογῶ. *Confiteor, Dominum nostrum ante unionem ex duabus naturis fuisse compositum: post unionem verò unam agnosco naturam.* Idem de eodem testatur Theodorus Presbyter, de Incarnatione Domini, p. 234. Et Zonaras, ad Concilium Chalced. pag. 92. Τὰς δύο φύσεις τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τὴν ἔνωσιν συγκραθῆναι, καὶ εἰς μίαν ἀκοτελεσθῆναι φύσιν ἀσεβῆς ἐδογμάτιζεν, ὡς καὶ τῇ θεότητι προσαρμάζειν τὰ πάθη. *Duas naturas deitatis & humanitatis post unionem fuisse commixtas, & unam naturam factas, impiè docuit, adeò ut etiam Deitati passiones attribuerit.* Confer, quæ hoc ipso capite attulimus, num. III. 3. sub lit. a. Ab hac hæresi vocantur à veteribus Monoφυῖται, de quibus Nicephorus Hist. Eccles. lib. 18. cap. 45. pag. 868. Eodem tempore, sub Zenone nimirum & Anastasio, Acerbali, quorum dux Severus Antiochenus fuit, unam Verbi & carnis naturam male prædicantes: & præterea Jacobitarum, Theodosianorum, Julianistarum, & plurimorum aliorum cetervæ, Ecclesiæ insultarunt: Οἱ καὶ Μονοφυῖται ἔκληθησαν, ἄτε δὴ μίαν φύσιν τῆς λόγου καὶ τῆς σαρκὸς μετὰ τὴν ἀδριτον ἔνωσιν πρεσβεύοντες τε καὶ δογματίζοντες, qui etiam Monophysitæ appellati sunt, quid unam Verbi & carnis naturam post ineffabilem unionem esse sentiant, & doceant. Vide de iisdem plura ibidem, &c cap. 46. Damasceni, Orthod. fidei lib. 3. cap. 3. integrum est περὶ τῶν δύο φύσεων κατὰ Μονοφυῖτῶν, de duabus naturis contra Monophysitas; unde simul hujus hæretis refutationem petere licet. Optimè Photius contra Eutychianos, Epist. 1. pag. 9. Ἐι μία ἡ τοῦ χριστοῦ φύσις, ἡ θεῖα πάντως, ἡ ἀνθρωπίνη ἔσαι ἀλλ' εἰ μὲν μόνη θεῖα, τοῦ τὸ ἀνθρώπινον; εἰ δὲ ἀνθρωπίνη μόνη, πῶς οὐκ ἔξαρνος τῆς θεότητος; εἰ δέ ἕτερον τι παρὰ ταῦτα (τοῦτο γὰρ ὑπολείπεται, καὶ πρὸς τοῦτο μᾶλλον αὐτῶν νεύει τὸ φρόνημα) πῶς ὡχέτεροφυής αὐτοῖς δι χριστὸς καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ ἡμῶν ἀνατλασθῆσεται; οὐ τί ἀν δυσσεβέσερον ἡ ἀφρογένεσερον; ἀνθρωπὸν γενέσθαι φάσκειν τὸν τὴν θεὸν λόγον καὶ θεὸν, ἐπὶ τε φθορᾷ τῆς ιδίας θεότητος, ἐπὶ διαιρέσει τῆς προσλιφθείσης ἀνθρωπότητος; τοῦτο γὰρ ἔκεται τάντως τοῖς μηδετέρας φύσεως, ἀλλ' ἔτερας παρὰ ταῦτας, τὸν χριστὸν ἔικεν τετολμήναται. *Si una tantum natura Christi, vel divina prorsus ea fuerit, vel humana. Sed si tantum divina, ubi tunc humana? si tantum humana, fieri non potest, quin negetur divina. Quod si quid diversum ab utraque natura fuerit, (nam hoc in hac causa unicūm iis relinquitur, & cōvidetur propendere) quomodo non erit apud ipsos Christus alterius cuiusdam & diversæ naturæ cùm à suo Patre, ium à nobis?*

quo quid magis impium, aut delirum magis fangi potest? afferere nimisrum Verbum Dei Deum, hominem factum eum in finem, ut cum divinitas destrueretur propria, etiam assumta humanitas in nihilum redigeretur. Hoc enim ita planè consequetur, si quis tueri ausus fuerit, Christum non alterius istarum, sed præter istas alias naturæ participem esse factum.

V. De Incarnationis necessitate. Hanc Patres Nicæni exprimunt his verbis: Τὸν διὸ ἡμᾶς τοὺς ἀνθράπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα εἰς τῶν οὐρανῶν, καὶ σωρθέντα. Qui propter nos homines, Εἰ propter salutem nostram ē cœlis descendit, Εἰ incarnatus est. Hanc causam etiam inculcat Chrysostomus, Homil. 73. l. 6. Διὸ ἀγάπην κατῆλθε πρὸς ἡμᾶς δὲ ἀγαπητὸς ὑιὸς τῷ θεῷ, καὶ διδοκηνός, καὶ διδοδιαιτος τοῖς ἀνθρώποις γέγονεν, ἵνα τὴν πολύθεον καταλύσας πλάνην, καὶ τὴν ἀληθῆ καταγγεῖλας θεογνωσίαν, τὴν πρὸς ἀληθῆς ἀγάπην διδάξῃ ἀνθράπους. Propter charitatem ad nos descendit dilectus ille Dei filius, Εἰ cum hominibus habitavit atque edit, ut errore, deorum multitudinem adstruente, sublato, Εἰ vera Dei cognitione annunciata, misericordiam inter se dilectionem homines doceret. Athanasius de Incarnatione Verbi: Ἡ ἡμῶν παράβασις τῷ Λόγῳ τὴν Φιλανθρωπίαν ἐξεικάλεσσε, ὥστε καὶ ἐις ἡμᾶς Φθάσαι καὶ Φανῆναι τὸν Κύριον ἐν ἀνθρώποις. Τῆς γὰρ ἐκείνου ἐνσωματώσεως ἡμεῖς γεγοναμένοι πόθεστε, καὶ διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ἐΦιλανθρωπεύσατο, καὶ ἐν ἀνθρωπίᾳ γενέσθαι καὶ Φανῆναι σώματι. Transgressio nostra Verbi charitatem in homines excitavit, ut ad nos usque veniret Dominus, interque homines appareret. Siquidem incorporationi ejus occasionem nos præbuimus, ac propter nostram salutem affectavit fieri atque apparere in humano corpore. Cyrillus Jerosol. Catech. Illum. 4. Πίσευε, ὅτι οὗτος δὲ μονογενῆς ὑιὸς τῷ θεῷ, διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἐξ οὐρανῶν κατῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. Crede hunc unigenitum Dei filium propter nostra peccata ē cœlis in terram descendisse. Theodoretus in Epit. div. Decret. cap. 11. pag. 279. Ἐνηνθρώπησεν δὲ Θεὸς Λόγος, ἵνα τὴν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας διαφθαρεῖσαν ψευργήσῃ Φύσιν διὰ τοῦτο πάταν τὴν ἡμαρτυχίαν ἔλαβεν, ἵνα πᾶσαν ιάσηται. Propterea Deus Verbum homo factus est, ut corruptam à peccato naturam renovaret: propterea totam, quæ peccaverat, assumfit, ut totam sanaret. Macarius, Homil. 34. pag. 416. Ή ἐλευσίς τοῦ Κυρίου τᾶσι διὰ τὸν ἀνθρώπου γεγένηται, τὸν τεθανατώμενον ἐν τάφῳ σιώτῳ, ἀμαρτίας, πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ δυνάμεων πονηρῶν. ἵνα δὲ τῷ αἰῶνι τούτῳ νῦν ἀναγῆσῃ καὶ ζωοποιήσῃ τὸν ἀνθρώπον, καὶ καθαρίσῃ ἀπὸ πάσις μελαγίας, καὶ Φατίσῃ αὐτὸν τῷ ίδίῳ Φωτὶ, καὶ ἀμφιάσῃ αὐτὸν τὰ ἑαυτῷ ἐνδύματα τῆς θεότητος τὰ οὐρανια. Adventus Domini fuit prorsus in gratiam hominis, qui mortuus jacebat in sepulchro tenebrarum, peccati, spiritus impuri, Εἰ peruersarum potestatum;

ut nunc in hoc seculo resuscitet ac vivificet hominem, expurget ab omni nigredine, illuminet eum suo lumine, & operiat eum suis ipsius divinis & cœlestibus indumentis. Confer, quæ hoc capite, sub num. II. habentur. Hic igitur jam proscribenda eorum opinio, qui nimium confidenter & temere definire sunt ausi, Christum, et si non peccasset homo, nihilominus in mundum fuisse venturum: Nicæni enim Antistites, & cum iis reliqui Ecclesiæ Φωτιῆρες nullam aliam Incarnationis Christi causam propoununt, quam σωτηρίαν ἡμετέραν, ac proinde generis humani in peccatum prolapsi restaurationem: neque aliam agnoscit scriptura Joh. 3: 16. Matth. 9: 12, 13 & 1. Timoth. 1: 15.

C A P U T XII.

De Passione, Sepultura & Resurrectione Christi.

Σταυροθέντα ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀνασάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς.

Ria hoc capite nobis consideranda, nempe *Passio*, *Sepultura*, & *Resurrectio Christi*.

1. *Passio Christi*. Eam his verbis exprimunt Patres Nicæni:

Σταυροθέντα ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου, καὶ παθόντα.

1. **Σταυροθέντα**, *crucifixum*. Vocabulum σαυρὸς duplice maximè sumitur modo.

a. *Propriè*: atque ita σαυρὸς, juxta veteres Glossas, est *patibulum*, *crux*. Suidas: Σταυρός, τὰ δρθὰ πεπηγότα ξύλα. *Cruces*: recta ligna humi defixa. Hesychius: Σταυροί, οἱ κατατειγότες σκόλοτες, χάρακες, καὶ πάντα τὰ ἔσωτα ξύλα, ἀπὸ τοῦ ἐξάναι σαυροῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὴν αὔραν ἵζασθαι. *Cruces*, defixi pali, valli, & erecta quævis ligna, ab ἐξάναι vocant σαυροὺς, quod in aërem erigantur. Vel, ut tradit Eustathius, σαυρὸς dicitur, ὅτι ἴζαται εἰς ἀέρα ἥρμένος, quoniam stat in aërem erecta. Σταυρὸς idem quod σκόλοψ. Hesychius: Σκόλοψ, ξύλον, δξιμον. Scribe, ξύλον δξύ. *Palus*, lignum acutum. Confirmatur hæc lectio tum ex ipso Hesychio, tum ex Suida; quorum ille, Σκόλοτες, δξέα ξύλα δρθά. *Pali*, ligna acuta recta. Item: Σκόλοτες, δρθέα (scribendum δρθὰ, vel δρθια) καὶ δξέα ξύλα, σαυροί, χάρακες.

Pali, recta & acuta ligna, cruces, valli: hic verò, Σκόλοψ, ξύλου δέν. *Palus*, lignum acutum. Celsus de Christo, per contemptum, & ut Christianis ægrè faciat, pro σαυρός usurpat vocem σκόλοψ. Lib. 2. pag. 102. apud Origenem: "Ωφειλεν εἰς ἐπίδειξιν θεότητος, ἀπὸ τοῦ σκόλοτος ἐνθὺς ἀφανῆς γενέσθαι. Debuissest ad deitatem probandam, mox è cruce evanuisse. Ibidem aliquoties repetitur. Α` σκόλοψ est ἀνασκολοπίζειν, quod Hesychius per ἀνασαυροῦν exponit. Quem Christiani σαυραθέντα dicunt, cum Lucianus contumeliosè τὸν ἐν τῷ Παλαιῶν ἀνασκολοπισθέντα & ἀνεσκολοπισμένον dixit, πάλο affixum. Chrysostomus, Homil. 4. in 2. ad Timotheum: Ο' Πέτρος κάτωθεν ἀνεσκολοπίσθη παρὰ ἀνθρώπων καταπτύξων καὶ ίταμῶν. Petrus capite ad terram verso in crucem fuit actus ab hominibus abominandis & crudelibus. De ejusdem martyrio sic Hieronymus: A Nerone affixus cruci, martyrio coronatus est, capite ad terram verso, & in sublime pedibus elevatis. Adstipulatur etiam Eusebius; qui Hist. Eccles. lib. 2. cap. 25. p. 20. a. Petrum sub Nerone ἀνασκολοπισθῆναι scribit. Crux figuram habuit literæ Græcorum Ταῦ, & Latinorum T. Tertullianus lib. 3. adv. Marcionem, cap. 22. pag. 679. *Ipsa est enim litera Græcorum Tau, nostra autem T, species crucis.* Tertullianum ferè ad verbum imitatus est Hieronymus in Comment. *Extrema*, inquit, *Tau litera crucis habet similitudinem. Antenna* etiam crucis figuram exprimit. Tertull. lib. adv. Judæos, cap. 10. pag. 144 *Antenna navi, crucis pars est.* Minutius Felix: *Signum sanè crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vebitur.* Maximus Taurinensis: *Cum à nautis scinditur mare, prius arbor erigitur, velum distenditur, ut cruce Domini facta aquarum fluenta rumpantur.* Hinc à Græcis antennæ extremitates vocantur κέρατα, cornua. Statius: *Antennæ gemina cornua.* Virgilius: *Cornua velatarum obvertimus antennarum.* In excerptis ex veteri Lexico Græco-Lat. *Antenna, κέρας.* Aliud vetus Lexicon: *Κέρας πλοίος.* *Antenna.* Κέρας etiam est antenna, id est, lignum in transversum niali positum, unde pendet velum. Hesychius: *Κέρας, ἐν τῷ πλοίῳ οὗτω τῇ καλεῖται.* *Ita in navi aliquid vocatur.* Hinc Homerus Il. 6°, vñ. 3.

Tὸν δὲ εὑρε προτάροιθε νεῶν δρθεκραιράων.

Hunc autem invenit ante naves erætas antennas habentes.

Ubi vetus Scholiastes: Νεῶν δρθεκραιράων. Ορθὰς κεραῖς ἔχοντων, δρθοτρύμνων. Καλεῖται δὲ κεραῖς τὸ ἐπάνω τοῦ Ιεροῦ δεδεμένου πλάγιου ξύλου, οὐ ἔξαπτεται ἡ δθόνη.

Erectas

Erectas antennas habentes. Κεράia autem vocatur in supremo malo affixum transversum lignum, unde velum nauticum dependet. Hinc veteres illud Matth. 5: 18. Ιῶτα ἡ μία κεράia οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τῆς υδρου, ἕως ἣν πάντα γένηται, de cruce interpretantur. Theophylactus ad illum locum, p. 29. Scribit, "Αλλοι τὸ Ἱῶτα καὶ τὴν κεράιαν, τὸν σαυρὸν Φασι τοῦ γὰρ σαυροῦ Ἱῶτα ἐσι τὸ ὄφελον ξύλου, καὶ κεράια τὸ πλάγιον. Άλιι ίῶτα Ἐπί apicem dicunt esse crucem: nam crucis, ίῶτα est rectum lignum, Ἐπί κεράia transversum. Et Greg. Nyssenus, lib. de Vita Mosis, t. I. pag. 217. Ἀληθῶς γὰρ τοῖς καθορᾶν δυναμένοις ἐν τῷ υδρῳ μάλιστα τὸ κατὰ τὸν σαυρὸν θεωρεῖται μυστήριον. Διό Φητί τῷ τὸ Ἔναγγέλιον, δτι ἐκ τοῦ υδρου τὸ Ἱῶτα καὶ ἡ κεράia οὐ παρέρχεται συμπαῖον διὰ τῶν εἰρημένων, τὴν τε ἐκ πλαγία γραμμὴν καὶ τὴν κάθετον, δι' ἣν τὸ σχῆμα τοῦ σαυροῦ καταγράφεται. Nam verè iis, qui in Legem respicere possunt, crucis mysterium maximè patet: propterea Evangelium alicubi dicit, iota & apicem ex lege non præterire, transversam lineam & perpendicularē ac rectam, quibus figura Crucis describitur, per iota & apicem ostendens. Ex quibus verò lignis crux Christi compacta fuerit, solicite, sed frustra, quærunt Græci. Paracletice, pag. 41. sic habet: Ὡράθης ὑψούμενος ἐν κυπαρίσσῳ δέσποτα, καὶ τῇ τεύκῃ, καὶ κέδρῳ δι' ἀγαθότητα. Βίσις es exaltatus, Domine, in cypressō, & pinu, & cedro propter bonitatem. Pag. 62. Ἐν κυπαρίσσῳ, καὶ τεύκῃ, καὶ κέδρῳ ὑψώθη δ ἀμνὸς τῆς θεᾶς. In cypressō, & pinu, & cedro exaltatus est agnus Dei. Pag. 69. Κέδρῳ ἀνυψώθης, τεύκῃ τε καὶ κυπαρίσσῳ δέσποτα. Domine, in cedro exaltatus es, & pinu, & cypressō. Eadem est sententia Michaëlis Pielli: Κάλλη δὲ δρέων δ σαυρὸς τέφυνεν Εἰ γὰρ, ὡς δ τῆς ἴσοριας λόγος ἔχει, ἐκ τεύκης, καὶ κέδρου, καὶ κυπαρίσσου συμπέπηκται κάλλη δὲ ταῦτα εἰσὶ τῶν Φυομένων ἐν δρεσι, τοῦτο μὲν Φύλλοις κομῶντα κυνοῖς, τοῦτο δὲ ἐπὶ τολὺ τῆς ἀέρος ἀνατεινόμενα, διὰ ταῦτα κάλλη τῶν δρέων τὸ υποκοιδὸν ὄχλον ἰνόμαζαι. Pulchritudines verò montium crux est, siquidem, ut historiæ narrant, ex pinu, cedro, & cypressō compacta est, quæ eorum, quæ nascuntur in montibus, pulchritudines sunt, tum quod frequentibus foliis vernant, tum quod in multum aerem se extendunt. Propterea pulchritudines montium arma victoriam afferentia nomen habuerunt. Nicolaus, Metropolita Congrensis: "Ἐν σοι με σώζει προσταχείς δ δεσπότης τῷ τευκοκέδρῳ, καὶ κυπαρισσοξύλῳ. In te me salvat affixus Dominus ex pinu, cedro, & cypressino ligno. An vera hæc sit sententia, non dilputamus; id tantum monemus, ex veris historiarum monumentis nihil tale haberi. In id potius inquiramus, cur mortem crucis, non aliam, sustinuerit Salvator noster. Ea de re audire juvat Athanasium, Orat. de incarnatione Verbi,

bi, t. i. pag. 77 & 78. qui duas assert rationes. Prior est, quia debuit fieri pro nobis maledictio. Εἰ τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην κατάραν ἦλθεν αὐτὸς βασάσαι, τῶς ἀν ἄλλως ἐγένετο κατάρα, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ κατάρᾳ γενόμενον θάνατον ἐδέξατο; ἐξι δὲ οὗτος δὲ σαυρός σύτῳ γὰρ καὶ γέγραπται. Ἐπικατάρχος δὲ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Si nostram venit latus maledictionem, quomodo aliter maledictio fieri potuisset, nisi maledictam mortem sustinuisse? Hec verò est mors crucis: sic namque scriptum est: Maledictus, qui pendet in ligno. Posterior est, quia in cruce pendens omnes ad se vocare debuit. Εἰ δὲ θάνατος τῷ Κυρίῳ λύτρου ἐξὶ τάντῳ, καὶ τῷ θανάτῳ τύτου τὸ μεσότοιχον τῷ Φραγμῷ λύεται, καὶ γίνεται τῷ έθνῶν ἡ ιλῆσις, πῶς ἀν ἡμᾶς προσεκαλέσατο, εἰ μὴ δισαύριστο; ἐν μέντι γὰρ τῷ σαυρῷ ἐκτεταμέναις χερσὶ τις ἀτομήσκει. διὸ καὶ τότο ἐπρεπεν ὑπομεῖναι τὸν Κύριον, καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείναι, ἵνα τῇ μὲν τὸν παλαιὸν λαδὺ, τῇ δὲ τοὺς ἀκό τῶν έθνῶν ἐλκύσῃ, καὶ ἀμφοτέρους ἐν ἐαυτῷ συγάψῃ. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς εἶρηκε, συμπάντων τοιῷ θανάτῳ ἐμελλε λυτρεῖσαι τοὺς τάντας. Οὐταν ὑψωθῶ, Φησι, τάντας ἐλκύσω πρὸς ἐμαυτόν. Si mors Domini precium redemtionis est pro omnibus, ejusque morte medius paries maceriae solvitur, gentesque vocantur, quomodo nos ad se vocasset, nisi crucifixus fuisset? In sola enim cruce expassis quis manibus moritur. Quam ob causam hoc quoque Dominum sustinere oportebat, Εἰ manus expandere, ut altera quidem veterem populum, altera verò gentes traheret, Εἰ utrosque in se ipso conjungeret. Hoc enim ipse quoque dixit, significans, qua morte omnes esset redempturus: si exaltatus facero, inquit, omnes traham ad me ipsum.

b. *Impropriè*, & quidem metonymicè, pro morte, quam quis in cruce perfert. Sic σαυρός ad Hebr. 12:2. notat mortem Christi. Τέμενε σαυρὸν, sustinuit crucem, id est, ut Theophylactus exponit, οὐχ ἀπλῶς θάνατον, ἀλλὰ τὸν ἐπονεῖδισον, non simpliciter mortem, sed contumeliosam illam. Ita ad Galatus 6:14. καυχᾶσθαι ἐν τῷ σαυρῷ τοῦ Κυρίῳ, gloriari in cruce Domini, est gloriari ἐν τῇ εἰς τὸν ἐζαυραμένον τίσει, in fide erga crucifixum, ut iterum Theophylactus. Atque huc jam referri debent infinita pene cloquia ista, quibus veteres crucem Christi exornant; quæ profectò non propriè de ligno crucis, sed de crucifixo sunt accipienda, utpote cui etiam soli competitunt. Talia sunt, quando Chrysostomus, Homil. 81. t. 5. pag. 565. de Cruce scribit: Σταυρός, τὸ κατὰ τῶν δαιμόνων τρόπαιον, ἡ κατὰ τῆς ἀμαρτίας μάχαιρα τὸ Ξίφος, ὁ τὸν Ὀφιν ἐκέντητεν δὲ χριστός. Σταυρός τὸ τῷ Πατρὸς θέλημα, ἡ τοῦ μονογενῆς δόξα, τὸ τῷ Πνεύματος ἀγαλλίαμα, δὲ τῶν ἀγγέλων κόσμος, τῆς ἐκκλησίας ἡ ἀσφάλεια, τὸ καύχημα Παύλου, τὸ τῶν ἀγίων τεῖχος, τὸ Φῶς τῆς οἰκουμένης ἀκάστης. Crux, illud adversus dæmones

tropæum, ille contra peccatum gladius: ensis ille, quo Christus serpentem trucidavit. Crux Patris voluntas, unigeniti gloria, spiritus exsultatio, Angelorum ornatus, Ecclesiæ securitas, Pauli gloriatio, sanctorum mænia, iotius universi lux. His gemina legas apud eundem: Homil. 34. t. 5. pag. 216, 217. Homil. 83. ejusdem tomī, pag. 567. Σταυρὸς τὸ κεφάλαιον τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας· σαυρὸς ἡ τῶν μυρίων ἀγαθῶν ὑπόθεσις. Διὰ τοῦτον οἱ πρότερον ἡτιμωμένοι καὶ ἔκπτωτοι, νῦν εἰς τὴν τῶν θιᾶν τάξιν ἐδέχθημεν· διὰ τοῦτον ψήνετι πλανώμεθα, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν ἐπέγνωμεν· διὰ τοῦτον οἱ ξύλα καὶ λίθους προσκυνοῦντες πρότερον, νῦν ἐπέγνωμεν τὸν τῶν ἀτάντων δικιαργόν· διὰ τοῦτον οἱ δοῦλοι τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἐλευθερίαν δικαιοσύνης ἀνήχθημεν· διὰ τοῦτον ἡ γῆ οὐρανὸς λοιπὸν γέγονεν. Οὗτος ἡμᾶς τῆς πλάνης ἡλευθέρωσεν, οὗτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἔχειρα γῶγησεν, οὗτος οὐαταλλαγὰς θεῷ πρὸς ἀνθρώπους ἐποιήσατο, οὗτος ἀπὸ τῆς βυθοῦ τῆς ουκίας ἡμᾶς ἀναστάσας, εἰς αὐτὴν τῆς ἀρετῆς τὴν κορυφὴν ἀνήγαγεν, οὗτος τῶν δαιμόνων τὴν πλάνην ἔσβεσεν, οὗτος τὴν ἀτάτην οὐθεῖτε. Crux, caput illud salutis nostræ: crux, illa infinitorum bonorum cauſa. Propter hanc, qui prius abjecti eramus ἢ abdicati, nunc in filiorum ordinem sumus recepti. Propter hanc non amplius erramus, sed veritatem cognovimus. Propter hanc, qui prius ligna ἢ lapides adorabamus, nunc rerum omnium conditorem cognovimus. Propter hanc, qui servi eramus peccati, ad libertatem justitiae adducti sumus. Propter hanc terra deinceps cœlum est. Hæc nos ab errore liberavit, hæc ad veritatem deduxit, hæc Deum ἢ homines reconciliavit, hæc nos ex peccati voragine eductos, ad ipsum virtutis verticem deduxit, hæc dæmonum errorem extinxit, hæc seductionem destruxit. Similia quære apud eundem, Homil. 126. tomī ejusdem, pag. 819, 820. & Homil. 127. pag. 824, 825. & Homil. 145. pag. 906: apud Damascenum, Orthod. fidei lib. 4. cap. 12. pag. 305, 306. qui expressè dicit, per crucem intelligi mortem Christi. Ιδοὺ, inquit, ὁ θάνατος τῆς χριστοῦ, ἦτοι ὁ σαυρός. Ecce mors Christi, videlicet crux: apud Theophanem, Homil. 4. pag. 26. &c apud alios passim.

2. Τὸν ἡμῶν, pro nobis. Pro quibus Christus mortem crucis sustinuit, variantes reperias apud veteres sententias.

a. *Alii enim Christum pro omnibus mortuum esse afferunt sine discrimine.* Theodoretus in cap. 2. Epist. ad Hebreos, ad v. 9. pag. 405. Τὸν ἀτάντων τὸ σωτήριον ὑπέμενε πάθος. *Pro omnibus salutarem passionem sustinuit.* Basilus Cæsar. in Psal. 46. pag. 274. Ἐπεὶ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἐμελλεν ὑψοῦσθαι πρὸς τὸν σαυρὸν, καὶ ὑπὲρ πάσης γῆς τὴν ὑψωσιν καταδέχεσθαι, διὰ τοῦτο Φησιν, Τψωθῆσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθῆσομαι ἐν τῇ γῇ. *Quoniam pro hominibus in*

250 EXPOSITIONIS SYMBOLI

*crucem exaltandus erat, Ἐ pro universa terrā exaltationem erat suscep-
turus, propterea dicit : Exaltabor in gentibus, exaltabor in terra.* Macarius,
Homil. 24. Ἐνδόκησεν δὲ Κύριος ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ αὐτοῦ πάθειν ὑπὲρ πάντων.

*Volu-
luit Dominus in suo ad nos adventu pro omnibus pati.* Chrysostomus, Ho-
mil. 83. t. 5. pag. 569. dicit : *Christus propterea extra urbem passus est, ἵνα
μάθῃς, ὅτι καθολική ἐστιν ἡ θυσία· ἵνα μάθῃς, ὅτι ὑπὲρ τῆς γῆς ἀπάσης ἐστιν ἡ προσ-
φορά, καὶ ὅτι κοινὸς τῆς Φύσεως ὑμῶν ἀπάσης ἐστιν ὁ καθαρισμός, ut discas, uni-
versalem esse hanc victimam : ut discas, esse oblationem pro tota terra, Ἐ
communem esse totius naturae nostrae purgationem vel expiationem.* Grego-
rius Nazianzenus, Orat. 25. pag. 436. Τὰ χριστοῦ πάθη, δι' ᾧ ἀνεκλάσθημεν,
γάχαρι μὲν, δὲ δοῦλοι πάντες δὲ οἱ τοῦ αὐτοῦ Ἀδάμ μετασχόντες, καὶ ὑπὸ τῆς Φύσεως
παραλογισθέντες, &c. Christi cruciatus, per quos omnes citra ullam exceptio-
nem instaurati sumus, qui eidem Adamo participavimus, atque à serpente
in fraudem induxli sumus, &c. Idem, Orat. 42. pag. 685. Τὸ μέγα καὶ
ἄθυτον ἱερεῖον, ἵνα οὐτας εἴτω, ἕσσον ἐπὶ τῇ πρώτῃ Φύσει ταῖς νομιμαῖς θυσίαις ἐγνα-
τημένηται, καὶ ἐμικροῦ μέρους τῆς οἰκουμένης, ὃδὲ πρὸς δίλιγον, ἀλλὰ παντοῖς τοῦ
ιεροῦ καὶ διαιωνίζον παθάρτιον. *Magna illa, quantum ad primam naturam,
immaculabilis, ut ita loquar, victimā, legalibus sacrificiis immixta est, illa,
inquam, non exiguae cuiusdam partis orbis terrarum, nec ad exiguum tempus,
sed totius mundi nunquam intermoritura expiatio.* S. Maximus de Charita-
te, Cent. 1. cap. 71. Χριστὸς, τὴν ἑαυτοῦ ἀγύπτιην εἰς ὑμᾶς ἐνδειξάμενος, ὑπὲρ
ὅλης τῆς ἀνθρώπητος ἔτεθε, καὶ πᾶσιν ἐξ Ἰησοῦ τὸν ἐλπίδα τῆς ἀναζάσεως ἐχαρί-
σατο. Christus, sua nobis ostensa charitate, pro universo genere humano pas-
sus est, Ἐ pro omnibus ex aequo spem resurrectionis gratuitè largitus est. Origene,
lib. 4. contra Celsum, pag. 179. Νῦν δὲ ὑπὲρ τῶν πανταχοῦ ἀμαρτι-
λῶν, ἵνα καταλίπωσι τὴν ἀμαρτίαν, καὶ πιστεύσωσι τῷ θεῷ ἑαυτοὺς, ἐπιδεικνύεται
κεκύρωται δὲ Ἰησοῦς. Nunc pro omnibus, qui usquam sunt peccatoribus, ut
relictis peccatis credant se Deo, advenisse prædicatur Jesus. Cyrilus A-
lexandr. Catenā in cap. 1. Joh. pag. 47. Ἀλλὰ τότε μὲν ἔσται μερικᾶς, γάχαρι εἰς
ἀπαντας ἐκτείνω τὸν Ἰησον· τύτος γὰρ ἦν καὶ σκιά. Νῦν δὲ δὲ λιθινὸς ἀμυνὸς ὑπὲρ
πάντων ἄγεται πρὸς σφαγὴν, ἵνα τὴν ιεροῦ ἀμαρτίαν ἀνέλῃ, ἵνα καταργήσῃ
τὸν θάνατον, ὑπὲρ πάντων ἀποθανὼν, ἵνα γένηται δεύτερος Ἀδάμ, βίᾳ ἀπὸ γῆς,
ἀλλ’ ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἀρχῇ γένηται τῇ ἀνθρώπου Φύσει παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ λύσις
Φθορᾶς, καὶ πρέξενος αἰλανιου ζωῆς. Καταπιὼν γὰρ δὲ θάνατος τὸν ὑπὲρ πάντων ἀμ-
νῶν, πάντας ἐξήμεσεν ἐν αὐτῷ τε καὶ σὺν αὐτῷ. Verumtamen tum quidem,
nempe sub veteri Testamento, ex parte salutem attulit, nec ad omnes mi-
sericordiam extendit : figura enim erat ac umbra : nunc verò verus Agnus pro
omni-

omnibus ducitur ad mortationem, ut mundi peccatum auferat, & mortem pro omnibus obviendo, mortem abroget, quod secundus Adam, non ex terra, sed è cælo, omniumque bonorum principium humano generi, solutio item interitus, atque æternæ vitæ conciliator existat. Cum enim occisum pro omnibus Agnum mors absorperit, simul etiam in ipso & cum ipso universos evomuit. Idem, lib. 11. de Adoratione, pag. 396. Γέγονεν ὑπόκοος μέχρι θανάτου, τῆς ἐξ Ἀδὰμ ἀποταξίας ἀθανάτου τὰ ἐγκλήματα, καὶ τῆς εὐπειθείας τὴν ἐυαδίσιν ὡς ὑπὲρ ἀπάντων τε ἄμη καὶ ὑπὲρ ἐκάστη προσαγόριζε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, καὶ δι' αὐτοῦ αεσώσμεθα. Factus est obediens usque ad mortem, nostræ ex Adamo contractæ defectionis abolendo culpam, obedientiæ gratum odorem tanquam pro omnibus simul & singulis Deo & Patri obtulit, & per eum servati sumus.

B. Alii pro solis electis & fidelibus Christum mortuum esse affirmant. Theodoretus, ad v. 28. cap. 9. Epist. ad Hebreos, pag. 438. Ἐπισημῆνοσθαι δεῖ, ὅτι τολλῶν εἶπεν ἀνενεγκεῖν ἀμαρτίας, καὶ οὐ πάντων οὐ γὰρ πάντες ἐπί-
χενσαν. Τῶν οὖν τετιχευκότων μόνον τὰς ἀμαρτίας διέλυσε. Notandum est, quod dixit, eum multorum peccata sustulisse, non omnium: non enim omnes crediderunt. Eorum ergo tantum, qui crediderunt, peccata sustulit. Theophylactus ad eundem locum, ex Chrysostomi Homil. 17. in Epist. ad Hebreos, pag. 522. hæc habet: Τίνος ἔνεκεν εἶπε, τολλῶν, καὶ οὐ, πάντων; ἐπειδὰν μὴ πάντες ἐπίχενσαν.. Οὐ μὲν γὰρ θάνατος αὐτοῦ ἀντίρροτος ἦν τῆς πάντων ἀπωλείας, καὶ δοσον τὸ ἐπ' αὐτῷ, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν οὐ πάντων δὲ τὰς ἀμαρτίας ἀνήνεγκε, διὰ τὸ μὴ θελῆσαι αὐτούς. ὥσε ἄχρις οὐκέτος τὸν θάνατον τοῦ ὑιοῦ τοῦ Θεοῦ ἐποίησαν, οὐ καὶ Φρίκης ἄξιον. Quare dicit, multorum, & non, omnium? Quoniam non omnes crediderunt. Mors enim ejus fuit æquivalens omnium interiti, ac, quantum in ipso est, pro omnibus mortuus est. Non omnium autem peccata sustulit, quia ipsi noluerunt. Proinde inutilē sibi Filii Dei mortem ipsi fecerunt; quæ res est sanè horrenda. Idem, rursus ex Chrysostomo in cap. 2. ad Galatas, pag. 735. ad vñ. 20. cap. 2. ad Galatas, pag. 459. Τοσαύτην δεῖ χάριν διπλογεῖν τῷ χριστῷ ἐκαστον, δοσην ἀν εἰ καὶ δι' αὐτοῦ μόνον ἀπέθανεν οἱ δὲ τῇ εὐεργεσίᾳ χρησάμενοι, οἱ εἰς αὐτὸν τιχεύσαντές εἰσι μόνοι. Tantas oportet unumquemque gratias reddere Christo, quantas, si pro ipso solo mortuus esset, exhiberet. Hujus autem beneficij participes sunt illi soli, qui in ipsum crediderunt. Clemens Alexandr. lib. 7. Stromat. pag. 703. Πᾶς δὲ ἀν ἐσι σωτὴρ καὶ κύριος, εἰ μὴ πάντων σωτὴρ καὶ κύριος; ἀλλὰ τῶν μὲν τετιχευκότων σωτὴρ, διὰ τὸ γνῶναι βεβουλῆσθαι τῶν δὲ ἀπειθησάντων κύριος, ἐσ' αὐτὸν λογῆσασθαι διηγήσαντες, σκείας καὶ καταλλήλου τῆς δι' αὐτῷ τύχωσιν εὐεργεσίας. Quomodo autem est Salvator & Dominus, si non est omnium Salvator &

252 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Dominus? sed est quidem Salvator eorum, qui crediderunt, propterea quod scire voluerint: eorum autem, qui non crediderunt, est Dominus, si, cum potuerint confiteri, propriam & eis convenientem acceperint beneficentiam. Ecclesia Smyrnensis in confessione de Christo, Epistola de martyrio Polycarpi, lib. 4. Hist. Eccles. Eusebii, cap. 15. pag. 39. a. Οὐτε τὸν χριστὸν ποτε καταλίπειν δυνηθείτω, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντός οἵσμα τὸν σωζομέναν σωτύριας παθέντα, ὅτε ἔτερόν τινα σέβειν. Neque Christum unquam deserere poterimus, pro totius mundi servandorum salute passum; neque aliud quam piam colere. Ambrosius, t. 2. lib. 4. de Fide ad Gratianum, cap. 1. si non credis, non descendit tibi Christus, non tibi passus est.

3. *'Επὶ Ποντίῳ Πιλάτου.* Hæc verba duobus accipi possunt modis.

a. *'Επὶ Ποντίῳ Πιλάτου potest reddi, coram Pontio Pilato: ut 1. Timoth. 6:13. Καὶ Ἰησοῦ χριστοῦ τῷ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου τὴν καλὴν ἐμολογίαν.* Beza vertit: *Qui testatam fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem.* Ita Matih. 28: 14. *Καὶ ἐὰν ἀκυρώῃ τοῦτο ἐπὶ ἡγεμόνος.* Quid si hoc auditum fuerit apud Præsidem, vel, si hoc percrebuerit coram Præside. Actor. 25:9. Θέλεις υἱόνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ; *Vis judicari coram me?* Paulus, vs. 10. respondet: *'Επὶ τοῦ βῆματος Καίσαρος ἐξώς εἰμι. Coram tribunalī Cæsarī stō.* Eodem sensu Christus ad discipulos suos, Marci 13: 9. *'Επὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ζαθήσεσθε. Coram Præsidibus ac Regibus sistemini.* Usitata hæc significatio apud Græcos.

b. *'Επὶ Ποντίῳ Πιλάτῳ potest reddi, sub Pontio Pilato, sub ejus imperio: erat enim à Romano Cæsare constitutus Præses & judex Ierosolymitanus.* Ita Lucæ 3: 2. *'Επ' ἀρχιερέων "Αννα καὶ Καϊφα.* Sub Pontificibus maximis Anna & Caiapha. Marci 2: 26. *'Επὶ Ἀβιαθαρ τῷ ἀρχιερέως.* Sub Abiathar Pontifice maximo. Atque hæc significatio, qua *tempus* denotatur, frequens est. Sic ἐπ' Ἀλεξανδρου, sub Alexandro, id est, tempore Alexandri. Vide Lexica. Atque hoc sensu in Symbolo hoc, ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου, sub Pontio Pilato, id est, eo tempore, quo Pilatus Præses erat Iudeæ, ἡγεμονεύοντος Ποντίῳ Πιλάτου τῆς Iudeiæ, Pontio Pilato Præside Iudeæ, ut est Lucæ 3: 1.

4. *Opposita.* Quanquam tota divinitus inspirata Scriptura ubique docet, Christum verè passum esse, non tamen defuerunt hæretici, qui hanc veritatem præfراctè negarunt. Ignatius, in Epist. ad Tarsenses & Smyrnenses, docet, *quosdam dixisse, Christum δοκῆσει tantum crucifixum esse.* Et in Epist. ad Trallianos, pag. 12. *Τινὲς ἄνθρωποι ὄντες λέγουσι, τῷ δοκεῖν αὐτὸν τεθηκέναι, πεπονθέναι οὐ τῷ ὄντι.* *Quidam atbei dicunt, ipsum opinionem*

nione mortuum, non autem verè passum esse. Basilius hæc fuit hæresis, qui primo vixit seculo; de quo Irenæus lib. 1. adv. Hæres. cap. 23. Quapropter neque passum cum: Εἰς Simonem quendam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo; Εἰς hunc secundum ignorantiam Εἰς errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, uti putaretur ipse esse Jesus; Εἰς ipsum autem Jesus Simonis accepisse formam, Εἰς stantem irrisisse eos. Augustinus cap. 4. de Hæresibus, de Basilidianis: *A Judæis non credunt Christum crucifixum, sed Simonem Cyrenensem, qui angariatus sustulit crucem ejus.* De codem Basilius Tertullianus, de Praescript. adv. Hæreticos, cap. 46. pag. 340. *Hunc (Christum) passum à Judæis non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse: unde nec in eum credendum esse qui fit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse.* Et Epiphanius, hæresi 24. pag. 36. Δραματουργεῖ δὲ ἡμῖν ἄλλην δραματουργίαν διδεύτερος μυμολόγος, ἐν τῷ περὶ σαυρῷ λόγῳ χριστοῦ, εἰχεὶ Ἰησοῦν Φάσικαν πεπονθέντα, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον. *Comminiscitur autem nobis aliud commentum alter ille scurra circa crucem Christi, dicendo, non Jesus esse passum, sed Simonem Cyrenensem.* Theodoretus, hæret. fab. lib. 1. cap. 4. pag. 195. Πάθειν δὲ τοῦτον οὐδαμῶς λέγει, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον ωπομεῖναι τὸ πάθος, νομισθέντα εἶναι χριστόν. *Hunc autem (Christum) minimè passum esse ait, sed Simonem Cyrenensem passionem sustinuisse, cum Christus esse putaretur.*

II. Sepultura Christi. Circa sepulturam Christi duplex actus considerandus est.

1. Prior est, curare corpus Christi sepulchro mandandum. Apud omnes gentes, etiam à vera religione averolas, fuit aliqua corporum mortuorum cura. Romani lecto corpora, ubi animam exegerant, extrahebant, humi deponebant, lavabant, ungebant, lecto ferali aptabant. Hæc dicebatur *compositio*, περισσοῦ. Judæis, Christianis, & aliis περισέλλειν est vestimentis sepulchralibus cooperire. Hinc Hesychius περισέλλειν, inter alia exponit περισμεῖν, decenter componere ad sepulturam, vcl, obvolvere Εἰς cooperire vestimentis sepulchralibus. Suidas καὶ Περισεῖλαι, περισσαλύφαι. Οὐδὲ τὸ σῶμα τούτῳ περισείλας πέπλοις συρικοῖς, καὶ τειτυράμενος σῆμα, ἐν αὐτῷ κατέθετο ἵστα ἡμαρτῆσθαι τοῖς γειναμένοις ξυμβαίνει. *Circumtegere.* Ille verò, cùm hujus corpus sericis peplis circumtexisset, Εἰς sepulchrum fabricasset, in eo depositus, quæcumque à parentibus peccari solent. Homerus, Odyss. 1. vñ 292.

————— Οὐδὲ ἐ μῆτηρ
Κλαῦσε περισείλασσα. —————

254 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Nec eum mater deflevit, obvolvens vestimentis sepulchralibus. Vetus ibi Scholiastes: Περιζείλασσ, περικαλύφασσ. Tobiæ 12:14. Ὁπως ἀτελθῶν περιζείλης τὸν νεκρὸν. Ut abeas, ὃ mortuum cooperias. Sirach. 38:16. itidem de mortuo, περιζειλον τὸ σῶμα αὐτοῦ, contege corpus illius. Basilius Cæsar. in Psal. 49. pag. 289. de divite: Μόλις ἐνδυμα λήψεται δὲ πλεῖστος καλύπτον αὐτοῦ τὰ δυσχήματα, καὶ τοῦτο ἐὰν δόξῃ τῶν οἰκετῶν τοῖς περιζέλλουσι. *Vix vestem accipiet dives, quæ pudenda ejus tegat: idque fiet, si servis placuerit, qui illum ad sepeliendum obtegunt ἢ componunt.* Greg. Nyssenus, de Deitate Filii & Spiritus S. t. 3. pag. 474. introducit Saram, Abrahamum, filium immolare cupientem, hoc modo compellantem: Τίς δυνάσει μητέρα; τίς θεραπεύσει τὸ γῆρας; τίς περιζελεῖ μετὰ τὸν θάνατον; *Quis matrem nominabit? quis senectutem curabit? quis mortuam obvolvet ad sepulturam?* Eusebius, Hist. Eccles. lib. 7. cap. 16. pag. 75. b. refert, Astyrium, civem Romanum ordinis Senatorii, Marinum martyrem sepelivisse: Περιζείλας εἰ μάλα πλεσίως, τῇ προτιμούσῃ ταφῇ παραδίδωσι. Cum cum splendide magnisque sumtibus ad sepeliendum composuisset, eum convenienter ἢ decenter sepultura affecit. Hoc ibid. cap. 11. pag. 75. a. Περιζολᾶς τῶν σωμάτων, corporum ad sepulturam compositiones, vocat Dionysius, in Epist. ad Hermammonem. Et lib. ejusd. cap. 22. pag. 77. a. idem Dionysius, τὰ σώματα τῶν ἀγίων περιζολᾶς κατακοσμεῖν, corpora sanctorum opera seu oboluta operimentis ornare. Hesychius: Περιζολὴ, περιβολὴ, ἐνδυμα. Amictus, indumentum. Hoc ipsum aliás est περιελίσσειν θεονίοις, apud Athanasium, in vita Antonii, t. 2. pag. 502. est ἐνταφίοις ἀμφιάξειν. Ἐντάφια enim, inter alia, sunt vestimenta funebria, sepulchoria linea. Apud Justinum Martyrem, quæst. 116. Orthod. Εἰ ἀνισάμενος δὲ εσπότης ἀπὸ τῆς μημάτος, τὰ ἐντάφια ἐν τῷ ταφῷ κατέλιπε, τὰς μετὰ τὴν ἀνάσασιν ἡ γυμνὸν αὐτὸν διθέντα, ἡ ἑτέρωθεν αὐτὸν ἐσβῆτα κομισάμενον ἡ γραφὴ ὡς ισόρησε; si resurgens ē tonimento Dominus, vestimenta funebria in sepulchro reliquit, quomodo post resurrectionem Scriptura illum vel nudum visum esse, vel aliunde vestem sumuisse, non memoravit? Eadem, resp. ad quæst. 117. vocantur τὰ τοῦ ἐνταφίσμοῦ ιμάτια, sepulchralia vestimenta. In sepultura Christi adhibebantur δθόνια, σινδὸν δὲ συνδάριον. Σινδόνος meminerunt tres Evangelistæ, Matth. 27:59. Marcus, 15:46. & Lucas, 23:53. Veteres Glossæ: Σινδὼν, tunica linea. Etymolog. Φωσσώνιον, λιγοῦν τι, ὥτοι σινδόνιον. Apud Suidam scribitur Φωσσώνιον. Φωσσώνιον, inquit, λιγοῦν τι, ὥτοι σινδόνιον. *Velum quadam lineum*, hoc est, Sindonium, Sindon. Herodotus in Euterpe, pag. 76. de Aegyptiis: Δισύστατες τὸν νεκρὸν, κατειλίσσουσι τὰν αὐτοῦ τὸ σῶμα

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. XII. 255

ενδόνος βισσίνης. *Ubi cadaver abluerunt, sindone byssina totum involvunt:* Johannes, cap. 19: 40. eodem sensu de corpore Christi, Καὶ ἔδησαν αὐτὸν ὅθονίοις. Ὁθόνια, apud Hesychium, λυὰ ἵματια. Sunt hæc ἐντάφια δεσμὰ quæ Grammaticis sunt κειρῖαι, tanquam κυρῖαι, ut MS. Anglicanum legere perhibetur Joh. 11: 44. de Lazaro: Δεδεμένος τὸς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κυρῖαι. Atque ita etiam apud Hesychium: Κυρίαι, ἐπιθανάτια ἐντευλιγμέναι: quæ verba mendo non carent. Pricæus legendum censet, Κειρῖαι ἐντευλιγμένοι, &c., pro ἐπιθανάτια, ponendum, ἐπὶ τεθνηκταν. Κυρῖαι scriendum, postulante id literarum serie, ἀπὸ τῆς κυρὸς, quasi dicas mortuales fascias. Salmasius legit: Κυρῖαι, ἐπιθανάτια ἐντευλιγμέναι, quasi velit dicere, quibus ii, qui fato functi sunt, involvuntur. Hanc verò lectionem nemo facile admiserit. Ego malim, Κυρῖαι, ἐπιθανατίοις, sc. ὅθονίοις, ἐντευλιγμένοι. *Fasciis sepulchralibus involuti.* Hæc si non placet lectio, Pricæi conjecturam sequaris. Κειρῖαι, vel κυρῖαι δεδεμένοι est feralibus amiculis adstrictus atque obditus, ut loquitur Apuleius, lib. 10. *Linea sepulchrorum vincula* dixit Tertullianus. Nilus apud Photium, Orat. 1. in Pascha, Cod. 276. pag. 1529. de infante adhuc in utero latente: Τοῖς παρὰ τῆς Φύσεως ἐνειλημμένος σπαργάνοις προσέοικε νεκρῷ κειρῖαις δεδεμένῳ. *Naturæ fasciis involutus, similis est mortuo fasciis sepulchralibus involuto, ligato.* Basilius Seleuciensis, Orat. 35. pag. 181. de Lazaro: Ἐκεῖδεν ἀνετήδαι νεκρὸς τετράμερος τὰ τοῦ θανάτου περικείμενος σύμβολα· καὶ τὸν θάνατον ἀποδυτάμενος, τὴν τοῦ τάφου σολῆν ύπκ ἡλλαξάτο· ἀλλ' ἐΦίσατο ταῖς κυρεῖαις ὃς ἐκ τάφου τεχθεὶς, καὶ μετὰ τόκου Φέρων τὰ σπάργανα. *Inde exsilibat quadridianus mortuus mortis signis circumdatus: εἰ exuta morte, sepulchralēm ornatum non exuerat, sed erat in institis velut ē sepulchro natus, etiam post partum ferens fascias.* Σουδαρία in sepultura Christi meminit Johannes, cap. 20: 7. Vox Latina est. Suidas: Κεκρύφαλον, σαβαλάθιον, σουδάριον. *Reticulum, vitia, sudarium.* Sudarium est linteum parvum, quo sudorem vultus extergebant. Quintilianus: *Vatinius reus, agente in eum Calvo, sudario candido frontem detergit.* Suetonius de Nerone: *Plerumque prodiit in publicum ligato circa collum sudario.* Græci vocant ἡμιτύβιον & καψιδράτιον. Patet ex Polluce, qui lib. 7. cap. 16. sic scribit: Τὸ δὲ ἡμιτύβιον, ἐξι μὲν καὶ τοῦτο Ἀιγύπτιον, εἴη δὲ ἀν κατὰ τὸ ἐν τῇ μέσῃ Κωμῳδίᾳ καψιδράτιον καλούμενον, δὲ νῦν σουδάριον δυομάζεται. Ἀριστοφόνει γάρ ἐν Πλούτῳ τοιαντη τις ἡ δόξα: Ἐπειτα καθαρὸν ἡμιτύβιον λαβὼν, τὰ βλέφαρα περιέψησε. Semitymbium verò etiam Ἑgyptiacum est: fueritque, secundum mediæ Comœdiæ scriptores, capsidrotium, quod nunc sudarium dicitur. Talis enim sententia Aristophani

256 EXPOSITIONIS SYMBOLI

in Pluto esse videtur; Deinde mundum prehendens semitymbium, palpebras detersit. Τὰ βλέφαρα περιέψησεν, est, quod Quintilianus dixit, frontem deterrit. Aristophanis Scholiastes ad locum adductum, pag. 38. Ἡμιτύ-
βιον, ἀντὶ τῆς σουδάριον φάκος ὑπτριβὲς, λινοῦ τι, οἷς ἐκμαγεῖσον. Semitymbium, pro sudarium. Pannus ex parte attritus, lineum quid, ut extersorium. Corrigendus Hesychius, apud quem καψιδρόνιον, pro καψιδράτιον, εἶδος χιτωνίσκον. Extersorium, tuniculae species. Hinc jam facilè solvitur illud ἐναντιοφανὲς, quando Josephus ad sepeliendum Christum tantum dicatur attulisse sindonem, cum tamen etiam θθύνα & σουδάριον in sepulchro fuisse narrantur. Augustinus de Consensu Evang. lib. 3. cap. 23. Neque hic aliquid repugnet retile intelligentibus. Neque enim illi, qui de Nicodemo tacuerunt, affirmaverunt à solo Joseph Dominum sepultum, quamvis solius commemorationem fecerint; aut quia illi una sindone à Joseph involutum dixerunt, propterea prohibuerunt intelligi & alia linteal potuisse afferri à Nicodemus & superaddi: ut verum narraret Johannes, quod non uno linteo, sed linteis, involutus sit; quamvis & propter sudarium, quod capiti adhibebatur, & institas, quibus totum corpus alligatum est, quia omnia de lino erant, etiam si una sindon ibi fuit, verissimè dici potuit, ligaverunt eum linteis. Quid sit περιέλλειν σῶμα, & quid fuerit περισόλη, jam vidimus. Aliud longè est τοὺς δΦθαλμοὺς τοῖς δακτύλοις περιέλλειν, quod ipsum quoque ad compositionem cadaveris sepeliendi pertinet. Philostorgius, Hist. Eccles. lib. 9. cap. 6. pag. 124. narrat, Aëtium Constantinopoli obiisse, Eunomiumque extrema ei officia præstitisse: Ἐυνομίας τῷ, τε σώμα συνελθόντος, (legendum συνελθόντος) καὶ τὰς δΦθαλμοὺς τοῖς δακτύλοις περιείλαντος. Eunomio os ei occludente, oculosque obnubente, vel comprimente. Eodem sensu dicitur δΦθαλμοὺς ἀποκλείειν. Chrysostomus, Homil. 157. t. 5. pag. 953. Parentes, mortuorum liberorum χεῖρας ἀποτείνουσιν, δΦθαλμοὺς ἀποκλείστι, τὰς πόδας ἀποτείνουσι, τὴν κεφαλὴν διορθῶστι, manus extendunt, oculos claudunt, pedes extendunt, carys componunt. ΟΦθαλμοὺς ἔτανορθουν. Nyssenus de Macrina sorore in vita ejus, t. 2. pag. 195. Οὐδὲ γὰρ τῶν ἔτανορθουν αἱ δΦθαλμοὶ προσεδέοντο. Neque enim oculi iis indigebant, qui eos componerent. Καθαρεῖν δΦθαλμοὺς, quod usitatissimum est. Chrysostomus, lib. 2. de Providentia, cap. 10. loquens de Jacobo, obodium Esau i exsule: Ὁτε δὲ ἐμελλὼ τελευτᾶν ἐκείνη, τί ἀρα ψή εἴπε; τί δὲ εἰς ἐΦθέγξατο; ἀ καὶ λίθον τῆξαι ικανά, ωχ δρῶσα τὸν ταῖδα ταρεζῶτα καὶ δακρύοντα καὶ καθαιρόντα δΦθαλμοὺς, καὶ συλλαμβάνοντα σώμα, καὶ περιέλλοντα, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐτίμελούμενα, ἀτερ αὐτῶν τοῦ θανάτου πικρότερα τοῖς γεγεννημέσιν εἶναι δοκεῖ. Ήτε in-

interpres ἀνόνυμος ita reddidit: Cūm verò illa, (Rebecca) moritura es-
set, quid non dixit? quid non locuta est? Etiam lapides ea ipsius verba li-
quefacere potuisse puto: cūm non videret propè astantem filium, atque illacry-
muntem, oculosque sibi excæcantem, atque macrore suffusa ora contrahentem,
atque alia omnia agentem, quæ parentibus morte ipsa videntur graviora. Sa-
tis impensè, καθαιρεῖν δΦθαλμοὺς, putavit significare, oculos sibi excæcare,
eripere, vel pessundare: Chrysostomus enim ad illum respicit morem, quo
propinquī solebant mortuorum oculos comprimere, & os contrahere, seu
componere. Verba igitur ejus ita vertenda; oculos comprimentem, Ε& os
contrahentem atque componentem, aliaque omnia curantem, &c. Eadem lo-
cutio apud eundem legitur Epist. 4. ad Olympiadem, ubi de Jobo, li-
beris suis simul tristi casu privato, ita scribit: Οὐδὲ ἴδεν ἐν οἷσι κειμένους,
οὐδὲ εφίλησε χεῖρας, οὐδὲ ἔσχάτων ἡκάστη φυμάτων, οὐδὲ ποδῶν ἥψατο καὶ γονάτων,
οὐ σόμα συνεῖλεν, οὐδὲ καθεῖλεν δΦθαλμοὺς μελλόντων αὐτῶν τελευτᾶν. Neque enī
iacentes in lecto vidit, nec manus exosculatus est, nec extrema verba audivit,
nec pedes Ε& genua tetigit, nec os contraxit, nec oculos moribundorum com-
pressit. Idem, Homil. 20. ad populum Antiochenum, conjungit, δΦθαλ-
μοὺς καθεῖλεν, σόμα συνεῖλεν καὶ συνέχειν, oculos comprimere, os contrahere Ε&
comprimere. Alibi etiam frequenter hujus ritus meminit. Vide Homil.
ejus de Paralytico, quæ est 62. t. 5. edit. Parif. pag. 940. & Homil. 1. in
2. ad Corinthios, pag. 547. Ejusdem ritus apud Gentiles etiam expressa
reperias vestigia. Homerus, Il. λ', vs. 452.

"Α δεῖλ", οὐ μὲν σοίγε Πατὴρ καὶ πότνια μῆτιρ
"Οσσε καθαιρήσουσι θανόντι περ. ——————

*Ab miser, non quidem tibi pater Ε& honoranda mater
Oculos compriment mortuo! ——————*

Ad quæ vetus Scholiastes: "Οσσε καθαιρήσουσι τὰς δΦθαλμοὺς κατακαλύψον.
Oculos compriment: oculos obnubent, obtegent. Idem, Odyss. λ', vs. 425.

Χερτὶ κατ' δΦθαλμοὺς ἐλέειν, σύν τε σόμ' ἐρεῖσαι.

Manibus oculos comprimere, atque os componere.

Ubi iterum Scholiastes: Ελέειν καθεῖλεν, συγκλεῖσαι. Ερεῖσαι ἄρισται, ή
ἐπικλεῖσαι. Comprimere: claudere. Componere, vel claudere. Euripides
in Hecuba:

Kai θανατης ὅμιλα συγκλείσει τὸ οὖν.

Et mortuæ tibi comprimet oculum.

Virgilius Æneid. 9.

— — *Nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi.*

Ovidius in Epist. Penelopes:

Ille meos oculos comprimat, ille tuos.

Lilius Gyraldus, lib. de vario sepeliendi ritu, & Joh. Ursinus, Analect. Sacr. lib. 1. cap. 27. citant locum ex Plinii lib. 11. cap. 37. *Morientibus oculos operire, rursusque in rogo patefacere, Quiritium magno ritu sacram est: ita more condito, ut neque ab homine eos supremum spectari fas sit, & cælo non ostendi nefas.* Vide Ursinum. Apud Judæos eundem ritum solennem fuisse, patet ex Genes. 46: 4. ubi Lyranus: *Mos erat antiquorum, quo persona perdilecta cludebat oculos defunctorum.* Id ipsum à Judæis hodierno adhuc die diligenter observari testatur Cl. Buxtorfius, Synag. Jud. cap. 49. Ægyptii demortuorum corpora condiebant intrinsecus corpore exenterato, cerebro per nares extracto: deinde odoribus farcabant. Hoc Græci dicunt *ταριχεύειν*, & *ταριχευσιν* ejusmodi condituram, ut auctor est Herodotus in Euterpe, Sen. lib. 2. pag. 76. eos, qui corporibus condiendis vacant, *ταριχευτὰς* appellant. Latini dicunt *pollingere, pollinatura, pollinctor.* Vetus Glossarium: *Ταριχεύω νεκρόν. Pollingo.* Vide Lexica. Græci etiam dicunt *ταρχύειν*. Hesychius: *Ταρχύειν, θάπτειν, ἐνταφιάζειν. Sepelire, ad sepulturam componere.* Idem: *Ταρχύσαι, θάψαι, ἐνταφιάσαι.* Vide Homerum Il. η', vs. 85. & Il. π', vs. 674. Judæi verò corpora defunctorum lavabant, ungebant preciosis unguentis, & fasciis involvebant tota, excepto capite, quod sudario involvebatur; ut vidimus. Hoc erat *ἐνταφιάζειν*, quod verbum bis in N. Test. legitur, nempe Matth. 26: 12. de muliere in domo Simonis leprosi unguentum in Christi caput effundente: *Πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.* Et Joh. 19: 40. *Καθὼς ἦθος ἐξὶ τοῖς Ιουδαίοις ἐνταφιάζειν.* Utrobius vetus Interpres vertit *sepelire.* Beza & Piscator *funerare.* Rectius omnino. Optimè Glossa: *Ἐνταφιάζω. Funero.* Casaubonus: *Ego, inquit, distinguen-*

stinguendum arbitror inter θάπτειν & ἐνταφιάζειν, itemque inter ἐνταφιέσμον & ταφήν. Θάπτειν enim sepelire significat: at ἐνταφιάζειν est corpus ad funus componere, & ornamenti, ut sic dicam, sepulchralibus ornare: quæ Græcis ἐνταφια vocantur. Ergo quod funditur unguentum in Christi caput, Matth. 26: 12. id pertinet ad τὸν ἐνταφιασμὸν, non ad τὴν ταφήν. Hactenus ille. ἐνταφιάζειν ergo est, ad sepulturam parare, & præcedit, utpote prius ordine, & τὸ θάπτειν sequitur, ut posterius. Patet hoc etiam ex Genes. 50: 2. ubi Hebræum ὥη / quod significat aromatibus condire corpora mortuorum, ut incorrupta maneant; à LXX. Interpp. per ἐνταφιάσαι exponitur, ut sit condire aromatibus, vel aromata admovendo mortuum curare, non sepelire, quemadmodum versionis Græcæ interpres satis hic imperitè reddit: Josephum enim non fuisse in Ægypto sepultum, satis notum est. Huc facit, quod iterum Glossæ habent: Pollinctor, ἐνταφιαζῆς. Et, Pollingo, περισέλλω νειρὸν, σιροπλοκῶ, ἐνταφιάζω, ταριχεύω. Hic σιροπλοκῶ, pro σιροπλοκῶ. Ubique enim in illis Glossis σιρὰ, pro σιρὰ. Et σιροπλόκοι sunt pollinctores. Ita in iisdem κιριάτις, pro κειριάτης, à κειρίᾳ. Gregorius, μύροις ἐνταφιάζειν dixit, unguentis delibutum ad sepulturam parare, non sepelire; quod posterius tamen Stephanus in Thesauro vult. Mulieres namque Marci 16: 1. non veniebant ad sepeliendum Christum, sed ad eum ungendum, εἰς ad aromata extrinsecus applicanda. Hinc μυροφόροι & ἀρωματοφόροι dicitæ, item ἀλαβαστροφόραι, μυροκομίστραι. Homil. 115. t. 5. apud Chrysostomum scripta est εἰς τὰς μυροφόρους γυναικας, in mulieres unguenta ferentes. Theophanes, Homil. 3. pag. 15. Τὸ πρὸς τὴν μυροφόρου δηθέν. Οὐτω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου, τὴν σιματικὴν ἐδήλου ἀνάβασιν. Dicitum illud ad unguentiferam, Nondum enim ascendi ad Patrem meum, corporalem designabat ascensionem. Et Homil. 31. pag. 232. Αἱ μυροφόραι εὐαγγελίστραι καὶ κύριες τῆς ἐγέρσεως. Unguentiferæ, nunciæ εἰς præcones resurrectionis. Idem, Homil. 29. p. 220. Τότε ἡ ἀρωματοφόρος τρίττυ; τῶν ιερῶν γυναικῶν τὸ ζωηφόρου μνῆμα κατέλαβε. Tunc sanctorum mulierum aromata ferentiam Trias ad salutare monumentum accessit. Homil. 30. pag. 225. Η ἀρωματοφόρος Μαγδαληνή. Aromata ferens Magdalena. Homil. 31. pag. 230. vocantur ἀρωματοφορῦντα γύναις. Mulieres aromata ferentes. Iterum, Homil. 30. pag. 227. ἀλαβαστροφόροι γυναικεῖς, mulieres aromata ferentes: & Homil. 32. pag. 234. ἀλαβαστροφόροι μαθήτριαι, discipulæ alabastriferæ. Homil. 31. pag. 230. Αὗται δέ εἰσιν αἱ περὶ τὴν Μαγδαληνὴν Μαρίαν μυροκομίστραι. Ηε vero sunt Magdalena ejusque comites unguenta portantes. Apud Ægyptios, ut jam vidimus, usitata c-

260 EXPOSITIONIS SYMBO LI

rat ταρίχευσις, apud Judæos verò ἐνταφιασμός. Hinc in Scripturis de conditura Hebræorum non usurpatur ταριχεύειν, sed ἐνταφιάζειν, aut etiam ἀλεῖθεν, ut Marci 16:1. Vide Dionysium Areopagitam cap. 7. de Eccles. Hierarchia, pag. 359. Chrysostomus, Homil. 116 t. 6. inter alios ritus, circa mortuorum sepulturam observari solitos, dicit, μύρον καὶ ἔλαιον ἐπιχέομεν, unguentum ἢ oleum affundimus. Illustris imprimis locus de significatione verbi ἐνταφιάζειν apud Basilium Cæsar. sub finem Homiliæ in Ditescentes, t. 1. pag. 406. ubi divitem ita compellat: Τί μυῆματος ἐπιτήμου, καὶ ταφῆς πολυτελεῖς, καὶ δακτάνης ἀκερδοῦς ὄφελος; δέον εἰς τὰ κατὰ τὸν βίον ἀναγκαῖα χρήσασθαι τοῖς περιθσι. Τοιαῦτα ἔροῦσι καὶ σὲ τὴς βαρύτητος ἀμυνόμενοι, καὶ τοῖς διαδεξαμένοις τὰ σὰ χαριζόμεναι προλαβῶν οὖν, σεαυτὸν ἐνταφιάσου· καλὸν ἐνταφίου ἡ εὐσέβεια. Interpres: Monumento quid opus sumtuoso, aut quæ utilitas inanis sumtus? Oportet illa ad vitæ usum superstitionibus dare: talia dicent, teque morositatis condemnabunt, successoribus tuis gratificabuntur. Itaque ista præveniens te ipsum sepelito. Bonum sepulchrum est pietas. Minus accuratè, σεαυτὸν ἐνταφιάσου, te ipsum sepelito, & ἐνταφίου, sepulchrum. ἐνταφιάσου est, ad sepulturam parato: & ἐνταφίου, sunt exsequiæ, inferiæ. Eodem sensu Gregorius Nazianzenus Orat. 22. quæ est in Maccabæorum laudem, pag. 400. de Matre: Πάντων δὲ ἐαυτὴν ὑπερέγνω θεῖσα, καὶ τῷ φίλῳ τὸν θυμὸν μίξασα, καλὸν ἐνταφίου διδωσι τοῖς παισὶν ἐαυτὴν, ἐπανελθοῦσα τοῖς προσκελθοῦσιν. Ipsa verò supra omnia se collocans, impetuque animi cum amore commiscens, veluti pulchras exsequias, vel munus funebre, se ipsam liberis obtulit, ac prægressos secuta est.

2. Posterior actus est, corpus tumulo inferre. Hic quoque notandum est varius diversusque sepeliendi modus apud Judæos aliasque nationes. Romani enim urnas, in quibus reconditi erant cineres ex ustrina collecti, tumulis inferebant: Græci verò condendis corporibus arcas & loculos, ad modulum corporis, adhibebant. Has arcas monumentis condebant. Fiebant autem potissimum ex lapide, præsertim Assio, sive Asio, qui dictus est σαρκοφάγος, carnivorus, quia natura ejuserat, corpora citò consumere: Plinius ait intra quadragesimum diem. Lib. 36. cap. 17. Inde omnes arcæ emortuales absolutè dicebantur σαρκοφάγοι & sandapile, νεκροφορεῖα, capuli, unde capularis senex, sepulchro jam includendus, quem Græci dicunt τυμβογέροντα. De lapide Assio Dioscorides: "Οτι ἐξ αὐτοῦ σοροὶ σαρκοφάγοι γίνονται. Ex eo loculi defunctorum corpora exedentes fiunt. Et Celsus, lib. 4. cap. 24. Lapis etiam, qui carnem exedit, quem σαρκοφάγοι Græci vocant. Veteres Glossæ: Sandapila, νεκροφορεῖον. Usus Juvenalis, Sat. 8.

In-

Inter carnifices & fabros Sandapilarum.

Hinc *Sandapilones*, & *Sandapilarii*, iidem ac *vespillones*. *Glossæ Phil.*
Sandapelo, *νεκροθάπτις*. *Hesychius*: Τυμβογέρων, ἐσχατόγυρος, decrepitus.
Laërtius: Θάκτουσι δὲ Ἀιγύπτιοι μὲν ταριχεύοντες, Ρωμαῖοι δὲ καιοῦτες. Sepeliunt verò *Ægyptii* quidem condientes, *Romani* verò comburentes. *Lucianus*
 τερὶ πένθους: Οὐ μὲν Ἑλλην ἔκαυσεν ὁ δὲ Πέρσης ἔθαψεν· ὁ δὲ Ἰνδὸς ὑάλῳ τεριχρίει
 δὲ Σκύθης κατεσθίει ταριχεύει δὲ ὁ Ἀιγύπτιος. *Græcus* quidem combussit:
Persa verò sepelivit: *Indus* verò vitro oblinis seu obducit: *Scytha* verò devo-
 rat: condit verò *Ægyptius*. *Herodotus*, lib. 3. pag. 106. refert, *Persas*
 & *Ægyptios* nefas esse putare κατακαῦσαι τοὺς νεκροὺς, mortuos comburere. De
Ægyptiis addit: Ταριχεύσαν, ἵνα μὴ κείμενος ὑπὸ εὐλέων καταβραθῇ. Condiunt
 cadavera, ne humatus à vermibus devoretur. *Eadem* legas apud *Stobæum*,
 Serm. 122. *Cyrus* apud *Xenophontem*, de *Pædia Cyri*, lib. 8. & ex eo
Stobæus, *Sermone* eodem: Τὸ δὲ ἐμὸν σῶμα, ὡς πᾶσι, ὅταν τελευτῆσαι,
 μήτε ἐν χρυσῷ θῆτε, μήτε ἐν ἀργύρῳ, μήτε ἐν ἄλλῳ μηδενὶ, ἀλλὰ ὡς τάχιστα τῇ
 γῇ ἀπόδοτε. *Meum* verò *corpus*, οὐ mibi charissimi filii ubi moriar, neque in
 auro condite, neque in argento, neque in alia re prorsus ulla: sed illud quād
 primū terræ reddite. At apud *Judæos* corpora defunctorum non con-
 dita in arcis, sed pollincta & involuta linteis seu tæniis in monumentis
 jacuerunt: arcæ enim vel sarcophagi in *historia Lazari* vel *Christi* nulla
 mentio. Romanorum monumenta fuerunt ὑπέργεια, id est, supra ter-
 ram exstructa, cùm à cineribus combusti corporis nullus fætor, quia è-
 rem inficeret, metueretur: at *Græcorum* fuere ὑπόγεια, & subterraneæ
 cryptæ. Tenuioris fortunæ homines in scrobibus condebantur: at di-
 tiores habuere monumenta sibi constructa, quæ ideò cryptas vocarunt:
 quia fuere specus defossi, & subterranci fornices, lapide structi & came-
 rati, qui lapide ori monumenti ad voluto claudebantur. Ejusdem formæ
Judæorum fuerunt sepulchra: & tale etiam fuit *Christi* sepulchrum. De
 eo enim Matth. 27:60. μνημεῖον ἐλατόμητεν ἐν τῇ τέτρᾳ. Marci 15: 46. μνη-
 μεῖον ἦν λελατομημένον ἐκ τέτρᾳ. Lucæ 23: 53. μνημεῖον λαξευτὸν. *Nonnus*
Joh. 19:41.

————— “Ἐκεὶ δὲ εὑ γείτονι κῆτῳ
 Τύμβος ἀδωμήτοιο βαθυνομένης ἀπὸ τέτρῃ,
 Γλυπτὸς δλος νεότευκτος. —————

Erat autem in vicino horto Sepulchrum rudi carato è saxo, sculptum totum, noviter ex fragilitate. Λατομέω significat lapides incido, lapidem scindo & excido. Λεξέων, quasi λᾶν ξεύω, seu λᾶς ξέω, lapides polio: vel, lapides incido: aliquando simpliciter incido. Hinc λελαξευμένος λίθος, lapis incisus, lapis operi astatatus, lapis quadratus. Λαξευτός idem quod λελατομημένος, ex lapide excisus. Proinde μνημεῖον λελατομημένον, vel λαξευτὸν est sepulchrum è petra excisum, non, ex lapidibus collectis exstructum: id quod observat Origenes, lib. 2. adv. Celsum, pag. 103. "Ωστερ ἡ γένεσις αὐτοῦ καθαρωτέρα πάσης γενέσεως ἦν, τῷ μὴ ἀπὸ μίζεως, ἀλλ' ἀπὸ παρθένης γεννηθῆναι οὐταὶ οὐταὶ τὸ σῶμα ἐν μνημείῳ κατέχεται, διὸ τὸ συμβολικὸν δηλουμένην ἐν τῷ ἀποτελεῖσθαι αὐτοῦ τὸ σῶμα ἐν μνημείῳ κατέχεται, ὃν ἐκ λογάδων λιθῶν σίκοδομηθὲντι, καὶ τὴν ἔνωσιν τὸ Φυσικὸν ἔχεται, ἀλλ' ἐν μαρτινῇ δι' ὅλων ἡνωμένη πέτρᾳ λατομητῇ καὶ λαξευτῇ. Quemadmodum ejus (Christi) nascititas omni nativitate fuerat purior, eò quod è Virgine, non è coitu, fuit natus: ita sepultura quoque insignem puritatem habet, deposito corpore in monumentum novum, non è collectiis lapidibus arte construēlum, sed è vivo saxe excisum. Idem observat Hieronymus in cap. 27. Matth. In monumento novo, quod excisum fuerat è petra, conditus est: ne, si ex multis lapidibus aedificatum esset, suffossis tumuli fundamentis ablatus furto diceretur. Hanc suam interpretationem Prophetæ testimonio roborat, dicens: Quod autem in sepulchro ponendus esset, Prophetae testimonium est, dicentis, Hic habitabit in excisa spelunca Petrus fortissimæ: statimque post duos versiculos sequitur, Regem cum gloria videbitis. Ambrosius cap. 33. in Matthæum: Domini corpus tanquam per Apostolorum doctrinam infertur in vacuam & in novam requiem lapidis excisi; scilicet in pectus duritiæ gentilis quodam doctrinæ opere excisum Christus infertur, rude scilicet ac novum, & nullo antea ingressu timoris Dei perciuum. Sepultus autem fuit Dominus extra urbem: juxta Judæos enim, ut tradit Cl. Buxtorfius Synag. Jud. cap. 49. Sepulchra ab urbe abesse debent ad quinquaginta cubitos; ne subinde ea homines in conspectu habeant, & moerore ac tristitia afficiantur. Exempla in Historia Evangelica sunt obvia. Id ipsum etiam Christiani sunt imitati in Ecclesia primitiva. Chrysostomus in Psal. 5. Τὰ νεκρὰ σώματα ἔξω τῆς πόλεως καταβάπτομεν. Corpora mortua extra urbem sepelimus. Macarius, Homil. 30. dicit ἐκπομπαῖς ἔξω τῆς πόλεως τὸν νεφρὸν, efferre mortuum extra urbem. Iterum Chrysostomus, Homil. 89. t. 6. Πάσας πόλις, πᾶσα κάμη πρὸ τῶν εἰσόδων τάφους ἔχει. Omnis urbs, omnis pagus ante introitum sepulchra habet. Rationem subjicit: Επείγεται τις εἰσελθεῖν εἰς πόλιν βασιλεύσαν, καὶ κομῆσσι πλεύτῳ καὶ δυνατεῖς, καὶ τοῖς

τοῖς ἄλλοις ἀξιώμασι καὶ τρὶν ἵη ὁ Φαντάζεται, βλέπει πρῶτου δὲ γίνεται, τάφοι πρὸ τὴν πυλῶν, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν πανταχοῦ τὸ διδασκάλιον τῆς ταπεινάτερας ἡμᾶν πρόκειται, καὶ παιδευόμεθα πρῶτου εἰς τὸ καταλήγομεν, καὶ τότε δρᾶν τὰ ἔστι Φαντάσματα. Festinat quis ingredi in urbem regiam, Εἰ divitiis superbientem atque potentia, aliisque prærogativis: Εἰ antequam videat, quod mente ejus occurrit, videt prius qualis ipse sit futurus: sepulchra ante portas, sepulchra ante villas: ubique humilitatis schola nobis proponitur, atque docemur, in quid resolvamur, deinde etiam, quid animo nobis finxerimus. Hinc de funeris elatione usurpantur verba Ἐκκομιδὴ, ἐκκομίζα, ἐκφορὰ & ἐκφέρω. Vide Lucæ 7:12. Act. 5:6,9,10. Hesychius: Ἐκκομιδὴ, ἐκφορά. Elatione funeris. Veteres Glossæ: Ἐκκομιδὴ νεκρῶν. Funus, exsequiae. Greg. Nazianzenus Orat. 2. in Julianum, ἐκκομιδὴ τῶν σώματος. Elatione funeris. Macarius, Homil. 15. pag. 184. Πλάσιος ἀνὴρ, ἐὰν ἀποθάνῃ, μετὰ μελαχδῶν καὶ θρῆνου καὶ κοτετῶν ἐκκομίζεται τοῦ βίᾳ ὑπὸ τῶν ιδίων ἀδελφῶν, καὶ τρὸς συγγενῶν καὶ φίλων καὶ γυναῖκων. Si vir dives moritur, cum cantu & lamentatione atque luctu effertur à fratribus suis, à consanguineis, amicis & familiaribus. Epiphanius de mensuris & ponderibus, de Valentiniāno juniore loquens, pag. 540. Άυτῇ δὲ τῇ ἡμέρᾳ τῆς πεντηκοστῆς ἐξεκομίσθη. Ipso verò Pentecostes die elatus fuit. Athanasius Orat. de cæco à nativitate, t. 2. pag. 688. de Christo interrogat: Οὐχ οὗτος τὸν ὑιὸν τῆς χύρας ἐκκομιζόμενον νεκρὸν, λόγῳ ἀνέσησε. Nonne ille filium viduæ, mortuum elatum, verbo à mortuis suscitavit? Ita etiam Latini. Virgilius:

— — — Tunc corpora luce carentum
Exportant testis. — — —

Plautus:

— — — Vidi efferri mortuum.

Cicero ad Atticum, lib. 15. Cn. Lucullus, familiaris noster, matrem efferebat. Et lib. 2. de Legibus: Efferri ante lucem funera jussit Demetrius. Veteres Glossæ: ἐκφορὰ, τὸ πένθος. Funus. Suidas: ἐκφορὰν, ταφὴν, ἐκ τοῦ ἐπι μνήματος ἐκφέρεσθαι. Funeris elationem, sepulturam, quia ad sepulchrum effertur sc. mortuus. Portus vult legendum esse: ἐκφορὰν, ταφὴν. ἐκφέρεσθαι, ἐκ τοῦ οἴκου ἐπι μνήματος ἐκφέρεσθαι. Elationem funeris, sepulturam. Efferri, ex aedibus ad monumentum efferri. Commodè tamen satis verba Suidæ possunt retineri: sensus enim est, ἐκφορὰν dici ταφὴν, quia per ἐκφορὰν mortuus ad monumentum effertur. Chrysostomus,
Homil.

Homil. 61. t. 5. de mortuo: Γεγνησάς ἦν; καὶ διὰ τοῦτο εὐχαρίστου, καὶ τὸν λαβόντα δέξατο πάλιν, αἰσχύλητι τὸ σχῆμα τῆς ἐκφρᾶς. Senio erat confessus? Vel hanc ipsam etiam ob causam gratias age, & eum recipientem glorifica, reverere modum elationis. Eusebius, Hist. Eccles. lib. 9. cap. 8. pag. 103. de Pestē loquens: Totas absumebat generationes, ὡς δρᾶν ἥδη δυεῖν καὶ τρῶν σώματα νεκρῶν, ὃνδο μίαν ἐκφράν κομιζόμενα, adeò ut simul duo & tria mortuorum corpora efferri fuerint visa. De aliis circa mortuorum sepulturam ritibus alibi dicendi locus erit. Consulatur interim Dionysius Areopagita, Eccles. Hierarch. cap. 7. pag. 350, 351. Est autem sepultura Christi; ut illud quoque addamus; infinitus humiliationis illius gradus, quo devenit in potestatem sepulchri,

a. Ut constaret, cum non κατὰ δόκησιν, sed ὄντως mortuum esse.

b. Ut sepulchra nostra sanctificaret, καὶ τὸ κοιμητήρια ποτὶς, quād sepulchra efficeret. Athenaeus, lib. 4. cap. 51. ex Dosiadis lib. 4. τῶν Κρητῶν refert, apud Cretenses in singulis civitatibus ædes quasdam fuisse publicas, in quibus peregrini dormiverint, unde etiam κοιμητήρια dicta fuerint. Εἰσὶ δὲ πανταχοῦ κατὰ τὴν Κρήτην οἵαι δύο, ᾧ τὸν μὲν καλοῦσιν ἀνδρεῖσιν, τὸν δὲ ἄλλον, ἐν τῷ τοὺς ζένους κοιμήσοι, κοιμητήριον προσαγορεύσοι. Sunt autem per totam Cretam binæ domus, quarum aliam quidem appellant ἀνδρεῖον, virilem, aliam νερὸν, in qua hospites dormire faciunt, κοιμητήριον appellant. Hinc Christiani, quia mortuorum resurrectionem credunt, & mortem ὑπονοῦ ποτὶς κοιμησιν, quād θάνατον, appellandam esse volunt; sepulchra vocant κοιμητήρια, quasi dormitoria, seu loca ad quietem & somnum comparata. Chrysostomus, Homil. 81. t. 5. pag. 563. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς δὲ τόπος κοιμητήριον ὑνδμασαι, ἵνα μάθης, δτι οἱ τετελευτικτες καὶ ἐνταῦθα κείμενοι, οὐ τεθνήκασιν, ἀλλὰ κοιμᾶνται καὶ καθεύδουσι. Propterea ipse etiam locus cœmeterium appellatur, ut discas, mortuos & hic repositos non effemoratos, sed dormire. Ita κοιμησις, quod dormitionem significat, de morte usurpatur. Chrysostomus: Μαθ' ὑπομονῆς καὶ εὐχαριστίας ὑποφέρειν τῶν τεκνῶν τὴν κοιμησιν. Patienter & cum gratiarum actione liberorum mortem ferre. Idem, Homil. 29. in Genesim: Οὔτε δὲ θάνατος, θάνατος ἐστι λατέν, ἀλλὰ ἔνομα μόνον ἔχει θνάτου μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸς δὲ δύναμα ἀφηρέθη οὐκέτι γάρ οὐδὲ θάνατος αὐτὸν προταγορεύομεν, ἀλλὰ κοιμησιν καὶ ὑπνον. Neque mors amplius mors est, sed nomen tantum mortis habet: inīo νερὸν ipsum etiam nomen sublatum est: neque enim amplius mortem appellamus, sed dormitionem & somnum. Festum dormitionis B. Virginis vocatur ἑορτὴ τῆς κοιμήσεως. Concil. Florentinum sect. 11. cap. 1. pag. 313. Ἐν κυριακῇ τῆς πρώτης ἑορτῆς τῆς κοιμήσεως.

Dic

Die Dominico, quo prima solemnitas in Dormitionem B. Virginis cœpit celebrari. Est decimus quintus Augusti, quo tam Romana, quam Orientalis Ecclesia hoc festum celebrat. Latini sæpius *Assumptionem* vocant, Græci κοιμησην, quod eodem die mortuam & assumtam in cœlos B. Virginem crederent, vel saltem utramque ad eundem diem referrent. Vide apud Hospinianum de Orig. festorum Christianorum, de Festo Assumptionis B. Virginis. Κοιμάσθαι etiam in Scriptura sacra frequenter de morte usurpatur, ut doctè observat Clarissimus & amicissimus D. Vorstius, Philolog. sacr. part. I. cap. 6. ut & καθεύδω. Vide Marci 5: 39. Lucæ 8: 52. est ὄχνος. Unicum afferimus Chryostomi locum ex Homil. 81. t. 5. qui maximè huc facit: Πρὸ τῆς παρουσίας χριστοῦ δὲ θάνατος θάνατος ἐκαλεῖτο· οὐχὶ θάνατος δὲ μόγαν, ἀλλὰ καὶ ἄδης ἔχειδάν δὲ ἥλθεν δὲ χριστός, καὶ ὑπὲρ ζωῆς τοῦ κόσμου ἀπέθανεν, ὥκετι θάνατος καλεῖται λοιπὸν δὲ θάνατος, ἀλλὰ ὄχνος καὶ κοιμησις. *Ante Christi adventum mors vocabatur mors: nec mors tantum, sed etiam inferi: postquam vero Christus venit, & pro mundi vita mortuus est, mors non amplius vocatur mors, sed somnus & dormitio.* Quæ tamen non ita sunt accipienda, quasi sub V. Test. mors cum somno nunquam comparatur: de morte enim usurpatur κοιμάσθαι Genes. 47: 30. 1 Paralip. 17: 11. Καθεύδω, Daniel. 12: 2.

c. Ut veteris hominis mortificatio; quæ est effectus Spiritus Christi, nativam corruptionem paulatim perimentis, ne morti fructificeret, ad Rom 6: 2. & ad Coloss. 3: 3. emanat à morte Christi: sic ejusdem veteris hominis sepultura à sepultura Christi proficiscitur. Sicut enim vi mortis Christi debilitatur & enervatur peccati corruptio: sic virtute sepulturæ illius continuatur veteris hominis, sensim & paulatim intereuntis, abolitio; donec penitus in nihilum redigatur. Augustinus in Enchiridio ad Laurentium: *Quicquid gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertio die, in ascensione in cœlum, & in sede ad dextram Patris, ita gestum est, ut his rebus, non mysticè tantum dictis, sed etiam gestis, configuraretur vita Christiana, quæ hic geritur.* Nam propter ejus crucem dictum est, Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis; propter sepulturam, Consepulti enim sumus cum Christo per baptismum in mortem; propter resurrectionem, Ut quemadmodum Christus resurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus; propter ascensionem in cœlum, sedemque ad dextram Patris, Si autem resurrexistiis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est ad dextram Dei sedens. Gmina his leguntur

apud Origenem, lib. 2. adv. Celsum, pag. 102. Τὰ συμβεβηκέναι ἀγαγεγραμμένα τῷ Ἰησοῦ, ἐν ἐν ψιλῇ τῇ λέξει καὶ τῇ ἴσορᾳ τὴν τάσαν ἔχει θεωρίαν τῆς ἀληθείας· ἕκαστον γὰρ αὐτῶν καὶ σύμβολόν τους αὐτῶν εἶναι ταρὰ τοῖς συνετότεροι ἐντυγχάνουσι τῇ γραφῇ ἀποδείκνυται. Ὡσπερ οὖν τὸ ζαυρωθῆναι αὐτὸν ἔχει τὴν δηλουμένην ἀλήθειαν ἐν τῷ, χριστῷ συνεζαύρωμαι καὶ τῷ σημανομένῳ ἐν τῷ, ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ ζαυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, δι’ οὗ ἐμοὶ κύριος ἐξαύρωται, καὶ γὰρ τῷ κύρωφ. Καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀναγκαῖς, διὰ τὸ, ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἀμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπταξ καὶ διὰ τὸ τὸν δίκαιον λέγειν, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Καὶ τὸ, Ἐε γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζητούμενοῦτο καὶ ἡ ταφὴ αὐτοῦ Φθάνει ἐπὶ τοὺς συμμόρφους τῷ θανάτου αὐτοῦ, καὶ τοὺς συζαυρωθέντας αὐτῷ καὶ συναποθανόντας, καθό καὶ τῷ Παύλῳ λέλεκται τὸ, Συνετάφημεν γὰρ αὐτῷ διὰ τῷ βαπτίσματος. καὶ συναντημεν αὐτῷ. *Veritas Scripturæ tradentis nobis gesta Iesu non consistit in nudis verbis historiæ: nam, in unoquoque verbo significatur latens aliquid, quod prudentior lector intelligit: sicut hoc ipsum de cruci affixo verum intellectum habet in illo dicto, Cum Christo crucifixus sum; Et in illo, Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Mors quoque ejus necessaria propter illud, Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: Et quia justus dicit, conformem se fieri morti ejus, Et propter illud dictum, Si enim cum eo morimur, vivemus etiam cum eo. Sic etiam sepultura ejus pervenit ad conformes mortis ejus, Et ad simul cum eo crucifixos atque mortuos, sicut Et Paulus scribit, Consepti enim sumus cum eo per baptismum, & simul resurreximus cum eo.* De iis, qui cum Christo moriuntur & sepeliuntur Basilius Cæsar. ad v. 22. Psal. 33. "Ἐσι τις ἐπὶ τὸν δικαιὸν θάνατος, ἢ πονηρὸς τὴν Φύσιν, ἀλλ' ἀγαθός οἱ γὰρ ἀποθανόντες τῷ χριστῷ, ἐν ἀγαθῷ θανάτῳ γεγένασι, καὶ οἱ ἀποθανόντες τῇ ἀμαρτίᾳ, τὸν ἀγαθὸν καὶ σωτήριον ἀποτελήσουσι θάνατον. *Est quædam justorum mors, non mala natura, sed bona: qui enim Christo mortui sunt, in bona morte constituti sunt: Et qui peccato mortui sunt, bona Et salutari morte mortui sunt.* Chrysostomus, homil. 10. in epist. ad Romanos, ad Rom. 6: 3, 4. "Εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν, εἰς τὸ καὶ αὐτοὶ ἀποθανεῖν, ὥσπερ ἐκεῖνος ζαυρὸς γάρ ἐσι τὸ βάπτισμα. "Οὐκέτι δὲ οἱ ζαυροὶ τῷ Χριστῷ καὶ ὁ τάφος, τοῦτο ἡμῖν τὸ βάπτισμα γέγονεν. In mortem ejus baptizati sumus, ut Et nos moriamur sicut ille: baptisma enim est crux. Quod igitur crux Christo Et sepulchrum, id nobis baptisma factum. Sed plura in eandem quære infrā cap. de Baptismo.

III. Resurreccio Christi. Cum Patres Nicæni his verbis proponunt:

Kai

Καὶ ἀντιτά τῇ τρίτῃ ὥμέρᾳ κατὰ τὰς γραφὰς. Circa resurrectionem Christi sequentia veniunt consideranda.

1. *Subiectum*, quod est verum Christi corpus, proprietatibus essentialibus vestitum; mox plene glorificandum, & ab omnibus infirmitatis liberum. Ignatius in epist. ad Sinyrnenses, pag. 163. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἐν τῷ γεννᾶσθαι καὶ συνδουσθαι γινώσκω αὐτὸν ἐν σώματι γεγονέναι μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα, καὶ πιστεύω ὅντα. *Ego vero non modo in carne venisse eum cognosco ex nativitate & crucifixione ejus, sed & post resurrectionem novi eum in carne, & credo etiam nunc esse.* Vide ibidem plura. Gregorius M. homil. 26. in Evangel. Palpandam carnem Dominus præbuit, quam januis clavis introduxit, ut esse post resurrectionem ostenderet corpus suum & ejusdem naturæ & alterius gloriae. Augustinus, serm. 158. de tempore: *Resurrexit Christus, absoluta res est. Corpuserat, caroerat, peperdit in cruce, positus est in sepulchro, exhibuit illam vivam, qui vivebat in illa.* Theophylactus in cap. 20. Joh. pag. 840. Ἡ σῶμα Φορῶν, εἰ καὶ ἄΦθαρτον καὶ θεοιδέστατον, καὶ μηκέτι σαρκικοῖς νόμοις ὑποκείμενον. Ferbat corpus, nempe post resurrectionem, incorruptibile tamen & divinum, legibusque carnis non amplius subiectum. Vide eundem in cap. 24. Lucæ, pag. 544. Idem, in cap. 5. ad Hebr. pag. 915. dicit Christum adhuc habere σάρκα, εἰ καὶ ἄΦθαρτον, καὶ ἀνωτέραν καὶ αὐτῶν τῶν σαρκικῶν καθάπτων, πείνης, δίψης, κέπου, καὶ τῶν τοιότων, carnem, sed incorruptibilem, & superiorem carnalibus & inculpabilibus passionibus, nimis fame, siti, labore, idque genus aliis. Theodoretus in Demonstrat. per Syllogismos ὅτι ἀσύγχυτος ἡ ἔνωσις, Syllogismo 9. pag. 182. Οὐκέντι οὐκ εἰς θεότητος μετεβλῆθη Φύσιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀθάνατον μένει καὶ ἄΦθαρτον, καὶ θεῖας δόξης μετέντεντο σῶμα δὲ ὅμας, τὴν δικείων ἔχου περιγραφήν. Mutatum igitur non est, corpus sc. Christi, in naturam divinitatis, sed etiam post resurrectionem, licet immortale sit & incorruptibile, ac divinâ gloriâ plenum, corpus tamen est propriam retinens circumscriptiōnēm. Et Syllogismo sequenti: 'Οὐ μετεβλῆθη εἰς πνεῦμα τὸ σῶμα σὰρξ γὰρ ἦν, καὶ δέσμα, καὶ χεῖρες, καὶ πόδες· τοιούτουν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν σῶμα τὸ σῶμα μεμένης. Non mutatum est corpus in spiritum: caro enim erat, & ossa, & manus, & pedes: ergo etiam post resurrectionem corpus remansit corpus. In ipso Dialogo 2. pag. 81. & 83. hoc ipsum firmissimis adstruit argumentis. Vide etiam ejusdem epist. 145. ad Monachos Constantinop. scriptum, t. 3. paginâ maximè 1028. Ex his jam patet, quomodo illi Patres sint intelligendi, qui dicunt, Christi σῶμα σαρκικὸν, resurrexisse πνευματικὸν, imo Christum jam esse

ασάρκον μὲν, ὃν ἀσώματον δὲ, ut loquitur Theophanes homil. 35. pag. 250. Nempe πνευματικὸν σῶμα, notat σῶμα Ἀφθαρτού, ἀτρεπτού καὶ ἀταθέτου, *corpus incorruptibile, immutabile, & à passione liberum*, ut explicat Theophylactus in 1.ad Corinth. cap. 15. pag. 308 & Damascenus, Orthod. fidei lib. 4. cap. 28. pag. 395. Quando iterum Theophanes Christum vocat ασάρκον, respicit ad locum Apostoli 2. Corinth. 5: 16. & explicandus est ex Theodoreto, qui per σάρκα apud Apostolum intelligit αἰθρῶν θυμὸν, *hominem mortalem*: & addit, 'Ει γὰρ αὐτὸς δὲ στότης χριστὸς ταθητὸν είχε τὸ σῶμα, ἀλλὰ μετὰ τὸ τάχος Ἀφθαρτον τοῦτο πεκοίηκε καὶ ἀθάνατον. *Eis* enim ipse quoque Christus Dominus habuit corpus patibile, tamen post passionem incorruptibile illud & immortale effecit. Clariūs adhuc ex Theophylacto, qui ad locum Apostoli, pag. 366. Τὴν σάρκα ἀτέθετο; μὴ γένοιτο ὡς γὰρ ἀνελήφθη, ὃτῳ καὶ ἐλεύσεται ἀνελήφθη δὲ ἐν σαρκὶ καὶ μετὰ τοῦ σώματος. — δὲ χριστὸς κατὰ σάρκα λέγεται ζῆσαι. ὅτε κατὰ τὰ Φυσικὰ καὶ ἀδιαβλῆτα πάθηξη, πεινῶν, διψῶν, ὕπνων, κοπιῶν· νῦν δὲ γένετι κατὰ σάρκα τύτεσι, τῶν Φυσικῶν τούτων καὶ ἀδιαβλήτων ἀπηλλάγη, ἀταθέτες καὶ ἀκύρωτον σῶμα ἔχων. Carnemne depositum? Minimè: nam quemadmodum assumitus est, sic etiam veniet. Assumitus autem est in carne & cum corpore. — Christus autem secundum carnem vixisse dicitur, quando secundum naturales & inculpatos affectus vixit, esuriens, sitiens, dormiens, laborans. Nunc autem non amplius secundum carnem est, id est, ab his naturalibus & inculpatis affectionibus liberatus est, impassibile & immortale corpus habens. Ergo, si Theophanes ideo Christum jam dicat ασάρκον, quia non amplius subjectus sit Φυσικοῖς καὶ ἀδιαβλήτοις πάθεσι, potest illa locutio, utut primo aspectu videatur dura, aliquo modo excusari & tolerari; idque eò faciliùs, quia negat ασώματον esse Salvatorem nostrum. Eodem etiam modo explicandus est Nazianzenus, qui Orat. 40. pag. 671. dicit, *Christum venturum esse ad judicandum vivos & mortuos, ὃν ἔτι μὲν σάρκα, ὃν ἀσώματον δὲ, οἷς αὐτὸς οἴδε λόγοις θεοερέραν σώματος, ἵνα καὶ δΦθῆ ὑπὸ τῶν ἐκκεντητάντων, καὶ μείνῃ θεὸς ἔξω παχύτητος, non jam illum quidem carnem, nec corpore tamen vacantem, sed augustinus diviniisque corpus habentem, qualeque ipse solus novit, ut & ab his, à quibus punctus est, videatur, & Deus omnis crassitie expers maneat.* Imò se ipsum hac ratione, quādī diximus, explicat Orat. 36. pag. 587. Μετὰ τοῦ σώματος ἔσιν, οὐ προσέλαβε, οὐκέτι κατὰ σάρκα γινέσκεται, τὰ σαρκικὰ λέγω πάθη, καὶ χερὶς τῆς ἀμαρτίας, ὑμέτερα. Cum eo corpore est, quod assumit: *etsi non jam secundum carnem cognoscatur, hoc est, secundum carnales affectiones, ac, circa peccatum, nostras.*

2. Causa

2. *Causa efficiens.* Christus non aliena, sed sua, non ascititia, sed propria virtute resurrexit: quod & ipse Christus indicavit Joh. 10: 17, 18. Ad quem locum Cyrillus, in Catena in hoc caput, pag. 269. Τὸν ἔξεστιν ἔχω, Φησὶν, ἵνα Θύσεως ἴδιας ἐπιδείξῃ καρπὸν, τὸν καὶ αὐτῶν δύνασθαι κατεξεστάζειν τῶν τοῦ θανάτου δεσμῶν, καὶ ἐφ' ὅτερ ἀν βούλοιτο μετατρέπειν εὐκόλως τῶν πραγμάτων τὰς Φύσεις, ὅτερ ἐσὶν ἴδιον ὄντως τῆς κατὰ Φύσιν θεῖ. *Ista verba, potestatem habeo, loquitur, ut propriæ naturæ fructum monstraret, sequere ipsorum mortis vinculum potestatem habere, ἐφ̄ rerum, cum voluerit, nullo negotio mutare naturas posse; quod utique ejus, qui naturā Deus, proprium est.* Et Joh. 2: 19. inquit Christus: Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ ἀυτόν. v. 21. ἐλεγεῖ δὲ περὶ τοῦ ναοῦ τῷ σώματος ἀυτῷ. Ad quæ Chrysostomus: Τοῦτο ἦν τὸ δεικνύον, αὐτὸν μάλιστα γὰν ἄνθρωπον ψιλὸν, τὸ δυνηθῆναι κατὰ τοῦ θανάτου σῆται τρόπαιον, τὸ τὴν τυραννίδα αὐτοῦ τὴν μακρὰν, καὶ τὸν χαλεπὸν καταλῦσαι τόλεμον οὕτω ταχέως. *Hoc vel maxime probabat, ipsum non esse nudum hominem, quod nimis aduersus mortem posset tropaeum erigere, ac longam ejus tyrannidem, bellumque infestissimum tam citè conficere.* Clarissimè Theophylactus ad eundem locum, pag. 590. Ἀκρέτωσαν Ἀρειανού, τῶς δὲ Κύριος καὶ τῇ θανάτῳ καταλυτής, Φησὶ τὸ, ἐγερῶ οὐ γὰρ εἰτεν, ὅτι ἐγερεῖ δὲ Πατήρ, ἀλλ' εἶτεν, ὅτι ἐγερῶ ἔγώ, τῇ οἰνείᾳ δυνάμει χρώμαν, καὶ οὐκ ἄλλης ἔξιθεν τροσθεόμενος. *Audiant Ariani, quomodo Dominus etiam mortis destruētor, dicat, excitabo: non enim dixit, excitabit Pater, sed dixit, ego excitabo, propria virtute usus, nullaque alia externa indigens.* Ideò ad Rom. 1: 4. Christus dicitur declaratus filius Dei potenter secundum Spiritum sanctificationis, per resurrectionem à mortuis. Ad quem locum Theophylactus: Τοῦ δρισθέντος, τούτειν, ἀτοδειχθέντος, βεβαιωθέντος, κριθέντος. Ηλύτες γὰρ ὥρισαντο καὶ ἐψηφίσαντο αὐτὸν εἶναι Τίτον θεῖ. Πόθεν; ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν πρῶτος γὰρ οὗτος καὶ μόνος ἐαυτὸν ὑγείρε. Definiti, hoc est, demonstrati, confirmati, judicati. *Nam cuncti definierunt judicaruntque, ipsum esse filium Dei.* Undenam? Ex resurrectione mortuorum: nam primus ille, ἐφ̄ solus, se ipsum excitavit. Nisi enim fuisset filius Dei & Deus ipse Patri ὁμοθεῖος & ὁμοφυῆς, nunquam potuisset carnem suam excitare à mortuis. Huic autem veritati non repugnant ea Scripturarē loca, quæ Filium à Patre excitatum dicunt. Eleganter hoc ἐναντιοφανὲς solvunt veteres. Augustinus contra serm. Arian. cap. 15. *Quis nisi filius Filius resurrexit, quia solus mori potuit qui carnem habuit? & tamen ab hoc opere, quo solus Filius resurrexit, non erat Pater alienus; de quo scriptum est: Qui suscitavit à mortuis Jesum. An forte se ipse non suscitavit?*

270 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Et ubi est, quod ait, Solvite templum hoc, & triduo suscitabo illud; & quod potestatem habere se dicit ponendi & iterum sumendi animam suam? Quis autem ita desipiat, ut Spiritum Sanctum resurrectionem hominis Christi dicat non cooperatum, cum ipsum hominem Christum fuerit operatus? Joh. 5:21. ipse Christus dicit: "Ωσπερ δὲ Πατὴρ ἔγειρε τοὺς νεκρούς, καὶ ζωοτοιεῖ, οὕτω καὶ δὲ Τίος οὓς θέλει ζωοτοιεῖ. Ad quæ Cyrilus Alex. in Catena in Joh. pag. 153. Οὐ γὰρ ἦτος ἐν ἔργοις καὶ περὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀναβίωσιν, ἀλλὰ ἐχει κατά τι τὸ ἔλεττον. Qui enim operibus, & circa mortuorum resuscitationem aequalis est Patri, nihil habet, quo sit inferior. Et Chrysostomus, Homil. 38. in Joh. ad hunc locum: Καίτοι τὸ, οὐδὲν δύναται ἀφ' ἐκυτῆ τοιεῦν, τῷ, οὓς θέλει, ἐναντίον ἐσίν. Εἰ γὰρ οὓς θέλει, δύναται ἀφ' ἐκυτῆ πωεῖν τὸ γὰρ θέλειν ἐξοικεῖ. Εἰ δὲ οὐ δύναται ἀφ' ἐκυτῆ, οὐκέτι οὓς θέλει. Τὸ μὲν γὰρ, ὡς περ δὲ Πατὴρ ἔγειρε, τῆς δυνάμεως δείχνυσι τὴν ἀπαρχλαξίαν τὸ δὲ, οὓς θέλει, τῆς ἐξοικείας τὴν λογότητα. Atqui istud, Non potest à semetipso facere quidquam, contrarium est illi, quos vult. Si enim quos vult, potest à semetipso facere: velle enim potestatis est. Si verò à semetipso non potest, non amplius quos vult. Illud enim, sicut Pater suscitat, indiscretam potestatem, illud verò, quos vult, potentiae paritatem demonstrat. Iterum Augustinus, de Verbis Domini, Serm. 8. Si peccati confessor revixit à morte, quis eum suscitat? Nullus mortuus est sui ipsius suscitator. Ille se potuit suscitare, qui mortua carne non mortuus est. Etenim hoc suscitarit, quod mortuum erat. Ille se suscitat, qui vivebat in se: in carne autem suscitanda mortuus erat. Non enim Pater solus Filium suscitat, de quo dictum est ab Apostolo, Propter quod eum Deus exaltavit, sed etiam Dominus se ipsum, id est, corpus suum: unde dicit, Solvite templum hoc, & in triduo suscitabo illud. Theodoretus in cap. 6. ad Romanos: "Εἰ δὲ Πατὴρ αὐτὸν ἔγειρεν, οὐς ἄνθρωπον ἔγειρεν" οὓς ἄνθρωπος γὰρ τὸ τάθος ἐδέξατο. Si Pater eum excitavit, tanquam hominem excitavit: nam etiam tanquam homo passus est. Et in 2. Corinth. 13. ad vs. 4. "Εἰ ποτέ μεν ἡ τοῦ μονογενῆς θεότης λέγεται ἀναζησαι τὸ σῶμα, ποτὲ δὲ αὐτὸς δὲ Πατὴρ, οὐδεμίαν τοῦτο ἔχει διαφοράν τὸ γὰρ ὑπὸ τοῦ Τίοῦ γινόμενα τῷ Πατρὶ πολλάκις προσερμόζει ἡ θεία γραφή. Si quando unigeniti divinitas dicitur corpus suscitasse, aliquando autem ipse Pater, hoc nullam habet disceptationem: quæ enim sunt à Filiō, sæpe Patri divina attribuit scriptura. Et Chrysost. in 1. ad Corinth. cap. 6. ad vs. 14. Τίος ἐνεκεν δὲ Παῦλος ὅτι Φησίν; ὅτι καὶ τὰ τοῦ Τίοῦ τῷ Πατρὶ λογίζεται, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς τῷ Τίῷ. & γὰρ ἀντικεῖνος ποιῇ, Φησί, ταῦτα καὶ δὲ Τίος φροίως ποιεῖ. Cur Paulus ita loquitur, nempe Deus autem & Dominum suscitatavit? Quoniam quæ Filii sunt, Pa-

tri adscribuntur; Et quæ Patris sunt, Filio. Quæcunque enim ille facit, inquit Joh. 5:19. hæc etiam Filius pariter facit. Greg. Nyssenus Orat. 2. de Resurrectione Christi, t. 3. pag. 402. Εν τίνι δὲ Πατήρ ἐνεργεῖ; εὐ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει δηλονότι, τίς δέ ἔστιν ἢ δύναμις τῆς Πατρὸς; οὐδεὶς ἄλλος ἢ δὲ χριστός. χριστός γὰρ θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία. Οὐκέτι ἐαυτὸν ἀνέσησεν δὲ Σωτήρ, εἰ καὶ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐγνησέται λέγεται. In quo operatur Pater? In propria potentia videlicet Ἐν virtute. Quæ autem est virtus Ἐν potentia Patris? Nemo aliis preterquam Christus: Christus enim Dei potentia, & Dei sapientia. Ergo seipsum suscitavit Christus, et si a Patre dicitur esse suscitatus.

3. Finis resurrectionis Christi est

a. *Justificatio nostra*, ad Rom. 4:25. ubi Theophylactus: Εἰ δὲ ἐνδοιάζεις τῶς δύνασαι δικαιουθῆναι, ἐννούσον τὸν πάντας ἀπαλεῖψαντά σου τὰ ἀμαρτύματα Πητοῦν. — Απέθανε καὶ ἀνέση, ἵνα καὶ ἀμαρτιῶν ἀπαλλάξῃ, καὶ δικαιοίς ἐργασηται. Si dubitas, quomodo justificari possis, ob oculos mentis tuæ statue Iesum, qui omnia peccata tua delevit. — Mortuus est Ἐν resurrexit, ut Ἐν αἱ peccatis liberaret, & justos efficeret. Justificamur per fidem: at si Christus ita morti succubuisse, ut nunquam fuisse excitatus à mortuis, nulla esset fides, ac proinde nulla etiam justificatio. Excitatus igitur est, ut certissimum habeamus argumentum peccati expiati mortisque devictæ, ac proinde ut credamus, & credendo justificemur. Hoc argumentum urget Apostolus 1. ad Corinth. 15:14. ubi Theophylactus, pag. 298. Εἰ γὰρ ἀποθανὼν οὐκ ἴσχυσεν ἀνισῆναι, οὔτε ἡ ἀμαρτία ἀνύριται, οὔτε δὲ θάνατος ιαθῆρηται καὶ λοιπὸν οὐκαὶ ἐκιρύξαμεν ἡμεῖς, καὶ ὑμεῖς δὲ οὐκαὶ ἐπιζεύσατε. Si mortuus non potuit resurgere, neque peccatum sublatum est, neque mors destruēta est: ac deinceps vana prædicavimus nos, vosque vana credidistis.

b. *Resurrectio nostra spiritualis*, ad Rom. 6:4. Ad quem locum Theodoretus, pag. 45. Αὐτὸς τοῦ βαπτισμάτος τὸ μυστήριον ἐδιδαχέσει Φεύγειν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ γὰρ δεσποτικοῦ θανάτου τύπον ἔχει τὸ βάπτισμα. Εν ἐκείνῳ δὲ σὺ καὶ τῷ θανάτῳ, καὶ τῇ ἀναστάσεως οὐκοινώνυμας τῷ χριστῷ. Προσήνει σε τοίνυν καὶ νῦν τινα βιοτεῦσαι ζωὴν, καὶ συμβαίνουσαν ἐκείνῳ, φ τῇ ἀναστάσεως οὐκοινώνυμας. *Ipsum baptismatis mysterium docuit te peccatum fugere.* Baptismus enim typum habet mortis dominicæ. In illo autem tu Ἐν mortis Ἐν resurrectionis fuisti und cum Christo particeps. Oportet ergo τε novam quandam vitam vivere, Ἐν ei convenientem, cuius tu resurrectionis fuisti particeps. Et Theophylactus ex Chrysostomo: Αὐτὸς μὲν σαρκὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέση ἡμεῖς δὲ τῇ ἀμαρτίᾳ θυήσκοντες, ἀνισάμεθα τῇ ἀρτῇ. Ήντα ὥστε δὲ χριστός ἀνέση ἐν νεκρῶν, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐτέραν ἀνάστασιν ἀνασῶμεν, τὴν καὶ νῦν πολυτείαν. *Ipse quidem (Christus) car-*

ne mortuus est, ἐγένετο resurrexit: nos autem peccato morientes, resurgimus virtuti: ut, sicut Christus resurrexit à mortuis, sic ἐγένετο nos alia resurrectione resurgamus, nova scilicet vivendi ratione. Sed de hoc plura in doctrina de Baptismo, cap. 16.

c. *Resurrectio Christi pignus est ἐγένετο causa nostræ resurrectionis.* 1. Corinth. 15: 12. ubi Theodoretus cum Apostolo interrogat, Πῶς παρὰ τισιν ἀμφιβάλλεται ἡ τῶν σωμάτων ἀνάστασις, τῆς τοῦ δεσπότου χριστοῦ ἀναστάσεως τισευθείσης; *Quomodo à nonnullis in dubium vocatur resurrectio, cùm Christi Domini credatur resurrectio?* Theophylactus: 'Ει τῆς τούτων ἐγέρσεως καὶ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν πατασιευάζει, ὡς ἐπομένου τῆς Κεφαλῆς καὶ τοῦ λοιποῦ σώματος. *Ab hujus (Christi) excitatione communem omnium resurrectionem confirmat*, seu *reliquo corpore caput sequente.* Theodoretus in cap. 6. Hosce: 'Η τοῦ χριστοῦ ἀνάστασις, κοινῆς ἀναστάσεως ἐγένετο πρόβενος, καὶ τᾶς ἡμῶν δεδώρηται τὴν τῆς αθανασίας ἐλπίδα, διὰ τῆς εἰς τὸν θεόν ἐπιγνώσεως ἐγγινομένην. *Resurrectio Christi, communis resurrectionis causa est, nobisque omnibus dedit immortalitatis spem, nobis per cognitionem Dei inditam.* Chrysostomus Homil. 17. in 1. ad Corinth. ad cap. 6. vs. 14. 'Ει τὸ σῶμα ἡμῶν μέλος τῆς χριστοῦ, ἀνέση δὲ διὰ χριστὸς, καὶ τὸ σῶμα τάντως ἔψεται τῆς Κεφαλῆς. *Si corpus nostrum membrum est Christi, Christus autem resurrexit, utique etiam corpus sequetur caput.* Hanc ob causam resurrectio Christi vocatur ab eodem, Homil. 63. t. 5. ζεῦ Φόρος ἀνάστασις, vitam afferens resurrectio: & à Theodoreto, ad vs. 11. cap. 8. ad Romanos, ἐνέχυρον τῆς ἀναστάσεως ἡμῶν, pignus resurrectionis nostræ. Hinc etiam Christus, 1. Corinth. 15: 20, 23 vocatur ἀπαρχὴ τῶν οντοικομένων, primitiae eorum, qui obdormierunt, quia, sicut in primitiis tota massa sanctificabatur: ita in Christo resurgent fideles sanctificati sunt ad beatam resurrectionem: & sicut primitiae frugum, quæ jam maturuerant, primò offerebantur; deinde, post aliquod temporis intervallo, sequebatur messis: ita Christus primus sua virtute resurrexit ad vitam & gloriam æternam, suo verò tempore certò resurgent fideles. Theodoretus ad hunc locum: Πρῶτος ἐλυσε τὴν θανάτου τὸ κράτος τῆς ἀπαρχῆς δὲ πάντως ἀπολύθησε τὸ Φύραμα. *Primus mortis imperium destruxit: primitias autem massa omnino consequetur.* Ad eundem locum Theophylactus: 'Απαρχὴ καὶ δόδε τῆς ἀναστάσεως ἐγένετο διὰ χριστοῦ μετ' αὐτῷ οὖν οἱ αὐτοῦ, τουτέσιν, οἱ τισοὶ καὶ οἱ εὐδαιμονότες ἐν αὐτῷ ἀναστονται πρῶτοι. *Primitiae, adeoque via resurrectionis Christus est: post ipsum igitur, qui ad eum pertinent, hoc est, fideles ἐγένετο in eo resurgent primi.* Eandem ob causam ad Coloss. 1: 18. vocatur πρωτότοκος ἐν γένεσι, primogenitus mortuorum, vel ex mor-

mortuis, id est, is, qui à mortuis primus ad immortalitatem propria virtute resurrexit, & firmam de futura resurrectione nostra fidem reddidit. Theodoretus, Demonstrat. 5. quod impatibilis sit divinitas Salvatoris, t. 4. pag. 183. Ως ἀνθρώπος πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν πρῶτος γὰρ τὰς ὥδηνας ἔλυσε τῇ θανάτῳ, καὶ τᾶσιν ἐδικεῖ τῇ ἀναβίωσεως τὴν γλυκεῖαν ἐλπίδα. *Tanquam homo est primogenitus ex mortuis: primus enim dolores mortis solvit, & dulcem resurrectionis spem omnibus dedit.* Idem, ad adductum Apostoli locum, pag. 348. *Vocatur primogenitus ex mortuis: Πρῶτος γὰρ τὰς ὥδηνας ἔλυσε τοῦ θανάτου ἀνίττεται δὲ δ λόγος καὶ τὴν πάντας ἡμῶν ἀνάστασιν.* *Primus enim solvit dolores mortis: omnium autem nostrum resurrectionis tacitè significatur.* Occumenius ad eundem locum, pag. 690. *Πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, τουτέσιν, ἀρχὴ ἀναστάσεως καὶ πρόφασις γενόμενος.* *Primogenitus ex mortuis, id est, initium & causa resurrectionis factus.* Athanasius Orat. 3. contra Arianos, t. 1. pag. 434. *Πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, διὰ τὸ εὖ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν εἰναι τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν.* *Primogenitus ex mortuis, quia ab ipso & post ipsum est resurrectionis mortuorum.*

4. *Circumstantia temporis.* Christus tertio à passione & sepultura die, ut ex historia Evangelica notum, resurrexit. Hinc Greg. Nazianzenus, Orat. de Baptismo, χριστὸς ἀνίσταται τριήμερος, *Christus tertia die resurgit.* Ignatius, Epist. ad Trall. pag. 11. *Καὶ ἀνέση διὰ τριῶν ἡμερῶν.* *Et intra triduum resurrexit.* Apud Justinum Martyrem, resp. ad quæst. 64. Orthod. pag. 259. *Τριήμερος ἐν τῷ τάφῳ παραχρονὶ τῇ Σατῆρος.* *Triduana Salvatoris in sepulchro mansio.* Apud Chrysostomum, Homil. 155. t. 5. pag. 939. *Christus dicitur τριημερεύειν ἐν τῷ τάφῳ, per triduum in sepulchro fuisse.* Chrysippus, Jerosol. Presbyter, in Biblioth. Photii, Cod. 171. pag. 384. *resurrectionem Christi vocat τριήμερον ἔγερσιν, triduanam resurrectionem.* Damascenus, lib. 1. Orthod. fidei, cap. 2. *Τριήμερος ἀνέση.* *Tertio die resurrexit.* Quomodo verò Salvator noster tertio die resurrexit, vel, ut ipse locutus est Matth. 12:40. tribus diebus & tribus noctibus in sepulchro fuerit, explicat Theophylactus in cap. 12. Matthæi, pag. 69. his verbis: *Τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ τὰς τρεῖς νύκτας, ἀπὸ μέρους νόησον, καὶ μὴ δλοκλήρους ἀκέθανε μὲν γὰρ τῇ παρατηνῇ μία αὖτη ἡμέρα ἦν καὶ τῷ σαββάτῳ νεκρός. Ιδὼν καὶ ἄλλη ἡμέρα καὶ ἡ νὺξ δὲ τῇς κυριαιῆς ἐτι νεκρὸν αὐτὸν κατέλαβε.* *Τρία οὖν ἡμερονύκτια ἀπὸ μέρους ἀριθμοῦνται ἐπει καὶ οὕτως ἐιώθαμεν τολλάκις ἀριθμεῖν.* *Tres dies & tres noctes à parte intelligas, non vero integras.* *Mortuus enim est in parasceve, quæ ipsa una dies est: & mortuus fuit sabbato, ecce altera dies: nox autem Dominicæ ipsum adhuc mortuum apprehendit.* *Tres igitur dies & noctes*

noctes à parte numerantur, quia & sic sēpe numerare consuevimus. In eandem sententiam fusē satis scribit in cap. 28 Matthæi, statim post initium, pag. 180 & 181. Eodem modo Hieronymus in cap. 2. Jonæ: *Et erat Jonas in ventre pisces tribus diebus & tribus noctibus.* Hujus loci mysterium in Evangelio Dominus exponit, & superfluum est vel id ipsum, vel aliud dicere. *Hos solum querimus, quomodo tres dies & tres noctes fuerit in corde terræ.* Quidam παρασκευὴν, quando sole fugiente, ab hora sexta usque ad horam nonam non successit diei, in duos dies & noctes dividunt, & apponentes sabbatum, tres dies & tres noctes estimant supputandas: nos verò οὐνεδοχηδός totum intelligimus à parte, ut ex eo, quod ἐν παρασκευῇ mortuus est, unam diem supputemus & noctem, & Sabbati alteram; tertiam verò noctem, quæ diei Dominicæ mancipatur, referamus ad exordium diei alterius: nam & in Genesi nox præcedentis diei non est, sed sequentis, id est, principium futuri, non finis præteriti. Augustinus, lib. 4. de Trinitate, cap. 6. Ipsum autem triduum non totum & plenum fuisse, scriptura testis est; sed primus dies à parte extrema totus annumeratus est; dies verò tertius à parte prima & ipse totus; medius autem inter eos, id est, secundus dies absolútè totus viginti quatuor horis suis, duodecim nocturnis & duodecim diurnis. Crucifixus est enim primò Iudeorum vocibus horā tertiarā, cum esset dies sexta Sabbati. Deinde, in ipsa cruce suspensus est horā sextā, & spiritum reddidit horā nonā. Sepultus est autem, cum jam serò factum esset: sic sese habent verba Evangelii, quod intelligitur in fine diei. Unde libet ergo incipias, etiam si alia ratio reddi potest, quomodo non sit contra Evangelium Iohannis, ut horā tertiarā ligno suspensus intelligatur, totum diem primum non comprehendis. Ergo à parte extrema totus computabitur, sicut tertius à parte prima. Nox enim usque ad diluculum, quo Domini resurrectio declarata est, ad tertium diem pertinet. Consulantur Theologi. Ob resurrectionem Christi, primo hebdomadæ die factam, ipse dies vocatur ἀναστάσεως ὥμέρα. Gregorius Acropolita in Histor. Καὶ τὴν λαμπρὰν τῆς ἀναστάσεως τῷ Κυρίῳ ὥμέρᾳ προεορτάσας. Et splendida resurrectionis dicantur celebrata. Johannes Damascenus in Canone Paschatis, ἀναστάσεως ὥμέρα, καὶ λαμπρυνθῶμεν λαοί. Resurrectionis dies, & splendidi fiamus populi. Hinc etiam Ecclesiis ac Monasteriis, sumtuosissimè aedificatis, nomen viri principes indiderunt in Catalogo Byzantinorum Patriarcharum: Θεόδοτος μοναχὸς καὶ ἡγούμενος μονῆς τῆς ἀγίας ἀναστάσεως. Theodosius Monachus & Abbas Monasterii sanctæ resurrectionis. Johannes Metropolita Naupacti: Εξέβαλε καὶ τὰ ἔκκλησιας καὶ ἄπο τῶν μοναχηρίων μου, τοῦ τῆς ἐγκλεισῆς, καὶ τῆς ἀγίας ἀναστάσεως. Ejicit &

Ec-

Ecclesiastica ex Monasteriis meis, Enclystæ, & sanctæ Resurrectionis. Plura exempla suppeditat L. Allatius de Dominicis & Hebdomadibus Græcorum, pag. 1453. Eandem ob causam idem dies ἀναστάτιμος est dictus. Basilius Cæsar. in exhortatione ad Baptismum, seu Orat. 13. pag. 476. 'Ἐν τῇ ἀναστάτιμῳ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τὴν χάριν ὑποδεξάμεθα. Resurrectionis gratiam in die resurrectionis suscipiamus.' Chrysostomus, Homil. 85. t. 5. diem resurrectionis Christi vocat ἀναστάτιμον ἡμέραν τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. Vocatur ἀναστάτιμος ἐορτὴ, resurrectionis festum, à Niceta, lib. 3. in Isaacio Angelo. Hoc ipso die Græci, in memoriam resurrectionis Dominicæ, circa horam septimam, quâ Christum resurrexisse tradunt, Sacerdotes in templis exclamant, Οὐ χριστὸς ἀνέση ἐκ νεκρῶν. Christus resurrexit à mortuis. Testis Balsamon ad Can. 90. Concilii in Trullo, p. 473. & Typicum Sabæ, cap. 46. pag. 87. Aliquot hujus diei elogia conjungit Chrysostomus, Homil. 2. de Paschate, quæ est 85. t. 5. pag. 587. Ή ποθεῖν καὶ σωτήρις ἐορτὴ, ἡ ἀναστάτιμος ἡμέρα τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ἡ τῆς ἐιρήνης ὑπόθεσις, ἡ τῆς καταλλαγῆς ἁφορμὴ, ἡ τῶν πολέμων ἀναίρεσις, ἡ τῆς θανάτου κατάλυσις, ἡ τῆς διαβόλου ἥττα. Exoptatum & salutare festum, dies resurrectionis Domini nostri Iesu Christi, pacis fundamentum, reconciliationis occasio, bellorum sublatio, mortis destrutio, diaboli clades.

5. Opposita. Huc referimus,

α. *Manichæos*, qui phantasticam, non veram fuisse resurrectionem Christi blasphemabant. Id de iis asserit Cyrillus Jerosol. Catechesi 14. Μέχρι σύμπερον Μανιχαῖοι λέγουσι Φαντασιῶδη, καὶ ὡς ἀληθῆ τοῦ Σωτῆρος τὴν ἀνάστασιν γεγονέναι. *Manichæi* in hodiernum usque dicem phantasticam seu imaginariam & fictam, non veram fuisse Salvatoris resurrectionem dicunt.

β. *Eutychianos*. Eutyches, quemadmodum τὴν τοῦ σώματος ἡρνήθη πρόσληψιν, assumptionem corporis negavit, & impiè docuit, τῷ σαυρῷ προσηλωθῆναι τὴν θεότητα τοῦ μονογενῆ, Unigeniti divinitatem cruci affixam fuisse: ita idem asseruit, τὴν θεότητα τῷ τάφῳ παραδοθεῖσαι τετυχικέναι τῆς ἀναστάσεως, divinitatem tumulo mandaatam resurrexisse: ut refert Theodoretus, hæret. fabul. lib. 4. cap. 13. pag. 246.

γ. *Origenem*, qui putavit, Christi corpus post resurrectionem fuisse aëreum vel æthereum. Id colligitur ex lib. ejus 3. adv. Celsum, p. 136. ubi dicit, *Non esse mirum, τὴν ποιότητα τοῦ θυητοῦ κατὰ τὸ τοῦ Ἰησοῦ σῶμα, εἰς αἰθέριον καὶ θεῖον ποιότητα μεταβέλεσθαι, qualitatem mortalis sc. corporis, juxta Christi corpus, in ætheream & divinam qualitatem mutari.* Vide etiam Epiphanius, hæresi 64. quæ est Origenianorum: & Hieronymum, in Epist.

ad Pammachium adversus errores Johannis Jerosolymitani , nec non in fine Commentariorum ad Jesaiam. Origenes ergo contendit , corpora post resurrectionem æque subtilia & tenuia fore, atque eti spiritus. Eandem opinionem , ex fœtidis Origenis lacunis haustam , recoxit & interpolavit Ostorodius , Sociani stipitis infelix propago. Docet enim , Institut. suarum cap. 41. *Christum ab eo tempore , quo Deus ipsum Regem ac Dominum constituit , corpus spirituale ac cœleste , & proinde nec carnem nec sanguinem habuisse.* Orthodoxi autem , Christi corpus post resurrectionem spirituale & cœleste fuisse ratione qualitatum cœlestium & spirituallium , ἀφθαρτικόν , ἀθανατίαν ; καὶ δόξην , quibus ornatum est , non cunctis inficias ; ut suprà , num. III. i. ubi de *Subjecto resurrectionis Christi actum* , vidimus : spirituale vero & cœleste fuisse ratione substantiæ , hoc constanter pernegant. Vide Orthodoxæ fidei defensionem Jacobi ad Portum , cap. 38.

C A P U T XIII.

*De Ascensione Christi , Sessione ad dextram Dei Patris ,
Reditu ejus ad Iudicium , & Regno.*

*Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς δυρραγούς , καὶ παθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς , καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκρός· οὐ τῆς βασιλείας ὁ
ἔξαι τέλος.*

Uatuor capita hīc nobis consideranda proponuntur , quæ etiam strictim examinabimus.

I. *De ascensione Christi in cœlos.* Hīc varia ordine expendenda :

1. *Nomen.* Ascensio Christi à Græcis usitatissimè vocatur ,
a. Ἀνάληψις. Epiphanius , hæresi 31. pag. 91. vocat ἐνσαρκου εἰς τοὺς αὐραντοὺς ἀνάληψιν χριστοῦ , assumptionem Christi in cœlos cum carne. Apud Chrysostomum aliquot existant Homiliae εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. A Theophane , Homil. 39. vocatur σωτήριος ἀνάληψις , salutaris assumption. Festum ascensionis à Socrate , Hist. Ecclesi. lib. 7. cap. 26. pag. 273. vocatur ἡ ἀναλήψιμος τῷ Σωτήριος πάνδημος ἔορτή . Quin veteres hanc

hanc vocem à sancto Luca sint mutuati , qui cap. 9: 51. Evangelii sui dicit , Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ , .minimè dubito. Interim non ignoror , quid magnus Heinsius de hoc loco senserit. Vult , receptum esse Syris euphemismum , nec aliud , quam ipsam mortem , seu mortis speciem intelligi. Quod enim vel υψοῦν , vel ἀναλαμβάνειν suā lingua Hebræi dicant , id de pœna intelligi à Syris: quemadmodum Iohannes crucifixionem vocavit aliquoties. Vide cap. 3: 14. cap 8: 28. cap. 12: 34. Certè , addit idem , ἀναλαμβάνειν est υψοῦν. Hesychius: Ἀνάληψις , υψώμα. Quod est ἦρι Syris : qui ἀνάληψιν in cœlum cum designant , verbo Ῥι: cum eam quæ præcessit , intelligunt , eo quod jam dixi utuntur ; quod υψοῦν εἰς ἀναλαμβάνειν recte dicas. Quod Mattheus itaque , διὸς τῇ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ ζωρωθῆναι , dixit , εἰς τὸ υψωθῆναι dixeret Johannes. Quanquam non eodem modo semper Syrus. Cæterum vix dubitandum , quin quod Lucas alibi τελειωθῆναι de morte dixit , ἀναλήψεως hic voce intelligatur. Τελείωσις est πλήρωσις , quod ἀνάληψια dixerunt Hellenistæ. Igitur , ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως , idem quod τῆς τελείωσεως quod εἰς τὸ συμπληροῦσθαι alludere videtur. Hactenus Cl. Heinsius. Doctissima sanè verba , nec tanto Viro indigna. Interim nondum sufficiens videtur ratio , cur à recepta sententia sit recedendum. Syrus & Arabs , observante Cl. Lud. de Dieu , simplicissimè & clarissimè reddunt per ascensionem. Τῷ ωθῆναι de crucifixione Christi usurpari , certum est : at æquè certum , de ejusdem ascensione usurpari ἀναλαμβάνεσθαι , nunquam de passione. Vide Marci 16: 19. Act. 1: 2, 11, 22. & 1. Timoth. 3: 16. Theophylactus in cap. 9. Lucæ , p. 374. rem totam satis perspicue proponit. Τί ἐξω , ὅπερ Φησὶν , ὅτι ἐγένετο ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ ; τούτεσιν , ὅτε ἐνεισῆκει ὁ καιρός , καθ' ὃν ἔδει λογικὸν τὸ σωτήριον ὑπὲρ ἡμῶν ὑπομείναντα τάθος ἀναληφθῆναι εἰς οὐρανὸν , καὶ συνεδρεῦσαι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Quid est , quod dicit , Dum completeruntur dies assumptionis ejus? Hoc est , cum instabat tempus , quo postquam sustinuerit salutarem passionem pro nobis , oportebat eum assumi in cœlum , εἰς sedere cum Deo εἰς Patrem. Nec magnopere Heinsium juvat Hesychius , qui ἀνάληψια interpretatur υψώμα. Ipsa namque ascensio Christi quoque est υψώσις. Theophanes , Homil. 34. pag. 246. ad Joh. 12: 32. Ὄταν υψωθῶ , πάντας ἐλκύσω πρὸς ἐμαυτόν υψετιν λέγων τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἀνάβασιν. Cūm exaltatus fuero , omnes traham ad me ipsum. Exaltationem vocans ascensionem ad Patrem. Quanquam hoc loco non ascensio , sed crucifixio , denotetur. Ita enim Cyrillus in Catena in Joh. pag. 316. quando dicit υψωθῆναι positum esse pro ζωρωθῆναι. Per ἀνάληψιν intelligi ascensio-

nem, docet Lyranus ad locum, quem examinamus. Dies assumptionis ejus, inquit, id est, passionis, per quam transiturus erat & assumendus ad gloriam Patris. Notari etiam debet observatio Tremellii ad versionem hujus loci Syriacam: Cum implerentur dies assumptionis ejus, id est, cum tempus assumptionis ejus instaret. Nam impleri dicitur aliquid (ex Hebreæ lingue proprietate & sacrarum literarum more loquendi) non tantum cum prorsus expletum est, sed etiam cum impleri incipit. Vide Genes. 25:24.

b. Ἀνέλευσις, ab ἀνέρχεσθαι, quod in Symbolo usurpatur, & significat ὑποστρέΦειν. Hesychius: Ἀνέρχομένφ, ὑποστρέΦοντι. Christus, Joh. 16:28. Ἐξῆλθον πάρα τῷ Πατρὸς, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα. Vel ἀνέρχομαι est ascendere. Vide Joh. 6:3. Gal. 1:17, 18. Veteres Glossæ: Ἀνέρχομαι, scando, ascendere. Hinc ἀνέλευσις reditus vel ascensio. Justinus M. apol. 2. pro Christianis: Μετὰ τὴν ἀνέλευσιν τοῦ χριστοῦ εἰς οὐρανόν. Post ascensionem Christi in cælum. Et in Dialogo cum Tryphone: Μετὰ τὴν τῷ χριστῷ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνέλευσιν προεψητεύθη αἰχμαλωτεῦσαι αὐτὸν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γλάνης, καὶ δουναι ἡμῖν δόματα. Post Christi in cælum reditum, vaticinio prænuntiatum est, captivos ipsum nos ducturum ab errore, & daturum nobis dona.

c. Ἀνοδος. Vet. Gl. Ἀνοδος, ascensus, ascensio. Chrysostomus, Homil. 45. t. 5. ascensionem Christi vocat ἀνοδον εἰς οὐρανόν. Eusebius, demonstrat. Evang. lib. 7. pag. 192. Τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνοδον, εἰς terram in cælum ascensionem. Justinus M. in Dialogo cum Tryphone, de Salvatore nostro dicit: Προγνώσκεις ἡν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἀνοδον τὴν εἰς οὐρανὸν, μελλόντων γίνεσθαι ἡμῖν. Præficius fuit omnium earum rerum, quæ nobis post resurrectionem ejus à mortuis, & ascensionem in cælum, eventuræ erant.

d. Ἀνάβασις. Theophanes, ut sub lit. a. vidimus, ascensionem Christi vocat τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἀνάβασιν, ascensionem ad Patrem. Ita de eadem usurpatur ἀναβαίνειν Joh. 6:2. cap. 20:17. Ephel. 4:8, 10.

e. Ἡ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἐνθεος ἀποκατάστασις, divina in cælos restitutio. Ita vocatur ab Eusebio, Hist. Eccles. lib. 1. cap. 3. pag. 3. a.

f. Ἡ εἰς οὐρανοὺς πορεία, profectio in cælum: in vita Constantini, lib. 3. pag. 124. a.

2. Locus, in quem Christus ascendit est cælum. Nicæni Patres credunt in Christum ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανούς. Cæli vocabulum esse τολύσημον, cap. 5. num. 1. 5. docuimus. Quamvis autem de cælo, in quod Christus ascendit, non oporteat περιεργάζεσθαι, neque altius inquirere, quam ferat revelatum Dei Verbum: dicimus tamen, Christum in sidereo cælo non

non substituisse, sed ad ὑπερκόσμιον illam & supremam regionem, thronum & palatum Dei, beatarum mentium sedem & domicilium, ascendisse: quod vocatur Joh. 14: 2. Οἰκία τῆς Πατρὸς, domus Patris; Paradisus, 2. Corinth. 12: 4. item τὰ ἄγια, Hebr. 9: 12. Sacrarium enim illud, ad quod nemini patebat aditus præterquam summo Pontifici, fuit cœlestis hujus habitationis typus. Dei autem sedem esse ultra mundi hujus asperstabilis locum, etiam Gentium, fuit sententia. Homerus dicit οὐλυμπον
esse θεῶν ἔδος, Il. 6, vſ. 360.

"Οφρ' ἐς" Ολυμπον γλωτται, ήν' ἀθανάτων ἔδος ἐξίν.

Ut in Olympum veniam, ubi immortalium sedes est.

Et mox, vſ. 367.

Αἴψα δὲ ἔπειδις ἔχοντο θεῶν ἔδος, αἰτὺν "Ολυμπον.

Ac postea intrarunt deorum sedem, excelsum Olympum.

Vide etiam Iliad. cad. vſ. 868. Il. 6', vſ. 456. Od. ζ, vſ. 42. Et suum Jovem, ait ὑπέρτατα δώματα ναιέιν, δλύμπια δώματα ἔχειν. Vide Il. 4, vſ. 18. & alibi passim. Eundem vocat ὑπατον καὶ ἄριστον θεῶν. Vide Il. τ', vſ. 258. & Odyss. τ', vſ. 303. Τπατο; idem quod ὑπέρτατος, supremus, summus: & respondet Hebr. ρ̄ν. Hesychius: Τπάτη, ὑπέρτατη, ἀνωτάτη. Philosophus, lib. de Mundo, cap. 6. ait, Deum τὴν ἀνωτάτω καὶ πρώτην ἔδραν tenere. Nos, in meliori Schola edocti, scimus Cœlum illud ultimum, esse sedem & domicilium Dei, non quod non sit ubique immediatâ & substantiali divinitatis suæ præsentia, sed quia in cœlo gloriam suam clarius ostendit: in eo siquidem nullus peccato, nullus morti, nullus misericordia, quæ regni Dei gloriam obscurare solent, locusesse potest. Damascenus, lib. 1. Orthod. fidei, cap. 16. pag. 57. Λέγεται θεός ἐν τόπῳ εἶναι, καὶ λέγεται τόπος θεῖ, ἐνθε ἐκδηλος ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ γίνεται. Deus dicitur in loco esse, & Dei locus dicitur, ubi ejus manifesta fit operatio. Et paulò post: Λέγεται τοιγαροῦ θεῖ τόπος, ὁ πλέον μετέχων τῆς ἐνέργειας, καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Ωδὰ τοῦτο ὁ σύρανὸς αὐτοῦ θρόνος ἐν αὐτῷ γάρ εἰσιν οἱ τοιεντες τὸ θέλημα αὐτοῦ ἄγγελοι, καὶ ἀεὶ δοξάζοντες αὐτόν. Dicitur igitur Dei locus, qui plus participat operationis & gratiæ ejus. Propterea cœlum dicitur thronus ejus: in illo enim sunt voluntatem ejus facientes Angeli, eumque semper glorificantes. Theodoretus in Psal. 114. Ἐνδιαιτᾶται τῷ σύρανῷ τῶν οὐλων ὁ Κύριος,

ριος, καὶ περιγεγραμμένην ἔχων τὴν Φύσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐκεῖ πολιτευομένοις τῶν ἀγγέλων
χάρισιν χοροῖς. *Universorum Dominus in cœlo habitat, non quasi circumscriptam habeat naturam, sed quia Angelorum ibi versantium choris delectatur.*
Chrysostomus, Homil. 16. in Epist. ad Hebreos, t. 4. pag. 519. 'Ο θεός
λέγεται εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ. Διατί; οὐ τόπῳ ἐναποιλείμενος μὴ γένοιτο οὐδὲ τὴν γῆν ἔρη-
μον τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἀφεῖς, ἀλλὰ τῇ σχέσει καὶ τῇ οἰκείᾳ τῇ πρὸς τοὺς ἀγγέ-
λους. Deus dicitur in cœlo esse. Cur? Non loco conclusus: absit: neque
terram suā præsentia destitutam relinquens, sed propter familiaritatem & con-
junctionem cum Angelis. Cyrillus Alex. in cap. 66. El. pag. 883. Εἰ λέγοτο
του κατοικεῖν ἐν οὐρανῷ θεός, μηδὲν νοείσθω σωρατικὸν ἐπ' αὐτοῦ· εὐ γὰρ ἐν τόπῳ καὶ
περιγραφῇ τὸ θεῖον εἶναι Θαμέν, ὅτι καὶ ἀπλοῦν ἔξι, καὶ ἀσώματον, καὶ τάντα πληροῦν· Εχε-
δάν δὲ τοῖς ἄνω πνεύμασιν, ὃς ἀγίσις ἐπαναταύεται, ταύτη ται Θαμέν θρόνον τε καὶ οἰ-
κον αὐτοῦ τὸν οὐρανόν. Sicubi Deus dicitur in cœlo habitare, nibil corpo-
reum de eo cogitetur: non enim in loco, vel circumscriptum esse Deum dici-
mus, quia & simplex est, & incorporeus, & omnia implet. Quoniam verò
in cœlestibus spiritibus, ut sanctis acquiescit, hanc ob causam dicimus, cœ-
lum esse thronum & domum ejus. Theodoretus, quæst. 3. in Genesim:
Μόνον τὸ θεῖον, ὃς ἀπεριγραπτόν, ἐν τόπῳ. Sola divinitas, veluti minimè
circumscripta, non est in loco. Macarius, Homil. 16. pag. 244. 'Ο θεός ἀ-
περιγραπτός ἔξι, καὶ ἀκατάληπτος, πανταχοῦ ἐπιθαυμόμενος. Deus est incircum-
scriptus & incomprehensibilis, ubique apparens. Chrysostomus, in Psal.
114. dicit, cœlum vocari οἴκον τοῦ θεοῦ, διὰ τὸ καθερὸν εἶναι τὸ χωρίον τῆς πονη-
ρίας, domum Dei, quia locus ille à malitia sit purus. Theophanes; ferè
ex Nysseno de professione Christiana, t. 3. pag. 273. Homil. 41. pag.
291. οὐκ ἀφώρισαι τῷ θεῷ κατ' ἐξαίρετον οὐρανίος οἰκητος ἀλλ' ἐπειδὰν καθαρεύει
κακίας ἀπάσης οὐ ἄνωθεν λήξις, διὰ τοῦτο ἐχημίκα τοῦ οὐρανοῦ μνήμην τοιεῖται, τὴν
ἀπαθή λωὴν νοεῖν δίδωσι, καὶ παντὸς κακοῦ καθαρεύσσου. Habitatio cœlestis Deo
non est per excellentiam assignata: sed quoniam superna illa sedes pura est ab
omni malitia, ideo, quoties cœli mentionem facit, beatam illam vitam omni
passione vacuam, atque ab omni malo puram intelligit sc. Scriptura.

3. Christus verè & reali motu ascendit in cœlum. Αναβαῖνει, ascendere
est verbum πολύσημον. Sumitur enim,

a. Metaphorice: Cūm dicitur de Deo. Deus enim descendere dicitur,
quando visibili Symbolo præsentiam suam testatur, & visibile illud Sym-
bolum nobis exhibet συγκαταβατικῶς, ut scilicet imbecillitati naturæ nostraræ
accommodeat, Gen. 18:21. Sic ascendere dicitur, cūm formati illam vi-
sibilem ex hominum oculis, peracto ministerio, subducit, ut factum
Genes.

Genes. 35:13. Hic in genere observanda illa veterum monita. Theodoreti, in Psal. 119. ad vi. 135. pag. 903. Ἀσάρατον μὲν τὸ θεῖον, καὶ ἀπλοῦν, καὶ ἀσύνθετον σωματικῶτερον δὲ καὶ ταχύτερον ἡ θεία γραφὴ περὶ αὐτοῦ διελέγεται, τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθράκων μετροῦσα τοὺς λόγους. Deus quidem incorporeus est, & simplex, compositionisque expers; sed tanquam de re corporea & crassius divina scriptura de ipso loquitur, hominum naturā sermones metiens. Damascenus, lib. 1. Orthod. fidei, cap. 14. pag. 50. Εἰδέναι χρή, ὡς ἀνθράκους οὗτας ἡμᾶς, καὶ τὸ ταχὺ τοῦτο σαρκίον τερικειμένους, τὰς θείας, καὶ ὑψηλὰς, καὶ ἀύλους τῆς θεότητος ἐνεργείας νοεῖν, ἡ λέγειν ἀδύνατον, εἰ μὴ εἰκόσι παὶ τύποις, καὶ συμβόλοις τοῖς παθ' ἡμᾶς χρηστίμεθα. "Οσα τοίνυν περὶ θεῶν σωματικῶτερον εἴρηται, συμβολιῶς ἔσι λελεγμένα: ἔχει δέ τινα ὑψηλοτέραν διάνοιαν ἀπλοῦν γὰρ τὸ θεῖον καὶ ἀσχημάτισον. Scire oportet, cùm nos ipsi simus crasso carnis induimento induti & circumdati, nos minimè posse divinas, & sublimes, materiæque expertes Dei operationes intelligere, aut eloqui, nisi imaginibus, typis, & symbolis à nobis petitis utamur. Quæcunque igitur de Deo, tanquam de re corporea, dicuntur, symbolicè sunt dicta: habent autem sublimiorem sensum: simplex enim Deus, nec ullam admittit figuram. Cyrillus Alex. lib. 2. in Joh. cap. 5. pag. 198. Λαλεῖται τὰ περὶ τῆς ἀνωτάτω φύσεως ὥχ ὡς ἔχει πάντας ἀληθείας, ἀλλ' ὅτας ἀν δύναται διερμηνεύειν ἡ γλῶσσα, καὶ οὓς κατακροδεῖται τὸ ἀνθρώπινον. Ea, quæ de supra dicuntur natura, non dicuntur, ut verè sunt, sed, ut lingua interpretari, & aures humanæ audire possunt. Idem, lib. 11. in Joh. cap. 2. ad vi. 15. cap. 16. pag. 931. Πάντα τὰ περὶ θεῶν λαλεῖται, λαλεῖται μὲν παθ' ἡμᾶς, νοεῖται γε μὴν ὥχ οὗτας, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμᾶς. Omnia de Deo quidem humano enunciantur modo, at non ita intelliguntur, verūmodo, qui nos superat. Infinita alia omittimus. Jam verò audiamus, quomodo Deus ascendere, & descendere dicatur. Chrysostomus, Homil. 60. in Genesin: Τὸ, ἀνέβη, καὶ οἰτέβη, ἀνάξιον θεῶν. Illud, ascendit, & descendit, indignum Deo. Ita verò se Deus accommodat ad captum nostrum διὰ τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν, propter nostram institutionem. Idem, Homil. 3. in 2. ad Corinth. pag. 563. Quando Deus dicit, Genes. 18:21. Δεῦτε καταβάντες ἰδωμεν· οὐ καταβάσεως δεόμενος λέγει, (καὶ γὰρ τὰ πάντα πληροῦ, καὶ πάντα οἶδε σαφῶς) ἀλλὰ παιδεύων ἡμᾶς, μὴ ἀπλῶς ἀποφαίνεσθαι. Agendum, descendamus, & videamus: hæc non dicit, quasi descensu ei sit opus, (etenim omnia implet, & omnia perspicue novit) sed ut nos doceat, se hæc non simpliciter pronunciare. Origenes, lib. 4. contra Celsum, pag. 168. Θεὸν δὲ καταβαίνοντα ἐὰν λέγωσι αἱ προφητικαὶ φωναὶ τὸν φίσαντα· Οὐχὶ τὸν ὄρανόν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος; τροπολογοῦμεν· καταβαίνει γὰρ δ θεὸς ἀπὸ τῆς

ιδέα μεγέθους καὶ ὑψοῦς, ὅτε τὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τὸν Φαύλιον σίκυομεῖ. Καὶ ὥσπερ ἡ συνήθεια συγκαταβάνειν Φησὶ τοῖς νητίοις τὰς διδασκάλους, καὶ τοῖς ἄρτι προτραπεῖσιν ἐπὶ Φιλοσοφίαν νέοις τοὺς σεφεύς ἢ τοὺς προκόπτοντας, ω̄ τῷ σωματικῆς αὐτοὺς καταβάίμενοι οὗτοι εἴ του λέγεται ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς καταβάίνειν δ' θεός, ἀνάλογον νοεῖται τῇ οὐρώσι χρημένη τῷ δύναμι συνηθείᾳ, ἦτο δὲ καὶ ἀναβαύσειν. Deum verò si Prophatarum oracula descendenter agnoscunt, dicentemque, Nonne cœlum & terram ego impleo, dicit Dominus? Jerem. 23:24. Figuratè id dictum accipimus. Descendit enim Deus à sua majestate & altitudine, quoties res hominum, præsertim malorum, dispensat. Et quemadmodum vulgaris loquendi consuetudo magistros dicit condescendere pueris, & in Philosophia proverbia novitiis discipulis, nequaquam de corpore hoc volens intelligi: ita sicuti Deus in sacra scriptura descendere dicitur, parimodo intelligendum est, juxta receptam consuetudinem: ita etiam ascendere Deus dicitur. Eodem prorsus sensu, Deum ἀπεῖναι καὶ παρεῖναι, abesse & adesse, dicit scriptura, ut docet Cyrillus Alexand. in cap. 5. Hoc etiam, pag. 93. his verbis: Τότῃ μὲν ἀπεριόρισον παντελῶς τὸ θεῖον ἔσι. Παρεῖναι δὲ λέγεται τινι, ὅταν χαρίζηται τὴν εὐμένειαν ἀπεῖναι δὲ αὖ τὸν ἡμαρτηκόταν, ὅταν αὐτοὺς ἀποστέφηται, καὶ ἀνακόπτῃ τὴν ἡμερότητα. λαλεῖται μὲν γὰρ ἀνθρώπινως τὰ περὶ θεῶν, νοεῖται γε μὴν ὡς ἀντῷ πρέπει. Nulli prorsus loco inclusus est 'Deus: quibusdam verò adesse dicitur, quando suā eos complectitur benevolentiā: abesse verò rursus à peccatoribus, quando eos aversatur, suamque reprimit mansuetudinem. Humano ctenim more hæc & alia de Deo dicuntur, sed ei convenienter intelliguntur.

b. Propriè & κυρίως. Sic ascendere significat è loco inferiori in sublimem, è terra in cœlum vero & reali motu evchi. Atque sic Christus iuxta naturam humanam; secundum divinam ubique præsens est; perfecto & absoluto Redemtionis nostræ negotio, carnem suam in cœlum intulit. Id probant verba & locutiones, quas Scriptura S. de ascensione Christi usurpat, cujusmodi sunt ἀναφέρεσθαι, ἀναλαμβάνεσθαι, ἀνελθεῖν εἰς τὸν οὐρανόν, in quibus præpositionis ἀνά, in his verbis pro ἐπι positæ, ratio meritò habetur. Ἀναφέρεται de ascensione Christi legitur Lucæ 24:51. Καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. Beza: *Et sursum ferebatur in cœlum.* Vulgatus: *Et ferebatur in cœlum.* Optimè versio in vulgarem linguam Græcam: Καὶ ἐφέρετον ἀπάνου εἰς τὸν οὐρανόν, ut Beza. Ἀναφέρειν ergo est sursum scire, ut καταφέρειν deorsum ferre. Aristoteles de Mondo: Ἀναθυμιάσεις ἀναφέρονται εἰς τὸν ὑπὲρ ὑμᾶς ἀέρα. Exhalationes sursum scruntur, in altum tolluntur: scruntur in aërem, qui supra nos est. Ita Photius, Πρὸς εὐ-

ρανὸν ταῖς ἀρεταῖς ἀναφέρεσθαι, *virtutibus in cælum ferri.* Ἀναλαμβάνεοθαι de eadem ascensione Marci 16: 19. Ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, *sursum receptus est in cælum.* Ita Act. 1: 2, 11, 22. & 1. Timoth. 3: 16. Nec aliter Act. 10: 16. ἀνελήφθη τὸ σκεῦος ἐις τὸν οὐρανὸν, *receptum est vas in cælum*, quod vs. 11. dicitur καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, *demissum in terram.* Eisi autem hoc verbum eadem significatione non sit usitatum apud Auctores profanos, est tamen apud Ecclesiasticos. 2. Reg. 2: 9. de Elia : Πρὸν ἡ ἀναληφθῆναι με ἀπὸ σου. *Antequam abs te assumar.* Quod vs. 11. est, ἀνελήφθη ἐν συσσεισμῷ ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν. *Assumtus fuit in turbine in cælum.* Hinc à Damasceno, lib. 4. Orthod. fidei, cap. 25. pag. 381. vocatur πύριππος ἀρματηλάτης καὶ οὐρανοφύτης, qui igneo curru in cælum sublatus est. Quod LXX. habent ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν, particula ὡς, quæ in contextu originali minimè appareat, quibusdam ex veteribus occasionem dedit affirmandi, *Eliam non in cælum*, sed *quasi in cælum*, fuisse assumtum. Theodoretus in Psal. 24. pag. 486. O' μέγας Ἡλίας ἀνελήφθη μὲν, ἀλλ' ὥη εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' ὡς εἰς τὸν οὐρανόν. Magnus Elias assumtus est quidem, at non in cælum, sed tanquam in cælum. Theophylactus, in cap. 24. Lucæ : Ἡλίας ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνεφέρετο, ὡσανεὶ γὰρ ἐδόκει εἰς οὐρανὸν ἀναφέρεσθαι. Elias quasi in cælum sursum ferebatur, videbatur enim quasi in cælum sursum ferri. Chrysostomus, Homil. 87. quæ est de Ascensione Christi, t. 5. pag. 600. Ἡλίας μὲν ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήφθη, δοῦλος γὰρ ἦν δὲ Ἰησοῦς εἰς τὸν οὐρανὸν, δεσπότης γὰρ ἦν. Elias quidem quasi in cælum assumtus fuit, servus enim erat : *Iesus vero in cælum, Dominus enim erat.* Alii tamen, cum in cælum fuisse assūtum, haud obscurè fatentur. Ipse Chrysostomus, quem tamen in superioribus alter audivimus loquentem, Homil. 2. ad populum Antiochenum, t. 1. edit. Paris. pag. 37. de Elia scribit : Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνιών, γέδευ ἔτερον, ἀλλ' ἡ τὴν μηλωτὴν, τῷ μαθητῇ κατέλιπε. Propterea Ἐ in cælum ascendens, nihil aliud quam ovillam pelleat, discipulo reliquit. Idem, Homil. 121. t. 6. pag. 792. Ἡλίας ἀνελήφθη, θανάτῳ μὴ γενοσάμενος. Elias sursum receptus est, nec mortem gustavit. Greg. Nazianzenus, Orat. 34. pag. 549. Ἡλίαν ἄρμα πυρὸς ἀνάγει τρὸς οὐρανὸν, δηλοῦν τοῦ δικαίου τὸ ὑπὲρ ἀνθρωπον. Elias igneus currus in cælum evexit, significans justi illius virtutem, humanum fastigium excedentem. Vide Ravanellum in verbo Transfero, num. 1. 5. Ἀναλαμβάνεοθαι candem significationem habet Sirac. 49: 16. ubi de Enoch : Ἀνελήφθη ἀπὸ τῆς γῆς. Sursum receptus est à terra. 1. Maccab. 2: 58. Ἡλίας ἀνελήφθη ἔως εἰς τὸν οὐρανόν. Elias sursum receptus est usque ad cælum. Quid si igitur credamus, etiam LXX. Interpretes scripsisse, ἔως εἰς τὸν οὐρανὸν,

284 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ρανὸν, non verò, ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν; Restat verbum ἀνέρχεσθαι, quod non nisi ascendendi significatu in N. Test. reperitur adhibitum. Vide Joh. 6: 3. Gal. 1: 17, 18. Veteres Gl. Ἀνέρχομαι, subeo, scando, ascendo. Christum autem vero corpore suo in cœlum ascendisse, veteres passim docent. Id facit Chrysostomus, Homil. 2. in Acta: Ἐπειδὴν ἐκ ἀκοῦστιν οἱ δΦθιλμοὶ δεῖξαι τὸ ὄφος, ὃδὲ παιδεῦσαι, πότερον εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν, ή ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν, ὅπερ τί γίνεται. "Οτι μὲν αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς, ἥδεσσαν εἴς ὃν διελέγετο πρὸς αὐτοὺς" (πέρι ἡμῶν γὰρ ὃν ἐνῆν ιδόντας γνῶναι) ὅτι δὲ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναλαμβάνεται, αὐτοὶ λατόν ἔδιδασκον οἱ ἄγγελοι. Quandoquidem oculi non sufficiunt ad ostendendam sublimitatem, neque ad docendum, utrum in cœlum ascenderit, an quasi in cœlum, ecce quid fit. Eum quidem esse Jesum, sciebant ex eo, quod cum iis colloquebatur: (eminus enim si eum vidissent, non potuissent cognoscere) quod autem sursum in cœlum assumatur, ipsi docebant Angeli. Vide Actor. 1: 10, 11. Theophylactus, in cap. 24. Lucæ, pag. 546. Ἀνεφέρετο δὲ εἰς τὸν οὐρανὸν. Ἡλίας μὲν γὰρ ὡς εἰς οὐρανὸν, ὥστε γὰρ ἔδοκει εἰς οὐρανὸν ἀναφέρεσθαι δὲ Σωτὴρ εἰς τὸν οὐρανὸν αὐτὸν πρόδρομος πάντων ἀνελήλυθε, μετὰ τῆς ἀγίας σαρκὸς αὐτοῦ ἐμφανισθῆναι τῷ προτώτῳ τῷ θεῷ, καὶ σύνεδρον αὐτὴν ἀποδεῖξαι τῷ Πατρὶ. Ferebatur autem sursum in cœlum. Elias enim quasi in cœlum; videbatur enim quasi sursum in cœlum ferri: at Salvator in cœlum ipsum præcursor omnium ascensit, ut appareat cum sancta carne sua in conspectu Dei, eamque apud Patrem considere ostendat. Chrysostomus, Homil. 161. t. 5. p. 974. "Οταν ἀκούσῃς, ὅτι ἀνῆλθε, μὴ μετάβασιν τοπικὴν ὑπὸ θεᾶς ὑποβάλῃς ή γὰρ θεότης ἀπαντᾷ πληροῖ, καὶ τανταχεῦ πάρεστι· τὸ δὲ διογενὲς ἡμῖν σῶμα ἀναλαζεῖν κατιζίσεν· αὐτὸς ἐστι τὸ ἀναλαμβανόμενον. Si audieris, quod ascenderit, ne loci mutationem corporalem in Deo esse existimes: deitas enim omnia implet, Εἰς ubique præsens est: cognatum verò nobis corpus assumere dignatus est: illud sursum fuit receptum. Chrysippus, in Biblioth. Photii, Cod. 171. p. 384. de Christo: Μετὰ τοῦ ἡμετέρου Φυράματος ἀνελήθη. Cum nostra natura sursum receptus fuit. Augustinus tom. 10. Serm. 191. Credite, Christum in cœlos cum carne, quam de nostro assumit, ascendisse. Idem, Epist. 146. Ego Domini corpus ita in cœlo esse credo, ut erat in terra, quando ascendit in cœlum. Et tom. 8. in Psal. 44. Christus ascensit, absentavit se corpore. Rufinus, in Expos. Symboli, pag. 555. Ascensit ergo ad cœlos, non ubi Verbum Deus antè non fuerat: quippe qui erat semper in cœlis, Εἰς manebat in Patre; sed ubi Verbum caro factum antè non federat. Merito igitur cum Tertulliano, cap. 24. de Carne Christi, pag. 554. dicimus, Erubescant illi, qui affirmant, carnem in cœlis vacuam sensu, ut vaginam, exempto Christo,

Christo, sedere: aut qui carnem & animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non jam. Qui absurdissimum hunc errorum foverint, incertum. Illum autem, quo Christus sine carne in cœlos ascendiisse dicebatur, attribuit Philastrius Passionistis, Seleucianis, ac Hermianis: quod carnem exspoliatam, cum in cœlum ascenderet, in sole posuerit Christus, juxta illud: In sole posuit tabernaculum suum. Cum Greg. Nazianzeno etiam, ex Epist. i. ad Cledonium, pag. 739. pronunciamus: "Ειτις ἀποτεθεῖσθαι νῦν τὴν σάρκα λέγοι, καὶ γυμνὴν εἶναι τὴν θεότητα σώματος, ἀλλὰ μὴ μετὰ τοῦ προσλήμματος καὶ εἶναι καὶ ὑξεῖν, μὴ ἴδοι τὴν δόξαν τῆς παρουσίας. ποῦ γὰρ τὸ σῶμα νῦν, εἰ μὴ μετὰ τοῦ προσλαβόντος; οὐ γὰρ δὴ οὐτὰ τοὺς Μανιχαίους λύρους τῷ ἡλίῳ ἐναποτέθειται, ἵνα τιμηθῇ διὰ τῆς ἀτιμίας, οὐ εἰς τὸν ἀέρα ἔχυθη καὶ διελύθῃ, ὡς Φωνῆς Φύσις, καὶ δόμης φύσις, ηταὶ ἀσρατῆς δρόμος οὐχ ισαμένης. ποῦ δὲ τὸ Ψηλαφιθῆναι αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, οὐ διφύτεσθαι ποτε υπὸ τῶν ἐκκεντησάντων; θεότης γὰρ καθ' ἐαυτὴν ἀόρατος ἀλλ' ἥξει μὲν μετὰ τῆς σώματος, ὡς ἐμὸς λόγος τοιώτος δὲ οὗς ὥφθη τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, οὐ παρεδείχθη ὑπερυπάντης τὸ σαρκίον τῆς θεότητος. Si quis carnem nunc depositam esse, nudamque ac corpore vacuam divinitatem esse, non autem cum assumpta parte & esse, & venturam esse dixerit, præsentiae illius gloriam non cernat. Ubi enim nunc corpus fuerit, nisi cum ea natura, à qua assumptum est? Non enim, juxta Manichæorum deliria, soli impositum est, ut per dedecus honoretur: aut in aërem fusum & dissolutum est, ut vocis natura & odoris fluxio, & fulguris cursus minimè consistentis. Ubi etiam illud ponemus, quod ipse post resurrectionem contactus fuisse scribitur, aut ab iis, à quibus confixus est, aliquando videbitur? Divinitas enim per se oculorum obtutum fugit. Verum cum corpore quidem ut sentio, veniet: talis autem, qualis discipulis in monte apparuit, aut obiter ostensus est, divinitate carnem superante. De Seleucianis & Hermianis Augustinus, hæresi 59. Negant Salvatorem in carne sedere ad dextram Patris, sed ea se exuisse perhibent, eamque in sole posuisse, accipientes occasionem de Psalmo, ubi legitur, In sole posuit tabernaculum suum. Locus est Psal. 19:5. qui ad solem, cui Dominus in cœlo domicilium posuit, non ad Christum pertinet. Id quod omnes linguae Hebraicæ periti sciunt. Itaque legendum est, soli in illis tabernaculum posuit. Sed imperitiæ linguae Hebraicæ sæpe à veteribus erratum est. Vide etiam Theodoretum, hæret. fab. lib. i. cap. 19.

4. *Rationes, cur Christus in cœlum ascenderit, sunt variæ: præcipuas indicasse satis erit.*

a. Conditio nostra ascensionem Christi exigebat. Et quidem fides

nostra : debuit enim ascendere , ut certiores fieremus , redemptionis nostra negotium esse ab eo peractum & absolutum , alioqui cœlorum aditus illi non patuisset. Deinde spes nostra : quis enim sperare unquam posset , se regno cœlorum aliquando potiturum , & cœli possessionem aditum , nisi Christus naturam nostram cœlo intulisset ? Hinc Leo , Serm. i. de Ascensione : *Christi ascensio , nostra profectio est : & quod præcessit gloria capitum , ed spes vocatur & corporis.* Chrysostomus , Homil. 161. t. 5. quæ est i. de Ascensione , pag. 971. Διὰ τοῦτο ἐρτάζειν δΦείλομεν , ἔτειδαν σύμερον τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ὑμετέρου Φυράματος , τουτέσι , τὴν σάρκα , ἐν οὐρανοῖς χριστὸς ἀνήγαγε. Propterea diem festum agere debemus , quoniam hodie Christus primicias nostras naturæ , id est , carnem in cœlum subduxit. Ibid. Orat. 2. de Resurrectione : Διὸ λοιπὸν χρησάς ἔχομεν τὰς ἐλπίδας , πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀπαρχὴν ἀφορῶντες. Propterea deinceps bonam spem habemus , ad primicias nostras respicientes. Id ipsum notabat scissio veli , facta in morte Christi. Photius , Epist. 125. pag. 166. Ρήγνυται τὸ καταπέτασμα , τοῦ δεσπότως σαυρουμένου , τὴν εἰς οὐρανοὺς εἶσοδον τᾶσιν ὑμῖν ὑποσαλτίζου καὶ ἐυαγγελιζομένου. Καὶ γὰρ δὴ διὰ τοῦ ζωοτοιχίου θανάτῳ αὐτοῦ , τὴν εἰς οὐρανοὺς εἶσοδον , καντὶ τῷ ἀνθρωπίῳ γένει , ἐνεκάινεται διὰ τοῦτο κενωθεῖς , καὶ σάρκα τὴν ὑμετέραν προσλαβὼν , καὶ τάντα παθὲν ὑπὲρ ὑμῶν , χριστὸς δοθεῖς ὑμῶν. Rumpitur velum crucifixo Domino , & tuba clarius significatur & prædicatur , introitum in cœlos nobis singulis patere. Certè enim is , qui ob hoc ipsum exinanitus fuit , & carnem nostram assumit , & omnia passus est pro nobis , Christus ille Deus noster , per mortem suam vivificantem universo mortalium generi ingressum in cœlos instauravit. Hoc etiam innuit Apostolus ad Hebr. 6: 19, 20. quando Christum , πρόδρομον ὑπὲρ ὑμῶν , dicit ingressum esse eis τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπέτασματος. Inde nostram etiam in cœlum ascensionem probat Chrysostomus , Homil. ii. in hanc Epistolam. Οὐ δὲ πρόδρομος τινῶν ἐστι πρόδρομος , ὥστερ Iωάννης τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν εἰπεν ἀτλῶς , εἰσῆλθεν , ἀλλ' , διου πρόδρομος ὑπὲρ ὑμῶν εἰσῆλθεν ὡς καὶ ὑμῶν δΦειλόντων καταλαβεῖν· οὐ πολὺ γὰρ τοῦ πρόδρομου καὶ τῶν ἐπεμένων δΦείλει εἶναι τὸ μέσον. ἐπεὶ δὲ ἀν εἴη πρόδρομος τὸν γὰρ πρόδρομον καὶ τοὺς ἐπομένους ἐν τῇ αὐτῇ χρὶ εἶναι δδῶ· καὶ τὸν μὲν δεεύειν , τοὺς δὲ ἐπικαταλαμβάνειν. Præcursor autem aliquorum est præcursor , ut Jobannes Christi. Nec simpliciter dixit , introiit , sed , ubi præcursor pro nobis introiit : significans , etiam nos sequi oportere : non enim oportet magnam esse distantiam inter præcursem & subseqentes ; alioqui enim non esset præcursor : præcursem namque & subseqentes in eadem via esse oportet : & illum quidem iter facere , hos verò subsequi. Theophylactus ad Apo-

stoli

stoli locum, pag. 932. imitatur, pro more, Chrysostomum. Οὐχ ἀτλῶς εἰσῆλθεν δὲ χριστός, ἀλλὰ πρόδρομος εἰσῆλθε, τουτέσιν, ὡς καὶ ἡμῶν ὁ Φειλόντων εἰσελθεῖν. Οὐ γάρ πρόδρομος, τινῶν ἐξιν ἀκολυθούντων πρόδρομος καὶ σύδε πάντα πολὺ τὸ μέσον τῆς προδρόμου καὶ τῶν ἐπομένων, ὥσπερ σύδε Ιωάννης καὶ Χριστοῦ· μὴ τοίνυν ἀσχάλλετε· δοσούντων εἰσελευσόμεθα διπού δὲ πρόδρομος ἡμῶν. Non simpliciter ingressus est Christus, sed præcursor ingressus est, hoc est, quod ἘΓγειλάμενος nos debemus ingredi. Præcursor enim, quorundam sequentium est præcursor: nec valde multum est intervalli inter præcursum ἘΓγειλάμενος sequentes, quemadmodum neque inter Iohannem ἘΓγειλάμενος Christum. Ne igitur ἀγρέferatis: mox ingressuri sumus in eum locum, in quo præcursor noster est. Addit: Οὐκ ἡρκέσθη δὲ επών, Πρόδρομος, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ τὸ, ὑπὲρ ἡμῶν, εἰς πλείω πίστιν, ἀστυνελτότο λέγων· οὐκ αὐτὸς ἐδεῖτο τῆς ἐκεῖστος ἐλθεῖν· τῶν γάρ θεοὺς ᾧν; ἀλλ' ὥσπερ σάρκα δι' ἡμᾶς ἔλαβεν, οὕτω καὶ δι' ἡμᾶς εἰσῆλθεν ἐσώτερον τῆς οὐρανῆς, δια ἡμῶν ἀνοίξη τὴν δόντα· ἀσε ἀναγυναῖσθαι εἰσελευσόμεθα καὶ αὐτοῖς. Nec contentus fuit dicere, præcursor, sed apposuit etiam, pro nobis, ad majorem confirmationem, quasi dicat: *Ipsi non erat opus eō ingredi: quomodo enim, cūm Deus esset?* Verum, sicut carnem propter nos assumisset: sic ἘΓγειλάμενος propter nos interius cœlum ingressus est, ut nobis viam patefaceret. Necessariò itaque ingrediemur etiam ipso.

b. Si munus ejus mediatorium intueamur, debuit ascendere in cœlum ut Rex, morte penitus debellata: Satana profligato debuit in cœlum ascendere, ut gloriose regnaret & triumpharet, & in solio majestatis suæ, quod est in cœlis, consideret: ut sacerdos, oblato in terris sacrificio debuit εἰς τὰ ἄγια victimam inferre, & in sacrarium, quod est cœlum, ingredi. Nam si esset in terra, ne sacerdos quidem esset, ad Hebr. 8:4. Officium enim summi sacerdotis fuit, victimam immolare in altari holocaustorum extra sanctuarium, deinde verò ingredi in sanctuarium cum sanguine victimæ oblatæ. Sic Christus se ipsum debuit offerre, deinde in sacrarium verum, quod est cœlum, ingredi, & sese sistere coram Deo. Si autem esset in terra, nondum ingressus esset in cœlum, atque ita neque sacerdotis officio plenè atque perfectè defunctus fuisset, ac proinde ne sacerdos quidem esset. Theophylactus ad hunc locum, pag. 950. Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐκ ἀν ἦν ἵερεύς. ήταν γὰρ ἐτεροι, καὶ ἐπανάγαγεις αὐτούς ἐδόκει τὸ πρᾶγμα. Νῦν δὲ τὸν ὄρανον ἔχων τόπον, καὶ ἐκεῖ ἀναγυναγών τὸ δικεῖδυ σῶμα, ἐκεῖ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Πατρὶ ἀσε ἐπειδὴν ἀντα ἐστι, διὰ τῦτο μᾶλλον ἵερεύς εστι. Si enim super terram esset, sacerdos non esset. Erant enim alii in terris sacerdotes, & ad factionem res ista pertinere videretur. Jam verò cùm

pro

pro suo loco ipsum habeat cœlum, & illuc corpus suum translulerit, illuc interpellat pro nobis apud Patrem. Itaque quia in supernis est, propterea magis est sacerdos.

II. *De Sessione Christi ad dextram Dei Patris.* Hanc Christi Sessionem veteres vocant τὴν ἐν δεξιᾷ καθέδρᾳ. Ita Nazianzenus, Orat. 2. de Filio Dei, Chrysostomus, Homil. 34. t. 5. & alii. Gregorius Nyssenus, Orat. in S. Stephanum, t. 3. pag. 365. vocat καθίζησιν. Christus ascendit in cœlum, ut in thronum gratiæ, Hebr. 4: 16. per quem intelligi potest Deus ipse favens & propitius, qui scilicet fide accendentibus ad ipsum gratiam facit, & propitium se exhibet, propter Christum mediatorem. Vel, Θρόνος τῆς χάριτος est ipsum cœlum: Christi enim thronus est cœlum: de quo ad Hebreos 1: 3, 8. Ex quo Christus in cœlum ascendit, & in eo, ut throno, consedit, atque ita cœlum esse thronus gratiæ incepit, factum est cœlum novum & terra nova. Θρόνος χάριτος ἐσιν, οὐ θρόνος κρίσεως νῦν. Thronus gratiæ, non thronus judicii nunc est: inquit Chrysostomus, Homil. 7. in Epist. ad Hebreos. Et paulò post: Ἀν νῦν προσέλθῃς, λίγῳ καὶ χρόνῳ καὶ ἔλεος εὐκαιρῷ γὰρ προσέρχῃ ἀν δὲ τότε προσέλθῃς, ὥκετι ἄκαρος γὰρ τότε οὐ πρόσοδος γάρ ἐσι τότε θρόνος χάριτος θρόνος χάριτος ἐσιν, ἕως καθηται χαριζόμενος δι βασιλεύς διταν δὲ οὐ συντέλεια γένηται, τότε ἐγείρεται εἰς κρίσιν. Si nunc adiveris, accipies & gratiam & misericordiam: opportunè enim adis: si autem tunc adieris, non amplius: importunus enim tunc est aditus: non est enim tunc thronus gratiæ. Thronus gratiæ est, dum sedet rex gratiam conferens: quando autem erit finis seculi, tunc surgit ad judicium. Theophylactus ad vñ. 16. cap. 4. ad Hebreos, pag. 911. Δύο θρόνοι εἰσὶν, οἱ μὲν νῦν χάριτος, φοιτούμενοι λαμβάνουσι θείᾳ χάριτι τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἀμαρτιῶν οὐ δὲ τῆς δευτέρας παρουσίας θρόνος, οὐ χάριτος, (οὐδεὶς γὰρ τότε λαμβάνει ἄφεσιν) ἀλλὰ κρίσεως. Duo sunt throni, præsens quidem gratiæ, ad quem accedentes accipiunt per divinam gratiam liberationem à peccatis: alter autem secundi adventus thronus, non est gratiæ, (nemo enim tum accipiet remissionem) sed judicii. Et Theodoretus ad eundem locum, pag. 414. Κατὰ τὸν παρόντα προσιντες βίου, καὶ τὴν ἀκριψιν καὶ εἰλικρινή τίσιν ἐπιδεικνύμενοι, ἐν τῇ τῆς κρίσεως ἡμέρᾳ τῆς Φιλανθρωπίας τευχόμεθα. In præsenti vita accedentes, sc. ad thronum gratiæ, & puram ac sinceram fidem exhibentes, in die judicii clementiam consequemur. Postquam Christus ascendit in cœlum, consedit ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης, in dextera majestatis, ad Hebr. 1: 3. sive ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ad dexteram Patris, ut est Ps. 110: 1. Hoc est, ex illo tempore facit, quæ sunt Regis in regno Dei, pleno jure

jure regnantis cum gloria , 1. Corinth. 15:25. Sedere enim est regnare : & quidem in maxima gloria. Nam , quem Deus ad dexteram collo- cavit , cum honorare voluit , ejusque gloriam quæsivit , & quidem ad gloriam suam. Modus loquendi sumius est eo , quod inter homines fit. Qui alium honorare vult , etiam si summus sit , eum ad dexteram collo- cat. Non ignoramus Judæorum circa locum ex Psalmo 110. adductum παρερμηνείας. Alii enim ista ad Ezechiam , alii ad Abramum , alii ad Zorobabel , alii ad Davidem , alii ad populum Israëliticum , alii ad Abramini servum referunt. De Ezechia habemus testem Justinum M. in Dia- logo cum Tryphone , qui de hoc Psalmo sic scribit : Καὶ τοῦτον τὸν Φαλ- μὸν ὅτι εἰς τὸν Ἐζεχίαν τὸν βασιλέα ἐπηγείσθαι τολμᾶτε , οὐκ ἀγνοῦτε , ἐπεῖτον. Vos etiam hunc Psalmum de Ezechia rege interpretari audere , non ignoro , sub- jiciebam. Et Tertullianum , lib. 5. adv. Marcionem , cap. 9. pag. 791. Sed necesse est , ad meam sententiam pertinere defendam eas Scripturas , quas & Judæi nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc Psalmum in Eze- chiam cecinisse , quia is , ajunt , sedit ad dexteram Templi , & hostes ejus averterit Deus & absumserit. De Abramino & Zorobabele interpretatos esse Judæos , testatur in hunc Psalmum Chrysostomus : Τίνα οὖν ἔκεινοι τὸν λέγοντα Φασί ; τὸν θεόν ; τὸν δὲ ἀκόντια ; τὸν Ἀβραάμ . ἕτεροι δὲ τὸν Ζοροβάβελ , καὶ ἄλλοι ἕτερον . Quem igitur illi loquentem esse dicunt ? Deum : quem verò audientem ? Abramum : alii verò Zorobabel , & alii alium. Catena Græca ad hunc locum : Οἱ δὲ λουδαῖοι , τὸ γελοιότερον , εἰς τὸν Ἀβραάμ εἰρῆ- σθαι λέγουσι , καθῆσθαι ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ . Judæi verò , id quod magis ridicu- lum est , de Abramino dictum volunt , consedisse eum ad dextram Dei. Ita ex Rabinis locum interpretatus est Solomon Jarchi. De Davide inter- pretantur Psalmum Aben-Ezra & David Kimchi : quorum opinionem refutat Chrysostomus his verbis : Καὶ τὰ ἔχοντα δὲ δηλωτή , ὅτι οὐδὲν τερπὶ τοῦ Ζοροβάβελ ἐνταῦθα εἴρηται , εἰδὲ τερπὶ τοῦ Δαυΐδ . οὐδεὶς γάρ αὐτῶν ἱερωσύνη τετίμη- ται . Sequentia verò declarant , nihil hoc loco de Zorobabele dictum esse , ne- que de Davide : neuter enim eorum sacerdotii dignitate fuit honoratus. Quos- dam hæc eadem verba de populo Israëlitico accepisse , haud obscurè idem innuit Chrysostomus : Ἄλλὰ καὶ ἕτερά τινα λέγουσι τούτων ἐκλόγερα , τερπὶ τοῦ λαῶς λέγοντες ταῦτα εἰρῆσθαι . Verū etiam alia quædam his magis frivola di- cunt , de populo hæc dicta esse afferentes. Et paulò post : Πῶς δὲ ἡ τῷ Δα- uΐδ , ἡ τῷ Ζοροβάβελ , ἡ τῷ λαῷ ταῦτα ἀρμέσειεν ; Quomodo verò hæc vel Da- vidi , vel Zorobabeli , vel etiam populo convenirent ? De servo tandem A- brabami quosdam præsentem locum accepisse , iterum monet Chrysosto-
mus :

290 EXPOSITIONIS SYMBOLI

mus: *Tí γάρ Φασιν ἄλλοι πάλιν; ὅτι ὁ παῖς τῆς Ἀβραὰμ ταῦτα λέγει περὶ τῆς υπίσης τοῦ ἑαυτοῦ.* Quid enim alii rursus dicunt? *servum Abrahāmi hæc dicere de domino suo.* Hæc autem verba de Christo esse accipienda, ex historia Evangelica, & ex Apostolo notum. Vide Matth. 22:44. Marci 12:36. Lucæ 20:42. Actor. 2:34 Hebr. 1:13. Quis vero concedat, Ezechiam esse sacerdotem in æternum juxta ordinem Melchisedech? Iustinus M. in Dialogo cum Tryphone: *'Ιερεὺς δὲ ἔτι οὐ γέγονεν Ἐζέχιες, ἀτέλετος αἰώνιος λεπεύς τῆς θεᾶς, οὐδὲ ὑμεῖς ἀντειπεῖν τολμήσετε.* Ezechiam vero neque sacerdotem suisse, neque æternum Dei sacerdotem esse, neque eos contradicere audebitis. Et Tertull. adv. Marcionem, lib. 5. cap. 9. pag 791: *Quod εἶ in ipso hic accedit, Tu es sacerdos in ævum.* Nec sacerdos autem Ezechias, nec in ævum, et si fuisset. Secundum ordinem, inquit, Melchisedec. Quid Ezechias ad Melchisedec *Altissimi* sacerdotem, & quidem non circumcisionem? De Messia autem ista intelligenda esse, docet ibidem. At in Christum, inquit, conveniet ordo Melchisedec, quoniam quidem Christus proprius & legitimus Dei antistes, præputiati sacerdotii Pontifex (iūm in Nationibus constitutus, à quibus magis suscipi habebat) cognituram se quandoque circumcisionem & Abrahæ gentem quim ultimò venerit, acceptance & benedictione dignabitur. Theodoretus etiam in hunc Psalmum, pag. 849. dicit, *Davidem Κύριον ἑαυτοῦ καλεῖν τὸν δεσπότην χριστὸν, Dominum suum vocare Christum Dominum.* Sed paulò distinctius hanc Sessionem Christi ad dexteram Patris examinemus.

Dexteram Patris audientes, nihil in Deo humanum cogitemus, sed summam gloriam & potentiam significari credamus. Theodoretus in Ps. 19. pag. 471. dicit, *τὴν θείαν ἐνέργειαν, divinam efficacitatem seu potentiam, vocari dexteram Dei.* Apud Athanasium, quæst. 45. de Parabolis Scripturæ, t. 2. pag. 406. *Δεξιὰν ἀκέων τοῦ θεᾶς, μὴ τόπους οὐσία σχήματα δόξης περιγράφει.* Δεξιὰ γὰρ καὶ ἀριστερὰ τῶν περιγραφομένων ἐξίν· δ δὲ θεός ἀπλαζος καὶ ἀδρισος, οὐσία δοσχημάτιος καὶ ἀπεριγραπτός ἐστι. Δεξιὸν δὲ τῆς θεᾶς ὅταν ἀκέσθῃς, τὴν δόξαν οὐσία τὴν τιμὴν τῆς θεᾶς εἰναι νόει. Quando dextram Dei audis, ne loca & figuræ vel species gloriæ tibi fingas. Dextra enim & sinistra eorum sunt, quæ circumscriptam habent naturam. Deus vero forma caret, infinitus est, formam non recipit, & incircumspectus est. Quando vero dexteram Dei audis, gloriam & honorem Dei intellige. Augustinus de Fide & Symbolo: Credimus etiam quod sedet ad dextram Dei Patris. Nec ideo tamen quasi humana formâ circumscriptum esse Deum Patrem arbitrandum est, ut de illo cogitantibus dextrum aut sinistrum latus animo occurrat. Sunt etiam, qui per

per dextram Dei summam intelligunt felicitatem. Augustinus de Fide & Symbolo : *Ad dextram intelligendum est dictum esse in summa beatitudine, ubi justitia, & pax, & gaudium est.* Idem, contra Serm. Arian. *Quid est Patris dextera, nisi illa æterna ineffabilisque felicitas, quod pervenit filius hominis, etiam carnis immortalitate percepta?* Et de Symb. ad Catech. *Beatus est à beatitudine, quæ dextera Patris vocatur; ipsius beatitudinis nomen est dextera Patris.* Iterum, in Psal. 137. *Salus temporalis & carnis in sinistra est, salus æterna cum Angelis in dextera est.* Ideo jam in ipsa immortalitate positus Christus dicitur sedere ad dexteram Dei. Non enim Deus habet in se ipso dextram aut sinistram; sed dextera Dei dicitur felicitas illa, quæ, quoniam ostendi non potest, tale nomen accepit. Imò per sessionem ad dextram Patris intelligitur potestas regia & judicaria, ut jam vidi mus; unde statim in hoc Symbolo subjicitur, οὐ τῆς βασιλείας ἀνέξαι τέλος. Hieronymus ad vs. 19. cap. 1. Epist. ad Ephesios : *Ipsum verbum sedere regni significat potestatem.* Augustinus de Fide & Symb. cap. 7. Sedere quod dicitur Deus, non membrorum positionem, sed judicariam significat potestatem, quâ illa Majestas nunquam caret, semper digna dignis tribuendo; quamvis in extremo iudicio multò manifestius inter homines Unigeniti Dei Filii judicis vivorum & mortuorum clarius indubitata effulgebit. Auctor. lib. 3. de Symb. ad Catechumi. *Hoc, quod dicitur Filius sedere ad dextram Patris, demonstratur, quod ipse homo, quem suscepit Christus, potestatem acceperit iudicantis.* Nihil tamen impedit, quin per sessionem Christi ad dextram Patris etiam intelligatur honor Deo æqualis. Quem Deus, ut caput & Principem, collocat ad dextram, ei dat τὸ ἄνθρωπον, parem Deo esse, quia & antea erat ἐν μορφῇ θεοῦ, in forma Dei. Veterum certè plerique arbitrantur, hanc sessionem ad dextram Patris significare gloriam, potentiam & majestatem divinam & infinitam, atque inde concludunt adversus Arianos Filium Patri esse δομοτικόν & δομότιμον. Athanasius Orat. 2. adv. Arian. dicit ejusmodi sessionem denotare τὸ γνήσιον τοῦ Τίον, ac proinde paritatem gloriæ & unitatem essentiæ. Basilius, cap. 6. de Spiritu Sancto, pag 154. *Τὸ δεξιὸν ό τὴν κάτω χώραν δηλοῖ, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸ οὐρανόν σχέσεις οὐ σωματικῆς τοῦ δεξιῶς λαμβανομένου (οὗτῳ γὰρ αὖ τι καὶ σκαίον ἐπὶ τοῦ θεοῦ εἴη) ἀλλ' ἐν τῶν τιμίων τῆς προεδρίας δυομάτων, τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς περὶ τὸν Τίον τιμῆς παριζῶντος τοῦ λόγου.* Dextrum non notat locum inferiorem, sed statum æqualitatis: quia dextrum hic non accipitur corporaliter; ad istum enim modum etiam sinistrum quid in Deo esset; sed honorificis verbis ac præsidentiam declarantibus Filii majestatem sermo nobis commendat. Et sub si-

292 EXPOSITIONIS SYMBOLI

nem illius capit. pag. 156. dicit, τὴν δεξιὰν χώραν δηλοῦν, τὸ τῆς ἀξίας δικτιμον, *dextrum locum significare dignitatis aequalitatem.* Theophylactus ad vñ. 3. cap. 1. Epist. ad Hebreos, pag. 880. Εἰπάθετεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωτύνης ἐν ὑψηλοῖς, ὅτι τότε περικλείεται ὁ θεός, ἀλλ' ἵνα τὸ δικτιμον αὐτοῦ δειχθῇ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα πρὸς αὐτὸν γὰρ ἐφέσε τὸν θρόνον τὸν πατρικὸν, καὶ ἀστερὸς Πατήρ ἐν ὑψηλοῖς, ὅτι καὶ αὐτός. Sedet ad dextram maiestatis in excelsis: non quod loco concludatur Deus, verum ut aequalis cum Patre honoris esse demonstretur. Ad ipsum patrum namque tronum pervenit, εἰ perinde ac Pater in excelsis est, sic est ipse. Hinc dicitur σύνθρονος τοῦ Πατρὸς, in eodem cum Patre trono sedens. Vide cap. 9. num. 1. 6.

III. De reditu Christi ad Iudicium. De eo Symbolum: Καὶ τάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης οἱτιναὶ ζῶντας καὶ νεκρούς. Hisce verbis notatur universale Iudicium, seu extremitum. De eo autem aucturis occurrit,

1. Explicatio nominis. Hic dies vocatur ἔκεινη ἡμέρα, illa dies, Matth. 7:22. & alibi. Η τῇ θεῷ ἡμέρᾳ, dies Dei, 2. Petri 3:12. Vocatur τέλος, Matth. 24:14. Συντέλεια τῷ αἰῶνι, clausula seculi, Matth. 13:39, 40, 49. cap. 24:3. Τὸ ἐσχατον τῶν ἡμερῶν, ultimum dierum, 2. Petri 3:3. Καιρὸς ἀναψυξεως, tempora refrigerii, Actor. 3:19. Η ἡμέρᾳ τῷ χριστῷ, dies Christi, 2. Thess. 2:2. id est, interprete Theophylacto, ἡ παρουσία τῷ χριστῷ, adventus Christi, nempe ad iudicium: qui adventus vocatur παρουσία, ἐν ᾧ ἐνδοξος καὶ ιριτής ἀπάντων ἐλεύτεται, adventus, in quo gloriosus εἰ omnium judex veniet Christus; apud Justinum M. in Dialogo cum Tryphone, pag. 64. Παρουσία θείας βασιλείας Φέρεται τὸ διάδημα. Adventus divini regni ferens diadema; apud Cyrillum Jerosol. Catech. 11. Illuminat. p. 108. Ἐπιφάνεια ἀνταπόδοσεως καὶ δικαιου. Adventus retributionis εἰ justitiae, à Chrysostomo, ad vñ. 11. cap. 2. ad Titum, pag. 400. Vocatur in N. Test. sæpe ἐπιφάνεια. Vide 2. Thess. 2:8. 1. Timoth. 6:14. 2. Timoth. 1:10. cap. 4:1. Dionysius Areopagita, apud Eusebium, Hist. Eccles. lib. 7. cap. 24. pag. 77. b. vocat ἐνδοξον καὶ ἀληθῶς ἐνθεον τῷ Κυρίῳ ἡμῶν επιφάνειαν, gloriosum εἰ verè divinum Domini nostri illustrem adventum. Frequenter vocatur ἡμέρα τῆς ιρίσεως, dies iudicii. Vide Matth. 10:15. cap. 11:22. & alibi passim. Appellatur ἡμέρα διαγνώσεως, dies iudicii, à Theodoreto in cap. 9. Danielis, pag. 667. ἡμέρα λογοθεσίας, dies, quo ratio à nobis exigetur, à Chrysostomo, Homil. 18. in Epist. ad Romanos: Ημέρα τῆς ἀνταπόδοσεως, dies retributionis, a Nazianzeno, Orat. 14. pag. 224. Τελευταία ἡμέρα, novissimus dies, ab eodem, Orat. 36. pag. 587. Καιρὸς τῆς τῶν οντῶν εἰς τὸ κρείττον μεταποίησεως, tempus eorum quæ sunt in melius mutationis,

tationis, apud Justinum M. in quæst. & resp. ad Græcos, pag 236. ἡμέρα ἀνατάσσεως καὶ ἀνταποδόσεως, dies resurrectionis & retributionis, apud eundem, in resp. ad Orthod. pag. 264. μεγάλη ἡμέρα καὶ ἀπαραλόγητος (scribendum ἀπαραλόγισον) χριτήριον, magna dies, & justissimum tribunal; à Basilio M. Epist. 283. pag. 1050. τὸ Φρικτὸν καὶ ἀνύποτον τοῦ χριστοῦ δικαιορίου, tremendum & intolerabile Christi tribunal, ab eodem, in Psal. 34. διεβόητος τῷ Κυρίῳ ἡμέρᾳ, celebris Christi dies, ab eodem, in cap. 2. Iesaiæ: ἡμέρα τοῦ τέλους, dies finis, ab Isidoro Pelusiota, Epist. 117. lib. 1. p. 36. ἐσχάτη καὶ Φρικάδης ἡμέρα, ultima & formidabilis dies, à Basilio Seleucieni, Orat. 5. pag. 25.

2. *Causa efficiens*, seu *Judex*, Deus. Hinc 2. Petri 3: 12. ultimi judicii dies vocatur ἡ τῇ θεῷ ἡμέρα, dies Dei: Apocal. 16: 14. ἡ μεγάλη ἡμέρα τῇ θεῷ τῷ παντοκράτορε, magnus ille dies Dei omnipotens. Tatianus in exhortat. ad Græcos: Δικαζεσθε δὲ ἡμῖν οὐ Μίνως, εἰδὲ Rhadamanthus, — δοκιμασθε δὲ αὐτὸς ὁ ποιητὴς θεός. *Apud nos autem judicandi munus obit non Minos, neque Rhadamanthus, — censor verò ipse creator Deus.* Interim specialiter omne judicium Filio Deus dedit, quia is Filius hominis est. Nempe voluntas Dei est consentanea ipsius gratiæ, quâ Filiū nobis dedit Iponsorem & Mediatorem Testamenti; Sacerdotem, Intercessorem, Dominum, fratrem, sponsum, caput, qui habet δικαιαμα τῷ νόμῳ ad nos iustificandos; ipsaque gratia non aliud postulat, quam ut idem suos sua intercessione salvet, & hostes suos condemnet. *Filiū esse Iudicem*, farentur Patres Nicæni, dum dicunt, se credere in Iesum Christum τάλιν ἔρχομενον υἱὸν. In Symbolo Apostolorum est, "Οθεν μέλλει ἔρχεσθαι. Justinus M. in Dialogo cum Tryphone: Ἡμεῖς ἐπέγυαμεν χριστὸν οὐδὲν θεῷ σαυρωθέντα καὶ ἀνασάντα, καὶ ἀγεληλυθότα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τάλιν παραγενησόμενον υἱοτὸν τάντων ἀτλῶς ἀνθρώπων μέχρις αὐτοῦ Ἀδάμ. Nos cognovimus Christum filium Dei, qui crucifixus est, & resurrexit, & in cœlos ascendit, & rursus venturus est Iudex omnium omnino hominum usque ad ipsum Adamum. Christum prædictum esse potestate judicandi homines, ita perspicuum & notorium est S. Scripturis, ut nulla prorsus egeat probatione. Vide Joh. 5: 27. ubi Pater Filio dicitur dedisse ἔξτιαν υἱοῖν ποιεῖν. Hic distinguendum inter potestatem & potentiam. Potestas judicandi pertinet ad officium Christi regium, convenit igitur personæ Christi: munera namque sunt personarum. At potentia, si sit infinita, est divinitate naturæ: finita verò & creata est humanæ naturæ: proprietates enim sunt naturarum, & unius naturæ proprietates alteri sunt incommunicabiles, cùm

294 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Incarnatio facta sit ἀτυγχύτως. Si dicas, potestatem supponere potentiam in Christo, verum est: sed potestas personæ communicata est, ac proprieitate Christo competit, quatenus est θεάνθρωπος: potentia vero infinita ad judicandum est proprietas divinæ naturæ, & Christo convenit quatenus est Deus, non quatenus est homo. Atque ita intelligendi & exponendi sunt veteres, quando dicunt, *Christum hominem*, *Filium hominis ventrum adjudicium*: is enim judicabit, qui est θεάνθρωπος, veniet autem, quatenus est homo. Auctor lib. de Symb. ad Catechum. lib. 1. cap. 4. *Veniet Christus ut iudex*, qui stetit sub iudice: *veniet in ea forma*, in qua iudicatus est, ut videant, in quem pupugerunt. & cognoscant iudei quem negaverunt, convincat eos homo ille suscepitus & ab eis crucifixus. Et lib. 2. cap. 8. *Veniet ergo, fratres mei, veniet ille*; qui prius venit occultus, veniet in potestate manifestus. Ille, qui iudicatus est, veniet iudicaturus. Ille, qui stetit ante hominem, iudicaturus est omnem hominem. Augustinus de Verbis Dom. Serm. 64. *Iudex hic erit filius hominis*; forma illa hic iudicabit, quæ iudicata est. Audite & intelligite, jam hoc Prophetæ dixerat, Videbunt, in quem pupugerunt. Ipsam formam videbunt, quam lancea percusserunt. Sedebit iudex, qui stetit sub iudice. Damnabit veros reos, qui factus est falsus reus. Ipse veniet, forma illa veniet. Idem, de S. Trinitate, lib. 1. cap. 13. Cum boni & mali visuri sunt iudicem vivorum & mortuorum, procul dubio eum videre non poterunt mali, nisi secundum formam, quæ filius hominis est; sed tamen in claritate, in qua iudicabit; non in humilitate, in qua iudicatus est. Ceterum illam Dei formam, in qua æqualis est Patri, procul dubio impii non videbunt. Non enim sunt mundicordes, Beati mundicordes, quoniam ipsi videbunt Deum.

3. Objectum, seu iudicandi, sunt ζῶντες καὶ νεκροί, vivi & mortui. Hæc verba non eodem modo à veteribus explicantur.

a. Alii enim per vivos intelligunt animas, per mortuos vero corpora. Theophylactus ad 2. Timoth. 4: 1. pag. 826. Quidam per ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ ψυχὰς καὶ σώματα ἐνθησαν, vivos & mortuos intellexerunt animas & corpora. Idem, in 2. Thessal. 4. pag. 704. dicit, Methodium per ζῶντας intellexisse ψυχὰς, per νεκροὺς vero σώματα. Isidorus, Epist. 222. lib. 1. pag. 64. dicit, Τὸ κρίνεσθαι ζῶντας καὶ νεκροὺς, ταῦτό ἐστι, τὸ καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα εἰς κρίσιν ἐλεύσεσθαι, καὶ γέτε ἐν θατέρου μεχωρισμένου, ἀλλ' ὥσπερ κοινὴν τὴν ἐνταῦθα συνάθετον ἀπομένοντο, γέτω καὶ τὴν ἐκεῖθεν δίκην ἡνωμένως ὑφεζότι. Per id, quod vivos & mortuos iudicandos esse ait Scriptura, illud significatur, fore, ut anima & corpus simul in iudicium veniant, nec alterum ab altero

tero se jungatur, verum quemadmodum in hac vita communem conjunctionem habuerunt, sic etiam futurum judicium subeant. Rufinus in Exposit. Symboli, pag. 556. Quid autem dicitur judicare vivos & mortuos, nisi quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant? sed animæ simul judicabuntur & corpora, in quibus vivos animas, corpora mortuos nominavit.

B. Alii per vivos intelligunt pios, per mortuos vero in peccatis mortuos. Hanc sententiam proponit Theophylactus ad vsl. 1. cap. 4. Epist. 2. ad Timoth. pag. 826. Ζῶντας καὶ νεκροὺς, ἀμαρτιλοῦς λέγει καὶ δικαιός. Viventes & mortuos, peccatores dicit & justos. Isidorus Pelusiota loco supra laudato: Ζῶντας, τὸς ἀείζων βίου καὶ θεοφιλῆ μετελθόντας, καὶ νεκρωθέντας τοῖς ἀμαρτήμασι, καὶ τὸ δοθὲν αὐτοῖς τάλαντον ὡς ἐν τάφῳ τῇ ἐστῶν καταχώσαντες φανυμένοις, καὶ ἀμύνασθαι αὐτοὺς τιμωρίᾳ. Vivos, hoc est, eos, qui æternam vitam & Deo gratam consecrati sunt, & eos, qui peccatis immortui sunt, datumque sibi talentum in sua fœcordia, perinde atque in sepulchro defoderunt, judicare atque cruciatu afficere. Augustinus in Enchirid. cap 54. Judicabit vivos justos, mortuos autem injustos, quoniam justi quoque judicabuntur. Idem de Fide & Symb. cap. 8. Credimus etiam inde venturum convenientissimo tempore, & judicaturum vivos & mortuos, sive istis nominibus justi & peccatores significantur; sive quos tunc ante mortem nostram in terris inventurus, appellati sunt vivi, mortui vero, qui in ejus adventu sunt resurrecti. Utramque sententiam etiam proponit Auctor lib. 4. de Symb. ad Catechum. cap. 7.

γ. Alii tandem per vivos intelligunt eos, qui diem ultimum vivendo attinent; per mortuos vero eos, qui jam inde ab Adamo ad ultimum usque judicium mortui sunt: Τεῦς ἥδη ἀπελθόντας, καὶ τὸς τότε καταλειφθησέντως ζῶντας, eos, qui jam abierunt ex hoc seculo, & qui tum relinquuntur viventes. Isidorus Pelusiota eodem in loco dicit, Christum judicaturum εἰς τοὺς τότε ζῶντας καταλειφθέντας, καὶ τεῦς ἥδη πρὸ αὐτῶν νοιμαθέντας, eos, qui tum vivi relicti fuerint, & eos, qui ante ipsos vitam cum morte commutarunt. Chrysostomus, Homil. 9. in 2. ad Timoth. ad cap. 4. vsl. 1. "Ητοι ἀμαρτλοῦς λέγει καὶ δικαιός, ἦτοι καὶ τοὺς ἀπελθόντας καὶ τοὺς νῦν ζῶντας, ὅτι πολλοὶ καταλειφθῆσθαι ζῶντες. Per mortuos & viventes vel peccatores intelligit & justos; vel etiam eos, qui jam abierunt ex hoc seculo, & eos, qui nunc sunt: multi enim relinquuntur viventes. Hanc sententiam; quæ sola vera est; id confirmat, quod Christus Act. 10:42. appellatur ὁ ἀριστένος ὃ τὸ τῷ θεῷ ψριτὸς ζῶντας καὶ νεκρῶν, constitutus à Deo judec vivorum & mortuorum: quod idem, 2. ad Timoth. 4:1. judicatus dicitur ζῶντας καὶ νεκρεὺς. Per ζῶν-

296 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ζῶντας hic intelliguntur, qui tunc in terris crunt, atque ævum agitabunt: qui 1. Thessal. 4: 15. οἱ εἰς τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν περιλειπόμενοι dicuntur. Theodoretus ad 2. Timoth. 4: 1. pag. 503. Νεκρῶν καὶ ζῶντων κριτὴν τὸν Κύριον κέκληκεν, ἐπειδὴν καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνίσχει, καὶ εἰς τὸ κριτήριον ἔγει, καὶ τὰς πατὰ τὴς συντελείας καιρὸν εὑρισκομένους ἐνδύων τὴν ἀΘεραπίαν, ἀπαιτεῖ τὰς έυθύνας. Mortuorum & vivorum judicem Dominum appellavit, quoniam & mortuos suscitat, & dicit ad judicium, & eos, qui in tempore consummationis invenientur, immunitate à corruptione induens, rationem ab iis exiget. Augustinus in Enchirid. cap. 54. Duobus autem modis accipi potest quod vivos & mortuos judicabit; sive ut vivos intelligamus, quos hic nondum mortuos, sed abhuc in ista carne viventes inventurus est ejus adventus; mortuos autem, qui de corpore, priusquam veniat, exiere, vel exituri sunt: sive vivos, justos; mortuos autem injustos, quoniam justi quoque judicabuntur. Gennadius de Dogmat. Eccles. cap. 8. Quod autem dicimus in Symbolo, in adventu Domini vivos ac mortuos judicandos, non solum justos & peccatores significari, sicut Diodorus putat; sed & vivos eos, qui in carne inventi sunt, credimus, qui abhuc morituri creduntur, vel immutandi sunt, ut alii volunt, ut suscitati continuo, vel reformati, cum antea mortuis judicentur.

4. Ad circumstantias pertinet tempus. Instituetur judicium in adventu Christi, 1. Timoth. 4: 1. vel, ultimis diebus, Jac. 5: 3. At, quo anno, & quo die judicium sit futurum, solus Deus novit. Voluit autem sapientissimus Deus, tempus illud nos latere, ut in singula momenta simus parati ad recipiendum sponsum cœlestem. Basilus Cæsar. lib. 4. adv. Eunomium, pag. 101. Διὰ τὸ μὴ συμφέρειν τοῖς ἀνθρώποις ἀκῆσαι τὸν καιρὸν τῆς Χριστεῖς, ἀπεσιάπησεν ἡ μὲν γὰρ ἀεὶ προσδοκία θερμοτέρους περὶ τὴν εὔτεβειαν ἀπεργάζεται: ἡ δὲ τῷ πολὺν τὸν μεταξὺ χρόνου ἔσεσθαι γνῶσις, διηγωρετέρους ἀν περὶ τὴν εὐσέβειαν ἐποίησεν, ἐλπίδι τοῦ καὶ ὑπερου μεταβαλλομένους δυνηθῆναι σωθῆναι. Quoniam non conducebat hominibus judicii tempus audire, idcirco reticuit Christus. Nam exspectatio quidem perpetua ferventiores ad pietatem reddit: cognitio vero, multum abhuc temporis interjectum esse, negligentiores circa pietatem fecisset, quia sperassent, se vitâ in melius mutata postea salvari posse. Chrysostomus, Homil. 45. in Joh. pag. 743. hanc reddit rationem, cur ultimi judicii dies nos fugiat, ἵνα διαταντὸς ὥμεν ἐναγώνοι, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀσφαλείᾳ μὴ θαρρῶμεν, ut semper anxii atque solliciti simus, & ne in ipsa quidem securitate sine metu vivamus. Idem, Homil. 23. in Acta: Φοβήθητι τὸ τῷ μέλλοντος ἄδηλον· ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὗτος ἔρχεται ὁ θάνατος· οὐδὲ ἀπλῶς ἐς κλέπτης,

ιλέκτης, ἀλλὰ καθευδόντων ἡμῶν ἐπιτίθεται, καὶ φρεσμάντας λαβὼν ἔπεισι. διὸ τοῦτο ἄδηλον ἐκοίνως τὸ μέλλον ὁ θεὸς, ἵνα ἀεὶ τῷ τῆς προσδοκίας ἀδύλῳ ἐν ἀρετῇ διάγωμεν. *Tunc, quoniam incertum est futurum tempus. Sicut fur in nocte, ita venit mors: neque simpliciter sicut fur, sed dormientibus nobis insidiatur, desiderisque apprehensos abducit.* Idcirco futurum tempus incertum voluit esse Deus, ut exspectatione incerta virtuti semper studeamus. Isidorus Pelusiota Epist. 117. lib. 1. pag. 36. Τὴν ἡμέραν τοῦ τέλους ἀγνοεῖν συμφέρει, ἵνα πᾶσαν ἡμέραν ἐκείνην εἰναι νομίζοντες, ἔτοιμοι πρὸς ταῦτην τυγχάνωμεν γρηγοροῦντες, καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν περιμένοντες. *Diem finis ignorare conductit, ut omnem diem illum esse existimantes, parati ad eum simus, vigilantes, ac Dominum nostrum exspectantes.* Infinita alia omittimus: videatur interim Chrysostomus Homil. 9. in 1. ad Thessal. pag. 204, 205. *Quomodo verò diem ultimi judicij ipse etiam Filius ignorare dicatur, docemus suprà, c. 9. p. 168. & seq.*

5. Finis ultimi judicij est,

a. *Ut patefat justitia Dei.* Hinc Chrysostomus Homil. 2. in Epist. ad Coloss. pag. 101. Ἐι κρίσις ψήξιν, ψήξι δίκαιος ὁ θεός (κατ' ἀνθρώπου λέγω) εἰ δίκαιος ψήξιν ὁ θεός, οὐδὲ θεός ψήξιν εἰ θεός ψήξιν, ἀπλῶς πάντα φέρεται. *Si judicium non est, nec Deus justus est (humano more loquor:)* si Deus non est, justus, neque Deus est. Si Deus non est, omnia temere feruntur. Justinus M. in Apologia ad Senatum Rom. pag. 132. Εἰ μὴ τοῦτο ἔστι, [ὅτι οὐλάχονται ἐν αἰλανίῳ πυρὶ οἱ ἄδικοι] οὐτε ἔστι θεός, οὐ εἰ ἔστιν, ό μέλει αὐτῷ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐδὲν ἔστιν ἀρετῇ, οὐδὲ κακία ἀδίκως τιμωροῦσιν οἱ νομοθέται τοὺς παραβάνοντας τὰ δικτεταγμένα καλά. ἀλλ ἐπειδὴ ἄδικοι ἐκεῖνοι, καὶ οἱ αὐτῶν Πατὴρ τὰ αὐτὰ αὐτῷ πράττειν διὰ τοῦ λόγου διδάσκων, οἱ τούτοις συντιθέμενοι, ψήξι ἄδικοι. *Si hoc non est, [nempe, quod inusti in aeterno igne puniantur:] neque Deus est: vel, si est, ipse homines non curat, neque quidquam est virtus, vel etiam vitium: inusti puniunt legislatores bene ordinatarum legum transgressores.* At cum illi non sint inusti, etiam corum Pater, eadem per Verbum facienda docens, qui cum illis consentiunt, non sunt inusti.

b. *Ut ejus consideratione ad pietatem accendamur.* Basilius Seleuciensis Orat. 5. pag. 25. Μοὶ δοκεῖ, τῶν μελλόντων ιριτηρίων, καὶ τῆς ἐσχάτης καὶ Φριγάδους ἡμέρας εἰς τὴν πίσιν καὶ μνήμην ἀγαγεῖν ὁ θεὸς τοὺς ἀνθρώπους βουλόμενος, τὸν πάνδημον ἐκεῖνον εἰρυάσατο κίνδυνον, ἵνα ἡ δψις μαρτυροῦσα τοῖς πάθεσι, Φυλάττη τὸν Φόβον εἰς σωτηρίας ἐΦόβειον ἵνα τοσαύτης οὐλάσσεις τὴν ἀσέβειαν μητέρα γινώσκοντες οἱ ἀνθρώποι, δέει τῆς τιμωρίας τὴν Φυγὴν πραγματεύωνται. *Mibi videtur, ad venturi judicii, ad extremæ atque horribilis diei fidem, Εἰ memoriam volens Deus homines perducere, commune illud populis omnibus pericu-*

lum creare voluisse, quod asperitus tanto infortunio fidem adstruens timorem retineat salutis viaticum: ut homines, tantæ pœnæ caussam agnoscentes impicatem, metu pœnæ eam effugere studcant. Basilius M. Epist. 283. p. 1050. Μακαρία ἔγειν ἡ ψυχή, ἡ νοῦτος καὶ ὑμέρας μηδεμίαν ἄλλην μέριμναν σρέφουσα, ἡ πᾶς ἐπὶ τῆς μεγάλης ὑμέρας, καθ' ἣν τὰς ἡ πτίσις περιστήσεται τὸν ιριτήν, τὰς εὐθύνας τῶν πεπργμένων ἀτοδιδοῦσα, καὶ αὐτὴ δυνηθῆ οὐκόφως ἀποθέσθαι τὸν λόγον τῶν βεβιωμένων. Οὐ γὰρ ἐκείνην τὴν ὑμέραν καὶ τὴν ὥραν πρὸ δΦθαλμῶν τιθέμενος, καὶ ἀεὶ μελετῶν τὴν ἐπὶ τοῦ ἀταρκλογίου ιριτηρίων ἱτολογίαν, δ τοιότος ἡ ύδεν, ἡ ταντελῶς ἐλάχισα ἀμαρτήσεται. Beata ita mihi, quæ noctes diesque nullam aliam curam versat, præter unam illam, ut in die illi magna, cum judicem suum creatura omnis circumfusa ambiverit, rationem redditura operum suorum, facilem ipsa atque expeditam vitæ transactæ rationem possit inire. Qui enim diem atque horam illam ante oculos perpetuè posuerit, quique defensionem agendæ caussæ suæ apud justissimum illud tribunal meditabitur, is vel nulla, vel levissima paucissimaque peccata commissurus est. Idem, in Psal. 7. p. 141: Πολλαχοῦ τῆς γραφῆς δ περὶ τῆς ιρίσεως ἐγνατέσπαρται λόγος, ὃς ἀναγκαιότατος καὶ συνεκτινώτατος εἰς διδασκαλίαν ἐνσεβείας τοῖς εἰς θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπιστευθεῖσι. Multis in locis Scripturæ sermo de iudicio interspersus est, ut necessarius maximè, & ad conservandam pietatis doctrinam opportunus valde apud eos, qui in Deum per Jesum Christum crediderant. Huc etiam facit, quod Chrysostomus, Homil. 45. in Joh. pag. 742. monet; Λέγωμεν πρὸς ἄλλους τε ἀεὶ καὶ πρὸς ἐκυτεὺς, Ἀνάστασις ἐστι, καὶ δικαιορίου ἡμᾶς μένει Φοβερόν. Dicamus & alii ad alios subinde, & ad nos ipsos, Resurrexio est, & iudicium terribile nos expectat. Et pag. 743. Συνεχῶς καὶ πρὸς ἐαυτοὺς Θεογγάμεθα καὶ πρὸς ἄλλους Ἀνάστασις ἐστι, καὶ ιρίσις, καὶ εὑθύναι τῶν πεπργμένων. Subinde & ad nos ipsos, & ad alios dicamus: Resurrexio est, & iudicium, & rationes factorum.

IV. De Regno Christi sic loquuntur Patres Nicæni: Οὐ τῆς βασιλείας ἐγένετο τέλος. Cujus regni finis non erit. Regnum tribuitur

1. in genere Deo; quod triplex est:

a. Regnum potentiae, aliás providentiae & universale regnum, quo Deus omnes omnino creature in cælo, in terra, apud inferos etiam, sibi subiectas habet. Hoc regnum Chrysostomus in Psal. 47. vocat βασιλείαν κατὰ τὸν τῆς δημοσιγραφίας λόγον, regnum respectu creationis. Quid vero sit, explicat idem Homil. 39. in 1. ad Corinthios, pag. 509. Βασιλεύει δ θεὸς ἀπάντων, καὶ Ἑλλήνων, καὶ Iudeorίων, καὶ δαιμονίων, καὶ τῶν ἀντιτεταγμένων, κατὰ τὸν τῆς δημοσιγραφίας λόγον. Deus imperium exercet in omnes, & Gentiles &

Et Iudeos, Et dæmones, Et eos, qui se se opponunt, respectu creationis. Eadem ex Chrysostomo affert Theophylactus ad vñ. 24. cap. 15. Epist. 1. ad Corinth. pag. 299. Hujus regni respectu Deus vocatur ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, 1. Timoth. 6: 15. qui titulus etiam Christo datur Apocal. 17: 14. Primariò autem, dicto loco, Deo Patri competit, qui ideò Matth. 5: 35. vocatur βασιλεὺς μέγας. Psal. 103: 19. Ἡ βασιλεία αὐτῷ πάντων δεσπόζει. Regnum ipsius omnibus dominatur. Ubi Theodoretus, pag. 80b. Τοῦτο ἔσικε τοῖς ἐν ἑτέρῳ εἰρημένοις Ψαλμῷ. Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐΦορῶν. Καὶ γὰρ ἐνταῦθα ὁ προφῆτης ἡμᾶς διδάσκει λόγος, ὃς ἐν οὐρανῷ μὲν ἔχει τὸν θρόνον τῶν ὅλων ὁ Κύριος, ἐΦορᾷ δὲ καὶ πριτανεύει τῇ κτίσει, ἀτε δῆ τάντου ἄν δημιουργός, καὶ βασιλεὺς, καὶ δεσπότης. Hoc simile est iis, quae in alio Psalmo dicta sunt, Qui in altis habitat, & humilia respicit. Etenim hoc in loco sermo propheticus nos edocet, universorum Dominum in cœlo quidem habere solum, universi autem mundi machinam inspicere, Et moderari, quippe qui omnium opifex est, Et Rex, Et Dominus. Philo de Deo loquens in expositione Decalogi, Βασιλεὺς τῶν βασιλέων, καὶ θεὸς θεῶν. In additamentis ad Estheram, 14: 12. Βασιλεὺς τῶν θεῶν, καὶ πάσις ἀρχῆς ἐπικρατῶν. Hujus regni respectu Deus vocatur Κύριος κυρίων, Dominus dominorum, Apocal. 19: 16. Thcophilus lib. 1. ad Autolycum, pag. 245. Κύριος λέγεται, ὅτι κυριεύει τάσις τῆς γῆς, καὶ πάσις ἀνακνοῦς, ἥγουν τάσις τῆς κτίσεως οὐκ ἡ κυρεία ἀπέραντος. Dominus dicitur, quia universæ terræ dominatur, Et omni respiranti, sive omni creaturæ, cuius potestas infinita est. Ita Gentiles de fictis etiam Numinibus suis. Seneca apud Lactantium, lib. 1. cap. 4. Rectoris orbis terrarum cœlique, Et deorum omnium dei, a quo ista numina, quæ singula adoramus Et colimus, suspenſa sunt. De Jove Hesiodus:

'Αυτὸς γὰρ πάτων βασιλεὺς, καὶ κοίρανδρος ἔξιν
'Αθανάτων. —

*Ipse namque omnium rex, Et dominus est
Immortalium deorum.*

Ab ipso Deo; ut & alia summi Numinis attributa quædam; humanæ adulatio[n]is studium hoc ipsum ad terrenos reges deflexit. Vide Danie[li]s 2:37. Julianus Misopogone: Κέκτημαι οὐδὲν, καὶ ταῦτα βασιλεὺς ἀκάων μέγας. Nihil possedeo, cum tamen magnus audiam Imperator. Homerus etiam de Jove, Il. 8'. vñ. 31. — "Τατε ιρείντων. Summe regum. Ubi v-

300 EXPOSITIONIS SYMBOLI

tus Scholia stes interpretatur βασιλεῦ βασιλέων. *Rex regum.* Vide etiam Odyss. 4, 45, 81. & ἀ, 472. Hesychius: "Ταπειρειόντων, βασιλεὺς βασιλεύόντων. Plutarchus de Marco Antonio: Τούς ἐξ αὐτοῦ καὶ Κλεοπάτρας υἱούς, βασιλεῖς βασιλέων ἀνηγόρευσαν. Ex eo & ex Cleopatra progenitos filios, reges regum appellaverunt.

β. *Regnum gratiae*, quo Deus in Ecclesia sua, in hoc adhuc mundo constituta, regnat. Hæc βασιλεία à Chrysostomo, in Psal. 47. vocatur ἡ τῆς οἰκείωτεως βασιλεία, *regnum conjunctionis* sc. cum Deo: quia Deus, ut idem explicat Chrysostomus Homil. 39. in 1. ad Corinth. βασιλεύει τῶν πιστῶν καὶ ἐκόντων καὶ ὑποτεταγμένων, *fidelibus dominatur*, qui sua sponte se illi subjiciunt. Et Homil. 17. in 1. ad Timoth. ad vñ. 11. cap. 6. Πάντες μὲν ἀνθρώποι τῷ θεῷ, κυρίῳ δὲ οἱ δίκαιοι, οὐ κατὰ τὸν τῆς δικαιουργίας λόγου μόνου, ἀλλὰ καὶ τὸν τῆς οἰκείωτεως. *Omnis quidem homines Dei sunt, propriè verò iusti, non solum ratione creationis, sed etiam respectu conjunctionis.* Hujus regni adventum petitione secunda Orationis Dominicæ petimus, ut pluribus docuimus Observat. sacr. cap. 9.

γ. *Regnum gloriae*, quod notat gloriosum ac beatum electorum post hanc vitam statum, ubi Deus erit omnia in omnibus; adeoque vitam æternam, quâ electi in cœlis frumentur. Chrysostomus Homil. 10. in Matth. docet, Matth 3: 2. per βασιλείαν τῶν ὄρανῶν, Christi παρουσίαν τὴν τε προτέραν καὶ τὴν εσχάτην, adventum & priorem & ultimum intelligi. Eadem ibidem habet Theophylactus. Iterum Chrysostomus, Homil. 19. in Matth. dicit, Matthæi 6: 33. notari ζῶντα ἀένιον, vitam æternam: Theophylactus & hoc loco, & Matth. 10: 7. τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυσιν, bonorum fruitionem. Hujus etiam regni adventum in Oratione Dominicæ petere jubemur: jubemur petere, ut cœlestis gloria citò adveniat: quod 2. Petri 3: 2. dicitur σπεύδειν τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας Paulus 2. Timoth. 4: 8. dicit τὴν τοῦ Κυρίου ἐπιφύνειαν ἀγαπᾶν. Et ad Roman. 8: 13. τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὑπῶν τοῦ θεοῦ μετὰ ἀποκαρδονίας ἀπεκδέχεσθαι. Vide iterum Observat. nostrarum caput 9. Ad hoc gloria regnum, ac proinde ad adventum Christi ad judicium, referunt quidam illa Salvatoris Matth. 11: 11 de Johanne Baptista: *Amen, dico vobis, non surrexit inter natos mulierum major Johanne Baptista:* ο δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν. Eorum sententiam refert Photius Epist. 135 pag. 181. βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τὴν δεσποτικήν καὶ δευτέραν παρουσίαν ἔχοντας μικρότερον δὲ, αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριζόν· δε, εἰ καὶ μή. Ικτὰ τὸν καιρὸν τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας, μείζων τοῦ προδρόμα τοῖς τολλοῖς ἐνομίζετο· ἀλλ' οὖν τηνικαῦτε πάσι, καὶ τοῖς μὴ βουληθεῖσιν ἐπιγνῶνται πάλαι, μετὰ Φαθερᾶς καὶ Φριγάδων, ἐπιγνωσθῆσε-

ται τῆς ἐιδῆσεως, κριτὺς τάντων καὶ βασιλεὺς παραγενόμενος. Per regnum cœlorum, secundum Domini adventum intelligunt: minimum, dici volunt ipsum Dominum nostrum Iesum Christum: qui, et si in primi adventus sui tempore, juxta multorum opinionem, non erat major præcursore; tunc tamen temporis ab omnibus, etiam non volentibus eum olim agnoscere, cum horrenda est horribili notitia agnosceret, judex nimirum est rex omnium quando apparuerit. Hæc verò sententia meritò rejicitur, quia βασιλεῖς οὐρανῶν, ut postmodum videbimus, novæ Ecclesiæ statum designat. Chrysostomus certè, quando præsentem locum interpretatur, Homil. 31. non concedit, hæc κατὰ σύγκρισιν esse dicta; & addit, Εἰ δὲ αὕτη δοῦλη μὲν καὶ κατὰ σύγκρισιν εἰρῆθαι περὶ αὐτοῦ τοῦτο, οἰνονομικῶς ἔγινετο διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν. Quod si quis per comparationem id dictum contendat, dicemus per dispensationem hoc esse factum propter audientium imbecillitatem. Chrysostomus, cùdem Homilia, & ex eo Theophylactus in Matth. εὐ τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, interpretantur εὐ τοῖς πνευματικοῖς καὶ οὐρανίοις ἀγαθοῖς, in spiritualibus est cœlestibus bonis: mentem tamen suam non satis explicant. Theophylactus tandem, Christum de se & Johanne hæc dicere affirmat. Verba ejus, p. 59. sunt: Ἐπειδὴ τολλὰ εἶτεν γυνάμια περὶ Ιωάννου, οὐα μὴ νομίσωσιν, ὅτι καὶ αὐτοῦ μεῖζων ἐσὶν ἐκεῖνος, Φησὶν ἐνταῦθα Θανερώτερον, ὅτι δὲ μικρότερος ἐγὼ καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ κατὰ τὴν ὑμενὸν ὑπόληψιν, μεῖζων αὐτοῦ εἰμι ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τούτεσιν, εὐ τοῖς πνευματικοῖς καὶ οὐρανίοις ἀγαθοῖς. Quoniam multas Jobannis laudes dixerat, ut ne putent etiam sc̄e majorem esse illum, hoc loco manifestius dicit, quid ego minor est ratione ætatis & juxta opinionem vestram, major illo sum in regno cœlorum, id est, in spiritualibus & cœlestibus bonis. Eandem sententiam idem repetit in cap. 7. Lucæ, pag. 352. Gemina his leguntur in opere imperfecto in Matthæum, sub finem Homiliæ 27. Quis autem est minor & major? Christus videlicet minor in corpore, major in spiritu. At etiam hæc expositio ἀλλοχοτος. Eiusdem commatis illa quoque est, quam Photius, loco suprà laudato, suam facit, & tanquam optimam, omnibus aliis præferendam existimat. Contendit, ista verba, δὲ μικρότερος εὐ τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μεῖζων αὐτοῦ ἐστι, non ἀτοφετικῶς, sed ἐρωτηματικῶς esse legenda: ut tenuis sit, An Johanne, quem ego tantopere commendavi, minimus in regno cœlorum, major esset? Hanc lectionem expeditissimam putat: verūm quād maxime impedita est: repugnat namque omnium Codicum constantissimo consensui, & quæ proximè antecedunt, interrogationem prorsus respuunt. In veram ergo tandem expositionem inquiramus.

Tres maximè reperiuntur apud veteres, præter allatas, expositiones; quarum duæ priores latis sunt tolerabiles, nec analogiæ fidei repugnant: tertia certissima est & verissima.

Prima igitur est Isidori Pelusiotæ, qui Epist. 68. lib. 1. pag. 21. vult ostendi differentiam inter justitiam legalem & Evangelicam. Οὐ μικρότερος, inquit, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μεῖζων ἐξὶν Ιωάννου δὲν τῷ νόμῳ τέλειος, οἷς ἦν Ιωάννης, τάντας ἡττῶν ἦν τοῦ εἰς τὸν θάνατον χριστοῦ βαπτισθέντος τοῦτο γάρ ἐξὶν ἡ τῶν οὐρανῶν βασιλεία, τὸ συνταφῆναι χριστῷ κατελθόντι σκυλεῦται τὸν θάνατον καὶ συνανασῆναι αὐτῷ, τὸ κατ' ἐκείνου κράτος παρέχοντι. Επειδὴ οὖν μεῖζων μὲν τάντων ἦν τῶν γεγεννημένων ἐκ γυναικῶν δὲ Ιωάννης, πρὸ δὲ τοῦ δοθῆναι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἀτετμήθη, κατὰ μὲν τὴν ἐν νόμῳ δικαιοσύνῃ γεγένητο ἀμεπτος, τῶν δὲ τῷ πνεύματι τῆς ἐν χριστῷ ζωῆς τελειωθέντων ἀπελείθη προστελθέν. τᾶς οὖν δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τούτεσιν, ἐν τῇ κατὰ χριστὸν ταλιγτοκίᾳ, μεῖζων ἐξὶ τοῦ ἐν νόμῳ δικαιωθέντος, επειδὴ οὐδὲν ἐτελείωσεν δὲ νόμος. Qui minor est in regno cœlorum, major est Johanne: *id est*, qui in lege perfectus est, ut erat Johannes, omnino inferior eo est, qui in Christi mortem baptizatus est. Hoc enim cœlorum regnum est, nimirum cum Christo, qui spoliandæ mortis caussā descendit, sepultum esse, atque una cum ipso, victoriam adversus eam præbente, resurrexisse. Quoniam igitur major quidem omnibus, qui ex mulieribus nati fuerant, erat Johannes, caput autem ipsi ante datum cœlorum regnum præcisum fuit: ipse quidem, si legis justitia spectetur, erat irreprehensibilis: at iis, qui vita in Christo positæ spiritu perfecti fuerunt, inferior exstiterit: quod scilicet prius ē vita discessisset. Quisquis igitur minor est in regno cœlorum, hoc est, in Christiana regeneratione, major eo est, qui in lege justitiae laudem consecutus est: quoniam lex nihil omnibus suis partibus perfectum reddidit. Eandem sententiam etiam refert Photius Epist. 135.

Secundam ex Jobio affert Photius in Bibliotheca, Cod. 122. pag. 660. Vult Jobius, à Christo inter se conferri præsentis & futuræ vitæ statum, eumque ostendere τὸ διάφορον τῆς μελλούσης πρὸς τὴν παρέσσων ζωὴν κατασάσσεσθαι, ὡς εἰ καὶ νῦν τοῖς πνευματικοῖς χαρίσμασι μεῖζων ἐξὶν δὲ πρόδρομος ἀλλ' οὖν τοσαύτη τὶς ἔσαι κατὰ τὸ μέλλον ἡ τῶν παρόντων μεταβολὴ πρὸς τὸ ἀμεινον, καὶ ἡ διψίλεια τοῦ πνεύματος, ὡς καὶ τὸν ἐκεῖσε μικρότερον, τῶν ἀνταῦθα τὸ μεῖζον ἐχόντων, μεγαλοπρεπεῖρας τυχεῖν διηρεᾶς, hujus & futuræ vitæ differentiam: Et si nunc, ait, spiritualibus donis major est præcursor: tanta tamen erit in futura vita barum rerum in melius commutatio, tantaque spiritus copia, ut qui illis minor est, ampliora dona consecuturus sit, quam qui bic majora acceperint.

runt. Eodem concedit Hieronymus. Ejus verba sunt : *Multi hæc de Salvatore intelligi volunt, quod qui minor est tempore, major sit dignitate. Nos autem simpliciter intelligamus, quod omnis sanctus, qui jam cum Deo est, major sit illo, qui adhuc consistit in pælio. Aliud est enim coronam victoriæ possidere; aliud, adhuc in acie pugnare.*

Tertia tandem sententia vult, plenissimam illam lucem, quæ à Christi prædicatione mundo affulsa, cum ea, veluti scintilla conferri, quæ ad Iohannem usque emicuerat. Optimè: neque enim comparantur inter se personæ, sed impar doctrinæ cœlestis dispensatio, præconium videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum concionibus, & cum illo rursus clarissima illa Evangelii prædicatio: unde etiam longè plenior misteriorum salutis nostra pendet cognitio. Summa ergo verborum Christi huc redit: Μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, id est, minimus Evangelii præco, post abolutum redēctionis nostræ negotium, post ascensionem Christi, & Gentium vocationem; de quibus Johannes nec docere, nec testari potuit: unde ejus doctrina & imperfectior, & ad solidam piorum animis instillandam consolationem non æquè erat accommodata, atque nunc est Evangelii præconum doctrina. Proximè ad hanc interpretationem isti accedunt, qui; ut refert Photius Epist. 135. per βασιλείαν τῶν οὐρανῶν intellexerunt τὸν μετὰ τὴν δεσποτικὴν ἀνάζαστν ιαίρον· καθ' ὃν μάλιστα τῷ σευρῷ, καὶ τῷ βαττίσματι, καὶ τῷ πνεύματι ἐτελειώτο καὶ ἐπρατύνετο τὰ τῆς πίσεως, tempus post Dominicam resurrectionem, quo res fidei per crucem, per baptismum & spiritum, maximè perfectionem & robur acquirebant.

2. In specie Christo: quod etiam duplex est:

a. Alterum est naturale, seu *essential*e, vel *universale*, quod cum Patre & Spiritu Sancto in omnes exercet creaturas. Vide Iupræ cap. 6. num. 1. 2.

b. Alterum *personale*, quod etiam *œconomicum* & *mediatorium* appellatur. De eo jam aliquid dictum cap. 6. num. 1. 5. Atque ad hoc regnum respexerunt Patres Nicæni, dicendo, Οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔχει τέλος. Tum de *essentiali*, tum de *personalis* Christi regno Chrysostomus Homil. 105. t. 5. pag. 681. Διπλῆ ἡ τοῦ Σωτῆρος βασιλεία: ἡ μὲν προκάτων καὶ ἀρχὴν οὐκ ἔχουσα· ἡ δὲ μετὰ τοῦ ἀπόντος, ἀρχὴν ἀπὸ τῆς οἰκουμενικῆς λαμβάνουσα. *Duplex est Salvatoris regnum: alterum quidem aeternum & initio carens: alterum vero cum tempore initium ab œconomia accepit.* Et Theodoretus in Psal. 2. pag. 405. ibidem de Filio Dei: Ως θεός, ἔμφυτον ἔχει τὴν βασιλείαν ὡς δὲ ἄνθρωπος, χειροτονητὴν δέχεται ταύτην. *Ut Deus, innatum habet regnum: ut autem homo,*

304 EXPOSITIONIS SYMBOLI

homo, electione delatam accipit. Hoc regnum in æternum esse duraturum, disertè Scriptura docet 2. Samuel. 7: 12, 13. 16. Psal. 89: 5, 36, 37, 38. Jes. 9: 5. Dan. 2: 44. & cap. 7: 14, 27. Regnum hoc est spirituale & cœlestē, non mundanum, corporale & terrenum, ut testis est ipse Christus Joh. 18: 36. Valeat ergo cum regno suo Cerinthus, qui afferuit, regnum Domini terrenum fore, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τῆς χριστοῦ βασιλείαν, referente Eusebio, Hist. Eccles. lib. 7. cap. 25. pag. 78. a. & lib. 3. cap. 28. pag. 29. a. & Theodoreto, hæret. fab. lib. 2. cap. 3. pag. 219. Εἰ γὰρ, inquit Justinus Martyr Apol. 2, ἀνθρώπινον βασιλείαν προσδοκῶμεν, καὶν ἡρουμέθα ὅπως μὴ ἀναιρώμεθα, καὶ λανθάνειν ἐπειρώμεθα, ὅπως τῶν προσδοκώμενων τύχωμεν. Άλλ' ἐπεὶ όν εἰς τὸ νῦν τὰς ἑλπίδας ἔχομεν, ἀναιρούντων όπερον της Φροντίδης, τοῦ καὶ πάντως ἀποθνήσκοντος θεοῦ. Si enim humanum exspectaremus regnum, inficiaremur utique, ne occideremur, ac latere contendemus, ut exspectationis compotes fieremus. Sed quia spes nostras non in rebus præsentibus fixas habemus, percussores nihil moramur; præsertim cum moriendum nobis esse sciamus. Nec regni Christi æternitati illud repugnat, quod i. Corinth. 15: 24. regnum Deo & Patri dicitur traditurus. Παραδίδωσι γὰρ, ut ad præsentem locum Theodoretus, τὴν βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ Πατρὶ, όν αὐτὸς τῆς βασιλείας γυμνούμενος, ἀλλὰ τὸν τύραννον διάβολον, καὶ τοὺς ἐκείνου συνεργούς ύποτάττων, καὶ τάντας ύποκύψαι παρασκευάζων, καὶ τὸν τῶν ὄλων ἐπιγνῶντα θεόν. Tradit enim regnum Deo & Patri, non ipse regno nudatus, sed tyrannum diabolum & omnes ejus adjutores subjiciens, & ut omnes se submitant atque universorum Deum agnoscant, efficiens. Vide etiam Theophylactum ad eundem locum, pag. 299. Erudite Bullingerus noster ad locum Apostoli: Finis mundi prius non erit, quam Christus regnum tradiderit Deo ac Patri, id est, quam Filius Patri Ecclesiam, totum inquam electorum numerum, quem morte sua afferuit, adduxerit, item se vindicarit de potestate adversaria. Nam per principatum, potestatem & virtutem aliud non intellexit, quam omnis generis tyrannidem, furorem & impietatem, quæ se in hisce terris Christo opponit, ipsum etiam diabolum. Duo ergo dicit. Primum, regnum, id est, totum electorum numerum (sic enim & Augustinus exponit Tractatu in Jobannem 86.) Deo Patri esse adducendum, id est, pios omnes salvandos, patrono & interpellatore Christo: secundum, impios & impietatem omnem destruendam, imo & æternis suppliciis destinandam. Haec tenus ille.

C A-

C A P U T X I V.

De Spiritu Sancto.

Kαὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοτοιόν, τὸ ἐκ τῆς Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Τίχῳ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξα. ζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν.

N expositio hujus capituli Patres Constantinop. κατὰ πόδα sc-
quamur.

I. Profitentur se credere in Spiritum Sanctum, ac proinde illum esse verum Deum: nam fidei nostrae objectum solus verus Deus. Hoc argumento ad adstruendam Spiritus Sancti deitatem frequenter usi sunt veteres. Greg. Nazianzenus Orat. 37. pag 596 Εἰ κτίσμα τὸ Πνεῦμα, τῶς εἰς αὐτὸ τιζεύομεν; οὐ ἐν αὐτῷ τελειώμεθα; οὐ γάρ ταυτὸν ἔσι τιζεύειν εἰς τι, καὶ τερὶ αὐτοῦ τιζεύειν τὸ μὲν γάρ ἔσι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος. *Si spiritus est creatura, quomodo in eum credimus? aut in eo perficiuntur? Neque enim idem est, credere in aliquid, & credere de aliquo. Illud enim divinitati convenit, hoc cuilibet rei.* Eriphanius hæresi 74. ad hoc ipsum Symbolum, & ejus verba, *Kαὶ εἰς Πνεῦμα ἄγιον Ἐυθὺς γάρ οὐ ἐνθεσίς διολογεῖ καὶ οὐ ἀργεῖται τιζεύομεν γάρ εἰς ἑνα θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, τὸ δὲ τιζεύομεν οὐχ ἀτλῶς εἴρηται, ἀλλ' οὐ πιστοὶ εἰς θεόν. Καὶ, εἰς ἑνα κύριον Ιησοῦν Χριστὸν, οὐχ ἀτλῶς εἴρηται, ἀλλ' εἰς θεόν οὐ πιστοὶ. Καὶ, εἰς τὸ ἄγιον Πνεῦμα, οὐχ ἀτλῶς εἴρηται, ἀλλ' εἰς μίαν δοξολογίαν, καὶ εἰς μίαν ἑνωσιν θεότητος καὶ μίαν διογκιστήτα, εἰς τρία τέλεια, μίαν δὲ θεοτητα, μίαν οὐσίαν, μίαν δοξολογίαν, μίαν κυριότητα, ἀπὸ τῆς τιζεύομεν, καὶ τιζεύομεν, καὶ τιζεύομεν. Et in Spiritum Sanctum. Statim enim expositio confitetur, nec negat. Credimus namque in unum Deum Patrem omnipotentem. Illud vero, credimus, non simpliciter dictum est, sed notatur fides in Deum. Et, in unum Dominum Iesum Christum, non simpliciter dictum est, sed notatur fides in Deum. Et, in Spiritum Sanctum, non simpliciter dictum est, sed in unam glorificationem. & in unam unionem deitatis & unam consubstantialitatem, in tria perfecta, sed unam deitatem, unam essentiam, unam glorificationem, unam dominationem, quod colligitur ex eo, quod dicimus. Credimus, & credimus, & credimus. Cyrillus Alexandr. in hoc Symbolum, de Patribus Nicæniis scribit: Πιζεύειν ἔφασαν εἰς τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει εἰς τὸν Πατέρα καὶ Τίχον διογκίσιον γάρ ἔξι*

306 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ἔσιν ἀυτοῖς. Credere se in Spiritum Sanctum dixerunt, simili modo videlicet ut in Patrem & in Filium: est enim ipsis consubstantialis. Paschalias in Præfat. operis de Spiritu Sancto: Agnoscamus verbi ipsius privilegium. Credere illi quilibet potest hominum, credere vero in illum soli debere te Majestati noveris. Sed & hoc ipsum aliud est Deum credere, aliud est credere in Deum. Esse Deum & diabolus credere dicitur, secundum Apostolum; nam & dæmones credunt, & contremiscunt. In Deum vero credere, hoc est fideliter eum querere, & tota in eum dilectione transire. Credo ergo in illum hoc est dicere, Confitor illum, colo illum, adoro illum, totum me in ius ejus ac dominium trado atque transundo. In professionis bujus reverentia universa divino nomini debita continentur obsequia. Confer caput sequens.

II. Patres Nicæni credunt in Spiritum. Vox πνεῦμα, de Deo usurpata, duplii sumitur modo.

1. Οὐσιῶν, essentialiter. Sic enim Deus dicitur esse πνεῦμα Joh. 4:24. Didimus ad hunc locum in Catena in Johannem, pag. 131. Οὐθὲος πνεῦμα προσαγορευόμενος, οὐκ ἄνεμος, ἀλλ' ἀσάρατος καὶ ζωοτοιχντα (scribendum ζωοτοιχεῖσαν) παρίησιν οὐσίαν. Cum Deus appellatur Spiritus, non ventus, sed incorporeo vivificaque substantia intelligitur. Ammonius ibidem: Πνεῦμα οὐλεῖται, όχι ὡς ἄνεμος, ἀλλ' ὡς ἀσάρατος καὶ ζωοτοιχος ψεια· ὅσπερ γὰρ εἰσπνεύμενοι τὸν ἀέρα ζῶμεν, οὕτω καὶ τοῦ θεοῦ διδόντος τὸ παρεκτικὸν τῆς ζωῆς, ζῶμεν. Spiritus vocatur, non quasi ventus, sed tanquam incorporea & vivifica substantia. Quemadmodum enim aerem spirando attrahentes vivimus: ita Deo quoque vitam suppeditante, vivimus.

2. Τοις ατινῶς, personaliter: quo sensu denotat tertiam SS. Trinitatis personam. Atque ita sumitur hoc loco. Vocatur autem πνεῦμα, spiritus,

a. absolutè & simpliciter. Ita Joh. 1:32. Τεθέαμαι τὸ πνεῦμα ονταβαλντον. Vidi spiritum descendenter, sc. super Jesum in Baptismo. Hunc descendens Græci vocant, οὐθόδου τοῦ πνεύματος. Cyrillus Alex ad Joh 1:32. Εν σημείῳ καὶ γνωρίσματος τάξει δεδεῖχθαι Θησιν ἐαυτῷ τὴν τὸ πνεύματος οὐθόδου δι μακάριος Βαπτιστής. Per modum indicii ac signi Spiritus descendensem sibi manifestatam beatus Baptista profitetur. Chrysostomus vocat ἐπίστησιν τὸ πνεύματος, quasi dicas ad volatum, quia in columbae specie apparuit. Vocatur etiam ἐπιφοίτησις τὸ πνεύματος, adventus Spiritus, ab eodem Chrysostomo, & ab aliis.

b. cum variis epithetis & adjectiōibus. Patres Nicæni aliquot nobis suppeditant. Vocant enim Πνεῦμα

c. Ἅγιον. De hoc epitheto Chrysostomus Homil. 72. t. 6. Ἀυτῇ ἔσιν η κυρία

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. XIV. 307

κυρία καὶ τρόπῳ προσηγορίᾳ, ἡ ἐμφατικωτέραν ἔχουσα τὸν διάνοιαν, καὶ παριστάσα τῷ ἀγίῳ Πνεύματος την Φύσιν. Hæc est propria ἢ prima appellatio, quæ expressiè significanter Spiritus sancti naturam declarat. Greg. Nazianzenus Orat. 23. pag. 421, 422. Ἀληθῶς ἄγιον τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον δι γὰρ καὶ ἀλλο τοιώτου, οὐδὲ οὕτως, οὐδὲ ἐν προσθήκῃ διαγιατμός, ἀλλ' αὐτοαγιότης, οὐδὲ μᾶλλον καὶ ἥττον, οὐδὲ ἀρξόμενον χρονικῶς ἡ παντόμενον. Verè sanctus est Spiritus sanctus: neque enim aliis talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamē sanctitas, nec magis ἢ minus, nec quoad tempus originem unquam habuit, nec finem habiturus est. Idem, Homil. 36. pag. 590. Ιδίου δινομα τῷ ἀγενήτῳ προελθόντος, η προσιόντος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Proprium nomen ejus, qui citra generationem processit, aut progreditur, Spiritus Sanctus. Non tantum autem ab essentia, sed etiam ab officio, ἢ effectu, vocatur sanctus, quia est fons, caussa & auctor sanctitatis, sanctificans sc. electos. Hinc ad Rom. 1:4 vocatur Πνεῦμα ἀγιωσύνης, Spiritus sanctificationis, ἐπειδὴν χαρίσηται εὐχαῖς τῶν ἀγίων, η ἐμοὶ, η ἐτέρῳ χριστιανῷ ἀγιασμὸν, καὶ λάβω δῶρον, ὡς ἄγιον ἔχειν τὸ σῶμα καὶ τὸν ψυχὴν, quando precibus sanctorum, vel mihi, aut alii Christiano largitur sanctitatem, ipseque accipio donum, ut sanctum habeam corpus ἢ animam; inquit Chrysostomus Homil. 72. t. 6. Gregorius Nazianzenus Orat. 37. pag. 609. Παρὰ τῷ πνεύματος ἡμῶν η ἀναγέννησις παρὰ δὲ τῆς ἀναγέννησεως η ἀνάτλασις. A spiritu regenerationem habemus: à regeneratione autem instaurationem. Et Orat. 44. pag. 714. Τὸ πνεῦμα δημιουρεῖ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Spiritus spiritualis regenerationis auctor est. Hinc Homil. 43. pag. 698 Spiritus S. ab eodem vocatur ἄγιον καὶ κανοκοίδη πνεῦμα, Sanctus ἢ innovator Spiritus. Vide mox plura, sub lit. γ.

β. Κύριον. Dum vero Patres Nicæni Spiritum S. vocant κύριον, eo ipso docent, cum esse verum Deum. De hoc sufficienter actum cap. 6. num. 1. 3.

γ. Ζωοτοίδην. Spiritus S. vocatur τὸ ζωοτοίδην πνεῦμα, quia nos regenerat & innovat, atque adeò spiritualiter vivificat, dum nos ex morte spirituali ad vitam sanctam revocat. Hinc à Chrysostomo, Homil. 33. in Acta, pag. 800. vocatur πανάγιον καὶ ζωοτοίδην πνεῦμα, sanctissimus ἢ vivificans spiritus. Ad Rom. 8:2. vocatur πνεῦμα ζωῆς, spiritus vitae, quia vita spiritualis in nobis auctor est: ubi Theodoretus dicit denotari τὸ ζωοτοίδην πνεῦμα. Eandem ob causam vocatur ζωαρχικὸν πνεῦμα, spiritus vitam initians, qui vita principium est. Chrysostomus, Homil. 118. t. 5. pag. 762. Spiritum sanctum vocat ζωαρχικὸν Φῶς, lumen, quod est vita principium,

pium, quia per eum regeneramur ad novam vitam. Patres Constantino-politani, ut habet Photius Epist. 1. pag. 7. Spiritum sanctum vocarunt ζωαρχικὸν πνεῦμα, spiritum vitæ auctorem principalem. Greg. Nazianzenus, Homil. 44. pag. 712. de eodem: Ζεὺς, καὶ ζωοτοίν. Vita. Ἐ vivificans. Basilius M. Epistola 301. pag. 1072. cum vocat δύναμιν ζεῦς παρεγκόν, χάριν τελειοτοίν, δι' οὗ ὑιοθετεῖται ἀνθρώπος, καὶ ἀπαθανατίζεται τὸ θυτόν, potentiam quæ vitam exhibet, gratiam perficiēt, per quam homo adoptatur in filium, Ἐ quod mortale est immortalitate donatur.

δ. Τὸ ἐκ τῆς Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Hic de Processione Spiritus sancti necessariò nobis agendum. Ut autem de ea distinctè & peripicuè agamus, considerabimus,

κ. Quibus verbis, ad eam exprimendam veteres maximè sunt usi. Ubiquissimum ab iis vocatur ἐκπορευτις. Greg. Nazianzenus Orat 37. pag. 597, ἡ ἐκπορευσις τὸ πνεύματος, processio spiritus. Macedonius, apud Athanasium Dial. 1. contra Maced. t. 2. pag 276. interrogat, Τίς η διαφορὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως; Quodnam est discriminē inter generationem Ἐ processionem. Vocatur ἐκπεμψις. Greg. Nazianzenus, Orat. 23. pag. 422. Ἰδιον, Πατρὸς μὲν, ἡ ἀγεννησια· Τιοῦ δὲ, ἡ γέννησις Πνεύματος δὲ, ἡ ἐκπεμψις. Patris proprietas est, quod ingenitus sit: Filii, quod ergo enitus: Spiritus sancti, quod procedat, vel mittatur. Vocatur πρόοδος. Nazianzenus, Orat. 13. pag. 211. Proprietates trium Personarum sunt τὸ ἀναρχον, ἡ γέννησις, καὶ ἡ πρόοδος. Principio carere, generatio, ᘙ processio. Et Orat 29. pag 493. πολυπράγμονεν οὐοῦ γέννησιν, καὶ πνεύματος πρόοδον, curiosius inquirere in generationem Filii, ᘙ Spiritus processionem. Hinc etiam vocatur πρόοδον πνεῦμα, spiritus procedens, ab eodem, Orat. 1. pag. 17. Dicitur ἐκπορεύεσθαι. Chrysostomus, Homil. 72. t. 6. interrogat, Πῶς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς; Quomodo procedit Spiritus ex Patre? & respondet, ὡς ἀπὸ τηγῆς ὕδωρ, ut ex fonte aqua. Harmenopulus de fide Orthodoxa, p. 578. Δεῖ τιζεύειν τὸν χριστιανὸν εἰς Πνεῦμα ἄγιον, τὸ συναϊδίως ἐκ τῆς θεᾶς καὶ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Oportet Christianum credere in Spiritum Sanctum, qui ab aeterno ex Deo ᘙ Patre procedit. Desumpta hæc locutio ex Joh. 15: 26. Hinc Spiritus sancti proprietas dicitur τὸ ἐκπορευτόν. Apud Justinum M. in Expos. fidei, pag. 173. Τὸ ἴδιωτικὸν τὸ πνεύματος πρόσωπον, τὸ ἐκπορευτόν. Peculiarem spiritus personam, procedens denotat. Ibidem: Τὸ ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτόν, ὃν καὶ δηλωτικὰ, συμαντικὰ δὲ τῶν ὑποσάσεων ἔσιν. Ingenitum, ᘙ genitum, ᘙ procedens, non essentiam declarant, sed subsistentias significant. Anatolius & Cyrillus in Expos. fidei, pag. 426.

Spiri-

Spiritus Sanctus differt à Patre & Filio κατὰ τὴν ὑπόσασιν, καθότις εἰπορευτὸν, secundum subsistētiam, quatenus procedit. *Spiritus S.* dicitur ex Patre εἰπότερον εἰπορευτῶς. Apud Justinum M. in Expositione fidei, pag. 177. Τὸ Πνεῦμα ἐν τῷ Πατρὶς, Φῶς ἐν Φωτὶς, ω̄ μὴν γεννητῶς, ἀλλ’ εἰπορευτῶς πρῆλθε *Spiritus Sanctus* ex Patre, lumen de lumine, non geniti, sed procedentis modo progressus est. Ibidem: Οὐ μὲν ἀγεννήτως ἔχει τὸ εἶναι, διὸ γεννητῶς, τὸ δὲ εἰπορευτῶς. Pater quidem suum esse habet, ut ingenitus; Filius vero, ut genitus; *Spiritus Sanctus*, ut procedens Greg. Nazianzenus Orat. 39. pag. 630. Πνεῦμα ἄγιον ἀληθῶς τὸ πνεῦμα, προῖον μὲν ἐν τῷ Πατρὶς, ω̄ μὴν δέ οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ’ εἰπορευτῶς *Spiritus Sanctus* verè *Spiritus est*, procedens quidem ex Patre, non tamen filiationis modo: neque enim per generationem, sed per processionem. Pro verbo εἰπορεύεσθαι vēteres Theologī etiam usurpant προέρχεσθαι. Nazianzenus Orat. 36. pag. 590. Ἰδίου τῆς μὲν ἀνάρχου Πατὴρ, τῆς δὲ ἀνάρχως γεννηθέττος Τίτος, τῆς δὲ ἀγεννήτως προελθίστος, οὐ προϊόντος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Proprium ejus, qui principii expers est, nomen est Pater: ejus autem, qui citra ullum principium genitus est, Filius: illius denique, qui citra generationem processit, aut progreditur, *Spiritus sanctus*. Damascenus, Orthod. fidei lib. I. cap. 7. pag. 20. Spiritum sanctum vocat δύναμιν ἐκ τῆς Πατρὸς προερχομένην, virtutem ex Patre procedentem. Usurpant etiam, ut jam exempla vidimus, προϊέναι. Greg. Nazianzenus Orat. 29. pag. 493. Λιγέεις δτι τὸ Πνεῦμα προῖον ἐκ τῆς Πατρὸς, τὸ δπως μὴ τολυχραγμόνει. Audis, Spiritum S. ex Patre procedere, modum anxiο ne perscruteris studio. Cyrillus Alex. in Catena in cap. 16. Joh. pag. 395. Επειδὴ δμοθίσιν ἐσι τῷ Τίτῳ, πρόεστι θεοπρεπῶς καὶ δι’ αὐτῆς. Cūm *Spiritus S. Filio* sit consubstantialis, ab ipso quoque, modo Deo congruenti, procedit.

2. *Ipsam de Processione Spiritus Sancti historiam*, quatenus illa ex antiquitate Ecclesiastica haberi potest. Hic duo præcipue veniunt notanda.

1. Quidam volunt, processionem Spiritus Sancti non ex Patre tantum, sed etiam ex Filio, à Constantinopolitanis Patribus Symbolo huic fuisse inser tam; cujus illi verba sic referunt: Πιστεύομεν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοτοίον, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Τίτου εἰπορευόμενον. Credimus in Spiritum Sanctum, Dominum, auctorem vitae, ex Patre Filioque procedentem. An vero hæc assertio vera sit, paucis videamus.

a. *Processio Spiritus Sancti ex Filio Symbolo Constantinopolitano* non fuit adjecta à Synodo Constantinopolitana. Patet hoc ex Symbolo capite primo proposito: patet etiam ex Epist. I. Photii, qui, Symbolum istud proponens, sic loquitur: Πιστεύω εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, — τὸ ἐκ τοῦ Πα-

310 EXPOSITIONIS SYMBOLI

τρὸς ἐκπορευόμενον. Idem, Epist. 2. id maximè agit, ut probet, istud, *Filioque*, à Latinis fuisse adjectum. Eodem concedunt etiam alii scriptores Græci. Nempe ægrè ferebant Græci, quòd, cùm in Symbolo Constantinopolitano, anno Domini 381. edito, hoc tantum audiretur, τὸ ἐκ τῆς Πατρὸς ἐκπορευόμενον, apud Latinos in illius Symboli recitatione pronunciaretur, ex Patre *Filioque*. De quo sic Photius, Epist. 2. pag. 51. postquam aliquot Ecclesiæ Latinaræ errores enarrasset: 'Αλλὰ γάρ γέ μόνον εἰς ταῦτα παρανομεῖν ἔξηγεχθῆται, ἀλλὰ καὶ ἕιτις οὐκῶν ἔσι κορωνίς, εἰς ταύτην ἀνέδραμον πρὸς γάρ τοι τοῖς εἰρημένοις ἀτοτύμασι, καὶ τὸ ιερὸν καὶ ἄγιον σύμβολον, δὲ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς Φηφίσμασιν ἀμαχον ἔχει τὴν Ισχὺν, νόθοις λογισμοῖς, καὶ παρεγγυράπτοις λόγοις, καὶ θράσους ὑπερβολῆς, κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαι· ὡς τὸν τῆς τονύρου μηχανημάτων! Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον όν ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου, ἀλλάγε καὶ ἐκ τῆς Τ'ιοῦ, ἐκπορεύεσθαι, οπινολογήσαντες. *Enim* verò non istis tantum peccare inducti sunt, sed in ipsam impietatis coronidem, si quæ est, devenerunt. Præter enim memoratas absurditates, sanctum & sacrum Symbolum, quod ab omnibus œcumenicorum Conciliorum calculis confirmatur, & vim obtinet invictam, sensibus spuriis, & verbis adulterinis, quæ summa fuit ipsorum audacia, conabantur adulterare. O machinationes diabolicas! Spiritum Sanctum novo more comminiscabantur non ex solo Patre, sed etiam ex Filio procedere. Etsi autem verum sit, quod addebatur à Latinis, addi tamen communi omnium Symbolo non licebat. Nam qui addit, vel falsus testis fit formulæ catholicæ, vel se νομοθέτην facit. Alii illud, *Filioque*, temporibus Damasi, à Concilio Romano, additum fuisse contendunt. Hæc est sententia Alexii Aristini; referente Cl. Vossio de Symbolis; in Operc., quod inscribitur, Συνοκτικὸς τῶν ὅλων κανόνων τῶν ἐκτεθέντων παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν ἀγίων ἐξ συγόδων, καὶ τῶν μεταξὺ τῶν αὐτῶν τοπικῶν. At etiam hoc à vero alienum: id enim si esset, rem tanti momenti non tacuisset Theodoretus in historia sua, ubi lib. 5. cap. 9. & 10. pag. 714. & seqq. Concilii Constantinopolitani ad Damasum, & Damasi ad Concilium literas refert. Aliorum sententias de hac additione vide apud Cl. Vossium, Dissertat. 3. de tribus Symbolis.

b. *A quo illud, Filioque, sit additum.* Cl. Vossius, Dissertat. 3 de Symbolis, thesi 41. & aliquot sequentibus, probat, id factum esse à Sergio tertio, Pontifice Romano, Christophori successore. Argumenta apud ipsum videri possunt.

2. *Olim ne inter ipsos quidem Græcos de hac quæstione convenit.*

a. *Alii enim processionem Spiritus Sancti ex Filio non rejiciebant, verum*

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. XIV. 311

rum tbesi Latinorum haud obscurè adstipulabantur. Omitto Gennadium Scholarium, Episcop. Constantinop. qui in Dial. cum Turca: Οὐτως δὲος καὶ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Τίον καὶ Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Τίον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Sic Deus & Pater gignit Filium & Verbum suum, & ex Patre Filioque procedit Spiritus Sanctus. Omitto etiam Symbolum Athanasii, in quo: Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπὸ τῆς Πατρὸς, καὶ τῆς Τίον ἐκπορεύησθαι. Spiritus Sanctus, à Patre & Filio procedens; quia de ejus editione disputatur. Minus suspectus Cyrilus Alexand. in Epistola, quam nomine Synodi Alexandrinæ ad Nestorium scripsit, & habetur in Actis Concilii Ephesini: ubi, pag. 81. hæc leguntur: Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ἀνθρακεῖ καὶ ἔστι χριστὸς ἡ ἀληθεία καὶ προχεῖται πάρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τῆς θεοῦ καὶ Πατρὸς. Spiritus enim veritatis nominatur: & Christus est veritas: & procedit ab ipso, quemadmodum etiam à Deo & Patre. Et in Libello ad Theodosium, ibid. pag. 26. Ἀκολύννυ γὰρ ἀμαρτιῶν τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ίδιῳ λοιπὸν οὐταχρίει πνεῦματι, ὅπερ ἐνίστι μὲν αὐτὸς, ὃς ἐκ θεοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ ἐξ ίδίᾳ ὑμῶν ἀναπηγάζει Φύσεως. Absolvens enim à peccatis eum, qui se ei totum dedit, proprio eum deinceps ungit spiritu, quem ipse quidem immittit, ut ex Deo Patre Verbum, & ex propria natura in nos effundit. Et Thesauri Orat. 33. dicit Spiritum Sanctum ἀπὸ τῆς τῆς Σωτῆρος ὑπάρχειν ψείας, ex Salvatoris essentia esse. Et mox: Εἰπὼν τῆς Τίον τὸ Πνεῦμα. *Imago Filii Spiritus est.* Ibidem dicit, eum ἐκ τῆς οὐσίας τὸ χριστοῦ Φυσικᾶς προϊέναι, ex essentia Christi procedere naturā. Idem in Catena in Johannem, ad cap. 16. vñ. 13. pag. 394. Πνεῦμα ἀληθείας δυομάζει, οὐα εἴτη ἐκυτῆ αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ἀληθεία οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς ψείας τοῦ μονογενῆς τὸ ἅγιον νοεῖται πνεῦμα, πρόεισι δὲ Φυσικᾶς ἐξ αὐτῆς. Spiritum veritatis appellat, ut suum significet: ipse enim est veritas. Spiritus namque sanctus nullo modo ab unigeniti substantia alienus intelligitur, sed ex ea naturaliter procedit. Epiphanius in Ancorato: Πνεῦμα γὰρ θεοῦ καὶ Πνεῦμα Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα Τίον, ἐκ τῆς Πατρὸς καὶ τοῦ Τίον. Spiritus enim Dei & Spiritus Patris & Spiritus Filii, ex Patre & Filio. Ibid. pag. 433. ubi de Anania & Sapphira: "Ἄρα θεος ἐκ Πατρὸς καὶ Τίον τὸ Πνεῦμα, φῶτεύσαντο οἱ ἀπὸ τῆς τιμῆματος νοσφισάμενοι. Itaque Deus ex Patre & Filio Spiritus Sanctus, cui mentioni sunt, qui interverterunt ex precio. Epiphanius, hæresi 74. Λει γὰρ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ τὸ Τίον λαμβάνον· οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Τίον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς καὶ Τίον, αὐτὸν Πατρὶ καὶ Τίφ. Semper enim Spiritus ex Patre procedit, & à Filio accipit: non est alienus à Patre & Filio, sed ex eadem essentia, ex eadem deitate,

312 EXPOSITIONIS SYMBOLI

tate, ex Patre & Filio, cum Patre & Filio. Et hæresi 69. pag. 321. Πνεῦμα γὰρ χριστός, Πνεῦμα Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τὸ Τοῦ λαμβάνον. *Spiritus enim Christi, Spiritus ex Patre procedens, & de Filio accipiens.* Locutio, καὶ τὸ οὐκοῦ λαμβάνον, satis frequens apud eundem auctorem: desumpta ex Joh. 16: 14, 15. ubi Christus bis de Spiritu Sancto, εἰ τὸ ἐμοῦ λήψεται, de meo accipiet. In cuius locutionis explicatione dux maximè sunt veterum sententiae. Alii enim τὸ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ θελήματος λογοτελούντος, τούτους, ἀπέρ ἀν εἰτον ἐγώ, ταῦτα κάκεῖνος ἔρεται. De meo accipiet, id est, quæ ego dixi, eadem ipse quoque dicet. Et mox: Ἐκ τοῦ ἐμοῦ, ἐξ ᾧ ἐγώ οἶδα, ἐκ τῆς ἐμῆς γνώσεως μία γὰρ ἐμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος γνῶσις. De meo, ex iis, quæ ego scio, ex mea cognitione: una enim est mea & spiritus cognitio. Vide etiam Theophylactum in Johannem, pag. 790. Metrophanes in Confess. Eccles. Orientalis, cap. 1. pag. 28. Τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, αὐτὸς δὲ ἀρχιδιάσκολος ἡμῶν ἡδη ἐσαφήνισεν, ἐπαγγαγέλλειν ἐνθύετο, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Μονονυχὶ λέγεται, σὺν ἄλλᾳ μὲν ἐγώ ἀνήγγειλα ὑμῖν, ἄλλᾳ δὲ ἐκεῖνος ἀναγγελεῖ, ἄλλᾳ ταυτὰ ἐμοὶ κάκεῖνος ἀναγγελεῖ. ἀπέρ γὰρ δὲ Πατὴρ ἕιρηκέ μοι, ἐκ τούτων καὶ τὸ ὄγιον Πνεῦμα ληφόμενον ἀναγγελεῖ ὑμῖν δεικνὺς ἀναντιφέρεταις καὶ τούτοις ποιητὴν εἶναι τὴν τῆς ὁμοορθίας Τριάδος περὶ τὰ ἔξω ἐνέργειαν. Illud, ipse de meo accipiet, ipse summus magister noster jam explicavit, quando statim adiicit, Et annunciat vobis, tantum non dicens: Non ego alia annunciasi vobis, & alia ille annunciat; sed eadem quæ ego, etiam ille annunciat: quæ enim Pater mibi dixit, ex his etiam Spiritus sanctus sumet & annunciat vobis: demonstrans simul etiam per hæc citra contradictionem, communem esse consubstantialis Trinitatis ad extra operationem. Ad τρόπου ἀπάρξεως Spiritus Sancti alii hæc verba retulerunt. Loca ex Epiphanio jam attulimus. Subjicimus hinc alia. Cyrillus Alexandr. in Catena in cap. 16. Joh. pag. 395. de Spiritu Sancto sic scribit: Ἐπειδὴ διοκεῖσθν ἐσι τῷ Τιῷ, πρόεισι θεοπρεπῶς καὶ δι' ἀυτοῦ, τὴν ἐφ' ἀπασι τελειοτάτην ἔχων ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν διὰ τοῦτο Φησιν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Cūm Filio sit consubstantialis, ab ipso quoque, Deo congruenti modo, procedit, & per ipsum perfectissimam in omnibus operandi vim atque efficacitatem habet: propterea dixit, Quia de meo accipiet. Perspicue imprimis rem proponit Apolinarius in eadem Catena, pag. 396. Eis ἐμὴν ἐστι δόξαν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνέργεια καὶ διδασκαλία, ὅτι παρ' ἐμοῦ τὸ Πνεῦμα. τὸ δὲ, παρ' ἐμοῦ λέγων δηλῶ καὶ τὸ παρὰ Πατρὸς ἐμὰ γὰρ ἐσι τὰ πατρῖα Spiritus efficacitas atque doctrina in meam cedet gloriam, quoniam à me Spiritus procedit.

cedit. Dicens autem, à me, significo etiam à Patre; Patris enim etiam mea sunt. Postea illud, ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται, negat de cognitione esse accipendum, tandemque concludit, ὥσε ἔντι τοῦ λέγειν, ὅλον παρ' ἔαυτοῦ τὸ πνεῦμα δρμάσθαι, εἴρηκε τὸ, ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται. Pro eo itaque quod dicaret, totum à se spiritum promanare, ait, Ille de meo accipiet. Patres Latini, qui processionem ex Filio subinde inculcant, huc quoque concedunt. Hilarius, lib. 8. de Trinitate: A Filio accipit, qui & ab eo mittitur, & à Patre procedit: & interrogo, utrum id ipsum sit à Filio accipere, quod à Patre procedere. Quod si nihil differre crederetur inter accipere à Filio, & à Patre procedere, certè id ipsum atque unum esse existimat, à Filio accipere, quod sit accipere à Patre. Ipse enim Dominus ait, Quoniam de meo accipiet, & annunciat vobis. Fulgentius lib. 7. contra Fab. apud Theodulphum de Spiritu Sancto: De Filio ergo accepit, & omnia quae habet Pater Filii sunt, quae Spiritus S. accepit; quia non de solo Filio, sed simul de utroque procedit. Nonnus in sua Paraphrasi itidem de Processione intellexit verba, ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται, sed cùm processionem Spiritus S. ex Filio negaret, illud, ἐκ τοῦ ἑμοῦ, temerario ausu mutavit, pro eo ponendo, ἐκ τοῦ Πατρός. Sic enim vñ. 14. περιφράζει.

Οὗτος ἡνὶ παρὰ Πατρὸς, ἀνυψώσει με γεραῖρον
 Ὁττι κεν ἡμετέρῳ δεδευμένος ἐκ γενετῆρος,
 Τμὸν συμμισγέεσσι προώρις θέσφατα Φαίνει,
 Οσσακερ ἔσπεται ὕμιν. —————

Hic exlens à Patre, exultabit me honorans:
 Quia nostro recipiens à Patre
 Vobis promiscuis tempus præoccupantia oracula ostendet
 Quæcunque evenient vobis.

Et vñ. 15.

Οὐ χάριν ὕμιν ἔεικον ὅτι ζαθέοιο τοκῆος
 Δέγμενος ἡμετέροιο προαγγέλλει τέλος ἔργων.

Propter quod vobis dixi, quod divino à Patre
 Recipiens nostro, prænunciabit finem operum.

Vide Cl. Heinsii Exercitat. ad Nonnum cap. 26. Si Patrum Latinorum producere luberet consensum, eorum minimè dcesset calculus. Ambro-

R r

314 EXPOSITIONIS SYMBOLI

broius de Spiritu S. cap. 10. *Spiritus quoque sanctus cum procedit à Patre & Filio, non separatur à Patre, non separatur à Filio.* Id. de Symb. cap. 3. *Spiritus autem sanctus verè spiritus est procedens quidem à Patre & Filio: sed non est ipse Filius, quia non generatur; neque Pater, quia procedit ab utroque.* Augustinus de Trinitate lib. 4. *Non possumus dicere, quod Spiritus S. & à Filio non procedat, neque enim frustra Spiritus & Patris & Filii Spiritus dicitur.* Alia Patrum testimonia, quibus processio Spiritus Sancti ex Filio probatur, collegit Bellarminus lib. 2. de Christo, c. 25. Montacutius ad Epist. 2. Photii, & alii.

B. *Alii processionem Spiritus Sancti ex Filio constanter negant.* Theodoretus in reprehensione 12. capitum Cyrilli, Anathemat. 9. pag. 718. sententiam de processione ex Filio aperte damnat. *Ίδιον τὸ πνεῦμα τοῦ Τίοῦ, εἰ μὲν ὡς δμοθεῖς, καὶ εἰ πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔΦη, συνομολογήσομεν, καὶ ὡς εὐ-σεβῆ δεξόμεθα τὴν Φωνὴν εἰ δὲ ὡς εἰ Τίοῦ, οὐδὲ τοῦ Τίοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, ὡς βλάσ-Φυμον τοῦτο, καὶ ὡς δυσεβὲς ἀτορρίζομεν πιπεύσομεν γὰρ τῷ Κυρίῳ λέγοντι. Τὸ Πνεῦμα, δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.* *Proprium spiritum Filii, siquidem ut ejusdem cum eo naturae, & ex Patre procedentem dixit Cyrilus, simul con- fitebimur, & tanquam piam suscipiemus vocem.* *Si vero, tanquam ex Fi-lio, aut per Filium existentiam habeat, hoc ut blasphemum & impium rejiciemus.* Credemus enim Domino dicenti: *Spiritus, qui ex Patre procedit.* In his magna est ἀμετρία τῆς ἀιθολογίας, &, nonnisi perverso quodam contra Cyrrillum commotus zelo, negat dicendum esse δι' Τίοῦ. Nam illud διὰ τοῦ Τίοῦ expressè posuit Basilius lib. 5. contra Eunomium, cap. 12. pag. 120. *Διὰ τοῦ Τίοῦ οὐδὲ τὸ Πνεῦμα νίστι τῷ Τίοντι; οὐδὲ διὰ τοῦ Τίοῦ εἶναι ἐκ θεῶν δι' Τίοντος.* *Διὰ τοῦ Τίοῦ οὐδὲ τὸ Πνεῦμα νίστι τῷ Τίοντι;* & nonnisi perverso quodam contra Cyrrillum commotus zelo, negat dicendum esse δι' Τίοῦ. *Cur Spiritus non dicitur Filius Filii?* Non quia non est ex Deo per Filium, sed ne Trinitas infinita putetur multi- tudo. Et Damascenus lib. 1. Orthod. fidei, cap. 15. pag. 55. *Καὶ Τίοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, οὐχ ὡς εἴ τοῦ Πατρὸς λέγομεν, καὶ Πνεῦμα Πατρὸς δυομάζομεν.* *Ἐκ τοῦ Τίοντος δὲ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Τίοντος δυομάζομεν.* *Spiritum Sanctum & ex Patre dicimus, & Spiritum Patris nominamus.* *Ex Filio autem Spiritum S. non dicimus, sed Spiritum Filii nominamus.* Atque hæc opinio apud Græcos latissimè pervagata est, & schismati inter Latinam &c

& Græcam Ecclesiam occasionem dedit, quod in Concilio Florentino tolli non potuit; ut patet ex ejus historia, sect. 7. cap. 6. Eandem opinionem Græci etiamnum mordicus defendunt, ut pluribus docet Metrophanes Critopulus in Confess. Eccles. Orientalis, pag. 12. & sequentibus. Sed, cùm fateantur Græci, Spiritum S. esse Spiritum non tantum Patris, sed etiam Filii sive Christi, & eandem habere essentiam, divinitatem, majestatem, imperium, cum Patre & Filio, & accipere à Filio, & porrò sic non loqui à semetipso, &, quòd cum mittat Filius à Patre; imò per ἐμφύσησιν significaverit sc̄e eum donaturum, Joh. 20: 22. unde Damascenus lib. 1. Orthod. fid. cap. 11. colligit, διὰ Τοῦ πεφανερωθεῖ καὶ μεταδίδοσθαι ἡμῖν, εἰμι περ Φίλιον μανιφεστάρι Ἐγώ νομίσθηκα: quid caussæ potest esse, quare non dicatur ἐκ τῆς Τοῦ ἐκπορεύεσθαι? Nam, quemadmodum ipsum nomen Ιωάννης filius, consignificat τὸ γεννητῶς ἐκπορεύεσθαι ἐκ τῆς Πατρός, ita nomen Πνεῦμα ex se ἐκπορευεσθίναι significat ex eo, cuius Πνεῦμα dicitur Φυσικᾶς. Vide de hac controversia Theologos Orthodoxos; imprimis summam Theologiæ Cl. Cocceji, cap. 12. & Hornbeckii summam Controversiarum lib. 11.

e. Τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Τιῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον. De his jam sufficienter actum cap. 3. num. II. 2. 3. sub lit. α & β.

ζ. Τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Patentur Symboli hujus auctores, Spiritum S. per Prophetas esse locutum. Hinc, juxta Basilium M. in c. 3. Iesaiæ, pag. 899. Προφήτης ἐσίν, διὸ κατὰ ἀποκάλυψιν τοῦ πνεύματος προαγορεύειν τὸ μέλλον. Prophetæ est, qui per Spiritus sancti revelationem quod futurum est prænunciat. Huc facit, quòd Eusebius, Demonstrat. Evang. lib. 5. pag. 132. vult, Προφήτην dici παρὰ τὸ προφαίνειν καὶ προφατίζειν ἐν αὐτῷ τὸ θεῖον Πνεῦμα, μὴ μόνον τὰ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν, à verbo προφαίνω, portendo, significo: quòd divinus Spiritus per ipsum palam faciat & prius patefaciat non tantum præsentia, sed etiam futurorum veram & accuratam cognitionem. Sed προφήτης potius dictus à προφητη, hoc est, profari, ut cum Ulpiano loquar, cui profari est prædicere. Lyranus in cap. 22. Numeror. Prophetæ dicitur quasi procul fans. Tanta fuit seculi, quo vixit, ignorantia. Spiritum S. per Prophetas locutum esse, clariora adhuc sunt testimonia. Omni exceptione majus est illud Apostoli Petri, 2. Epist. cap. 1:21. Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἡνέχθη τοτὲ Προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἀγίου Φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἀγίοι θεοί ἀνθρώποι. Non enim libidine hominis allata est olim prophetia, sed aeli à Spiritu sancto locuti sunt sancti Dei Homines. Confer 2. Timoth. 3:16. Hinc

316 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Theophilus lib. 2. ad Autolycum, pag. 252. Prophetas vocat θεοῦ ἀνθρά-
τους, πνευματοφόρους πνεύματος ἄγις, Dei homines, Spiritu sancto afflatos.
Eodem sensu Prophetæ vocantur θεοφόροι, οἵ dicuntur θεοφορεῖσθαι. Theodoreetus, θεραπευτ. Serm. 10. pag. 144. Jesaiam vocat θεοφόρον ἄνδρα, divi-
num, Dco plenum virum, quia à Spiritu sancto actus futura prædixit. Et
Basilius Cæsar. sub finem Orat. in Famem & siccitatem, pag. 419. θεοφο-
ρουμένη προφῆτεία. Interpres: Prophetica verba, quæ ad animam tota re-
ferrri videntur. Minùs convenienter. Est potius prophetia, seu prædi-
ctio, Dei instinctu, divino afflato prolatæ: idem quod θεόπνευστος προφῆτείς.
Justinus M. Apol. 2. pag. 75. Καὶ τάλιν ὁ αὐτὸς προφῆτης Ἰεσαῖας θεοφορούμε-
νος τῷ πνεύματι τῷ προφητικῷ, ἔφη. Et rursus idem Prophetæ Iesaias, Spi-
ritu prophætico afflatus οὕτω incitatus, dixit. Apud cundem in Cohortat. ad
Græcos, legimus, Prophetas ea nobis annunciasse, ἃ τὸ ἄγιον εἶπ' αὐτοὺς κα-
τελθὸν πνεῦμα, τὰς τὴν ἀληθῆ θεοτέβειαν μανθάνειν βουλομένους δι' αὐτῶν διδάσκειν
προφῆται, quæ descendens in eos Spiritus sanctus, religionem veram discere
volentes, per illos docendos esse statuerit. Et in Dialogo cum Tryphone,
pag. 224. Εγένοντο τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου, πάντων τούτων τῶν νομιζομένων Φι-
λοσόφων ταλαιπτεῖ, μακάροι, καὶ δίκαιοι, καὶ θεοφιλεῖς, θείῳ πνεύματι λαλήσαν-
τες, καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, ἢ δὴ νῦν γίνεται. Προφῆτας δὲ αὐτοὺς καλοῦ-
σιν· οὗτοι μόνοι τὸ ἀληθὲς καὶ εἶδον καὶ ἐξεῖτον ἀνθρώποις, μήτ' εὐλαβηθέντες, μήτε
δυστιχθέντες τινὰ, μὴ ἡττημένοι δόξης, ἀλλὰ μόνα ταῦτα εἰπόντες ἢ ἡκεῖσαν καὶ ἢ
εἶδον, ἀγίῳ πληρωθέντες πνεύματι. Exsisterunt quidam ante multa tempora,
omnibus istis, qui pro talibus habiti sunt, Philosophis longè vetustiores, bea-
ti, justi, Dei amantes, Deoque ipsi chari homines, divini Spiritus afflatu-
loquentes, οὕτω futura vaticinantes, quæ nunc fiunt: eos autem Prophetas vo-
cant. Hi soli quod verum est οὕτω viderunt, οὕτω hominibus renunciarunt; ne-
que observantes neque metuentes quenquam, neque glorie cupiditate vici. Ea
quippe duntaxat sunt prolocuti, quæ audiverunt οὕτω viderunt, Spiritu sancto
repleti. Chrysostomus in Psal. 4. dicit, Prophetas θεοπνεύσους γενομένους,
οὐδὲν οἴκοθεν διαλεχθῆναι ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θείας ἐκείνης καὶ ὑπερευρανίας χάριτος ἐμ-
πνευσθέντας, divinitus afflatos, nihil de sua nobiscum esse locutos, sed à divina
illa οὕτω cœlesti gratia inflatos.

Atque hæc omnia, quæ hactenus Patres Constantinopolitani de Spi-
ritu sancto sunt professi, eò tendunt, ut agnoscamus, illum esse verum
Deum, Patri & Filio δμοσίον. Patres Nicæni tantum profitebantur, se
credere in Spiritum sanctum; ἀδιόριστον, ut inquit Basilius, Epist. 60.
pag. 836. τὸν περὶ τοῦ ἄγιον πνεύματος λόγον relinquentes, ὥπερ τότε τῶν πνευ-
ματο-

ματομέχων Φανέντων. Licet enim Arius, *Spiritum sanctum meram esse creaturam* asseruerit, de Filio tamen potissimum litem mos ebatur. Interim tamen & ante, & post Concilium Nicænum fuerunt, qui spiritus sancti Deitatem impiè oppugnabant: quorum catalogum subjicere, eorumque simul impietatem refutare non fuerit ἀπροσδιόνυτον.

1. *Simon Magus*; à quo dicti sunt *Simoniani*, de quibus Augustinus lib. de Hæresibus, cap. 1. asseruit, *Spiritum sanctum nomen esse non essentia, seu personæ, sed ἐνέργειας tantum & virtutis*. De eo, & ejus asserclis, Nazianzenus Orat. 37. pag. 595. Ἐνέργειαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ὑπέλαβον. Existimabant, *Spiritum sanctum esse vim quandam & virtutem* Paulus Samosatenus, ut refert Leontius de Sectis, act. 3. pag. 436. Πνεῦμα ἔλεγε τὴν ἐπιφορήσαται χάριν τοῖς ἀποστόλοις. *Spiritum dicebat gratiam, quæ super Apostolos venit*. Hodierni etiam Samosateniani tuncur, *Spiritum sanctum non esse verum ὑφισάμενον, seu personam à Patre & Filio secundum hypostasin distinctam, sed esse tantum in Deo per modum qualitatis, seu attributi*. At *Spiritum sanctum non esse χάρισμα vel ἐνέργειαν*, id est, *motum & actionem*, quâ Deus efficaciter agit in animis electorum, docet Apostolus 1. Corinth. 12:11. ubi *Spiritum sanctum, δοτῆρα ἐάνω, manifestè à donis ipsis distinguit, πάντα δὲ ταῦτα ἐνέργειτον τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸν Πνεῦμα*. *Omnia autem hæc operatur unus & idem Spiritus*. Ἐνέργειτο, non ἐνέργειται. Hoc observat ad hunc locum Theophylactus, pag. 265. Οὐκ ἐνέργειται, ἀλλ', ἐνέργειτο, ὥστε καὶ δο Πατήρ. *Non efficitur, sed operatur, æquè ac Pater*. Et Nazianzenus Orat. 37. pag. 596 Ἐι ἐνέργειτο, ἐνέργηθεται διλονότι, οὐκ ἐνέργειτο καὶ διῆ τις ἐνέργηθηται, πάντεται τοιτον γὰρ οὐ ἐνέργειται τῶς σύν διεργεῖτο, καὶ τάδε λέγετο, καὶ ἀφορίζεται, καὶ λυπεται, καὶ παροξύνεται, καὶ οὐσα κινουμένου σαφῶς ἔσιν, εὖ κινήσεως; Si vis est vel virtus, agetur haud dubiè, non aget: simulque, ut actus fuerit, definet. Ejusmodi quippe est actus natura. Qui fit ergo, ut agat ipse, atque hæc & illa dicat, & segreget, & contristetur, & ad iram incitetur, & quæcunque rei motu agitatae perspicue sunt, non autem motionis ipsius? Atque inde jam colligit, *Spiritum sanctum esse ὑφισάμενον*. Origenes ad Joh. 3:8. pag. 90, 91. in Catena in Johannem: Πνεῦμα δοκου θέλει, πνεῖ. Σημαίνει δὲ τοῦτο καὶ σύσιαν εἶναι τὸ Πνεῦμα. Οὐ γὰρ, ὡς τινὲς οἴονται, ἐνέργειά ἐστι θεοῦ, οὐκ ἔχον κατ' αὐτοὺς ὑπάρχειν ίδιοτητα. Καὶ δ' Ἀπόστολος δὲ ἀταριθμητάμενος τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα, ἐπήγειρε ἐυθύς. Ταῦτα δὲ ἐνέργειτον καὶ τὸ αὐτὸν Πνεῦμα, διαιρεῦν ίδια ἐκάστω καθὼς βούλεται. Εἰ δὲ θέλει, καὶ ἐνέργειτο, καὶ διαιρεῖτο, εὐσία γεννεῖται ἐνέργητική, ἀλλ' εὐκαὶ ἐνέργειτο. *Spiritus ubi vult, spirat*. Significat autem hoc, *Spiritum quo-*

318 EXPOSITIONIS SYMBOLI

que esse substantiam: non enim, ut quidam autumant, virtus quedam seu operatio Dei est, quæ, secundum illos, per se minimè subsistat. Nam & Apostolus, postquam Spiritus sancti dona enumerasset, statim subjunxit: Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Si autem vult, & operatur, & dividit, est utique substantia effectrix, sed non virtus vel operatio. Huc referri possunt, quæ cunque haec tenus de Spiritu sancto sunt dicta. Si enim in eum credendum, si est Dominus, si vivificat & regenerat, si ex Patre & Filio procedit, si simul cum Patre & Filio est adorandus & glorificandus, si per Prophetas est locutus, non est ἐνέργεια vel χάρισμα, sed verum ωφιςάμενον. Confer, quæ cap. 3. num. II. 2. ad probandam SS. Trinitatem, allata sunt.

2. Quidam Spiritum S. servum vel ministrum Dei esse dixerunt. Id fecit Macedonius, de quo Photius Epist. I. pag. 6. Ἐις δούλους καὶ ὑπηρέτας τὴν δεσποτικὴν καὶ ὑπερκειμένην τὸν Πνεῦματος συνέταττε χυριστητα. Spiritus dominium supremum & principatum excellentem ad servilem & subiectitiam redigebat conditionem. Sozomenus de eodem, lib. 4. cap. 27. pag. 59. b. affirmit, quod Spiritum sanctum vocaverit διάκονος καὶ ὑπηρέτην, ministrum & servum. Testatur etiam Palladius apud Epiphanius, pag. 469. quosdam dixisse, μὴ δειν τὸ ἄγιον Πνεῦμα τῇ θεότητι καὶ τῇ χυριστητι συνδοξάζεται, ἀλλ' ἐν ὑπηρέτῃ καὶ ἀποσόλει τετάχθαι σχῆματι, non esse glorificandum Spiritum sanctum cum Deo ac Domino, sed cum in ministri ac legati gradu locatum esse. De iisdem Cæsarius quæst. 2. pag. 8. Quidam Πνεῦμα ἐν ὑπηρέτῃ καὶ ἀποσόλου τάξιν ἔταξαν. Sed horum insaniam egregiè refutant illa Chrysostomi, Homil. 62. t. 6. Πᾶς αὐτὸς δοῦλον, δὲ ἐλευθεροῖ; εἰνι γὰρ ταῖς Παύλου λέγοντος Οὐ γὰρ νόμος τὴν πνεύματος τῆς ζωῆς, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ ἡλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου; ἐλευθεροῖ τὸ Πνεῦμα τὰς δούλους; τὸ μὴ ἔχον ἐν τῇ Φύσει τὴν ἐλευθερίαν; Quomodo ille servus est, qui in libertatem vendicat? Non audivisti Paulum dicentem: Lex enim Spiritusvitæ, in Christo Iesu liberavit me à lege peccati & mortis? Nam Spiritus, qui in sua natura libertatem non habet, servos in libertatem vendicat? Basilios, Epist. 141. dicit, Spiritum sanctum non posse vocari δοῦλον, διὰ διὰ τὰ βαπτισμάτος ἐλευθεροῖ ἡμᾶς τῆς δουλείας, quia nos per baptismum à servitute liberet. Vide ibidem plura pag. 933. Est verò hæc hæretis affinis sequenti. Nec hos hæreticos illud juvat, quod Spiritus sanctus mitti dicitur; unde Arius & Eunomius Filii mittendarium eum vocabant, ut testatur Rufinus in Exposit. Symboli: & Chrysostomus Homil. 72. t. 6. Τὴν ἀποσολὴν τὸ Πνεῦματος δὲ αἱρετικὸς εἰς ὑβριν λεμβάνει. Missionem Spiritus, hæreticus contumeliam

meliam interpretatur: nec enim Spiritus mittitur, sed dona ejus conferuntur electis. Sic ibidem Chrysostomus: Ο' Θεός ἔχεις τὸ Πνεῦμα ἀυτῷ, ἦγουν τὴν δωρεὰν τὸν ἄγιον Πνεύματος θεότητος ἐνχείται, ἀλλ' οὐ δωρεά. Deus effudit Spiritum suum, id est, donum Spiritus sancti. *Divinitas non effunditur, sed donum.* Basilius Cæsar. circa finem Orat. 15. pag. 502. Τὸ Πνεῦμα ὃ λειτουργικῶς διαγονεῖ τὰς δωρεὰς, ἀλλ' αὐθεντικῶς διαφέρει τὰ χαρίσματα· διχορεῖ γάρ, Φησίν, ιδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· ἀποδέλλεται μὲν οἰκουμενικός, ἐνεργεῖ δὲ αὐτοεξαγορικός. *Spiritus non ministri instar dona distribuit, sed dominica potestate charisma dividit.* Dividit enim, inquit Apostolus, privatim singulis, sicut vult. *Mittitur quidem per modum dispensationis, sed operatur propria auctoritate.*

3. Alii Spiritum sanctum κτίσμα, creaturam esse blasphemarunt. Eorum antesignanus erat Arius & Ariani, de quibus Gregorius Presbyter in vita Greg. Nazianzeni, κτίσμα τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐλεγον, dicebant, *Spiritus sanctum esse creaturam.* Epiphanius hæresi 69. pag. 332. & hæresi 76. pag. 389. Τὸ ἄγιον Πνεῦμα κτίσμα κτίσματος Φασιν εἶναι. *Spiritus sanctum dicunt esse creaturam creaturæ: volebant nempe, eum à Filio, quem itidem creaturam dicebant, creatum esse.* Ex infelici Arii spiritu multi post Concilium Nicænum rami pullularunt. Ortus est Eunomius: is, ut ait Basilus, lib. 2. contra Eunomium, negavit Spiritum sanctum esse αὐτοσύζατον, & contrà impiè affirmavit, cum Filii esse δημιούργημα. De eodem Theodoretus, hæret. fab. lib. 4. cap. 3. pag. 236. Τὸ ἄγιον Πνεῦμα πρὸ τῶν ἀλλων πάρα τοῦ Τίον δημιουργηθῆναι τοιμάτων ἐΦυσε. *Spiritus sanctum ante alia opera à Filio creatum esse dixit.* Idem, Hist. Eccles. lib. 5. c. 11. de Arianis & Eunomianis in Confessione Damasi dicit, Τὸ ἄγιον Πνεῦμα κτίσμα εἶναι διεσχυρίζονται. Affirmant, *Spiritus sanctum esse creaturam.* Ortus etiam est Macedonius, de quo sub numero præcedenti, Arianæ factionis operâ ad Ecclesiæ Constantinopolitanæ sedem evectus. Hic, omissa disputatione περὶ τοῦ ὁμοεοτοῦ Patris & Filii, Spiritus sancti deitatem oppugnavit. De eo Socrates Hist. Eccles. lib. 2. cap. 45. pag. 215. a. Τὸ ἄγιον Πνεῦμα συναναλαβὲν εἰς τὴν θεολογίαν τῆς Τριάδος ἔξειλινε. Renuit *Spiritus sanctum recipere simul ad Theologiam Trinitatis,* hoc est, noluit confiteri, illum esse verum Deum. Et Paulus, Episcopus Constantinop. in Biblioth. Photii, Cod. 257. pag. 1421 Τὸ πανάγιον Πνεῦμα παντελῶς ἀλλοτριον τῆς θεότητος ἐβλασφήμει. *Sanctissimum Spiritum omnino à divinitate alienum esse blasphemabat.* Greg. Nyssenus Orat. 2. t. 2. pag. 32. Macedonius κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐΦατκε, *Spiritus sanctum creaturam esse dicit.*

320 EXPOSITIONIS SYMBOLI

xit. Hujus Macedonii assertio dicti sunt *Macedoniani*, & *Pneumatomachoi*; item 'Ημαρει. *Macedonius*, quod Spiritus sancti deitatem, & omnesib-
tuta cum Patre Filioque negaret, vocatus est *Pneumatomachos*. Nilus de
Synodo Constantinopol. Biblioth. Juris Canonici, pag. 1156. Sancta &
ecumenica secunda Synodus habita est Constantinopoli κατὰ Μακεδονία τοῦ πνευ-
ματομάχου, contra Macedonium Spiritus sancti hostem. Deinceps omnes
candem hæresin foventes, dicti sunt *Pneumatomachoi*, Can. 1. Concilii
Constantinop. Occumen. 2. Theodoretus hæret. fab. lib. 4. cap. 5. pag.
238 de Macedonio: Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀριος καὶ Εὐνομίος ταραχησίας, βλα-
σφημῶν διετέλεσεν ὅθεν καὶ οἱ ἐκ τούτου συμμορίας καλούμενοι Πνεumatomachoi ἐπω-
νυμάσθησαν. *Spiritum sanctum*, sicut Arius & Eunomius, blasphemare per-
sistit: inde, qui ejus sectæ dicebantur, Pneumatomachi cognominati sunt.
Socrates, Hist. Eccles. lib. 2. cap. 45. pag. 215. a. postquam docuisset,
Macedonium Spiritus sancti deitatem negasse, addit: Διὰ ταῦτην δὲ τὴν
αἵτινα καὶ Πνεumatomάχους ἀποκλοῦσιν αὐτοὺς εἰ τὸ δμόσιον Φρονθεῖτε. Propter
hanc verò causam, etiam Pneumatomachos eos vocant illi, qui consubstan-
tialitatem defendunt. Apud Epiphanius hæresis 74. est κατὰ Πνεumatoto-
mάχων, contra Pneumatomachos. Augustinus, hæresi 52. *Macedoniani*
sunt à Macedonio, Constantinopolitane Ecclesiæ Episcopo, quos & Πνεumatoto-
mάχους Græci dicunt, eò quod de Spiritu sancto litigent. Idem vocati sunt
'Ημιάρει, vel 'Ημιαρειανοί, *Semiariani*. De his Augustinus, loco citato:
De Patre & Filio recte sentiunt, quod unius sint, ejusdemque substantia vel
essentiæ: sed de Spiritu sancto hoc nolunt credere, creaturam cum esse dicen-
tes. *Ihos* potius quidam *Semiarianos* vocant, quod in hac quæstione ex par-
te cum illis sint, ex parte nobiscum. De iisdem Zonaras ad Can: 1. Con-
stantinop. pag. 67. & ex eo Ballamon, ad eundem Canonem, pag. 302.
Præsens sancta secunda Synodus congregata fuit adversus Macedonium, καὶ
κατὰ τῶν ἐμοδόξων ἐκεῖνον, ιτίσμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα δογματιζόντων, καὶ οὐ θεῖν,
δέ δμόσιον τοῦ Πατρὸς, ἃς δ ταράν κανὼν 'Ημιάρειος καλεῖ, ὡς κατὰ τὸ ἥμι-
συ μετέχοντας τῆς τῶν ἀριανῶν αἵρεσεως. Οἱ μὲν γὰρ καὶ τὸν Τίον καὶ τὸ Πνεῦμα
ιτίσμα καὶ ἑτερογενούς τῷ Πατρὶ ἐδογμάτιζον. Οἱ δὲ Πνεumatomachoi περὶ μὲν τοῦ
Τίον ὑγιῶς ἐφρόνουν, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ιτίσμον καὶ ἄλλοτρον τῆς θεότητος ἐβλα-
σφήμων, & eos, qui ejusdem cum eo erant sententiæ, afferentes, *Spiritum*
sanctum esse *creaturam*, & non *Deum*, nec *Filio & Patri consubstantiale*:
quos præsens Canon *Semiarianos* appellat, ut qui medianam partem hæresis *A-*
rianorum haberent. *Ariani* enim *Filiū & Spiritū* *creaturam* & *alius à*
Patre substantia esse decernebant. *Spiritus* autem *adversarii de Filio* quidem
recte

rebellè sentiebant, sanctum autem Spiritum & creatum, & à divinitate alienum blasphemabant. De Maccedonio Leontius de Sectis, Act. 4. pag. 444. Ἡμάρτανε τερπι τὴν θεότητα, ἐξ ἡμισείς συνασθεῖν τῷ ἡρεῖον τὸν μὲν γὰρ Τίκν λέγων γέννυμα τοῦ θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τοίμα ἔλεγε. Peccabat circa deitatem, ex parte cum Ario impietatis reus: cùm enim Filium diceret Dei sobolem, Spiritum facturam esse dixit. Epiphanius vero, hæresi 73. pag. 360. Ἡμιρεῖος & ἡμιαρεῖζοντας eos vocat, qui asserunt, Filium Patri esse δμούσιον. Λ Nazianzeno, ut testatur Gregorius Presbyter in vita ipsius, Semiriani vocantur, qui Λόγον τῷ Πατρὶ ἴσον, Verbum Patri simile dixerunt. Et certè, Macedonianos Filium Patri dixisse δμούσιον, non δμούσιον, luculenter satis probavimus cap. 10. num. IV. 3. Hanc verò Macedoniorum de Spiritu sancto hæresin anathemate percussit secunda Synodus cœcumenica, inque hoc præsenti Symbolo ejus deitatem clarissimis verbis adstruxit; quæ hactenus consideravimus. Spiritum S. non esse κτίσμα, etiam alii Pares ἐμοψήφας affirmant. Basilius, Epist. 301. pag. 1072. dicit eos, qui affirant, Spiritum esse κτίσμα, μακρὺν εἶναι τῆς ἀληθείας, procul à veritate abesse. Damasus in Confessione sua, apud Theodoreum, Hist. Eccl. lib. 5. cap. 11. Εἰτις τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ποίμα, ἢ διὰ τοῦ Τοῦ γεγενηθεῖ, ἀνάθεμα ἔξι. Si quis dixerit Spiritum sanctum facturam, aut per Filium factum esse, anathema sit. Variis rationibus veteres hæresin refutant. Videamus earum aliquot.

a. *Omnis creatura Deo servit: Spiritus non servit Deo. Ergo non est creatura.* Hoc argumento utitur Basilius M. Epist. 141. pag. 933. Πᾶν κτίσμα δοῦλόν ἐσι τοῦ κτίσαντος. Τὰ γὰρ σύμπαντά, Φυσι, δοῦλαι σά. Εἰ δὲ δοῦλόν ἐσι, καὶ ἐπίκτητον ἔχει τὴν ἀγιότητα, όν ἀνεπίδεκτον ἐσι κανίς. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἄγιον οὐτ' ὄσιαν ὃν ἄγιον, τηγή ἀγιασμοῦ προσηγόρευται· οὐν ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον· εἰ δὲ μὴ κτίσμα, δμούσιον ἐσι τῷ θεῷ. *Omnis creatura sui creatoris est ministra.* Omnia enim, inquit, serviunt tibi. Si vero servus est, & acquisitam habet sanctitatem, malitiæ non est incapax. *Spiritus vero sanctus, secundum essentiam Sanctus existens, fons sanctitatis appellatus est.* Non est igitur creatura Spiritus sanctus: si vero creatura non est, ejusdem cum Deo essentiæ est.

b. *Omnis creatura determinatam habet naturam: Spiritus sanctus non habet determinatam naturam.* E. Hoc est ejusdem Basiliī argumentum, ibidem. Εἰ κτίσμα λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, πεπερατωμένη τὴν φύσιν αὐτοῦ εἰσάγει τῶς όν σαθῆσται τὸ, Πνεῦμα Κυρίων πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην; καὶ τὸ, Ποὺ πορευθῇ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου; Si creaturam dicit esse, Pneumatoma-

322 EXPOSITIONIS SYMBOLI

chus, *Spiritum sanctum*, determinatam ipsius naturam inducit. Quomodo ergo habet istud, Spiritus Domini replevit orbem? Et illud, Quo ibo à Spiritu tuo? Theodoretus ad posteriorem locum ex Psal. 139. 7. hæc habet, pag. 946. Ἐπισημάνασθαι προσῆκει, ὅτι τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχειν ἔδιδαξε, καὶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα· τοῦ πορευθῶν, Φύσιν, ἀπὸ τῆς Πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ προσώπου σου καὶ Φύγω; ἀν δὲ μία ἡ ἐνέργεια, μία πάντως καὶ ἡ δύναμις ἀν δὲ μία ἡ δύναμις, μία ἡ Φύσις μία ἄρα τῷ Θεῷ καὶ τῷ Πνεύματος ἡ Φύσις. Notandum est, eum docuisse, candem operationem habere ὁ Deus, ὁ Spiritum sanctissimum. Quò ibo, ait, à Spiritu tuo? & quo à facie tua fugiam? Sanè quorum una est operatio, una omnino est potentia: ὁ quorum una est potentia, una utique est natura. Una igitur est Dei ὁ Spiritus sancti natura.

c. Tria creationum genera in Scriptura reperiuntur. At ad nullum eorum *Spiritus sanctus* potest referri. Ergo non est creatura. Aliud est Basilii in eadem Epistola argumentum. Τρεῖς κτίσεις εὑρήκαμεν δυομεζούμενας ἐν τῇ γραφῇ μίαν μὲν καὶ πρώτην, τὴν ἀπὸ τῆς μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγήν δευτέρην δὲ, τὴν ἀπὸ τῆς χείρονος εἰς τὸ κρείττον ἀλλοίωσιν τρίτην δὲ, τὴν ἔξανάξασιν τῶν νεκρῶν. Ἐν ταύταις εὑρίσκεις συνεργὸν Πατρὶ καὶ Τοῦ τῷ ἄγιον Πνεῦμα. Tria creationum genera in Scriptura deprehendimus nominata. Unum quidem ac primum eorum, quæ ex nihilo, cum non essent, ad hoc ut essent, sunt traducta. Secundum eorum, quæ ex peioribus ad meliora immutantur. Terrium, quod est in resurrectione mortuorum. In ipsis omnibus invenies *Spiritu* *sanc**tum* *Patri* & *Filio* cooperatorem. Vide ibidem plura.

d. Tempa soli consecranda Deo. At nos templum sumus *Spiritus sancti*. Ergo non est creatura. Iterum Basilius, Epist. eadem: Ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἀγίῳ Πνεύματός ἔσται πᾶς δὲ ναὸς, θεῖος ναός. Εἰ δὲ ναὸς ἐστεν τοῦ Πνεύματος τῷ ἀγίῳ, θεὸς τῷ ἄγιον Πνεῦμα. *Templum* estis ejus, qui in vobis est *Spiritus sancti*. Omne autem templum, *Dei templum* est, Si vero templum sumus *Spiritus sancti*, ergo Deus est *Spiritus sanctus*. Certè 1. Corinth. 3: 16 & cap. 6: 19. pro uno & eodem accipitur esse templum Dei, &, esse templum *Spiritus sancti*. Inde etiam Theodoretus colligit, *Spiritum sanctum* esse *Deum*. Sic enim ille ad priorem locum, pag. 135. Εἰ γὰρ τῷ ἐκ ξύλων ἀκοδομημένῳ ναῷ τὸ προτῦχον ἀπογέμομεν σέβας, πολλῷ διπούθεν δικαιότερον τὸ λαγικοὺς ναοὺς ἀφιεροῦν τῷ θεῷ. Ἐπισημάνασθαι δὲ προσῆκει, ὃς ναὸς θεῖος προσηγέρευσε τοὺς ἔνοικον ἔχοντας τὴν τῷ Πνεύματος χάριν. Μαρτυρεῖ γὰρ διάλογος, ὅτι θεὸς τὸ πανάγιον Πνεῦμα. Si enim templo ex lignis exstructo congruentem honorem tribuimus, multò utique justius est, Deo tempa ratione prædicta consecrare.

Notan-

Notandum est autem, quod templo Dei appellavit eos, qui inhabitantem habent Spiritus gratiam. Testatur enim his verbis, Spiritum sanctum esse Deum. Ad eundem locum Theophylactus, pag. 188. 'Ει δὲ ναὸς θεός ἐσμεν, εἰτε δὰν ἐνοίκει ἐν ὑμῖν τὸ Πνεῦμα, ἀρχ τὸ Πνεῦμα θέσης. Si autem Dei templum sumus, cō quod Spiritus in nobis habitat, Spiritus igitur est Deus. Epiphanius quoque, hæresi 7.4. pag. 384. inde probat, Spiritum sanctum esse verum Deum. 'Ει τοίνυν, inquit, ναὸς θεοῦ οὐλούμενος διὰ σπηλαιῶν ἀγίου Πνεύματος, τίς τολμήσει παραιτέσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀπαλλοτριῶσαι τῆς τοῦ θεοῦ οὐσίας, σαφῆς τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, ὑμᾶς ναὸς θεοῦ γίνεσθαι διὰ τὸ ἐνοίκευν Πνεῦμα ἄγιον ἐν ταῖς ἀξίαις; Si itaque templum Dei veccamur propter habitacionem sancti Spiritus, quis audeat rejicere Spiritum, & ab alienare ab essentia Dei, cūm palam Apostolus dicat, nos templo Dei fieri propter inhabitantem Spiritum sanctum in iis, qui digni sunt? Augustinus lib. 1. de Trinitate, cap. 6. Si nos sumus templum Spiritus sancti, non est creatura Spiritus sanctus, quia cui corpus nostrum exhibemus, necesse est ut huic eam servitutem debeamus, quā non nisi Deo serviendum est. Et lib. 1. contra Maximinum, Arianorum Episcopum, t. 6. pag. 477. verè aurea hæc leguntur verba: Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis & lapidibus faceremus, anathematizaremur à veritate Christi, & ab Ecclesia Dei? quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantum debetur Deo. Si ergo sacrilegi essemus faciendo templum cuicunque creaturæ, quomodo non est verus Deus, cui non templum facimus, sed nos ipsi templum sumus? Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto, cap. 13. Deus templum habet, creatura templum non habet verum, Spiritus autem habet templum, qui habitat in nobis.

e. Spiritus sanctus non est creatura, quia in ipsum baptizamur. Hoc est argumentum Greg. Nazianzeni Orat. 37. pag. 596. 'Ει κτίσμα τὸ Πνεῦμα, πᾶς εἰς αὐτὸ πιζεύμεν; ή ἐν αὐτῷ τελείωμεν; Si Spiritus est creatura, quomodo in eum credimus? vel in eo perficimur? Τελείωσθαι hīc de Baptismo usurpatur. Baptismi gratiā perfici dicebantur in primitiva Ecclesia, id est, τελειωθῆναι, qui baptizabantur. In passione Stephani, Episcopi urbis Romæ: Quem multis exhortationibus Christianæ religionis edocens, & de regno Dei & vita æterna imbuens, sacri Baptismatis gratiā ex more perfecit, & in albis positum Presbyterum consecravit. Hoc loco perficere est τελείωσαι, quod & pro consecrare, & initiare sacris positum est apud LXX. Interpretes. Hinc Baptismus etiam vocatur τελείωσις, & qui cum administrat, τελειωτής. Vide Observat. nostrarum cap. 3.

f. Si Spiritus sanctus est creatura, etiam Pater erit creatura. Ita argu-

324 EXPOSITIONIS SYMBOLI

mentatur Photius Epist. i. 'Ει τὸ Πνεῦμα κτίσμα, κάκεῖνος σὺ τὸ Πνεῦμα, μετὰ τῶν κτισμάτων. Si Spiritus est creatura, certe & ille creature fuerit, cuius est Spiritus. Et mox: Πᾶς συντάττεται Πατρὶ καὶ Γενέσει; Πορευθέντες γὰρ, αὐτός Φησίν ὁ Τίτος, μαθητεύσατε, Sc. 'Ει ἐν τι τῶν τριῶν κτίσμα, ἐν οἷς Φωτιζόμεθα, γδὲ τὰ λοιπὰ καθαρεύσει τῆς ὑβρεως. Quomodo cum Patre & Filio conjungitur? Eentes enim, ait ipsemet Filius, docete, &c. Quod si autem εἰς τριbus istis, in quorum nominibus baptizati illuminamur, unus erit creature, ceteri profectò ab hac injuria non fuerint immunes. Qui plura desiderat argumenta, legat integrum Epist. 141. Basiliī, ut & librum ejusdem quintum contra Eunomium, nec non primam Photii Epistolam.

C A P U T X V.

De Ecclesia.

'Εις μίαν, ἀγίαν, Καθολικὴν, καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν.

ANequam ad considerationem Ecclesiarum accedamus, de locutione, πιστεύομεν εἰς ἐκκλησίαν, quædam necessariò præmittimus. Quæritur ergo, An πιστεύειν εἴς τι, & πιστεύειν τι, sunt isodivisimonia, ac proinde rectè dicamur in Ecclesiam credere? Affirmant Pontificii, & eō usque progrediuntur, ut dicant, non Ecclesiæ tantum in omnibus, sed in Ecclesiam quoque esse credendum. Atque ideò Concilii Constantinopolitani Patres profiteri, Πιστεύομεν εἰς μίαν — ἐκκλησίαν. Hoc est, ut ipsi interpretantur, Credo fidoque Ecclesiæ in omnibus. Fatemur, non tantum Patres Constantinopolitanos, sed etiam alios, hoc modo fuisse locutos. Epiphanius in Ancorato, pag. 518. Πιστεύω εἰς μίαν ἀγίαν, Καθολικὴν, καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Credo in unam Sanctam, Catholicam, & Apostolicam Ecclesiam. Et pag. seq. Πιστεύομεν εἰς μίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Apud Cyrillum Jerolol. Catech. Illum. 18. pag. 147. Πιστεύω εἰς μίαν ἀγίαν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Arius & Euzoius in Confessione sua Constantino oblata, apud Socratem, lib. 1. cap. 26. pag. 186. b. & apud Sozomenum, lib. 2. cap. 27. pag. 32. b. Πιστεύομεν εἰς Ἑνα θεόν Πατέρα, καὶ εἰς Ἑνα Κύριον Ιησοῦν, καὶ εἰς τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν, καὶ εἰς ζωὴν τῷ μέλλοντος αἰώνος, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς μίαν Καθολικὴν Θεόν.

θολικὴν Ἑκκλησίαν τῷ Θεῷ. Eandem formulam Hieronymus quoque in disceptatione cum Luciferianis expressit. Si verò Scriptores Ecclesiasticos paulò accuratiùs inspiciamus, patet, apud eos, πιστεύειν τι, & εἰς τι, πιστεύειν τινα, & εἰς τινα, pro eodem Græcis, prout & Hebræis, quæ sunt istis Analogia, haud raro usurpari. Id quod Petrus Martyr ad 1. Corinth. 10:2. Drusius Observat. lib. 3. cap. 1. & Miscell. lib. 1. cap. 21. maxime verò Th. Gatakerus, in Cinno suo, cap. 20. observant. Pro iisdem autem usurpasse Epiphanius loco suprà laudato, ostendunt, quæ eadem planè formulâ, postquam dixisset, Πιστεύομεν εἰς μίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἑκκλησίαν, continua serie subjungit, Καὶ εἰς ἐν βάπτισμα μετανοίας, καὶ εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον. *Et in unum baptismum resipiscientiae, & in resurrectionem mortuorum, & in regnum cœlorum, & in vitam æternam.* Quid hoc aliud, quam certò credere, unum esse resipiscientiæ baptismum? &c. Ita enim pro iis habet præsens Symbolum, Οὐμολογοῦμεν ἐν βάπτισμα εἰς ἄΦεσιν ἀμαρτιῶν, προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τῷ μέλλοντος αἰώνος. Quin & in sequentibus Epiphanius de eo, quod priùs dixerat, πιστεύομεν εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν, anathemati subjiciens contrarium sentientes, istudve non agnoscentes, Ἀναθεματίζομεν, inquit, τοὺς μὴ οὐμολογῶντας ἀνάστασιν νεκρῶν. *Damnamus illos, qui resurrectionem mortuorum non confitentur.* Nec aliter Cyrillus Jerosol. Catech. Illuminat. 18. Τῆς δὲ ἀταγγελλομένης πίστεως ἀπολούθως περιεχούσης τὸ, Εἰς ἐν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄΦεσιν ἀμαρτιῶν, καὶ εἰς μίαν Καθολικὴν Ἑκκλησίαν, καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον. *Cum fides proposita, sive profesta, contineat istud, In unum baptismum pœnitentiæ ad remissionem peccatorum, & in unam Catholicam Ecclesiam, & in carnis resurrectionem, & in vitam æternam.* Ita & Petrus Chrysologus, Serm. 62. *In Sanctam Ecclesiam.* Quia Ecclesia in Christo, & in Ecclesia Christus est: qui ergo Ecclesiam fatetur, in Ecclesiam se confessus est credidisse. Irenæi interpres lib. 5. cap. 12. Quotquot timent Deum, & credunt in adventum Filii ejus, &c. Cyprianus ad Demetrianum: *In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt.* Ambrosius, Epist. 82. *Credere in resurrectionem Christi.* Atque hæc Patres, ubi latius & liberiùs loquuntur: at ubi distinctius & magis propriè, negant disertè, *in homines, aut in Ecclesiam credi, aut in rem ullam præter Deum.* Origenes in Johannem, tomo 32. ad cap. 13:20. pag. 400. Εὐθάδε μὲν οὖν, ὁ λαμβάνων, Φησὶν, ἐάν τινα κέμψω, ἔμε λαμβάνει, &c. Οὔτε δὲ εἰργται, ὁ πιστεύων εἰς ὑμᾶς, πιστεύει εἰς ἐμέ. οὔτε, ὁ θεωρῶν ὑμᾶς, θεωρεῖ ἐμέ. *Λαμβάνει γὰρ ἡμᾶς βούλεται τοὺς ἀποστόλους;*

326 EXPOSITIONIS SYMBOLI

λους ἐαυτῷ, ὃ μὴν καὶ πιστεύειν εἰς αὐτούς. Atque hoc quidem in loco, Qui recipit, inquit, si quem misero, me recipit, &c. At verò non dictum est, Qui credit in vos, credit in me: neque, Qui videt vos, videt me. Ut enim recipiamus suos Apostolos vult, non tamen ut in illos credamus. Ita Greg. Nazianzenus Orat. 37. quæ est de Spiritu Sancto, pag. 595. Ἀλλ' εἰ μὲν κτίσμα, πᾶς εἰς αὐτὸν πιστεύομεν; οὐτὸν τελειώμεθ; ὃ γάρ ταυτὸν ἔστι πιστεύειν εἰς τι, καὶ περὶ αὐτῷ πιστεύειν τὸ μὲν γάρ ἔστι θεότητος, τὸ δὲ ταυτὸς πράγματος. Sed si creatura, nempe Spiritus Sanctus, quomodo in eum credimus? aut in eo perficimur? Neque enim idem est, credere in aliquid, &, credere de ipso. Illud enim dictatis est, hoc rei cuiuslibet. His gemina leguntur apud Theophylactum in cap. 12. Johannis, pag. 747. Ἀλλο τὸ πιστεύειν τινί, καὶ ἄλλο τὸ πιστεύειν εἰς τινά. οὐ μὲν γάρ πιστεύων τι, δύναται νοηθῆναι, ὅτι πιστεύει αὐτῷ ἀληθῆ λέγοντι οὐδὲ πιστεύων εἰς τινὰ, τις εἰς θεόν, πάντας πιστεύει. Διὸ πιστεύειν μὲν τοῖς Ἀποστόλοις εἴποι ἐν τις, πιστεύειν δὲ εἰς τοὺς Ἀποστόλους, οὐκ ἐτι, &c. Aliud est credere cuiquam, & aliud credere in quempiam. Nam is qui credit alicui, potest intelligi, quod credit ei ut vera dicenti: qui autem credit in quempiam, omnino ut in Deum credit. Idcirco reuelè quis crediderit Apostolis, at non item in Apostolos, &c. Eodem concedunt Patres Latini. In Expositione Symboli, quæ habetur apud Augustinum inter Conciones de Tempore, Serm. 131. ad Competentes Conc. 2. Sciendum est, quod Ecclesiæ credere, non tamen in Ecclesiam credere debeamus: quia Ecclesia non Deus, sed domus Dei est. Et ad Neophytorum Homil. 3. Non quomodo in Deum credimus, sic in Ecclesiam Sanctam Catholicam, quæ propterea Sancta & Catholica est, quia certè credit in Deum. Non ergo diximus, ut in Ecclesiam, quasi in Deum, crederetis, sed ut in Ecclesia sancta conversantes, in Deum crederetis. Augustinus in Psal. 77. Credere in Deum plus est, quam credere Deo: nam & homini cuilibet plerumque credendum est, quamvis in eum non sit credendum. Et Tract. 29. in Johannem: Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem ille misit. Ut credatis in eum; non, ut credatis ei. Sed si creditis in eum, creditis ei. Non autem continuò, qui credit ei, credit in eum. Nam & dæmones credebant ei, sed non credebant in eum. Rursus etiam de Apostolis ipsis dicere possumus, Credimus Paulo, sed non, Credimus in Paulum: Credimus Petro, sed non, Credimus in Petrum. Addimus tandem Russinum in Expos. Symboli, quæ habetur in Operibus Cypriani, pag. 557. Ut autem una eademque in Trinitate divinitas doceatur; sicut dictum est in Deum Patrem credi adjecta præpositione IN: ita & in Christum Filium ejus, ita &

Et in Spiritum sanctum memoratur. Sed ut manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem: Sanctam Ecclesiam Catholicam, remissionem peccatorum, hujus carnis resurrectionem. Non dixit, in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset, IN, præpositionem, una eademque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, ubi de divinitate fides ordinatur, in Deum Patrem dicitur, Et in Jesum Christum Filium ejus, Et in Spiritum sanctum: in cæteris vero, ubi non de divinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermocest, IN, præpositio non additur, ut dicatur in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam credendam esse, non ut in Deum, sed ut Ecclesiam Deo congregatam: Et remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum: Et resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllabâ Creator à creaturis secernitur, Et divina separantur ab humanis. Quin & Tridentinum conciliabulum, Symbolum Constantinopolitanum recitando, sessione sub Paulo tertia, præpositionem IN in Capite de Ecclesia omisit: & in Catechismo ad Parochos, ex ejusdem Concilii decreto, Pii V. jussu edito, disertis verbis: *Credo sanctam Ecclesiam Catholicam.*

Illud etiam monuisse juvabit, cur doctrinæ de tribus SS. Trinitatis personis statim subjiciatur Confessio de Ecclesia. Tertullianus de Baptismo, cap. 6. pag. 389. Quum autem sub tribus Et testatio fidei pignarentur, necessariò adjicitur Ecclesiæ mentio, quoniam ubi tres, id est Pater Et Filius Et Spiritus sanctus, ibi Ecclesia, quæ trium corpus est. Et Augustinus in Enchirid. cap. 56. Spiritus sanctus si creatura, non creator, esset, profectò creatura rationalis esset. Ipse enim esset summa creatura, Et ideo in regula fidei non poncretur ante Ecclesiam, quia Et ipse ad Ecclesiam pertineret.

Nunc Confessionem Patrum Constantinopolitanorum de Ecclesia examinaturis, occurrit

I. *Explicatio nominis.* Ἐκκλησία dicitur ἀπὸ τῆς ἐκκαλεῖν, evocare. Ab Ἐκκέντησαι fit Ἐκκλησίς, & ab Ἐκκλησίς fit Ἐκκλησία, codem planè modo, quo Hebræorum καρό. Ecclesia quippe ex vocatione appellata est, inquit Augustinus Expos. ad Rom. Cyrillus Jerosol. Catech. i 8. Φωτικ. p. 177. Ἐκκλησία καλεῖται Φερανύμως, διὰ τὸ πάντας ἐκκαλεῖσθαι, καὶ δροῦ συνάγειν. Apud Ecclesia vocatur, quasi dicas, convocatio; propter omnium convocationem Et congregationem. Apud Athanasium, quæst. 37. dc Parabolis. Scri-

328 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Scripturæ, t. 2. pag. 402. Ἐκκλησία οὐκλεῖται, διὰ τὸ πάντας ἐκκαλεῖσθαι. Ecclesia vocatur evocatio, quia omnes evocantur. Nimis allegoricum est, quod Methodius in Biblioth. Photii, Cod. 235. pag. 937. dicit, Ἐκκλησίαν παρὰ τὸ ἐκκεκλημέναι τὰς ἡδονὰς λέγεσθαι, Ecclesiam vocari ab evocandis, id est, ex stirpibus voluptatibus. Notat autem Ἐκκλησία.

1. Generaliter quemvis conventum, sive Ecclesiasticus fit, sive Politicus. Chrysostomus in Psal. 150. Ἐκκλησία συσήματος καὶ συνόδου ἐξὶν ὄνομα. Ecclesia notat congregationem & conventum. Hesychius: Ἐκκλησία, σύνοδος, συναγωγή, πανήγυρις. Concio, conventus, congregatio, concensus publicus. Suidas: Ἐκκλησία, συναγωγὴ ὄχλου. Ἀριστοφάνης Πλούτῳ: Ἐκκλησία δ' οὐχὶ διὰ τοῦτο γίνεται; Concio, turbæ congregatio. Aristophanes in Pluto, pag. 9. vs. 21. Concio verò nonne propter hunc habetur? Veteres Glossæ: Ἐκκλησία. Concilium, concio. Et Athenis nominatim ea vox usurpata pro populi cœtu, concione, πανηγύρει. Ammonius: Ἐκκλησίαν ἐλεγον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν σύνοδον τῶν πατατῶν τούτων. Atheniensis Ἐκκλησίαν appellabant conventum civium. E novem Eleusiniorum misteriorum diebus, primus dicebatur ἀγυρμός, id est, Ἐκκλησία, συγκρότης, iterum teste Hesychio. Actor. 19: 32, 39, 40. Ephesinus conventus vocatur Ἐκκλησία. vs. 40. Απέλυσε τὴν Ἐκκλησίαν, dimisit Ecclesiam. Plutarchus in Phocione, Διαλύσαντες τὴν Ἐκκλησίαν. Eodem sensu Josephus, Antiquitat. 16: 5. de Agrippa, Τοιαῦτα ἐπάντα, διέλυσσε τὸν σύλλογον. Diodorus Siculus lib. 17. Τὸ συνέδριον διαλύσας. Basilius M. βουλὴν διαλύειν. Chrysostomus, θέατρον διαλύειν.

2. Specialiter: & quidem,

A. Propriè & strictè, cælum electorum, qui in hoc Symbolo vocatur μία ἀγία, Καθολικὴ, καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, de quibus Ecclesiæ Epithetis sub num. IV. agemus. Clemens Alex. Stromat. lib. 7. pag. 715. Οὐ νῦ τὸν τόπον, ἀλλὰ τὸ ἀθροῖσμα τῶν ἐκλεκτῶν, ἐκκλησίᾳ καλῶ. Non locum, sed congregationem electorum, nunc Ecclesiam voco. Ignatius ad Trallenses: Ἐκκλησία ἐκλεκτὴ, συναθροῖσμα ἀγίων, συναγωγὴ στοιχῶ. Ecclesia electa, cæsus sanctus, synagoga sanctorum. Isidorus Pelusiota Epist. 246. lib. 2. p. 236. Τὸ ἀθροῖσμα τῶν ἀγίων, τὸ ἐξ ὅρθης πίτεν καὶ πολιτείας ἀρίστης συγκεκρυμένον, Ἐκκλησία ἐσί. Cætus sanctorum, ex recta fide, atque optimâ vivendi ratione collectus, Ecclesia est. Eadem significatio occurrit iterum apud Ignatium, in Epist. ad Philadelph. de Christo: Αὐτὸς ἀνθύρα τῷ Πατρὸς, δι' ἣς ἐισέρχονται Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ εἰ Προφῆται, οἱ Ἀπόστολοι, καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ipse est janua Patris, per quam ingrediuntur Abraham, & Isaac, & Jacob, & Prophetæ, Apostoli, & Ecclesia. Irenæus lib. 4. cap.

cap. 24. *Diffeminaverunt sermonem de Christo Patriarchæ & Prophetæ, demissa est autem Ecclesia, hoc est, fructum percepit.* S. Augustinus contra Faust. lib. 12. cap. 8. *Quis non agnoscat Christum reliquisse matrem, Synagogam Iudeorum, veteri Testamento carnaliter adhaerentem, & adhaerisse uxori sue, S. Ecclesiæ.* Hanc Ecclesiam Chrysostomus, Ἀνδριάνταν Homil. 6. vocat τὴν κανὴν πάντων ὑμῶν μητέρα, *communem omnium nostrum matrem.* Et Homil. 36. in 1. ad Corinth. Τόπον ἀγγέλων, τόπον ἀρχαγγέλων, βασιλείαν θεοῦ, αὐτὸν τὸν εὐραύλον. *Locum Angelorum, locum Archangelorum, regnum Dei, ipsum cælum.* Idem, Homil. 18. t. 5. eam vocat νύμφην ἐξολισμένην, βασιλίδα κεκαλληπτισμένην, παράδεισον κομῶντα, λειμῶνα βρύοντα. τὴν ἐυκαρπίαν, *Sponsam ornatam, reginam omni ornatu decoratam, paradi- sum vernantem, pratum fertilitate abundans.*

B. *Impropriè, idque*

a. *Latissimè, cœtum eorum, qui Evangelicæ prædicationi quocunque modo credunt.* Ita Critopulus in Confess. fidei, cap. 7. Ἐκκλησίᾳ ἔσιν, ὡς μὲν τινες βούλονται, σύζημα πάντων τῶν τῷ Ἑυαγγελικῷ κηρύγματι διασθν πεισθέντων δρθεδόξων Φημὶ καὶ αἱρετιῶν. *Ecclesia est, ut nonnulli volunt, congregatio omnium eorum, qui prædicationi Evangelii quocunque modo credunt: Orthodoxorum inquam & hereticorum.*

b. *Latè, cœtum eorum, qui eandem doctrinam Orthodoxam profitentur.* Iterum Critopulus, codem loco: "Ἄλλοι βέλουσιν, Ἐκκλησίαν εἶναι σύζημα μόνην τῶν δρθεδόξων, καὶ περὶ τὸν χριστιανισμὸν ηατὰ πάντα ὑγιανθεῖσαν. Alii volunt, Ecclesiam esse congregationem Orthodoxorum tantum, & eorum, qui in doctrina per omnia sani sunt. Jobius Monachus, in Biblioth. Photii, Cod. 122. pag. 636. Ἐκκλησίᾳ ἔσιν, δε εἰς χριστὸν πεπισευκὼς λαός. Ecclesia est in Christum credens populus. Zonaras ad Can. 6. Gangr. pag. 314. Ἀθροισμὸς τῶν πιστῶν, κυρίως Ἐκκλησίᾳ ἔσι. Congregatio fidelium, propriè Ecclesia est. Cyrillus Alex. in cap. 42. Jesaiæ, pag. 544. Ἐκκλησίας ὅτε Φεμὲν, ἥγουν δυομάζομεν, τεῦς ἐν αὐταις δύτας ἀγίας προσκυνητὰς σημαίνομεν. Quando Ecclesias dicimus vel nominamus, in iis existentes sanctos adoratores intelligimus. Atque ita Ecclesia appellatur

a. *Minimus cætus vel ex tribus constans, qui in nomine Domini conveniunt.* Talem conventum Ecclesiæ nomine donavit Tertullianus in Exhortat. ad Castitatem, cap. 7. pag. 941. alludens ad verba Christi, Matth. 18:20. *Ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, ibi sum in medio eorum, inquit: Sed & ubi tres, Ecclesia est; licet laici.* Idem, lib. de Pœnitentia, cap. 10. pag. 169. *In uno & altero Ecclesia est, Ecclesia*

330 EXPOSITIONIS SYMBOLI

clesia vero Christus. Imò S. Macarius, Homil. 12. *unum hominem prius Ecclesie nomine dignatur*, quando dicit, 'Εκκλησία λέγεται καὶ ἐπὶ πολλῶν, καὶ ἐπὶ μιᾶς ψυχῆς αὐτῇ γάρ ή ψυχὴ συνάγει δύσις τοὺς λογισμοὺς, καὶ ἔστιν Ἐκκλησία τῷ θεῷ. Ecclesia ἐστὶ de multis, ἐστὶ de una anima dicitur. Hæc enim anima colligit totas cogitationes, ἐστὶ Deo Ecclesia est.

β. *Familia* cuiusque, etiam parva quedam Ecclesia esse potest. Huc faciunt verba Chrysostomi in Psal. 42. Σὺ ποιησον Ἐκκλησίαν, τὸ δωμάτιόν σου. "Ενθα γὰρ Φαλμός, καὶ εὐχὴ, καὶ προφητεῶν χορεῖα, καὶ διάνοια τῶν ἀδόντων θεοφιλῆς, όπου ἂν τις ἀμάρτοι τὴν σύνοδον ταύτην προσειπάντων Ἐκκλησίαν. Tu Ecclesiam fac domicilium tuum. Ubi enim Psalmus, ἐστὶ Oratio, ἐστὶ prophetiarum concentus, ἐστὶ canentium mens Dei amans, non erraverit, qui ialem conventum Ecclesiam appellaverit. Ita ad Rom. 16: 5. Aquilæ domui nomen Ecclesie tribuitur. Ad quem locum Theophylactus, pag. 154. "Ενθα ἐνλάβεια πολλὴ καὶ ἀρετὴ, Ἐκκλησία δὲ οἶνος ἐμεῖνος. Ubi multa pietas ἐστὶ virtus, domus illa Ecclesia dicitur. Et 1. Corinth. 16: 19. eadem domus Ecclesia appellatur. Ubi Thcodoretus, pag. 210. Καὶ εἰ τοι διὰ πολλὴν ἀρετὴν καὶ τὴν οἰκίαν Ἐκκλησίαν ἀπέψυνται, μήνα τὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ πρέποντα ποιεῖν προελθεντοι. Hi autem ; nempe Aquila & Priscilla ; propter maximam virtutem etiam dominum suam Ecclesiam effecerunt, ea sola, quæ Ecclesiam decerent, facere contendentes. Et Theophylactus, pag. 320. "Ορα δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν, διτι τὸν οἶκον αὐτῶν Ἐκκλησίαν πεποίησαν, ἀθροίσμα πισῶν ἐν ταύτῃ ποιήσαντες. Observa autem ipsorum virtutem, quoniam dominum suam Ecclesiam fecerunt, collectionem fidelium in ea facientes. Vide etiam ad Colos. 4: 15. & ad Phil. vs. 2. Chrysostomus, Homil. 20. in Epist. ad Ephesios: Οἰκία, Ἐκκλησία ἐσὶ μηρά. Domus est parva Ecclesia. Alias Ecclesiarum species, quæ huc referri possent; ut, quando cœtus fidelium in una aliqua Civitate Ecclesia vocatur; quando Ecclesie nomine κατ' ἔξοχην ea aliquando intelligitur, quæ Episcopo paret, quæque ex pluribus paroeciis constat, tam intra, quam extra urbem in omni ejus territorio circumiacente constitutis, &c; omittimus.

c. *Synecdochicè* Ἐκκλησίας vox sumitur,

a. *pro solis Pastoribus & Presbyteris*, qui alicui cœtui præsunt. Atque ita accipi debet Matth. 18: 17, 18. Ἐπεὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ, dic Ecclesie, id est, interprete Chrysostomo, Homil. 60. in Matthæum, τοὺς προσεδρεύοντας, (legendum προεδρεύοντα) præsidentibus. Et Theophylactus ad istum locum, pag. 106. dicit intelligi, τὰς τῇ Ἐκκλησίᾳ προεδρους, Ecclesiæ præsides.

κ. Pro

β. Pro ovibus, seu plebe, seorsim à Pastoribus consideratis. Ita sumitur Actor 20:28. Ubi Episcopi jubentur παιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, pascere Ecclesiam Dei. Eodem referri potest illud Apostoli 1. Timoth. 3:5. "Εἰ τις ἴδια οἶκου προσῆγει οὐκ οἶδε, πῶς Ἐκκλησίας θεοῦ ἐπιμελήσεται; Si quis domui suae præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?" Chrysostomus Homil. 10. in hanc Epistolam, & ad præsentem locum: Ἐυκολώτερον τῆς οἰκίας ἄρχειν. Οὐ τούτῳ ταῦτα καλῶς ἐν οἰκονομίᾳς, πᾶς τὰ τῆς Ἐκκλησίας οἰκονομῆσαι δυνήσεται; Longè facilius est domum regere. Qui igitur rem familiarem recte administrare nescit, quo pasto Ecclesiam administrare poterit? Huc pertinet proverbium, Ἄπ' ὅντες κατατεσῶν, ab asino delapsus: quod Suidas dici ait ἐπὶ τῶν ἱππικῶν ἐπιχειρούντων, μὴ δυναμένων δὲ μηδὲ ὅντες χρῆσθαι, de iis, qui rem equestrem aggrediuntur, & tamen ne asinis quidem uti possunt. Andronicus Senior apud Nicephorum Gregoram, lib. 9. pag. 182. Πᾶς ἀν δυνηθείην τῷ ἐγγόνῳ πιστεῦσαι τοιαύτην ἄρχην, νέῳ τε ὅντι, καὶ τοσαύτην ἀπειρίαν ἀποκοῦντι, ὃς μηδὲ τὰ κατ' αὐτὸν εἰδέναι καλῶς δικθέσθαι; Quo pasto nepotι queam tantum mandare imperium, qui & adolescentis est, & rerum adeò imperitus, ut ne suas quidem probè administrare sciat? Chrysostomus, Homil. 22. in Epist ad Romanos, pag. 184. Οὐ τὰ πρὸς τοὺς οἰκεῖους οὐ κατωθικὰς, δυσκολώτερον τὰ πρὸς τοὺς ἀλλοτρίας οἰκονομῆσαι. Qui, quae ad domesticos pertinent, non probè instituit, difficultius, quae ad alienos spectant, administrabit.

d. Metonymicè notat locum, in quo sacer corum habetur cœtus, qui ad cultum Dei conveniunt. Theodoretus, Θεράπευτ. Scrm. 61. pag. 580. Ἐκκλησίαι περιφανεῖς πανταχοῦ δεδομημέναι ἐν πόλεσιν, ἐν κώμαις, ἐν ἀγροῖς. Illustres Ecclesiae ubique exstructae, in civitatibus, in pagis, in agris. Chrysostomus Homil. 29. in Acta: Οἱ πρόγονοι τὰς Ἐκκλησίας ὑμῖν φιλοδομησαν. Majores Ecclesias nobis exstruxerunt. Iterum Theodoretus, Hist. Eccles. lib. 1. cap. 1. pag. 522. de Constantino M. Nόμους γὰρ ἔγραψε, θύειν μὲν εἰδώλοις ἀπειργαν, δομάσθαι δὲ τὰς Ἐκκλησίας παρεγγυῶν. Leges enim scripsit, quibus & hostias idolis immolari vetuit, & Ecclesias exstrui jussit. Paulò pot: Τότε δὴ, οἱ μὲν τὰς καταλυθεῖσας Ἐκκλησίας ἀνήγειρον, οἱ δὲ ἐτέρας εὑρυτέρας ἀνφιδόμενοι καὶ λαμπροτέροις. Tunc itaque alii quidem dirutas Ecclesias de integro erigebant, alii alias ampliores & splendidiores ædificabant. Augustinus, Quæst. super Levit. lib. 3. cap. 57. Sicut Ecclesia dicitur locus, quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur, Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam. Hanc tamen vocari etiam ipsam dominum Orationum, idem Apostolus testis est, ubi ait, Numquid domos non

332 EXPOSITIONIS SYMBO LI

habetis ad manducandum & bibendum, Ecclesiam Dei contemnitis? Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut, ad Ecclesiam prodire, aut, ad Ecclesiam confugere, non dicatur, nisi quod ad locum ipsum parientesque prodierit, vel consigerit, quibus Ecclesia congregatio continetur. Eodem modo etiam alii passim loquuntur.

II. *Materiale Ecclesiae est,*

1. *tum supremum*, nempe caput ipsum, quod solus Christus, ad Ephes. 5:23. ad Coloss. 1:18. Basilius Cæsar. in processio in lib. Ethicorum, de Judicio Dei, pag. 390. Τμεῖς δέ ἔσε σῶμα χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους, κρατούσης διλούντι, καὶ συναπτούσης ἕκαξου τῷ ἄλλῳ τρόπῳ διδύνοιαν τῆς μᾶς καὶ μόνης κεφαλῆς, ἢτις ἔστιν ὁ χριστός. *Vos autem estis corpus Christi, & membra ex parte: continent videlicet & coaptante in ea alterum alteri ad concordiam uno ac solo capite, quod est Christus.* Greg. Nazianzenus, Orat. 31. pag. 501. Εἰς χριστός, μία κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. *Unus Christus, unicum Ecclesiae caput.* Theodoretus in Psal. 108. pag. 148. Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ δεσπότης καλεῖται χριστός, καὶ σῶμα αὐτοῦ χρηματίζει τῆς Ἐκκλησίας ὁ σύλλογος. *Ecclesiae caput Dominus Christus vocatur, & corpus ejus appellatur cætus Ecclesiae.*

2. *tum inferius*, nempe fideles & electi, qui sunt membra & corpus Christi. Clemens Alex. Strom. 7. pag. 752. Σῶμα ἀλλιγορεῖται ἡ Ἐκκλησία Κυρίου, ὁ πνευματικὸς καὶ ὁ ἅγιος χορός. *Corpus allegoricè dicitur Domini Ecclesia, spiritalis & sanctus Chorus.* Theophylactus in cap. 11. Joh. pag. 730. Εἰς ἐν ὁ χριστός ἡμᾶς ἔγαγεν, εἰς μίαν Ἐκκλησίαν, καὶ ζυγὸν ἔνα συναγαγὼν, καὶ τοὺς ἔγγυς καὶ τὰς μακρὰν ἐν σῶμα ποιήσας, ἵνα ὁ ἐν τῇ Ρώμῃ καθήμενος, τὸν ἐν τῇ Ἰνδίᾳ ὄντα μέλος οἰκεῖον λογίζηται, καὶ τάντων μίαν κεφαλὴν διολογῆτεν χριστόν. *Christus nos in unum collegit, in unam Ecclesiam, & sub unum coegerit jugum tam eos qui propè, quam eos qui procul erant unum corpus faciens, ut is, qui Romæ habitat, eum qui in India est, suum membrum esse reputet, & omnium unum caput fateatur esse Christum.* Chrysostomus Homil. 10. in Epist. ad Ephesios, pag. 814. Τί ἔστιν ἐν σῶμα; Οἱ πάνταχοι τῆς οἰκουμένης τισοὶ καὶ ὄντες καὶ γενόμενοι καὶ ἐσόμενοι. *Quid est unum corpus? Omnes per universum mundum fideles, qui sunt, fuerunt, & erunt.*

III. *Proprietates Ecclesiae* hīc nobis imprimis proponuntur considerandæ. Earum quatuor recenset Symbolum.

1. *est, quod sit μία, una.* Chrysostomus Homil. 1. in 1. ad Corinthios: Εἰ Ἐκκλησία Θεῶν ἔσιν, ἥνται, καὶ μία ἔσιν, ὡς ἐν Κορίνθῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ τὸ γὰρ τῆς Ἐκκλησίας ὄνομα οὐ χωρισμοῦ, ἀλλὰ ἐνάστεως καὶ συμφωνίας.

Φωνίας ἐξιν ὄνομα. *Si Ecclesia Dei est, unita & una est, non tantum Corinthi, sed etiam in universo terrarum orbe.* Ecclesiæ enim nomen non segregationis, sed unionis & consensus nomen est. Et paulò post: Τὴν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης μίαν δεῖ εἶναι Ἐκκλησίαν, καὶ τοι τόποις πολλοῖς κεχωρισμένην. — Ἐι δὲ ὁ τόπος χωρίζει, ἀλλ' ὁ Κύριος αὐτοὺς συνάπτει: — Οἱ ἐν διαφόραις τόποις ὄντες, ἐὰν μὴ διαφόρους ἔχωσι κυρίας, ἀλλ' ἕνα μόνον, ὃδὲν ἀπὸ τῶν τόπων εἰς ὅμονοιαν παρβλάσσονται, τοῦ Κυρίου τοῦ ἐνὸς συνάπτοντος αὐτούς. Ecclesiam, per universum orbem dispersam, unam esse oportet, quamvis multis locis separata & distincta sit. — Quamvis autem locus separet, Dominus tamen eos conjungit. — Qui in diversis locis sunt, si non diversos habeant Dominos, sed unum tantum, locorum intervallis consensum lædi non sentiunt, unico Domino eos conjungente. Thcophylactus in i. Corinth. cap. i. pag. 163. Τὸ τῆς Ἐκκλησίας ὄνομα, ἐνώσεως ἐξιν ἐνδεικτικόν. Ecclesiæ nomen, unionem & coniunctiōnem significat. Theodoretus, Hist. Eccles. lib. i. cap. 9. ex Epistola Constantini M. ad absentes Episcopos, pag. 550. Μίαν εἶναι τὴν Καθολικὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν βεβούληται Θεός ἡς εἰ καὶ τὰ μάλιστα εἰς πολλούς τε καὶ διαφόρους τόπους τὰ μέρη διήρηται, ἀλλ' ὅμως ἐν Πνεύματι, τουτέσι, τῷ θείᾳ βουλήματι θάλπεται. *Unam esse Catholicam Ecclesiam suam voluit Deus: cuius membra, multis licet, diversisque maximè locis dispersa sint, uno tamen Spiritu, hoc est divina voluntate foventur.* Clemens Alexand. Stromat. lib. 7. p. 765. Μία ἀληθὴς Ἐκκλησία, ἡ τῷ ὄντι ἀρχαία, εἰς ἣν οἱ κατὰ πρόθεσην δίκαιοι ἐγκαταλέγονται ἐνδε γὰρ ὄντος τῷ θεῷ, καὶ ἐνδε τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἄκρως τίμιον κατὰ τὴν μνηστιν ἐταίνεται, μίμημα ἀν ἀρχῆς τῆς μᾶς τῇ γενν τοῦ ἐνδε Φύσει συγκιλυροῦται Ἐκκλησία ἡ μία, ἣν εἰς πολλὰς κατατέμνειν βιάζονται αἱρέσεις κατά τε οὖν ὑπέρασπιν, κατά τε ἐπίνοιαν, κατά τε ἀρχὴν, κατά τε ἔξοχὴν μόνην εἶναι Φαμὲν τὴν ἀρχαίαν καὶ Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εἰς ἐνότητε τίκτεις μᾶς τῆς κατὰ τὰς οἰκείας διαθήκας, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν διαθήκην τὴν μίαν διαφόροις τοῖς χρόνοις, ἐνδε θεῷ τῷ βουλήματι, δι' ἐνὸς τοῦ Κυρίου συνάγουσαν τοὺς ἥδη κατατεταγμένους ἢς προώρισεν δ θεός, δικτίς ἐσομένους πρὸ καταβολῆς ιδούς ἐγνωκός. *Una est vera Ecclesia, quæ verè est antiqua, in cuius Catalogum referuntur ii, qui sunt justi secundum propositum.* Nam cùm unus sit Deus & unus Dominus, propterea id etiam, quod est summè venerabile, ex eo, quod sit solum laudatur, ut quod sit imitatio principii, quod est unum. In unius ergo naturæ sortem cooptatur Ecclesia, quæ est una, quam conantur hæreses in multas discindere. Et substantia ergo, & cogitatione, & principio, & excellentia solam esse dicimus, antiquam & Catholicam Ecclesiam, in unitatem unius fidei, quæ est ex propriis testamentis, vel potius ex testamento, quod est unum diversis

temporibus, in quibus Dei voluntate per unum Dominum congregat eos, qui sunt jam ordinati, quos prædestinavit Deus, cùm eos justos futuros cognovisset ante jaœta mundi fundamenta. Basilius Cæsar. Epist. 393. Εἰς λαὸς πάντες οἱ εἰς χριστὸν ἡλπικότες, καὶ μία Ἐκκλησία νῦν οἱ χριστοῦ, οὐδὲν ἐκ διαφύρων τόπων προσαγορεύεται. Unus populus omnes qui in Christum sperant, Ἐν una Ecclesia qui Christi sunt, quamvis ex distinctis locis appelletur. Chrysostomus Homil. 149. t. 5. Αἱ πατὰ πόλεις καὶ χώρας Ἐκκλησίαι, πόλλαι τὸν ἀριθμὸν οὖσαι, μία ἐστὶν Ἐκκλησία· εἰς γὰρ ἐν αὐταῖς ὁ χριστὸς ἀπανταχοῦ, ὁ τέλειος καὶ ἀμεριστος. Ecclesiæ, quæ in urbibus Ἐν agris sunt, quamvis multæ sint numero, unam constituunt Ecclesiam: unus enim ubique in iis Christus, perfectus Ἐν individuus. Theophylactus in 1. Corinth. 1. pag. 164. Μία Ἐκκλησία εἰσὶ πάντες οἱ πιστοί, ὅπου δὲ ἀνάστη. Una Ecclesia sunt omnes fideles, ubicunque tandem sint. Cyprianus de unitate Ecclesiæ, pag. 254. Ecclesia una est, quæ in multititudinem latius incremento fœcunditatis extenditur: quomodo Solis multi radii, sed lumen unum: Ἐν rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum: Ἐν cùm de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, unitas tamen servatur in origine. A velle radium Solis à corpore, divisionem lucis unitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: à fonte præcide rivum, præcisus arescit. Sic Ἐν Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur: ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluente largiter rivos latius expandit; unum tamen caput est, Ἐν Origo una, Ἐν una mater, fœcunditatis successibus copiosa. Illius factu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu ejus animamur, &c.

2. est, quod sit ἄγιος, Sancta. Ecclesia sancta est, ea scilicet, quæ coetus est electorum Dei. Sancta est, sanctitate imputata, & inhærente. Illa sanctitas est donum justificationis, hæc sanctificationis & regenerationis. Illa perfecta est & integra; hæc inchoata & integranda. Sanctitate imputata perfectè sancta est Ecclesia: sanctitate inhærente in studio sanctimoniarum quotidie proficit. Huc faciunt verba Apolstoli ad Ephes. 5: 25, 26, 27. cap. 1: 4. Coloss. 1: 22. Hinc etiam omnes fideles, in Ecclesia adhuc militante constituti, vocantur ἄγιοι, sancti. Chrysostomus, Homil. 1. in Epist. ad Romanos, ad cap. 1. vs. 7. pag. 9. Ἅγιοι, τοὺς πιστοὺς καλεῖ πάντας. Sanctos, omnes vocat fideles. Idem, Homil. 14. in 1. ad Timoth. pag. 307. Ἅγιοι εἰσὶ πάντες, οἵσοι πιστοὶ δρῦμον μετὰ βίᾳ ἔχουσι· καὶ συμεῖται μὴ ἐργάζονται, καὶ δαιμονας μὴ ἐκβάλλωσιν, ἄγιοι εἰσι. Sancti sunt omnes,

omnes, quicunque rectam fidem cum vita habent: etiam si signa non edant, etiam si dæmones non ejiciant, sancti sunt. Vide eundem Homil. 10. in Epist. ad Hebreos, pag. 489. & Thcophylactum ad vs. 1. cap. 1. ad Ephesios, pag. 499. S. Augustinus tom. 8. in enarratione Psalmi 85. ad illa verba, *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum,* inter alia hæc habet: *Si sanctificatos dicit;* sc. Apostolus 1. Corinth. 6: 11. *dicat ε& uniusquisque fidelium, sanctus sum.* Non est ista superbia elati, sed confessio non ingrati. *Si enim dixeris, te sanctum esse ex te, superbus es: rursus fidelis in Christo, & membrum Christi, si te non dixeris esse sanctum, ingratus es.* Ecclesia verò visibilis, seu cœtus vocatorum, sanctis permixtos habet hypocritas, bonis malos, tritico zizania: & hæc quidem Ecclesiæ visibilis conditio semper fuit, etiamnum est, atque erit ad finem seculi; nunquam enim Ecclesia similis esse desinet agro, Matth. 13: 38. *sagenæ, vs. 47. areae,* Matth 3: 12. *domui magnæ,* in qua vasa aurea, testacea, ad decus, ad dedecus, 2. Timoth. 2: 20. Id ipsum etiam agnoscunt sancti Patres. Theodoretus in Psal. 40. pag. 552. Οὐδὲ ἐκ τελείων τὰτα συνέζηνεν ἡ τοῦ θεοῦ Ἐκκλησία· ἀλλ' ἔχει καὶ τοὺς φασῶντας, καὶ τὸν ἀνειμένον βίου ἀσπαζομένους, καὶ ἄδονας δουλεύειν αἰρουμένους. Nec Dei Ecclesia ex hominibus perfectis tota constat, sed habet etiam ignavos, & qui remissam amplectuntur vitam, qui que voluptatibus serviantur. Fulgentius ad Petrum, cap. 43. Firmissime tene, & nullatenus dubites, aream Dei esse Ecclesiam Catholicam, & intra eam usque in finem seculi frumento mixtas paleas contineri, hoc est, bonis malos Sacramentorum communione misceri. Hieronymus, Dial. contra Luciferianos: Arca Noæ Ecclesiæ typus: ut in illa omnium animalium genera, ita & in bac universarum & gentium & morum homines sunt, ut ibi pardus & bædi, lupus & agni, ita & hic justi & peccatores, id est, vasa aurea & argentea cum ligneis & fistilibus commorantur.

3. est, quod sit Katholikus. In vocis hujus usum paulò diligentius inquiramus. Duplicem ergo maximè significationem habet.

I. Generalem. Atque ita Katholikos est universalis. Onomasticon vocutus: Universale, Katholikón. Hoc sensu Chrysostomus in Psal. 110. dicit, ἀπὸ τῶν καθολικῶν ἐπὶ τὰ μερικὰ μετάγειν τὸν Λόγον, ab universalibus ad particularia Orationem traducere. Ita resurrectio mortuorum, novissimo die futura, vocatur καθολικὴ ἀνάστασις, resurrectio universalis, ut cap. 17. videbimus. Sacrificium Christi vocatur καθολικὴ θυσία, universale sacrificium. Chrysostomus, Serm. de Cruce & Latrone, qui est serm. 32. t. 5. edit. Paris. pag. 490. de Passione Christi ita scribit: Διὰ τοῦτο ἔξω τῆς πόλεως,

ἔξω τῶν τειχῶν προσφέρεται ἡ θυσία, ἵνα μάθης, ὅτι οὐθελική ἐστιν ἡ θυσία· ἵνα μάθης, ὅτι ὑπέρ γῆς ἀπάσης ἐστιν ἡ προσφορὰ, καὶ ὅτι ιονὸς τῆς Φύσεως ἡμῶν ἀπάσης ἐστιν δικαθηριτμός. Propterea extra urbem, extra mœnia offertur sacrificium, ut discas generale esse sacrificium; ut discas, pro tota terra esse oblationem, et expiationem totius naturæ nostræ.

2. Specialem, quæ iterum duplex est:

a. *Politica*. Post diœcesium rationem à Constantino institutam, non solum uni diœcesi Rector impositus, qui vice Præfecti prætorio jus diceret, sed etiam Procurator nomine Cæsar, qui universas ejus rationes in tota diœcesi tractaret. Atque is Καθολικὸς appellatus est, quem *Rationalem Latini* interpretantur. Veteres Glossæ: Καθολικὲς, rationalis. Ælius Capitolinus in Gord. *Quidam Rationalis sibi ultra procurationem omnia vindicans*. Vide Brissonum de Verb. significat. lib. 16. in *Rationales*, & Glossarium Meursii in voce Καθολικός. In Epistola Constantini ad Eusebium Cæsar. apud Socratem, lib. 1. cap. 9. pag. 179. a. Ἀπέξαλται δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως Καθολικὸν. *Missæ aut sunt literæ à mansuetudine nostra ad diœcessis Rationalem*. Eadem habes in vita Constantini, lib. 4. cap. 36. Ita etiam exponendus *Africæ Catholicus* apud Eusebium, lib. 10. Hist. cap. 6. pag. 114. b. in Epistola ejusd. Constantini ad Cæcilianum Carthaginensem: Ἐδωκα γράμματα πρὸς Οὐρσον τὸν διασημότατον Καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἐδήλωτα αὐτῷ δτῶς τρισχιλίους Φόλεις τῇ σῇ σερρότητι ἀπαριθμῆσαι Φροντίσου. *Literas dedi ad Ursum, illustrissimum Rationalem Africæ, eique significavi, ut gravitati tuæ tria teruncianorum millia numerari curet*. De *Catholico*, sive universalis *Rationali Africanæ diœcessis* intelligendum esse, satis appareat. Idem Eusebius, lib. 7. Hist. cap. 10. pag. 73. b. in Epist. Dionysii, Καθολικὸν interpretatur, τὸν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων, qui supra rationes universas *Principis, Procurator à rationibus universis*. Ita apud Athanasium, t. 2. pag. 29. Scholasticus quidam ad Jovianum Imperatorem dixit: Ο' Καθολικὸς τὰς οἰκίας μεν ἔρεν. Ο' βασιλεὺς εἶτεν. Εἰ δὲ Καθολικὸς τὰς οἰκίας σου ἔρε, τί ηποδὺ Ἀθανασίῳ; Rationalis meas mihi eripuit ædes. *Imperator dixit, si Rationalis tuas zibi eripuit ædes, quod hoc ad Athanasium?* Et Suidas: Ἔτισολὴ Ιουλιανοῦ τοῦ παραβάτου πρὸς Πορφύριον Καθολικὸν. *Epistola Juliani apostatae ad Porphyrium Rationalem summarum*.

b. *Ecclesiastica*: cujus multiplex usus.

a. Καθολικοὶ, *Catholici*, si ad ipsa hujus vocis incunabula, & antiquissimum ascendamus usum, vocantur *Christiani orthodoxi*, atque ita discer-

discernuntur à Christianis hæreticis. Patet hoc ex Cod. lib. i. tit. i. Justin. de summa Trin. & fide Cathol. Cunctos. Hanc legem (nempe, qui secundum Apostolicam disciplinam, Evangelicamque doctrinam, Patris, & Filii, & Spiritus sancti unam deitatem sub pari maiestate & sub pia Trinitate credunt) sequentes, Christianorum Catholicorum nomen jubemus amplecti. Basilica: Τὸ τῶν χριστιανῶν καθολικὸν σῶμα πελεύσμεν ἐνέσθαι. Legendum καθολικῶν. Ex his manifestum est, eos tum temporis pro Catholicis fuisse habitos, qui circa dogma de SS. Trinitate sanam & orthodoxam fidem amplectebantur: reliqui, etsi Christiani dicerentur, non vocabantur Catholicī, sed hæretici. B. Augustinus in Psal. 67. Egerunt legibus publicis, ad judicis venerunt, dixerunt se Catholicos, ut possent excludere hæreticos. Quare te dicas Catholicum, ut excludatur hæreticus, & non potius es Catholicus, ne sis exclusus hæreticus?

b. Καθολικὴ Ἑκκλησία, Ecclesia Catholica. Triplici maximè sensu Ecclesia dicitur Catholica.

* Catholica Ecclesiæ est, quæ, per totum terrarum orbem dispersa, veram & orthodoxam fidem proficitur, atque juxta Christi præcepta suam instituit vitam. Atque hæc significatio est hujus loci. Patres enim Constantinopol. ejusmodi Ecclesiam appellant Catholicam, & cum iis alii ctiā Ecclesiæ Doctores. Theophylactus in 1. Corinth. 12. pag. 271. Καθολικὴ Ἑκκλησία ἡ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἡς τὸ σῶμα συνέζηκεν ἐκ τῶν ἀπανταχοῦ Ἑκκλησιῶν, ἔχον τὴν κεφαλὴν τὸν χριστόν. Catholica Ecclesia, quæ per totum terrarum orbem dispersa, cuius corpus ex omnibus passim Ecclesiis constat, caput habens Christum: Apud Athanasium, quæst. 37. de Parabolis Scripturæ, t. 2. pag. 402. Ἑκκλησίᾳ καθολικῇ καλεῖται, διότι καθ' ὅλου τῆς οἰκουμένης ὑπάρχει. Ecclesia vocatur catholica, quia per universam mundum est dispersa: Barlaam de Papæ principatu cap. 15 pag. 121. Καθολικὴ Ἑκκλησία, ἡσὶ σύνημα τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης δρθοδόξων χριστιανῶν, τῶν ἀκίνητα καὶ ἀσάλευτα τὰ τῆς εὐτεβείας δόγματα διατυρούντων. Catholica Ecclesia, est congregatio omnium per totum orbem Orthodoxorum Christianorum, qui pietatis dogmata immota & inconcussa custodiunt. Cyrillus Jerosol. Catech. Illuminat. 18. pag. 170. paulò fusiūs: Καθολικῇ καλεῖται, διὰ τὸ κατὰ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ περάτων γῆς ἕως περάτων. καὶ διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς καὶ ἀνελεῖτως ἀπαντα τὰ εἰς γνῶσιν ἀνθρώπων ἐλθεῖν διείλοντα δόγματα, περὶ τε δρατῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγεῶν καὶ διὰ τὸ τῶν γένος ἀνθρώπων εἰς ἐντέβειαν ὑποτάσσειν, ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων, λογίων τε καὶ ιδιωτῶν· καὶ διὰ τὸ καθολικῆς ιατρεύειν μὲν καὶ θεραπεύειν ἄταν τὸ τῶν

333 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ἀμαρτιῶν εἰδός, τὸν διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐτιελουμένων, πεντῆθει ἐν αὐτῇ πᾶσαι δέαν διομάζομένης ἀρετῆς, ἐν ἑργοῖς τε καὶ λόγοις, καὶ πνευματικοῖς ταντοῖος χαρίσμασι. Catholica vocatur, quia per universum terrarum orbem diffusa est, à finibus terrae ad fines. Et quia docet catholicè & sine ullo defectu omnia dogmata, quæ debent venire in cognitionem, de rebus visibilibus & invisibilibus, cœlestibus & terrestribus: & quia omne genus hominum pèr subjugat, principes & subditos, eruditos & idiotas: & quia in universum curat omne genus peccatorum, & quæ per animam & quæ per corpus patrantur: habeturque in illa omne genus, quoquaque nomine vocetur, virtutis, in factis & dictis, & omnigenis spiritualibus donis. Optatus lib. 2. Ubi ergo erit proprietas Catholicæ nominis, cum inde dicta sit Catholicæ, quid sit rationalis & ubique diffusa? S. Augustinus Epist. 170. *Ipsa est enim Ecclesia Catholica: unde καθολικὴ Græcè appellatur, quid per totum orbem diffunditur.* Idem, Epist. 30. Ecclesia illa est quam modò dixi unicam suam, bæc est una Catholicæ, quæ toto orbe copiosè diffunditur, quæ usque ad ultimas gentes crescendo porrigitur. Isidorus de summo Bono, lib. 1. cap. 9. Sancta Ecclesia ideo dicitur Catholicæ, pro eo quid universaliter per omnem mundum sit diffusa. Eodem sensu Ecclesia Catholicæ à Chrysostomo, Homil. 105. t. 5. pag. 682. vocatur οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία, universalis Ecclesia.

** Quævis Ecclesia particularis, siquidem Orthodoxa est, ob doctrinam Catholicam, vocatur Καθολικὴ, ad differentiam Ecclesiarum hæreticarum vel schismaticarum. Ita Ecclesia Alexandrina Catholicæ appellatur. Apud Athanasium est inscriptio Epistolæ, t. 1. pag. 779. Κωνσαντῖνος μέγιστος σεβαστὸς, τῷ λαῷ τῷ κατὰ Ἀλεξανδρεῖαν Καθολικὴν Ἐκκλησίας. Constantinus maximus, Augustus, populo Catholicæ Ecclesiæ Alexandrinae. Eusebius, Hist. Eccles. lib. 4. cap. 15. pag. 39. a. de Polycarpo: Γενόμενος Ἐπίσκοπος τῆς ἐν Σμύρνῃ Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Qui fuit Episcopus Catholicæ Ecclesiæ Smyrenensis. Ita Græci passim. Eodem imitantur Latini. Posidonius de vita Augustini, cap. 4. Eodem itaque tempore in Ecclesia Hipponeensi Catholicæ Valerius Sanctus Episcopatum gerebat. Sic Leo Papa se appellat Episcopum Ecclesiæ Romane universalis, - Episcopum Ecclesiæ Catholicæ, Epist. 62. Episcopum Ecclesiæ Catholicæ urbis Romæ, vel Ecclesiæ Catholicæ Romæ, Epist. 12. Callistus, Epist. 1. se vocat Archiepiscopum Ecclesiæ Catholicæ urbis Romæ. Marcellinus, Epist. 1. se vocat Episcopum Sanctæ Ecclesiæ Catholicæ urbis Romæ. Marcellus, Epist. 2. se vocat Episcopum Sancte & Apostolice, & Catholicæ urbis Romæ. An verò postremi

postremi ex Pontif. Rom. Ecclesiam suam meritò vocent *Catholicam*, hīc non disputamus.

***. Quām hodie *matrem*, & *magistrām Ecclesiam* dicimus, principalem ac præcipuam civitatis intelligentes, eam Græci καθολικὴν ἐκκλησίαν appellant. Canon. 59. in Trullo vetat Baptisma administrari ἐν ἐυκτυρίᾳ οἷς ἐνδον οἰκίας τυγχάνουσι, in Oratorio, quod domi est; additque, 'Ἄλλοι μέλλοντες ἀξιότεροι τοῦ ἀχράντῳ Φωτισμάτος, ταῖς καθολικαῖς προσερχέσθαισαν ἐκκλησίαις. Sed qui digni volunt haberī ab omnibus sordibus aliena illuminatione, ad Catholicas accedant Ecclesias. Tales Ecclesiæ in Concilio Toletano, Decret. causa 16. quæst. 1. vocantur *Baptismales Ecclesiæ*. Verba ejus sunt: *Plures baptismales Ecclesiæ in una terminatione esse non possunt, sed una tantummodo cum suis capellis. Καθολικὰς Ἐκκλησίας Latinè reddere licet matrices Ecclesiæ.*

c. Πίσις Καθολική, fides Catholicæ. Ita autem appellatur, quod sit ubique diffusa, ut ait Optatus 2. de Schismat. Donatist. καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, per universum orbem usque ad fines terræ dijunctimata, ut inquit Irenæus lib. 1. adv. hæres. cap. 2. Tit. 1. ex lib. 1. Cod. Collect. Constitut. Eccles. est περὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος, καὶ τῆς Καθολικῆς πίσεως. *De summa Trinitate & fide Catholicæ.* Barlaam de Principatu Papæ, cap. 15. Πίσις καθολική ἐστιν, ἣν ἀπαντες οἱ δρθόδοξοι χριστινοὶ ὁμολογεῖσιν, ὅταντερ ἀν τυγχάνοιεν. *Fides catholicæ est, quam omnes orthodoxi Christiani profitentur, ubiunque tandem versentur.*

d. Καθολικὴ Ἐπιστολὴ, Epistola Catholicæ dicuntur Epistola Jacobi, utraque Petri, prima Johannis, & Epistola Judæ, quod uni alicui vel homini, vel civitati, vel regioni non sint scriptæ. Occumenius in cap. 1. Jacobi, pag. 115. de Epistolis Catholicis sic scribit: Καθολικαὶ λέγονται αὐται, οἶοντες ἐγκύριοις ἢ γὰρ ἀΦωρισμένας ἔθνει ἐντὸν ἡ πόλει, ἀλλὰ καθόλῃ τοῖς πιστοῖς ἐγράφησαν. Hæ dicuntur Catholicæ, universales, quasi publicæ & communes: neque enim privatim & separatim uni alicui genti vel civitati, sed omnibus in universum fidelibus scriptæ sunt. Ἐγκύριος ἐπιστολὴ quid sit, ex Etymolog. M. patet, ubi inter alia ἐγκύριοι dicuntur esse ἀπανταχῇ καθολικὸν, quod ubique est commune, seu universale. Hesychius: Ἐγκύριον, τὸ πανταχῷ κυκλῶν. Scribendum κυκλῶν. Ἐγκύριον est, quod ubique circumfit, ubique permeat. Suidas codem modo, quo Etymologici magni Auctōr. Sed de his alibi. Cæsarius, quæst. 1. p. 6. priorem Epistolam Petri vocat ἐγγράφην Καθολικὴν Ἐπιστολὴν, Catholicam litteris mandatam Epistolam.

340 EXPOSITIONIS SYMBO LI

e. Καθολικοὶ Ἐπίσκοποι. *Metropolitani* olim jus ordinandorum Episcoporum provincialium habebant, cui juri connexum fuit & alterum jus provocationis. Nam qui ordinationem habebat, eidem etiam provocatio in caussis Ecclesiasticis ab Episcopis provinciæ porrecta competit. Hujusmodi sui juris ac suæ ditionis Metropolitanos, quales omnes Concilii Nicæni, primi oecumenici, temporibus fuerunt, posterior ætas Græcicæ καθολικοὺς vocavit. Hoc nomine etiam *Exarchi* totius diœcesis, sive *Patriarchæ*, appellati fuerunt. Sic eos vocat Nilus, lib. 2. de Primatu Papæ: 'Εἰ μὲν τὰ κλίματα τῆς γῆς ἔχάτω τῶν Καθολικῶν Ἐπίσκοπων διαφεύγουσάν. Siquidem climata terræ unicuique Catholicorum Episcoporum distributa. Episcopus καθολικός; universalis Latinè dici potest. Ita catholicæ Cassiano idem quod in universum. Sic enim ille lib. 1. de habitu Monachi, cap. 3. pag. 23. Quicquid enim inter famulos Dei præsumitur ab uno vel paucis, nec catholicæ per omne corpus fraternitatis tenetur, aut superfluum, aut clatum est. Καθολικὸς igitur Ἐπίσκοπος non aliis, quam qui τὴν καθόλου ἐπίσκοπην sibi creditam habet, ut loquitur Clemens in Constitutionibus. Quæ significatio Catholicæ congruit cum Oecumenici appellatione. Non igitur solus Constantinopolitanus οἰκουμενικὸς appellatus, sed omnes alii Patriarchæ, quibus nomen καθολικᾶν additum constat. Tenendum tamen, notionem καθολικοῦ in hoc sensu restringendam esse ad universam diœcesin, cui præsideret. Ita cùm Carthaginensis Episcopus, qui primus erat Africanæ diœcesis, asserit, se cunctarum Ecclesiarum sollicitudinem sustinere, καθολικὸν se esse totius Africanæ diœcesis indicat, non omnium orbis Ecclesiarum rectorem. Sic enim loquitur Aurelius in Concilio Carthaginensi, Can. 55. Codicis Ecclesiæ Africanæ: *Ego enim cunctarum Ecclesiarum, dignatione Dei, ut scitis fratres, sollicitudinem sustineo.* Intelligere debes cunctarum per Africam constitutarum, quarum se καθολικὸν Episcopum esse significat. Hinc, ne omnes per totum orbem Ecclesiæ intelligi videantur, translatio Græca, pro cunctarum Ecclesiarum, habet πολλῶν ἐκκλησιῶν, multarum Ecclesiarum. Procopius de Persarum Patriarcha, lib. 2. de Bello Persico: Τόν τε χριστιανῶν ιερέα Καθολικὸν καλοῦσι τῇ Ἑλλήνων Φανῇ, ὅτι δὴ ἐΦέσιην εἰς ὃν ἀπεστι τοῖς ταύτης χωρίοις. Et Christianorum sacerdotem linguâ Græcorum Catholicum appellant, quod nimurum, unus cùm sit, omnibus præsit ejus regionibus. Quod unus amplissimæ præcesset diœcesi, plurimosque regeret. Otto Frisingensis ait Armenios Metropolitanum suum Catholicum vocare, id est, universalem, & amplius quam mille Episcopos sub se habere. Patet hoc ipsum ex Theoria-

ni Legat. Armen. ubi per totum Tractatum Theorianus & Armenianorum Καθολικὸς colloquuntur: ac proinde Cl. Meursius in Eruditissimo Glossario suo hanc appellationem de Armenianorum Catholico, meo quidem iudicio, ad dignitatem Politicam male refert.

4. est, quod sit Ἀποστολικὴ, Apostolica. Ita etiam Epiphanius in Annotato: Πιζεύομεν εἰς μίαν ἀγίαν Καθολικήν καὶ Ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν. Credimus in unam sanctam Catholicam & Apostolicam Ecclesiam. Vocatur Ecclesia Apostolica, quia omnes ad hanc Ecclesiam pertinentes superstructi sunt super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, ad Ephes. 2:20. Tertullianus de Præscripr. adv. hæreticos, cap. 20. pag. 334. de Apostolis: Ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, à quibus traducem fidei & semina fidei, ceteræ exinde Ecclesiæ mutuatæ sunt, & quotidie mutuantur, ut Ecclesiæ fiant. Ac per hoc & ipsæ Apostolice deputantur, ut soboles Apostolicarum Ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantæ Ecclesiæ, una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primæ, & omnes Apostolice, dum unam omnes probant unitatem.

C A P U T X VI.

De Baptismo.

Ομολογοῦμεν ἐν Βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν.

Quæ de variis Baptismorum generibus, & Baptismi per Christum instituti appellationibus, Observat. nostrarum cap. 3. diximus, hic repetere nolumus, considerabimus verò sequentia.

I. Baptismi caussam efficientem; quæ duplex:

1. *Principalis* est Christus Jesus, singulariter: communiter verò tota SS. Trinitas. Hinc Baptismus Johannis dicitur fuisse è cœlo, Matth. 2:25. Marci 11:30. Lucæ 20:4.

2. *Instrumentalis*, Ecclesiæ ministri. Videamus hic consuetudinem Ecclesiæ, non tantum orthodoxæ, sed etiam hæreticæ.

a. *Ius baptizandi* habebant soli Episcopi & Presbyteri. Constitut. Apostol. lib. 3. cap. 11. pag. 896. "Οὐτε τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν,

οῖον ἀναγνώσαις, ἢ Φάλταις, ἢ πυλωροῖς, ἢ ὑπηρέταις ἀλλὰ μόνοις Ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις, ἐξυπηρετουμέναν αὐτοῖς τῶν διαιρέσων. Neque reliquis Clericis permittimus ut baptizent, quales sunt Lectores, Cantores, Janitores, Ministri: sed solis Episcopis & Presbyteris, ipsis ministrantibus Diaconis. Idem vult Can. 49. Apostol. ad quem Baliamon, pag. 259. Διὰ τοῦτο δὲ Ἐπισκόπων καὶ Πρεσβυτέρων μόνον ἔμνήσθη ὁ Κανὼν, διότι ἐτέρῳ τινὶ δικῇ ἐφεῖται βαπτίζεσθαι. Ideo autem Episcoporum & Presbyterorum tantum meminit Canon, quia aliqui alii non licet baptizare. Theophylactus in cap. 19. Lucæ, pag. 489.

Oι πρεσβύτεροι Φωτίζοι διὰ τοῦ βαπτίσματος. Presbyteri illuminant per Baptismum. Chrysost. lib. 3. de Sacerdotio, cap. 5. pag. 17. de Episcopis scribit: Οὗτοι ἡμῖν εἰσιν, οὗτοι, οἱ τὰς χνευματικὰς πισευθέντες ὡδῖνας, καὶ τὸν διὰ τὸ βαπτίσματος ἐπιτραπέντες τόκον. Hi sunt, hi sunt, quibus tum concreta est spiritualis partura, tum etiam per Baptismum partus commissus est. Vide cundem Homil. 61. t. 7. pag. 423.

β. Baptizandi munus interdum Diaconis concessum. Sed illi ad hoc etiam fuerant vocati, ut opitularentur Pastoribus in ministerio Verbi: quibus verò locis non vocati etiam essent ad prædicandum populo, iis nec baptizare concedebatur. Hac de re Tertullianus lib. de Baptismo, c. 17. pag. 392. Dandi Baptismi habet jus summus Sacerdos, qui est Episcopus. Dehinc Presbyteri & Diaconi: non tamen sine Episcopi auctoritate, propter Ecclesiæ honorem: quo salvo, salva pax est. Quod Presbyteris jus baptizandi assignat, habet sibi consentientes veteres omnes. Quod idem Presbyters negat baptizare debere, nisi auctoritate Episcopi, consentientem habet Ambrosium lib. 3. de Sacramentis, cap. 1. Hieronymum in Dialogo adv. Luciferianos: Inde venit, ut sine Episcopi jussione, neque Presbyter, neque Diaconus, jus habeant baptizandi. Pachymeres etiam in cap. 5. Dionysii Areopagitæ de Eccles. Hierarch. pag. 323. ἀρχιερεὺς εἶτε εἰσερχεται τὸ βαπτίσμα administret; addita ratione, χρεία γὰρ τοῦ ἀρχιερέως ἔσται, εἰς τὸ χρίσαι τῷ μύρῳ τὸν βαπτισθέντα. Summo enim sacerdote opus erit, ut unguento inungat baptizatum. In casu necessitatis jus baptizandi habebant Diaconi. Chrysostomus Homil. 61. t. 7. pag. 423. Εἴ τοι γένηται ἀνάγκη, καὶ εὑρεθῆ παιδίον ἀβάπτισον, καὶ μέλλῃ τελευτὴν, ἐξὸν, τὸν διάκονον βαπτίσαι. Si necessitas adsit, ἐξ infans non baptizatus reperiatur, qui morti vicinus est, Diacono licet baptizare. Theodoretus quæst. 1. in 2. Paralipom. pag. 389. Πρεσβυτέρου οὐ παρόντος, καὶ τῆς χρείας κατετειγούσης, ἀναγκάζεται καὶ διάκονος προσφέρειν τῷ δεσμένῳ τὸ βάπτισμα. Absente Presbytero, ἐξ urgente necessitate, neesse habet etiam Diaconus, ei, qui indiget, conferre Baptismum.

y. Etiam

γ. *Etiam Laicis quidam jus baptizandi concesserunt; nimirum in casu necessitatis.* Nicephori Homologetæ Can. 50. habet: χρή τὰ ἀβέττιςα νήπια, ἐὰν εὑρεῖται εἰς τόπου μὴ ὄντος λεπέως, βαπτισθῆναι. Ἐτί βαπτίσει δὲ καὶ οὐδεὶς Πατήρ, οὐδεὶς δικτοτε ἄνθρωπος, μόνον ἵνα ἔστι χριστιανὸς, οὐχ ἔξιν ἀμαρτία. Infantes non baptizatos, si quis talis reperiatur absente Episcopo, baptizari oportet. Si etiam proprius Pater baptizet, vel qualisunque tandem homo, dummodo sit Christianus, non est peccatum. Tertullianus lib. de Baptismo, cap. 17. pag. 392. *Alioquin etiam laicis jus est sc. baptizandi.* Eadem est sententia Concilii Eliberini, Can. 38. Hieronymus Dial. adv. Luciferianos: *Si necessitas cogit, scimus etiam licere laicis baptizare.* Ut enim accipit quis, ita εἰ dare potest. Eadem aliorum quoque sententia est; cuius antiquitatem ipse quoque agnovit Calvinus Institut. lib. 4. cap. 15. num. 20. Non tamen defuisse, qui aliter sentirent, fidem facit Basilius in Epist. ad Amphiliocium, Can. 1. pag. 759. ubi ait, omnes ab hereticis baptizatos, esse rebaptizandos; veterumque hoc fuisse iudicium, Baptismum eorum non esse majoris faciendum, quam si quis baptizatus foret a laicis. Dum ita loquitur, omnino indicat, se Baptismum laicorum minime pro vero agnoscere. Verba ejus sunt: Διὸ, ὡς ταρὰ λαϊκῶν βαπτιζομένους τοὺς παρ' αὐτῶν ἐκέλευσαν ἐρχομένους ἐπὶ τὴν Ἔκκλησιαν τῷ ἀληθινῷ βαπτισματὶ τῷ τῆς Ἔκκλησίας ἀνακαθαιρεσθαι. Idcirco eos, velut a laicis baptizatos, cum ad Ecclesiam venirent, jussere vero Ecclesiæ Baptismo repurgari. Constitut. Apost. lib. 3. cap. 10. Ἀλλ' εἴτε τοῖς λαϊκοῖς ἐπιτρέπομεν ποιεῖν τι τῶν λεπατικῶν ἐργῶν οἷον θυσίαν, οὐ βάπτισμα, οὐ χειροθεσίαν, οὐ. Sed neque laicis concedimus, ut sacerdotale aliquod munus exerceant: veluti sacrificium, vel Baptismum, vel manus impositionem, &c.

δ. *Apud quosdam mulierum etiam Baptismus locum habebat.* Jus baptizandi mulieribus concesserunt Pepuziani, teste Epiphanio, hæresi 49. pag. 182. Παρ' αὐτοῖς αἱ γυναικεῖς εἰς Ἑπισκοπὴν καὶ Πρεσβυτέρουν καθίσανται. Apud eos mulieres ad Episcopatum εἰ Presbyteratum promoventur. Hinc etiam baptizabant. Vide quæ de iis Augustinus ex Epiphanio affert cap. 27. de Hæresibus. Marcion quoque, ut idem refert Epiphanius, hæresi 42. pag. 136. διδωσιν ἐπιτροπὴν γυναικῶν βάπτισμα διδύγαται, dat mulieribus licentiam baptizandi. De eodem Balsamon ad Can 95. Concilii in Trullo, p. 484. Παρεχόμενε καὶ ταῖς γυναικὶς βαπτίζεται. Etiam mulieribus permisit, ut baptizent. Hodie etiam die obstetrics in casu necessitatis apud Græcos baptizant. Testis est Metrophanes Critopulus in Confessione Ecclesiæ Orientalis, cap. 7. pag. 87. Ἄναγκης δὲ κατεχειγούσης, εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν βαπτί-

344 EXPOSITIONIS SYMBOLI

βαπτίζεται τὸ γεννηθέν· καὶ Πρεσβύτερος μὴ πάρειν, ἡ μαῖα τοῦτο ποιεῖ. — εἰ δὲ τὸ βρέφος ἀνατρέψεται, ἀρκεαθήσεται τούτῳ τῷ βαπτίσματι. Cūnt autem necessitas urget, statim post nativitatem baptizatur, quod genitum est: Εἰ, si Presbyter non adsit, obstetrix id facit. — Quòd si verò convaluerit infans, hoc Baptismo contentus erit.

Hunc tamen mulierum Baptismum Ecclesia Græca aliquamdiu damnavit. In opere Constitutionum Apostolicarum, quod Clementi Romano tribuitur, hæc habet̄ constitutio: "Οτι ὁ χριστὸς γυναικας βαπτίζειν ἀσθεβεὶς γὰρ, καὶ τῆς τοῦ χριστοῦ διδασκαλίας ἀλλότριον. Non oportet mulieres baptizare: hoc enim impium, & à doctrina Christi alienum. Pro hac sententia stabilienda multa ibidem afferuntur argumenta. Epiphanius, Hæresi 79. pag. 447. de Collyridianis loquens, ait: 'Ἄλλ' εὖδε βάπτισμα διδόναι πεπίστευται ἐπειδή οὐδένατο δι χριστὸς μᾶλλον παρ' αὐτῆς βαπτισθῆναι, ἢ περ παρὰ Iωάννου. Sed neque baptismata dare concredimus est B. Virginis: alioqui potuisset Christus ab ipsa baptizari potius, quam à Iohanne. His gemina sunt, quæ leguntur Constitut. Apostol. lib. 3. cap. 9. pag. 895. Εἰ καὶ ἔδει ὑπὸ γυναικῶν βαπτίζεσθαι, πάντως ἀν οὐδὲν οὐτὸς Κύριος ὑπὸ τῆς Ιδίας μητρὸς ἐβαπτίζετο, καὶ οὐχ ὑπὸ Iωάννου. Quòd si à mulieribus etiam baptizari oportebat, omnino etiam Dominus à propria matre fuisset baptizatus, non à Iohanne. Eadem est sententia Tertulliani lib. de velandis Virginibus, cap. 9. pag. 312. lib. de Præscriptiōnibus adv. Hæreticos, cap. 41. pag. 339. Concilii Cartaginensis 4. Canon 100. decernit; *Mulier baptizare non præsumat.* Vide Cl. Vossii Disputat. 10. de Baptismo.

e. Quòd si ad ipsam Baptismi institutionem ascendamus, patebit, Christum mandasse Baptismum, non Apostolis solum; sed in his, & per eos, idem præcepisse ordinariis Verbi ministris. Nec aliorum, qui baptizarint, exempla legimus in Scripturis, quam quibus jus esset prædicandi Verbum: quales, præter Johannem Baptistam, sunt isti: Petrus, Acto. 2:41 Philippus baptizans Eunuchum, Act. 8:38. Ananias Paulum baptizans, Act. 9:18. Paulus baptizans Crispum, Gajum, & Stephanum familiam, 1. Corinth. 1:14, 16. Lydiam, Act. 16:15. ac custodem carceris Philippensis, ibid. vs. 33. Hic quoque consulendus Cl. Vossius, Disputat. 9. de Baptismo.

II. Materiam Baptismi; quæ etiam duplex:

1. Externa, quæ dicitur signum; quod itidem duplex:

a. Elementare, nempe aqua. Ex institutione Baptismi, & ex usu Ecclesie Christianæ temporibus Christi & Apostolorum, ut ex N. Test. patet,

patet, sola adhibita fuit aqua. Idem docet Greg. Nyssenus Orat. Catech. cap. 33. t. 3. pag. 95. Ἐυχὴ πρὸς τὸν θεόν, καὶ χάριτος ὑρανίας ἐπίκλησις, καὶ ὑδωρ, καὶ πίσις ἐσὶ, δι' ὧν τὸ τῆς ἀναγεννήσεως χλυρεῖται μυζήριον. *Ad Deum preces, & gratiae cœlestis invocatio, & aqua, & fides sunt ea, per quae perficitur mysterium regenerationis.* Aquæ Symbolum adhibetur, quantum habet vim sordes corporis auferendi. Præter aquam, successu temporis adhiberi cœperit ἔλαιον, oleum, ac proinde χρίσμα, unctio. Cyrilus Jeros. Catech. mystag. 2. statim post initium: Ἀποδυθέντες, ἐλαίῳ ἡλεῖ Φεσθε ἐπορχισθεῖ, ἀτ' ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἔως τῶν κάτω. *Exutis, exorcizato oleo à summis capillis ad infimos usque peruncili estis.* Hæc ergo fuit *unctio*, non *confirmatio*. *Confirmatio enim prioribus Ecclesiæ Latinæ temporibus ne de nomine quidem nota erat.* Quis enim veterum Patrum meminit in hac ceremonia verbi *confirmare?* Non Tertullianus, non Cyprianus, non Ambrosius, non Augustinus, non Hieronymus, nec quisquam veterum Latinorum Patrum mentionem facit *Confirmationis* hoc significatu. Nec Græci ullum habent verbum, quod huic Latino respondeat. *Consignandi* vocē utuntur Latini, Græci σφραγίζειν. Eusebius, Hist. Eccles. lib. 6. cap. 43. pag. 70. a. refert Cornelii Papæ de Novatiani baptismo verba ad Fabium Antiochenum: Οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε, διεφυγὼν τὴν νόσου, ὃν χρῆμεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς Ἔκκλησίας κανόνα, τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τῆς Ἐπισκόπου. τούτῳ δὲ μὴ τυχέν, πῶς ἀν τῇ ἀγίᾳ Πνεύματος ἔτυχε; Neque etiam *reliqua est conjectus, ex morbo elapsus, quorum participem fieri oportet juxta Ecclesiæ canonem, & ab Episcopo consignari per manum impositionem.* Quod cùm consecutus non sit, quomodo Spiritum sanctum consecutus est? In primitiva Ecclesia sola manuum impositione hoc fiebat: atque ita debuit, siquidem referatur ad eam Apostolicam manuum impositionem, quā baptizatis Spiritus sanctus dabatur. *Unctio* pars postea Baptismi integrans habita est, sine qua nec perfectum eum censiebant. Quod & ipsum, etiamsi antiquum sit respectu recentioris ævi, si tamen Apostolica tempora & instituta respiciantur, planè est novum. Multò enim recentius, quod nunc agitur, & ab instituto ipso, à quo derivata creditur *Confirmationis* ceremonia, remotius, quod chrismationem simul cum impositione manuum conjungant, & separatum à Baptismo sacramentum ex ea conficiunt. Tertulliani ævo baptizati de lavacro egressi statim ungebantur, & uncti impositionem manuum accipiebant. Sic enim ille lib. de Baptismo, cap. 7. pag. 389. *Exinde egressi de lavacro per unguimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungui oleo de cornu in sacerdotium sole-*

346 EXPOSITIONIS SYMBOLI.

solebant. Vide ibidem plura. De impositione manuum statim subjicit cap. 8. *Dicitur*, inquit, *manus imponitur, per benedictionem advocans & invitans Spiritum sanctum*. Tres ergo erant Baptismi, hoc est, unius sacramenti, veluti partes, lotio, unctione, & impositio manuum. Cypriani *ævo* idem servabatur. Ejus verba, Epist. 70. pag. 173. sunt: *Ungi quoque necesse est eum, qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est, unctione, esse unctus Dei, & habere in se gratiam Christi possit*. Et Epist. 73. pag. 182. occasione Samaritanorum credentium, dicit, Petrum & Johannem iis imposuisse manus, in ipsos, precibus habitis, Spiritum sanctum effusum fuisse; & addit: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, præpositis Ecclesiæ offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, & signaculo Dominico consummentur*. Sed de his fusè in Thesauro nostro.

β. *Ceremoniale*, nempe κατάδυσις & ἀνάδυσις, *immersio* & *emersio*, quibus sepultura & resurreccio Christi adumbrabatur; & simul notabatur, nobis cum Christo moriendum esse, & resurgendum. Basilus M. lib. de Spiritu sancto, cap. 15. t. 2. pag. 177. *Ἐν τριτὶ ταῖς καταδύσεσι καὶ ισαρθρίοις ταῖς ἐπικλήσεσι τὸ μέγα μυστήριον τῆς Βαπτισμάτος τελειοῦται, ἵνα καὶ ὁ τῷ θεανάτῳ τύχος ἔξειπνοιςθῇ, καὶ τῇ παραδόσει τῆς θεογνωσίας, τὰς ψυχὰς Φωτισθῶσιν οἱ βαπτιζόμενοι*. *Tribus immersionibus, ac totidem invocationibus, magnum Baptismatis mysterium peragitur, ut & mortis figura adumbretur, & per traditionem divinæ cognitionis animus illuminetur eorum, qui baptizantur*. Theophylactus ad vñ. 12. cap. 2. ad Coloss. pag. 650. *O' Βαπτισθεῖς συνθάπτεται τῷ χριστῷ, διὰ τῶν τριῶν καταδύσεων τὴν τριμέρους ταφὴν τῆς Κυρίου σχηματίζων, καὶ ἀποθνήσκων ὅσον γε κατὰ τὸν παλαιὸν καὶ ἀμαρτητικὸν ἄνθρωπον. Baptizatus cum Christo sepelitur, per trinam immersionem trium dierum Domini sepulturam significans, & moriens, quod ad veterem, & in peccatum proclivem hominem attinet. Constitut. Apostolic. lib. 3. cap. 17. pag. 900. Notat ἡ κατάδυσις τὸ συναποθανεῖν, ἡ ἀνάδυσις τὸ συνανατηνεῖν τῷ χριστῷ, immersio, simul esse moriendum; emersio, simul esse resurgendum cum Christo. Ammonius in Catena in cap. 3. Joh. pag. 29. *Τρεῖς καταδύσεις γίνονται, καὶ τρεῖς ἀναδύσεις, ἵνα γνῶμεν, δτὶ δυνάμει Πατρὸς, καὶ Τοῦ, καὶ ἀγίας Πνεύματος τὰ τάντα πληροῦται. Tres sunt immersions, & tres emersions, ut cognoscamus potentia Patris, & Filii, & Spiritus sancti omnia peragi*. Chrysostomus etiam in cap. 3. Joh. ad vñ. 5. *Ημῶν, καθάπερ ἐν τινι τάφῳ, τῷ ὑδατὶ καταδυόντων τὰς κεφαλὰς, ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος θάττεται, καὶ καταδὺνάτωκρύπτεται ἔλος καθάπτει. εἴτα ἀναγενθύτων ἡμῶν, ὁ κατός ἀνεισι τάλαν*. In aqua, tan-*

quam

quam in sepulchro quodam, caput demergentibus nobis, vetus homo sepelitur, ac demersus totus inferius occultatur. Deinde, nobis emergentibus, novus inde exsurgit. Utrum autem trina hæc immersio & emersio traditione, an verò Dominico nitatur præcepto, ne inter veteres quidem tatis convenit. Basilius M. lib. de Spiritu sancto, cap. 27. pag. 211. ad traditionem non scriptam refert his verbis: Τὸ δὲ τρία βάπτισθαι τὸν ἄνθρωπον, τόδεν; ἀλλὰ δὲ σας τέρπε τὸ βάπτισμα ἀποτέλεσθαι τῷ σατανᾷ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποιῶν ἐσὶ γραφῆς; οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτε ταύτης καὶ ἀπορήτε διδασκαλίας; &c. Ter verò immersi hominem, unde? reliqua item, quæ sunt in baptismo: veluti, renunciare Satanæ & ejus angelis, ex qua Scriptura babemus? Nonne ex minime publicata & arcana doctrina hac? Ad traditionem etiam refert Sozomenus, lib. 6. cap. 26. pag. 83. b. Postquam enim docuisset, Eunomium simplam introduxisse immersionem, statim subjicit, cum hac ratione τολμῆσαι παραχαράξαι τὴν ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων εἰσέτι νῦν ἐν πᾶσι Φυλακτομένην παράδοσιν, ausum esse adulterare traditionem inde ab Apostolis hucusque apud omnes servatam. Hieronymus etiam in Dialogo adversus Luciferianos: Nam & multa, quæ per traditionem in Ecclesia observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt: velut, in lavacro ter caput mergitare. Alii tamen trinam istam immersionem ad Dominicum referrebat præceptum. Id facit Canon 49. Apostolorum: "Εἰτις Ἐπίσκοπος ἢ Πρεσβύτερος μὴ τρία βάπτισματα μᾶς μυήσω: ἐπιτελέσυ, ἀλλ' ἐν βάπτισμα, τὸ εἰς τὸν θάνατον τὸ Κυρίου διδόμενον, καθαιρείσθω Οὐ γὰρ εἶτεν ὁ Κύριος, εἰς τὸν θάνατόν μου βαπτίσατε ἀλλὰ, Πορευθέντες μαθητεύσατε, &c. Si quis Episcopus aut Presbyter non tres unius initiationis immersions fecerit, sed unam immersionem, quæ sit in mortem Domini, deponatur. Non enim dixit Dominus, In mortem meam baptizate: sed, Profecti, docete, &c. Eodem modo Pelagius Papa apud Gratianum de Conlectat. Distinct. 4. Hispaniae tamen Episcopi, circa annum 600. semel immergebant, ut sc̄ hac ratione ab Arianis; qui ter immergebant, ut ostenderent, Filium & Spiritum sanctum non esse eisdem cum Patre &c; discernerent. Quod eorum factum probavit Gregorius M. Epist. ad Leandrum, Episcopum Hispalensem. Sed juvat audire judicium Walafridi Strabonis lib. de rebus Ecclesiasticis, cap. 26. Quæ singularis immersio, quamvis tum ita Hispanis complacuit, dicentibus, trinam mersionem ideo vitandam, quia heretici quidam dissimiles in Trinitate substantias dogmatizare ausi sunt, ad consubstantialitatem S. Trinitatis negandam: tamen antiquior usus prævaluit, & ratio suprà dicta. Si enim omnia deserimus, quæ heretici in suam per-

versitatem traxerunt, nihil nobis restabit: cum illi in ipso Deo errantes, omnia, quæ ad ejus cultum pertinere visa sunt, suis erroribus quasi propria applicarint. Optimè. Si enim propter ter immersentes hæreticos, simpla immersio esset introducenda: etiam ob semel immersentes, tria immersio necessaria erit. Simplici immersione utebatur Eunomius, non in nomine Patris, Filii, & Spiritus sancti, sed in Christi mortem, teste Theodoreto, hæret. fab. lib. 4. cap. 3. pag. 236 Sozomeno, lib. 6. c. 26. pag. 83. b. Philostorgio, lib. 10. sect. 4. pag. 136. Quod ejus factum meritò damnatum, quia de SS. Trinitate male sentiebat. Alias parùm refert, quoties baptizandi immersantur in uno Baptismo, dummodo ceremoniæ novæ, & necessariò quidem observandæ, non introducantur. Quidam male singulari mersione sunt usi, Trinitatem abnegantes: quidam male tria, ubi singularis alioqui in usu erat, divinitatem dividentes, ut Ariani. Eadem est sententia de aspersione, in regionibus nostris occidentalibus usitata. Et singularis, & tria adhiberi potest, dummodo dogma de SS. Trinitate servetur illibatum, adeoque Baptismus juxta Christi institutionem administretur.

2. *Interna, seu res significata, quæ per Baptismum adumbratur, nempe ablutio interna à peccatis, quam Patres Constantinopolitani vocant ἀφεσιν ἀμαρτιῶν.* De utraque Baptismi materia, externa nimirum & interna, loquitur Nazianzenus Orat. 40. pag. 641. Διττῶν δύτων ἡμῶν, ἐκ Φυχῆς λέγω καὶ σώματος, καὶ τῆς μὲν ὄρατῆς, τῆς δὲ ἀօράτης Φύτευς, διττὴ καὶ κάθαρσις, δι' ὑδατός τέ Φημι καὶ Πλεύματος, τῷ μὲν θεωρήτῳ τε καὶ σωματικῇ λαμβανομένῳ, τῷ δὲ ἀσωμάτῳ καὶ ἀθεωρήτῳ συντρέχοντος καὶ τῷ μὲν τυπικῷ, τῷ δὲ ἀληθινῷ, καὶ τὰ βάθη καθαιρόντος, διὰ τῆς πρώτης γενέσεως ἐπικουρίζει τυχάνον, καὶ νῦν ἀντὶ παλαιῶν, καὶ θεοειδεῖς ἀντὶ τῶν νῦν δύτων ἐργάζεται χωρὶς πυρὸς ἀντικανεῖν, καὶ ἀνακτίζει δίχα συντρίψεως. Quandoquidem duabus partibus, hoc est, animo & corpore constamus, quarum altera sub aspectum cadit, altera oculorum sensum fugit: duabus quoque rebus constat Baptismus, aquâ scilicet & Spiritu, illâ visibili & corporeo modo acceptâ, hoc verò incorporeo & invisibili concorrente: illâ typicâ, hoc verò etiam intimos animi recessus purgante, qui primæ nativitati opem & adjumentum ferens, ex veteribus novos, ex humanis divinos efficit, absque igne nos rursus conflans, & absque confractione rursus effingens. Theodoretus in cap. 6 Epist. 1. ad Corinth. ad vi. 11. pag. 144. Τῆς ἐπικλήσει τῆς ἀγίας Τριάδος ἀγιάζεται τῶν ὑδάτων ἡ Φύσις, καὶ χορηγεῖται τῶν ἀμαρτημάτων ἡ ἀφεσις. Per Sanctæ Trinitatis invocationem aquarum natura sanctificatur, & remissio peccatorum exhibetur. Basilius

Ius M. cap. 15. de Spiritu sancto, pag. 177. Τὸ μὲν ὑδωρ τοῦ θαυμάτων τὴν εἰκόνα παρέχει, ὡσπερ ἐν τῷ φῶ τῷ σῆμα ταραδεχόμενον· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ζωοποιὸν ἐνίσι δύναμιν ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ἀμαρτίαν νεκρότητος, εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ζωὴν τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἀνακαρνίζον. *Aqua mortis exhibet imaginem, corpus velut in sepulchro recipiens: Spiritus vero vim vivificam immisit, à morte peccati renovans animas nostras in novam vitam.* Hanc externam & internam Baptismi materiam ostendunt loca Matth. 3: 11. Marci 1: 8. Lucæ 3: 16. Joh. 1: 26, 33. Actor. 1: 5. & cap. 11: 16. In quibus locis Minister dicitur *baptizare aquā*, Christus vero *baptizare Spiritu sancto*: ut significetur, non ut quidam volunt; Baptismum Johannis substantiā diversum fuisse a Baptismo Christi; sed Baptistam ministrum tantum fuisse, Christum vero rem significatam exhibuisse, & adhuc exhibere. Huc facit illud Chrysostomi, Homil. 3. in 1. ad Corinthios: Οὐχ διβαπτίσας, ἀλλ' δικαλούμενος εἰς τὸ βάπτισμα, ζητεῖται οὐρος γὰρ ἀφίγνωτα ἀμαρτήματα. Non qui baptizat, sed qui in Baptismo invocatur, queritur: is enim peccata remittit. Et mox: Μέγα μὲν τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ μέγα καὶ τὸ διβαπτίζων ποιεῖ, ἀλλ' δικαλούμενος εἰς τὸ βάπτισμα. Magnum quidem est Baptisma, verum illud non reddit magnum qui baptizat, sed qui in Baptismo invocatur. Vide etiam inferius de fine Baptismi & de ejus effectis.

III. Formam Baptismi. Formulam Baptismi aliam adhibebant,

a. Orthodoxi. Qui ipsi quoque variant.

a. Occidentales dicunt, *Ego te baptizo in nomine (vel, nomen) Patris, Filii, & Spiritus sancti.* Hæc formula continet Baptismi causam efficientem tum principalem, quæ est SS. Trinitas: tum instrumentalem, quæ est Minister.

b. Orientales causam instrumentalem, quæ per pronomen EGO significatur, omittunt, & sequenti formula hodierno adhuc dicuntur: Βαπτίζεται δοῦλος τῷ θεῷ δοῦλα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ἀμήν· καὶ τῷ Τοῦ, ἀμήν· καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματος, ἀμήν. *Baptizatur servus Dei N. in nomen Patris, amen: & Filii, amen: & Spiritus Sancti, amen:* ita est in Euchologio, in Ἀκολουθίᾳ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματος, pag. 63. b. Eandem formulam reperias apud Metrophanem Critopulum, in Confess. Eccles. Orientalis, cap. 7. pag. 86. hoc tamen discrimine, quod vox ἀμήν semel tantum ponitur, nempe in fine.

c. Alii in solo Christi nomine baptizabant, non facta mentione Patris, aut Spiritus sancti; idque eam ob causam, quod Apostoli nusquam legantur aliter baptizasse, quam in Iesu Christi nomine. Vide Actor. 2: 38. cap. 8: 16. cap. 10: 48. cap. 19: 5. Adde Rom. 6: 3. & Gal. 3: 27. Ambro-

350 EXPOSITIONIS SYMBOLI

sus lib. i. de Spiritu sancto , cap. 3. Cùm enim dicitur , In nomine Domini nostri Jesu Christi , per unitatem nominis impletum est mysterium. Plura in hanc sententiam ex antiquitate collegit Cl. Vossius , Disputat. 2. de Baptismo , thesi 5. ubi pro eadem consuetudine adducit locum ex cap. 12. Basili de Spiritu sancto , pag. 169. qui ita habet : 'Η τὸς χριστοῦ πρεσβυτερία , τὸς παντός ἐστιν δημολογία δῆλοι γάρ , τὸν τὸν χρισταντα Θεόν , καὶ τὸν χρισθέντα Τίον , καὶ τὸ χρίσμα τὸ Πνεῦμα. Christi appellatio , totius Deitatis est confessio : declarat enim Deum , qui unxit ; Et Filiū , qui unctus est ; Et Spiritum sanctum , qui est unctio. Verum , quod pace tanti Viri dicatum velim , tantum abest , ut Basilus baptismum in solius Christi nomine administratum hisce verbis , vel toto illo capite , probare velit , ut prorsus contrarium agat. Respondet enim ad ea Scripturæ loca , quæ docent , Apostolos in nomine Iesu Christi baptizasse ; & vult , quamvis Scriptura ita loquatur , Apostolos tamen in nomine Patris , Filii , Et Spiritus sancti baptizasse. Ipsum capitum argumentum , quod est , πρὸς τὰς λέγουτας ἔξαρσεν καὶ μόνον τὸ εἰς τὸν Κύριον βάπτισμα , adversus eos , qui dicunt sufficere Baptisma tantum in nomine Domini , id manifestè evincit. Patet hoc ex ipso etiam capite illo. Respondet Basilus ad loca Apostoli supra notata , & dicit , ibi quidem solius Christi nomen ponit , sed totam SS. Trinitatem intelligi. Hanc assertionem confirmat verbis jam allatis. Deinceps dicit , videri Apostolum καὶ μόνον τὸ Πνεῦματος ἐπὶ τὸ βαπτίσματος μνημονεῦσαι , etiam solius Spiritus sancti in Baptismo mentionem fecisse , nemp̄c 1. Corinth. 12:13. & Actor. 1:5. sed subjicit : 'Ἄλλον παρὰ τὸ τέλειον ἀντὶ τοῦ ἑπτυχείου βάπτισμα , φῶ μόνον τὸ θνομα τὸ Πνεῦματος ἐπεκλήθη χρῆ γὰρ ἀπάρδιατον μένειν τὴν ἐν τῷ ζωοτοιῷ χάριτι δεδομένην παράδοσιν . At non ideo quis dixerit , perfectum esse baptisma , in quo solum Spiritus nomen invocatum est. Oportet enim inviolabilem manere traditionem , quæ in virtuosa gratia data est. Intelligit per παράδοσιν , mandatum Christi Matth 28:19. Tandem concludit : 'Ως γὰρ πιστεύουμεν εἰς Πατέρα , καὶ Τίον , καὶ ἄγιον Πνεῦμα , σὺντα καὶ βαπτιζόμενα εἰς τὸ θνομα τὸν Πατρὸς , καὶ τοῦ Τίον , καὶ τὸ δύο Πνεῦματος. Quemadmodum enim credimus in Patrem , Et Filiū , Et Spiritum sanctum , ita etiam baptizamur in nomen Patris , Et Filii , Et Spiritus sancti. Vide etiam Theodoreti Epist. 146. pag. 1038. Theophylactum in cap. 24. Lucæ , pag. 545. Huc maximè faciunt verba Eulogii in Biblioth. Photii , Cod. 280. pag. 1608. Τὸ εἰς χριστὸν Ἰησοῦν βαπτισθῆναι , σημαίνει ἀντὶ τὸ κατὰ τὴν ἐντολὴν καὶ παράδοσιν τὸ χριστὸν Ἰησοῦν βαπτισθῆναι τετέτον , εἰς Πατέρα , καὶ Τίον , καὶ ἄγιον Πνεῦμα. In Christum Iesum baptizari , significat , secundum

cundum præceptum & traditionem Christi Iesu baptizari, hoc est, in Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum. Et paulò antè, pag. 1604. ex eodem Eulogio sequentia affert Photius: "Οτι τὸ ἐν ταῖς χράξεσι εἰρημένου περὶ τῶν ἔχόντων τὸ Ιωάννου βάπτισμα· "Οτι ἀνέταντες δὲ, ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ· τοιὲτόν ἔξιν· "Οτι ἐβαπτίσθησαν κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ. "Ωςε καὶ ἀλλαχοῦ, ὅταν λέγῃ ὅτι εἰς χριστὸν, οὐ εἰς θάνατον τῷ χριστῷ ἐβαπτίσθησαν· τὴν αὐτὴν ἐννοιεν διφείλομεν ἐννοεῖν δηλοῦσθαι τατέσιν, ὅτι εἰς τὸ ὄνομα τῷ Πατρὸς, καὶ τῷ Τίον, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματος ἐβαπτίσθησαν· οὗτα γὰρ ἐδίδαξε καὶ παρέδωκε βαπτίζειν δόκιμον Ἰησοῦς χριστός. Quod dictum est in Actis de iis, qui baptismum Iohannis habebant, His auditis baptizati sunt in nomen Domini Iesu, hoc significat, Baptizati sunt juxta traditionem & doctrinam Domini Iesu. Quare etiam alibi, cum dicit, In Christum vel In mortem Christi baptizati sunt, eundem sensum debemus intelligere significari: hoc est, in nomen Patris, & Filii, & Spiritus sancti baptizati sunt. Sic enim docuit & tradidit Dominus noster Jesus Christus ut baptismus fieret. Confer, quæ dicta sunt cap. 3. num. II. 2. sub 2. ubi SS. Trinitas ex N. Test. probatur.

3. Alias formulas adhibebant heterodoxi & heretici.

a. Eunomiani, teste Epiphanio in hæresi Anomœorum, quæ est 76. pag. 419. baptizabant ad se accedentes εἰς ὄνομα θεοῦ αὐτῶν, καὶ εἰς ὄνομα Τίον χειτισμένου, καὶ εἰς ὄνομα Πνεύματος ἁγιασμοῦ, καὶ ὑπὸ τῷ χειτισμένῳ Τίον κτισθέντος, in nomen Dei increati, & in nomen Filii creati, & in nomen Spiritus sanctificativi, & à creato Filio creati. Paulò aliter de iis Greg. Nyssenus Orat. 11. contra Eunomium, t. 2. pag. 706. Eunomius docuit, μή εἰς Πατέρα καὶ Τίον καὶ ἁγίου Πνεύμα τὸ βάπτισμα γίνεσθαι ἀλλ' εἰς δημιουργὸν καὶ κτίσην, non in Patrem & Filium & Spiritum sanctum fieri baptismum, sed in opificem & creatorē. Alii tradunt, Eunomium docuisse, non esse baptizandum εἰς Τριάδα, ἀλλ' εἰς τὸν τῷ χριστῷ θάνατον, in Trinitatem, sed in mortem Christi: ita de eo Socrates Hist. Eccles. lib. 5. cap. 24. pag. 252. Hinc, cum Christus semel fuerit mortuus, idem voluit, ἐν μιᾷ καταδύσει, una immersione, in mortem Christi esse baptizandum. Philostorgius Hist. Eccles. lib. 10. cap. 4. pag. 136. Ἐβάπτιζον οἱ περὶ Ευνόμιον, ὃν εἰς τρεῖς καταδύσεις, ἀλλ' εἰς μίαν, εἰς τὸν θάνατον τῷ Κυρίῳ βαπτίζοντες, δύο ἄταξ μὲν, ἀλλ' ὅχλος ἡ τρίς ὑπὲρ ὑμῶν ἀνεδέξατο. Eunomiani non trina immersione, verum unicā baptizabant, in mortem Domini baptizantes, quam semel tantum, non verò bis terve pro nobis sustinuit. At Nicephorus, Hist. Eccles. lib. 12. cap. 30. pag. 284. monet, ex multorum sententia atque opinione,

352 EXPOSITIONIS SYMBOLI

ne, unam immersionem non ipsi Eunomio, sed discipulis ejus, Theophronio & Euphylchio adscribi. Verba ejus sunt: Τό, γε μὴν παραχωράττειν τὴν θείαν βαπτίσιν, καὶ μὴ εἰς Τριάδα, ἀλλ' ἄπαξ εἰς τὸν θάνατον χριστοῦ κατέδύειν, όντες Εὐνομίου, ἀλλὰ τοὺς ἀπ' ἐκείνου Θεοφρόνιου καὶ Ἐυφύχιου ὁ πολὺς λόγος ἔταιτιᾶται.

B. Marcitæ, à Marco quodam præstigiatore sic dicti, inter baptizandum his utebantur verbis: Ἐις ὄνομα ἀγνώστου Πατρὸς τῶν ὅλων, εἰς ἀληθείαν μητέρα τάντων, εἰς τὸν κατελθόντα Ἰησοῦν, εἰς ἑνωσιν καὶ ἀπολύτρωσιν, καὶ κονωνίαν τῶν δυνάμεων. *In nomine ignoti Patris universorum, in Veritate matre omnium, in Iesum, qui descendit, in unione ē redēmptione, ē communione virtutum;* ut refert Theodoretus, hæret. fab. lib. 1. cap. 9. pag. 201. Irenæus lib. 1. cap. 18. & ex eo Epiphanius, hæresi 34. & Eusebius, Hist. Eccles. lib. 4. cap. 11. pag. 36. pro, εἰς τὸν κατελθόντα Ἰησοῦν, habent, εἰς τὸν κατελθόντα ἐις τὸν Ἰησοῦν.

γ. Elcesæi, ab Elcesai quodam, hæresis illorum auctore, sic appellati, κέχρηται βαπτίσμασιν ἐπὶ τῇ τῶν σοιχείων ὄμολογίᾳ, usi sunt baptismatibus in clementiorum confessione; ut narrat Theodoretus, hæret. fab. lib. 2. cap. 7. pag. 222.

δ. Fuere, qui docuerunt, non esse baptizandum κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν, εἰς Πατέρα, καὶ 'Τίον, καὶ ἄγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ἐις τρεῖς ἀνάρχους, η̄ ἐις τρεῖς Τίους, η̄ εἰς τρεῖς Παρακλήτους, juxta Domini ordinationem, in Patrem, Filiū, ē Spiritum sanctum, sed in tres principii expertes, vel in tres Filios, vel in tres Paracletos. Hos καθαιρέσει puniendos statuit Can. 48. Apostolorum.

e. De Deuterio, Episcopo Ariano, legitur in Eclogis ex Hist. Eccles. Theodori, ex lib. 2. pag. 353. quod dixerit, Βαπτίζεται Βάρβας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, δι' Τίοῦ, ἐν ἀγίῳ Πνεύματi σύτινος λεχθέντος, τὸῦ ὄντος, τὸ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, γέγονεν Ἀφανές. Baptizatur Barbas in nomen Patris, per Filiū, in Spiritu sancto: quibus pronunciatis aqua in piscina evanuit. Ad Baptismi formulam, ab Arianis usurpatam, in genere quod attinet, cruditis quibusdam viris; ut Cl. Vossius, Disput. 2. de Baptismo, thesi 5. monet; persuasum est, eos ex impiō dogmate suo formulæ Baptismi quedam adjecisse. Ut ita sentiant, adducuntur verbis Athanasii, Orat. 3. contra Arianos, εἰς κτίσην, καὶ κτίσμα, εἰς τοίημα καὶ ποιητὴν, in creatorem ē creaturam: & Hieronymi adversus Luciferianos, qui dicit, eos baptizare in Patre solo vero Deo, ē in Iesu Christo Salvatore creatura, ē in Spiritu sancto utriusque servo. At si formula ejusmodi, his verbis con-

concepta, eos usos fuisse vellent, eorum etiam Baptismum, ut κάτιθηται, Ecclesia Orthodoxa rejecisset, & ab iis ad Orthodoxos accedentes rebaptizasset: id verò non fuisse factum patet ex Can. 7. Concilii Constantinopol. quod fuit Oecumenicum 2. Vide Cl. Vossii Disput. 20 de Baptismo. Quid igitur Patres isti volunt? Hoc tantum, cum verba sint intelligenda ex animo dicentis; quamvis Patrem, Filium & Spiritum sanctum nominent Ariani, tamen id tantundem esse, ac si baptizare se dicant *in nomen creaturæ*; utpote qui Christum dicant κτίσμα καὶ ποίησα, atque idem etiam de Spiritu S. affirment.

IV. Finem Baptismi; qui duplex:

a. *Finis oꝫ, cuius, id est propter quem institutus est, & administratur Baptismus: nempe ut nobis sit σύμβολον καὶ σφραγίς,*

a. *Remissionis peccatorum, Marci 1:4. Lucæ 3:3. & alibi. Hinc aqua in Baptismo vocatur à Theodoreto, in cap. 32. Iesaiæ, ὅδωρ λυτήριον τῶν ἀμαρτιμάτων, καὶ καθαρτήριον τῶν ψυχῶν, aqua, quæ expiat peccata, Εἰ animas purgat. A Greg. Nysseno, Orat. in Baptitum Christi, t. 3. pag. 368. Baptismus vocatur ἀμαρτιῶν κάθαρσις, ἀφεσις τλημπελημάτων, ablutio peccatorum, remissio delictorum. Vide etiam sub Effectis Baptismi.*

b. *Sanctificationis, seu regenerationis, Ephes. 5:26. ad Titum 3:5. Basilus de Spiritu S. cap. 10. pag. 167. Ἀρχὴ ζωῆς τὸ Βάπτισμα, καὶ πρώτη ἡμέρα ἐκείνη ἡ τῆς ταλιγγενεσίας ἡμέρα. Vitæ initium Baptismus est, Εἰ die- rum omnium primus dies ille regenerationis. Greg. Nazianzenus Orat. 10. pag. 169. recens baptizatum vocat νεόκτισον ψυχὴν, ἦν τὸ Πνεῦμα δι' ὅδατος ἀνεμέρθωσεν, animam recens creatam, quam Spiritus per aquam reformat. Et Orat. 40. pag. 641. Συνθήκεις πρὸς θεὸν δευτέρου βίου, καὶ τολιτείας καθαρι- τέρας, ὑποληπτέον τὴν τὸ βαπτίσματος δύναμιν: Vim Baptismi nihil aliud esse existimare debemus, quam secundæ vitæ, Εἰ purioris vivendi rationis pactum cum Deo initum. Apud Cyrillum Jeros. Catech. 2. Neophyt. pag. 194. baptizati dicuntur ἀνακαταθέντες ἀπὸ παλαιότητος εἰς νεότητα, renovati à vetustate ad novitatem. Hanc ob causam Baptismus vocatur ἀναγέννησις. Chrysostomus in cap. 4. ad Galatas, pag. 748. Ἐπὶ τῆς ἀναγέννησεως τῆς ἡμετέρας τὰ φῆματα τοῦ θεοῦ διὰ τὸ λεγόμενον, ἀπέρ ιτασιν οἱ πιστοί, διαπλάτ- τει καὶ ἀναγεννᾷ τὸν βαπτιζόμενον. In nostra regeneratione verba Dei per Sa- credotem prolatæ, quæ fidèles sciunt, formant Εἰ regenerant eum, qui bapti- zatur. Vocatur ἀναστοχείωσις. Greg. Nyssenus, Orat. Catech. t. 3. p. 108. Ἡ ἀναθεν γέννησις, ἀναστοχείωσις τις τὸ ἀνθρώπου γίνεται. Generatio, quæ fit desuper, reformatio quædam hominis est. Usurpatur de Baptismo μετασο- χεῖσθαι.*

Yy

354 EXPOSITIONIS SYMBOLI

χειδω. *Cyrillus Alex. in Catena in cap. 3. Joh. pag. 86.* Ὄντερ τρόπου τὸ
ἐν τοῖς λέβησιν ἐκχεύμενον ὕδωρ, ταῖς τῷ πυρὸς ὄμηλῆσαν ἀκμαῖς. τὴν δὲ αὐτοῦ δύ-
ναμιν ἀναμάττεται· ὅταν διὰ τῆς τῷ Πνεύματος ἐνεργείας, τὸ αἰοθητὸν ὕδωρ πρὸς
θείαν τινὰ καὶ ἀπόφρητον μεταξοιχεῖται δύναμιν, ἀγιάζει τε λοιπὸν τὰς ἐν οἷς ἦν γέ-
νετο. *Corderius interpretatur:* *Quemadmodum infusa lebetibus aqua, flam-
mæ radiis admota, fervorem ejus concipit: ita etiam isti, quæ sensu percipi-
tur, aquæ, Spiritus efficacitate divina quedam vis imprimitur, quæ nequeas
explicari, omnesque, quibus affusa fuerit, repente sanctos efficit. Vox ἀκ-
μαῖς omnino suspecta est: neque enim Græci πυρὸς dicunt ἀκμὰς, sed
ἀκτῖνας, Φλόγας, vel etiam Φλογὰς, à Φλογῇ. Divina quedam vis imprimi-
tur, πρὸς θείαν τινὰ μεταξοιχεῖται δύναμιν.* *ReEtius interpretaberis, in di-
vinam quandam virtutem immutatur, vel transit.* Eodem modo *Theo-
phanes, Homil. 28. pag. 218.* Καθάπερ τὸ ὕδωρ τὸ ἐν τῷ λέβητι τῆς τῷ πυρὸς
μεταλαμβάνει θερμότητος ὅταν τὸ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ ὕδωρ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύμα-
τος, εἰς θείαν μεταξοιχεῖται δύναμιν. *Sicut ignis fervorem concipit aqua, quæ
in lebete continetur: sic Ἐ ea, quæ in lavacro est aqua, per operationem Spi-
ritus in divinam quandam transit virtutem.*

c. *Beatae Ἐ gloriose resurrectionis.* Hanc ob causam Theodoretus in *Epitome divin. Decret. cap. 18. pag. 292. de Baptismo* scribit: Ἀρρεβῶν
γάρ ἔσι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, καὶ τῆς ἐσομένης ἀναστάσεως τύπος. *Est enim ar-
rha futurorum bonorum, Ἐ futuræ resurrectionis typus.* *Greg. Nyssenus lib. de SS. Trinitate, t. 3. pag. 9. Baptismum vocat ψωκοῦν δύναμιν, καθ' ἣν ἐκ τῷ Φθερτῷ βίῳ εἰς άθανασίαν ἡ Φύσις ὑμῶν μετασκευάζεται, potentiam vivifican-
tiam per quam ex corruptibili vita in immortalitatem natura nostra transformatur.*

d. *Arctissimæ nostræ cum Christo unionis; unde dicimus baptizari in unum
corpus, 1. Corinth. 12:13.* Εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, ἀντὶ τῷ ἐπὶ τόπῳ, ὡς
εἰς ἐν σῶμα τελεῖν. *In unum corpus baptizati sumus, hoc est, ideo, ut unum
corpus essemus:* Sunt verba Theodoreti ad præsentem locum. Unum
corpus tum fideles inter se sub capite Christo, tum cum ipso Christo.
Dicimus in Baptismo Christum induere, ad Galat. 3:27. Ad quem locum
iterum Theodoretus, pag. 277. Ἐκεῖδὲν εἶκεν, ὅτι τάντες ὑιοὶ θεῶν ἔσει, δι-
δάσκει καὶ χῶς ἔτυχον τούτων, καὶ Φητιν., ἐνεδύσασθε τὸν χριστὸν, τὸν ἀληθῆς ὑιόν
τοῦ θεῶν, ἔκεινον δὲ ἐνδεδυμένοι, εἰκότες ὑιοὶ θεῶν χριματίζετε. *Postquam dixit,
omnes filii Dei estis, docet etiam, quomodo hoc affecti sint, Ἐ dicit, in-
duistis Christum, qui est verè Filius Dei: postquam verò illum induistis,
jure filii Dei vocamini.* Vide ad eundem locum *Theophylactum, p. 469.*
*Hinc Chrysostomus Homil. 10. in Joh. dicit, ἐν τῷ βαπτισματι τῆς ὑιοθε-
σίας*

σιας ἐντυπεῖσθαι τὸν εἰκόνα, in baptismō adoptionis imaginem nobis imprimi. Et Clemens Alex. Pædag. lib. 1. cap. 6. pag. 93. Βαπτιζόμενοι, Φωτιζόμενοι, φωτιζόμενοι, διστοιχόμενοι. *Baptizati, illuminamur: illuminati, in filios adoptamur.* Basilio, in exhortatione ad Baptismum, *Baptismus* vocatur ὑιοθεσίας χάρισμα, *adoptionis donum.* Theodoretus in Epitome divin. Decret. cap. 18. *Baptismus* θεοῦ αὐτοφάνει θεός, καὶ ὁ μόνος θεοῦ, ἀλλὰ καὶ κληρονόμος θεός, καὶ συγκληρονόμος χριστοῦ, filios Dei reddit, nec filios tantum, sed etiam hæredes Dei, εἰς cōhæredes Christi. Greg. Nyssenus Orat. in Baptismum Christi, t. 3. pag. 368. *Baptismum* vocat οἰκείωσιν πρὸς θεόν, conjunctionem cum Deo. Isidorus Pelusiota, Epist. 195. lib. 3. pag. 333. cundem dicit ὑιοθεσίας καὶ θείας συγγενείας τοιητικόν, adoptionem εἰς divinam cognitionem procreare.

2. Finis φ., cui, considerat pro quibus institutus sit Baptismus. Ut verò Baptismi objectum eò melius intelligamus, illud

A. Κατ' ἄρσιν ex Antiquitate proponimus. Non sunt ergo objectum Baptismi,

α. Mortui. Cataphryges, ut Philastrius de iis scribit, mortuos baptizabant. Hos damnat Codex Canonum Ecclesiæ Africanæ, Can. 18. Placuit, ut corporibus defunctorum Eucaristia non detur, scriptum est enim, Accipite & edite: cadavera autem nec accipere possunt, nec edere. Et ne jam mortuos homines baptizari faciat Presbyterorum ignavia. In translatione Græca est: Καὶ, ἵνα μὴ τοὺς ἥδη τελευτῶντας βαπτισθῆναι ποιήσῃ ἡ τῶν Πρεβυτέρων ἄγνοια. Videntur ergo Patres isti pro ignavia, scripsisse ignorantia. Τοὺς ἥδη τελευτῶντας Balsamon ex Zonara interpretatur, τοὺς ἥδη τελευτήσαντας, qui jam mortui sunt. Hujus decreti etiam meminit Photii Nomocanon iit. 4. cap. 6. Ad hos Cataphryges, seu Montanistas, alludit Nazianzenus Orat. 40. quæ est de Baptismo, pag 648. ubi scilicet Baptismum differentes modo compellat: Πίσευσον τῷ γύρᾳ τὴν κάθαρτι. τί Φοβῇ τὰ νεότητος ἐν βαθεῖ γύρῳ καὶ ταῖς ἐσχάταις ἀνατοξίς; ή καὶ σὺ μένεις γενέσθηναι, ὃ μᾶλλον ἐλεύμενος, ή μισουμένος; Senectuti committe purgationem. Quid in effæta senectute atque extremo vite spiritu juvenilis ætatis vilia persistescis? An tu etiam exspectas, dum mortuus abluaris, non jam misericordiam tui magis, quam odium movens?

β. Vivi pro mortuis. Hunc morem Epiphanius, hæresi 28. pag. 54. apud Cerinthianos in usu suis docet his verbis: Καὶ τὶ παραδίσεως πράγμα ἥλθεν εἰς ἡμᾶς, ὃς τινὲν μὲν παρ' αὐτοῖς πρεθανόντων τελευτῆσαι ἄνευ βαπτίσματος, ἄλλους δὲ ἀντ' αὐτῶν εἰς ὄντος ἐκείνων βαπτίζεσθαι, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐν τῇ ἀναζά-

356 EXPOSITIONIS SYMBOLI

σει ἀναζάντας αὐτοὺς δίκην δοῦναι τιμωρίας, βάπτισμα μὴ εἰληφότας. Ex traditione res quædam ad nos deuenit, quod quidam apud ipsos de vita deceperunt, morte præventi ante baptisma, alii verò pro ipsis in nomen ipsorum baptizen-tur, ne, ubi resurrexerint, illi in resurrectione pœnas dent, eò quod non acceperint baptisma. Id ipsum etiam Marcionitæ postea factitârunt: Sic enim de iis Chrysostomus Homil. 40. in 1. ad Corinthios, pag. 513, 514. Ἐπειδὴ γάρ τις ιατικούμενος ἀπέλθη παρ' αὐτοῖς, τὸν ζῶντα ὑπὸ τὴν κλίνην τῷ τε-τελευτικότος ιρύψαντες, προσίστη τῷ νεκρῷ, καὶ διαλέγονται, καὶ πυνθάνονται, εἰ βούλειτο λαβεῖν τὸ βάπτισμα; Εἴτα ἐκείνου μηδὲν ἀποκριναμένου, ὁ ιεκρυμμένος κά-ταθεν ἀντ' ἐκείνου Φησίν, δτὶ δὴ βούλειτο βαπτισθῆναι καὶ σῦτω βαπτίζεσθαι αὐτὸν ἀντὶ τῷ ἀπελθόντος. Postquam Catechumenus quispiam apud eos excesserit, sub lecto mortui abscondito aliquo qui vivit, accedunt ad mortuum, eumque allo-quantur, & rogant, num velit accipere baptisma? Deinde, illo nibil respon-dente, qui infernè absconditus est, pro illo dicit, se velle baptizari: & sic eum baptizant pro eo, qui è vita excessit. Eadem ex Chrysostomo refe-runt Theophylactus in 1. Corinth. 15. pag. 302. & Harmenopulus de Sectis, pag. 564. Hujusmodi Marcionitarum baptisma Tertullianus vo-cat vicarium baptisma, lib. de Resurrectione carnis, cap. 48. pag. 586. & hanc ipsam consuetudinem tangit lib. 5. adv. Marcionem, cap. 10. Ambrosius etiam in 1. Corinth. 15:29. οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, ex-plicans, Exemplum, inquit, eorum subjicit, qui tam securi erant de futura resurrectione, ut etiam pro mortuis baptizarentur, si quem fortè mors præ-venisset, timentes, ne aut malè, aut non resurgeret, qui baptizatus non fue-rat, vivus nomine mortui tingebar. Et Walafridus Strabo lib. de Reb. Eccles. cap. 26. Primis prædicationis Evangelicæ temporibus tanti fervoris quidam in divina credulitate referuntur fuisse, ut pro quibusdam charissimis, ante annunciationem veritatis, vel baptismi perceptionem, defunctis, bapti-zari studebant. Quod Apostolus Paulus ad adstruendam resurrectionis fidem commemorat. Quia nisi crederentur resurrecti, stultum erat pro eis, qui jam non exsisterent, laborare. An verò eò respexerit Apostolus, hīc non disputamus: res est altioris indaginis. Pergimus ergo ad alia.

γ. *Adulti, in religione Christiana priùs non instituti.* Hinc Zonaras ad Can. 2. Concilii Nicæni primi, pag. 49. Οἱ Πατέρες σῦτοι ὄριζοτι, τὸν τῇ τίσει προσερχόμενον μὴ ἀντίκα βαπτίζεσθαι, εἰ μὴ ἀριούντως ιατικηθεῖη. Hi Pa-tres definiunt, eum, qui ad fidem accesserit, non statim esse baptizandum, nisi priùs sufficienter fuerit institutus. Vide ipsum Canonem, qui vult, ἀνθρώπους ἀπὸ ἔθνικοῦ βίου ἀρτι προτελθόντας τῇ τίσει, καὶ ἐν δλίγῳ χρόνῳ ιατικη-θέντας,

θέντας, homines è gentili vita nuper accedentes ad fidem, & ex quo tempore institutos, nec statim baptizandos, nec ad Episcopatum vel Presbyterium promovendos esse. Consule etiam Photii Nomocan. tit. 4. cap. 4. & 7.

δ. Furiosi & à dæmone correpti. Timotheus Alexandrinus resp. ad quæst. 2. apud Balsamonem, pag. 1060. ad quæstionem, si Catechumenus à dæmone corripiatur, & voluerit ipse vel sui, ut sanctum baptismum accipiat, debetne accipere, annon, & maximè, si morti sit vicinus? respondeat, Ἐὰν δὲ δαιμονιζόμενος μὴ καθαρισθῆ ἀπὸ τῆς ἀκαθάρτου πνεύματος, γέδυνται λαβεῖν τὸ ἅγιον βάπτισμα· περὶ δὲ τὴν ἔξοδον βαπτίζεται. Si is, qui à dæmone corripitur, non fuerit ab immundo spiritu mundatus, non potest sanctum baptismum accipere: sed in exitu è vita baptizatur. Idem, resp. ad interrogat. 5. pag. 1061. de Catechumeno infirmo, Ἐὰν ἐν Φρενὸς γένυται, si emota factus sit mentis, statuit, cum tum demum baptismum accipere, εἰς μὴ ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου πειράζηται, si ab immundo spiritu non tentetur.

B. Kata θεον. Objectum Baptismi sunt

α. Adulti, sed prius in fide Christiana instituti. Vide proximè præcedentia ad lit. γ.

β. Infantes, de quorum baptismo dubitatur. Ita statuit Can. 72. Ecclesiæ Africanæ: Item placuit de infantibus, quoties non inveniuntur certissimi testes, qui eos baptizatos esse sine dubitatione testentur, neque ipsi sunt per ætatem de traditis sibi sacramentis idonei respondere, absque ullo scrupulo eos esse baptizandos. Eandem constitutionem repetit Concilium in Trullo, Can. 84. Synodica Lucæ, Patriarchæ Constantinop. cap. 12. itidem statuit, tales διείλειν βαπτισθῆναι, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τούτων εἰ ἐν νηπιότητι ἐβαπτίσθησαν, μήτε τινὰς εὐφίσκεσθαι διαβεβαιώμενος τὸ βάπτισμα, debere baptizari; quod nesciant, an in infantia fuerint baptizati, nec ulli inveniantur, qui eos baptizatos esse affirment. Consentit etiam Leo I. Papa Rom. in Epistola ad Rusticum, Episcopum Narbonensem, in Codice Canonum Ecclesiæ Rom. cap. 28.

γ. Hæretici quidam ad Ecclesiam Catholicam accedentes. Hic verò ante omnia illud notandum, fuisse in primitiva Ecclesia, qui promiscuè omnes tingerent ab hæreticis vel schismaticis baptizatos. Primi ex Catholicis hoc fecerunt Agrippinus, Carthaginensis Episcopus, & Tertullianus, ejusdem loci Presbyter. Tertullianum ita sensisse, colligitur ex libro ejus de Baptismo, cap. 15. pag. 391. Universum quin etiam Africæ & Numidiæ Episcoporum Concilium eandem sententiam approbat.

358 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Tertius Cyprianus Epist. 71. ad Quintum, pag. 176. Epist. 70. quæ est ad Januarium & cæteros Episcopos Numidas de baptizandis hæreticis: Epist. item 73. quæ est ad Jubajanum de baptizandis hæreticis. Eadem controversia denuo agitari coepit temporibus Stephani Papæ, teste Eusebio, Hist. Eccles. lib. 7. cap. 2. pag. 72. cujus verba sunt: Ζητήματος ὁ συκροῦ τηνιάδε ἀνακινηθέντος, εἰ δέοι τὸς ἐξ οἰστῶν αἱρέσεως ἐπιχρέφοντας διὰ λουτρῆς καθαιρεῖν; Magni momenti quæstio eo tempore mota fuit, num oporteat ex quacunque hæresi revertentes per lavacrum purgari? Affirmavit Cyprianus, negavit Stephanus, ut Eusebius capite sequenti testatur. Sententiam Cypriani sequebantur tres Synodi Carthagine convocatae, ut colligitur ex Synodicis literis ad Januarium, & cæteros Numidiæ Episcopos, quæ est Epist. 70. apud Cyprianum. Nec in Africa tantum, sed etiam alibi hanc sententiam fuisse receptam, docent Firmilianus ad Cyprianum, Epist. 75. apud Cyprianum, pag. 199. & Dionysius, Episcopus Alexandr. apud Eusebium, Hist. Eccles. lib. 7. cap. 7. pag. 72. b. Diu hæc contentio duravit inter Cyprianum & Stephanum, & eò usque fuit deventum, ut Stephanus, congregata Romæ, anno 268, Synodo, Cyprianum cum ὁμοψήφοις, damnaverit. De qua Synodo Libellus Synodicus, pag. 1172. in Biblioth. Juris Canonici: Σύνοδος θεία καὶ ιερὰ τοπικὴ, ἐν Ἀράμη συναθροϊσθεῖσα ὑπὸ Στεφάνου τῷ ιερομάρτυρος Πάτα: ἀποκηρύξασα τὰς ἐν τῇ Ἀφρικῇ συνόδῳ παραλόγας ἐπικεχειρικότας ἀναβαττίζειν τοὺς ἐκ τάσης αἱρέσεως προτερχομένους τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. *Synodus divina & sacra provincialis, Romæ collecta à Stephano sancto martyre & Papa: quæ eos, qui in Africana Synodo sine ratione concesserant eos rebaptizari, qui ex quacunque hæresi ad Catholicam accederent Ecclesiam, abdicavit.* Alii tamen fuerunt Catholicæ, qui discrimen fecerunt inter Hæreticos, eorumque alios denuò baptizârunt, alios verò non item. Concilium Nicænum I. rebaptizari jussit Paulianistas, sive Samosatenianos: at Catharos, sive Novatianos non. Canon 8. de Catharos decernit, eos in Clero permanere, postquam iis manus fuerint impositæ. Balsamon hanc reddit rationem, quia non erant σφάλλοντες περὶ τὴν χίσιν, ἀλλ' ὡς μισάδελφοι κατακρινόμενοι, circa fidem errantes, sed ob odium erga fratres condemnati. Can. 19. ibidem de Paulianistis decernit, ἀναβαττίζεσθαι αὐτοὺς ἐξάταντος, eos omnino rebaptizandos esse. Augustinus, hæresi 44. dicit, idèo eorum Baptismum pro illegitimo habitum, quia non baptizabant in nomine Trinitatis; eam enim negabant, unde & δεύτεροι Ιουδαιοι, secundi Iudei vocabantur. Testatur hoc Epiphanius hæresi 65. pag. 263. Vide etiam Leontium de Sectis, Act. 3. pag. 436. & Danæum

Danatum ad hæresin 44. apud Augustinum. Fecit etiam discrimen inter Hæreticos Concilium Laodicenum: hoc Phrygas quidem, sive Montanistas, baptizari jubet: at sine Baptismo admittit Novatianos & Quartodecimanos, imò etiam Photinianos. De his agit Canon 7. de illis Canon 8. & decernit, Phrygas μετὰ τάσις ἐπιμελείας κατηχεῖσθαι τε καὶ βαπτίζεσθαι ὑπὸ τῶν τῆς Ἔκκλησίας Ἐπιστόλων τε καὶ Πρεσβυτέρων, cum omni diligentia catechisari & baptizari ab Ecclesiæ Episcopis & Presbyteris. Discrimen etiam facit Can. 7. Concilii Constantinopolitani, oecumenici 2.

δ. *Omnes in Ecclesia nati infantes.* Ita sentiunt apud veteres

a. *Doctores singulares.* Isidorus Pelusiota, Epist. 195. lib. 3. pag. 333. docet, τὰ βρέφη ἀναμάρτυτα δύτα, infantes peccatis, sc. actualibus, non contaminatos, baptizandos esse. Vide integrum Epistolam. Pater ex Chrysostomo, qui Homil 21. in Acta, pag. 734. monet μικρὰ παιδία, infantes non esse lugendos, si moriantur, quia Baptismum acceperint. Τί τὰ παιδίου καταγνῶνται ἔχοις ἢν τῷ μηρῷ; τίνος ἔνεκεν πενθεῖς ἀντό; τί τῇ νεοφωτίσου; *Quid in puello damnare posses? cur eum luges? quid recens baptizatum?* Greg Nazianzenus Orat. 40. pag. 648. ubi de Baptismo maturando, nec in senectutem differendo: Νήπιον ἔσι σοί; μὴ λαβέτω καρόν ἢ κανία ἐκ βρέφους ἀγιασθήτω, εἴξεν χαθιερώθητω τῷ πνεύματι. *Infans tibi est?* Ne occasionem improbitas arripiat: ab infantia sanctificetur, ab ipsis unguiculis Spiritui consecratur. Idem, Homiliâ cùdem, exemplo circumcisionis pædobaptismum probat. Τί εἶτοις περὶ τῶν ἔτι νηπίων; ἢ καὶ ταῦτα βαπτίσομεν; πάνυγε εἰςέρ τις ἐπείγοι κίνδυνος οἱρέσσον γὰρ ἀναισθήτως ἀγιασθῆναι, ἢ ἀπελθεῖν ἀσφράγιστα καὶ ἀτέλεστα καὶ τούτῳ λόγος ἡμῶν ἢ δικτάμπερος περιτομῆ, τυτική τις οὖσα σφραγίς, καὶ ἀλογίσοις ἔτι τροσταγομένη. *Quid de iis dices, qui adhuc tenera aetate sunt?* Num eos quoque baptizabimus? Ita prorsus, si quod periculum urgeat. Præstat enim absque sensu sanctificari, quam sine figillo & initiatione discedere. Atque hujus rei ratio nobis est Circumcisio, die octavo peragi solita, quæ Baptismi figura quædam erat, atque iis, qui rationis adhuc expertes erant, offerebatur. Theodorus Antiochenus in Biblioth. Photii, Cod. 177. pag. 397. Τπέρ ἡς (ἀνασάσσας) ἵνα τύχωμεν, καὶ ἡμεῖς καὶ τὰ βρέφη βαπτιζόμεθα. Ob quam resurrectionem, ut eam consequamur, & nos & infantes baptizamur. Olympiodorus in Catena in cap. 9. Jobi, p. 274. Βαπτίζεται τὰ βρέφη, τὸν διὰ τῆς παραβάσεως τῷ Ἀδὰμ βύτον ἀποκλυνόμενα. *Baptizantur infantes ad eluendas sordes, quas ex Adami transgressione contraxerunt.* Cyrilus Alexandr. in Catena in cap. 11. Joh. pag. 285. Οτε ἀρτιγενὲς προσάγεται βρέφος, ἢ τῆς κατηχήσεως τὸ χρίζμα λαβεῖν, ἦτοι τὸ τῆς τελεόσεως

360 EXPOSITIONIS SYMBOLI

σως ἐπὶ τῷ ἀγίῳ βαπτίσματι, ὁ προάγων ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ Αμήν ἀναφένει. Quando recessus natus infans adducitur, ut vel institutionis unctionem accipiat, vel etiam, ut sacro baptisme initietur, qui eum adducit, pro eo Amen respondeat. Infantes esse baptizandos fusè probat Dionysius Areopagita, Eccles. Hierarch. cap. 7. Sect. 11. pag. 360, & seqq. & Cyprianus, Epist. 59. pag. 134. Vide etiam apud Athanasium, quæst. 2. ad Antiochum, t. 2. pag. 332.

b. *Integra Concilia. Canon. 2. Concilii Carthaginensis; quod vulgo Milevitanum vocant, & quod contra Pelagium & Celestinum fuit congregatum; Qycunque parvulos recentes ab uteris matrum baptizandos negat: aut dicit, in remissionem quidem peccatorum eos baptizari; sed nihil ex Adam trahere originalis peccati, quod regenerationis lavacro expiatur; anathema sit. Hunc Canonem ita refert Photius in Biblioth. Cod. 55. p. 44. Hoc Concilium τὰς τὰ βρέφη τὰ ἀρτίκου μὴ χρέαν ἔχειν βαπτίσματος, διὰ τὸ μὴ ἔλκειν αὐτὰ προγονικὴν ἀμαρτίαν τὴν ἐξ Ἀδὰμ, ἀναθεματίζει. Arsenius Monachus in Synopsi Canonum, Can. 36. pag. 756. Ὄτι δεῖ καὶ τὰ μικρὰ βρέφη εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν βαπτίζει. Oportere etiam parvulos infantes in remissionem peccatorum baptizare.*

c. Imò quidam volunt, etiam illos infantes esse baptizandos, quorum parentes tum demum à Gentilismo ad Christianismum accedunt, postquam illi suissent nati. Constitut. 3. tit. 3. Novell. in Photii Nomocan. tit. 4. cap. 4. de Samaritanorum infantibus decernit, τοὺς δὲ νέος τάνυ, καὶ χωρὶς τῆς ταρατυρίσεως ταύτης ἀξιόσθαι τῷ ἀγίῳ βαπτίσματος, omnino autem pueros, etiam absque hac observatione, (quæ adultos Samaritanos per biennium in fide vult instituendos esse) sacro baptisme dignos esse habendos. Balsamon in Collect. Constitut. Ecclesiast. ex lib. 1. Cod. Justin. tit. 11. Sect. 10. Biblioth. Juris Canonici, pag. 1298. Τὰ τῶν ἐλλήνων τένα, μικρὰ δύτα, χωρὶς ἀναθολῆς βαπτίζονται. Paganorum liberi, qui minoris ætatis sunt, absque dilatione baptizantur.

V. *Efecta Baptismi. De his jam actum sub materia Baptismi interna, num. II. 2. & de Fine Baptismi, num. IV. 1. Pauca ergo hic addimus. Baptismus nos salvos facit, Marci 16:16. Tit. 3:5. 1.Petri 3:21. maximè Joh. 3:5. Hinc à Basilio M. Homil. 13. pag. 481. vocatur ὁχυρα πρὸς οὐρανὸν, βασιλεῖας πρόξενος, vehiculum ad cœlum, regni cœlestis conciliator: & à Greg. Nazianzeno, Orat. 40. pag. 638. ὁχυρα πρὸς θεὸν, vehiculum ad Deum: κλείς οὐρανῶν βασιλείας, clavis regni cœlorum. Hoc verò effectum merito Christi propriè competit, sed tribuitur Baptismo sacramentaliter, quate-*

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. XVI. 36.

quatenus ille salutis est Symbolum: ac proinde sacramento Baptismi, seu aquæ, non est adscribenda salus, sed Spiritus sancti operationi. Eleganter Theodoretus, quæst. 26. in Genesim, pag. 26. "Τόδωρ ζῶν καλεῖται τὸ βάπτισμα, ὃν ἐκειδὰν Φύσιν ἔτέραν ἔχει τὸ βάπτισματος ὑδωρ, ἀλλ' ὅτι δι' ἐκείνου τὸ ὑδωτος ἡ θεία χάρις τὴν Διόνυσον δωρεῖται ζωήν. Aqua viva vocatur baptismus, non quod aqua baptismatis aliam habeat naturam, sed quia per illam aquam divina gratia donat vitam æternam. Greg. Nyssenus in Baptismum Christi, t. 3. pag. 396. Ταύτην τὴν εὐεργεσίαν ως τὸ ὑδωρ χαρίζεται ἢν γάρ ἀν πάσης τῆς ικτίσεως ὑψηλότερον ἀλλὰ θεῖο τρόπαγμα, καὶ ἡ τὸ Πνεύματος ἐπιφοίτησις, μυζητῶς ἐρχομένη πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν ὑδωρ δὲ ὑπηρετεῖ πρὸς ἔνδειξιν τῆς οὐαθάρσεως. Hoc beneficium non aqua largitur; esset enim omni creaturā sublimior; sed Dei præceptum, ὁ Σπίριτος, qui mysticè ad nostram libertatem venit, accessus. Aqua vero subseruit ad ostendendam purificationem. Basilijus M. de Spiritu S. cap. 15. pag. 178. "Εἰτις ἐξιν ἐν τῷ ὑδατι χάρις, ὃν ἐκ τῆς Φύσεως ἐξι τὸ ὑδωτος, ἀλλ' ἐκ τῆς τὸ Πνεύματος παρουσίας· οὐ γάρ ἐξι τὸ βάπτισμα βύτῳ σαρκὸς ἀπόθεσις, ἀλλὰ συνειδῆσεως ἀγαθῆς ἐπερώτυμα εἰς θεόν. Si quae est gratia in aqua, non est ex ipsis aquæ natura, sed à Spiritu præsentia: Baptismus enim non est depositio sordium corporis, sed conscientiæ bonæ interrogatio apud Deum. Chrysostomus Homil. 25. in Joh. pag. 655. "Ωσκερ ἐν ἀρχῇ ὑπέκειτο ζοιχεῖον ἡ γῆ, τὸ δὲ πᾶν τοῦ διακλάττοντος ἦν ὥστα καὶ οὗν ὑπέκειται μὲν ζοιχεῖον τὸ ὑδωρ, τὸ δὲ πᾶν τῆς τὸ Πνεύματος ἐξι χάριτος. Quemadmodum in principio terra elementum subiecta fuit, totum autem Creatoris fuit: ita etiam nunc subjicitur quidem clementum, nempe aqua, verum totum est gratiæ Spiritu. Alia, quæ in eandem sententiam afferri possent plurima, brevitatis studio omittimus.

VI. Proprietates Baptismi sunt,

1. quod sit unus. Confitentur hoc Patres Constantinopolitani, dicendo, Ομολογοῦμεν ἐν βάπτισμα. Unum confitemur baptismus. Respexerunt ad locum Apostoli ad Ephes. 4:5. Εἰς Κύριος, μία τις, ἐν βάπτισμα. Unus Dominus, una fides, unum baptismus. Nec repugnant verba Apostoli ad Hebreos 6:2. ubi fit mentio βαπτισμῶν διδαχῆς. Apostolus enim, ut vult Theodoretus ad præsentem locum, pag. 419. πληθυντικῶς τὸ βάπτισμα τέθεικεν, οὐ τολλὰ εἶναι διδάσκων βαπτίσματα, ἀλλ' ἐκειδὰν τολλοὶ τῆς τὸ βαπτίσματος ἀτολαύστι χάριτος, pluraliter posuit vocem βαπτίσμα, non multa docens esse baptismatas, sed quia multi gratiæ baptismatis sunt participes. Aliter Chrysostomus Homil. 9. in Epistolam ad Hebreos, pag. 481. quem vide. Verum, si rem paulò accuratiūs perpendamus, patet Apostolum loqui

τερὶ τῷ νομικῷ βαπτίσματος, ὅπερ εἶχεν οἱ Ἐβραῖοι τὰς γὰρ ἀκάθαρτος ἐλούετο υδατι, de baptismo legali, quem Hebrei habebant: omnis enim impurus lavabatur aquā; ut est apud Athanasium, quæst. 103. de Parabolis scripturæ, t. 2. pag. 426. Loquitur ergo de generibus lustrationum. Βαπτίζω enim merge & tingi est: quia verò ea mundantur, quæ lavantur sive tinguntur, sic ut baptismus accipiatur pro emundatione, per metalepsin. Hujusmodi Leviticas lustrationes idem Apostolus, ad Hebr. 9: 10. διαφέρει: appellat βαπτισμόν. Ad quem locum Theophilactus; pag. 959. Καὶ γὰρ κανὸν νεκροῦ ἤψατο, κανὸν λεπροῦ, κανὸν γονορρής ἐγένετο τις, ἐβαπτίζετο, καὶ σῦτος ἐδόκει ιαθαρίζεσθαι. Nam si mortuum attigisset quispiam, vel leprosum, Εἰ si seminis fluxum pateretur aliquis, abluebatur, atque hac ratione mundus reddi videbatur.

2. quod virtus Εἰ efficacia Baptismi non sit restricta ad illud momentum, quo homo baptizatur, sed per totum vitæ curriculum se extendat. Id docet Chrysostomus Homil. 3. in 1. ad Corinthios: Οὐ τοῦτο λογίζει τὸ βάπτισμα μόνον τὸ τὰ πρότερα ἀφανίσαι πλημμελήματα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ μέλλοντα ἀσφαλίζεται. Non hoc tantum potest baptismus, nempe priora delere delicta; verum etiam adversus futura munit. Theodoretus in Epit. divin. Decret. cap. 28. Ιάσιμα καὶ τὰ μετὰ τὸ βάπτισμα γενέμενα τραύματα. Vulnera, quæ etiam post baptismus facta, sunt sanabilia. Observandum hoc contra Mefalianos, quorum sententiam ita refert Theodoretus, hæret. fab. lib. 4. cap. 11. pag. 242. Τὸ βάπτισμα Φασι μηδὲν δνεῖν τὴν προσιόντας. Ξυρεῖ γὰρ δίκην ἀφαιρεῖται τὸν ἀμερτιμάτων τὰ πρότερα, τὴν δὲ φίλαν σὺν ἐκιδότει τῆς ἀμερτίας. Dicunt baptismum suscipientibus nihil prodeesse. Novaculæ namque instar præcedentia peccata auferunt, peccatorum verò radicem stirpitus non exscindit. Idem, Hist. Eccles. lib. 4. cap. 10. pag. 671. scribit, eos asserere, μηδεμίαν ἐκ τῷ θεϊκῷ βαπτίσματος ὀφέλειαν τοῖς ἀξιωμένοις γίνεσθαι μόνην δὲ τὴν σπουδάσιν ἐυχὴν τὸν δαίμονα τὸν ἐνοικοῦ ἔξελαύνει, sacram baptismum nullam iis, qui eum consequuntur, conferre utilitatem, sed solam sedulam orationem inhabitantem dæmonem expellere. Eadem de iis refert Harmenopulus de Se-
Etis, scđt. 18. pag. 572. Perversam opinionem istam ita refutat Theodoretus in Epit. div. Decret. cap. 18. pag. 292. Οὐ μόνον τῶν παλαιῶν ἀμερτιμάτων δωρεῖται τὴν ἀΦεσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα τῶν ἐπιγγελμένων ἐντίθησιν ἀγαθῶν, καὶ τὸ δεσποτικὸν θκνάτη, καὶ τῆς ἀνατάσεως παθίσαι ποιεῖνεις, καὶ τῆς τῷ Πνεύματος δωρεᾶς τὴν μετεσίαν χαρίζεται, καὶ νιοὺς ἀποφείνει θεῖ, καὶ καὶ μόνου ώντες, ἀλλὰ καὶ κληρονόμους θεῖ, καὶ συγκληρονόμους χρισοῦ. Οὐ γὰρ, ὡς οἱ Φρενοβλαβεῖς Μεσσαλιανοὶ νομίζεται, ξυρὸν μόνον μιμεῖται τὸ βάπτισμα, τὰς προγεγενημένας ἀφαιρεύμενον

ρούμενοι ἀμαρτίας τότο γὰρ ἐκ περιεστίας χαρίζεται. Non solum veterum peccatorum remissionem donat Baptismus, sed spem etiam ingerit promissorum bonorum, mortisque Dominicæ, & resurrectionis efficit participes, & doni Spiritus participationem largitur, & filios Dei reddit, nec filios solum, sed & bæredes Dei, & cōbæredes Christi. Non enim, ut amentes putant Messalani, novaculam tantum imitatur baptismus, præcedentia auferens peccata. Hoc enim ex superabundantii largitur.

3. Ex duabus præcedentibus proprietatibus necessariò emergit, *Baptismum, semel rite administratum, non esse iterandum.* Canon 47. Apostol. Ἐπίσκοπος, οὐ πρεσβύτερος τὸν κατ' ἀλήθειαν ἔχοντα βάπτισμα, τὰν ἄνθεν βάπτισην, καθαιρεῖσθαι, iēs γελῶν τὸν σαυρὸν, καὶ τὸν τὴν Κυρίων θάνατον. *Episcopus vel Presbyter, qui verum baptisma habentem rebaptizat, deponatur, ut crucem & mortem Domini ridens.* Balsamon in Collect. Constitut. Eccles. ex lib. 1. Cod. in Paratit. tit. 4. ex lib. 1. tit. 6. Constit. 1. 'Ο Ἐπίσκοπος τὸν ὕδη βαπτισθέντα ἀναβαπτίσαι τολμήσεις, ἀποχειρωτούεται. *Episcopus eum, qui jam baptizatus est, si rebaptizare fuerit ausus, ordine suo removeatur.* Ibid. tit. 6. Ἐπίσκοπος δεύτερον τὸν αὐτὸν βαπτίζων, καθαιρεῖται. *Episcopus, qui secundo baptizat eundem, loco movetur.* Item: 'Ο ἀναβαπτίζων ὁρθόδοξον, σὺν αὐτῷ ἐσχάτως τιμωρεῖται, εἴγε ἡλικίας οὐ δεκτικῆς ἐγκλήματος. Qui rebaptizat orthodoxum, unde cum ipso ultimo afficitur supplicio, siquidem illius erat ætatis, quæ criminis esset capax. Tertullianus de Pudicitia, cap. 16. Denuò ablui non licet. Et cap. 15. de Baptismo: *Semel lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet.* Augustinus Epist. 203. *Rebaptizare Catholicum, inmanissimum scelus est.* Vide Cl. Vossii Disputat. 17. & 18. de Baptismo. Facit hoc contra Marcionem, qui, teste Balsamone ad Can. 95. Concilii in Trullo, pag. 484. ἐβάπτιζεν εὖ μόνον ἀταξ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τρίτου, non semel tantum, sed etiam ter baptizabat. De codem Epiphanius, hæresi 42. pag. 135. Οὐ μόνον παρ' αὐτῷ ἐν λουτρὸν διδοται, ἀλλὰ καὶ ἔως τριῶν λουτρῶν, καὶ ἐπέκεινα ἔξει διδοναι παρ' αὐτοῖς τῷ βουλομένῳ. *Apud eum non unum tantum datur lavacrum, sed tria, immo etiam plura apud eos conferre licet volenti.* Hemerobaptistæ neminem salvari posse putabant, nisi quotidie baptizaretur, atque adeò à peccatis mundaretur; de quibus videri potest Epiphanius, hæresi 17. pag. 22.

VII. Adjuncta Baptismi. Huc referimus circumstantias

1. *Loci.* Baptismus in cœtu fidelium administrandus. Vetus Ecclesia, simul atque baptisteria ac templo habuit, in iis, populo prælente, Baptismum administravit. Quia hæretici quidam, vel schismatici, quæ-

364 EXPOSITIONIS SYMBOLI

dam in privatis ædibus conventicula habere deprehendebantur, & illegitima baptismata, ταρασυναγωγὰς & ταραβατίσματα dicta: hinc contra ejusmodi conventicula & parabaptismata hoc decretum in Synodo Constantinopolitana, sub Justiniano Juniore, factum Can. 59. Μηδαμῶς ἐν έυηντηρίῳ οἴηθε, ἐνδον οἰκίᾳς τυγχάνοντι, βάπτισμα ἐπιτελεῖσθαι ἀλλ' οἱ μέλλοντες ἀξιότεροι τοῦ ἀχράντου Φωτίσματος, ταῖς καθολικαῖς προσερχέσθωσαν ἐκκλησίαις, κἀκεῖσε τῆς διωρεᾶς ταύτης ἀπολαυστῶσαν. 'Ει δέ τις ἀλλῷ τὰ πάρ' θυμῷ δρισθέντας μὴ Φυλάττων, εἰ μὲν χλυρικὸς ἔη, καθαριεῖσθαι ἐι δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω. In æde oratoria, quæ est intra domum, baptismus nequaquam peragatur: sed, qui ab omnibus sordibus aliena illuminatione digni babendi sunt, ad Catholicas accedant ecclesias, atque ibi bujus doni participes fiant. Si quis autem à nobis constituta non servare convictus fuerit, siquidem sit Clericus, deponatur; si autem Laicus, segregetur. Prospectum tamen fuit infirmis Can. 31. ejusdem Concilii ad quem consulendus Balsamon pag. 392. Vide Cl. Vossii Disputat. 16. de Baptismo, thesi 2.

2. Temporis. Hic distinctè consideramus,

a. Quo etatis tempore quidam Baptismum voluerint suscipiendum esse. Hic variæ sunt sententiae.

a. Quia Baptismus in Circumcisionis locum successit, quidam negarunt, Baptismum infantibus ante diem octavum conferendum esse. Ea fuit opinio Fidi Episcopi; qui, ut refert Cyprianus in Epistola ad eum, quæ est 59. pag. 134. dixit, infantes intra secundum vel tertium diem, quo nati sint, constitutos, baptizari non oportere, & considerandam esse legem Circumcisionis antiquæ, &c. Adversus hunc Fidum & διοδόξας, sub Cypriano Synodus Africana habita est Episcoporum 66. quorum Epistola Synodalis ea ipsa est, cuius modò meminimus. Vide etiam Augustinum Epist. 28. ad Hieronymum; & Euchologium, pag. 90.

β. Greg. Nazianzenus, Orat. 4. tertium circiter annum Baptismo suscipiendo maxime putat aptum. Verba ejus, pag. 658, hac de re sunt: Περὶ τῶν ἄλλων (nimis) ubi nulla adest causa Baptismi statim post nativitatem suscipiendi) δίδωμι γνώμην, τὴν τριετίαν ἀναμείναντας, ἢ μικρὸν ἐντὸς τριῶν, ἢ ὑπὲρ τοῦτο, ἡνίκα καὶ ἀκεστή τι μαζικόν, καὶ ἀπορίνασθαι δυνατόν εἰ καὶ μὴ συνιέντα τελέως, ἀλλ' οὖν τυπούμενα, οὕτως ἀγιάζειν καὶ ψυχὰς καὶ σώματα τῷ μεγάλῳ μυηρίῳ τῆς τελειώσεως. De reliquis ita censeo, ut triennio expectato, aut aliquanto breviori vel longiori temporis spatio; quando Ἐ mystici quidam audire, Ἐ respondere possunt, et si non plenè intelligunt, imbuuntur tamen Ἐ informantur; ita demum per magni Baptismi sacramentum Ἐ animos Ἐ corpora sanctificant.

γ. Alii

y. Alii Baptismum in extremam senectutem differebant. Hi vocati sunt Clinici; quorum duo genera:

Unum tum Catechumenorum, tum Gentilium sese convertentium, qui in extremis constituti, καὶ ἐν τῇ ολίγῃ, in lecto decumbentes, baptizabantur. Horum meminit Epiphanius, hæresi 28. pag. 54. Ita Arinthæus Prætor, ab uxore ad fidem Christianam conversus, in fine vitæ baptizatus est, referente Basilio Cæsar. Epistolâ 386. pag. 966.

*Alterum illorum, qui Christiani quidem erant professione, sed studio Baptismum differebant, simul & baptizari & mori volentes, ne post acceptum Baptismum rursus peccarent, male intelligentes locum ad Hebr. 6:4. ex quo cum Novatianis colliebant, nullam, post Baptismum delinquentibus, venia spem reliquam esse. Ita Constantinus Magnus extremo vitæ suæ tempore ab Eusebio, Nicomediensi Episcopo, baptizatus est, ut, præter Eusebium, lib. 4. de Vita ejus, pag. 155. b. alii etiam Historiæ Eccles. scriptores tradiderunt; nempe Socrates, lib. 1. cap. 39. pag. 190. b. Theodoretus, lib. 1. cap. 32. pag. 295. a. Sozomenus, lib. 2. cap. ult. pag. 35. b. & Nicephorus, lib. 8. cap. 54. pag. 66. &c. Constantini etiam filius Constantius, moriens voluit baptizari, ἀποθνήσκων ἐδοξε βαπτίζεσθαι, ut docet Athanasius de Synodis Arimini & Seleuciæ. Idem de Theodosio Magno tradit Ambrosius, Orat. de obitu ejus, & Socrates lib. 5. cap. 6. pag. 244. a. Hic Baptismus eleganter vocatur ἐντάφιον βάπτισμα à Greg. Nysseno, sub finem Orationis πρὸς τὰς βραδύνουσας εἰς τὸ βάπτισμα, adversus eos, qui Baptismum differunt, t. 2. pag. 224. quando monet, Ἀπόθεεθε ἐν τὴν ματαίαν γνώμην, οἱ ἐντάφιοι τυρῶντες τὸ βάπτισμα. Deponite ergo inanem vestram sententiam, qui Baptismum ad exsequias reservatis. Hunc Clinicorum morem acriter reprehenderunt Orthodoxi Patres, inque hanc Baptismi differendi consuetudinem graviter sunt invecti. Unum & alterum audivisse sufficit. Plurima habet Greg. Nazianzenus Orat. 40. quæ est in sanctum Baptisma. Pauca inde excerpamus. Pag. 643. dicit: Βαπτισθῶμεν σῆμερον, ἵνα μὴ αὔριον βιασθῶμεν· καὶ μὴ ἀναβαλάμεθα τὴν εὐεργεσταν ἡς ἀδικίαν, μηδὲ ἀναμείνωμεν πλεῖστη γενέσθαι κακοί, ἵνα πλεῖστον συγχωρηθῶμεν· μηδὲ γενόμεθα χριστοάτηλοι καὶ χρισέμ-
χοροι, μηδὲ Φορτισθῶμεν πλέον ἢ δυνάμεθα Φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδρῳ τῇ νῇ βαπτισθῶ-
μεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν, ἀνθ' ὧν τὸ πλεῖστον ἥλπίσαμεν, τὸ πᾶν ἀπολέσαν-
τες. Ἐας ἔτι τῶν λογισμῶν κύριας εἶ, πρόσδραμε τῷ δωρήματι, &c. Baptizemur
bodie, ne cras vi aliqua cogamur. Ne beneficium, tanquam injuriam, dif-
feramus, nec expectemus, donec pejores fiamus, ut plura nobis condonentur:*

nec Christo, tanquam caupones & negotiatores, abutamur: nec graviori sarcina oneremur, quam vires nostræ ferre queant, ne una cum navi demergamur, ac gratiam per naufragium amittamus, dumque plura spe atque animo conceperimus, omnia perdamus. Quamdiu mentis adhuc compos es, ad donum accurre, &c. Chrysostomus, Homil. 1. in Acta, pag. 615. Μή καιρὸν ἀναμένωμεν, μή τοτε μέλλοντες καὶ ἀνεβαλλόμενοι, ἀπέλθωμεν κενοὶ καὶ ἔρημοι τοιότων ἀγαθῶν τῶς οἰεσθε δύνωμαι, ὅταν ἀκόσιον, ὅτι ἀμύητος τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν, τὰς ἀφορῆτος ἐννοῶν κολάσεις ἐκείνας, τὴν ἀπαρχίτητον τιμωρίαν; τῶς δάκνομαι τάλιν, ὅταν ἑτέρους ἴδω πρὸς τὰς ἐσχάτας Θεώνυτας ἀνατυοὰς, καὶ μηδὲ ἐντεῦθεν σωφρονιζομένους; Διά τοι τέτο τολλὰ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀνάξια γίνεται. Ne tempus exspectemus, ne quando fiat, ut, dum cunctamur & procrastinamus, hinc inanes discedamus, tantisque bonis vacui. Quomodo creditis me discruciari animo, quoties aliquis nondum initiatus ex hac vita abreptus fuerit, si tecum reproto intolerabiles illos cruciatus, & supplicium inevitabile? Rursus, quos æstus pectoris sentio, quoties alios video sub extremum balitum festinantes ad initiationem, nec hinc puriores fieri? Ita interpres, sed minus accuratè postrema; quæ sic commodius reddentur: Quoties alios video extremos jam spiritus ducere, nec tamen inde sapientiores reddi? Hinc multat tanto duno indigna sunt. Et Homil. 23. in Acta, pag. 746. Τί τὰς ἐσχάτας ἀνατυοὰς ἀναμένεις ὡς δρακότης, ὡς καιροῦργος, ὡς ὡν δΦείλων τῷ θεῷ ζῆται; τί ὡς πρὸς ἀπηνῆ τινὰ καὶ ὄμον τρέχων δεσπότην οὔτω διάκειται; τί Φυχρότερος; τί ταλαιπωρότερον τῶν τότε λαβόντων τὸ Φάτισμα; Cur extremos exspectas spiritus sicut fugitivus, sicut malefactor, & quasi Deo vivere non deberes? Quare sic afficeris, quasi ad inhumanum & crudelē quendam Dominum curreres? Quid frigidius, quid miserabilius tunc demum Baptismum accipientibus? Contra coldem integrum scripsit Orationem Greg. Nyssenus, quæ exstat tom. 2. pag. 215. ex qua quædam adduximus Observationum nostrarum cap. 3. pag. 72. ubi etiam de dupli horum Clinicorum genere.

b. Quo anni tempore veteres voluerint Baptismum esse conferendum, vel accipiendum.

a. Alii in Paschatis festo. Testatur hoc Socrates, Hist. Eccles. lib. 5. cap. 22. pag. 250. a. quando dicit, Τheſſalicas Eccleſias ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Πάσχα μόνον βαπτίζειν, tantum in diebus Paschatis baptizare. Διὸ, addit, σφράγεις τὴν δίλιγαν οἱ λοιποὶ, μὴ βαπτισθέντες ἀποθνήσκουσιν. Ob quām cauſam, paucis admodum exceptis, reliqui absque baptismō moriuntur. Eadem ex Socrate refert Nicephorus Hist. Eccles. lib. 12. cap. 34. pag. 297. Docet etiam Chrysostomus, Homil. 1. in Acta, pag. 615. quoddam in solo

Paschatis festo baptizari voluisse, quorum ibidem superstitionem perstringit. Zonaras ad Can. 45. Laodic. pag. 356. Ἐν τῷ μεγάλῳ σαββάτῳ οἱ θεοὶ ἡ Ἔκκλησίς ποιεῖ βάπτισματα, διότι τὸ βάπτισμα τῆς τε Φύσης καὶ τῆς ἀναζήσεως τῷ Κυρίῳ τύπος ἐξίν. In magno Sabbato ex consuetudine Ecclesia baptismata peragit, quia baptisma sepulturæ ἢ resurrectionis Domini figura est. Basilius quoque, in exhortatione ad Baptismum, pag. 476. dicit, πάντα μὲν χρόνον εὐκαιρίαν ἔχει πρὸς τὴν διὰ τὸ βάπτισματος σωτηρίαν, omne quidem tempus ad salutem per baptismum esse opportunum: addit vero, τί δὲ ἀν γένοτο τῆς ἡμέρας τῷ Πάσχῃ συγγενέσερον πρὸς τὸ βάπτισμα; Quod autem tempus baptismū magis cognatum est, quam Paschalis dies? Ratio: H̄ μὲν γὰρ ἡμέρα, μνημόσυνον ἔχει ἀναστάσεως τὸ δὲ βάπτισμα, δύναμις ἔστι πρὸς τὴν ἀνάστασιν. Ἐν τοίνυν τῇ ἀναστάσιμῳ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τῇ χάρῃ ὑποδεξώμεθα. Ille enim dies monumentum quoddam est resurrectionis: baptismus verò, resurgendi facultas quedam. Resurrectionis igitur gratiam, resurrectionis die accipiamus.

β. Alii in Paschate & Pentecoste baptizare solebant. Hic erat mos Ecclesiae Africanæ. Tertullianus lib. de Baptismo, cap. 19. pag. 392. Diem Baptismo solemniorēm Pascha præstat, cùm & passio Domini, in qua tinguimur, adimpleta est. — Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatiū est, quo & Domini resurrectio inter discipulos frequentata est, & gratia Spiritus sancti dedicata, & spes adventus Domini sub ostensa. Vide Pamelium ad hunc Tertulliani locum, & Cl. Vossium Disput. 16. de Baptismo, thesi 6.

γ. Alii in Epiphaniorum die baptizabant, quod tamen damnatur. Vide decretum Leonis Papæ 7. in Bibliotheca Juris Canonici, pag. 224. quo prohibetur, in die Epiphaniorum baptisma celebrari. Petrus Blesensis initio Sermonis 13. Ecclesia sub anathemate interdixit, ne aliquis die Epiphaniorum baptizet, si articulus necessitatis non intercedat.

Quæcunque hactenus de tempore dicta sunt, ita intelligi debent, ut, juxta eosdem Auctores, casus necessitatis excipiatur. Tertullianus lib. de Baptismo, cap. 19. pag. 392. Cæterū omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo. Si de solemnitate interest, de gratia nibil refert. Basilius in exhortatione ad Baptismum, pag. 476. Πᾶς χρόνος εὐκαιρίαν ἔχει πρὸς τὴν διὰ τὸ βάπτισματος σωτηρίαν, κανόνια εἰσηγεῖ, κανόνια ἡμέραν, κανόνια ὥραν, κανόνια σιγμῆν χρόνου, κανόνια τι βραχύτατου. Ad salutem per baptismum omne tempus opportunum est, sive noctem dicas, sive diem, sive horam, sive quocunque temporis momentum, etiam minutissimum. Hodie etiam

368 EXPOSITIONIS SYMBOLI

etiam Graeci definitum tempus non habent. Patet hoc ex Confessione Metrophanis Critopoli, cap. 9. Διωρισμένην ἡμέραν, πότε βαπτίζεον τὰ βρέφη, οὐκ ἔχομεν οἱ μὲν γὰρ δικαιμέρα ταῦτα βαπτίζοντες οἱ δὲ δεκαήμερα οἱ δὲ πλέον, οἱ δὲ ἐλαττονάναγκης δὲ κατετείγούσις εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν βαπτίζεται τὸ γεννηθέν. *Definitum diem, quando baptizandi sint infantes, non habemus: nam quidam eos octavo die baptizant, quidam decimo: alii citius, alii tardius.* At necessitate urgente, statim post nativitatem baptizatur quod genitum est. Consulatur etiam Chrysostomus, Homil. I. in Acta, pag. 615.

VIII. *Opposita Baptismi.* Quedam jam in præcedentibus memoravimus: hic eorum tantum injicimus mentionem Hæreticorum, qui Baptismum prorsus rejecerunt. *Ascodruti;* ut scribit Theodoretus, hæret. fabul. lib. I. cap. 10. pag. 201, 202. dixerunt, μὴ χρῆναι τὰ θεῖα μυστήρια, ἀοράτων ὅντα σύμβολα, δι’ ὄρωμένων ἐπιτελεῖσθαι πραγμάτων, καὶ ἀσώματα δι’ αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. — Διὰ τότε οὔτε βαπτίζει τὰς προσιόντας, ύδε ἐπιτελεῖται παρ’ αὐτοῖς τὰ βαπτίσματα τὸ μυστήριον λύτρωσιν γὰρ οὐλοῦται, τὴν τῶν ὄλων ἐπίγνωσιν, non debere divina mysteria, quae invisibilium sunt signa, per res visibles perfici, neque incorporea per sensiles & corporeas. — Propterea nec baptizant eos, qui accedunt, nec apud eos celebratur baptismi mysterium. Redemptionem quippe appellant universorum cognitionem. Archontici ἀναθεματίζοντες τὸ λουτρὸν, καὶ τὴν τῶν μυστηρίων μετάληψιν, ἵς εἰς ὄνομα Σαβαὼν γνωμένην, lavacrum exsecrantur, & mysteriorum participationem, ut quæ fiat in nomine Sabaoth; ut refert Theodoretus, hæret. fab. lib. I. cap. 11. Idem de iis testatur Epiphanius hæresi 40. pag. 130. Manichæi, Seleuciani, & Hermiani baptismum in aqua nibil cuiquam perhibent salutis afferre; nec quemquam eorum, quos decipiunt, baptizandum putant, inquit Augustinus hæresi 46. Et hæresi 59. de Seleucianis & Hermianis scribit: *Baptismum in aqua non accipiunt.*

C A P U T X V I I .

De Resurrectione mortuorum, & futuro seculo.

Προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τῆς μέλλοντος αἰώνος. ἀμήν.

Uo hoc capite profitentur se exspectare Patres Constantino-politani: quæ strictim examinabimus.

I. est *Resurrectio mortuorum*. Circa eam consideramus,

i. *Nomen*. Hoc loco vocatur ἀνάστασις νεκρῶν, *resurrectio mortuorum*. In *Symbolo*, quod vulgo Apostolorum dicitur, nominatur *resurrectio carnis*: ab Ecclesia Aquileiensi, *resurrectio hujus carnis*. De quo Ruffinus in *Apolog. adv. Hieronymum*: *Cum omnes Ecclesiæ ita sacramentum Symboli tradant*, ut postquam dixerant peccatorum remissionem, addant carnis resurrectionem; *sancta Aquileiensis Ecclesia*, ubi tradit carnis resurrectionem, addit unius pronomini syllabam; & pro eo, quod cæteri dicunt, carnis resurrectionem, nos dicimus hujus carnis resurrectionem. Idem in *Symbolum*: *Satis cauta & provida adjectione Ecclesia nostra (Aquileiensis) docet*, quæ in eo, quod à cæteris traditur, carnis resurrectionem, uno addito pronomine tradit, hujus carnis resurrectionem. Hæc *resurrectio Græcis* vocatur ἀνάστασις. Quemadmodum ἀνίσταμαι, ut optimæ Glossæ docent, significat *resurgo*, *exsurgo*, nempe post lapsum, cubationem aut sessionem: ita ἀνάστασις vocatur *revocatio ad vitam*, seu hominis, aut corporis mortui in vitam restitutio; quia qui vivunt, stare, qui vero mortui sunt, cecidisse videntur. Ita vocem veteres explicant. Chrysostomus Homil. 69. t. 6. Ἀνάστασις εἰς τὰ πεσόντας καὶ διαλυθέντας. *Resurrectio ejus est*, quod cecidit & dissolutum fuit. Theodoretus in *Epitome div. Decret. cap. 19. t. 4. pag. 293* Ἀνάστασιν σημάτων περιπλένομεν τότο γάρ καὶ ἡ προσηγορίζ δῆλος ἀνάστασις γάρ ἡ ἐναθεναζάσις. *Corporum resurrectionem exspectamus*: *hoc enim ipsum quoque vocabulum declarat*: ἀνάστασις enim est nova statio, seu in pristinum restitutio. Hinc etiam *Etymolog. M.* Ἀνάστασις, ἀνωσάσις, ἥτοι ἔγερσις. Iterum Chrysostomus, Homil. 39. in 1. ad Corinthios: Ἀνάστασις τὰ πεπτωθέντας λέγεται. *Resurrectio de eo dicitur*, quod cecidit. Eodem modo Theophylactus in cap. 12. Marci, pag. 260. Constitut. Apost. lib. 5. cap. 6. p. 920. Κειμένων εἰς τὴν ἀνάστασις, ωχ! δὲ μὴ ὑπαρχόντων. *Facientium est resurrectio*,

Aaa

non

non verò eorum, quæ non existunt. Vide infrà, ubi de *Subjecto resurrectionis*. Universalem resurrectionem, de qua hīc agimus, Chrysostomus in Psal. 49. vocat ἀνάστασιν κοινὴν πάντων, *resurrectionem omnium communem*: Nazianzenus, Orat. 40. pag. 662. τελικταιαν καὶ κοινὴν ἀνάστασιν, *ultimam ē communem resurrectionem*: Theophylactus in cap. 6. Johannis κοινὴν καὶ καθολικὴν ἀνάστασιν, *communem ē universalem resurrectionem*: Καθολικὴν ἀνάστασιν, Greg. Nyssenus, Theophilus ad Autolycum, & alii passim: Greg. Nyssenus Orat. Catech. cap. 35. t. 3. pag. 110. μεγάλην ἀνάστασιν, *magnam resurrectionem*: Justinus M. rclp. ad quæst. 45. Orthod. πάντων καθολικὴν ἐκ νεύρων ἀνάστασιν, *totius mundi à mortuis resurrectionem*; & eodem sensu ibidem, παγκόσμου ἀνάστασιν. Andreas Cæsar. in cap. 20. Apocal. δευτέραν ἀνάστασιν, *secundam resurrectionem*, respectu primæ, quæ est resurrectione à morte peccatorum.

2. *Subjectum resurrectionis est duplex:*

a. *Absolutum*, nempe homines mortui, tum pii, tum impii. Macarius Homil. 5. pag. 89. Μέλλει δὲ χριστὸς ἐκ τῶν ὑραγῶν οὐατέρχεσθαι, καὶ τάντα τὰ φῦλα τῆς Ἀδὰμ ἀναζήσει, τοὺς ἀπὸ αἰῶνος κοιμηθέντας, οὐατὰ τὰς ἀγίας γραφάς. Christus è cælis descensurus est, omnesque ex Adamo ortas nationes resuscitabit, quicunque nimirum à mundi creatione obdormiverunt, juxta sanctas Scripturas. Chrysostomus in Psal. 49. Ήτούσιαν ἀνάστασις κοινὴ πάντων ἔσται. Communis erit omnium resurrectionis. Theophylactus in cap. 6. Joh. pag. 649. dicit eam εἰς κοινὴν καὶ καθολικὴν ἀνάστασιν, ἢν πάντες οἱ ἀμαρτωλοὶ ἀνιστάνται, *communem ē universalem resurrectionem*, quā omnes peccatores resurgunt. Cyrilus Jeros. Catech. 4. Illuminat. pag. 26. Τὸν ἀναζηναι πάντων ἔσται ἀνθρώπων. Omnes homines resurgent.

b. *Limitatum*, nempe corpora, non animæ. Id nimirum resurget, quod cecidit. Epiphanius hæresi 64. pag. 241. Ἐνάστασις όντες ἐξι τῆς μὴ πεπτώσθετος, ἀλλ' ἐξι τῆς πεπτώσθετος λέγεται καὶ ἀνισταμένου. Resurrexio non dicatur de eo, quod non cecidit; sed de eo, quod cecidit ē resurgit. Theodosius in Epit. divin. Decret. cap. 19. pag. 293. Ἐνάστασις σωμάτων περιμένομεν τότο γὰρ καὶ η τροσηγορία δηλοῖ ἀνάστασις γὰρ η ἄνωθεν σύσις τὸ σῶμα δέ ἔστι τὸ φθειρόμενον καὶ διαλυθμένον, καὶ εἰς χαῖν μεταβαλλόμενον. — τῆς γὰρ ἀθανάτων ψυχῆς όντες ἀνάστασις, ἀλλ' ἐπάνεodos γίγνεται πρὸς τὸ σῶμα. Corporum resurrectionem expectamus: hoc enim ipsum quoque vocabulum declarat. Ἐνάστασις enim est in pristinum restitutio. Corpus verò est quod corruptitur, ē dissolvitur, ē in pulvorenū convertitur. — Immortalis enim animæ non fit resurrectionis, sed redditus ad corpus. Greg. Nyssenus de Anima & Resurrectione, t. 3. pag.

NICÆNO-CONSTANTINOPOLITANI. CAP. XVII. 371

pag. 214. Ἐι μὴ ἀκριβῶς τὸ ἕδιον ἐπονέλθοι, ἐκ δὲ τῆς ὁμογενεῖς ἀντὶ τῆς ιδιαίζοντος τη παραληφθείη, ἔτερον ἀνθ' ἑτέρου γενήσεται, οὐδὲ ἐντὶ ἀν εἴη τὸ τοιότον ἀνάγα-
σις, ἀλλὰ οὐνοῦ ἀνθρώπου δημιουργία. *Nisi perfectè proprium redicerit, sed pro-
peculiari aliquid aliud ex eodem genere assumptum fuerit: alterum alterius loco
erit, atque id non amplius fuerit resurrectio, sed novihominis creatio.* Chry-
sostomus Homil. 41. in 1. ad Corinthios interrogat: Ποῦ τὸ θαυματόν οὐτ
τεράδον κατὰ τῆς θαυμάτων μητήρεν, εἰ ἄλλο πίπτει, οὐτὶ ἄλλο ἀνίσταται; *Ubi ad-
mirabilis illa ἐξ ησαντος mortem victoria, si alind quidem cadit, aliud
cerò resurgit?* Athenagoras de Resurrectione, paulò ante finem: Δεῖ ταύ-
τας γενέσθαι τῶν νεκρωθέντων, ή οὐτη διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστατων, οὐτε
αὐτοὺς ἀνθρώπους ευζηνεῖ πάλιν. *Omnino necesse est, mortuorum aut penitus
dissolutorum corporum resurrectionem fieri, eosdemque homines rursus com-
pingi.* Damascenus Orthod. fidei lib. 4. cap. 28. pag. 392. Ἀνάστατην λέ-
γοντες, σωμάτων Φρεμέν ἀνάστασις ἀνάστασις γάρ ἐσι δευτέρᾳ τῆς πεπτωθέτος φύσις
οἱ γὰρ φυγαὶ, ἀναντούσαι εὖσαι, πᾶς ἀναγένονται; *Resurrectionem dicentes cor-
porum intelligimus resurrectionem: est enim resurrectio, secunda ejus, quod
accidit, statio: nam anime, cum immortales sint, quomodo resurgent?* Vi-
de insuper Macarium, Homil. 12. pag. 165, 166. Homil. 15. pag. 191,
192. Justinum M. resp. 53. ad Orthod. pag. 256. & resp. 60. pag. 258.
Theophylactum in 1. Corinth. 15. pag. 305, 312, 313. Tertullianus de
Resurrect. carnis, cap. 51. pag. 588. Oportet enim corruptivum istud
induere incorruptionem, & mortale istud induere immortalitatem.
Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac ne putas ali-
quid aliud sentire Apostolum providentem tibi, & ut de carne dictum intelli-
gas laborantem, cum dicit istud corruptivum, & istud mortale, cutem
ipsam tenens dicit. Certè istud nisi de subiecto, nisi de comparenti pronun-
ciasse non potuit: demonstrationis corporalis est verbum. Russinus in Sym-
bolum: *Sed & Apostolus cum dicit, Oportet enim corruptibile hoc in-
duere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: num-
quid non corpus suum quodammodo contingentis & digito palpantis est vox?*
*Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratiā incorruptibi-
le est, & nunc quod mortale est, immortalitatis virtutibus induetur.* Hiero-
nymus Epist. 61. ad Pammachium: *Quod dicit Apostolus Corruptibile
hoc & mortale; hoc ipsum corpus, id est, carnem, que tunc videbatur,
ostendit. Quod autem copulat, Inducere incorruptionem & immortalita-
tem; illud indumentum, id est, vestimentum, non dicit corpus abolere quod
ornat in gloria, sed, quod antè inglorium fuit, efficere gloriosum.* Non
igitur

372 EXPOSITIONIS SYMBOLI

igitur sunt audiendi illi inter Arabes Christiani, qui, referente Eusebio, Hist. Eccles. lib. 6. cap. 37. pag. 67. a. "Ελεγον τὴν ἀνθρωπίαν ψυχὴν τέως μὲν οὐτά τὸν ἐνεργότα καιρὸν ἕμεν τῇ τελευτῇ συναποθνήσκειν τοῖς σώμασι; καὶ συνδιαφθείρεσθαι αὐθίς δέ κοτε οὐτά τὸν τῆς ἀναζάσεως καιρὸν σὺν αὐτοῖς ἀναβιώσεσθαι, dicebant, animam humanam tunc quidem in praesenti tempore una cum corporibus mori Ἐ τοις corrumpi: in posterum vero tempore resurrectionis una cum corporibus in vitam redituras. Eadem est sententia Tatiani Orat. ad Gentes, pag. 281. Samaritani etiam animarum immortalitatem negārunt, de quibus Leontius de Sectis, Act. 2. pag. 422. "Οὐτε δὲ ἄγγελος δοξάζοντι εἶναι, οὔτε ψυχὴν ἀθάνατον, οὔτε ἀνάστασιν. Neque Angelum esse existimant, neque animam immortalem, neque resurrectionem. Idem de iis testatur Origenes in Matth 22. tom. 1. pag. 486. sed his opponimus illa Epiphanius, hæresi 67. 'Ανάστασις οὐ καλεῖται τῇ μὴ πεπτωκότος. Παῖον δέ ἔξι τὸ πεσόν; ποῖον τὸ ταφέν; ποῖον τὸ λυθέν, ἀλλ' ἡ τὸ σῶμα, καὶ ἥπατος η ψυχή; ψυχὴ τοίνυν οὐ πίκτει, ὅτε θάττεται. Resurrectio non dicitur de eo, quod non cecidit: quodnam vero illud est, quod cecidit? quodnam illud, quod sepultum est? quodnam illud, quod dissolutum est, nisi corpus, Ἐ τοις non anima? Anima igitur non cadit, neque sepelitur. Tertullianus lib. 5. adv. Marcionem, cap. 9. pag. 790. Nam Ἐ ipsum quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Mortuorum itaque vocabulo non est nisi quod amisit animam, de cuius facultate vivebat. Corpus est quod amittit animam, Ἐ amittendo fit mortuum; ita mortui vocabulum corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic Ἐ resurrectionis vocabulum non aliam rem vendicat, quam quae cecidit. Surgere enim potest dici Ἐ quod omnino non cecidit, quod semper retrò jacuit. Resurgere autem non est nisi ejus quod cecidit. Iterum enim surgendo quia cecidit, resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Hieronymus, Epist. 61. sed ipsum resurrectionis vocabulum significat non aliud ruere, aliud resuscitari; Ἐ quod adjicitur mortuorum, carnem propriam demonstrat; quod enim in homine moritur, hoc Ἐ vivificatur. Iterum Epiphanius, hæresi 42. Πῶς γὰρ ἀναζητεται μὴ πεπτωκοῦ ψυχὴ; ἀνάστασις δὲ πῶς αὐτῆς κατιθέτεται, μὴ πεσούσης ψυχῆς; πᾶν γὰρ τὸ πίκτον ἀναζάσεως δεῖται πίκτει δὲ ἥπατος η ψυχὴ, ἀλλὰ σῶμα: οὐδεν καὶ δικαίως πτῶμα αὐτὸν η συνήθεια εἴωθε καλεῖν. Quomodo enim resurget anima, quae non cecidit? quomodo vero resurrectio de ea dicetur, cum anima non cadat? Omne enim quod cadit, resurrectione eget: cadit autem corpus, non anima: unde etiam merito ex communi consuetudine πτῶμα, cadaver, vocatur.

3. Causam

3. Causam efficientem. Ea autem non alia statui potest, quam Deus, naturæ auctor. Resuscitare namque mortuos longissimè omnem naturæ virtutem exsuperat: unde Dionysius, lib. de div. Nominibus, cap. 6. Sect. 2. pag. 594. dicit, *resuscitationem mortuorum πρᾶγμα, τῇ παλαιότητι μὲν Ἰωάννε παρὰ Φύσιν δοκεῖν, αὐτῷ δὲ καὶ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ θεῖον, καὶ ὑπὲρ Φύσιν, rem quidem antiquitati contra naturam videri, sibi vero ἐν veritati, ἐν divinam ἐν supra naturam.* Etsi autem tota SS. Trinitas resurrectionis causa sit, ut ex Joh. 5:21. & ad Rom. 8:11. satis liquet, quod in Catena ad Joh. cap. 5. pag. 153. Cyrillus Alexand. observat, duplo scribit, "Ιδιον τῆς θείας γοῖας, τὸ δύνασθαι ζωογονεῖν, ὅπερ ἔσιν δυοῖς ἐν Πατρὶ καὶ Τίτῳ. Proprium est divinæ naturæ, ut possit vivificare, quod æqualiter Patri ac Filio inest: Chrysostomus ibidem: Τὸ, ὡσπερ ὁ Πατὴρ ἐγείρει, τῆς δυνάμεως δείκνυσι τὴν ἀπαραλλαξίαν· τὸ δὲ, ὃς θέλει, τῆς ἔκστασης τὴν ισότητα. Illud, sicut Pater suscitat, indiscretam ἐν per omnia æqualem potestatem, illud verò, quos vult, potentie paritatem demonstrat. Greg. Nazianzenus de Spiritu sancto, Homil. 44. pag. 714. scribit: Τὸ Πνεῦμα συνδημιουργεῖ Τίτῳ καὶ τὴν χτίσιν, καὶ τὴν ἀνάστασιν. *Spiritus cum Filio ἐν creationem ἐν resurrectionem efficit: singulariter tamen Christus, Joh. 6:54. dicit, Ἐγὼ ἀναζήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.* Nam resurrectione Christi est pignus & causa nostræ resurrectionis, ut cap. 12. num. III. 3. sub lit. c. fusè demonstravimus. Excitatibimus ad potentissimam Christi vocem, quæ resurrectionis nostræ causa erit instrumentalis, ut colligitur ex Joh. 5:25. & 28. ubi Chrysostomus in Catena, pag. 158. Τότε Φωνῆς ἐπιταττούσης ἀνούσαντες ἐγειρόμεθα. Tunc, audita imperantis voce, resurgemus. Nempe, ut Thomas, quæst. 75. art. 2. ad. 2. *Quemadmodum vox naturalis dormientem excitat, sic Christi vox mortuos excitabit.* Et Greg. Nyssenus Orat. de opificio hominis, cap. 25. pag. 113. ait, Καθάπερ γὰρ ἐν τῇ τῷ παντὸς ἀναστοχείᾳ Φύσιν ὁ ἀπόστολος αὐτὸν καταβῆσσθαι τὸν Κύριον ἐν οὐλεύσματι, ἐν Φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ διὰ σάλπιγγος εἰς ἀφθαρσίαν τῷ νεκροὺς ἀναζήσειν οὕτω καὶ γῦναί τον τινα ὄπνου, τὸν θάνατον, τῇ Φωνῇ τῷ προζάγματος ὁ ἐν τῷ τάφῳ ἀποστεισάμενος, τῷ τάφου ἐξάλλεται. Nam, ut Apostolus memoriae prodidit, 1. Thess. 4:16. *Sicut eo tempore, quo instaurabitur rerum universitas, Dominus ipse quadam quasi cum militari conclamatione, per vocem Archangeli, ac tubæ clangorem mortuos ad conditionem interitus expertem suscitaturus est: Sic nunc etiam Lazarus tumulo conditus, ad vocem imperiumque Domini mortem instar somni excutiens, de sepulchro profilit.*

4. Finem resurrectionis; qui duplex,

Aaa 3

a. Alius

a. *Alius respectu electorum, nempe salus & gloria æternæ.* Macarius Homil. 5. pag. 90. *Christus εἰς δύο μέρη σήσει πάντας, καὶ τοὺς ἔχοντας τὸ ιδίου σημεῖον, τυτέσι, τὸν σφραγίδα τῷ Πνεύματος, τούτους ὡς ίδιας προσφωνήσας ἐκ δεξιῶν σήσει. — καὶ τότε δόξῃ θεῖᾳ τὰ σώματα τούτων περιβληθήσονται ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔργων, in duas partes statuet omnes, Ἐ proprium signum, hoc est, sigillum Spiritū habentes, tanquam suos, ad se vocatos, à dextris statuet: Ἐ tunc gloriā divinā eorum corpora, ex bonis operibus, circumdabuntur.* Chrysostomus in Psal. 49. *Η' μετὰ δόξης ἀνάστατις, τῶν δρθῶν βεβιωκότων. Resurrectio cum gloria eorum est, qui piè vixerunt.* Cyrillus Jerosol. Catech. Illum. 4. pag. 26. *Οἱ διαιτοὶ ἀιῶνα λαμβάνουσι σώματα, ἵνα διαιωνίζοντες ἀγγέλοις συγχορεύσωσι. Justi æterna accipiunt corpora, ut, in æternum viventes, simul cum Angelis tripudient.* Hinc resurrectio piorum à veteribus satis frequenter vocatur restitutio in illum statum, in quo Adamus in Paradiſo, ante legis divinæ transgressionem vixit. Andreas Cæsar. in cap. 20. Apocal. *Δευτέρα ἀνάστατις, ἡ ἐν Θεορᾶς τῶν σωμάτων εἰς Ἀθερτίαν μεταποίησις. Secunda resurrectio, ex corruptione corporum in incorruptum statum est transmutatio.* Theophanes, Homil. 34 pag. 247. *Ἀνάστασίς ἐστι ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις. Resurrectio est in pristinum statum restitutio.* Desumpta hæc videntur ex Greg. Nysseno, qui de Anima & Resurrectione, t. 3. pag. 252. scribit: *Ἀνάστασίς ἐστιν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς Φύσεως ὑμῶν ἀποκατάστασις.* His gemina legas apud eundem de Opificio hominis, cap. 17. t. 1. pag. 90. Et in funere Pulcheriæ, t. 3. pag. 523. *Τοῦτο ἡ ἀνάστασις, ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς Φύσεως ὑμῶν ἀναστρέψεωσις. Id est resurrectio, nempe naturæ nostræ in pristinum statum reparatio.*

b. *Alius respectu reproborum, nempe abjectio in poenæ semipernas.* Cyrillus Jerosol. Catech. Illum. 4. pag. 26. *Οἱ ἀμαρτωλοὶ ἀιῶνια λαμβάνουσι σώματα, ἵνα εἰς αἰῶνας τῶν ἀμαρτημάτων ὑκομείωσι τὸν βάσανον. Peccatores æterna accipiunt corpora, ut in æternum ob peccata torqueantur.* Vide Matth. 25: 41, 46. Hinc Chrysostomus, Homil. 5. ad populum Antiochenum, *poenæ infernales vocat τιμωρίας ἀθανάτους, τὸ πῦρ τὸ ἀσβετον, τὰ δεσμὰ τὰ ἄλυτα, τὴν αἰώνιον δίνην, poenæ æternas, ignem inextinguibilem, indissolubilia vincula, æternam multitatem.* Et Homil. 25. in Epist. ad Rom. t. 3. pag. 205. *Οτι τὰ ἐκεῖ λῆξιν οὐχ ἔχει ποτὲ, ἀκουσον αὐτῷ λέγοντος Οὐ σκάληξ αὐτῶν ό τελευτῆσι, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβεσθήσεται. Καὶ, Πορεύονται οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον. Εἰ τοίνυν ἡ ζωὴ αἰώνιος, καὶ ἡ κόλασις αἰώνιος. Ea, quæ ibi erunt, nunquam habitura sunt finem.* Audi ipsum dicentem Salvatorem: *Vermis eorum non morietur, & ignis non extin-*

extinguetur. Item, Abibunt illi quidem ad vitam æternam, illi verò ad supplicium æternum. *Si igitur vita æterna, etiam supplicium æternum.* Idem, Homil. 23. in 1. ad Corinth. t. 3. pag. 391. "Ωτερ αλ ἐνταῦθα ιολά-
σσεις τῷ παρόντι συγκαταλύονται βίῳ, οὐτως αλ ἔκει διηγένεσθε μένουσι. Sicut hujus
seculi supplicia unā cum præfensi cessant vita, ita futura perpetuū manent.
Et Homil. 25. t. 5. Edit. Parisi. pag. 445. Τὸν ἀμαρτία συζητῶντα, ἀμήχανον
συδῆναι τοτε, ἀλλ ἀνάγκη τάντως καὶ ἐνταῦθα ἐποιεῖσθον εἶναι, καὶ δειλόθεντα
ἔκει, ἀθένατα πάλιν ιολάζεσθαι. Eum, qui peccatis vivit addictus, impossibile
est unquam salvum fieri, sed pland necesse est Ἐ & hic ignominiosum esse, &
post suum hinc discessum rursus illic æterno supplicio affici. Sed de his plura
sub num. II. hujus Capitis.

5. Certitudinem resurrectionis. Resurrectionem certò futuram, ma-
ximā argumentorum copiā, tum ex Scriptura sacra, tum ex Scriptori-
bus Ecclesiasticis, demonstrari posset. Nos verò, ne nimia prolixitate
Lectori simus molesti, ad præcipua digitum tantùm intendemus.

a. Argumentum desumitur ab exemplis. Christi exemplum, primo
meritò loco ponendum, urget Greg. Nyssenus, Orat. de Opificio ho-
minis, cap. 25. t. 1. pag. 114. Postquam enim pluribus resurrectionem
Christi confirmasset, subjecit: 'Ει οὖν οὗτος ἐγένεται, εὔνοον ἀν εἴη τὸ Ἀ-
τοξολιόν ἐπιθέγγεσθαι. Πᾶς λέγοντι τινες, ὅτι ἀνάστασις νενρᾶν ἐν ἐσι; Cùm i-
gitur ille à morte sit excitatus, facilè illud Apostolicum proferre poterimus:
Quomodo dicunt quidam resurrectionem mortuorum non esse? Eodem
argumento utitur idem Orat. 1. t. 2. quae est in 1. Corinth. 15:28. pag.
11. & 12. Vide sub num. 3. de Causa efficiente Resurrectionis. Abelis &
Enochi exemplum proponit Theodoretus quæst. 45. in Genesin, pag. 38.
Deus τὸν μὲν ταρεῖσν ἀναιρούμενον, τὸν δὲ μετέθυμεν οὐρ τῇ ἀναρρήσει τῇ τετε-
μηνόν τὴν ἐσομένην ἀνάστασιν δι γὰρ πατὰ τόνδε τὸν θεον τὴν ἀρετὴν μὴ τετυ-
χηκὼς ἀντιδόσεων, δῆλον ὡς ἐν ἐτέρῳ τούτων ἀπολαύσεται βίῳ. Hac de causa il-
lum quidem occidi permisit, hunc verò transtulit: ut hujus prædicatione fu-
turam indicaret resurrectionem. Qui enim in hac vita virtutis remuneratio-
nem non fuerit adeptus, illam in altera vita certò consequetur. Chrysostomus in Psal. 118. pag. 777. Eliæ & Enoch proponit exemplum, & di-
cit, utrumque exhibere εἰδὼν τὴν ἀναστάσεων, imaginem resurrectionis.
Greg. Nyssenus de Opificio hominis, cap. 25. t. 1. pag. 110, 111, 112.
resurrectionem probat omnium eorum exemplis, qui à Christo in hister-
ris degente fuerant resuscitati. Vide eundem Orat. 3. de resurrectione
Christi, t. 3. pag. 425, 426.

b. Pro

β. Pro resurrectione mortuorum desumunt veteres argumentum à *justitia Dei*. Chrysostomus Homil. 6. in Epist. ad Philippenses, pag. 36. Δίκαιος ἐστιν ὁ θεός. Πάντες διδολογοῦμεν τοῦτο, καὶ Ἑλλῆνες, καὶ Ιουδαῖοι, καὶ ἀρετικοί, καὶ χριστιανοί. Ἄλλος ἔγειρεν μὲν πολλοὶ τῶν ἡμιχριστικῶν ἀπῆλθον μή καλασθέντες πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ιατροθεσάντων ἀπῆλθον μυρία παθόντες δεινά. Ἐι τοι. νυν δικαιος ὁ θεός, ποὺ τούτοις τὰ ἀγαθὰ ἀτοδώσται, ποὺ ἐκείνοις τὰς τιμωρίας, εἰ γέννα μή ἐσιν; εἰ ἀνάστασις μή ἐσιν; *Justus est Deus: omnes hoc fatemur*, Ἐ Græci, Ἐ Judæi, Ἐ Hæretici, Ἐ Christiani. At hinc multi, qui peccarunt, abierunt impunè: multi vero, qui virtuti studuerunt, abiverunt, postquam infinitas subiissent calamitates. Si igitur justus est Deus, ubinam his quidem præmia, illis vero supplicia tribuet, si non est gebenna, si non est resurreccio? Eandem rationem idem diligenter inculcat Homil. 2. in Epist. ad Colossi, pag. 101. Justinus M. resp. ad quæst. de Resurrectione, num. 38. pag. 310. iterum Chrysostomus, Homil. 38. seu 4. in Divitem & Lazarum, t. 5. pag. 257. Athenagoras de Resurrectione, p. 56, 57, 58. Cyrillus Jerolol. Catech. Illuminat. 18. pag. 150, 151. Theodoretus in Epit. div. Decret. cap. 20. pag. 296, 297. Idem, Orat. 9. de Providentia, pag. 424, 425. Greg. Nyssenus Orat. 3. in Resurrect. Christi, t. 3. pag. 430, 431. &c.

γ. *A veritate Dei in Scriptura resurrectionem denunciantis*. Greg. Nyssenus de Opificio hominis, statim ab initio cap. 25. pag. 108, 109. eruditè demonstrat, cum omnes aliae prædictiones Dei suum consecutæ sint, vel adhuc consecuturæ complementum, nec de resurrectionis veritate dubitandum esse. Inter alia scribit: Ἐι τὰ ἄλλα πάντα μαρτυροῦσαν ἔχει τῇ αληθείᾳ τὴν πειραν, ἀκόλουθον ἀν εἴη δι' ἐκείνων καὶ τὴν περὶ τῆς ἀναζάσεως τρόφησιν ἀληθῆ νομίσαι. Si omnia vera esse, ipsa experientia testimonium perhibente, constat: consentaneam veritati etiam prædictionem de resurrectione esse, putandum est.

δ. *Resurrectionem non esse impossibilem, veteres variis ex natura petitis probant exemplis*. Unum & alterum videamus.

α. *A semine in terram projecto, ab arboribus, quæ in hieme videntur mortuæ, tempore vero rursus florent, &c.* Ενεξε Gazæi Theophrastus, pag. 41, 42. Οὐχ δρᾶς, ὅτι καὶ ὁ σῖτος, ὅταν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι στείρουντες γῆ κρύψασιν, αὐτὸς μὲν ἐΦθάρῃ, καὶ ἐξεχύθη, καὶ τέθνηκεν δὲ διημιουργὸς αὐτῷ λόγος, ἀδιέΦθορος καὶ συγκεκριμένος, καὶ οἶον ἀθάνατος. δι' ἐρρωμένος διαμένων, καὶ τὴν ἐν κύκλῳ τῷ σκέρματος γῆν συλλέγων, καὶ τὸ χειρικεχυμένον ὑγρὸν ἐΦέλκων, καὶ τῇ θέρμῃ περιθάλπων, ἀναζωπυρεῖ καὶ σβεσθέντα τὸν σῖτον, καὶ φίλαν ἐγκατέψυχε.

Ὕηζε καὶ Φύλλου ἐξέφυσε, καὶ τὸν ιαλάμην διῆγειρε, καὶ τὸς σάχυς ἐξθρεψε· καὶ ἀτλᾶς ἄνω τὸν ιάτῳ σῖτον αὐθίς ἀναβιβάνει πεποίης· καὶ ὁ τῶν φλυρᾶν λόγος διέσωσε· καὶ ὁ τῶν κυάμων κυάμους· καὶ ἀπίστον τούτων θυδέν. Ἐι δὲ δέοι τὸν ἀνθρώπου ἀναστάντα, Φθόνος δαιμόνων καὶ ἀνθρώπων ἀτίσια. Εἰ τοίνυν ἐν τοῖς θυμοῖς ὁ τὸ εἶδος λόγος ἀθάνατος, εἰσουγε τῆς ἀθανάτης Φυχῆς ἀθάνατος ὁ λόγος, καὶ οὕποτε χρόνῳ διόλλυται, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μέναν, ὅταν ἡ προθυμία ταῦτη τάντα γὰρ εὑ μάλια προείρυται, καὶ τέταπται διεγείρει τὸν ὑλην καὶ ιοσμεῖ ιατὰ τὸν ἑαυτῷ δύνα μιν τὸν ἀρχαῖον τρόπον· ᾧζε τὴν Φυχὴν γνωριμώτατον εἶναι τὸ εἶδος· καὶ αὐτὸς διαγ ονταν ὅθεος ἐκάστην Φυχήν πρὸς τὸ οἰνεῖον ἐκπέμπει καὶ διαχωρίζει, καὶ διανέμει, κα θάπερ παρ' ἡμῖν οἱ ἀγαθοὶ νομεῖ, οἱ μυρίων ὄντων βοσκημάτων, διακρίνουσι φαδίως ἡ χρη ἔκαστα, καὶ οὐ δέος μάκτοτε συνταραχθείη. *Annon vides, ut triticum, quod, qui sementem faciunt homines, humi condunt: ipsum quidem totum periit, diffusum est & mortuum: at efficiens ejus caufa incorrupta, inconcussa, quasiue immortalis existit.* Que etiam salva permanens, & omnem circum se humum colligens, humoremque undiquaque circumfusum attrahens & calore foveas, exstinctum jam triticum resuscitat, & radices altius figit, & florērem emittit, & culnum erigit, & aristas nutrit, omninoque defunctum triticum ut reviviscat, facit. Eodemque modo filiginis caufa filiginem, fabae que fabas hucusque conservarunt: nec est eorum incredibile quicquam. Sin res postulet hominem saltum conservari, dæmonum invidiā accedit, ut ab eo assensum cibibeamus. Si igitur in caducis mortalibusque rebus formæ conservatrix caufa sit immortalis, multò magis immortalis animæ caufa fuerit immortalis, nec ullo tempore dissolvitur, sed in seipso manens, cum libuerit, & opportunum visum erit, (sunt enim omnia per bene constituta atque optimo ordine collectata) materiam totam exfuscat, vi sua in pristinum statum restituit atque exornat. Quò fit, ut sua animæ cujusque forma sit cognitu facillima. Sed & Deus ipse, qui in unum animas omnes vocat, ad suam propriam formam, etiam unamquamque animam mittit: & separat alias ab aliis, & distribuit præmia ac pœnas. Idque haud secus facit, ac qui apud nos sunt boni pastores, solent sua pecudibus, quas innumeratas habent, loca propria destinare: nempe ut & eas ipsi facile discernant, & illæ quam minimum inter se se perturbentur. Chryostomus, Homil. 69. t. 6. pag. 711. Τὰ στέρματα, ἀν μὴ πρότερον ἀποθάνῃ καὶ σατῆ καὶ διαθθαρῇ, & τίκτει τὸν ἄγα χον. Ωστερ' οὖν δρᾶν εκεὶ τὸν ιόνιον σηπόμενον καὶ διαλυόμενον, ὥν ἀμφιβάλλεις τερὶ τῆς ἀναζάσεως οὔτω καὶ ἐπὶ τὸ σῶματος λογίζει τὸ τοῦ. ὅταν δῆς τὸν Φθορᾶν, τότε μάλιστα τερὶ τῆς ἀναζάσεως Φιλοσόφει· ὁ γὰρ θάνατος ἐδὲν ἐτέρον ἐξιν, ἡ τῆς Φθορᾶς λοιπὸν ἀναίρεσις· οὐ γὰρ δὴ τὸ σῶμα ἀτλᾶς, ἀλλὰ τὴν Φθορᾶν αὐτοῦ δαπανᾷ

δ θάνατος. Semina, nisi prius fuerint mortua, Ε̄ putredinem senserint, Ε̄ fuerint corrupta, spicam non progignunt. Quemadmodum igitur si ibi vides granum putrefactum Ε̄ dissolvi, de resurrectione non dubitas: idem de tuo etiam reputa corpore: ubi videris corruptionem, tunc vel maximè de resurrectione philosophare. Mors quippe nihil aliud est, quam corruptionis abrogatio: neque enim corpus simpliciter, sed ejus corruptionem absunit mors. Gregorius Nyssenus Orat. 3. in Christi resurrectionem, c. 3. pag. 427. Θεωρήσωμεν καὶ τὸ τὸ σίτιον ὑπόβασιν, φ Παῦλος δὲ κάνει τὸν αὐτὸν λέγων, "Αὐτον, σὺ δὲ σκείρεις, ή τὸ σῶμα τὸ γενητόν σκείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτιον, ἢ τινος τῶν λοιπῶν στερμάτων; δὲ θεὸς δίδωσιν αὐτῷ σῶμα, καθὼς οὐδέληπτον. Ἀκριβῶς προσέχωμεν τὴν γενέσει τὸ σίτιον, καὶ τάχα τὸν ἀναζάσεως λόγου διδαχθησόμεθα. Οὐ σῖτος βίπτεται εἰς τὴν γῆν διασπατεῖς δὲ ἐν τῇ νοτίᾳ, καὶ ὡς ἀνέτοι τὶς τελευτῆς, ἀπολύγει εἰς τινὰ γαλακτώδη ὕσιτον ἥτις παγεῖσα μικρὸν, δέξῃ καὶ λευκὸν γίνεται κέντρον, αὐξηθεῖσα δὲ ὅσον προκύψαι τῇ γῆς, ἐκ τῆς λευκῆς πρὸς ἡρέμα χλογινόμενον μεταβάλλεται. Εἶτα, γίνεται τόσα καὶ ιόμη τῶν βάλων ἐφαπλωθεῖσα δὲ αὐτοῖς καὶ σκεδασθεῖσα μετρίως, πολυσχιδῆ κάτωθεν ὑποτρέφει τὴν βίκαν τῷ μέλλοντι βάρει τὴν ὑποβάθρου προευτρετίζεται. Καὶ ἀσκερ οἱ ἵσοι τῶν πλοίων πλεῖστοι πανταχόθεν διατείνονται κάλοις, ἵνα πάγιοι μένωσιν ισορρόπεις ταῖς δλκαῖς ἀντισπάσμενοι σύτας αἱ σχοινοειδοῖς ἀπεφύσεις τῆς βίκης, ἀντιλαβαὶ τῶν ἀσαχύων γίνονται καὶ ἔρεισματα. Ἐπειδὴν εἰς κάλαμον δὲ σῖτος διαναζῇ, καὶ πρὸς τὸ ὄφος ἐπειγοται, γύνασιν αὐτὸν καὶ ιόμβοις δὲ θεὸς ὑπερείδει, οἷον οἰκίαν τινὰ συνδέσμοις ἀσφαλιζόμενος διὰ τὴν πρεσδοκαμένην τῆς ιόμβης βαρύτητα. Εἶτα, τῆς ισχύος ἐτοιμασθεῖσις, τὴν κάλυκα σχίσας, προσάγει τὸν ἀσαχυνόντα καὶ τάλιν ἐκεῖ θαύματα ιρείτοναστοιχηδὸν γὰρ δὲ σῖτος αὐτῷ περιφύεται, καὶ τῶν κόκκων ἔκαστος ἐξαίρετον ἔχει τὴν ἀποθήκην· καὶ τελευταῖς προβέβληνται οἱ ἀνθέρικες θέσεῖς καὶ λεπτοί, ὅπλα, οἰμοί, κατὰ τῶν στερμολόγων δρυίθων. Ἶνα ταῖς ἐκείνων ἀκμαῖς νυττόμενοι, τῷ παρτῷ μὴ λυμαίνονται. Ὁρᾶς ὅσην εἰς κόκκος διασπατεῖς θαυματουργίαν ἔχει· καὶ μόνος τεσσαρεῖς ἔγείρεται; ἀνθρώπος δὲ οὐδὲν προσλαμβάνει πλέον, δὲ εἴχει ἀπολαμβάνει, καὶ διὰ τοῦτο τῆς γεωργίας τὸ σίτου, δὲ ἡμέτερος ἀνακαίνισμὸς εὔκολώτερος ἀναφαίνεται. Consideremus exemplum tritici, quo sapientissimus Paulus insipientes corripit Ε̄ instituit, dicens: Stuke, tu quod seminas, non id quod nascetur corpus seminas, sed nudum granum, exempli gratiā, tritici aut alicujus reliquorum seminum? Deus autem dat ei corpus, quemadmodum voluit. Diligenter attendamus generationi tritici, Ε̄ celeriter resurrectionis rationem discemus. Triticum in terram projicitur, computrefactum autem humore, Ε̄, ut ita dicam, mortuum, definit in lacteam quandam materiam, quae paulatim concreta atque coagula, quasi stimulus quidam fit albus

bus & acutus: aucta deinde in eam magnitudinem, ut supra terram promovere & exstare possit, ex albo sensim in berbescentem viriditatem mutatur: postea fit herba & coma glebarum: quibus infusa & modice sparsa compluribus nixam fibris radicem subtus alit, futuro ponderi sustentaculum & administraculum preparans: ac quemadmodum navium mali plurimis undique funibus distenduntur, ut firmi stabileque permaneant, aequilibribus tractibus obnixi: ita sunum in modum ex radice enatae fibrae sustentamenta spicarum & retinacula sunt. Postquam autem in culmum erectum triticum in altum tendere coepit, geniculis & nodis Deus id firmat, veluti domum aliquam conjuncturis muniens, propter eam quæ speratur come gravitatem: posthæc maturis jam viribus, diductis vaginis, quibus includebatur, producit spicam. Atque ilarum rursus miracula majora. Ordine enim porreto structam undique videre licet ei frugem adnascentem quasi circumfundi: & singula grana peculiarem & proprium folliculum & quasi cellam habent. Postremò pretenduntur aristæ graciles quædam & acutæ, arma, opinor, adversus aviculas seminibus insidiari solitas, ut, dum ilarum quasi spiculis punguntur, frugem carpere atque vastare desinant. Vides quantum unum granum putrefactum miraculorum effectum in se contineat, ac cum solum ceciderit, quam multiplex resurgat? At homo nihil insuper accipit amplius, sed recipit id quod habebat, ac propterea nostri renovatio videtur esse facilior, quam id quod in agricultura accidit frumento. Idem exemplum etiam urget Cyrillus Jerosol. Catech. 18. pag. 152. Desumptum verò argumentum hoc pro resurrectione mortuorum ex Joh. 12: 24. & ex 1. Corinth. 15: 36. &c. Vide ad locum Johannis Theodorum Mopsuestenum, in Catena in Joh. pag. 309. & Ammonium, ibid. pag. 301. ad locum Apostoli, Chrysostomum, Homil. 41. in 1. ad Corinthios, Theophylactum in eandem Epistolam, pag. 305. & Theodoretum Orat 9. de Providentia, t. 4. pag. 436. Exemplum de arboribus proponit Greg. Nyssenus, statim post ea, quæ modò ex eo adduximus; Cyrillus etiam Jerosol. Catech. 18. pag. 153. & Macarius, Homil. 5. Placet tandem audire Tertullianum, de Recurrectione carnis, cap. 12. pag. 570. Revolvuntur bymes & estates, & verna, & autunna, cum suis viribus, moribus, fructibus. Quippe etiam terra de cœlo disciplina est, arbores vestire post spolia, flores denud colorare, herbas rursus imponere, exhibere eadem quæ absunta sint semina: nec prius exhibere, quam absunta. Mira ratio: de fraudatrice servatrix: ut reddit, intercipit: ut custodiat, perdit: ut integret, vitiat: ut etiam ampliet, prius decoquit. Siquidem uberiora & cultiora restituit quam exterminavit:

380 EXPOSITIONIS SYMBOLI

revera fœnore interitu, & injuriā usurā, & lucro damno: semel dixerim, universa conditio recidiva est. Quodcumque conveneris, fuit: quodcumque amiseris, nihil non iterum est. Omnia in statum redeunt, quum abscesserint: omnia incipiunt, quum desierint. Ideò finiuntur, ut fiant. Nihil deperit, nisi in salutem. Tots igitur hic ordo revolubilis rerum, testatio est resurrectionis mortuorum. Operibus eam præscripsit Deus antè, quam literis: viribus prædicavit antè, quam vocibus. Præmisit tibi naturam magistrum, submissurus & Prophetiam, quò facilius credas Prophetæ, discipulus naturæ: quò statim admittas, quum audieris, quod ubique jam videris, nec dubites Deum carnis etiam resuscitatorem: quem omnium nōris restitutorem. Et utique si omnia homini resurgunt, cui procurata sunt: porrò non homini, nisi & carni: quale est ut ipsa depreat in totum, propter quam & cui nihil deperit?

b. Ab hominis in utero formatione. Athenagoras de Resurrectione, pag. 41. Τὴν δύναμιν τῆς ζεῦ, ὡς ἔξιν ἀρκοῦσα πρὸς τὴν τῶν σωμάτων ἀνάζασην, δείκνυσιν ἡ τέταν αὐτῶν γένεσις: εἰ γὰρ μὴ δύτα κατὰ τὴν πρώτην σύγασιν ἐκοίησε τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, καὶ τὰς τούτων ἀρχάς καὶ διαλιθέντα, καθ' ὃν ἄν τύχη πρότον, ἀναζήσει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐυμαρείας ἐπίσης γὰρ αὐτῷ καὶ τῷτο δυνατόν. Potentiam Dei sufficere ad corporum restitutionem, vel ipsorum indicat procreatio: si enim corpora, cùm non essent, condidit, eorumque principia, unde originem trahunt, creavit, etiam quomodounque dissoluta, eadem facilitate resuscitabit: id enim illi aequè possibile est. Vide ibidem plura. Eleganter Cyrillus Jerosol. Catech. 18. pag. 152. Ἐν συγκρίσει καμάτων, τοῖδη μετέχον, ἀνδριάντα τὸν μὴ δύτα πλάσται εξ ἀρχῆς, ἡ τὸν τεσύντα ἀναχανεῦσαι τάλιν ἐις τὸ αὐτὸ σχῆμα; Οἱ δὲ τῷ μὴ δύτος ἡμᾶς ποιῆσας θεός, ἀρά τὺς δύτας καὶ τεσύντας ἀγεῖραι τάλιν ἀδυνατεῖ; Si labores inter se conferantur, quodnam majus est, statuam, quæ nondum erat, ab initio formare, an collapsam in eandem rursus formam conflare? Idem argumentum paulò latius ab eodem deducitur statim in sequentibus, pag. 156, 157. Vide imprimis Greg. Nysseni Orat. 3. de Resurrectione Christi, t. 3. pag. 426, 427. Tertullianus in Apolog. cap. 48. pag. 78. Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temet ipsum, o homo, & fidem rei invenies. Recogita quid fueris, antequam es. Utique nihil: meminisses enim si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras priusquam es, idem nihil factus quum esse desieris: cur non possis esse rursus de nihilo ejusdem auctoris voluntate, qui te voluit esse de nihilo? Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es: quum iterum non eris, fies. Redde, si poses, rationem, quā factus es, & tunc require quā fies.

fies. Et tamen facilius utique fies, quod fuisti aliquando, quia æquè non difficilè factus es, quod nunquam fuisti aliquando.

c. Multi ex veteribus Resurrectionem probare sat agunt exemplo Phœnicis. Id facit Epiphanius in Ancorato: Cyrillus Jerosol. Catech. Illuminat. 18. pag. 155. Constitut. Apostol. lib. 5. cap. 6. pag. 919. dubitanter Origenes lib. 4. contra Celsum, pag. 229. Quam intimum autem hoc sit argumentum, docet Cl. Gatakerus, in Cinno, cap. 2. & Bochartus de Animalibus, parte 2. lib. 6 cap. 5. Id ipsum pluribus demonstramus in Thesauro nostro, sub voce Φοίνιξ.

d. A dierum noctiumque, ut & somni atque vigiliarum vicissitudine. Hoc argumento usus Greg. Nyssenus Orat. 3. de Resurrectione Christi, t. 3. pag. 429, 430. Tertullianus lib. de Resurrectione carnis, cap. 12. p. 570. Dies moritur in noctem, & tenebris usquequa sepelitur. Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta: ubique justitium est, quies rerum. Ita lux amissa lugetur. Et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem & integra & tota universo orbi reviviscit, interficiens mortem suam noctem, rescindens sepulturam suam tenebras, hæres sibi met existens, donec & nox recriviscat cum suo & illa suggestu. Redaccenduntur enim & stellarum radii, quos matutina succensio extinxerat. Reducuntur & siderum absentiae, quas temporalis distinctio exemerat. Redornantur & specula lunæ, quæ menstruus numerus attriverat. Idem, in Apolog. cap. 48. pag. 79. Lux quotidie imperfecta resplendet, & tenebræ pari vice decadendo succedunt, sidera defuncta vivescunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt, fructus consummantur & redeunt. Theophilus Antiochenus ad Autolycum, lib. 1. Κατανόησο τὴν τῶν καιρῶν καὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτὴν, τῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾶ καὶ ἀνίσταται. Considera temporum, dierum & noctium mortem, quomodo ipsa quoque moriantur & resurgent. Paulinus in Panegyrico de Celsi filii obitu, pag. 823.

Noctes atque dies ortus obitusque vicissim

Alternant, morior nocte, resurgo die.

Dormio corporeæ sopitus imagine mortis,

Excitor à somno sicut ab interitu.

6. Opposita.

a. Quidam nullam agnoscebant resurrectionem, præter spiritualem, quæ est regeneratio: ac propterea dicabant, eam jam tempore Apostolorum

382 EXPOSITIONIS SYMBOLI

esse factam, cum scilicet Gentes per prædicationem Evangelii ad Deum & fidem in Christum fuissent conversæ. Ita sentiebant *Hymenæus* & *Philetus*, 2. Timoth. 2: 18. Aliter tamen, sed absque fundamento, eorum opinionem proponit Theodoretus ad dictum locum scribens, Τὰς ἐκ παιδοῖς διαδοχὰς ἀνάστασιν οἱ δυσώνυμοι προσηγόρευον. Successiones, quæ per liberorum sunt procreationem, resurrectionem infelices appellariunt. Chrysostomus verò, Homil. 5. in illam Epistolam, de resurrectione corporum perversam istam interpretatur opinionem: itidem sine sufficienti ratione. Ad *Hymenæi* & *Phileti* nugas proximè accedunt *Archontici*, qui, teste Epiphanio, hæresi 40. pag. 130. docuerunt, μὴ εἶναι σαρκὸς ἀνάστασιν, ἀλλὰ μόνον ψυχῆς, non esse carnis resurrectionem, sed tantum animæ. Eadem fuit sententia *Marcionis*, qui, eodem referente Epiphanio, hæresi 42. pag. 135. ψυχῆς ἀνάστασιν εἶναι καὶ ζωὴν καὶ σωτηρίαν μόνης λέγει τὴν τῆς σαρκὸς δὲ ἀθετεῖ ἀνάστασιν, animæ resurrectionem & vitam & salutem esse dicit solius: carnis verò resurrectionem rejicit. Hujus verò opinionis refutacionem vide hoc ipso capite, num. 2. sub lit. b.

b. Alii aliud corpus resuscitatum iri delirabant. Hoc somnium *Valentinianis*, qui etiam *Gnostici*, tribuit Epiphanius, hæresi 31. pag. 79. Τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ἀρεῦνται, Φύσκοντες τι μυθῶδες καὶ ληρῶδες, μὴ τὸ σῶμα τῷ το ἀνισθεῖται, ἀλλ' ἔτερον μὲν ἐξ αὐτοῦ, ὁ δὴ κνευματικὸν καλοῦσι. Mortuorum resurrectionem negant, fabulam quandam & nugas proferentes, non hoc surgere corpus, sed aliud quoddam ex illo, quod spirituale vocant.

c. Alii omnem prorsus resurrectionem negabant. *Basilides* ἡριόθη τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν, negavit carnis resurrectionem, ut de eo scribit Theodoretus, hæret. fab. lib. 1. cap. 4. Idem fecit *Marcion*, ἀδύνατον γενέσθαι ταῦτην ὑπολαμβάνων, existimans, eam impossibilem esse; ut iterum Theodoretus, lib. cod. cap. 24. etiam *Manes*; οὐδὲν γὰρ τῆς ὕλης μόριον ἄξουν ὑπείλη. Φε σωτηρίας. Nullam enim materię particulam salute dignam existimavit; lib. cod. cap. 26. *Gnosti* judicium negant, ὅτε ἀνάστασιν διολογύστι, neque resurrectionem confitentur; teste Epiphanio, hæresi 26. pag. 47. Eadem fuit impietas *Cerdonis*, apud eundem, hæresi 41. pag. 134. In genere, ἀνάστασιν ἀναιροῦσι καὶ κρίσιν, οἵτοι μὴ βούλονται δεῦναι λόγον τῶν πεπραγμένων, resurrectionem & judicium tollunt, quicunque factorum rationem reddere recusant; inquit Chrysostomus, Homil. 66. in Johannem, pag. 836. De Samaritanis vide suprà hoc capite, num. 2. sub lit. b.

II. est vita futuri seculi, ζωὴ τῷ μέλλοντος αἰώνος. Hæc omnino debent accipi de æterna & beata vita electorum in cœlo; hinc vocatur ζωὴ τῷ μέλλοντος αἰώνος,

αιώνος, ut distinguatur à vita, quæ est τοῦ παρόντος αἰώνος. Damascenus lib. 2. Orthod. fidei, cap. 1. pag. 65. Ἀιῶν λέγεται, ὅλος δὲ παρὸν. βίος καὶ ἀνὴρ, δὲ μέλλων, δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀτελεύτητος. Seculum dicitur universa præsens vita: Εἶναι seculum, futura post resurrectionem sine carcere. De utroque hoc seculo frequenter loquitur S. Scriptura. Vide Marci 10: 30. Lucæ 18: 30. Matth. 12: 32. Hebr. 6: 5. Ephes. 1: 21. Duplex hoc seculum Rabbini vocant πατὴρ οὐρανοῦ & αὐτὸν οὐρανόν. De duplice hoc seculo verè aurea sunt illa Chrysostomi, Orat. περὶ τῆς τᾶν μελλόντων ἀπολαύσεως, t. 8. pag. 73. Δύο ἀιῶνες ἔποιητεν δὲ θεός, τὸν μὲν παρόντα, τὸν δὲ μέλλοντα τὸν μὲν δραπτὸν, τὸν δὲ ἀσέρπτον τὸν μὲν αἰτιθητὸν, τὸν δὲ νομῆτον τὸν μὲν σωματικὸν ἔχοντα ἀνάταξιν, τὸν δὲ ἀσώματον τὸν μὲν ἐν πείρᾳ, τὸν δὲ ἐν πίσει τὸν μὲν ἐν χερσὶ, τὸν δὲ ἐν ἑλπίσι. Καὶ τὸν μὲν σάδιον εἶναι ἐπέλευσε, τὸν δὲ βραβεῖον καὶ τούτῳ μὲν σπλάματα καὶ τόντους καὶ ἴδρυτας συνειλήρασεν, ἐκείνοις δὲ σεΦάνες καὶ ἐπαθλα καὶ ἀμοιβές τὸν μὲν πέλαγος, τὸν δὲ λιμένα κατεγκεύασε καὶ τὸν μὲν βραχὺν, τὸν δὲ ἀγύρων καὶ ἀθάνατον. Duo secula condidit Deus, præsens Εἶναι futuram: unum visibile, alterum invisibile: unum sub sensu cadit, alterum spiritale est: alterum corporalem habet quietem, alterum incorporam: unum in experientia, alterum in fide: unum in manibus, alterum in spe: unum stadium esse iussit, alterum brachium: atque huic quidem certamina, labores ac sudores attribuit, illi vero coronas, præmia Εἶναι retributiones: hoc pelagus, illud portum effecit: Εἶναι hoc breve quidem, illud vero senii expers Εἶναι perpetuum. Circa futurum autem seculum, seu vitam æternam sequentia maximè veniunt notanda.

a. *Varia epitheta*, quibus ejus denotatur æternaitas. Vocatur αἰδίος καὶ ἀθάνατος ζωὴ, æterna Εἶναι immortalis vita, à Chrysostomo, Homil. in Epist. ad Philippenses. Ἀνεκλιπτὸς ζωὴ, πανquam deficiens vita, ab Ignatio in Epist. ad Ephesios. Vocatur αἰώνιος ζωὴ, vita æterna, passim in sacris. De qua appellatione Damascenus, lib. 2. Orthod. fidei, cap. 1. pag. 65, 66. Ἀιώνιος ζωὴ τὸ ἀτελεύτητον τοῦ μέλλοντος αἰώνος δηλοῖ οὐδὲ γάρ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἡμέραις καὶ νυκτὶ δὲ χρόνος ἀριθμηθήσεται ἐξι δὲ μάλλου μία ἡμέρα ἀνέστερος, τοῦ ἡλίου τῆς διηκοσιτούντης τοῖς δικαιοῖς Φωιδρᾶς ἐπιλάμποντος. Eternavita, declarat futurum seculum sine fine fore: neque enim post resurrectionem tempus diebus Εἶναι noctibus numerabitur: sed potius dies est una sine vespera, sole iustitiae justis clarè splendente. Eodem sensu vocatur passim à Græcis αἰώνιος μακαρίστης, æterna beatitas: αἰώνια ἀγαθὰ, æterna bona: αἰώνιος τρυφὴ, æterna delicia: αἰώνιος βροτεία, æternum regnum: αἰώνιος ἀντίδοτος, æternæ retributio: αἰώνιοι σκηναὶ, æterna tabernacula: αἰώνιος τιμὴ, æternus honor: αἰώνιος κατάταυτος, æterna requies: αἰωνίζεται δόξα, æterna gloria: διαιωνίζου

Φῶς,

Φῶς, æterna lux: ἀῖδιος εὐφροσύνη, æternum gaudium: ἀτελεύτητος ζωὴ, æterna vita, &c. Hinc Symbolum Apostolicum dicit nos credere ζωὴν αἰώνιον, vitam æternam. Petrus Chrysologus, serm. 60. Credimus vitam æternam, quia post resurrectionem nec bonorum finis est, nec malorum.

β. Ejus summum gaudium, Θ ineffabilis præstantia. Basilus M. Homil. 6. in Hexaëm. pag. 69. de vita æternæ præstantia argumentatur à minori: 'Ει τὰ πρόσκαιρα τοιαῦτα, ποταπά τὰ αἰένια; καὶ εἰ τὰ δράμενα οὕτω καλὰ, ποταπά τὰ ἀόρατα; εἰ δυρανοῦ μέγεθος μέτρον ἀνθρωπίνης δικνοίσες ἐκβαίνει, τῶν ἀῖδίαν τὴν Φύσιν τίς ἄρα υστερεῖ ἔξιχνιάσαι δυνήσεται; εἰ δ τῇ Φθορᾷ ὑποκείμενος ἥλιος εὗτα καλὸς, οὕτω μέγας, δέξις μὲν κινηθῆναι, εὐτάκτες δὲ τὰς περιόδους ἀτομίδους, σύμμετρον μὲν ἔχων τὸ μέγεθος τῷ παντὶ, ὡς μὴ ἐκβαίνει τὴν πρᾶς τὸ δῶλον ἀναλογίαν τῷ δὲ κάλλει τῆς Φύσεως οἶν τις διφθαλμὸς διαυγῆς ἐμπρέκων τῇ ιτίσει εἰ ἀκόρεσος τούτῳ ἡ θέση, ποταπὸς τῷ κάλλει δ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος; Si bæc temporaria talia sunt, qualia erunt æterna? Et si ea, quæ conspiciuntur, adeò bella sunt, adeò pulchra, qualia putanda sunt ea, quæ oculis non cernuntur? Si magnitudo cœli captum mentis humanæ excedit, quis intellectus, quæ mens rerum sempiternarum naturam investigare posset? Si sol iste corruptioni obnoxius, adeò pulcher, adeò magnus, velocissimus quidem motu, suas autem peragens ordine decentissimo periodos, moderata quidem ad universum præditus magnitudine, ut haud quaquam proportionem toti reliquæ machine admensurata transgrediatur: pulchritudine verò naturæ quasi quidam oculus splendidus creaturam ipsam condecorans: cuius si aspectus insatiabilis est, qualemnam ipsum esse justitiae solem arbitrari nos debemus? Idem, sub finem Homil. in Psal. 114. pag. 312. Ζώντων ἔκεινη χώρα, ἐν ᾧ γὰρ ἐνι υἱός, γὰρ ἐνι ὑπνος, τὸ τοῦ θανάτου μήμημα: ἐν ᾧ οὐκ ἐνι βρῶσις, γὰρ ἐνι τόσις, τὰ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπερείματα, οὐκ ἐνι νόσος, γὰρ ἐνι ἀλγήματα, γὰρ ιατρεῖα, οὐδεὶς δικαζήρια, οὐκ ἐμπορεῖαι, οὐ τέχναι, γὰρ χρήματα, τῶν κακῶν ἡ ἀρχὴ, ἡ τῶν πολέμων ὑπέθεσις, ἡ δίκαια τῆς ἔχθρας, ἀλλὰ χώρα ζώντων, οὐκ ἀποθνησκόντων διὰ τὴν ἀμαρτίαν, ἀλλὰ ζώντων τὴν ἀληθῆ ζωὴν τὴν ἐν χριστῷ Ιησοῦ. Viventium illa regio est, in qua non somnus mortis imitatio quædam, non cibus aut potus humanæ infirmitatis præsidia, non morbus, non dolores, non medicina, non judicia, non mercatus, non artes, non pecunia malorum origo, bellorum materia, inimicitiae radix: sed regio viventium, non morientium ob peccatum, sed viventium veram vitam in Christo Jesu. Infinita alia omittimus. Consulat interim Lector Chrysostomum, Homil. 14. in Epist. ad Romanos, pag. 123. & Homil. 6. in Epist. ad Hebreos, pag. 466; 467. Homil. 2. ad Theodorum, t. 6. pag. 70, 71. Greg. Nyssenum, in Orat. funebri de Placilla,

cilla, t. 3. pag. 531. & Orat. de Mortuis, tom. cod. pag. 622.

γ. *Vita æterna datur ex gratia.* Chrysostomus Homil. 79. in Matth. ad cap. 25: 46. Οὗτοι, nempe qui Christi membris omnia denegarunt, δικαιῶς κολάζονται, justè puniuntur: οὐκεῖνοι, qui liberales fuerunt erga pauperes, εφανεῦνται κατὰ χάριν καὶ γὰρ μυρία ὥστε τεκομιθες, χάριτος ἔχον ἡ φιλοτιμία, τὸ ἀντὶ μηρῶν οὕτω καὶ εὐτελῶν βραγῶν τοσοῦτου καὶ βασιλείαν, καὶ τὴν καύτην αὐτοῖς δοθῆναι τιμὴν, isti etiam secundum gratiam coronantur: etiam si enim infinita talia fecerint, gratiae tamen adscribenda illa gloria, quod pro rebus minimis & vilissimis tantum cœlum, & regnum, & tantus honor ipsis datur. Theodoretus in cap. 6. ad Romanos, ad v. 23. pag. 50. Τὸ δὲ χάρισμα τῷ θεῷ ζωὴν αἰώνιος ἐν χριστῷ Ἰησῷ, &c. Ἐνταῦθα όντες ἡ φιλοτιμία, ἀλλὰ χάρισμα: θεῷ γὰρ δῶρον ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος καὶ γὰρ τὴν ἄκραν τῆς κατορθώσυ δικαιοσύνην, σὺν ἀντιταλαντεύεται τοῖς προσκαίροις πόνοις τὰ αἰώνια ἀγαθά. Gratia autem Dei vita æterna in Christo Jesu. *Hoc in loco non dixit mercedem, sed gratiam.* Est enim Dei donum vita æterna. Etiam si enim summam quispiam & absolutam justitiam præstiterit, temporalibus laboribus æterna bona in aequilibrio non respondent. Macarius Homil. 27. pag. 463. Οὐ τὸ ζεῖν ἔργον εἴζει τὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' ὁ χαρισμένος δύναμιν. Non proprium opus salvat hominem, sed qui vires largitur, scil. bona opera faciendi. Vide plura supra, cap. 9. num. I. 5. sub lit. δ. c. pag. 188.

δ. *In vita æterna erunt gradus gloriæ, tamen sine invidia, & cum maximæ gloriæ, etiam Capitis, redundatione in omnes,* 1. Corinth. 15: 41, 42. 2. Corinth. 5: 10. Daniel. 12: 3. Confer 1 Corinth. 12: 24, 25, 26. Differentia autem non est ex meriti proportione diversa, neque arguit justificationis discrepantiam, sed erit secundum gratiam Dei, quâ Christo datum est corpus, in quo se Dei πολυτοῖκος σοφία ostenderet. Theodoretus in cap. 1. Cantici, pag. 1003. Οὐ ταντοὶ οἱ τετιγευκότες τῆς ἵσης ἀξίας ὑπάρχουσι τελλαὶ γὰρ μεναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ μου, Φιστὶν ὁ χριστὸς, τετέσιν, ἀξιμάτων διαφοραί. Non omnes qui crediderunt sunt in eodem dignitatis gradu. Multæ enim mansiones apud Patrem meum, inquit Christus: hoc est, multæ dignitatum differentia. Idem, in Epist. div. Decret. cap. 11. p. 282. Κατὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ ποιητητα καὶ τοποθητα al τῶν δωρεῶν ἀντιδοσεις παρασχεθήσονται. Pro qualitate & quantitate justitiae donorum sient remuneraciones. Vide etiam eundem in 1. Corinth. cap. 15. ad v. 40. pag. 205. Basilium M. in cap. 11. Jesaiæ, pag. 1059. Macarium, Homil. 40. p. 476. Greg. Nazianzenum Orat. 16. pag. 241. Isidorum Pelusiota Epist. 38. lib. 5. pag. 651. Chrysostomum Homil. 13. in Epist. ad Hebreos, p. 505.

386 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Homil. 2. ad Theodorum, t. 6. pag. 83. Homil. 31. in Epist. ad Romanos, pag. 236. Homil. 41. in 1. ad Corinth. pag. 521. Greg. Nyssenum, Homil. 15. in Canticum, t. 3. pag. 705. Macarium, Homil. 5. pag. 86.

Quanquam autem Patres Constantinopolitani per ζεῦν τὰ μέλλοντας αἰώνας intelligent vitam æternam: non tamen est existimandum, eos non credidisse pœnas æternas. Qui enim credunt, piis & electis æterna à Deo destinata esse, propter meritum Christi, præmia: iidem agnoscunt, improbos & infideles manere æterna supplicia. Vide, quæ hoc ipso capite adduximus, num. I. 4. sub lit. b. Contrarium statuit Origenes, qui voluit, impios tandem omnes ex infernalibus liberatum iri pœnis. Id colligitur ex lib. ejus 4. contra Celsum, pag. 167, 168, 169, 209. lib. 5. pag. 240, 241, 251. lib. 6. pag. 234. lib. 8. pag. 409, 425, 426. Id de contestatur Photius, qui Epist. 1. pag. 11. de Origene & asseclis ejus. ita scribit: Τέλος τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψηφίζοντο. Finem sempiterni supplicii constituebant. Thcophylactus ad v. 12. cap. 3. Matthæi: "Ασθεῖσιν ἔσι τὸ πῦρ ἐκεῖνον ὡς Φλυαρεῖ δὲ Οριγένης, λέγων, ὅτι ἔξαι τέλος τῆς κολάσεως. Ignis ille incælinguibilis est: nugatur igitur Origenes, dicens, supplicii finem futurum. Vide cundem ad cap. 25. Matth. pag. 155, 156. Leontium de Sectis, Act. 10. pag. 550. Theophanem Homil. 2. pag. 12, 13. Eundem errorem etiam recentiores quosdam Græcos fovere, ex Triodio patet, quod pag. 10. cap. 2. orat: Τῆς αἰωνίας λύτρασαι κολάσεως, ab æterna pœna liberes: & pag. 9. hortatur fideles, ut Christum exorent, ut animas mortuorum ab igne sempiterno liberet, Μνα τὰς ἀιωνίας πυρὸς αὐτὰς βύσηται. Hunc verò errorem quintum Concilium œcumenicum damnavit, teste Photio de Synodis, Biblioth. Juris Canonici, pag. 148, 149. De Patribus illius Concilii ita scribit: "Ετι δὲ κατεδίκασαν καὶ ἀνεβεμάτισαν, πρæterea damnârunt & anathemate percusserunt Origenem, & Didymum, & Evagrium, qui τέλος τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψηφίζοντο, æterni supplicii finem fore dixerunt. Addit: "Άλλῃ τοῦτο παράληπτις πρὸς ἀμαρτίαν κάσταν καὶ ἀπάλειαν. Hoc autem nihil aliud est, nisi homines ad omnia peccata atque interitum adborzari. Imò, idem Origenes docuit, etiam dæmones tandem aliquando ad pristinam felicitatem reddituras esse. Leontius de Sectis, Act. 10. pag. 550. de Origene: Ταῦς δαιμονας καὶ ἀγγέλους λέγει ἀποκαθίσαθαι. Dicit dæmones & angelos restitutum iri. Et Photius, Epist. 1. pag. 11. de Origene, Didymo & Evagrio: Καὶ τοῖς πονηροῖς δαιμοῖς τὸ ἀρχαῖον ἀξιωμα ἐχαρίζοντο, ἐπαναδραμεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄνωθεν δόξαν, ἐξ ἣς ἐξέπεσον, ἀναπλάτ-

TOVTEC.

τοῖς τε. Præterea demonibus præstam dignitatem reddiderunt : reveruros enim ad præstam gloriam surgunt , qui exciderunt. Quemadmodum vero gloriae gradus fore diximus, ita etiam in pena erunt gradus, Luc. 12: 47, 48. Matth. 11: 22, 24. cap. 5: 22. Rom. 2: 5, 6. Chrysostomus , Homil. 23. in 1. Epist. ad Corinthios : Ἐι ἐν ταῖς δωρεαῖς ὑπερέχῃ , εὐδηλου ἔτι καὶ ἐν τῇ τιμωρίᾳ. Si in recompensationibus differentia est , omnino etiam in pena erit. Et Homil. 39. in eandem Epistolam : Ἐπὶ τῆς τιμωρίας ό πάντες τὰ αὐτὰ πείσονται , ἀλλὰ πολλὴ ἡ δικοφορία. Non eadem omnium pena erit , sed magna differentia. Eandem apud eundem sententiam reperias Homil. 41. in 1. ad Corinth. Homil. 4. in Epist. ad Ephesios , pag. 537. Macarius Homil. 40. pag. 476. Τινὲς λέγουσι μίαν βασιλείαν , καὶ μίαν γέενναν ὑμεῖς δὲ λέγομεν βαθμούς πολλούς , καὶ δικοφορὰς καὶ μέτρα , καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βασιλείᾳ , καὶ ἐν αὐτῇ τῇ γέεννῃ. Nonnulli unicum regnum , Εἰ unicam gehennam esse ajunt. Nos autem multos gradus , & differentias atque mensuras esse dicimus , tam in ipso regno , tam in ipsa gehenna. Theophylactus in cap. 8. Matthæi : Βαρβαροί εἰσιν ἐν τῇ κολάσει. Sunt in suppliciis gradus. De voce AMEN pluribus egimus Observat. nostrarum cap. 11. ubi vide.

C A P U T XVIII.

De Anathemate.

Ταῦτα δὲ λέγοντας , ἦν τότε , ὅτε εὐκήντην , καὶ πρὸν γεννηθῆναι , όπις ἐξ ὄντων ἐγένετο , ἢ εξ ἑτέρας ὑποσάσεως ἢ οὐσίας Φάσκοντας εἶναι , ἢ τρεπτὸν , ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν Τίθυντα Θεόν , τούτους ἀνάθεματίζει ἡ ἀγία Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἔκκλησία.

Hoc postremo hujus Expositionis capite duo restant consideranda :

I. est de Anathemate. Voces ἀνάθεμα & ἀνάθημα à Græcis sa-
piens partim confunduntur , partim accuratè distinguuntur : de
quibus , antequam ad utriusque vocis significationem accedamus , paucis
agemus.

*Confundunt voces ἀνάθεμα & ἀνάθημα , qui iis eandem prorsus significa-
tionem tribuunt. Id facit Theodoretus in cap. 13. Iesaiæ , pag. 59. Τὸ-*

ἀνάθημα καὶ ἐπὶ τῷ ἄγαν ἀγίῳ καὶ ἀφιερωμένου τῷ θεῷ τίθησι τὰ θεῖα λόγια· καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τῷ ἄγαν ἀναγοῦς καὶ βεβήλου. Ἀνάθημα γὰρ καλοῦμεν καὶ τὸ θεῷ προσφερόμενα, καὶ τὸ διὰ τινα παρανομίαν τῆς ἐκκλησίας ἐκβαλλομένου. Ἀνάθημα, anathēma tum de eo, quod valde sanctum est, Deoque consecratum, usurpant divina eloquia: Εἰ rursum de eo, quod valde impurum Εἰ profanum. Ἀνάθημα enim vocamus tum ea, que Deo offeruntur, tum eos, qui ob aliquod delictum ab Ecclesia expelluntur. Nisi hic constanter ἀνάθημα esset scriptum, ego mallem ἀνάθεμα legere; illud enim utramque significationem admittit, ut mox videbimus. Eodem proflus modo idem ad v. 7. cap. I. Sophoniæ, pag. 865. Τὸ ἀνάθημα διτλῆν ἔχει τὴν ἔννοιαν ω̄ γὰρ μόνον τὸ ἀνακείμενον τῷ θεῷ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀλλοτριώμενον ἀνάθημα κέκληκε. Ἀνάθημα duplīcēt sensum habet: nam non solum id, quod Deo dedicatum est, sed etiam, quod ab alienatum, ἀνάθημα vocavit. Εἴτε iterum ad v. 3. cap. 9. Epist. ad Romanos, pag. 73. Τὸ ἀνάθεμα διτλῆν ἔχει τὴν διάνοιαν καὶ γὰρ τὸ ἀφιερωμένον τῷ θεῷ, ἀνάθημα δυομέζεται, καὶ τὸ τίτου ἀλλότριον τὴν αὐτὴν ἔχει προσηγορίαν. Καὶ τὸ μὲν δεύτερον ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ θεὸς Ἀπόστολος. Ἔτις γὰρ οὐ Φιλεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν, ἥτω ἀνάθεμα. Τὸ δέγε πρότερον καὶ ἡ κοινὴ διδάσκει συνήθεια ἀναθήματα γὰρ καλοῦμεν τὰ τῷ θεῷ προσφερόμενα· καὶ αὖτὸς ὁ τῶν ὅλων θεὸς, τὴν Ιεριχὼ πόλιν ἀνάθεμα γενέσθαι κελεύστας. Ἀνάθημα duplīci modo sumitur. Nam Εἰ quod Deo consecratum est, ἀνάθημα vocatur: Εἰ quod ab eo est alienum, eandem habet appellationem. Et secundum quidem nos docuit divinus Apostolus: Si quis enim non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit ἀνάθεμα. Prius autem etiam consunniſ docet consuetudo; ἀναθήματα enim appellamus, que Deo offeruntur; Εἰ ipse universorum Deus, qui urbem Jericho anathema esse jussit Ἀνάθημα quidem significat rem Deo consecratam, sed non rem ab eo alienam. Ex his ergo locis patet, Theodoretum, dum ἀνάθημα dicit notare τὸν ἄγαν ἀναγῆ καὶ βεβήλου, item τὸν ἀλλοτριώμενον τῷ θεῷ, eandem huic voci significationem tribuere, quam obtinet ἀνάθεμα.

Distinguunt alii easdem. Id facit Grammaticorum coryphæus, Hesychius. Sic enim ille: Ἀνάθημα, ἐπάρατος, ἀκονάνητος. Ανάθημα notat maledictum, excommunicatum. Ἀνάθημα, κβομημα. Ἀνάθημα est ornementum, donarium. Hoc discrimen etiam inculcat Chrysostomus, Homil. 16. in Epist. ad Romanos. Verba ejus adscribo. Τί ἔσι τὸ ἀνάθεμα; "Ακουσον αὐτοῦ λέγοντος." Εἰ τις ω̄ Φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν χριστὸν, ἔσω ἀνάθεμα. Τουτέσι, κεχωρίσθω τάνταν, ἀλλότριος ἔσω τάνταν. Καθάπερ γὰρ τῷ ἀναθήματος τῷ ἀνατιθεμένῳ τῷ θεῷ ὑδεῖς ἀν τολμήσειν ἀπλῶς ταῖς χερσὶν ἀψαθεῖ, οὐδὲ ἐγγὺς γενέ-

γενέσθαι: οὗτῳ καὶ τὸν χωρίζομενον τῆς ἐκκλησίας, τάνταν ἀποτέμνων, καὶ ὡς πορ-
φωτάτῳ ἀπάγων, τούτῳ τῷ δυόματι ἀπὸ τοῦ ἐναυτίου καλεῖ, μετὰ πολλοῦ τῷ Φῶνᾳ
πᾶσιν ἀπαγορεύων αὐτῷ ἀποχωρίζεται καὶ ἀποπλῆν τῷ μὲν γὰρ ἀναθήματι, τῷδες
ἐνεικε, ὃδεις ἔτολμα ἐγγίσαι τῷ δὲ ἀποτυγχέντος ἐξ ἐναυτίου ἐχωρίζετο γράμμα
ἀπαντεῖ. Ὡς δὲ μὲν χωρισμὸς εἰς, καὶ διοίως καὶ τοῦτο ιψεῖνο τῶν πολλῶν ἥλο-
τριῶν ὁ δὲ τρόπος τῷ χωρισμοῦ ἡχεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐναυτίος οὗτος ἐκείνου. Τῷ μὲν
γὰρ ἀτείχοντο ὡς ἀνατείμένου Θεῷ, τῷ δὲ ὡς ἥλοτριωμένου Θεῷ, καὶ ἀπορρίγεντος
τῆς ἐκκλησίας. *Quid est ἀνάθεμα?* Audi ipsum ita loquentem: Si quis non
amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit ἀνάθεμα, hoc est, ab omnium
commercio segregetur, alienus ab omnibus sit. Nam quemadmodum ἀνάθεμα,
quod Deo oblatum consecratur, nemo est qui temere manibus contingere audeat,
vel ad illud propriū accedere: sic etiam eum, qui ab Ecclesia separatur, ab
omnibus eum abscondens, ἐξ quasi longissimè abducens, hoc nomine, à con-
trario scilicet, appellat, magno cum terrore omnibus interminatus, ab eo ut
separentur ac pedem referant. Λανθάνεται enim honoris gratiā appropinquare
nemo audebat: ab eo autem, qui ab Ecclesia abscessus erat, è contrario omnes
separabantur. Quapropter separatio tum hæc, tum illa ex æquo à vulgo ab-
alienatio erat: separationis verò modus non idem, sed illi contrarius. Ab
illo enim abstinebant, tanquam Deo dicato: ab hoc autem recedebant, tan-
quam à Deo alienato, ἐξ ab Ecclesia absesso. Eodem prorsus modo has
voces distinguit Zonaras, ad Can. 3. Concilii in Templo Sapientiæ,
pag. 263. Ως τὰ ἀναθήματα, προταγόμενα τῷ Θεῷ, χωρίζονται ἀπὸ τῶν κοινῶν
καὶ ἀνθρώπων πραγμάτων σύτῳ καὶ δὲ ἀνάθεμα γενόμενος, ἐκβιβεται καὶ ἀποδιαι-
ρεῖται ἀπὸ τῆς τῶν πιστῶν διηγύρεως, τῶν ἀνατεθειμένων καὶ ἀΦωτιωμένων τῷ Θεῷ,
καὶ ἀπ' αὐτῷ τοῦ Θεοῦ, καὶ προτιληροῦται τῷ διαβόλῳ, καὶ ἀνατίθεται αὐτῷς ἐαυτόν.
Quemadmodum ἀναθήματα, donaria Deo oblata separantur à communib[us] ἐξ
humanis rebus: ita etiam ἀνάθεμα factus exscinditur ἐξ segregatur à cœtu fi-
delium consecratorum & dicatorum Deo, ἐξ ab ipso Deo, atque destinatur
diabolo, seque ipsum ei consecrat. Hæc ipsa verba ad eundem Can. exscri-
psit etiam Balsamon, pag. 586. His ergo auctoribus ἀνάθεμα est id, quod
Deo consecratur, & à quo quis propter reverentiam abstinet: ἀνάθεμα
verò, quod à Deo & ab Ecclesia abalienatur, & à quo quis propter
communionis periculum recedit: quod discriminēt ex sequentibus sicut ma-
nifestius. Ad distinctum igitur nunc harum vocum examen accedimus.

Ἀνάθεμα sumitur

i. usitatissimè in malam partem, ἐξ denotat
a. Exsecrationem, χωρισμὸν, ἀλλοτριωσιν, separationem, abalienationem.

390 EXPOSITIONIS SYMBOLI

Balsamon ad Can. 3. Synodi Constantinopol. sub Photio, pag. 586. Τὸ ἀνάθεμα, χωρισμός ἐστι τῷ θεῷ. Anathema est separatio a Deo. Theophylactus ad Rom. 9:3. Ἀνάθεμά ἐστι χωρισμός, ἀλλοτρίωσις. Anathema est separatio, alienatio. Huc referri debet locus 1. Cor. 16:22. ubi Apostolus eum, qui Dominum Iesum Christum non amat, jubet esse ἀνάθεμα. Ad quem locum Theodoretus: "Εἶναι ἀνάθεμα ἀλλοτριος ἐστι τῷ κοινῷ σώματος τῆς ἐκκλησίας διὰ μὴ θερμὸν ἔχων τὸ Φίλτρον περὶ τὸν δεσπότην χριστόν. Sit anathema: Sit alienus à communī corpore Ecclesiæ, qui Christum Dominum ardenti amore non prosequitur." Chrysostomus Homil. adv. Anomatos, t. 6. p. 440. Τί ἐξιν δὲ λέγει ἀνάθεμα, ἀλλ' ὅτι ἀναθέσθω οὗτος διαβόλῳ, καὶ μηκέτι χώραν συντηρίας ἔχεται, γενέσθω ἀλλοτριος ἀπὸ τῷ χριστῷ; Quid est, quod dicit anathema, aliud, quam talis Diabolo tradatur, nec amplius salutis locum obtineat, alienus fiat a Christo? Hec ipsa ex Chrysostomo adducit Balsamon in Praefat. ad Synodum Gangrensem, pag. 799. Et apud Athanasium, quæst. 105. de Parabolis Scripturar, t. 2. pag. 427. eadem Apostoli verba ita explicantur: χωρίσατε αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῶν πιστῶν, καὶ εἶναι κεχωρισμένος ἀπὸ τῷ λαῷ, διὰ μὴ πιστεύων. Segregate eum ab Ecclesia, εἰς τοὺς δι-
delibus, εἰς fit separatus a populo, quicunque non credit. Huc referri potest illud Apostoli ad Galatas 1:8, 9. Huc etiam referri debent illa ἀναθέματα, quæ olim in pravorum dogmatum auctores & doctores in Synodis pronunciari solebant. Can. 29. Concilii Laodiceni de judeïzantibus pronuntiat: "Εἶνασσαν ἀνάθεμα παρὰ χριστῷ. Anathema sunt a Christo: potius legendum, ἀπὸ χριστοῦ. Hinc Zonaras, pag. 349. interpretatur κεχωρισμένοι καὶ ἀποδιηρυμένοι τῷ χριστῷ, separati εἰς segregati a Christo. Act. 5. Concilii sub Menna, pag. 706. "Εἶνασσαν ἀνάθεμα ἀπὸ τῷ Πατρὸς, καὶ τῷ Τίκοῦ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματος. Sint anathema a Patre, a Filio, εἰς τὸν Spiritum sanctum. Zonaras ad Can. 3. Concilii in Templo Sapientiae, pag. 263. Ἀνάθεμα εἶναι, ἕγουν κεχωρισμένος εἶναι τῷ θεῷ. Anathema sit, id est, separatus sit a Deo. Balsamon ad eundem Canonem, pag. 586. Οὐ τοιῶτος ἀνάθεμα εἶναι κεχωρισμένος ἀπὸ τῷ θεῷ εἶναι, καὶ παραδιδόθω τῷ δαιμонι, ἢς ἀνάθεμα. Talis anathema sit. Separatus sit a Deo, εἰς tradatur dæmoni, tanquam anathema. Hinc jam verbum ἀναθέματικεν, satis frequens in N. Testamento, & longè frequentius in Canonibus Conciliorum, exsecrari, detestari, anathemate ferire. Hinc etiam ortæ locutiones, τῷ ἀναθέματι συνδέειν τικα, τοῖς βρόχοις τοῦ ἀναθέματος συσφίγγειν, anathematis compedibus aliquem constringere, apud Photium: ἀναθέματι καθυκοβάλλειν, anathemati subiecere, apud Balsamonem in Nomoc. Photii. Ad hanc hujus vocis significacionem

nem etiam referri debent illa apud Justinum M. resp. 21. ad Orthodoxos, pag. 286. ubi ἀνάθεμα dicitur esse τὸ ἀπιλλοτριωμένον θεοῦ διὰ κακῶν, ab alienatum à Deo propter malitiam.

B. Vox ἀνάθεμα notat æternum exitium. Ita Apostolus ad Rom. 9:3. pro Iudeorum salute optat ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ χριστοῦ. Ad quem locum Beza: Tanta fuit Apostoli erga fratres suos charitas, ut si fieri potuisset, parasus fuisset abdicationem Israelicæ gentis redimere sui sempiterno exitio: anathematis enim nomen illud hoc loco significat. De æterno exitio etiam interpretatur Chrysostomus Homil. 16. in Epist. ad Romanos, pag. 135. Διὰ τοῦτο κόπτομαι, φησι, καὶ εἴγε ἡν χωρισθῆναι τοῦ περὶ τὸν χριστὸν χοροῦ, καὶ αἱλλατριαθῆναι εὐχὴ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, (μή γένοιτο, ἐπειδὴ καὶ ταῦτα δὶ ἀγάπην ἔπειται) ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπολαύσεως ἐκείνης, καὶ τῆς δόξης, κατεδεξάμην ἀν., &c. Propterea discrucior, inquit, Θεός, siquidem fieri posset, velle ab eo choro separari, atque alienari, qui Christum circumdat, non ab ipius amore, (abfuit, quandoquidem etiam hæc propter amorem faciebat) sed Θεός illa fruitione atque gloria privari suslinerem, &c. καὶ βασιλεῖας ἡδέως ἀν ἐξέπιπτον, καὶ τῆς δόξης ἐκείνης τῆς ἀποφῆτου, καὶ πάντα ὑπέμενα ἀν τὰ δεινά. Et à cœlorum regno libens exciderem, Θεός ab illa ineffabili gloria, atque adversa omnia tolerarem. Postquam hanc sententiam suam pluribus proposuisset, duas contrarias opiniones refutat. Altera eorum est, qui volunt, Apostolum per ἀνάθεμα intelligere πρόσκυρου θάνατον, mortem temporalēm. Respondet Chrysostomus: Εἰ τοῦτο ἔλεγε, τῶς ἀνάθεμα ἐκεῖτο εἶναι ἀπὸ τοῦ χριστοῦ; διὸ γὰρ τοιοῦτος θάνατος μᾶλλον τῷ τοῦ χριστοῦ συνηῆτε χορῷ, καὶ τῆς δόξης ἀπολαύσεως ἐκείνης ἐποίει. Si id diceret, quomodo anathema se ipsum à Christo esse precaretur? ejusmodi enim mors illum magis isti choro Christi conjunxit, Θεός effecisset, ut gloria illa perfrueretur. Altera eorum est, qui per ἀνάθεμα intelligunt ιεροῦ λιον. Resp. Chrysostomus: Καὶ τῆς τοῦτο καὶ τῶν σφύρων ἐντελῶν καὶ ἀνατεπτωτῶν οὐκ ἀν ἐυξαιρεῖτο; Et quis hoc vel abjectissimorum ac supinorum hominum non optaret? Idem Chrysostomus Homil. 3. ad Stagirium, t. 6. pag. 133. Apostoli votum ita explicat: Ποθεινότερην ἦν μοι εἰς γέενναν ἐμπεσεῖν, ἢ τοὺς Ἰσραηλίτας ἀπιζοῦντας δρᾶν. Malissimum ingebennam incidere, quam Israélitas videre incredulos. Et lib. 4. de sacerdotio, de eodem voto: Post tam egregia facinora, post innumeras coronas optavit pro Iudeis eis γέενναν ἀπελθεῖν, καὶ εἰωνία παραδοθῆναι ηλάσσι, in geennam abire, Θεός æterno tradi supplicio. Eulogius, in Biblioth. Photii, Cod. 280. pag. 160. "Ηθελεν ἐγὼ ἐν παταρίσται γενέσθαι, μόνον ἵνα ἐκέρπεψαι εἰναὶ Ιεραῖλ ἐπὶ τὸν Κύριον. Velle ego condemnari, solum ut converterentur filii

392 EXPOSITIONIS SYMBOLI

filii Israël ad Dominum. Cum Apostoli loco conferenda sunt verba Moses Exodi 32: 32. Consuli etiam potest Theodoretus ad Roman. 9: 3. pag. 73. Photius, Epist. 216. Oecumenius in cap. 9. ad Rom. pag. 320. Basilius Cæsar. Interrogat. 3. regularum fusiū disputatum, p. 420.

2. *In bonam partem, & notat rem à communi usu segregatam, & Deo consecratam: ab ἀναθέσαι, removere, separare: quomodo dicimus ψῆφον ἀναθέσαι, dimovere ac reducere calculum.* Ubi ἀνὰ sumitur ut in ἀνακαλεῖν, revocare. *Glossæ Latino-Gr. Donum, δῶρον, χάρισμα, ἀνάθεμα, χριστιανόν.* Theodoretus hist. Religiosæ cap. 13. pag. 841. Τὰ τοῦ θεοῦ ἀναθέματα σεβάσμα πᾶσιν ἔσι, καὶ ἄφαντα τοῖς πολλοῖς. *Quæ Deo consecrata sunt, veneranda sunt omnibus, nec à vulgo contrectanda.* Apud Justinum M. resp. 21. ad Orthod. pag. 286. ἀνάθεμα non tantum dicitur εἴλετο ἀπηλλοτριωμένον θεῷ διὰ καπίαν, sed etiam τὸ ἀνακείμενον καὶ ἀφαρισμένον θεῷ, καὶ εἰς χονῆν χρῆστον μημέτι λαμβανόμενον, quod Deo est dedicatum ac destinatum, & in contemplatione usum non amplius convertitur. Oecumenius in cap. 23. Aetor. pag. 99. Ἀνάθεμα λέγεται, τὸ πᾶσιν, ἢ πολλοῖς ἀνέῳχτον, θεῷ δὲ μόνῳ ἀνατιθέμενον. *Anathema dicitur, quod omnibus, vel multis est inaccessum, soli autem Deo consecratum.* Hoc sensu hæc vox apud LXX. Interp. non semel occurrat. Ita sumitur Josuæ 6: 18. collato cum v. 19. Quod enim v. 18. bis dicitur ἀνάθεμα εἶναι, id v. 19. vocatur ἄγιον τῷ Κυρίῳ, sanctum, seu consecratum Domino. Ad quem locum Cyrillus Alexandr. lib. 5. de Adoratione, pag. 144. Ἀνάθεμα, τούτεσι, τὸ απονεμηθὲν ἐκάστῳ, καὶ ἀφορισθὲν τῷ θεῷ. Anathema, id est, unicuique assignatum, & Deo segregatum. Illustris imprimis locus Levitici 27: 28. Πᾶν δὲ ἀνάθεμα, ὃ ἐν ἀναθῆ ἀνθρώπος τῷ Κυρίῳ ἀπὸ πάντων, ὅσα αὐτῷ ἔσι. — Πᾶν ἀνάθεμα ἄγιον ἀγίων ἔσαι τῷ Κυρίῳ. *Omnis consecratio, quam consecrabit vir Domino ex omnibus, quæ ei sunt: — Omnis consecratio, sanctum sanctorum erit Domino.* Eodem modo 2 Maccab. 2: 13. Ἐπιστολὰς βασιλέων περὶ ἀναθεμάτων. Epistolas regum de donariis. Commodius tamen fortè legeretur ἀναθημάτων. Sic Numer. 18: 14. Πᾶν ἀνατεθεματισμένον ἐν ὑσιῖς Ισραὴλ, τοι ἔσαι. *Omne devotum in Israële, tuum ero.*

'Anathema vero; ut hujus etiam vocis significationem hac occasione expendamus; denotat donarium Numinis in templo suspensum: ab ἀνεθεῖναι, dedicare, consecrare. Ammonius in Catena in cap. 4. Joh. ad v. 24. pag. 131. Μὴ πρέβατα θύε καὶ μόσχους, ἀλλ' ὅλους σαυτὸν ἀνάθεσ τῷ θεῷ, καὶ δλοκαύτων τοῦτο γάρ ἔσι παρατησαι θυσίαν. *Ne oves, ne vitulos matres, sed te ipsum totum Deo consecres & sacrificium offeras: hoc enim est hostiam Deo offerre.*

offerre. Clemens Alex. Strom. 4. pag. 482. Ὄλον ἐαυτὸν δι' ἀγάπης ἀνατεθεῖ-
νώς τῷ θεῷ. *Qui se totum Deo per charitatem consecravit.* Pollux: Ἀνα-
θήματα ποιήσασθαι, ἀναθεῖναι εἰς τὸν νεάνιον. Hoc verbum significationem ha-
bet imponendi & suspendendi. Hesychius: Ἀναθεῖναι, ἐπιθεῖναι, imponere.
Veteres Glossæ: *Donaria, χαριστήρια, ναοί, τεμένη, Τερὰ ἀναθήματα.* On-
omasticon vetus: *Donaria, ἀναθήματα.* Hesychius hoc sensu interpre-
tatur, ἀνάθημα, κόσμημα, ornementum. Ad ornementum quippe templo-
rum hæc ἀναθήματα offerri & appendi solebant, ut erant phialæ aureæ
& argenteæ, tripodes, acerræ, corollæ, & similia. Pollux lib. 1.
cap. 25. pag. 7. Τὰ δὲ ἀναθήματα ὡς ἐπὶ τὸ τολὺ σέφανοι, Φιάλαι, ἐκπώμα-
ται, θυμιατήρια, χρύσιδες, ἀργύριδες, οινοχόαι, ἀμφορίσιαι. Anathemata vero
seu donaria plerumque sunt coronæ, phiale, pocula, acerræ, aureæ argen-
teæque phialæ, cyathi, amphoræ. Et ἀναθήματα esse donaria, quibus tem-
pla ornabantur, patet ex *Lucæ 21: 5.* ubi de templo Ierosolymitano,
λίθοις καλεῖται ἀναθήμασι κεκόσμηται, pulchris lapidibus ac donariis ornatum
est. Theophylactus dicit, ἀναθήματα hoc loco esse τὰ τορευτὰ καὶ γλυ-
πτὰ, οἷον Φοίνικας καὶ χερεβίμ, tornata & sculpta, ut erant palmæ & Che-
rubim. Versio Græca in linguam vulgarem, αὐθερώματα, res consecra-
tæ, dedicatæ. Optimè Glossæ: Ἀφιέρω, consecro, devoveo, dedico.
Hesychius: Ἀφιέρωμέναι, τῷ θεῷ ἀνακείμεναι. *Deo consecratæ.* Item:
Ἀφιέρωσε, τῷ θεῷ ἀνέθηκε. *Dedicavit, Deo consecravit.* 2 Maccab. 9. pro-
mittit impius Antiochus, ὃν τρόπερον ἐσκύλευσεν ἄγιον νεάνιον, καλλίσοις ἀναθή-
μασι κοσμῆσεν, quod prius spoliaverat sanctum templum, se pulcherrimis do-
nis ornatum. Constantinus M. in honorem resurrectionis Christi Jesu
Templum Jerosolymis curavit exstruendum, narrante Eusebio in vita
eius, lib. 3. cap. 25. pag. 142. In eo fuerunt duodecim columnæ, τοῖς
τῷ Σωτῆρος ἀποσόλοις ἱστάριθμαι, κρατῆραι μεγίστοις ἐξ ἀργύρου πεκοιμένοις τὰς ιορυ-
φὰς κοσμούμενοι οὓς δὴ βασιλεὺς αὐτὸς ἀνάθημα καλλιζον ἐποιεῖτο τῷ αὐτοῦ θεῷ,
totidem numero, quot erant Salvatoris Apostoli, maximis poculis ex argento
factis in summitatibus ornatæ: quæ ipse Imperator præstantissimum donarium
Deo suo obtulit: Ipsum Templum ἐκόπτει ἀδιηγήτοις καλλεῖ, πλείσιν δέσμων
ἀναθημάτων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ λίθων τολυτελῶν ἐν διαλλαττούσαις ὑλαις,
ornabat ineffabili pulchritudine plurimorum donariorum aureorum argenteo-
rumque, atque lapidum preciosarum in variis materiis. Sagacissimus Bel-
larminus de Imaginibus cap. 9. sect. Sozomenus, inde imaginum cultum
stabilire conatur, dum scribit: *Eusebius lib. 3. & 4. de vita Constantini*
dicit, in Templis à Constantino exstructis in Palæstina, fuisse maximam co-

piam imaginum aurearum & argentearum. Numio certè Ecclesiae Romanæ studio cum abripi necesse est, qui ita sentit. Ne vestigium quidem hinc ullius apparet imaginis. Erant ἀναθήματα, qualia etiam in Templo Ierosolymitano fuisse testatur Lucas: at ex Mosis disciplina nullæ in coerant imagines. Sed Bellarminus, qui ipsos fontes non adiit, forte seduxit Johannes Portesius, qui illa Eusebii sic reddidit: *Sed hoc accessit aurearum imaginum, argentearumque vis infinita.* De eodem Constantino M. Acta Synodi Nicænæ 1. lib. 1. cap. 7. pag. 23. Ὡς χριστιανὸς πάντα ἔκραττεν, ἀνεγείρων τὰς ἐκκλησίας τῷ θεῷ, καὶ πολυτελέσι τιμῶν ἀναθήματα. *Omnia ut Christianus faciebat, erigens Ecclesias Dei, easque preciosis ornans donariis.* Vide in lib. Judith. cap. 16. v. 23. Ex his omnibus jam facile intelligitur, quid sit ἀνάθημα, & quid ἀνάθημα. De utraque voce pluribus agit Cl. Salmasius in Solinum, pag. 1089. 1090. ubi de homine Deo consecrato ac dedicato ἀνάθημα usurpati apud illum Scriptorem Græcum pernegat. Eidem & ego lubens adstipularer, nisi in contrarium exempla observasssem. Zonaras de Virgine, quæ virginitatem profitetur, ad Can. 18. Basilii M. pag. 75. ita scribit: Ἡτις νύμφη λογίζεται τῷ χριστῷ, καὶ ἀνάθημα τῷ θεῷ, ἐξ ἱερὸν σκεῦος. *Quæ sponsa Christi habetur, ut consecrata Deo, ut sacrum vas.* Pari ratione etiam κειμήλιον de hominibus usurpatur. Apud Ignatium, in epist. ad Heronem, pag. 109. Παρθένους Φυλάττετε, ὡς χριστοῦ κειμήλια. *Virgines custodite, ut Christi cimelia.* Hesychius in voce κειμήλιον. Μεταφορικῶς δὲ καὶ ἐπὶ σώματος τίθεται. *Metaphorice verò etiam de corpore usurpatur.* Itidem de homine, non quidem Deo, sed Diabolo dicato & addicto, usurpat iterum Zonaras vocem ἀνάθημα, ad Can. 3. Concilii in Templo Sapientiæ, pag. 263. δὲ ὑπὸ ἀνάθημα γεγονός, ἀποδιαιρεῖται μὲν τῷ θεῷ, προσενοῦται δὲ καὶ προσκληροῦται τῷ Σατανᾷ, καὶ ἀνάθημα αὐτοῦ αὐτὸς ἐκυτὸν ποιεῖ. *Anathemati subjectus, à Deo quidem segregatur, unitur verò & addicitur Satanae, seque ipsum ei consecrat.* Imò existimârim, ἀνάθημα de quibusvis rebus, non quidem propriè, sed latè sumta voce, Deo consecratis usurpari. Cyrillus enim Alexandr. lib. 16. de Adoratione, pag. 589. his verbis claudit: Προσιρέσεως, καὶ σὺ ἀνάγκης καρτοὶ τὰ ἐις θεὸν ἀναθῆματα. *Quæ Deo consecrantur, spontanea, non coacta esse debent.* Huc pertinet etiam illud Suidæ: Ἀνάθημα, τὰν τὸ ἀΦιέρωμα θεῷ. Lege, cum Porto, τὸ ἀΦιέρωμένον. *Quicquid Deo consecratum est, vocatur ἀνάθημα.* Nec impedit, quod à suspendendi significatione ἀνάθημα dictum, ac proinde id demum ita vocandum esse volunt, quod ad Templi ornementum assertur, & appenditur. *Ipsum ἀνάθē-*

ἀνάθεμα ab eadem origine & significatione descendit. Fidem faciat Etymolog. M. Ἀνάθεμα, παρὰ τὸ ἐν σήλῃ ἀνατίθεσθαι. Anathema dicitur ab ἀνατίθημι, quod in columna suspendatur, appendatur. Idem clarius adhuc patet ex Socratis hist. eccl. lib. 7. cap. 34. pag. 275. ubi de Nestorio: Καὶ μέν τοι Φῶφ τάντες οἱ κληρικοὶ αὐτὸν ἀνεθεμάτισσαν, οὕτω γὰρ οἱ χριστινοὶ καλεῖν εἰώθασμεν τὴν ιατὰ τῷ βλασφήμῳ Φῶφον, δταν αὐτὴν ὀπέρ εν σήλῃ ἀνατίθυντες Θυνερὰν τοῖς ἄπασι κατασήσωμεν. Communi suffragio omnes Clerici anathematis eum vinculo innodarunt. Sic enim nos Christiani sententiam, contra alicujus blasphemiae autorem, pronunciatam solemus appellare, quando eam perinde notam omnibus facimus, ac si in columna incisa, in loco publico collocaretur. Vide præterea Thesaurum Stephani & Etymologicum Vossii.

II. Est de iis, qui anathemate percutiuntur. Illi autem sunt Ariani, qui de Filio Dei impiè asseruerunt,

1. Ἡν ποτὲ, δτας ἐκ ἡν, καὶ, πρὶν γεννηθῆναι, ἐκ ἡν. Vide suprà cap. 8. pag. 98.

2. Ὄτι ἐξ ἐκ δύτων ἐγένετο. Ariani statuebant, Filium ἐξ ἐκ δύτων creatum, vel factum esse. Id de co testatur Sozomenus lib. 1. cap. 15. pag. 18. a. quando scribit, in Ecclesia ausus est pronunciare, τὸν Τίὸν τῷ Θεῷ ἐξ ἐκ δύτων γεγενῆσθαι, Filium Dei ex nonentibus factum esse. Ita etiam Socrates lib. 2. cap. 45. pag. 215. a. & alii passim. Aëtius primus fuit, qui post Arium aperte dixit, Filium κατὰ πάντα, ἐσίαν τε καὶ βεύλησι ἀνόμοιον εἶναι τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξ ἐκ δύτων γεγενῆσθαι, secundum omnia, nimirum juxta essentiam & voluntatem dissimilem esse Patri, & ex non entibus factum fuisse; inquit Sozomenus, lib. 4. cap. 29. pag. 60. b. Hinc Aëtii asseclæ vocati fuerunt ἐξεκοντιαι & ἀνόμοιοι, teste Sozomeno, loco laudato. Socrates etiam, lib. 2. cap. 45. pag. 215. a. scribit, eos, qui in Synodo Antiochena Aëtii erant asseclæ, consensisse cum Acacianis, dixisse tamen, Filium ἐξ οὐκ δύτων εἶναι, ac propterea non Arianos tantum fuisse appellatos, sed etiam ἀνόμοιος & ἐξεκοντιος, ὑπὸ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ Φρουρῶντων τὸ δμούσιον, Anomœos & Exucontios, ab illis, qui Antiochiae sentiebant, Filium ejusdem esse cum Patre essentiæ.

3. Eum esse ἐξ ἔτέρας ὑποσάσεις, η οὐσίας. Vide suprà cap. 8. & cap. 10. num. III. & IV.

4. Τὸν Τίὸν τοῦ Θεοῦ τρεπτὸν εἶναι, η ἀλλοιωτὸν. Arius; teste Alexander, Episcopo Alexandrino, in epistola sua apud Socratem lib. 1. cap. 6. pag. 171. b. Filium Dei τρεπτὸν εἶναι καὶ ἀλλοιωτὸν τὴν Φύσιν, natu-

396. EXPOS. SYMB. NICÆNO-CONSTANT. CAP. XVIII.

rā mutabilem esse, impie asseruit. Orthodoxi, sc̄e ei opposentes, anathemate in hoc Symbolo percutiunt dicentem, τὸν Τίὸν τοῦ Θεοῦ τρεπτὸν εἶναι καὶ ἀλλοιωτόν. Sozomenus, lib. 1. cap. 21. pag. 19. a. de Synodo Nicæna sic scribit: Τοὺς λέγοντας Τίὸν εἶναι τρεπτὸν, οὐ ἀλλοιωτόν, ἀπεκήρυξε, καὶ τῆς καθόλου ἐκκλησίας ἀλλοτρίος ἐψηφίσατο. Dicentes, *Filium esse mutabilem*, excommunicavit, ἐξ ab Ecclesia Catholica alienos declaravit. Cyrillus Alex. in epist. ad Succensem, apud Theorianum, Legat. Armen. pag. 36. de Filio Dei: "Ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοιώτος ἔσι. Neque verti, neque mutari potest. Greg. Nazianzenus Orat. 39. pag. 631: *Filius Dei homo factus est*, οὐχ δὲ ἡν μεταβαλῶν, ἀτρεπτον γάρ ἀλλ' οὐκ ἡν προσλαβῶν, non, quod erat, immutans, neque enim mutatio in eum cadit; sed, quod non erat, assumens. Hoc ipsum Theodoretus Dialogo primo, quem propterea "Ἄτρεπτον, immutabilem inscripsit, fusè probat. Plura vide suprà cap. 11. num. iv. sub lit. β. Atque hic finis esto. Faxit Omnipotens Deus, ut noster hic, qualiscunque labor, Ecclesiam sit utilis, per Iesum Christum, Amen!

F   I   N   I   S.

I N-

I N D E X.

Locorum S. Scripturæ quæ Illustrantur.

Genef.	ii. Reg.
Cap. i: 26. pag. 45 & seq.	Cap. ii: 9. pag. 283.
— vi: 2. 100.	
— xviii: 21. 280.	i. Chron.
— xix: 24. 118.	
— xxv: 24. 278.	— xviii: 11. pag. 265.
— xxxv: 13. 280. & seq.	
— xlvi: 4. 258.	Job.
— xlvi: 30. 265.	
— xlvi: 16. 98. & seq.	— xix: 25. pag. 25.
	— xxxviii: 7. 92.
Exod.	
— xxx: 32. pag. 392.	Pf.
Lev.	
— xxvii: 28. pag. 392.	— XVI: 2. pag. 76.
Num.	
— xviii: 14. pag. 392.	— xix: 2. 81;
— xxi: 5, 6. 161.	5. 285.
Jof.	
— vi: 18, 19. pag. 392.	— XL: 8. 127.
i Reg.	
— xix: 16, 19. pag. 428.	— LXI: 6. 189.
	— LXXII: 18. 184.
	— LXXXIII: 25. 96 & seq.
	— XCVII: 7. 163 & 181.
	— CII: 26. ibid.
	— CIII: 19. 299.
	— CIV: 4. 88.
	— CV: 15. 125.
	— CX: 1. 119, 289.
	— CXIX: 18. 186.
	— CXXXV: 4. 281.
	— CXXXIX: 7. 184.
	— CXL: 3. 322.
Ddd 3	Prov.

I N D E X.

Prov.

Cap. VIII: 22. pag. 152-154.
23. 128.

Jes.

— VII: 14. pag. 229.
— VIII: 14, 15. 162.
— XI: 2. 129.
— XL: 1. 125.
— XLIII: 11. 185.
— XLV: 21. ibid.
— LIII: 11. 25.
— LXI: 1. 130.

Dan.

Cap. II: 37. pag. 299.
— VII: 13. 220.
— XII. 2. 265.
3. 385.

Hof.

— XIII: 4. pag. 185.
— III: 1. pag. 162;

Mal.

MATTH.

Cap. I: 23. pag. 229.
25. 231.
— III: 2. 300.
11. 187, 349.
12. 335.
— V: 18. 247.
22. 387.
35. 299.
48. 67.
— VI: 33. 300.
— IX: 12, 13. 245.
— X: 7. 300.
— XI: 10. 162.
11. 300. & seq.
22, 24. 387.
— XII: 32. 383.
40. 273. & seq.
46, 47. 233.

Cap. XIII: 38-47. p. 335.
— XVIII: 17. 330.
— XXI: 25. 227. & 341.
— XXII: 44. 290.
— XXIII: 9. 65.
— XXIV: 36. 168.
— XXV: 41-46. 374.
46. 385.
— XXVI: 12. 258.
— XXVII: 59. 254.
60. 261.
— XXVIII: 19. 51.

MARC.

— I: 2. pag. 162.
4. 353.
8. 349.
— III: 31. 233.
— V: 39. 265.

Cap. X,

I N D E X.

399

Cap. x.	30.	383.	6-8.	136.
— XI:	30. pag.	341.	8.	317.
— XII:	36.	290.	13.	226.
— XIII:	32.	168.	16.	166, 245.
— XV:	46.	254, 261.	— IV.	24.
— XVI:	16.	360.	— V.	17.
	19.	277-283.		19.
				181, 271.
			21.	270.

LUC.

— II:	34. pag. 162.		21.	373.
	52.	129, 174.	25-28.	373.
— III:	3.	353.	27.	293.
	16.	349.	2, 3.	278.
— V:	24.	188.	40.	189.
— VII:	27.	162.	45.	186.
— VIII:	19.	233.	54.	373.
	52.	265.	— VIII:	47.
— IX:	51.	277.	— IX:	1.
— XII:	47, 48.	387.	— X:	17, 18.
— XVIII:	30.	383.	28.	189.
— XX:	4.	341.	38.	25.
	42.	290.	— XI:	44.
— XX:	5.	393.	34.	174.
— XXIII:	46.	223, 261.	— XII:	24.
	53.	254.	32.	379.
— XXIV.	45.	187.	— XIII:	20.
			— XVI:	7-13.
				187.
				13.
				311.
				14, 15, 16, 312. & seq:
			28.	278.

JOH.

— I:	1. pag. 145, 146.	— XVII:	2.	121.
	3.	3.	159.	
	26-33.	— XIX:	40.	255, 258.
	349.	— XX:	17.	278.
	32.		22.	315.
— II:	19-21.	269.	31.	24.
— III.	5.	360.		

AC.

I N D E X.

ACTOR.

Cap. I:	2, 11, 22.	pag. 278, 283.
	5.	349.
--- II:	34.	290.
	36.	131.
	38.	349.
--- IV:	12.	185.
--- VIII:	16.	349.
--- X:	16.	283.
	38.	129.
	42.	295.
	48.	349.
--- XII:	16.	349.
--- XVI:	14.	186.
--- XVII:	28.	182.
--- XIX:	5.	349.
--- XX:	28.	160, 187, 331.

--- IX:	3.	391.
	33.	162.
--- X:	14, 15.	24.
--- XVI:	5.	330.

1. EP. AD CORINTH.

Cap. III:	16.	pag. 362.
--- VI:	14.	270, 272,
	19.	322.
--- VIII:	6.	119.
--- X:	9.	161.
--- XII:	11.	317.
	13.	354.
--- 24-26.		385.
--- XIII:	1.	95.
--- XV:	12.	272.
	19.	330.
--- 20-23.		272.
	25.	289.
	29.	356.
	36.	379.
	41, 42.	385.
--- 47, 48.		227.
--- XVI:	22.	390.

EP. AD ROM.

--- I:	4.	pag. 136, 269.
	7.	334.
--- II:	5, 6.	387.
--- III:	2.	20.
--- IV:	18.	32.
--- VI:	2.	265.
	3.	349.
	23.	189, 385.
--- VII:	2.	307.
	11.	373.
	19.	300.

2. EP. AD CORINTH.

--- IV:	4.	pag. 179.
--- V:	10.	385.
	16.	268.
	17.	189.
--- XIII:	2.	83.
--- XIV:	4.	270.

EP.

		18.	332.
EP. AD GAL.		22.	334.
... I: 8, 9. pag. 390.		... III: 5.	30.
17, 18. 278.		... III: 3.	265.
... II: 20.	29.		
... III: 27.	349 & 354.		
... VI: 14.	248.		
15.	189.		

1. THESSAL.

- ... I: 3. pag. 31. & seq.
... IV: 15. 296.
16. 294, 373.

EP. AD EPH.

Cap. I:	4. pag. 334.	
7.	188.	
21.	383.	
22.	121. & seq.	
... III: 12.	28.	
... IV: 5.	361.	
8, 10.	278.	
... V: 23.	332.	
26.	189.	
26, 27.	334.	

1. TIMOTH.

Cap. I:	15. pag. 245.	
... III: 5.	331.	
	16. 160, 277, 283.	
... VI: 11.	300.	
	16. 304.	

2. TIMOTH.

... I: 18. pag. 118.	
... II: 20.	335.
... III: 16.	315.
... IV: 1.	294. & seq.
	8. 300.

COLOSS.

... I:	15. pag. 179.	
	15, 16. 148, 149.	

TIT.

... II: 13.	pag. 39.
... III: 5.	353, 360.

Ecc.

HEBR.

I N D E X.

HEBR.	... JOH.
Cap. I: . 2. pag. 122.	... I: 1. pag. 145, 146.
2-10. 181.	... III. 12, 16. 25.
3. 177, 183.	... V. 7. 45, 46.
3, 8.. 288.	
9. 127.	APOCAL
6-10. 163.	--- XVI: 14. pag. 293.
12. 165.	
13. 290.	
14. 107.	
— III: 14. 30.	TOBIÆ.
— IV: 16. 288.	
— V: 12. 90.	--- XII. 14 pag. 254.
— VI: 2. 361.	
5. 383.	
19. 30.	JUDIT.
19-20. 286.	
— VIII: 4. 287 & seq.	--- XVI. 23. pag. 394.
— IX. 10. 361.	
14. 187.	
--- XI. 1. 32, 33.	SIRACH.
--- XII. 2. 248.	
	--- XXXVIII: 16. pag. 254.
	--- XLIX: 16. 283.

1. PETRI.

- II: 6. pag. 162.
--- III: 21. 370.

1. MACHAB.

- II: 58. pag. 283.

2. PETRI.

- I: 21. pag. 315.
--- III: 12. 293-300.

2. MACHAB.

- II: 13. pag. 392.
--- IX: 16. 393.

I N.

I N D E X.

VOCUM GRÆCARUM QUÆ EXPLICANTUR.

A.

'Αναζάσσεως ἡμέρᾳ.	<u>274</u>
'Αναζάσιμος ἑορτῇ.	<u>275</u>
'Ανάστασις νεκρῶν.	<u>369</u>
'Ανέλευσις, ascensio <u>Christi</u> in cœlos.	<u>278</u>
'Ανθρωπόθεος, Christus est.	<u>242</u>
'Ανίσαρπι, resurgo.	<u>369</u>
'Ανοδος, ascensio Christi in cœlos.	
'Αιτία & 'Αίτιος Deus vocatur.	<u>278</u>
Αἰώνια ἀγαθὰ	<u>383</u>
Αἰώνιοι σημναὶ	<u>ibid.</u>
Αἰώνιος μακαρίστης.	<u>ibid.</u>
—— τρυφή.	<u>ibid.</u>
—— βασιλεῖα.	<u>ibid.</u>
—— ἀντίδοσις.	<u>ibid.</u>
—— τιμή.	<u>ibid.</u>
—— κατάταξις.	<u>ibid.</u>
Αἰωνίζεσθαι δόξα.	<u>ibid.</u>
'Αλειμμα etiam δρυπτήριον denotat.	<u>128</u>
'Αλογοι quinam hæretici.	<u>156</u>
Αναβαίνειν ascendere.	<u>280</u>
'Ανάβασις ascensio Christi in cœlos.	<u>278</u>
'Ανάθεμα & ἀνάθημα quid significant & quomodo inter se differunt.	<u>387</u>
'Ανάληψις, ascensio Christi in cœlos.	<u>276</u>
'Αυκρχος quid significet.	<u>144</u>

Δ.

Διατυπώσεις, quomodo differt ab	
"Οραι.	<u>7</u>
Δοξολογία, Hymnus Glorificatio-	
nis.	<u>55</u> & seq.

Δύναμιν ἐκ τῆς Πατρὸς Προερχομένην vo-
cabant olim Sp. Sanctum. 309

E. 'Ex-

Ecc 2

I N D E X.

E.

'Εικομιδὴ νεκρῶν,

τὸν σώματος.

'Εικομιδὴ.

'Ειχθρὰ.

'Ειχθρέα.

'Έκκλησία ἀπὸ τὸν ἔκκλειν.

'Εἰκόνευσις τὸν
Πνεύματος

'Εἰκενψία.

'Εἰκορεύεσθαι.

'Εἰκορευτόν S. Spiritus proprietas.

'Ενανθρώπησις incarnatio.

'Ενταφίαζεν corpus ad sepulturam
parare.

'Επιφάνεια.

'Επιτημονικῶν Conditiones.

'Εσχατον τῶν ἡμερῶν.

'Εὐφροσύνη.

E.

de elatione funeris
usurpantur. 263327Nomina, quibus ve-
teres processionemSpiritus Sancti ex-
primebant. 308

308

213

259

392

10

292

384

Z.

Ζωὴ ἀδίος καὶ ἀθάνατος.

ἀνεκλιπής.

αἰώνιος.

ἀτελεύτητος.

383

ibid.

ibid.

384

H.

'Ημέρα ἔκεινη.

τὸν Θεόν.

292

ibid.

ibid.

384

τὸν Χριστὸν.

τῆς χριστεως.

διαγνώσεως.

τῆς ἀνταποδόσεως.

τελευταῖς.

ἀναζάσεως καὶ ἀνταποδόσεως. 293μεγάλῃ καὶ ἀταραχλόγισου κριτή-
ριον. 293

διαβόητος τὸν Κυρίον.

τὸν τέλους.

ἔσχατη καὶ Φρικώδης.

ibid.

Θ.

Θάττεν, sepelire.

Θεάνθρωπος Christus vocatus.

Θεοδιδακτοι dicuntur fideles.

Θεομήτηρ B. V. Maria appellata. 242Θεοκοίησις æterna Piorum Salus a
veteribus vocata. 135Θεόσθαι dicuntur fideles. 137

Θεοζοιεῖσθαι iidem. ibid.

Θεοτόκος, quando primum B. V. Ma-
ria sic appellata. 239. & seq.Θέωσις, æterna Piorum Salus a ve-
teribus appellata. 135Θρόνος τῆς χάριτος. 289

L.

'Ιησοῦς, quale Salvatoris nostri no-

men. 122

K.

Καθεύδω.

Καθολικός quis.

265336

Καίρος

'Ημέρα ἔκεινη.

τὸν Θεόν.

292

ibid.

Καιρός ἀναψύξεως.	<u>292</u>	— tres hujus vocis significatio-
Καιρός τῆς τῶν δυτῶν ἐις τὸ κρείττον με-		nes. ibid.
ταπομήσεως.	<u>292</u>	
Κιρίας, quid?	<u>255</u>	Οὐαγός τῷ Πατρὶ est Christus. <u>197</u>
Κομητήρια, sepulchra, cur sic dicta?	<u>264</u>	— explicatio vocis. ibid.
Κομάραι in S. Script. de morte		
usurpatur.	<u>265</u>	& seq.
Κύριος, nomen hoc Deo triuni tri-		
buitur.	<u>117</u>	Ορος, ejus significatio. <u>7</u>
		Οὐρανός, unde? <u>29.</u> & seq.
		Οὐρανοκολῦται, genuini sunt Chri-
		stiani. <u>84</u>

Δ.

Π.

Λαξέων, lapides polio.	<u>262</u>	
Λαξευτός, ex lapide excisus.	ibid.	
Δατομέων, lapides incido.	ibid.	
Δελαξευμένος λίθος, lapis incisus.	ibid.	
Δελαξομημένος, ex lapide excisus.	ibid.	

•

Μ.

Μυημέτον λελαξομημένον, sepulchrum		
ex lapide excisum.	<u>262</u>	
Μυροφόροι dictae mulieres, quae ve-		
niebant ad unguendum corpus		
Christi.	<u>259</u>	

Ν.

Νεκροφορεῖα, Capuli.	<u>260</u>	
----------------------	------------	--

Ο.

Οθόνια quid?	<u>255</u>	
Ομοιος an Filius Patri dici possit.	<u>206, 207.</u> & seq.	

Ecc 3

Π.

Παντοκράτωρ δ Θεός.	<u>71</u>	
Παρουσία τῷ Χριστῷ.	<u>292</u>	
— ἐν ᾧ ἐνδοξος καὶ κριτής ἀπάντων		
ἐλεύσεται.	ibid.	
Πάτηρ cur Deus, & quidem Prima		
S: S. Trinitatis Persona sic nomi-		
netur?	<u>65.</u> & seq.	
Πεποίθησις, Fiducia.	<u>28</u>	
Περισολή, quid?	<u>253.</u> & seq.	
Πισεύειν, quid significat?	<u>19.</u>	
	& seq.	
Πίσις Fides.	<u>28</u>	
Πισδες, quinam?	<u>22</u>	
Πνεῦμα ἄγιον.	<u>306</u>	
— Κύριον.	<u>307</u>	
— Ζωοτοιδν.	ibid.	
— Ζωῆς.	ibid.	
— Ζωαρχικόν.	ibid.	
Πνευματομάχος &		
Πνευματομάχοι quinam & cur sic di-		
cti?	<u>320</u>	
Προέρχεσθαι.	<u>309</u>	
Προτέναι.	<u>309</u>	
	Πρόδοσ	

Πρόδος.
Πριτότοχος quis dicatur?

Σ.

- Σαρκοθάγοι, arcæ emortuales. 260
 Σάρκωσις, ejus significatio. 211
 & seq.
 Σαρκὸς συνυπαμένης quid significet? 225
 Στευρός, quatuorupliciter sumitur. 245
 & seq.
 Σοροπλόκοι, pollinctores. 259
 Σινδῶν, tunica linea qualis in Sepul-
 tura Christi adhibita. 254
 & seq.
 Σουδάριον quid? 255
 Συγχατάθεσις. 27
 Συμφώνησις. ibid.
 Συντέλεια τῶν αἰῶνος. 292
 Σωτήρ, Christi nom. 122

308
231

T. Ταριχευτὰς appellant Graeci pol-
linctores.

258

T. Τπατός, Supremus.

279

Τπέργεια monumenta.

261

Τπόγεια monumenta.

ibid.

Φ.

Φῶς, in genere appellantur omnes
 S.S. Trinitatis personæ. 194
 — in specie Christus. ibid.

X.

Χριστός, quinam vocantur? 125

125

Χριστός, quid denotet? 131

131

I N D E X.

GENERALIS RERUM.

A.

- A** Blutio interna a peccatis, per baptismum adumbratur. 348
 Abrahamo apparuit inter duos Angelos Dei Filius. 98. & seq.
 Accidentia mundi. 115
 Actus ad homines Salvandos, quot? 186
 Agnoëtæ hæretici. 168
 Angeli intelliguntur per τὰ ἀρχατα, in Symbolo Nicæno. 86
 Angeli a Deo sunt creati, non vero fuerunt ab æterno. 88
 Angeli, quo tempore creati? 91. & seq.
 Angeli sunt boni & mali. 105
 Angeli cur non invocandi? 110
 Angelorum nomen quid significat. 87
 Angelorum mentionem cur in Historia Creationis nullam faciat Moses. 89
 Angelorum proprietates quot & quænam? 94. & seq.
 Angeli sunt incorporei. 94
 — immortales & corruptionis expertes. 104
 — quomodo hominibus omnime apparebant. 95, 96

- Angelor. honor. Nomina: 105. & seq.
 Angelor. Divisio. 105.
 Angelici hæretici unde sic vocati? 108. & seq.
 Anima rationalis fuit in carne Christi. 221
 Anima, quia immortalis, non resurget. 372
 Apellis hæretici sententia de siderea & aërea Christi carne. 228
 Apellitiani Ἀπελλιται, & Apellitæ, ab illo nominati. 228
 Apollinaris animam rationalem esse in carne Christi negabat. 221
 Apollinaristæ ab hoc dicti. ibid.
 Apostolici, quinam & unde dicti? 109. & seq.
 Archontici hæretici. 282
 Arius Sp. S. Creaturam esse blasphemabat. 319
 Arii hæreses descriptio. 147 & 148
 Ariani Nicænæ formulæ subscriptae runt. 206
 Ascensio Christi in cœlos. 276. & seq.
 — cur necessaria? 286 & seq.
 Ascodrutiæ hæretici Baptismum recucerunt. 368
 Assensus, Fidei pars est. 27
 Author

Auctor Symboli Nicæni.

p. 1

Auctoritas Symboli Nicæni.

8

Catholici quinam?

336, 337

Causa principalis efficiens fidei est
Deus.

23

B.

Baptismi cause efficientes. 341
— partes tres. 346

— formulæ variæ. 349. & seq.

— finis g. 353. & seq.

— finis ſ. 355. & seq.

— effecta. 360. & seq.

— varia epitheta. ibid.

— proprietates. 361. & seq.

— adjuncta. 363. & seq.

— opposita. 368

Baptismus Symbolum est regene-
rationis. 151— in quo loco & quando ad-
ministrandus? 363. & 364

Baptizandi jus quibus concessum?

— 341. & seq.

— quinam? 357. & seq.

— quinam non? 355. & seq.

Bardeianis Sententia de Christi car-
ne. 218. & seq.

Basiliani hæretici. 209

Basilides hæreticus Christum pa-
sum esse negabat. 253Basilidis sententia de cœlo ab Ange-
lis creato. 81

— de Christi carne. 218

C.

Carpocratis impia sententia de
Christo ex Josepho & Ma-
ria genito. 228Instrumentalis verbi divini
prædicatio. 24Cerdo hæreticus, ejus de Duobus
Deis opinio. 41. & seq.Cerinthus hæreticus docebat Chri-
stum communi hominum lege
natum. 229Cerinthus Christi regnum terrenum
fore afferuit. 304Cerinthianorum sententia de Mun-
do ab Angelis creato. 112

Certitudo resurrectionis. 375. & seq.

Chrestus, Episcopus Syracusanus. 5

Christi Dominium in creaturas du-
plex. 120. & seq.

Christi nomen explicatur. 125

Christi corporis formatio fuit suc-
cessiva non momentanea. 217.

& seq.

Christi regnum duplex. 303

— finem non habet. 298, 304

— non est terrenum. 304

Christi sepulchrum quale fuit? 261.

& seq.

— cur e vivo Saxo excisum?

262

Christiani genuini sunt Οὐρανολιπται.

84

Christiani quinam appellandi? 126

— fuerunt etiam pii & fideles,

qui ante Legem vixe-

runt. ibid.

Christiani in Eccl. primitiva extra

urbem sepeliebant mortuos. 262

Christo

I N D E X.

409

- Christo idem cultus & honor, qui
D. Patri exhibendus. 189, 190
- Christus, quo sensu unctus vocetur.
127. & seq.
- Christus ad Regem, Sacerdotem
& Prophetam unctus est. 131
- etiam sub V. T. fuit notus.
133
- Quomodo unigena Dei sit
Filius. 134-139
- Christus cur verbum dictus. 145
- non est Creatura. 147. & 148
- Qua ratione primogenitus o-
mnis rei Creatæ dicitur.
148, 149. & seq.
- Verus est Deus. 158. & seq.
- Quo sensu Λόγος τροσκόματος
dicitur. 162
- An novisset diem ultimi Judi-
cii. 168. & seq.
- Splendor gloriæ Dei. 177
- imago Dei est. 179
- Christus magna & mirabilia patra-
vit. 184
- Christus Patri est εμετοπος. 196.
& seq.
- Christus veram adsumit carnem.
217. & seq.
- Christus sine semine viri natus. 228
- Christus Θεόνθρωπος, Ανθρωπόθεος. 242
- cur Crucis, non vero aliam
sustinuerit mortem. 242,
248
- Christus pro quibus mortem susti-
nuit. 249. & seq.
- Quorūtus sepultus? 253. & seq.
- Christus cur sepultus. 264. & seq.
- non aliena sed propria virtute
resurrexit. 269
- Quomodo in cœlis esse intel-
ligatur. 279. & seq.
- Christus vero & reali motu ascen-
dit in cœlum. 280. & seq.
- cur in cœlum ascenderit. 285.
& seq.
- Christus singulariter resurrectionis
causa efficiens est. 373
- Clinici quinam? 365
- Cœlum est triplex. 82. & seq.
- cur thronus Dei dicitur? 84
- est vera Christianor. Patria.
ibid. & seq.
- Cœlum cur Domus Dei dicitur.
279. & seq.
- Conditiones principior. Ἐπιγρα-
κῶν. 10
- Conservatio omnium rerum Christo
tribuitur. 182. & seq.
- Consilium & Finis Concilii Nicæ-
ni. 6
- Constantinus Imperator, quando
Synodum Nicænam coēgit. p. 1
- Consubstantialitas Christi cum Pa-
tre. 196. & seq.
- Creatio cœli. 79. & seq.
- Cœli & terræ Christo tribui-
tur. 180. & seq.
- Crucis figura & descriptio. 245.
& seq.
- varia elogia. 248, 249
- Cura corporum mortuorum. 253.
& seq.

Fff

D. De-

D.

- D**ecretorum genera in Concilio Nicæno conditæ. 7
 Dei unitas quomodo intelligenda. 39
 Dei omnipotentia explicatur. 71
     & seq.
 Deus, qua ratione magnus dicitur. 39. & seq.
 Deus, quibus rationibus Pater dici-
     tur omnipotens. 165. & seq.
 Deus omnium rerum visibilium &
     invisibilium creator. 78. & seq.
 Deus Solus est noster Salvator. 185.
     & seq.
     — Solus peccata remittit. 188
     — quomodo ascendere & de-
         scendere dicatur. 280.
         & 281
 Deuterius Episcopus Arianus. 352
 Differentia quænam inter Nicænum
     & Constantinopolitanum Sym-
         bola. 15. & seq.
 Dionysii Areopagitæ interpres cor-
     rigitur. 164
 Discremen inter miracula Christi
     & Prophetarum. 185
 Doctorum Ecclesiasticorum asser-
     tiones, cur Theologiæ Princi-
         pia non sunt. 12, 13. & seq.
 Dominium Christi in Creaturas du-
     plex. 120. & seq.
 Dositheus Samaritanus se Christum
     appellabat. 134

E.

- E**Bionis impia sententia de
 Christo ex Josepho & Ma-
     ria genito. 229
 Ecclesia sanctæ resurrectionis. 274
 Ecclesiam credere, an in Eccle-
     siatu credere dicendum? 324.
     & seq.
 Ecclesia, cur confessio de ea sta-
     tim S. S. Trinitatis doctrinæ sub-
         jiciatur. 327
     — unde dicatur? ibid.
 Ecclesia quid notet. 328
     — ejus Materiale. 332
     — Proprietates. ibid.
     — Debet esse una & unita. 332,
         333. & seq.
     — Quomodo Sancta vocatur.
         334. & seq.
     — habet, semperque habebit
         malos bonis permixtos. 335
     — triplici sensu Catholica dici-
         tur. 337. & seq.
     — cur Apostolica vocata. 341
 Effecta fidei quænam? 36. & seq.
 Ecclesiæ hæretici. 352
 Elias, quomodo in cœlum assu-
     mus. 283
 Encratitæ, quinam? 109
 Eudoxiani, quinam? 204
 Eunomiani, quinam? ibid.
 Eusebiani hæretici. ibid.
 Eutyches unam censebat esse in
     Christo naturam. 242

Eu-

I N D E X.

- Eutychianorum sententia de incarnatione Christi. 219. & seq. Formatio Christi corporis fuit successiva non momentanea. 217. 411
- F.**
- Estum assumptionis B. Virginis. 265
- Fidei Nicænæ Confessio. 2
- Fidei partes, quot? 25
- Fidei proprietates quot. 28. & seq.
- Fideles, quomodo Patri cœlesti similes. 66, 67. & seq.
- Fideles, quomodo filii Dei dicuntur. 135, 136. & seq.
- Quomodo Dñi? 137
- Divinæ naturæ participes. ibid.
- Fideles θεοδιδάκτοι. 186
- Fideles omnes vocantur Sancti.
- Fidelium varia epitheta. 334 137
- Fides sine prævia cognitione esse nequit. 26
- Fides sola justificat. 36. & seq.
- Fiducia, fidei pars est. 28
- a fide distincta. ibid.
- Fidus Episcopus. 364
- Filii Dñi Genes. vi: 2. sunt Sethi posteri. 102
- Filius Dei inter duos Angelos Abrahamo apparuit. 98. & seq.
- Filius Dei cur Angelus dicitur. 99
- Filius Dei unigenitus est Christus. 134, 135
- Finis resurrectionis Christi. 271
- Finis resurrectionis mortuorum duplex. 373. & seq.
- Formula fidei Nicænæ.. 2
- Constantinopolitanæ. 17
- Formulæ baptismi variæ. 349. & seq.
- Fratres Christi quinam? 232. & seq.
- Funera cur efferri dicuntur. 263
- G.**
- Generationis æternæ mystrium curiose minime investigandum. 143
- Gnosticorum sententia de Incarnatione Christi. 219
- H.**
- H ereditas fidelium est vita æterna. 189
- Hermiani. 285
- Hermogeniani & Praxeani, iidem 62
- Hymenæus hæreticus. 382
- L.**
- J acobi Liturgia subdola. 199
- Jesaiæ epitheton. 316
- Imago Dei in justitia & sanctitate sita est. 137
- Imago Dei, Christus. 179
- Immersio & emersio in baptismō quid significat. 346
- semel antea fieri debet. 347. & seq.
- Impo-

- Impositio manuum in Baptismo ad-
hibita. 345, 346
- Johannes Baptista Angelus Christi
& præcursor. 162
- Johannes Philoponus Tritheita-
rum hæresin defendit. 64
- Judicandi vivi & mortui , qui-
nam sint? 294. & seq.
- Judicii ultimi tempus solus Deus
novit. 296. & seq.
- cur nos latet? ibid.
- finis. 297. & seq.
- Judicium universale vel ultimum.
292
- vocatur ἐκείνη ἡμέρα. ibid.
- τέλος. ibid.
- Συντέλεια πᾶς αἰῶνος. ibid.
- Τὸ ἔσχατον τῶν ἡμερῶν. ibid.
- Ἡ τῷ θεῷ ἡμέρα. ibid.
- Καιρὸν ἀναψύξεως. ibid.
- Ἡ ἡμέρα τῷ Χριστῷ. ibid.
- Παρουσίᾳ τῷ Χριστῷ. ibid.
- θείας βασιλείας Φέρεται τὸ
διάδημα. ibid.
- Ἐπιφάνεια. ibid.
- ἡμέρα τῆς κρίσεως. ibid.
- διαγνώσεως. ibid.
- λογοθεσία. ibid.
- καιρὸς τῆς τῶν δύτων εἰς τὸ κρῖτ-
τον μεταποίησεως. ibid.
- ἡμέρα ἀνασάσεως καὶ ἀνταποδό-
σεως. 293
- μεγάλη ἡμέρα καὶ ἀπαραλόγιζου. ibid.
- Τὸ Φρικτὸν καὶ ἀγύπτοις τῷ
Χριστῷ δικαιοῦρον. ibid.
- cur Dei dies vocatur. ibid.

- Jus baptizandi quibus concessum.
341. & seq.
- Justi proprie sunt homines Dei.
300
- Justificatio nostra est finis resurre-
ctionis Christi. 271

L.

- L.** Liturgia S. Jacobi est subdola.
199.

M.

- M** Acedonius Spiritus Sancti
Deitatem oppugnabat. 318.
& seq.
- cur πνευματομάχος vocatus. 320
- Manes se Christum appellabat. 134
- Manichæorum error de mundo ex
præexistenti Materia creato.
113
- Manna , quomodo panis Angelo-
rum dicitur. 96, 97. & seq.
- Marcion Hæreticus. 42
- Marcitæ hæretici. 352
- Maria Christi mater an semper man-
serit Virgo. 230. & seq.
- quomodo primum Θεοτόκος
appellata. 239. & seq.
- quomodo Χριστόκος appellan-
da. 242
- Θεομήτηρ. ibid.
- Menander hæreticus, ejus sententia
de Christi carne. 318
- Messianorum sententia de Bapti-
smo. 362
- Mira-

Miracula solus facit Deus. 183.
 & seq.

— Christi, quomodo ab illis Prophetarum distinguenda? 185

Miraculi definitio. 182

Monasterium sanctæ resurrectionis. 274

Monophysitæ quinam? 243

Mortui non baptizandi. 355

Mortuorum corporum cura. 253.

& seq.

Moses cur in historia creationis nullam Angelorum faciat mentionem. 89

Mundi creator solus Deus Triunus. 111. & seq.

— non sunt plures. 112

Mundi finis Gloria & cognitio Dei. 113. & seq.

— accidentia. 115

Mundus ex nihilo productus a Deo. O.M. 112. & seq.

Mysterium æternæ generationis curiose minime investigandum. 143

N.

Necessitas S. S. Trinitatis. 59
 — incarnationis Dei Filii. 244. & seq.

Nestorius unitatem personæ Christi nefarie laceravit. 239

Noëtus Praxeæ Hæresin secutus est. 62

O.

O Bjectum Fidei est Deus. 23
 Obstetrics, urgente necessitate baptizant apud Græcos. 343

Oculos mortuorum olim cludebant parentes. 256. & seq.

Omnipotentia divina explicatur. 71. & seq.

Ophitæ Jesum alium quam Christum putabant. 134

Ostorodius Socini stipitis infelix propago. 276

P.

P Anis Angelorum quomodo Manna dicitur. 96,97. & seq.

Partes fidei quot? 25. & seq.

Passionistæ. 285

Pater quinam vocandus? ibid. 65
 — omnium rerum creatarum est

Deus. ibid.

Patria Christianorum vera, est cœlum. 84. & seq.

Paulus Samosatenus, ejus hæresis. 63

Paulus Episcop. Const. Sp. S. a divinitate alienum blasphemabat. 318

Peccata bonos a nobis abigunt Angeli. 107

Pepuziani baptizandi jus etiam mulieribus concesserunt. 343. & seq.

I N D E X.

414		
Philetus hæreticus.	<u>382</u>	— non est terrenum. <u>304</u>
Philoponus (Johannes) vide Johannes.		— Dei est triplex. ibid. & seq.
Pignus nostræ est Christi resurrectio.	<u>272</u>	— Potentiae. ibid.
Potestas & potentia judicandi quomodo inter se distingueda.	<u>293</u> & seq.	— Gratiae. <u>300</u>
Praxeas Trinitatem negavit.	<u>61</u>	— Gloriae. ibid. & seq.
Praxeani & Hermogeniani, iidem.	<u>62</u>	Resurrectio Christi explicatur. <u>266</u> , <u>267</u> . & seq.
Principia Theologiæ sunt Scripturarum effata.	<u>10</u>	Resurrexit Christus, propria, non aliena virtute. <u>269</u>
Processio Spiritus Sancti.	<u>308</u>	— quomodo tertio die? <u>273</u>
— quibus verbis a veteribus Ecclesiasticis expressa.	ibid.	Resurrectio Christi nostræ est pinguis. <u>272</u>
Processio Spiritus Sancti ex Filio a Synodo Constantinop. huic Symbolo non est adjecta.	<u>309</u> . & seq.	Resurrectio mortuorum. <u>369</u> . & seq.
— sed a Sergio. III. P.M. <u>310</u> .	& seq.	— ejus subjecta. <u>370</u>
Prophetæ unde dicti?	<u>315</u> . & seq.	— causa efficiens. <u>373</u>
— divino instinctu locuti sunt.	ibid.	— finis. ibid. & seq.
— corum varia epitheta.	ibid.	— certitudo. <u>375</u> . & seq.
Proprietates Angelorum quot, quænamque?	<u>94</u> . & seq.	— possilitas. <u>376</u> . & seq.
Proprietates Ecclesiæ.	<u>332</u> . & seq.	— opposita. <u>381</u> . & seq.
		S.
R.		
R ationalis quis?	<u>336</u>	S Abellius & ejus hæresis. <u>62</u>
Regeneratio hominum.	<u>189</u>	Sacrificium quale Christus Deo pro peccatis humanis obtulit. <u>187</u>
Regnum Christi finem non habet.	<u>298</u> . & seq.	Salvator noster Solus est Deus. <u>185</u>
— duplex.	<u>303</u> .	Samaritani Animarum immortalitatem negant. <u>372</u>
		Sancti vocantur omnes fideles. <u>334</u> . & seq.
		Sandapilarii & sandapilones iidem ac vespillones. <u>261</u>
		Scissio veli in morte Christi facta quid notabat? <u>286</u> . & seq.
		Scopus Synodi Nicænæ. <u>6</u> .
		Scriptura S. Conciliis olim medio in Con-

I N D E X.

415

- Confessu Throno cur imponiebatur. 14, 15 Spiritum S. etiam ex Filio procedere probatur. 315
- Scripturarum effata sunt Theologiae principia. 10 —— non Ἐνέργειαν vel Χάρισμα sed verum ψιστήμα esse. 318
- Sedere est regnare. 289 —— non esse Creaturam variis probatur argumentis. 321. & seq.
- Seleuciani. 285
- Semi-Ariani quinam hæretici? 205
- Sepeliendi ritus. 253. & seq. Spiritus S. donorum Spiritualium in nobis auctor est. 137
- 260. & seq.
- Sepulchrum Christi quale fuit? 261. & seq. Spiritus Sanctus verus Deus. 305
- cur e Saxo vivo excisum? 262.
- quare extra urbem? ibid.
- Sepultura veteris hominis a Christi proficiscitur. 265. & seq. Spiritus Sanctus non est Minister vel servus Dei sed ipse Deus. 318
- Sergius III. P. M. processionem Sp. S. ex Filio Symbolo Constant. adjecit. 310. & seq. Spiritus Sanctus varia epitheta. 306. & seq.
- Servator quis? 124
- Servi unde dicti. 124
- Sessio Christi ad dextram Dei Patris quomodo a veteribus vocata. 288
- Sessio Christi ad dextram Dei Patris quo sensu intelligenda. 288. & seq.
- Sethiani Christum alium dicebant quam Jesum. 134
- Simonis Magi deliria de Mundo genito & de Mundo ab Angelis creato. 112
- Simon Magus & Simoniani Spiritus S. Deitatem oppugnabant. 317. & seq.
- Similitudines, quibus S. Trinitatem Patres olim probabant. 57, 58. & seq.
- Splendor Gloriae Dei, est Dei filius. 177
- Subjecta resurrectionis. 370. & seq.
- Suidæ locus recte interpretatur. 245
- Supplicii æterni non erit finis. 386
- erunt gradus. 387
- Symbolum Constantinopolitanum etiam vocatur Nicænum. 15
- Constantinopolitanum in Missa cantabatur. 15
- Symbolum Constantinopolitanum, ejus formula. 17
- Synodi Generales cujus auctoritate convocatae? 3
- Synodi Topicæ cujus? 4, 5, 6.
- Synodus Nicæna universalium antiquissima. 16
- Syno-

Synodus Nicæna quo tempore celebrata? Z

T.

THeophroniani, quinam? 204
Trinitas Divinar. Personarum explicatur. 44. & seq.

Trinitatis appellatio quando recepta? 44

— an ea uti liceat? ibid.

Trinitatis Mysterium cur initio obscurius fuerit revelatum? 49, 50

Thitheitæ, quales hæretici? 64

Troglodytae quinam? 204

Thronus Christi est cœlum. 288

U.

UNctio in baptismo adhibita. 345

Unctio est actus honoris. 128

Unio duarum naturarum in Christo qualis? 235. & seq.

Unitas Essentiæ divinæ, quo modo intelligenda. 39

V.

VAlenti & Valentinianor. sententia de carne Christi. 224.

& seq.

Valentiniani 30. statuunt ἀνθρακ. 43

Verbum, Christus cur sic dictus? 145

Vita æterna vera fidelium hereditas. 189

Vita futuri seculi. 382. & seq.

— ejus varia epitheta. 383. & seq.

— ex gratia datum. 385

— gradus Gloriæ habet. ibid.

Vivi & Mortui, Judicii ultimi dic Judicandi, quinam? 294. & seq.

E M E N D A N D A.

Pag. 23. lin. 28. pro Pædag: lege Pædag: pag. 26. lin. 23. pro πληροφρίσθαι lege πληροφρίσθω. pag. 30. lin. 11. pro pepereit, lege pepercit. pag. 61. lin. 24. pro Spiritus, lege Spiritum. pag. 71. lin. 4. pro falsa, lege vera. pag. 75. lin. 3. pro ‡ lege 5. pag. 79. lin. 7. pro Plato, lege, Platoni. pag. 92. lin. 27. pro ιγνώτῳ lege ιγνώσκων. pag. 104. lin. 22. in initio dele enim. pag. 115. lin. 19. pro 17. lege 32. pag. 126. lin. 2. post. pag. 131. lin. 1. pro Origenes, lege Originis. pag. 132. lin. penult. pro vinculum, lege vinculum. pag. 157. lin. 2. pro Cariarius, lege Coriarius. pag. 172. lin. 15. pro Ephrem lege Ephræmius. pag. 173. lin. ult. pro sciret lege scire. pag. 175. lin. 11. pro manifestando, lege manifestandum. pag. 186. lin. 21. pro communicetur, tertius lege communicetur. Tertius. pag. 199. lin. 16. pro præparatum lege præparatam. pag. 207. lin. ante penult. pro Setbo lege Setho. pag. 210. lin. 5. pro adspersaturam lege adspersaturum. pag. 254. lin. 32. pro εὐδάγειος lege εὐδάγειος. pag. 264. lin. 14. pro 51. lege 9. pag. 276. lin. 5. pro Sociani lege Socini. pag. 294. lin. 31. pro 2 Thessal. lege 1 Thessal. pag. 325. lin. 23. pro profesta lege professa. pag. 328. lin. 24. pro Cœlum lege Cœtum. pag. 334. lin. 12. pro fideles lege fideles. pag. 337. lin. 26. & 27. pro univeriam lege universum. pag. 341. lin. 26. pro Matth. 21. lege Matth. 21. pag. 395. lin. 16. pro 98. lege 146. & seq.

✓AD
15293KK

163

C

21

